

A LIBERÁLFASIZMUS SZERZŐJÉTŐL

A NYUGAT ÖNGYILKOSSÁGA

HOGYAN DÖNTI ROMBA
A TÖRZSISÉG, A POPULIZMUS,
A NACIONALIZMUS
ÉS AZ IDENTITÁSPOLITIKA
ÚJJÁSZÜLETÉSE
A DEMOKRÁCIÁT

JONAH GOLDBERG

ALEXANDRA

Jonah Goldberg

A Nyugat öngyilkossága

Avagy hogyan dönti romba a tribalizmus,
a populizmus, a nacionalizmus és az identitáspolitikai
újjászületése az amerikai demokráciát

Lucianne Goldbergnek,
a boldog harcosnak.

I. RÉSZ

Bevezetés

A Csodára akadva

Ebben a könyvben nem lesz szó Istenről.

Ebben a történetben az embereket olyan állatoknak tekintjük, amelyek más állatokból fejlődtek ki, olyanokból, amelyek még zavarba ejtőbb állatokból fejlődtek ki, amelyek még ezt megelőzően az ősrészes iszapjának, nyálkájának, húsnak és zöldségének zavarba ejtő kutyavértéből bújtak elő. A mocsokból vakartuk ki magunkat, nem pedig valamiféle Édenkertből jöttünk. Ha létezett is valaha Édenkert, bizonyára afféle koszfészek lehetett. Magunk hoztuk létre a modernitás csodáját, és ha elveszítjük, az is egyedül csak a mi hibánk lesz.

Ebben a könyvben azzal a feltételezéssel élünk, hogy a Mindenható nem irányítja az emberek ügyeit, és nem jár közben az érdekünkben. Isten ebben nem kap szerepet. Természetesen az eszme értelmében vett Isten nagyon komoly szerepet játszik az emberek ügyeiben. Ám – feltételezésem szerint – Isten csupán az elménkben és a szívünkben létezik, és nem a Mennyekben felettünk.

A saját meggyőződésemmre vonatkozó egyetlen engedményem a fentebb használt „feltételezés” kifejezésben rejlik. Érvelési célzathoz élek ezzel a feltevessel. Jómagam nem vagyok ateista, de úgy vélem, hasznos eljátszanom ezt a szerepet az általam felállítani kívánt érrendszer kedvéért, afféle iránymutatóként használva, hogy végigvezessem az olvasót a világról alkotott sajátos gondolkodásmódon.

A felvilágosodásalapú demokráciákban mindig gyanút kelt, ha valaki az állítja, valami azért igaz, mert Isten azt mondta, mivel a felvilágosodás lényegi részeként létrehoztunk egy olyan teret, ahol az emberek eltérő módon vélekedhetnek arról, mit kíván tőlünk Isten – már ha kíván egyáltalán bármit is. Ennélfogva a demokráciában az érvelés legmagasabb formájának az értelemben és az illendőségben gyökeredző tényeken alapulót tekintik. Nem tagadom, hogy szenvedélyesen fogalmazok a könyv egyes pontjain, ugyanakkor arra törekszem, hogy a szenvedély ne írja felül

a tényeket és az érveket. Mégpedig azért, mert úgy hiszem, fontos a meggyőzés – bár az olvasóknak ez meglehetősen furcsa lehet, tekintettel az amerikai közélet elmúlt néhány évére. Jobb- és baloldalon egyaránt kiment a divatból az ellenfeleink meggyőzésére irányuló törekvés, és átvette a helyét az a hozzáállás, hogy bosszantsuk fel támogatóinkat. Belefáradtam ebbe, főként a saját „oldalamat” illetően. Így hát szerencsét próbálok, méghozzá az ódivatú módszerre támaszkodva.

Jelen írásom érdekében felteszem, hogy a jóról és rosszról, vagy a szabadságról és a zsarnokságról szóló szinte összes jelentős igazságunk nem magától értetődő. De feltárható. Az igazságokat, amiknek birtokában vagyunk, magunktól fedeztük fel – nagyon, nagyon, nagyon hosszú idő alatt. Több ezer nemzedékre való próbálkozás és hiba után felfedeztük a világot illető „ajánlott eljárásokat” mint jutalmakat valamiféle soha véget nem érő kincsvadászaton. Ha a helyes és a helytelen fogalmai ugyanúgy általánosan hozzáférhetők lennének mindenki számára, mint mondjuk a meleg és a hideg érzete, a könyvtárak polcai üresen tátonganának ahelyett, hogy a feljegyzett háborúk és barbárság sírhalmainak súlyától nyögnek.

Semmi probléma azokkal, akik képtelenek felfüggeszteni Istenbe vetett hitüket, és úgy hiszik, az Úr mindent felfed előttünk, amire szükségünk lehet. Csupán arra kérem őket, tartsák szem előtt, hogy az Úrnak időre volt szüksége ahhoz, hogy mindent felfedjen. A zsidók – nem is beszélve Jézusról – nagyon későn bukkannak fel az emberiség történetében. Sok évvel a tízparancsolat és a Szentírás megjelenése után az emberiség még mindig azzal töltött el évezredek, hogy figyelmen kívül hagyta az isteni hatalom tanításait.

**

De ahogy Istenre sem lehet számítani, úgy az ő népszerű pótlékaira sem. Nem létezik olyan dialektika, sorsszerűség, teleológia vagy rejtett algoritmus, amely előre borítékolná az emberi sikert. Ami megtörtént, megtörtént, ám nem azért, mert így kellett történnie. Nem létezik olyasmi, hogy a „történelem helyes menete”. Semmi sem eleve elrendeltetett.

Semmi probléma, ha valaki képtelen megszabadulni attól az elképzeléstől, miszerint létezik egy nagy terv a világegyetemben, és hogy nekünk – mint

egyénnek, nemzetnek vagy fajnak – valamiféle elkerülhetetlen sorsunk van. Csupán arra kérem az illetőt, hogy vegye fontolóra ezt a másodlagos felvetést: nincs más választásunk, mint együtt élni azzal a feltételezéssel, hogy ez a helyzet.

Példának okáért számos filozófus, fizikus és neurológus igencsak kétségbeejtő érvrendszerrel rendelkezik arról, hogy nem létezik szabad akarat. Agyunk vizsgálata azt mutatja, hogy a tudatos döntéseink közül sok már azelőtt létrejött a tudatalattinkban, mielőtt még elménkben megfogalmazódott volna. Afféle lutrinak tűnik az egész, mintha a szabad akarat csak az agyunk által bemesélt történet lenne.

Ám felmerül itt egy probléma: még ha azt is hisszük, hogy nem létezik a szabad akarat, lehetetlen erre a hitre alapozva tisztességes életet élni. Még akkor is, ha a személyes döntéseink csupán valamiféle fikciók lennének, meg kellene győznünk magunkat, hogy miért keljünk ki reggelente az ágyból. Ettől függetlenül társadalomként továbbra is kötelesek lennünk úgy tekinteni az emberekre, mint akik maguk hozzák meg a saját döntéseiket.

Ugyanez vonatkozik valamennyi nemzetre és civilizációra. Gondolhatjuk úgy, hogy hideg, személytelen erők vezetik az emberiséget valamiféle sajátos cél felé – ahogy a szél is tereli a lehullott leveleket –, de ettől még továbbra is vita tárgyát kell képeznie, hogy kit válasszunk meg elnöknek, mit kellene a kongresszusnak tennie, valamint hogy mit kellene az iskolákban tanítani. Nyugodtan beszélgethetünk egy bárban a barátainkkal arról, hogy a szabad akarat mindössze illúzió; ettől még másnap reggel ugyanúgy be kell mennünk a munkahelyünkre.

Mindnyájan mélyen belül érezzük, hogy a döntéseink igenis számítanak – paradox módon éppen azért, mivel nem tehetünk mást, mint hogy így gondoljuk.

*

Csak hogy tisztázzuk, eszem ágában sincs valamiféle nihilista vagy morális relativista álláspontot védelmezni. Richard Rorty filozófus a *Consequences of Pragmatism* [A pragmatizmus következményei] című könyvében találóan fogalmazott:

Tegyük fel, hogy Szókratész tévedett, és korábban nem szemlélhettük meg az Igazságot, és így nem leszünk képesek intuitíve felismerni, ha újból megpillantjuk. Ez azt jelenti, ha jönne a titkosrendőrség, és a kihallgatók egy ártatlannal szemben alkalmaznának erőszakot, nincs semmi, amire hivatkozva ezt mondhatnánk nekik az ideáról: „Létezik bennetek valami, amit elárultok. Bár megvalósítjátok a totalitárius társadalom gyakorlatait, melyek mellett örökre elköteleződtek, létezik valami ezeken a gyakorlatokon túl, amely ítéletet mond felettetek.”

Nehéz ezzel a gondolattal megbarátkozni, amint ezt Sartre meg is jegyzi:

„Holnap, a halálom után, lehetnek emberek, akik a fasizmus megvalósítása mellett döntenek, és a többiekben lehet annyi gyávaság és gyámoltalanság, hogy ezt megengedik; e percben a fasizmus lesz az emberi igazság és akkor úgy kell nekünk; valójában a dolgok azzá lesznek, amivé az ember akarja.”¹

Úgy vélem, sok igazság van ebben. Amiről a társadalmak úgy ítélik, hogy helyes vagy helytelen, az válik helyessé vagy helytelenné az ezekben élő emberek számára is. De a történelem tanúsága alapján úgy vélem, a társadalmak olykor rosszul döntenek – és ez tapasztalatilag is bizonyítható a tények és értelmünk segítségével. Egyes kultúrák jobbak, mint mások; nem valamiféle zavaros metafizikai elvre hivatkozva, hanem mert több ember számára teszik lehetővé, hogy boldogságban, jó módban és értelmesen éljenek anélkül, hogy közben másokat kellene bántaniuk. Mivel ez igaz, ránk hárul a feladat, hogy küzdjünk egy jobb társadalomért, hogy megvédelmezzük az emberiség történelméből nehezen megtanult leckéket, valamint hogy hálásak legyünk mindazért, amit elértünk. A könyv ezzel az egyszerű gondolattal kezdődik és ér véget.

Mindezt észben tartva, engedjék meg, hogy elővezessem – nem feltétlenül pontos sorrendben –, hogy miről fog szólni a könyv köztes része.

Érvelésem néhány állítással veszi kezdetét: a kapitalizmus természetellenes. A demokrácia természetellenes. Az emberi jogok természetellenesek. A világ, amiben ma élünk, természetellenes, és többé-kevésbé véletlenül akadtunk rá. Az emberiség természetes állapota a roppant erőszakkal

tarkított, szegénységben való létezés, rendszerint korai halállal. Nagyon hosszú ideig ez volt a jellemző állapota.

Képzeljük el, hogy idegen lények vagyunk, akit azzal bíztak meg, hogy az elmúlt 250 000 évben tartsuk szemmel a Homo sapienst².[1](#). Minden tízezredik évben ellátogatunk ide.

A noteszünkbe a következő bejegyzéseket tesszük:

1. látogatás: Részben szőrtelen, felegyenesedett, gyűjtögető és vadászó életmódot folytató nomád majomféle.
2. látogatás: Részben szőrtelen, felegyenesedett, csapatokba verődött, gyűjtögető és vadászó életmódot folytató nomád majomféle. Nincs változás.
3. látogatás: Részben szőrtelen, felegyenesedett, csapatokba verődött, gyűjtögető és vadászó életmódot folytató nomád majomféle. Nincs változás.

Eltekintve néhány, a vándorlásukat, az étrendjükben bekövetkező változásokat, a kezdetleges eszközeik kialakítását és a Neander-völgyiekkel folytatott versengésüket érintő, érdekes részlettől, huszonhárom alkalommal nagyjából ugyanazt jegyezhetnénk fel 230 000 éven keresztül. A huszonnegyedik látogatás alkalmával viszont néhány lenyűgöző változásnak lehetnénk szemtanúi. Időközben számos, szétszórva élő emberi közösség fedezte fel a mezőgazdaság és az állattenyésztés alapjait. Egyesek közülük fém fegyvereket és eszközöket használnak. Az agyagművesség is számottevő fejlődésen esett át. Bizonyos vidékeket kezdetleges sár- és fűkunyhók tarkítanak (bevezetve egy új fogalmat az emberiség történetébe: az otthont). De még nem léteznek olyan utak vagy kőépületek, amelyek valódi utak vagy kőépületek lettek volna. Ettől függetlenül mindez lenyűgöző előrelépésnek számít ilyen rövid idő, mindössze 10 000 év leforgása alatt.

A 10 000 évvel később lelkesen visszatérő idegen látogatónk kétségkívül kiszúrná a NORAD-ot. Ha épp időben érkezik, akár még láthatja is Janet Jackson fellépését a Super Bowl félidei szünetében.

Az emberiség fejlődésében tehát szinte minden az elmúlt 10 000 évre tehető. Ám ez a kijelentés némileg félrevezető; épp olyan, mintha azt mondanánk, hogy Jeff Bezos, Mark Zuckerberg és jómagam összesített vagyona 150 milliárd dollárnál is többre rúg, hiszen ennek a bizonyos 10 000 évnek jelentős részét az emberiség zöme nyomorban töltötte. Valójában sokan vannak, akik – meggyőzően – amellet érvelnek, hogy a mezőgazdasági forradalom csak rontott a legtöbb ember helyzetén. Az éttrendünk kevésbé változatos lett, és a többségünk számára napjaink csupán a kimerítő, lélekölő munkáról szólnak.

A megdöbbsentő igazság, hogy az emberiség fejlődésében szinte minden az elmúlt háromezer évben következett be (a kapitalizmusnak köszönhetően pedig több milliárd nem-nyugati ember emelkedett ki a lesújtó szegénységből, és mindez csak az elmúlt harminc év terméke). Az 1700-as évek környékén, az eurázsiai kontinens egyik szegletében, az emberiség botladozva elindult a társadalmi szerveződés és a világról való gondolkodás egy új iránya felé. Nem tűnt egyértelműnek, de olyan volt, mintha az emberiség nagyszerű menetelése átvezetett volna egy másik világba.

Robin Fox szociológus és Ernest Gellner történész nyomdokain járva „a Csoda”-ként fogok erre a másik világra utalni. Márpedig megcsináltuk, még ha igazából fogalmunk sincs, mit is csináltunk tulajdonképpen. „A fajok közt egyedülálló módon – írja Fox – magunktól és magunknak hoztunk létre egy újszerű, majd pedig egy rendkívül újszerű környezetet, ami a Csoda folytán állt elő.”³

A Csoda nem csupán a gazdaságról szól, de a gazdaság a legjobb eszköz arra, hogy elmeséljük az emberiség történetének kvantumugrását, amivel az emberiség kitört a maga természetes állapotából, a nyomorból. Az 1700-as évekig az emberek mindenütt – szerte Európában, Észak- és Dél-Amerikában, Ázsiában, Afrikában, Ausztráliában és Óceániában – napi egy-három dollárnak megfelelő összegből tengődtek. Azóta Angliából és Hollandiából kiindulva – kiegészülve Nyugat-Európa többi országával, szorosan mögötte Észak-Amerikával – a jólét végigsöpört a világon. Nyugodtan vitassák a klímaváltozást, ahogy csak szeretnék. Ez az emberiség történetének legfontosabb „hokiütő”-görbéje:⁴

Mellékeltem a könyvhöz egy grafikonokat tartalmazó függelék, ami – kétségkívül túlságosan – részletesen és időrendben szemlélteti a Csoda alakulását. Akinek ezen a ponton további meggyőzésre lenne szüksége, arra bátorítom, olvassa át e kérdéses függelék. Ha nem, nyugodtan hagyja ki.

De ahhoz, hogy az olvasó beleáshassa magát a könyvbe, elengedhetetlen, hogy tisztában legyen azzal, hogy akár – evolúciós nézőpontból – egy szemvillanásnyi idő alatt is mekkorát változhat az emberiség környezete. Ahogy azt Todd G. Buchholz közgazdász megfogalmazza: „A két lábra emelkedett ember nem feltétlenül él jobban annál, mint amikor még négy lábon járt.”⁵ Az emberiség történetében most először a legnagyobb kihívást nem a túlélés, hanem a bőséggel való megbirkózás jelenti.

Ahogy amellet h osszasan érvelni fogok, a Csoda egy alapvető és példátlan átalakulást hozott magával a tekintetben, hogy az emberek miként gondolkodnak a világról és a benne való helyükről. A Csoda bősége nem a tudományos forradalom, a magántulajdon elterjedése vagy a kereskedelmi kultúra kialakulása folytán állt elő. Mindezek fontos szerepet játszottak benne, de rengeteg kultúrában létezett a tudomány, a technológia, a kereskedelem és a magántulajdon már a Csoda felbukkanása előtt is, és mégsem voltunk képesek elérni a szökési sebességet a napi egy-három dolláros status quo tekintetében. Az eszmék mindent megváltoztattak. Ez az újszerű gondolkodás, amit locke-i forradalomnak nevezek, széles körű és mélyreható változást eredményezett az emberek gondolkodásmódjában. Azt állította, hogy az egyén szuverén; hogy a jogaink Istentől, nem pedig a kormányzattól eredeztethetők; hogy a munkánk gyümölcse minket illet; valamint hogy a törvény előtt vallástól vagy társadalmi osztálytól függetlenül mindenki egyenlő. Egy efféle forradalmi világszemlélet természetesen nem számított általánosan elfogadottnak, vagy egyetlen nap alatt gyakorlatba átültethetőnek, valami azonban megmozdult a fejekben.

Az emberiség történetében először az állam több lett mint egy felmagasztalt bünszervezet. Az állam évezredekkel ezelőtti megjelenése hasznos előfeltétele volt a Csoda felbukkanásának, de ez nem változtat azon a tényen, hogy kezdetben a kizsákmányolás egyik eszköze volt. A Csodát megelőzően valamennyi államot úgy alakítottak ki, hogy a társadalom

legfelső vékony rétegének a gyarapodását szolgálja. Az uralkodók a világ minden táján elsősorban hatalmukat kiszolgáló eszközként tekintettek a tömegekre. Az emberek olyanféle ideológiákat és teológiákat találtak ki a rendszerek nemes voltának megindokolására, mint például a királyok isteni joga, és e rendszerek egy része jobb volt, mint a többi, ám élesben mindig az uralkodó érdeke győzedelmeskedett.

Ennek ellenére ezek a rendszerek évezredekken át fennmaradtak. A legtöbb ember még mindig olyan társadalmakban él, amelyekben a régi szabályok továbbra is érvényben vannak. Miért? Mert van valami a zsarnokságban, a monarchiában és az önkényuralomban, ami „működik”. Ezalatt azt értem, hogy valamiféleképpen úgy vagyunk huzalozva, ami alapján ezeket a rendszereket természetesnek találjuk.

Ez vezet el bennünket az emberi természethez, vagyis az első fejezet témájához. Az őskori leletek alapján az első olyan főemlősök, amelyeket már a latin Homo előtaggal illethetünk, hozzávetőleg hatmillió évvel ezelőtt tűntek fel a történelem színpadán. A Homo sapiens felbukkanása valamikor a 2-300 000 évvel ezelőttre tehető. A Csoda háromszáz évvel ezelőtt vette kezdetét. Ez mindössze fél tucat emberöltőnek felel meg.[{ii}](#).

Ilyen rövid idő alatt nem következnek be evolúciós változások. A mutató alig leng ki a 10 000 éves lépéseknél. Másként fogalmazva, e kötet összes olvasója azoknak az embereknek az alapprogramját hordozza magában, akik Mezopotámia búzamezőin senyvedtek vagy lándzsákkal járkáltak Afrika, Európa vagy Ázsia erdeiben. Még ha figyelembe is vesszük azt a felfogást, miszerint bizonyos népek olyan jól megkülönböztethető jellegzetességekkel rendelkeznek, amelyek az elmúlt tíz- vagy húszezer évnél rövidebb idő alatt alakultak ki, ezek a különbségek rendkívül triviálisnak tűnnek a velünk született program tükrében, amire az elmúlt 200 000–300 000 év során tettünk szert, nem is beszélve az elmúlt öt-hatmillió évről.

Minden szándékát és célját tekintve az emberi természet állandó marad, miközben a világ szüntelenül változik körülöttünk. Ezt könnyebb az irodalom, mint a tudomány felől szemléltetni. Amikor a múltbéli vagy a jövőbeli személyekről olvasunk, attól ismerjük fel őket, hogy még mindig

olyanok, mint mi: emberi lények, pontosan azokkal az örömmel, vágyakkal és félelmekkel, amelyekkel mi is rendelkezünk.

Ha a génjeinket vesszük górcső alá, akkor kétségtelennek tűnik, nem arra rendeltettünk, hogy úgy éljünk, ahogy ma tesszük: bőségben, különböző jogokkal, szabadsággal, valamint ezek előnyeivel felvértezve. Ahogy azt majd az emberi természetről szóló fejezetben felvázolom, természetes közegünkre nemcsak a szegény, hanem a törzsi jelző is ráillik.⁶

Az emberiség – valamint a legtöbb főemlős⁷ – történelme során az egyének kisebb, gyakran vándorló csoportokban éltek egészen a mezőgazdasági forradalom hajnaláig. Ez azt jelenti, hogy az emberi politika, vallás és közgazdaságtan egésze – már amennyiben élhetünk ilyen kifejezésekkel – személyes jellegű volt. A törzseknek és csoportoknak igenis van belső politikája. Él bennünk egy nagyon erős „egyesülési ösztön”, ami révén hűségen és kölcsönösségen alapuló szövetségeket köthetünk. De megismétlem, ezek személyes, szemtől szembeni interakciók. Egy maréknyi ember – akikkel együtt kellett működni a túlélésért – határozta meg mindazt, ahogy a helyünket értelmezzük a világegyetemben, ahogy önmagunkat érzékeljük a másokkal való viszonyainkon keresztül.

Egyszóval mindahány értelmezés törzsinek volt tekinthető. Ahogy azt a kiváló közgazdász és filozófus, Friedrich Hayek megfigyelte, az emberek továbbra is arra vannak programozva, hogy a világot személyes és törzsi fogalmak mentén értelmezzék.

A Csoda – és a modernitás – titka abban rejlik, hogy képesek vagyunk ellenőrzésünk alatt tartani ezt a hajlamot. Természetes, hogy előnyben részesítjük a családot és a barátokat – a törzs tagjait –, és ellenséggént tekintünk az idegenekre, a veszélyes Másokra. A társadalmi szerveződés szinte összes magasabb formája ezáltal kiterjeszti a „mi” fogalmát, magasabb fokú együttműködést engedélyezve. A vallás azt hirdeti, hogy az azonos hitűek – még ha idegenek is – a szövetségeseink. A nemzetállam azt propagálja, hogy a polgártársaink egyek közülünk. Még a modern fajelmélet is – éppúgy, mint a kommunizmus, a fasizmus és szinte minden más modernizmus – ezt a szerepet játssza.

Nemsokára el fogunk merülni mindezekben az izmusokban. Jelenleg azonban a két legfontosabb a liberalizmus – ami alatt nem a demokrata pártiakat vagy a progresszívakat értem, hanem a természetes jogok és a korlátozott kormányzat eredeti, felvilágosodásalapú megközelítését – és a kapitalizmus. Noha megfelelő értelmezés mellett a kapitalizmust nem tekinthetjük a liberalizmustól elválasztható ideológiának vagy rendszernek, jelen esetben mégis hasznos lehet külön kezelni őket.

A későbbi fejezetekben részletesen kifejtem, hogy a liberalizmus és a kapitalizmus miként hozta létre a Csodát, valamint azt is, hogy miként lehet az Amerikai Egyesült Államok a Csoda hozadéka. Ám e könyv mondanivalójának megértése céljából lényeges az a megállapítás, hogy mindkettő természetellenes. Nem természetes módon teszünk szert arra a tulajdonságra, hogy feltételeznünk kellene, az idegenek – túl azon, hogy alapvetően megbízhatók – még feleszületett méltósággal és jogokkal is rendelkeznek. Meg kell rá bennünket tanítani – még hozzá nagyon alaposan. A szabadpiac még inkább természetellenes jelenség, ugyanis ez nem csak arra ösztönöz bennünket, hogy megtűrjük az idegeneket, hanem arra is, hogy vásárlóként tekintsünk rájuk.

Az írott történelem egészét vizsgálva a pénz feltalálása volt az egyik legfontosabb momentum az ember felszabadítását illetően, tudniillik a pénz lebontja az előnyös emberi érintkezések közötti korlátokat. A kereskedelem lehetősége révén mérséklődik a természetes hajlamunk, hogy erőszakkal szerezzünk meg dolgokat idegenektől. Egy boltosnak lehetnek fenntartásai a katolikusokkal, zsidókkal, feketékkel, fehérekkel, melegekkel vagy egyéb csoportokkal szemben, ám az önérdeke arra buzdítja, hogy hagyja figyelmen kívül ezeket. Ehhez hasonlóan az is meglehet, hogy a vásárló sem kedveli a boltost, mégis az az érdeke, hogy eltekintsen ellenszenvétől, ha szeretné megvásárolni a vacsorának valót. Egy szabadpiacon alapuló társadalomban a pénz eltörli a kaszt- és osztálytagozódást, és a társadalmi érintkezés kenőanyagául is szolgál.

Az erőszak – ami a természetes módja annak, hogy megszerezzük az idegenektől, amit akarunk – zéró összegű játszma. Ha valakit leütök kővel és elveszem az almáját, akkor lesz egy almaevő győztesünk és egy alma nélkül maradt vesztesünk, akinek még egy jókora dudor is van a fején. A

kereskedés kölcsönös haszonnal jár, mivel az almát vásárlónak szüksége van egy almára, az alma eladójának pedig a vevő pénzére, hogy abból valami mást vásárolhasson. A kereskedelem bizalmat épít, és arra ösztönzi az idegeneket, hogy egyenlő félként tekintsenek egymásra az üzletben. A munka és a kereskedelem együttesen létrehozna egy olyan objektív mércét, amely segítségével az emberek megítélhetővé válnak. „Nem érdekel, hogy XY ilyen és ilyen [fekete, zsidó, meleg, katolikus], hiszen jó munkát végez, és sosem késik.” A liberalizmus – a jogállamiság érvényesítésével és mindenki jogainak elismerésével, kiváltképpen a magántulajdonhoz való joggal – megkönnyíti a kereskedést, a kereskedelem pedig kíváncsabbá teszi a liberalizmust.

A Csoda ebből a világnézetből eredeztethető. A jelenség egy polgári forradalom eredménye, az érdem, a szorgalom, az újítás, a szerződések és a jogok tizennyolcadik századi, középosztálybeli elméletének folyománya. A kapitalizmus a valaha létezett legeggyüttműködőbb rendszer, amit az emberi élet békés fejlődése érdekében hoztak létre. A dolognak csak egyetlen, ám végzetes hátulütője van: nem tűnik úgy, mintha valóban a legeggyüttműködőbb rendszer lenne.

A piaci rendszer annyira jól ösztönzi szerte a világon közös munkára az embereket, hogy alig vesszük észre, voltaképpen milyen mértékben működünk együtt. A liberalizmus eközben – elutasítva, hogy felülről adjon irányt és célt az embereknek, ahogy azt minden ősi rendszer tette, beleértve a modern totalitárius rendszereket is – egy olyan egészséges polgári társadalomtól teszi függővé az értelem és a valahova tartozás érzésének biztosítását, amely után mindnyájan sóvárgunk. A későbbiekben kifejtem, hogy a polgári társadalom az a gazdag társadalmi ökoszisztéma – család, iskolák, egyházak, társulások, sportágak, üzletek, helyi közösségek stb. összessége –, ami az állam és az egyén közötti élettérként funkcionál. Az egészséges polgári társadalom – és nem az állam – civilizálja az embereket. Mi sem másképpen jövünk erre a világra, mint ahogy annak idején bármelyik barlanglakó, viking, azték vagy római. A polgári társadalom – a családdal kezdve – ismerteti meg bennünket a világról és a benne elfoglalt helyünkről szóló diskurzussal.

Amikor a polgári társadalom kudarcot vall, vele buknak az emberek is. A bukás okai – akárcsak a következményei – számos formában nyilvánulhatnak meg. Egy dolog azonban meglehetősen állandó: amikor nem sikerül megfelelően civilizálni az embereket, az emberi természet veszi át a hatalmat. Jobb alternatíva híján ez pedig arra sarkall bennünket, hogy a világot a saját ösztönös kifejezéseinken keresztül értelmezzük: ez pedig nem más, mint maga a tribalizmus.

A fenti jelenség legegyszerűbb példája, hogy a diszfunkcionális otthonokból és az atomizált közösségekből kihullott fiatal férfiak a világ minden szegletében évezredek óta utcai bandákba verődnek. Ezek a bandák célt és a valahova tartozás érzetét kínálják, egyszersmind a tribalizmus mi-és-ők logikája mentén működnek. A közösség vezetői sokkal jobban értik ezt, mint az egyszerű tagok. Éppen ezért gyakorlatilag minden, a veszélyeztetett fiatalok életébe történő beavatkozás arra irányul, hogy a fiatal férfiak és nők találjanak egészségesebb kötődéseket, többnyire a sporton, de ugyanígy akár az önkénteskedésen, a szakképzésen, a zenén, a művészetben vagy egyéb alkotó törekvésen keresztül.

Ugyanez a dinamika ismétlődik a terroristáknál, a Ku-Klux-Klanban, a maffiában és az egyes véleményvezérek szektáiban. Az egyetlen módszer a modern tribalisták civilizálására, hogy rá kell vezetni őket, valami másban – családban, munkában, hitben – találják meg a céljaikat.

Ez nem új keletű probléma. Magával a modernizmussal egyidős.

Sebastian Junger, a *Tribe: On Homecoming and Belonging* [Törzs: Hazatérésről és valahova tartozásról] című könyvében részletesen számol be arról, hogy az észak-amerikai angol gyarmatok lakóit mennyire bosszantotta egy szokatlan jelenség. Nevezetesen, hogy fehér, európai telepesek ezrei szerettek volna mindenáron indiánná válni, miközben szinte egyetlen indián sem akart európai lenni. „Amikor egy indián gyermek, aki köztünk nevelkedett, elsajátította a nyelvünket és alkalmazkodott a szokásainkhoz – magyarázta Benjamin Franklin 1753-ban, egy barátjának írt levelében –, meglátja a rokonait, és elkíséri őket egy indián vándorútra, nincs semmi, ami meggyőzhetné arról, hogy valaha is visszatérjen közénk.” Ugyanakkor, tette hozzá Franklin, ha fehérek esnek indián fogságba, átvedlenek bennszülötté, és az indiánokkal maradnak még akkor is, amikor

már visszatérhetnének családjukhoz. „Noha a barátaik kiváltják őket, és az elképzelhető legnagyobb gyöngédséggel próbálják meggyőzni őket, hogy maradjanak az angolok között, mégis rövid időn belül úgy találják, hogy taszítja őket a mi életmódunk... és az első adandó alkalommal újból visszamenekülnek az erdőbe.”⁸

Amint azt Junger megjegyzi, ez a jelenség látszólag ellenkezik a kulturális fejlődés koncepciójával. És mégis számtalanszor előfordult már, és azóta is újra és újra megtörténik.⁹ Vajon miért? Mert van valami végtelenül csábító a törzsi életmódban. A nyugati út sok munkával jár.

Ez a jelenség nem csupán az Újvilág szegényei, alulképzettjei vagy idegenjei között volt megfigyelhető. A törzs vonzása ott rejlik minden ember szíve mélyén, és képes kifinomultabb formákat is öltetni. A későbbi fejezetekben amellet fogok érvelni, hogy az elidegenedés érzését, amit a liberális demokratikus kapitalizmussal szemben érzünk, helyesen romantikaként kellene értelmeznünk. Mint látni fogjuk, a romantika formáinak, történelmének és értelmének meghatározása szerfelett nehéz vállalkozás. Én azonban egyetérték azokkal a tudósokkal, akik azt állítják, a romantika a francia filozófus, Jean-Jacques Rousseau színre lépésével vette kezdetét. Rousseau és követői számára a romantika lényege az érzelmek elsőbbségében áll. Különös tekintettel arra az érzésre, miszerint a világ, amelyben élünk, nem megfelelő, nem kielégítő, eredetiség- és értelemmentes (vagy egyszerűen csak túl sokat igényel tőlünk, ezért léteznie kell egy egyszerűbb életmódnak). Másodsorban, mivel az érzéseink arról tájékoztatnak bennünket, hogy a világ egyensúlyát veszített, felcicomázott, mesterkélts és igazságtalan, vagy – sokkal inkább – nyomasztó és kizsákmányoló hely, a természetes huzalozásunk következtében hajlamosak vagyunk azt feltételezni, hogy létezik valaki, akit felelősség terhelt mindezért. A gonosz, aki felelős mindezért, a tribalizmus sajátosságaitól függően eltérő formában jelenhet meg. A leggyakoribb válaszok a következők: a zsidók, a kapitalisták, valamint – napjainkban a jobboldalon – a globalisták és a kultúrmarxisták.

Éppen ezért én azon az állásponton vagyok, a romantika voltaképpen sosem tűnt el, még ha a korszakot, amit romantikus érának nevezünk, már dohos könyvek lapjaira száműzték is. A liberális demokratikus kapitalizmus nem

fogalmaz meg egyértelmű célokat; pusztán a szabadságot biztosítja ahhoz, hogy magunk találjuk meg céljainkat a polgári társadalomban és a piacban. Ám egyeseknek – sokaknak! – ez korántsem elegendő. Éppen ezért olyan új elméletek, ügyek és ideológiák után néznek, amelyek mindenre válasszal szolgálnak, és azzal kecsegtetnek, hogy az eredetiség és értelem valamiféle jobb világába juttatják őket.

A tudományos szocializmusról szóló beszédei alapján Marx megrögzött romantikus lélek volt, aki meg volt győződve arról, hogy a rosszindulatú erők – a zsidók, az uralkodó osztály, a gyárosok, a „tőke” – kizsákmányolják a tömegeket.¹⁰ Rendre amellet kardoskodott – bár a „megjövendőlte” jobb kifejezés lenne –, hogy ha a tömegek, a világ munkásai, törzsi szolidaritásban összefognak egymással, képesek lehetnek megbuktatni uraikat, majd valamiféle csodálatos új világba vezetni az emberiséget, ahol úgy élhetnénk, mint egykor a Paradicsomban. A náci számos hasonló elméletet vallottak azokról, akik a kulisszák mögül manipulálták a német népet. Hitler „történelem vége” víziója természetesen eltért Marxétól, de ő is abban hitt, hogy az ő törzse el fog jutni az Ígéret Földjére.

Álláspontom szerint a Csoda liberális rendje elleni valamennyi lázadás – alapvető minőségét tekintve – nemcsak egyszerűen romantikus, hanem voltaképpen reakciós is. Egyáltalán nem a társadalmi szerveződés valamiféle futurisztikus, modern koncepciója felé mutatnak, hanem sokkal inkább a törzsi szolidaritás valamely sajátos formájához való visszatérést jelentik, ahol mindnyájan együtt lehetünk. A romantika hangot ad a bennünk rejlő primitív énnak, ami felsikolt, hogy léteznie kell jobb megoldásnak.

De – vigyázat, spoilerveszély! – ilyen nem létezik. Nincs jobb annál, mint ami most van. Érdemes körbetekinteni: itt van előttünk a történelem vége. A közgazdaság fogalmaival élve: nem létezik másik rendszer, ami jólétet eredményezhetne. Lehetünk gazdagabbak, megoldhatunk számos problémát, amik szétfeszítik a modern társadalmat. Ezeknek az orvoslása több-kevesebb kormányzati beavatkozást igényelhet. De a végén mégsem léphetünk túl a Csoda árnyékán. A közgazdaságtan minden egyéb válfaja – már ha egyáltalán léteznek egyéb válfajai,^{iii} – nem a vagyon

felhalmozására irányul, hanem arra, hogy miként lehetne újraosztani a meglévő javakat. Ez nem közgazdaság, hanem úgy hívják: politika.

Ez kalauzol át bennünket a könyv második fő témájára: a korrupcióra.

Az eredeti önmagunkhoz való visszatérés vágyát nem lehet (és nem is szabad) gyökerestül kiirtani. Ugyanakkor be lehet csatornázni. Hasonlóan az evéshez, ami olyan, velünk született szükségletünk és vágyunk, amelyet – feltéve, hogy egészségesen szeretnénk élni – szintén a megfelelő mederbe kell terelnünk. Azt állítom, hogy azokat a politikai eszméket és irányzatokat, amik azon a romantikus elképzelésen alapulnak, miszerint érzéseinkre és ösztöneinkre kellene hallgatnunk, a legjobban korrupcióként lehet jellemezni. A modern ember a „korrupció” hallatán piti bűncselekményekre gondol, ami főként a politikusok sajátossága. Ám ez csupán a korrupció jelentésének egy szűkebb értelmezése. A „korrupció” szó szerint hanyatlást, bomlást és rothadást jelent.

Másként kifejezve a korrupció az entrópia természetes folyamata, mégpedig hogy a természet visszaveszi azt, ami az övé. A rozsdá egészen addig marja a vasat, míg az szét nem porlad. A természet felfalnak bármilyen faházat, és ehhez mindössze két dologra van szükségük: lehetőségre és időre. A természet kíméletlensége elleni küzdelem egyetlen módja az emberi gondoskodás. Minden hajótulajdonos tisztában van azzal, hogy semmi sem helyettesítheti a karbantartást és az elővigyázatosságot. Ugyanez a helyzet a Csodával is.

Mivel valamennyi nemzedék ép természetes huzalozással születik meg, ezért mindegyiküket meg kell győzni arról, hogy ez a világ a lehető legjobb. A korrupció nem a megvesztegetés csábításának, hanem az emberi természet – primitív agyunk és érzéseink – csábításának való engedésről szól.

Amikor hozzáfogtam ehhez a könyvhöz, senki – beleértve magát Trumpot – sem gondolta volna, hogy Donald Trump indul az elnökválasztáson, nem beszélve arról, hogy tényleg meg is nyeri. Ám az ő felbukkanása előnyösnek mutatkozott a nagyobb tézisem bizonyítása tekintetében, még ha nem is volt szükségszerűen előnyös a társadalmunk szempontjából. Azt állítom, hogy Donald Trump politikai brandjének jobboldali felkarolása jól

szemlélteti a konzervatív elvekről való feltehető – egyébként katasztrofális következményekkel járó – lemondást, és jelzi, milyen mélyre rága be magát a korrupció.

Ám Trump felemelkedése csupán az egyik tünete, nem pedig az oka a mi nagyobb problémáinknak. Úgy kell rá tekintenünk – legalábbis részben –, mint egyfajta válaszreakció arra, hogy a baloldal az identitáspolitika – ami pedig nem más, mint a tribalizmus egy újabb megnyilvánulása – felé fordult. Tragikus, hogy ez a válaszreakció is létrehozta, vagy legalábbis megszilárdította a maga sajátosan új identitáspolitikáját. A Csoda egy olyan filozófiában fogant meg, amely azt hirdette, hogy minden személyt az érdemei, nem pedig az ősei, az osztálya vagy a kasztja alapján kell megítélnünk és megbecsülnünk. Az identitáspolitika szerint minden csoport egy megváltoztathatatlan kategória, egy állandósult törzs. Sőt rosszabb, hiszen abból a feltételezésből indul ki, hogy az egyik csoportnak milyen előnyökkel kellene rendelkeznie a másik csoport rovására.

A bal- és jobboldali populizmus és nacionalizmus előretörése, ami napjaink politikájának jelentős részére kiterjed, nem más, mint a korrupció megnyilvánulása. A Csoda azzal a feltételezéssel él, hogy az egyén alkotja rendszerünk erkölcsi középpontját, valamint, hogy az egyénnek, az oldalán az értelemmel, a tényekkel, a törvénnyel vagy az egyszerű erkölcsösséggel (remélhetőleg mind a négyel egyszerre) bármilyen versenyben meg kellene állnia a helyét a törzsi szenvedéllyel átítatott, dühösen üvöltöző csöcselékek szemben. Ahogy azt a második részben kifejtem, az alkotmány zsenialitása abban áll, hogy ezt az elvet törvénybe foglalja.

Végezetül következék a könyv utolsó témája. Nem hozakodok elő túlzottan sok közpolitikai javaslattal a problémáink orvoslására. Többnyire azért nem, mert nem hiszem, hogy a problémáink alapvetően politikai természetűek lennének. A civilizációnkat fenyegető válság alapvetően pszichológiai természetű. Egészen pontosan hálátlanok vagyunk a Csodát illetően. Az oktatási intézményeink, már ha tanítanak is valamit a nyugati hagyományainkról, az elért eredményeinkkel szemben ellenséges nézőpontból teszik mindezt. Ez nem azt jelenti, hogy a történet, amit elmesélnek, teljes egészében fikció lenne – bár olykor ez is előfordul –, hanem azt, hogy – a legjobb esetben is – csupán félig igaz.

Vegyük elő Howard Zinn A People's History of the United States [Az Egyesült Államok népeinek története] című könyvét. Az 1980-ban megjelent műből több millió példányt adtak el, és mind a mai napig ez az egyik legszélesebb körben olvasott szöveg Amerikában.¹¹

A kötet elején Zinn beismeri, hogy csak az elnyomottak szemszögéből kívánja elmesélni Amerika történetét:

Abban az elkerülhetetlen választási helyzetben, ami a történelmi nézőpontok és hangsúlyok mérlegelése során állt elő, arra törekszem, hogy Amerika felfedezésének történetét az arawak indiánok, az alkotmányét a rabszolgák, Andrew Jacksonét a cserokik, a polgárháborúét a New York-i írek, a mexikói háborúét a Scott seregéből dezertált katonák, az iparosodás fellendülését a lowelli textilgyárakban dolgozó fiatal nők, a spanyol-amerikai háborúét a kubaiak, a Fülöp-szigetek meghódítását a luzoni fekete katonák, az Aranykorét a déli farmerek, az első világháborúét a szocialisták, a második világháborúét a békepártiak, a New Dealét a harlemi feketék, a háború utáni amerikai birodalomét pedig a dél-amerikai szakképzetlen munkások szemszögéből meséljem el.¹²

Természetesen mindezeket tanítani kellene. Ám jelenleg az az uralkodó elképzelés, hogy ez az egyetlen történet, amit érdemes ismerni. Azzal, hogy az Alapító Atyákat pusztán kapzsi, fehér fajgyűlölőknek, Kolumbuszt pedig népiértő gyilkosnak állítják be, a rabszolgaság bűnét egyedül a Nyugat és Amerika nyakába varrják, a „nyugati kultúra” és az „Amerika egyedülállósága” kifejezéseket csupán eufemizmusnak tekintik a „rasszizmusra” és az „imperializmusra”, kultúránk vezető, ressentiment-nal megfertőződött értelmiségije csupán azzal törődnek, miként változtathatnák át a Csoda történetét Átokká; hogy ők legyenek civilizációnk történetének egyetlen legitim elmesélői.

Az amerikaiak többsége semmi esetre sem vevő Zinn Amerikáról alkotott képére. Ugyanakkor úgy vélem, az amerikaiak többsége kifejezetten hálátlan a Csoda révén megvalósult dolgok iránt. Időnként megesik, hogy ez az elégedetlenség ott üti fel a fejét, ahol az ember magától értetődőnek veszi a szerencséjét. Ez pedig éppen elég egy civilizáció romba döntéséhez. Mert a civilizáció fenntartása – dacolva a korrupcióval – munkát igényel. Ha nem tanítjuk meg az embereket arra, miként őrizzék meg civilizációs

értékeiket, egyszerűen nem fogja őket érdekelni, amikor mások támadják azokat. Ahogy a jólétben elkényeztetett gyerekek is gyakran hálátlanok azokért a lehetőségekért, amiket a szüleik biztosítottak számukra, társadalomként mi is hálátlanok vagyunk a közös örökségünkért. A rendszer, amiben élünk, olyan, mint a közmondásos aranytojást tojó tyúk.

Bizonyára mindenki ismeri a történetet, de úgy vélem, tanulságos lehet közelebbről szemügyre vennünk. Számos változata ismert a mesének, ami Ezópusztól és az ókorból eredeztethető, de Nyugaton a legrégebb változatok közül kettő Franciaországból és Angliából származik.

A klasszikus francia változatban a történet a következőképpen hangzik: egy falusi ember és a felesége rábukkannak egy tyúkra, ami minden nap tojik egy aranytojást. Miután meghányják-vetik a dolgot, arra jutnak, hogy a tyúkban bizonyára egy nagy aranyrög van. Hogy megszerezzék az aranyat, levágják a tyúkot. Amint ezt végrehajtják, meglepődve konstatálják, hogy a tyúk semmilyen tekintetben sem különbözött a többi tyúkjuktól. Az ostoba páros nem csak az aranyhoz nem jutott hozzá, de többé aranytojáshoz sem.¹³

William Caxton korai változata (1484) egy kissé eltér ettől, és jóval hűségesebben követi Ezópusz meséjét. Ezúttal egy egyedülálló parasztról van szó. Elégedetlen a napi egy tojással, ezért megparancsolja a tyúknak, hogy tojjon naponta kettőt. A tyúk azt válaszolja, hogy képtelenség („És mondá neki / Biza / gazdám én nem [...]”). A paraszt megharagszik a rendkívül nagylelkű – és udvarias! – teremtményre, és megöli.¹⁴

Mindkét változatnak ugyanaz a tanulsága: a kapzsiság rossz. Ha valaki többet akar, mint amije van, ahhoz vezet, hogy végül mindenét elveszíti. Voltaképpen azonban valami teljesen mást tanulhatunk belőlük.

Az első változatban a falusi ember és a felesége az értelmükre támaszkodtak; a másodikban a paraszt nem volt képes megzabolázni a dühét. A következmény mindkét esetben ugyanaz – nincs többé aranytojás –, de a hibák az ostobaság különböző megnyilvánulásainak tudható be. A falusiak attól még nem bolondok, mert azt hiszik, hogy egy madár azért tojik aranytojásokat, mert belsejében arany rejtőzik. A paraszt ugyanakkor balgának tekinthető, amiért nem hajlandó elfogadni a választ, amikor az

állat azt bizonygatja, hogy nem képes napi egy aranytojásnál többet tojni (ami önmagában is hatalmas vagyonnak számított a tizenötödik században). Annyira megharagudni a madárra, hogy emiatt megöljük, maga a színtiszta örület.

Mindkét történet a kapzsiságról szól. De ami ténylegesen összeköti őket: a hálátlanság.

Mi mit tennénk, ha találnánk egy tyúkot, ami minden nap tojna egy aranytojást? Észszerűnek tűnik azt feltételezni, hogy egy bölcs ember gondját viselné az állatnak, és olyan kényelmes közeget teremtené neki, amilyet csak lehetséges. Jobban táplálnánk, mint egy átlagos tyúkot. Kerítést húznánk fel az ólja köré. Ha a tyúk udvariasan értésünkre adná, hogy szüksége lenne bizonyos dolgokra ahhoz, hogy fenn tudja tartani a termelést, bizonyára komolyan vennénk ezeket a kéréseket. Hogy egy másik ősi szólással éljek: ajándék lónak ne nézd a fogát!

Az aranytojást tojó tyúk történetének ez a két változata tulajdonképpen a Csodával szembeni kétféle támadásról szól. Az egyikben a színtiszta harag – amit a „többet érdemlek!” érzése táplált – vezetett az állat pusztulásához. A másikban az intellektuális önhittség folytán hitte azt a pár, hogy képesek lesznek túljárni a Csoda eszén, ami a szó szoros értelmében besétált az életükbe. Az előbbi annak a populista dühnek feleltethető meg, ami a politikai paletta mindkét oldalát fűti. Az utóbbi az úgynevezett értelmiségiek gondolkodásmódja elé tart görbe tükröt, akik meg vannak róla győződve, hogy okosabbak a piacnál és a rendszernél, amit örököltak. Mindkét történet arra a hálátlanságra világít rá, ami meghatározza korunkat.

Hadd zárjak egy másik példázattal, ami valószínűleg ismerősebb lesz az olvasó számára.

A Keresztapa nyitójelenetében (könyvben és filmben egyaránt) Don Corleonének látogatói érkeznek a lánya esküvőjének napján. A szicíliai hagyományok úgy tartják, hogy ígéretet kell tennie, bármely kívánságukat teljesíti, amit ezen a napon kérnek tőle. Az első látogató Amerigo Bonasera, a temetkezési vállalkozó.¹⁵

– Amerikai módon neveltem fel a lányomat – közli Bonasera a könyvben, ami a filmet inspirálta. – Én hiszek Amerikában. Amerikának köszönhetem a jólétemet. Minden szabadságot megadtam a lányomnak, de arra tanítottam, hogy soha ne hozza szégyenbe a családját.

Sajnos a lány talált magának egy amerikai fiút, aki megpróbálta megerőszakolni.

– A lányom ellenállt. Megvédte a becsületét.

Megtorlásképpen a barátja és egy másik fiú szörnyen elverték.

– Mint jó amerikaihoz illik, elmentem a rendőrségre – magyarázza.

Dacára annak, hogy letartóztatták és elítélték őket, egy valószínűleg korrump és elnéző bírónak köszönhetően, enyhítésben részesültek.

– Ugyanazon a napon szabadlábra is kerültek. Úgy álltam a tárgyalóteremben, mint egy bolond, és azok a disznók még nevettek is rajtam. És akkor azt mondtam a feleségemnek: Az igazságért Don Corleonéhoz kell mennünk.

Don Corleone a következő kérdéssel töri meg a csendet:

– Miért mentél a rendőrségre? Miért nem jöttél mindjárt hozzám?

Bonasera kikerüli a kérdést, és helyette azt kérdezi:

– Mit akarsz tőlem? Mondd meg, mit kívánsz. De tedd meg, amit kérek tőled.

Majd ezután a Don fülébe súgja, hogy azt akarja tőle, ölesse meg a fiút.

A Don azt feleli a temetkezési vállalkozónak, hogy túl messzire ment ezzel a kéréssel, mivel ez a büntetés túlzás lenne. A vállalkozó határozottan rávágja:

– Mindent megfizetek, amit csak kérsz.

Ez felbosszantja Don Corleonét. Mario Puzo leírása szerint a Don hangja „hidegen csengett”, amikor válaszolt:

– Mi sok éve ismerjük egymást, te meg én... de a mai napig soha nem jöttél hozzám tanácsért vagy segítségért. Nem emlékszem, mikor hívtál meg utoljára a házádba egy csésze kávéra, bár a feleségem az egyetlen gyermeked keresztanyja. Legyünk őszinték. Te elutasítottad a barátságomat. Féltél attól, hogy az adósom legyél.

A temetkezési vállalkozó erre azt motyogja:

– Nem akartam bajba kerülni.

Don Corleone egy legyintéssel elhallgattatja.

– Nem. Inkább ne szólj semmit. Te paradicsomnak találtad Amerikát. Virágzó üzleted van, jól megélsz; azt gondoltad, a világ ártalmatlan hely, ahol úgy élhetsz, ahogy akarsz. Elmulasztottad, hogy igaz barátokkal erősítsd magad. Végül is a rendőrség itt van, és vigyáz rád, vannak bíróságok is, téged és a tiedet nem érheti semmi baj. Nem volt szükséged Don Corleonéra. Rendben van. Megbántottad az érzéseimet, de én nem vagyok olyan ember, aki ráerőlteti a barátságát azokra, akik nem becsülik meg – azokra, akik nem sokra tartanak.

A Don gúnyosan elmosolyodott.

– Most idejössz hozzám, és azt mondod: „Don Corleone, szolgáltass igazságot nekem.” És ezt nem is tisztelettel kéred. Nem ajánlod fel barátságodat. Eljössz a házamba a lányom esküvőjének napján, és azt kéred tőlem, hogy gyilkoljak. „Mindent megfizetek, amit kérsz” – ígéred... mit tettem én valaha is ellened, amiért ilyen tiszteletlenül bánsz velem?

A temetkezési vállalkozó így válaszol:

– Amerika jó volt hozzám. Jó állampolgár akartam lenni. Azt akartam, hogy a gyermekem amerikai legyen.

A Don cinikusan össze csapta a két tenyerét, majd így szól:

– Okos beszéd. Nagyon jó. Akkor meg nincs miért panaszkodnod. A bíró ítéletet hozott. Amerika ítéletet hozott. Vigyél a lányodnak virágot és egy doboz pralinét, ha meglátogatod a kórházban. Ez majd megvigasztalja. Légy elégedett. Hiszen ez nem komoly ügy, a fiúk fiatalok és vagányok, és egyikük egy befolyásos politikus fia... Ezért add most a szavadat, hogy leteszel erről az örültségről. Ez nem volna amerikai. Légy megbocsátó. Felejts. Az élet tele van bajokkal.

Az igazság és a bosszú közti különbség természetéről vitatkoznak. A temetkezési vállalkozó pedig újból neki szegezi a kérdést:

– Mennyit fizessenek neked?

A Don mérgesen hátat fordít Bonaserának, majd megkérdezi:

– Miért félsz attól, hogy hűséget fogadj?

Kioktatja a vállalkozót az amerikai rendszer hosszas ügyintézéséről és korruptségéről.

– Elmész a bíróságra, és hónapokig vársz. Sok pénzt költesz ügyvédekre, akik pontosan tudják, hogy bolondot fognak csinálni belőled. Elfogadod egy bíró ítéletét, aki úgy árulja magát, mint az utolsó szajha az utcán... Ha hozzám fordultál volna igazságért, az a két szemét, aki tönkretette a lányodat, most keserű könnyeket hullatna. Ha a magadfajta becsületes ember valamilyen szerencsétlenség miatt ellenségeket szerez, azok az én ellenségeim is... és akkor, hidd el nekem, most ők félnének tőled.

A temetkezési vállalkozó végre megérti, és kérlelni kezdi:

– Légy a barátom. Elfogadom.

Amikor Bonasera enged, és arra kéri Don Corleonét, hogy legyen a barátja, tulajdonképpen hátat fordít Amerikának. Elutasítja – nem ok nélkül, természetesen – a locke-i világnézetet, a Csodát, egy jóval természetesebb és örök érvényűbb politikai rend kedvéért. Azzal a feltevással él, hogy nem létezik az elvont szabályok és szerződések kiterjesztett rendje, hanem egyedül csak a hatalom, a hűség, a kölcsönösség, a szövetség, a becsület és

a barátság létezik. A helyes és a helytelen az alapján határozható meg, hogy mi a jó a törzsünknek. Nem véletlen, hogy az Amerigo Bonasera név olaszról lefordítva azt jelenti: „Jó éjszakát, Amerika!”

A Keresztapa erkölcsi dimenziója megegyezik a Csoda előtti összes politika erkölcsi dimenziójával. Ez természetes állapot. A felszín alatt ott bujkál lesben állva minden társadalomban és minden lélekben. Várja, hogy kiküszöbölhesse a Csodát, és visszavezethesse az emberiséget a természeti állapotához. Az, hogy vajon a természet sikerrel jár-e, csak azon múlik, hogy hagyjuk-e neki. Semmi sincs kőbe vésve. Semmi sincs előre megírva. Mindenért, ami jó a világban, meg kell dolgozni. Remélem, ez a könyv segít e feladatban, mely egyaránt hárul mindnyájunkra.

Emberi természet

A BENNÜNK ÉLŐ TÖRZSI EMBER

Az emberi természet létező dolog. Alig akad olyan állítás, amely kevésbé vitatott azok között, akik behatóan foglalkoznak a kérdéssel, és amely sokkal vitatottabb azok között, akik egyáltalán nem tanulmányozzák a témát.

Nyugodt szívvel mondhatjuk, hogy nem létezik olyan jó hírű pszichológus, neurológus, nyelvész (beleértve Noam Chomskyt is) vagy közgazdász, aki vitatná azt a tényt, miszerint az emberi lények egy kiterjedt, előzetes programmal vannak felvértezve. Tulajdonképpen napjaink divatos metaforája nem a „program”, hanem az „alkalmazás” lenne – hasonlóan ahhoz, ahogy alkalmazásokkal van tele az okostelefonunk. Különböző helyzetek különböző alkalmazásokat hoznak működésbe, és ezek az alkalmazások olykor összetűzésbe kerülhetnek egymással.

A természet kontra nevelésről szóló valamennyi komolyabb vita azzal az előfeltevéssel veszi kezdetét, miszerint egy csomó minden már eleve be van építve a természetünkbe. Az egyedüli kérdés, hogy mit rakhatunk rá a természetre, vagyis milyen alkalmazásokat írhatunk felül. Képzeljünk el egy autót! Általában mindnyájan egyetértünk abban, hogy egy autó egy motorral, négy keréssel és egy kormánykerékkel rendelkezik. Ezek a szabványból adódnak. Mondhatni ez az autó természete. A neveltetés rendelkezésre bocsát lehetőségeket, mégpedig igen nagy számban. De nem számít, mennyi extrára költjük a pénzt, a kocsit attól még nem lesz helikopterré. A *Just Babies: The Origins of Good and Evil* [Még gyerekek: A jó és a rossz eredete] című, megvilágító erejű könyvében Paul Bloom pszichológus figyelemre méltó számú kísérletet tesz közzé, amiket csecsemőkön és kisgyermeken végeztek. (Nyugodtak lehetünk afelől: egyetlen gyermek sem sérült meg a kísérletek során.) Kimutatja, hogy a kisbabáknál már hat hónapos korukban tömegével bukkannak fel olyan előzetesen meglévő pszichológiai jellegzetességek, amelyek egy velünk született erkölcsi érzék létére engednek következtetni. Az egyik példában a

hat és tíz hónapos kor közötti csecsemőknek bábjátékot mutattak. Az egyik bábu megpróbált felmászni egy dombra. Ezután érkezett egy másik bábu: vagy azért, hogy segítsen a dombra felmászó bábunak, vagy azért, hogy útban legyen neki, akadályozva a mászó erőfeszítéseit. Ezt követően felajánlották a babáknak a választás lehetőségét a gonosz bábu és a kedves bábu között. A babák szinte egyöntetűen a kedves bábút részesítették előnyben a tuskó bábuval szemben. Amikor hasonló kísérletet végeztek húsz hónapos kisgyermeken, a gyerekek cukorkával jutalmazták a kedves bábút, a rosszat pedig azzal büntették, hogy elvették tőle a cukorkát.¹ Más tanulmányok megerősítik, hogy az együttérzés, az önzetlenség, az együttműködés és egyéb erkölcsi megérzések tekintetében mindannyian egy alapprogrammal születünk.

Bloom arra is rámutat: az hogy egyfajta erkölcsi érzéssel születünk, még nem jelenti azt, hogy erkölcsösek is lennénk. Inkább arról van szó, hogy erkölcsi ízlelőbimbókkal születünk. Hogy miként használjuk őket, függ attól a környezettől, amiben nevelkedtünk, és attól is, hogy mit értünk „erkölcsösség” alatt.

Az egyik legfontosabb dolog, amire nemcsak Bloom, hanem számos tudományág több ezer kutatója is rábukkant, hogy az idegenek iránti természetes bizalmatlanság velünk született dolog. A nagyon fiatal csecsemők képesek beazonosítani a nyelvet (még a sírásuk is rendelkezik helyi akcentussal). „Fiatal csecsemők képesek felismerni azt a nyelvet, amivel rendszeresen érintkeznek, és előnyben részesítik más nyelvekkel szemben, még akkor is, ha idegen szól hozzájuk az ismerős nyelven” – számol be megfigyeléseiről Bloom. „A kísérletek során, amikben olyan módszerekkel élnek, amelyekben a csecsemők cumizással jelzik, mit részesítenek előnyben, az találjuk, hogy az orosz kisbabák jobban szeretik az orosz nyelvet hallgatni, a francia kisbabák a franciát, az amerikaiak az angolt, és így tovább. Ez a hatás már a szülés után percekben belül megmutatkozik, ami arra utal, hogy a babák megismerik azokat a tompa hangokat, amiket még az anyaméhben hallottak” [kiemelés tőlem].²

Érdekes módon az agyunk hatalmas erőforrásokat fordít az arcfelismerésre. Az emberi arcok iránti élénk érdeklődés velünk született adottság. Ennek számos oka van. Az egyik például, hogy a jóval korábbi emberi

kommunikáció többnyire nonverbálisan zajlott. Ez még a modern emberre is igaz, kivált, mielőtt megtanulnánk beszélni. Az persze vita tárgya lehet, hogy az arcról történő olvasás a múltban vagy a jelenben bír-e nagyobb jelentőséggel, ugyanakkor kétségtelen, hogy az a képességünk, amivel felismerjük az arcokat, a múltban jóval központibb szerepet töltött be. Élet-halál kérdése lehetett azonnal felismerni egy idegenről, hogy rokon-e vagy barát. (Úgy tartják, az arcok beazonosításának képessége valójában sokkal kifinomultabb képesség, mint az arcok közti különbségek szóbeli megfogalmazásának képessége. A legtöbbünk képes azonnal megkülönböztetni – teszem azt – Matt Damon arcát Matthew McConaughey-étől. Ám vajon képesek lennénk azonnal megmagyarázni, pontosan mi különbözteti meg egymástól az arcukat?)

Az egység iránti vágyunk és az idegenekkel szembeni bizalmatlanságunk, noha egyetemes emberi hajlamok, mégis csupán hajlamok maradnak. Bár nem hiszem, hogy neveléssel teljesen megszabadulhatnánk tőlük, de minden bizonnyal mérsékelhetők és termékeny mederbe terelhetők. A humanisták bizonyos törzsein belül közhely olyasmit állítani, hogy „csak egyetlen egy faj létezik, az emberi faj”, amely, természetesen, egy jóval világiasabb megfogalmazása a „mindnyájan Isten gyermekei vagyunk” és az egyéb hasonló kedves közhelyeknek. A „minden létező egyenlő” – véleményem szerint – egy jóindulatú közhely, amit érdemes beleszőni a civilizációs dogmánkba. Ám illene rávilágítanom arra is: az összes rendszer közül, ami valaha megpróbálta ténylegesen is a gyakorlatba átültetni ezt az eszmét, egyik sem mutatkozott a gyakorlatban olyan sikeresnek, mint a piac. Azzal, hogy lehetővé teszi, hogy a legkülönbélebb emberek és kultúrák ráleljenek a közös érdekükre, a piac csökkenti a bizalmatlanság kockázatát, vagyis az „árát”.

Ebben a könyvben az idegenekkel szembeni bizalmatlanság és az egység iránti vágy központi szerepet töltenek be, mivel egy jóval általánosabb tényre világítanak rá: az ideológia az emberi természet haladási iránya. A gyerekeket és a felnőtteket folyton azzal traktálják, hogy a gyűlöletre tanulás útján teszünk szert. Ez badarság. Mi ugyanis, a legalapvetőbb értelemben, épp annyira gyűlöletre, mint amennyire szeretetre születünk. A szülőknek, az iskolának, a társadalomnak és a kultúrának nem az feladatuk, hogy kineveljék belőlünk a gyűlölködést, még kevésbé, hogy szeretetre

neveljenek bennünket. Mindezen intézmények valódi szerepe abban áll, hogy megtanítsanak bennünket arra, mit kellene és mit nem kellene gyűlölnünk.

Bloom szerint, „ennek a könyvnek szinte valamennyi olvasója úgy véli, helytelen valakit csupán a bőrszíne alapján gyűlölnünk. Ám ez egy modern felismerés; az emberi történelem legnagyobb részében senki sem látott semmi kivetnivalót a rasszizmusban”.³ Feltételezhetően minden jó ember gyűlöli a gonosztságot, de az idő múltával a gonosz fogalma meglehetősen kitágult, és tulajdonképpen a gonosz definíciójának finomítgatása az, amit a civilizációk valójában tesznek.

Minden valaha ismert kultúra számára léteztek gyűlöletes és szeretnivaló dolgok. Minden valaha ismert politikai ideológia kijelölt egy csoportot, amelynek tagjait a Másokként aposztrofálta. A nácibarát filozófus, Carl Schmitt híres mondása, hogy „mondd meg, ki az ellenséged, és megmondom, ki vagy”.⁴ A fasizmust minden bizonnyal a legjobban úgy határozhatjuk meg, mint „a mások” démonizációját. A náci Németországban nyilvánvalóan a zsidóságot volt a Mások legjobb megjelenítője. De a kommunistáknak is megvoltak a maguk Másokjai. Olyan neveket aggattak rájuk, mint a burzsoá, az uralkodó osztály vagy a kulák. A kortárs liberalizmus is temérdek Másokkal rendelkezik, akik az utálat tárgyává válhatnak. Valószínűleg mindnyájan találkoztunk már a magukat a tolerancia híveinek való emberekkel, akik folyton arról beszélnek, mennyire gyűlölik az intoleránsokat – de persze csak az intoleráns emberek egy bizonyos fajtáját. Megszámolni sem tudom, hányszor halottam az embereket azt bizonygatni, hogy a muszlimokkal szembeni legcsekélyebb előítélet is gonosz dolog, majd eztán ugyanez az illető magyarázni kezdte, hogy milyen szörnyűek az evangéliumi keresztények.

Richard Shweder antropológus összeállított egy hasznos listát azokról a dolgokról, amiket egyes társadalmak dicséretre méltónak, mások viszont semlegesnek vagy visszataszítónak tartanak:

önkielégítés, homoszexualitás, szexuális önmegtartóztatás, többnejűség, abortusz, körülmetélés, testi fenyítés, halálbüntetés, iszlám, kereszténység, judaizmus, kapitalizmus, demokrácia, zászlóégetés, miniszoknya, hosszú

haj, kopaszság, alkoholfogyasztás, húsevés, egészségügyi oltások, ateizmus, bálványimádás, válás, özvegy házasságkötése, elrendezett házasság, szerelmi házasság, szülők és gyermekek egy ágyban történő alvása, szülők és gyermekek külön ágyban történő alvása, nők munkába állásának engedélyezése, nők eltiltása a munkavégzéstől.⁵

Másként fogalmazva: az emberek azon képessége, amivel bizonyos dolgokról úgy vélik, hogy „természetszerűleg” jók vagy rosszak, lenyűgözően rugalmas. Persze létezik különbség rugalmas és határtalan között. Például a vérfertőzés mindenütt tabu. Nyilván változó lehet ennek a tabunak a mértéke, de akkor sem létezik olyan társadalom, amely ünnepelne a vérfertőzést. (Sajnos ez a tabu fokozatosan gyengül az amerikai populáris kultúrában.) Nem létezik – sem most, sem a történelmünk korábbi szakaszaiban – olyan társadalom a földön, amelyben az emberek ne a rokonaikat és barátait részesítenék előnyben az idegenekkel szemben. Ez egy olyan témakör, amelyre a későbbi fejezetek során majd részletesebben is kitérek.

Az antropológus Donald E. Brown összeállított egy listát azokról a tulajdonságokról, amik „az Univerzális Népet” – vagyis mindenkit a világon – jellemzik. „Az ember általános jegyei, amik közül több százat azonosítottak, a kultúra, a társadalom, a nyelv, a viselkedés és az elme azon sajátosságaiból állnak elő, amik – amint arra a feljegyzések vizsgálata rámutatott – az összes, néprajz és történelem által ismert nép körében megtalálhatók.”⁶ A lista túl hosszú ahhoz, hogy belevegyük a kötetbe. De álljon itt néhány a – céljaink szempontjából – legfontosabbak közül: szövetségek; összetűzés; együttműködés és együttműködő viselkedés; területi státusz; közös döntések meghozatala; jóslás; etnocentrizmus; identifikáció (mintázatokat és viszonyokat beleméltatni a dolgokba); irigység; etikett; félelem; ünneplés; folklór; az étel megosztása; ajándékozás; pletyka; kormányzat; csoportokban élés; (csoport)identitás; egy csoport tagjának lenni (megkülönböztetve magunkat azoktól, akik kívül esnek a csoporton); csoporton belüli részrehajlás a közeli rokonok irányába (megkülönböztetve kezelve azokat, akik távolabbi rokoni csoportokba tartoznak); a rokonsággal kapcsolatos kifejezések a szaporodással kapcsolatos alapvető viszonyokon keresztül történő értelmezése; rokonsági fokok; mások megítélése; törvények (jogok és kötelességek); törvények (a tagság szabályai); vezetők;

mágia; mágia az élet terjesztésére; mágia az élet fenntartására; különböző természetüként tekinteni férfire és nőre, felnőtte és gyereke; férfiak uralják a köz- és politikai tereket; a férfiak erőszakosabbak; a férfiak hajlamosabbak halálos kimenetelű erőszak alkalmazására; a férfiak hajlamosabbak a lopásra; erkölcsi nézetek; mítoszok; elbeszélés; az objektív gondolkodás túlértékelése; tervezés; a jövőre vonatkozó tervezés; saját gyermekeinket és közeli rokonainkat előnyben részesíteni (nepotizmus); tekintélyalapú egyenlőtlenségek; privát belső élet; ígéret; tulajdon; pszichológiai védekező mechanizmusok; nemi erőszak; nemi erőszak elítélése; adásvétel (munka, javak vagy szolgáltatások tekintetében); negatív kölcsönösség (bosszú, megtorlás); pozitív kölcsönösség (arc alapján felismerni másokat); hibák jóvátétele; felnőtté válási rítusok; szertartások; szerep és személyiség a dinamikus kölcsönös kapcsolatok viszonylatában (pl. a szereptől való elhajlások az egyéni személyiség szempontjából magyarázhatók); szankciók; szankciók a közösség ellen elkövetett bűnök miatt; szankciók, amik magukban foglalják a társadalmi egységből való kirekesztést; önmagunk megkülönböztetése a másiktól; az én, ami nem teljesen passzív, ugyanakkor nem is teljesen autonóm; az én mint szubjektum és mint objektum; az én mint felelősségteljes létező; önkép mint tudatában lenni (és törődni) azzal, hogy mit gondolnak rólunk mások; az önkép manipulálása; önkép, ami pozitív akar lenni; társadalmi szerkezet; szocializáció; az idősebb rokonoktól elvárható szocializáció; a szocializáció, ami magában foglalja a WC-re szoktatást; lándzsa; különleges köszöntők különleges alkalmakkor; státuszok és szerepek; adományozott és szerzett státuszok; egyénektől független státuszok; nem a nemen, életkoron vagy a rokonságon alapuló státuszok; utódlás; a kellemes dolgok előnyben részesítése; szimbolizmus; képes beszéd; tabuk; tiltott ételek; tiltott megnyilatkozások; osztályozás; területi gondolkodás; kereskedelem és beszédfordulatok.

Ismételten hangsúlyozom, a lista nem teljes.

Az amerikai közélet egyik legérdekesebb tabuja az emberi természetről való beszéd tilalma. Ez egy egészen modern tilalom. Az antik görögök és rómaiak – nem beszélve az összes világvallásról – nemcsak hogy valósnak tekintették az emberi természetet, hanem még tanulmányozási és elmélkedési szempontok alapján is lényeges témának tartották. Úgy hiszem,

több, egymással összefüggő oka is van annak, hogy miért viseltetünk ellenszenvvel a témával kapcsolatban – ezek között számos figyelemreméltó is akad. A kultúránk végig azért küzdött, hogy megfeleljen azoknak az egyetemes egyenlőséget hirdető eszméknek, amiket a Függetlenségi nyilatkozatban, az Egyesült Államok Alkotmányában és a hasonló, kanonizált okiratokban rögzítettek. Az emberi természetről folytatott diskurzus elkerülhetetlenül olyan vitákhoz vezet, amelyek a csoportok közti genetikai különbségeket firtatják, vagy azt tartják, hogy bizonyos viselkedési formák vagy választások „természetellenesek”. Az emberi természetről szóló vita szembemegy azzal a nézettel, miszerint az egyént nem korlátozzák külső – vagy belső! – körülményei. Ez az elmélet manapság szinte a Nyugat egységes dogmájának tekinthető. További oka annak, amiért az „emberi természet” baljóslatú kifejezésnek tűnik, a francia felvilágosodás ostobaságában keresendő, ami az „ember tökéletesedését” hirdeti.

De miközben ezen aggodalmak némelyike valóban helytálló, tény, hogy azok az általános emberi jegyek, amiket Brown azonosított, egyaránt alkalmazhatók feketékre és fehérékre, ázsiaiakra és bennszülöttekre. Jómagam agnosztikus vagyok a rasszok közti különbségek kérdésével kapcsolatban, részben azért, mert nem egyértelmű számomra, hogy még ha léteznének is, miért lennének relevánsak. A minőségi, témába vágó munkák legtöbbje – sajnos a szörnyen rossz írásoknak legalább akkora a tárháza – a populációk közötti, nagy összesített és statisztikai különbségekre összpontosít. Bárhogya is magyarázzuk ezeket a különbségeket, az egyáltalán nem befolyásolja, hogy miként kellene bánnunk az egyénnel a törvény, a jó modor és az erkölcs tekintetében.

Ám az emberi természet megvitatására vonatkozó tabu egyik forrásával mindenképp foglalkoznunk kell: mégpedig a nemes vadember eszméjével.

Többnyire Jean-Jacques Rousseau-nak tulajdonítják a „nemes vadember” kifejezés megalkotását, ám ez a megtiszteltetés sokkal inkább John Drydent illeti, aki a következőket írta a *The Conquest of Granada* (1670) [Granada meghódítása] című hőskölteményében:

Oly szabad vagyok, mint a természet ős első szülöttje,

Mielőtt létrejött a szolgaság alantas törvénye,

S amikor az ősrengetegben a nemes vadember még gáttalan futhatott.⁷

„A nemes vadember koncepcióját nagyban előmozdította, amikor az európai telepesek felfedezték az Amerikában és Afrikában, (majd később) az Óceániában élő bennszülött népeket” – írja Steven Pinker. „Magával ragadta őket az elképzelés, miszerint az emberek a maguk természetes állapotában önzetlenek, békeszeretőek és gondtalanok, valamint hogy az olyan mótelyek, mint amilyen a kapzsiság, a szorongás és az erőszak, a civilizáció termékei.”⁸

Ismételten hangsúlyozom, nem Rousseau alkotta meg a fogalmat, de ő volt a mítosz legjelentősebb népszerűsítője. 1755-ben a következőket írta:

[...] többen siettek levonni a következtetést, hogy az ember természettől kegyetlen és közhatalomra van szüksége, hogy megszelídüljön [...] Hiszen semmi sem oly szelíd, mint az eredendő állapotában leledző ember, akit a természet egyenlő távolságra helyezett az oktan állatok ostobaságától és a civilizált népek végzetes tudásától [...].⁹

„Rousseau felcserélte a kultúra és a barbárság pólusait – írja Arthur Herman. – Az ősemberről, a »nemes vademberről« [...] aki minden erőfeszítés nélkül képes harmóniában élni a természettel és embertársaival, szoló dicshimnuszait a finomkodó párizsi kortársakkal szembeni szemrehányásként értelmezték. Ám ezzel egy időben a haladásként felfogott történelem eszméje elleni kritika szerepét is betöltötte.”¹⁰ Rousseau számára a magántulajdon megjelenése, a művészetek kialakulása, az emberi egészség és jólét általános fejlődése egyaránt hatalmas visszalépéseknek tündek.

Rousseau-ra sokan a romantika atyjaként tekintenek. Egy eszmetörténeti szemináriumon akár így is jellemezhetjük munkásságát. Ugyanakkor úgy vélem, hogy a romantikára nem művészeti, irodalmi vagy filozófiai irányzatként, hanem sokkal inkább egyfajta lázadásként kellene tekintenünk, ami a felvilágosodás természetellenes természete és a felvilágosodás valamennyi sarja – a kapitalizmus, a demokrácia, a természetes jogok és a természettudomány – ellen tört ki. A romantikus

szellem felkel a modernitás béklyója ellen, és egy olyan elképzelt eredeti állapothoz követeli a visszatérést, amelyben harmóniában élhetünk a természettel. A romantikus lázadás sokkal kevésbé tekinthető érvnek, mint inkább egy mélyről felszakadó, ősi kiáltásnak. Egy érzésnek, hogy a körülöttünk lévő világ dehumanizáló, hamis, mesterséges és fullasztó. „A romantika nem a tárgyválasztásban vagy a korhűségben, hanem a szemléletben rejlik” – magyarázta a francia költő, Charles Baudelaire (az ember, aki végső soron megalkotta a „modernitás” kifejezést).¹¹

Még vissza fogok térni ehhez a következő fejezetekben, ám jelenleg azt fontos látnunk, hogy ez az eszme, ez az érzés, miszerint a modern ember korrupt és természetellenes – vagy még pontosabban: a modern társadalom által megrontott –, átjárja kultúránk nagy részét. A régmúlt „aranykort” temérdek ideológiai és vallási feltevés táplálja, valamint az a nosztalgikus csodaszer, miszerint a dolgok sokkal jobban mentek az előző nemzedékek idején.

A romantika se nem jobb-, se nem baloldali, mivel ez egy olyan, értelmet megelőző szenvedély, amelyet az emberek szívébe véstek. Különböző módokon és időkben ölt testet az ideológiai paletta egészén, ez pedig táptalajul szolgálva a nacionalizmus, a populizmus, a radikalizmus és a „reakciós” politikák különböző válfajai számára. Egyben ez az elmúlt háromszáz év legnagyobb művészeti teljesítményeinek is a forrása, a lélek azon részeiért és részeihez szólva, amik képtelenek pusztán az értelmén és a tudományon keresztül kifejezni önmagukat.

Ez végső soron egyfajta lázadás a modern kultúra természetellenes korlátai ellen. Azt üvölti: „Nem csak egy szám vagyok!”, „Nem csak egy gép vagyok!, vagy „A férfi nem nyomhat el engem!”

A baloldali romantika különböző formáit – beleértve a marxizmus válogatott fajtáit – és a jobboldali libertariánusokat és az anarchistákat összekötő közös szál, hogy az állam – vagy akár maga a kultúra – az intézményesített erőszak egyik formája. Mint látni fogjuk, ez nagyobb részt így igaz. Amikor ez a felismerés szélsőséges irányba tolódik el, arra az álláspontra jutnak, hogy a múlt kevésbé volt erőszakos, és valamiféle aranykorban emberek egészen addig békében és harmóniában éltek, míg az elnyomó állam rá nem erőszakolta magát az emberekre.

„Sokan nehezen emésztik meg a gondolatot, hogy az erőszak az emberi természetben gyökerezik – írja Francis Fukuyama A politikai rend eredete: Az ember előtti időktől a francia forradalomig című könyvében. – Antropológuskörökben különösen nagy számban akadnak, akik Rousseau-hoz hasonlóan úgy vélik, az erőszak a későbbi civilizációk találmánya, miként közkeletű vélekedés az is, hogy a korai társadalmak tudták, hogyan éljenek harmóniában a természettel. Sajnos a bizonyítékok nemigen támasztják alá egyik nézetet sem.”¹² Deirdre McCloskey helyesen állapítja meg, hogy „a hódítás, az elnyomás, a rablás, a gyilkosság – egyszóval az erőszak – Káin és Ábel óta az emberiség szomorú történetét képezik”.¹³

Steven Pinker, Az erőszak alkonya: Hogyan szelídült meg az emberiség? című könyv szerzője azt állítja, ha a huszadik század folyamán az emberek hasonló hányada halt volna erőszakos halállal, mint a legtöbb őskori közösségben, akkor az erre az időszakra – állítólag a „legvéresebb századra” – jutó halottak száma nem százmillióra, hanem két milliárdra rúgott volna, azaz hússzor akkora lett volna.¹⁴ Ennek az oka, hogy a kisebb közösségekben élő őseembek közel egyharmada rajtatütesekben és harcokban vesztette életét (bár ez némileg félrevezető, hiszen a férfiak halálozási rátája kétszerese a nőkének).¹⁵

„A kockázat minimalizálása érdekében a kezdetleges közösségek a rajtaütés és a hajnali támadások taktikáját választották” – írja Nicholas Wade a Before the Dawn: Recovering the Lost History of Our Ancestors [Hajnal előtt: Őseink elveszett történelmének feltárása] című könyvében. – Ennek ellenére az áldozatok aránya óriási mértékeket öltött, nem utolsósorban azért, mert nem ejtettek foglyokat. Ez a módszer volt összeegyeztethető a megszokott stratégiai céljukkal: kiirtani az ellenséges csoportot. Az elfogott harcosokat ott helyben meggyilkolták, kivéve az irokézeket, akik hazahurcolták a foglyokat, hogy haláluk előtt még megkínózhassák őket, valamint egyes kolumbiai törzseket, akik előszeretettel hizlalták fel a foglyaikat, mielőtt megették őket.”¹⁶ A mindennapos háborúskodás hosszú nemzedékeken keresztül bevett dolognak számított.

Komoly tudósok között ez már nemigen képezi vita tárgyát. Akik még mindig úgy gondolják, hogy egykor csodálatos harmóniában éltünk egymással – és a környezetünkkel –, azokat nem tudósoknak, hanem

költőknek és propagandistáknak nevezzük. Az emberiség véres múltját igazoló bizonyítékok megtalálhatók a régészeti leletekben, a DNS-elemzésben, az őskorkutatók és történészek írásaiban, valamint azoknak a fennmaradt közösségeknek az első kézből származó beszámolóiból, amik mindezülig ellenálltak a modernitásnak.

Napoleon Chagnon, a híres – és igencsak ellentmondásos megítélésű – antropológus az 1960-as évektől kezdődően hosszabb megszakításokkal egészen az 1990-es évek végéig együtt élt az Amazonas mentén lakó janomami törzsszel. Azt találta, hogy náluk a gyilkolás az élet egyik központi intézménye.¹⁷ A huszonöt év feletti férfiak durván 44 százaléka vett részt már valaki meggyilkolásában. A felnőtt férfiak egyharmada erőszak következtében vesztette életét, és a negyven feletti férfiak több mint kétharmadának legalább egy közeli rokona erőszakos halállal halt.¹⁸

Chagnon azt találta, hogy a janomami kultúra a „krónikus háborúskodás” állapotában leledzik. A rajtaütések és a csaták leggyakoribb indítéka a nőrablás, az ellopott nők visszaszerzése vagy a múltban elkövetett nemi erőszak megbosszulása. Természetesen egyéb indokokból is hadakoztak: a vérbosszú különösen népszerűnek számított. Ugyanakkor Chagnon nem talált túl sok bizonyítékot, ami megerősítette volna azt az akkortájt uralkodó nézetet, miszerint a hadakozás „modern” találmány lenne, valamint hogy a primitív közösségek csak a szűkülő erőforrások, különösen a „fehérjehiány” miatt fordulnak időnként hogy a háború eszközéhez. Ez sajátos változata egy rendkívül általános feltételezésnek, nevezetesen, hogy a háború fő oka az erőforráshiány. Ez persze nem szokatlan, csak épp túlzó kijelentés. A háborúk igen gyakran a büszkeség, a becsület vagy egy vágyott állapot miatt törnek ki.¹⁹

A múlt kegyetlenségeit nehéz lenne csupán a háborúkra korlátozni. Vegyük csak a barbár viselkedés két legkézenfekvőbb példáját: a kínzást és a rabszolgatartást.

A kínzás, vagyis fájdalom vagy gyötrelem büntető, szórakoztató vagy haszonszerző céllal történő szándékos kiváltása a modern ember kora előtt világszerte elterjedt időtöltésének számított (és az 1700-as évek folyamán sem szűnt meg egyik napról a másikra). A kínzás számos formája az emberáldozatok előkészítő szertartásainak részét képezte az ókori

társadalmakban. Az aztékok rutinszerűen égették meg élve áldozataikat, csak hogy kiemeljék őket a lángok közül és kivájják még mindig lüktető szívüket.²⁰ A maják többnyire átugrották az égetést, élő áldozataikat nemes egyszerűséggel odarögzítették egy oltárhoz, majd kitepték a szívüket.²¹

Az asszírok méltán érdemlik ki a helyüket a kínzás legnagyobbjai között. A megnyúzás – vagyis a még életben lévő áldozat bőrének eltávolítása – különös népszerűségnek örvendett a körükben. A karóba húzást még többre becsülték. A legjobb kínzók képesek voltak úgy karóba húzni áldozatukat, hogy az illető életben maradjon, és még napokig szenvedjen.²² A perzsák ugyancsak találékonynak bizonyultak. Az egyik módszerük abban állt, hogy nemes egyszerűséggel arra kényszerítettek valakit, hogy addig álljon egy finom hamuval teli veremben, amíg csak tud. Amikor összeesett a fáradtságtól, belélegezte a hamut, és szép lassan megfulladt.

Úgy tűnik azonban, hogy leginkább a „dézsába ültetést” részesítették előnyben. Az áldozatot egy fakádba rakták, hogy csak a feje lógjon ki belőle, majd a hóhér bekente az áldozat arcát tejjel és mézzel. Emiatt legyek kezdtek az áldozat orra és szemhéja köré gyülekezni. Az áldozatot rendszeresen etették, ami azt eredményezte, hogy rövidesen a saját ürülékében fürdött. Innentől kezdve a teste nyüvek és férgek áldozatává vált. Volt egyszer egy áldozat, aki a borzalmak ellenére tizenhét napig életben maradt. Voltaképpen élve felfalták a nyüvek.²³ (A lyuggatás, ami ennek a technikának egy sajátos változata, többé-kevésbé hasonló módon zajlott, de az áldozatot egy csónakhoz vagy fatörzshöz kötözték ki.)

Ha valaki örömét leli ebben, válogatott kínzásokat találhat az interneten: kezdve attól, hogy állatokat varrnak élő emberekbe, hogy azok majd kirágják magukat belőlük, egészen addig, hogy tűzzel ösztökélnek patkányokat arra, hogy berágják magukat az áldozat testébe. Az ókori görögök még csak megfontolni sem voltak hajlandók olyan vallomásokat, amelyeket nem kínzással csikartak ki. A rómaiak hasonló gyakorlatot követtek.²⁴ Tökéletesítették a keresztre feszítést [crucifixion], amelyből az angol „excruciating” (gyötrelmes, kínzó) kifejezés is származik. A kínaiaknak pedig ott volt a lingcsi, vagyis az ezer vágás általi halál.

Nem lehet eltúlozni a kínzásnak az államhatalom eszközeként betöltött központi szerepét, ami szerte a világon elterjedtnek számított. Ugyanakkor

egyes társadalmak több időt és leleményességet fordítottak rá a középkori európaiaknál.²⁵

Meglehet, hogy a nemes vadember szektájának keményvonalas tagjai arról akarnak meggyőzni bennünket, hogy az összes kultúra és civilizáció az ember kegyelmi állapotból való kihullása nyomán jött létre. Ám a régészeti leletekben semmi sem utal erre. „Fel kell ismernünk és be kell látnunk, hogy az emberi lét történelmét korántsem a béke jellemezte. – írja Stephen A. LeBlanc, Katherine E. Register szerzőtársával együtt, a *Constant Battles: Why We Fight* [Szüntelen csatározások: Miért harcolunk?] című könyvükben. – Habár minden bizonnyal léteztek korszakok és helyek, amikor és ahol teljes körű béke honolt, az ilyen közbülső időszakok meglehetősen rövid életűnek és ritkának bizonyultak... Napjaink háborúi megértéséhez közösnek és már-már egyetemesnek kell tekintenünk azt az emberi magatartást, ami azóta jellemez bennünket, mióta majmokból emberekké váltunk.”²⁶

Most pedig jöjjön a rabszolgaság kérdése.

***

Bizonyára igaz a feltevés, hogy a rabszolgaság kevésbé jellemezte az ősközösségeket, mint azokat a társadalmakat, amik a mezőgazdasági forradalom nyomán emelkedtek fel. Ez nem azért történt így, mert az ősember jóval erkölcsösebb lett volna; ennek az az oka, hogy az ősember jóval szegényebb volt. A rabszolgák komoly kiadást jelentettek volna egy nomád csapat számára. Az olyan ellenség őrzése, aki nem akar a csoport része lenni, költséges és egyben veszélyes feladat. A vagyontárgyakként kezelt gyermekek elrablása jellemző gyakorlat volt számos primitív közösségben – kiváltképpen az amerikai indiánoknál –, valamint a nők erőszakos kiházasítása is a rabszolgaság egyik rendkívül gyakori válfájának számított. Ugyanakkor harcosokat foglyul ejteni más törzsektől túl nagy terhet jelentett volna. Inkább megölték őket, gyakran komoly külsőségekkel körítve, a győztesek szórakoztatása céljából.

Hozzávetőleg 11 000 évvel ezelőtt, a mezőgazdasági forradalmat követően, szinte mindenütt felütötte a fejét a rabszolgaság intézménye. A legtöbb ősi szöveg említést tesz róla. A Biblia is bevettnek tartja. Hammurápi törvényei

kimondják, hogy egy rabszolga szabadon engedése halálos bűnnek tekintendő.²⁷ Az időszámítás előtti 1800-ig visszamenőleg Kínából is léteznek feljegyzések a rabszolgaságról.²⁸

Érthető okokból, Amerika szégyenletes tapasztalata a rabszolgasággal kapcsolatban kialakította azt a sajátos látásmódot, amiképpen erről az intézményről vélekedünk. Ez helyes és rendben is van így. Ugyanakkor ez a szemlélet torzítja is a témával kapcsolatos megértésünket. Ahogy azt Thomas Sowell megjegyezte, az amerikaiak hajlamosak azt hinni – mivel erre tanították őket –, hogy a rabszolgaság alapvetően rasszista intézmény.²⁹ Úgy tűnik, egyesek még azt is hiszik, hogy a rabszolgaság kizárólag Amerika bűne. Amerikának kétségkívül felelősséget kell vállalnia a rabszolgák alkalmazásában és a rasszizmusban játszott központi szerepéért. Ugyanakkor a bevett értelmezés felcseréli az oksági viszonyokat. Az amerikai rasszizmus a rabszolgaság folyománya, nem pedig fordítva.

Történelmi szempontok alapján az amerikai rabszolgaságnak két figyelemre méltó aspektusa van. Az első a képmutatás. Más társadalmak nálunk sokkal jobban támaszkodtak a rabszolgaságra, és némelyek vitathatatlanul kegyetlenebbül bántak a rabszolgáikkal (habár az amerikai rabszogatartás is igencsak kegyetlen volt). Ám ezen társadalmak egyikét sem az egyetemes emberi jogok és méltóság elveire alapozva hozták létre. A rómaiak, a görögök, a kínaiak és az egyiptomiak nem voltak képmutatók azzal kapcsolatban, hogy embereket rabszolgasorba taszítanak; őszintén hitték, hogy ez természetes dolog (Arisztotelész még ki is mondta).³⁰ De Amerika a Függetlenségi nyilatkozat nyomán jött létre, amiben a következő áll: „minden ember egyenlőként teremtetett”^{iv}. Ez pedig, függetlenül mindennemű önáltatástól, összeegyeztethetetlen a rabszolgasággal.³¹

Ez vezet át bennünket az amerikai rabszolgasággal kapcsolatos második figyelemre méltó sajátosságra. Az amerikai rabszolgasággal kapcsolatban – az elmúlt 10 000 évvel a hátunk mögött – nem az a lenyűgöző, hogy egyáltalán létezett, hanem az, hogy egyáltalán véget vetettünk neki. Az elmúlt ezer év kontextusában számos olyan erőfeszítésnek lehettünk szemtanúi, amelyek a rabszolgaság eltörlésére irányultak. Sokan közülük kudarcot vallottak, és még több akadt, ahol félsikert könyvelhettek el,

megalkotva a de facto rabszolgaság olyan különböző formáit, mint amilyenek például a jobbágyságot tekinthetjük. Az azt követő évszázad során Európa nagy részén és Amerika legtöbb északi gyarmatán és államában is törvényen kívül helyezték a rabszolgaságot. Anglia 1807-ben eltörölte a rabszolga-kereskedelmet. 1814-ben a hollandok is követték a példájukat.³² A Bécsi kongresszus, ami meghatározta a Napóleon utáni Európa sorsát, elítélte a rabszolgaságot.³³ Nagy-Britannia 1834-ben valamennyi gyarmatán eltörölte a rabszolgaságot, ugyanakkor e tekintetben a hollandok csak 1863-ban követték őket.³⁴

Ez idő tájt Amerika, ami más tekintetben lassabban reagált, ugyan 1808-ban szintén betiltotta a rabszolga-kereskedelmet³⁵, ám a törekvés véresre és fájdalmasra sikeredett. Hivatalosan csak 1865-ben ért véget ez a gyakorlat, mégpedig a Tizenharmadik kiegészítés elfogadásával.

Az időzítés korántsem volt véletlen. „Tény, hogy a rabszolgaság csak az ipari kapitalizmus megjelenésével tűnt el – írja Don Boudreaux közgazdász. – Valamint elsőként ott tűnt el, ahol az ipari kapitalizmus elsőként ütötte fel a fejét: Nagy-Britanniában. Ez nem lehetett véletlen. A kapitalizmus söpörte el a rabszolgaságot.”³⁶ Adam Smith nemcsak erkölcsi okokból [{v}](#) ellenezte a rabszolgaságot, hanem a szabadpiaccal is összeegyeztethetetlennek tartotta. „Úgy hiszem, hogy ennek megfelelően minden korszak és nép tapasztalata azt igazolja, hogy a szabad ember munkája végeredményben olcsóbb, mint a rabszolgamunka.”³⁷ Továbbá azt is írja, hogy „bármilyen munkát is végezzen, ami túlmutat a saját létfenntartásához szükséges dolgok beszerzésén, mivel nem a saját érdekében tevékenykedik, csak erőszakkal lehet kisajtolni belőle”.³⁸

A tény, miszerint háborúra volt szükségünk ahhoz, hogy véget vethessünk ennek az intézménynek, arra utal, hogy nem mindenki egyszerre ismerte fel a fentieket. Mindent egybevetve nem helyes azt mondanunk, hogy a háború a rabszolgaság megszüntetése céljából indult, bár helyénvaló azt állítanunk, hogy a rabszolgaság hiányában sosem tört volna ki. Ugyanakkor az is igaz, hogy a liberális demokratikus rend – beleértve a modern gazdaságot – nem tartható fenn úgy, hogy közben megtűrjük a rabszolgaságot. Számos belső ellentmondás vezetett el a polgárháborúhoz. Ahogy Abraham Lincoln mondta: „Úgy hiszem, ez a kormány nem tűrheti tovább, hogy az emberek

fele rabszolga, a másik fele pedig szabad legyen.” Valamint felidézi a híres jézusi mondást: „egy háznép sem állhat meg, amely meghasonlik magával.”³⁹

Vegyük ki a képből a Függetlenségi nyilatkozatot, és az amerikai rabszolgaság máris normálisnak tűnik. Az MIT közgazdászai, Daron Acemoglu és Alexander Wolitzky a következőket írja:

A munkaerőpiac hagyományos közgazdasági modelljei, függetlenül attól, hogy milyen tökéletlenségeket vegyítenek magukba, feltételezik, hogy a munkaerőpiacon a munkaerő áramlása „szabadon” történik. Ami viszont az emberi történelem legnagyobb részét illeti, a munkaerő áramlása „kényszerítve” zajlott, vagyis az erőszakos fenyegetés fontos szerepet játszott abban, hogy a munkásokat rábírják a munkaviszony elfogadására, mely a bérezésre is rányomta a bélyegét. A rabszolgaság és a kényszermunka a legelterjedtebb munkaerő-áramlási formát képezték a legtöbb ókori kultúrában, ideértve a görögöket, az egyiptomiakat, a rómaiakat, néhány iszlám és ázsiai birodalmat, valamint a legtöbb ismert prekolumbián kultúrát [...].⁴⁰

Más szóval, egy rendkívül újszerű elképzelés az a gondolat, hogy az emberek a szabad piac keretében árulhatják a saját szolgáltatásukat vagy munkaerejüket. Ezzel ellentétben a létező szocializmus a saját logikáját követve – bár szinte minden szocialista és kommunista tan azt állítja, hogy ellenzi a rabszolgaságot, beleértve a marxisták esetében az úgynevezett bérabszolgaságot is – gyakran vezetett olyan rabszolgasághoz, amely kényszermunka formájában öltött testet. A parancsgazdaságok épp ilyenek: parancsgazdaságok. A Szovjetunió, a náci Németország, a kommunista Kína és Észak-Korea széles körben alkalmazta a kényszermunkát. A kínai laogai rendszert az 1950-es években állították fel a szovjetunióbeli gulág mintájára. A „laogai” kifejezés szó szerint annyit tesz: munka által átformálni, és az az elképzelés húzódott meg mögötte, miszerint létre lehet hozni elkötelezett kommunistákat úgy, hogy arra kényszerítik őket, nehéz és kimerítő munkával a kommunizmus felé forduljanak. A rendszer a pártvezetők profithajhász központjává vált, és mind a mai napig létezik, habár a kormány a csianjü, vagyis „börtön” kedvéért lemondott a „laogai” megnevezésről. De a gyakorlat fennmaradt. A 2000-es években kiderült,

hogy a börtönigazgatók továbbra is profitra tesznek szert a rabokból szervkereskedelem révén⁴¹ – akár még azután is, hogy halálra dolgoztatták őket.

Az hogy Kína magáévá tette a „kapitalizmust” és továbbra is támaszkodik rabszolgamunkára, szigorú értelemben véve nem a kapitalizmus, hanem az önkényuralom bűne. Az autoriter rezsimek is képesek profitot termelni, de ettől nem válnak szabadpiaci rendszerekké. A Dél rabszolgatartó urai nagyon gazdagok voltak, de közben mindenki más szegénységben – vagy szolgaságban – tengődött, mivel a többiektől megtagadták a szabadságot és a jogok teljes skáláját, amelyekre a kapitalizmusnak szüksége lett volna a működéshez. Jó dolog, hogy Kína átvett néhány piaci elvet, de a történelem arról tesz tanúbizonyságot, hogy az erős középosztály kialakulásához felelős és elszámoltatható kormányzatra van szükség. Kína viszont mindaddig nem lesz szabad ország, amíg a Kommunista Párt nem kerül oda, ahová tartozik: a történelem szemétdombjára. Jelenleg – amint azt majd később látni fogjuk – úgy kellene rá tekintenünk, mint de facto tekintélyelvű arisztokráciára.

Nem pusztán a nemes vadember és a szélsőséges egyenlőség hívei az egyedüliek, akiket bosszant az emberi természet valódi mivolta. A szabadpiacpártiak is gyakran beleütköznek abba a kellemetlen igazságba, hogy a Homo sapiens és a Homo economicus nem szinonimái egymásnak.

A Homo economicus, vagyis a gazdasági ember kifejezés a John Stuart Mill-lel és más gondolkodókkal szembeni kritikában merül fel, akiket igyekeznek úgy láttatni – többnyire méltánytalanul, különösen Adam Smith esetében –, mint akik az embereket tisztán racionális, profitmaximalizáló, gazdasági lényekké degradálják. Egyáltalán nem vagyok benne biztos, hogy Mill valóban azt hitte, az ember egyszerű profitmaximalizáló lény, az viszont biztos, hogy Smith nem így gondolta. A Homo economicus tehát egyike azoknak a kifejezéseknek – hasonlóan a „szociáldarwinizmushoz” –, amiknek kevés követője van, már ha van egyáltalán, ugyanakkor szellemi címkeként hasznosak lehetnek. Mill elég egyértelművé tette, hogy a profitmaximalizáló emberre vonatkozó meghatározása a gazdaságtan tanulmányozásához kapcsolódik:

A geometria előfeltevésként megfogalmazza a vonal önkényes meghatározását, miszerint „olyasmi, aminek hossza van, de szélessége nincs”. Hasonló módon a politikai gazdaságtan megelőlegezi az ember egy hasonlóan önkényes meghatározását, miszerint olyan lény, amely mindig azt teszi, amivel a lehető legkevesebb befektetett munkával és fizikai lemondással a lehető legtöbb szükségleti, kényelmi és luxuscikkre tud szert tenni, amennyit csak a meglévő tudása alapján el lehet érni. [Kiemelés tőlem.]⁴²

Egy futballszakértő úgy is képes lenne megadni a Homo futballis definícióját, hogy közben figyelmen kívül hagyná, mit csinálnak a játékosok a pályán kívül. Tényleg annyira botrányos, hogy egy közgazdász a gazdasági tevékenységük alapján határozza meg az embereket?

Ettől még persze történelmileg igaz, hogy számos közgazdász és szabadpiaci ideológus túl gyakran gazdasági lencsén keresztül tekintett az emberi viselkedésre. Hogy ne legyünk igazságtalanok, meg kell említeni, a marxizmus éppúgy hajlamos volt rá, hogy minden kérdést gazdasági szemüvegen keresztül vizsgáljon. Helyénvalónak tűnik felidézni a régi mondást, miszerint „ha van egy kalapácsod, akkor neked minden probléma szögnek fog tűnni”. Egyes szabadpiaci ideológusokkal kapcsolatban gyakran az az érzés, mintha a Homo economicusban hinnének.

Mindazonáltal tény, hogy az emberek annak ellenére sem határozhatók meg pusztán profithajhászokként, hogy gyakran törekednek profitszerzésre. A kapitalizmus számos kritikusa találja úgy, hogy a „gazdasági ember” eszméje hasznos szalmabáb a kapitalizmussal szembeni vádjaik megfogalmazásában, mivel a gazdasági ember eszméje szorosan összefonódik a „kapzsiság jó” eszméjével. Ezt a kifejezést Oliver Stone adta a szalmabábjául szolgáló Gordon Gekko szájába az 1987-es Tőzsdecápák című filmjében.

Bármilyen oldalról is közelítsünk ezekhez a kérdésekhez, akkor járunk el méltányosan, ha beismerjük, sokkal gyakrabban vagyunk hajlamosak úgy tekinteni az emberekre, akiket a pénz iránti kapzsiságuk minden másnál jobban ösztönöz, mint ahogy ez a valóságban történik. Az persze igaz, hogy a kapzsiság az emberi természet velejárója, de a pénzre irányuló kapzsiság csak azóta létezik, amióta maga a pénz is – ez pedig evolúciós nézőpontból

tekintve nem túl hosszú idő. Bizonyára az értelmes emberek egyet tudnának érteni abban, hogy a kapzsiság időbelileg megelőzte a pénzt. Egyszerűen megérthető, hogy miért fejlődött ki az ételre és az egyéb alapvető erőforrásokra irányuló kapzsiság. Az emberi történelemben számtalan olyan körülményt el tudunk képzelni, amelyben az altruista ember éhen hal, miközben a kapzsi társa egy újabb nappal tovább él, következésképpen továbbörökítheti génjeit.

De ahogy a kapzsiság – vagy a mohóság – természetes, éppúgy az altruizmus is hasonló jelenség. Altruizmus nélkül nem valószínű, hogy az emberi faj ilyen sokáig fennmaradt volna. Az altruizmusra a részvét – egy másik egyetemes emberi hajlam – is rávezethet bennünket. Ez azonban szorosan kötődik az ajándékcseréhez, a kölcsönösséghez és az együttműködéshez. Jóval a pénzürmék megjelenése előtt az ősember gazdaságát az ajándékcseré és a kölcsönösség uralta: megteszem neked ezt, te pedig cserébe megteszel nekem valami mást. Adok neked egy jókora adag húst, te pedig segítesz nekem legyőzni az erőszakoskodót, aki ki akar rabolni engem. (A börtönök szociális gazdasága – ami vitathatatlanul a legjobban hasonlít a természeti állapothoz a modern társadalomban – is ezen elvek mentén működik.) Richard Leaky és Kurt Levin az emberi faj túlélésének lényegét a kölcsönösség fogalmának tulajdonították. Az ősemberek kis csapatai csak úgy élhettek túl, ha megtanulták megosztani erőforrásaikat „a kötelességek egy tiszteletben tartott hálózatán belül”.⁴³ Az antropológiában, a pszichológiában és a szociológiában jól megalapozott megállapításnak számít, hogy a többség elmarja a csoporttól azokat, akik megszegik a kölcsönösség normáit. Még a bűnszervezeteknél is – legyenek azok börtönbandák, a maffia stb. – tiszteletben kell tartani a kölcsönösség szabályait a csoporton belül. Azok, akik igencsak ragaszkodnak ezekhez a normákhoz – a nagylelkűséghez, a filantrópiához stb. –, csodálat tárgyává válnak, és gyakran ruházzák fel őket mások feletti politikai vagy erkölcsi hatalommal. A „nagy emberek”, akik számos ősi társadalom vezetői voltak, gyakran annak a látványos igazságosságnak köszönhetően érdemelték ki a pozíciójukat, amire támaszkodván szétesztették az erőforrásokat a csoporton belül.⁴⁴

Ez pedig elvezet bennünket a csodálathoz. Korántsem meglepő módon az emberek inkább gazdagok, semmint szegények szeretnének lenni. De

sokkal inkább vágnak arra, hogy csodálják, tiszteljék és nagyra tartsák őket. Adam Smith jól tudta ezt – és még sok egyebet is az emberi természettel kapcsolatban – Az erkölcsi érzelmek elmélete című művében:

Az ember természetes módon vágyódik nem csupán arra, hogy szeressék, hanem arra is, hogy szeretetre méltó legyen; vagyis hogy olyasmi legyen, ami a szeretet természetes és helyénvaló tárgya. Az ember természetes módon retteg nem csupán attól, hogy gyűlöljék, hanem hogy gyűlöletes legyen; vagyis hogy olyasmi legyen, ami a gyűlölet természetes és helyénvaló tárgya. Nem csupán dicséretre, arra is vágyik, hogy dicséretre méltó legyen; vagyis hogy olyasmi legyen, ami – még ha senki sem dicséri – mégis a dicséret természetes és helyénvaló tárgya. Nem csupán a kárhoztatástól, a kárhoztatásra méltó mivoltától is retteg; vagyis hogy olyasmi legyen, ami – még ha senki sem kárhoztatja – mégis a kárhoztatás természetes és helyénvaló tárgya.⁴⁵

Csakúgy mint a csimpánzoknál, bennünk is mélyen belénk ivódott a vágy, hogy csodáljanak bennünket. Amennyire meg tudom állapítani, ezen a területen nincs vita különböző tudományágak között. Bár a kutatók inkább a „státusz” eszméjére, mintsem a csodálat fogalmára összpontosítanak. Amint arra Frans de Waal meggyőzően rámutatott a Chimpanzee Politics: Power and Sex Among Apes [Csimpánzpolitika: Majmok közti hatalom és szexualitás] című könyvében, a státusz képezi a csimpánzpolitika lényegét.⁴⁶ Igazán furcsa evolúcióhívó lenne az, aki úgy tartja, hogy valami, ami a legközelebbi genetikai unokatestvérünk életében központi szerepet tölt be, az számunkra irreleváns.

A szociológusok valamennyi emberi társadalomra vonatkozóan kétféle státuszt különböztetnek meg: az öröklött státuszt és a szerzett státuszt. Az „öröklött státusz” a velünk született státuszunkra utal. A királyság az öröklött státusz legtökéletesebb példája: az a hit, hogy bizonyos emberek csupán a vérvonaluknak vagy a szüleiknek köszönhetően jobbnak vagy rosszabbnak születtek másoknál. Számos társadalomban – amik közül vitathatatlanul India a leghíresebb – a teljes népességet az öröklött státuszuk alapján sorolták be különböző kategóriákba, amiket kasztoknak neveztek. Ezek a kasztok gyakorlatilag meghatározták az életben előforduló összes lényeges törekvés paramétereit, beleértve, hogy az illető hol élhet, kivel

házasodhat, valamint még azt is, hogy milyen foglalkozásokat űzhet. Az európai kasztrendszer talán kevésbé volt szigorú, ám nem kevésbé volt kötelező érvényű az olyan kategóriáival, mint a jobbágyság, a parasztság, a nemesség, valamint az emberek velük született értékei alapján történő egyéb rangsorolásokkal.

Az amerikai függetlenségi háború egyik leginkább háttérbe szorult eredménye volt, hogy ezeket eltörölték. Az egyik legfőbb oka, amiért nem értékeltük eléggé, hogy az alkalmazott státusz egy másik változatát viszont fenntartottuk, nevezetesen a rabszolgaságot. A rabszolgaság római hagyományában a rabszolgák nem annak születtek, hanem azzá tették őket. Egy rabszolga gyermeke nem örökölte ezt a státuszt. Az amerikai Délen a rabszolgaság védelmezői felismerték, hogy a rabszolgaságnak ez az általános hagyománya összeegyeztethetetlen az ő rendszerükkel, ennél fogva átvették az arisztotelészi felfogást, miszerint bizonyos emberek egyszerűen a természetüknél fogva rabszolgák, ezáltal öröklött státusszá változtatták a rabszolgaságot.⁴⁷

Habár Amerikában felhagytunk a formális, jogi és alkalmazott státusszal, a státusz iránti vágy továbbra is életünk egyik meghatározó ténye maradt. Ha valaki rendelkezik általános vagy középiskolai tapasztalatokkal, jól tudja, hogy a státusz hajszolása a kamaszok társadalmi életének központi részét képezi. Bár a kamaszok nem státuszról, hanem népszerűségről beszélnek, ez mégsem jelent érdemi különbséget. A klikkekben minden a státuszról szól. Éppen ezért annyira kisstílűek és rendszerint kegyetlenek azok a versengések, amik meghatározzák az öltöző és a játszótér politikáját. Ugyanez folyik a börtönökben.

Tágabb értelemben elég csak a politikai dinasztiák tartós sikereire tekintenünk, hogy belássuk, az öröklött státusz továbbra is komoly szerepet játszik kultúránkban. Kennedyk, Bushok, Clintonok, Rooseveltek, Romneyk – státusszal ruházzuk fel a híres emberek utódait, akik helyzetükre és megbecsülésükre nem a saját cselekedeteik nyomán tettek szert. Marketingszempontról bizonyos családnevek és vérvonalak voltaképpen egyfajta öröklött címmé változtak, bár az ilyesmit manapság „brandnek” nevezzük.

Ez még jellemzőbb a politikán kívüli világra. Fesztelenül beszélünk a „hollywoodi királyságról” anélkül, hogy ténylegesen felfognánk, mit is értünk ez alatt. Örökéletű lelkemre tekintettel megesküdtem, hogy sosem írok a Kardashianokról, de úgy hiszem, nem kockáztatok sokat azzal, ha egyszerűen megjegyzem, úgy bánunk ezekkel az üresfejű és léha nőkkel, mint valamiféle celeb-nemességgel.⁴⁸

Mindez természetes. Minden családban megtalálható a dinasztikus ambíció szikrája. Eszembe jutott Tywin Lannister prédikációja, amit a család jelentőségéről tartott Jamie Lannisternek a Trónok harcában: „Édesanyád meghalt. Én hamarosan követem, majd te, az öcséd, a nővéred és az ő gyermekei is, mind meghalunk, és a földben rothadunk. Csak a család neve élhet tovább. Csak az marad fenn. Nem a dicsőséged, nem a becsületed, csak a család. Megértetted?”⁴⁹

A státusz szoros kapcsolatban áll a tekintély és a hierarchia iránti természetes ösztönünkkel – az ösztönnel, ami csaknem minden, csoportban élő állatfajnál megfigyelhető. A kutyaénál, a tyúkónál és a majmoknál is létezik hierarchia és csoportrangsor. Jonathan Haidt megjegyzi, hogy ezek az ösztönök olyannyira belénk ivódtak, hogy nyelvünkben is testet öltöttek. „A hierarchikus viszonyok tiszteletben tartásának ösztöne olyan mélyen gyökeredzik, hogy számos nyelvbe közvetlenül bele van kódolva – írja. – A franciában, hasonlóan más újlatin nyelvekhez, a beszélők rákényszerülnek arra, hogy eldöntsék, valakit tiszteletre méltó formában (vous) vagy ismerősként (tu) kívánnak megszólítani. Még az angol is, ami az igeragozásba ugyan nem ágyazza be a státuszt, mégis megoldja máshogy, hogy jelölésre kerülhessen. Egészen a közelmúltig az amerikaiak a titulussukat és a vezetéknévüket használva szólítottak meg idegeneket és a feljebbvalóikat (Mrs. Smith, Dr. Jones), miközben a közeli ismerőseiket és az beosztottaikat a keresztnévükön szólították. Aki valaha is érzett egy pillanatnyi ellenszenvet, amikor egy eladó a keresztnévén szólította anélkül, hogy erre felhatalmazta volna, vagy feszélyezettséget, amikor egy idősebb személy, akit régóta tisztelt, arra kérte, hogy szólítsa a keresztnévén, már nyilvánvalóan megtapasztalta azoknak a moduloknak a működésbe lépését, amiket a Tekintély/Felforgatás erkölcsi alapjához sorolunk.”⁵⁰

Haidt az „alap” kifejezés használatával az erkölcsi alapok elméletének azon részére utal, amit ő és más kutatók dolgoztak ki. Az egészet ismerteti a *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion* [A tisztességes elme: Miért osztja meg a jó embereket a politika és a vallás] című úttörő munkájában. Aki olvasta Haidt könyvét, ám továbbra sem hiszi el, hogy létezik olyasmi, mint „emberi természet”, akár ezt a kötetet is nyugodtan félreteheti.

Az erkölcsi alapok elmélete értelmében az erkölcsi érzelmeknek hat összetevője van, amik az erkölcsi érvelés összes formájának alapját képezik. Ezek a következők: a gondoskodás, a méltányosság, a szabadság, a hűség, a tekintély és a szentség. Ezeknek az alapoknak az alkalmazása és kölcsönös egymásra hatásának módja magyarázza az emberi kultúrákban és társadalmakban fellelhető összes különbözőséget, amik akkor merülnek fel, amikor a helyest és helytelent meghatározzuk.

A viselkedési normák iránti igény tulajdonképpen az emberi természet egy újabb egyetemes aspektusa. Amint azt láthattuk, az általunk létrehozott normáknak számos változata létezik, ám maga a normák iránti szükséglet egységesen fellelhető valamennyi társadalomban. Továbbá úgy tűnik, hogy bizonyos, a viselkedésre és az erkölcsös magatartásra vonatkozó alapvető szabályok ugyancsak egyetemesek – valamint értelem előttiek. Amikor a boltban valaki bevág elénk a sorba, beindul az agyunkban egyfajta kémiai reakció, ami dühöt vált ki. Gyakran előfordul, hogy a reakciónk meglehetősen aránytalan a ténylegesen elszenvedett kárhoz viszonyítva. Ennek az oka, hogy úgy fejlődünk ki, hogy a normasértéseket sokkal komolyabb dolognak lássuk annál, mint amilyenek valójában lehetnek a helyi Walmartban vagy Krogerben. Az afrikai szavannákon egy normasértés akár élet-halál kérdése is lehetett.

Paul Bloom beszámol róla, hogy a gyerekek veleszületett és egyetemes hajlama a testvéreikről és osztálytársaikról való fecsegésre minden bizonnyal a norma-kikényszerítés egyik korai formája. Erre az egyik legjobb bizonyíték, hogy a gyerekek ritkán füllentenek, amikor beárujják egymást. Gordon Ingram és Jess Bering pszichológusok tanulmányozták egy belfasti belvárosi iskola diákjainak fecsegési szokásait, és arra jutottak,

hogy „a gyerekek a társaik viselkedéséről folytatott beszélgetéseinek legnagyobb részét a normasértések leírásai tették ki”.⁵¹

A normák evolúciós szempontból lényegesek, mivel ezek képezik valamennyi együttműködés mozgatórugóját. Ha az ősember olyan magányosan élt volna, mint ahogy azt Thomas Hobbes elképzelte, a normáknak nem lenne jelentőségük. Ám mi csoportokban, sőt törzsekben fejlődünk ki. Együttműködés nélkül még mindig csak egy középsterű faj lennénk, nem pedig a bolygó csúcsragadozója. Normák vagy szabályok nélkül pedig elképzelhetetlen lenne az együttműködés. Gondolkodjunk el ezen egy pillanatra, és máris nyilvánvalóvá válik. Egy vadászcsapat képtelen csoportban dolgozni, hacsak nem egyeztek meg bizonyos szabályokban, beleértve az utasítási rendet is. A hadsereget az különbözteti meg a csöcseléktől, hogy a katonák tisztában vannak vele, hol a helyük és mi a kötelességük, még akkor is, ha éppen senki sem felügyeli őket.

Maga Charles Darwin is arról értekezett, hogy az együttműködés – az önzetlenség, a kölcsönösség, a normák közös elfogadása, valamint mindenekfölött az egység – képezte az ember túlélésének alapját. Annak a törzsnek a tagjai örökítették tovább a génjeiket, akik képesek voltak közösen dolgozni a túlélés érdekében. „Az olyan törzs, amelynek számos tagjában magas fokon él a [...] hűség, [...] bátorság és együttérzés szelleme, amelynek számos tagja mindig kész másokat figyelmeztetni a veszélyre, és segíteni és védelmezni társait – figyelte meg Darwin –, az ilyen törzs kétség kívül sikerrel arat győzelmet más törzsek felett.”⁵² Az együttműködés magyarázatul szolgál a nyelv, a vallás, a hadviselés és szinte minden, egyedülállóan emberi törekvés fejlődésére. Az együttműködésre irányuló ösztön és vágy azonban nem csupán társadalmakra jellemző jelenség. A politika – már jóval azelőtt, hogy megalkottuk volna a „politika” kifejezést –, a szövetségek kialakításáról szólt: a csapaton belül, a törzsön belül, vagy egyéb társadalmi egységeken belül. A csimpánzok és az emberek egyaránt szövetségeket hoznak létre valamennyi érdektípus mentén. Ezek a szövetségek – mint egyfajta altörzsek – eredendően hajlamosak a mi-vagy-ők logikára, éppúgy, ahogy a törzsnél is minden az idegenellenességről szól. Amint azt majd látni fogjuk, napjaink irtózatoss politikája is ennek a hajlamnak a mentén működik, amelynek révén az

amerikaiak „törzsi” szövetségeibe tömörülnek más amerikaiakkal szemben, akiket egyszerűen „a másikatknak” tekintenek.

Ha nem látjuk be mindnyájan, hogy a normákat ki kell kényszeríteni, akkor lehetetlen kitartani mellettük. Paul H. Robinson és Sarah M. Robinson könyve, a *Pirates, Prisoners, and Lepers: Lessons from Life Outside the Law* [Kalózok, rabok és leprások: Leckék a törvényen kívüli életből] nagyszerűen és – számomra – megkérdőjelezhetetlen módon szemlélteti, hogy a büntetés és a megtorlás fogalma nem csupán egyetemes (ami viszonylag kétségbevonhatatlan állítás), hanem egyben nélkülözhetetlen is az együttműködéshez. Ez utóbbi már jóval vitathatóbb megállapítás. Egyre több kriminológus és etikus véli úgy, hogy maga a büntetés törvénytelen és veszélyes dolog. David Garland, a New York-i Egyetem szociológia és jogi professzora a következő mellett kardoskodik: „Csupán a szocializáció főáramú folyamatai (a belsővé vált erkölcsösség és kötelességérzet, informális ösztönzők és a konformitás jutalmazásai, a közös elvárások és egymásrautaltság gyakorlati és kulturális hálózatai stb.) képesek következetesen és rendszeresen előmozdítani a megfelelő viselkedést.”⁵³ Egy másik tudós szerint „a büntetés-végrehajtás intézménye etikailag, politikailag és jogilag egyaránt igazolhatatlan [...]. Egy olyan társadalomnak, amelyre úgy tekintünk, mint ami valamennyi tagját védelmezi a joggyakorlásuk megsértésétől, a büntetés-végrehajtástól eltérő intézményeken kellene alapulnia.”⁵⁴

Ám – ahogy arra Robinsonék rámutatnak – a pszichológiai kutatások és a történelmi feljegyzések egyaránt kimerítő bizonyítékokkal szolgálnak arra nézvést, hogy az együttműködés fenntarthatatlan az együttműködni nem akarók bizonyos fokú szankcionálása nélkül. Ha bennünket és kilenc barátunkat azzal az ígérettel bíznak meg árkot ásni a tűző napon, hogy a nap végén meg leszünk jutalmazva egy jókora hússal, vajon mennyi ideig viselnénk el egy jó karban lévő potyalesőt, aki egy fa árnyékában hűsölne, miközben mi gürcölünk? Mennyire valószínű, hogy a csoport bevenné a potyalesőt is a nap végi étkezésbe? Számtalan, laboratóriumi körülmények között lefolytatott és a való életben végzett kísérlet bizonyítja, hogy ilyenkor a haszonlesőt megbüntetik, és több mint valószínű, hogy megvetéssel illetik, valamint nem részesülhet a jutalomból.

A csoportos normák érvényesítésének ösztöne a primitív törzseken át egészen a sportcsapatokig mindenütt megjelenik, sőt – ahogy azt Robinsonék kimutatják – még az utópista hippi közösségekben is, ahol pedig elvileg mindenki szabadon szárnyalhat. Minden olyan esetben, amikor egy központi hatóság vagy maga a közösség – vagy épp mindkettő – képtelen érvényre juttatni ezt az ösztönt, megbomlik az egység. Még a fiatal Bernie Sanderst is kirúgták a kommunájából, mert sokkal inkább azzal volt elfoglalva, hogy a szocializmus szükségességéről értekezzen, semmint hogy dolgozzon érte.⁵⁵

Térjünk inkább rá az emberi természet végső, döntő fontosságú aspektusára: a jelentésre. Mi hozzuk létre a jelentéseket. De mit értek „jelentés” alatt? Azt a természetes hajlamunkat, hogy az értelmén és az anyagon túli jelentőséget tulajdonítsunk a dolgoknak, gyakorlatoknak, embereknek, eseményeknek, eszméknek, és minden minket körülvevő dolognak. Gondoljunk csak arra a jelentésre, amit az étkezéseknek tulajdonítunk. Családi vacsora, régi barátokkal elköltött étel, hálaadás – jóval mélyebb jelentést tulajdonítunk ezeknek a pusztá létfenntartásnál. Óriási antropológiai és szociológiai szakirodalma van annak, hogy az étkezés milyen szerepet játszik a különböző kultúrákban. Az elsődleges formáját mindig is az étel megosztása képezte, amit – legalábbis az utóbbi időkhöz – a társadalomtudósok „ajándékcsere”-nek neveznek.⁵⁶

Évszázadok óta az étel elkészítése, megáldása és megosztása a társadalom kötőszöveteként funkcionált. A judaizmusban, a kereszténységben és az iszlámban is számos ünnepnap az ételekkel kapcsolatos – vagy a közösségben történő elfogyasztásukkal, vagy az azoktól való közös tartózkodással. Csakugyan, amikor egyes keresztény felekezeteknél Úrvacsorát tartanak – vagyis amikor nemcsak a keresztény hittársak közösségéhez csatlakoznak, hanem magához az egyház testéhez is –, ezt úgy teszik, hogy elfogyasztják Jézus átlényegült húsát. Felekezettől függően ez lehet szent vagy ünnepélyes pillanat, de minden esetben nagyobb a jelentősége annál, mint hogy – Donald Trump szavaival élve – egyszerűen elropogtatnak egy „kis kekszet”.⁵⁷

Az önellátó társadalmakban nagy lakoma kapcsolódott az élet valamennyi aspektusához. Egy olyan ünnepség, amely éppúgy a hála, mint a szórakozás

eszköze volt. A lakoma egyben a politika sarokköveként is szolgált: a Nagy Ember tekintélye jelentős részben abból származott, hogyan osztotta szét az ételt a klán vagy a törzs tagjai között az ilyen összejövetelek alkalmával. A lakoma a diplomácia eszköztárában is jelentőséggel bírt. Az ellenséges törzsek közötti békekötést rendszerint lakomával pecsételték meg. A házasságokat, amik a szövetségkötés központi eszközének számítottak, nagy lakomák keretében pecsételték és ünnepelték meg.⁵⁸

A héber Bibliában számtalan szabályt találhatunk, hogy mely állatokat szabad megenni, hogyan kell őket elkészíteni stb. A modern ember ránéz ezekre a szabályokra, és azt mondja, ez a higiénia szól, vagy valami hasonlót. Ám ez tipikusan annak az esete, amikor valaki nem látja a fától az erdőt. Kétségtelen, hogy a higiénia is szerepet játszott az ilyesféle normák kialakulásában, ugyanakkor abszurd lenne azt állítani, hogy a Kásrut („kóserizmus”) csupán az „alkalmazottaknak kötelező kezet mosniuk” előírás ősi változata. A tudományos forradalom előtt még nem kategorizáltuk úgy a szavak jelentést, ahogy azt ma tesszük.

Gondoljunk csak a következőre. Egyes primitív törzseknek a fa számos dolgot jelenthetett: tüzelőanyagot, lakóhelyek és szerszámok alapanyagát, gyermekjátékot, esetleg élelemforrást vagy valamiféle isteni szándék vagy lény megtestesülését. A fa gyakorlati felhasználási módjainak elválasztása a fára irányuló transzcendens nézőponttól modern találmány. Aki azt hiszi, hogy csupán Homo economicusok vagyunk és semmi több, bizonyos mértékig vak marad a jelentésnek azzal a hatalmas tartományával szemben, amit nem lehet pusztán gazdasági bemenetekre visszavezetni.

Ernest Gellner azt állítja, hogy a modernitásba történő átmenet során elvesztettünk valamit, ami egészen a háromszáz évvel ezelőtti fordulatig meghatározta az emberek világlátását.⁵⁹ Régebben egymás feletti jelentésrétegeket használtunk; mintha az egyik színes fóliaréteget a másikra húznánk. Hasznosság és szentség, szokás és szertartás, megfelelés és hagyomány, metafora és tény – az egymáson fekvő rétegek létrehoztak egy lencsét, amin át szemlélhettük a világot. A tudományos forradalom azonban mindezt megváltoztatta. Ma már minden egyes fólialapot külön tárolunk, és egyesével szemléljük rajtuk keresztül a világot. Van egy lapunk a vallásnak. Egy másik az üzletnek. Megint egy másik a családnak. Mindig kiválasztjuk

az egyiket, mintha minden egyes példányhoz rendelkeznének egy különleges és egyedi nagyítóval.

Ennek a mentális munkamegosztásnak köszönhető a hatalmas jólét, a betegségek gyógyítása, az erőszak csökkenése, valamint az emberiség felszabadítása az évezredek babonák alól, amik korábban visszatartották az egyéneket attól, hogy felismerjék a bennük szunnyadó lehetőségeket.

Ez azonban hatalmas kihívásokat is gördített elénk, mivel a világnak ez a fajta szemléletmódja természetellenes. Az a modern hajlamunk, aminek köszönhetően az életünk különböző aspektusait eltérő rekeszekben tároljuk – ide megy a vallás, oda a szórakozás, amoda az étkezés, megint ide pedig a politika –, teljesen idegen attól a folyamattól, ahogy az emberi lét kifejlődött. Az evolúciós szempontból természetes közegünkben jelentést halmozunk jelentésen. A család egy szent kötelék, de egyben túlélési mechanizmus is. Az étel a létfenntartás eszköze, ugyanakkor lehetőség is egyben a közösségi és szakrális élmények megélésére. A politika nem csupán egy mesterséges mechanizmus vagy az élet elkülönített szférája, ami el van barikádózva a vallástól, a túléléstől vagy a közösségtől; a politika révén válaszoljuk meg a hétköznapi élet összes fontos kérdését, és ez az a mód, ahogy Isten, az istenek vagy az őseink – vagy épp mind egyszerre – szerették volna, hogy éljünk.

Az életünk különböző értelmezéseinek különválasztásával azonban mindegyik réteg felhígítottnak, kevésbé átfogónak és korántsem kielégítőnek tűnik. Hiányoljuk a felvilágosodás előtti elme egységét. Ezért sóvárgunk azután, hogy ott próbáljuk meg helyreállítani az egységes értelmezést, ahol nem is létezik. Szeretnénk véget vetni a munkamegosztásnak, és rátalálni az „autentikus” és „holisztikus” életmódra. Olyan ideológiák mellett kötelezzük el magunkat, amelyek egységet hirdetnek, amelyben mindannyian ugyanannak a családnak vagy törzsnek lehetünk a részesei. Olyan bal- és jobboldali vezetők köré tömörülünk, akik megígérik, hogy lebontják a falakat és véget vetnek a megosztottságnak – de persze mindig a mi feltételeink szerint. Oly sok szónoklat hangzott már el a pénz és a „kapitalista rendszer” gonoszságáról, amelyek voltaképpen nem is a pénzről szólnak, hanem arról, hogy a fizikai és a szellemi munkamegosztás révén – számúzva a hétköznapijainkból a

transzcendens nyújtotta eksztázist – mennyire felszabdaltuk az életünket. Ez röviden a romantikus kedélyállapot. A romantika le akarja dönteni a kategóriákba kényszerített élet falait, és helyre akarja állítani az olyan dolgok értelmét és célját, mint a szentség érzése vagy a hazafias egység.

Csak mert a modern elme jobban kategorizál elődjénél, még nem biztos, hogy a falak olyan magasak és erősek, mint amilyeneknek hisszük őket. Kicsiben az elménkben és nagyban a közösségben minden nap lebontjuk őket. Tesszük ezt azért, mert a bennünk élő törzsi ember nem kedveli ezt a világot, és kétségbeesetten igyekszik visszatérni oda, ahonnan származik. A gond csak az, hogy azzal, hogy mindenben az egység után kutatunk, épp a modernitás Csodájától való eltávolodás útján tesszük meg az első lépést. A vágy, hogy az élet összes aspektusát – a munkát, a családot, a politikát, a közgazdaságtant, a művészetet stb. – újból egységbe kényszerítsük, valójában reakciós törekvés. Ez pedig maga a totalitárius kísértés és a civilizáció korrumpálása, amiben élni van szerencsénk. Ami teljesen természetes.

A Csoda korrumpálása

AMIKOR VISSZAÜT
AZ EMBERI TERMÉSZET

Naturam expelles furca, tamen usque recurret. („A természet, ámbár időre órára elkergettethetik, megtér nem sokára.”)

– HORATIUS¹

A szabadság törékeny dolog, és mindig csak egy nemzedéknyire van a kihalástól. Nem a mi örökségünk; minden nemzedéknek folyamatosan küzdenie kell érte, és védelmeznie kell, mert egy nép számára csak egyszer adatik meg. Akik már egyszer megismerték a szabadságot, de aztán elvesztették, már soha többé nem ismerhették meg.

– RONALD REAGAN, 19672

William Golding klasszikus regényében, A legyek urában egy brit iskolás fiúkból álló csoport egy lakatlan szigeten reked. Bizonyos szempontból ezek a kamaszok a nyugati civilizáció csúcsát jelentik. Ám felügyelet nélkül maradván a gyerekek szinte azonnal megfélemeznek a társadalmi előírásokról. A tesztoszteron és adrenalin stimulálta fiúk – a kamaszok összes szexuális zavarától sújtva – visszazuhannak a primitív ösztönlétbe. Szövetségeket hoznak létre; nem pusztán vadászat céljából, hanem a státuszért, a biztonságért és a hatalomért versengve. Törzsivé, kegyetlenné és babonássá válnak. Tébolyultságukban kitalálnak maguknak egy szörnyet, amit egyaránt félnek és imádnak. Karóra tűzik egy disznó rothadó fejét, amit „a Legyek urának” neveznek („Belzebub” nevének szó szerinti fordítása alapján)³, és az istenükként kezdik imádni. De a szörnyeteg elmagyarázza a szelíd és a civilizációhoz makacsul ragaszkodó Simonnak, hogy tulajdonképpen nem a disznófej a valódi szörnyeteg. A szörnyeteg ugyanis nem olyasmi volt, „amire vadászni lehetett, s meg lehetett ölni”, mivel a valódi szörnyeteg magukban a gyerekekben lakozott.⁴

Ez a belső szörnyeteg nem más, mint maga az emberi természet. Nem lehet megölni; csupán megszelídíteni lehet. De még ekkor is folyamatos éberségre van szükség.

A civilizáció története a szó szoros értelmében az emberi természet megszelídítésének, irányításának, becsatornázásának és megfelelő mederben tartásának története. Az emberi természet sajátja, hogy elvegyük, amire vágyunk, különösen egy idegentől – amennyiben képesek vagyunk meglépni vele. Az emberi természet sajátja az ölés – megint csak elsősorban az idegenekkel szemben –, amennyiben nem kedveljük őket, vagy úgy érezzük, hogy veszélyt jelentenek ránk. Az emberi természet sajátja, hogy a családuknak és a barátainknak kedvezzünk. Minden civilizáció alakít ki ilyen-olyan szabályokat, amelyekkel gyümölcsöző eredmények felé igazgathatja és terelheti az emberi természetet. Hogy mi számít gyümölcsöző eredményeknek, az idővel megváltozott. Az elmúlt 10 000 év nagy részében a gyümölcsöző eredményeket úgy határozták meg, hogy mindaz, „ami az uralkodók érdekét szolgálja”. Ez a meghatározás a felvilágosodás óta átalakuláson ment keresztül. A szocializmus, a nacionalizmus és a demokrácia modern eszmerendszerei egyaránt azt állítják, hogy egy igazságos társadalom célja „a nép” helyzetének javítása. Mindazonáltal – lévén, hogy az emberi természet olyan, amilyen – az elit minden társadalomban előszeretettel talál rá a haszonszerzés legkülönbözőbb módszereire. A „nép” meghatározása pedig rendszerint meglehetősen szelektív formákat ölt.

Amikor egy politikus személyes haszonszerzésre használja a hatalmát és a tekintélyét, általában „korrupcióról” beszélünk. Ez így rendben is lenne. Ám a korrupció fogalmának ez az értelmezése egy jóval nagyobb szörnyeteg mindössze egy kisebb csápját ragadja meg. Az Oxford angol szótár meghatározása szerint a „korrupció” régebbi, jóval autentikusabb jelentése a következőképpen hangzott: „Valaminek a lerombolása vagy megrontása, elsősorban szétesés vagy felbomlás útján, ami valamilyen betegséggel jár együtt; utálatosság; rothadás.”⁵

A korrupció ilyesféle értelmezése egykor központi jelentőségűnek számított a világnézetünket és a világban elfoglalt helyünket illetően. Bár a „hamuból hamuvá, porból porrá” kifejezés nem bukkan fel a Bibliában – valójában az

anglikán egyház szertartási könyvéből származik –, tulajdonképpen ez volt az eredeti elképzelés.⁶ Mózes Első könyve 3,19 jól megragadja a lényegi mondanivalót: „Orczád verítékével egyed a te kenyeredet, míglen visszatérsz a földbe, mert abból vétettél: mert por vagy te s ismét porrá leszel.” [\[vi\]](#). Amint azt Hamlet is megállapítja: „Azon egy ember halászhat a féreggel, mely egy királyból evett; s ehetik a halból, mely ama férgen hízott.”⁷

A tudományos forradalmat megelőzően a hétköznapi életünk tekintetében a korrupció több volt egyszerű metaforánál. Ha a sebek elfertőződtek, már a hétköznapi vágások és karcolások is halállal végződhetek. Hűtőszekrény hiányában a nem füstölt ételek szinte azonnal romlásnak indultak. A fa – mint elterjedt építőanyag – rendre elveszítette a csatát a korhadással és rothadással szemben. A természet korrumpáló erejének kordában tartása központi szerepet töltött be a hétköznapi életben. Gondoljunk csak bele, mit értünk azon, amikor „dekadens” társadalmakról, civilizációkról vagy birodalmakról beszélünk. A „dekadens” kifejezés a középkori latin *decadentia* szóból származik, ami romlást vagy hanyatlást jelent. A hanyatló civilizáció, hasonlóan egy szétesőben lévő házhoz, olyasmi, ami átengedte magát az entrópia természeti erőinek.

A legkorábbi társadalmakban, amik már „civilizáltak” nevezhették volna magukat, a politikacsinálóknak – legyenek azok királyok, papok, vagy törvényhozók és hivatalnokok – az volt a feladatuk, hogy gátat vessenek az emberi természet korrumpáló erejének. Amikor az emberi törvényeknek nyoma vész vagy elvesztik erejüket, a természet törvényei – sietve – átveszik az irányítást.

*

Mindez akkor a legnyilvánvalóbb, amikor az emberek erőszakhoz folyamodnak. Amikor egy politikai vagy egy vallási fanatikus fegyvert ragad és vérfürdőt rendez, intuitíve mindannyian belátjuk, hogy az erőszak hatalmas lépés hátrafelé. Ez a megfogalmazás azonban nem elégséges. Voltaképpen ez a rothadás egyik formája; az átlaghoz való visszafejlődés, az emberiség természetes barbárságának kifejeződése.

A hétköznapi feminista jelszó szerint a férfiakat meg kell „tanítani arra, hogy miként ne legyenek erőszaktevők”. Egyesek úgy hiszik, ez az álláspont az erőszakpárti pedagógia tábora ellen irányul. Ha szoros értelemben vizsgáljuk a kérdést, a feministáknak igazuk van: a férfiakat tényleg meg kell tanítani arra, hogy ne erőszakoskodjanak, hiszen a nemi erőszak természetes jelenség. Számtalan társadalom tekintett úgy a nemi erőszakra, mint a katonai hódítás természetes kiterjesztésére. Amikor a janomamik elfognak egy asszonyt, a fosztogató csapat minden tagja megerőszakolja. Ezután a faluba hurcolják, ahol bárki szintén megerőszakolhatja. Végül pedig rákényszerítik, hogy valamelyik férfi feleségévé váljon.⁸

Az Explaining Wartime Rape [A háborús nemi erőszak magyarázata] című cikkében Jonathan Gottschall, a téma szakértője a háborús nemi erőszak gyakoriságát és általános előfordulását vizsgálva a következő megállapításokat teszi: „Egyszóval a történelmi és antropológiai bizonyítékok alapján, a háború kontextusából nézve, a nemi erőszak egy ősi emberi gyakorlat, és úgy tűnik, ez a gyakorlat makacsul végigvonult a társadalmak és történelmi korszakok legkülönbözőbb láncolatán [...]”.⁹

Fontos megjegyeznünk, hogy a nemi erőszak és a nemi erőszak tiltása egyaránt minden társadalomra vonatkozóan egyetemesnek mondható. Nem általános erkölcsi, hanem a helyzetből fakadó etikai kérdésnek minősült. Minden attól függött, hogy kit és milyen okból erőszakoltak meg. Még az Afrika déli részén élő !kungok vagy a janomamik között is a törzsön, családon vagy csapaton belüli erőszak többnyire tabunak számított. A Mások megerőszakolása – vagy meggyilkolása – ugyanakkor nem csupán megtűrtnek minősült, hanem még ünnepelték is. A történelem előtti időktől egészen nem sokkal ezelőttig a világ minden szegletében a háború törvényes zsákmányainak tekintették a nőket.¹⁰

Amerikában rengetegen beszélnek a „nemi erőszak kultúrájáról”, mintha Amerika valamiképp túlságosan elnéző lenne a jelenséggel szemben. Mivel zéró toleranciával kellene viseltetnünk a nemi erőszakkal szemben, ez az állítás csak nagyon szűk értelemben tekinthető igaznak. A valóság ugyanis az, hogy az emberiség egész történetére nézve és a többi társadalom

viszonylatában Amerika – és a Nyugat általában véve – a legkevésbé elnéző a nemi erőszakkal szemben.

Amikor azt állítom, hogy a nemi erőszak természetes jelenség, nem azt értem alatta, hogy minden férfi egyformán hajlamos arra, hogy erőszaktevő váljon belőle. Nyilván a történelem előtti férfiak könnyebben váltak azzá, mint mások. A nemi erőszak – mint általában az erőszak – elkövetése sokkal gyakoribb a férfiak körében. Arra szerettem volna utalni, hogy a nemi erőszakkal szembeni társadalmi normák modern vívmányok, civilizációnk mesterségesen létrehozott termékei. Ez nem jelenti azt, hogy ezek a normák rosszak lennének; mi több, fontossá, nemessé és védelmezésre érdemessé teszi őket.

Ám ami a legfontosabb, hogy amikor tanúi vagyunk a nemi erőszak gonoszságának, egy részünk a maga valóságában látja a jelenséget. Nem a kapitalista kultúra kifejeződésének, hanem az ember legalapvetőbb valójához történő visszatérése megnyilvánulásának. Még jóval azelőtt, hogy a feminizmus útjára indította volna a nemi erőszak elleni küzdelmet, a civilizáció már rég azon ügyködött, hogy elfogadhatatlanná tegye. A nemi erőszak a kulturált viselkedés korrupciójának kézzelfogható megnyilvánulása. Aki szeretne visszatérni a mitikus nemes vadember korába, az tulajdonképpen abba a korba szeretne visszakerülni, amelyben az emberi érintkezések keretrendszerében a nemi erőszak mindennapos és elfogadott gyakorlatnak számított.

***

Az erény fogalma a kulcs ahhoz, hogy az emberek a dzsungeltörvényekhez képest nemesebb szabályokat kövessenek. Bár az erény meghatározásai időn és téren át különbözőek lehetnek, mégis összefűzi őket az a gondolat, miszerint azt tekinthetjük erényes embernek, aki a saját önzésén felülemelkedve is képes betartani az erkölcsi előírásokat. Az erény megköveteli, hogy valaki megtagadja az alapvetőbb ösztöneit – vagyis az emberi természetét –, és azt tegye, ami helyes. Ezért érvelt úgy C. S. Lewis, hogy „a bátorság nem csupán az erények egyike, hanem az a megjelenési mód, ahogyan minden erény a döntő pillanatban: a végső megvalósulás pillanatában testet ölt.”¹¹ Vagy ahogy John Locke fogalmazott: „A

szilárdság védelme, támasza a többi erénynek.”¹² Egyszóval erényesnek lenni erőfeszítést kíván.

„Az ember egyik támasza, amivel szembenézhet a Sorssal és a véletlenszerű körülményekkel, nem más, mint az erénye – írja Arthur Herman. – Eredetileg a virtus azt jelentette, hogy az illető bátran viselkedik a csatában, ám végül a férfias helytállás az élet valamennyi szférájára áterjedt. Az erény az a belső erő, mely ahhoz szükséges, hogy az ember legyőzze »balsorsa minden nyűgét s nyilait«^{vii}, ahogy Shakespeare mondotta, és a saját sorsa kovácsa lehessen.”¹³ Az erény tehát már nem csupán a csatában tanúsított bátorsággal azonos, hanem az abban a küzdelemben tanúsított bátorságra is utal, amit az emberi természettel szemben vívunk. Nem létezik olyan elv, amelyet ténylegesen anélkül is betarthatnánk, hogy ne fizetnénk meg az árát.

Egészen a haladás modern doktrínáinak – whiggizmus, hegelianizmus, marxizmus, illetve az általában vett progresszivismus – felemelkedéséig, amelyek mindegyike osztozott az emberi fejlődés szükségszerű voltának teleologikus hitében, szinte a teljes irodalmat, filozófiát, teológiát és – ami még fontosabb – a hétköznapi életet a korrupció metaforikus hatalma, valamint az élet külső körforgása hatotta át. Ez megmagyarázza, hogy miért hitte azt szinte az összes társadalom, hogy az egyes civilizációk az emberi korszakok tükörképei. Valahányszor meg kívánták magyarázni, miért kopott meg a szeretet, miért bukott el a hit, vagy miért okozott az ember csalódást Istennek, ez szolgált lábjegyzetként.

Az okos emberek egyik legostobább kifejezése azt az elképzelést önti szavakba, miszerint a modern természettudomány az embert „a világegyetem középpontjává” emelte.¹⁴ John Bargh a Yale-ről úgy tartja, hogy Galilei „kimozdította a Földet a világegyetem középpontjaként betöltött kitüntetett pozíciójából”. A Britannica Concise Encyclopedia arról tájékoztat bennünket, hogy az a mód, ahogy Galilei „megfosztotta a Földet a világegyetem középpontjának címétől, komoly megrázkódtatással járt [...]”.

A gondolat, miszerint a középpont egy kitüntetett és becsületre méltó hely, voltaképp modern elképzelés. Amint azt a legutolsó könyvemben kifejtettem, „Kopernikusz előtt, Arisztotelész nyomán, közmegegyezés volt

a nyugati tudósok és teológusok között abban, hogy a Föld, szó szerint, a világegyetem végbélyülésében található, vagy esetleg ő maga ez a végbélyülés”.¹⁵

Giovanni Pico, az itáliai reneszánsz vezető filozófusa, 1486-ban papírra vetette a Beszéd az ember méltóságáról című művét, amit az itáliai reneszánsz kiáltványaként tekintettek. Írásában megállapította, hogy a Föld „a világ alsóbb szintjének mocskos és szennyes részei” között lakozik. Két évszázaddal korábban Aquinói Szent Tamás arra jutott, hogy „a világmindenség, a föld – amit körülfon az összes szféra, és ami helyileg a középpontban fekszik – a leganyagibb természetű és legnehezebb test mind közül”. Danténál a Pokol legalsó bugyra pontosan a bolygó középpontjában található, amit Dennis Danielson történész úgy jellemez, mint „a világmindenség halott középpontja”.¹⁶

Ez a bűzös világ tehát nem csupán korrupt volt, hanem maga volt a korruptság. Az eszményi, a tiszta, a valódi a következő világban található, az erény és a tisztesség emberének pedig küzdeni kell az alapvetőbb, természetes kísértések ellen, amik egyaránt vonják el a tekintetét a jóról és nemesről.

„Mert tudom, hogy halálom után mind inkább-inkább megromoltok és eltértek az útról, a melyet parancsoltam néktek – mondja Mózes a zsidóknak. – És utolér majd titeket a veszedelem a későbbi időben, mivelhogy gonoszt cselekesztetek az Úrnak szemei előtt, bosszantván őt kezeiteknek csinálmányával.”¹⁷

Jakab levelében Jézus a következő kijelentést teszi: „Parázna férfiak és asszonyok, nem tudjátok-é, hogy a világ barátsága ellenségeskedés az Istennel? Aki azért e világ barátja akar lenni, az Isten ellenségévé lesz.”¹⁸

Katolikus papok, apácák és szerzetesek egyaránt fordítottak hátat a világi kísértéseknek, mivel azokkal van kikövezve a korrupcióhoz vezető ösvény.

Ez az elképzelés, miszerint az emberi természet megront minden istenit, nemest vagy jót, nem csupán a filozófusok vagy a teológusok sajátja. A mezőgazdasági forradalom óta a politika és a kormányzás tekintetében is központi problémának számított.

Francis Fukuyama A politikai rend eredete című könyvében bemutatja, hogy léteznek bizonyos egyetemes karakterjegyek, amelyek valamennyi emberi társadalomban megfigyelhetők; az emberi állapot kötött jellegzetességei, amikkel a politikai rendeknek együtt kellene működniük ahelyett, hogy elutasítanák vagy eltörölnék őket, már amennyiben sikeresek akarnak lenni. Az első ezek közül a következő:

Az inkluzív fitnesz, a rokonválasztás és a reciprok altruizmus a társas hajlam alapértelmezett módozatai. Minden ember kitüntetésen bánik a rokonaival és barátaival, és – erős ellenhatás hiányában – kedvez nekik.¹⁹

„Ha nem ütközik erős ellenállásba – érvel Fukuyama –, újra és újra felszínre tör az alapvető emberi hajlam arra, hogy előnyben részesítsük a családjunkat és barátainkat. Én patrimonializmusnak hívom ezt a jelenséget.”

Továbbá hozzáteszi: „Bizonyos szervezett csoportok – rendszerint a gazdagok és a hatalmasak – idővel megvetik a lábukat, és előjogokat kezdenek maguknak követelni az államtól. Különösen amikor a béke és biztonság egy hosszabb időszakát pénzügyi és/vagy katonai válság követi, a beágyazódott patrimonális csoportok kiterjesztik a befolyásukat, vagy megakadályozzák, hogy az állam megfelelően kezelje az eseményeket.”²⁰ A részletek változhatnak, de a témák állandók maradnak. Az elitek nem képesek ellenállni az emberi természet csábításának, és – a korrupció következtében – a civilizáció elveszíti azt az integritását, ami eredetileg a naggyá válás lehetőségét biztosította.

Ez a megfigyelés, amit a társadalomtudományok nyelvén fogalmaztunk meg, ugyanúgy megtalálható Shakespeare költészetében (többnyire a római korban játszó drámáiban), számtalan bibliai példázatban, és szinte az összes bukott birodalom történetében. Mancur Olson a következőket írja:

Sokak számára nehezen megfejthető rejtvényt kínál a nagy birodalmak, civilizációk misztikus hanyatlása vagy éppenséggel összeomlása. Hasonlóképpen, sokan értetlenül állnak a korábban periferikus helyzetet elfoglaló, kevésbé ismert országok gazdaságának, hatalmának és kulturális teljesítményének jelentős mérvű megnövekedése előtt. A Nyugat-római Birodalom bukása, barbár – egyébként örök jelentéktelenségre kárhozottat

– törzsek által történt legyőzetezése csupán egy a számos rejtélyes példa közül. Kína tiszteletet parancsoló birodalma több esetben indult hanyatlásnak, olyannyira, hogy áldozatul esett a létszámukat tekintve kisebb és kevésbé civilizált népek – mint például a mongolok – támadásának, vagy a távoli provinciák lázadó parasztjainak. A Közel-Kelet történetében szintén számos példát találunk a birodalmak összeomlásának jelenségére; akárcsak Közép-Amerika indián civilizációinál: birodalmak és kultúrák követték egymást, korábban ismeretlen törzsek léptek egymás helyébe, hatalmas piramisait és elhagyott városait átengedték az enyészetnek, még jóval azelőtt, hogy a néhány száz spanyol katona lerombolta volna az Azték Birodalmat. E minta nagyjában-egészében hasonlóképpen érvényesült az Andokban vagy a Khmer királyságban (Angkor Wat) és más helyeken is.²¹

Ez a minta, teszi hozzá, jól ismert volt már akkor is, amikor Hérodotosz a papiruszhoz emelte a tollát. „[...] a hajdani nagy városok közül azóta sok kicsivé zsugorodott, az én időmben virágzó nagy városok pedig azelőtt jelentéktelenek voltak. Tudom, hogy az emberi boldogság és virágzás sohasem maradandó, így hát mind a kettőről egyaránt meg fogok emlékezni”.²²

A történészek és a politológusok teljesen érthető okokból fókuszálnak az elitekre: definíció szerint is náluk van a hatalom. Ha valaki bankot rabol, mert ott van a pénz, akkor az, aki a hatalmat tanulmányozza, azokat fogja vizsgálni, akik a hatalmat gyakorolják. (Továbbá az elitek hajlamosak engedélyezni, hogy írásos feljegyzések készüljenek a tetteikről, ami lehetővé teszi, hogy tanulmányozzuk őket. Még a mellőzött csoportok „társadalomtörténetei” is nagyban függnék azoktól a történelmi bizonyítékoktól, amiket az uraik, alkalmazóik vagy uralkodóik hagytak hátra.)

Ám ennek hangsúlyozása torzíthatja a dolgok megértését. Ha valaki úgy tekint a hanyatló civilizációk történelmére, mint csupán korrupst elitek történetére, akkor természetesen azt fogja gondolni, hogy a probléma magukban az elitekben rejlik. Ez olyan populista képzelgésekhez vezethet, minthogy a „népuralmi mozgalmak” immunisak azokkal a bűnökkel és kísértésekkel szemben, amik a gazdagokra és a hatalmasokra jellemzőek.

De az elit tagjai is emberek, ebből pedig az következik, hogy az elitek problémája megegyezik az emberekkel kapcsolatos problémával. Úgy is előállhat kultúrák kihalása, ha a tömegek korrumpálódnak.

Napjainkban érzékelhető egy mérsékelt intenzitású jakobinus felbuzdulás, ami az úgynevezett egy százalékot vette célba. Figyelembe véve azt a matematikai tényt, miszerint mindig is lesz felső egy százalék, logikailag nonszensz ilyen udvariasan körbeírni a gazdasági elitet. A sztálinista elhajlás Bernie Sanderse hiába likvidálná elméletben a felső egy százalék képviselőit, ezzel csak egy teljesen új felső egy százalékot hozna létre. Távolítsuk el egy épület legfelső emeletét, és máris a következő emelet válik a legfelsővé. Egyedül akkor vehetjük biztosra, hogy nem lesz több legfelső emelet, ha az egész épületet visszabontjuk az alapokig.

Az alsó egy százalék szélesebb káderrétegéből véletlenszerűen kiválasztott emberekkel kicserélhetnénk azokat, akik a gazdasági ranglétra tetején állnak. Vajon létezik olyan kényszerítő erejű érv – az egyetemi campusokat ellepő marxistákét és a népdalírókét leszámítva –, amely képes lenne egy észszerűen gondolkodó személyt meggyőzni arról, hogy ugyanazok a problémák, amik megrontják a jelenlegi felső egy százalékot, nem fogják – rövid időn belül – megfertőzni az új egy százalék képviselőit is? Bemutatjuk az új főnököt, aki egy cseppet sem különbözik a régitől.

A szomszéd boltosok is éppúgy meg vannak győződve arról, hogy helyesen járnak el, amikor a fiaiknak vagy az unokaöccseiknek adják az állást, mint a befektetésialap-kezelők és a New York-i ingatlankezelő mogulok. Valószínűleg még igazságosabbnak is érzik a dolgot, mivel a családi kisboltok nem rendelkeznek ügyvédek garmadájával és belső ellenőrökkel, akiknek az lenne a feladatuk, hogy felderítsék a nepotista visszaéléseket. Saját gyermekünk alkalmazása egy családi vállalkozásban – legyen az egy farm, egy bolt vagy akármi – teljesen természetesnek tűnik, mivel az is.

A nepotizmus valójában jól szemlélteti a civilizáció és az emberi természet közti állandó küzdelmet. Maga a kifejezés is tanulságos. Az olasz nepotismo szóból származik, ami a latin nepos kifejezésre vezethető vissza, ami „unokát” jelent, és amiből az angol „nephew” (unokaöcs) szó is eredeztethető.²³

A katolikus egyház évszázadokon át harcolt a nepotizmus ellen. A papoktól elvárták, hogy kövessék a Biblia utasítását, amennyire csak lehet, és – hogy jobban a szolgálatára lehessenek – óvakodjanak attól, hogy „e világ barátjává” váljanak. Jézus önmegtartóztató életet folytatott, és sosem házasodott meg. Pál arra buzdította követőit, hogy ha lehetséges, ők is maradjanak nőtlenek.²⁴ A keresztényeket pedig – nem is beszélve az egyház vezetőiről – mindig arra bátorították, hogy amennyire csak lehetséges, próbáljanak meg olyanok lenni, mint Krisztus. Mindazonáltal a papi cölibátus tekintetében ezer éven át nem létezett egységes szabályozás a nyugati egyház berkein belül²⁵ (a keleti rítusú egyházakban pedig szabadon házasodhattak a papok, de csak a felszentelésük előtt). Ahogy az szokás, gyakran a papok is előnyben részesítik a saját vágyaikat vagy a családjuk szükségleteit az egyházéhoz képest. A papi önzés és korrupció leküzdésére tett intézkedésként számos zsinaton felvetették, hogy a papok fogadjanak nőtlenséget, és ne lehessen gyermekük, de a legtöbben nem tartották magukat ezekhez a javaslatokhoz.

Idővel a papság párhuzamos arisztokráciává alakult. A papok a gyermekeikre hagyták vagyonukat, valamint szövetségeket és dinasztiákat építettek ki az egyházon belül. Válaszul a tizenegyedik század elején VIII. Benedek pápa megtagadta a papok gyermekeitől, hogy örökölhessék atyjuk vagyonát.²⁶ Csak 1139-ben, a második lateráni zsinaton tiltották meg végleg a papoknak, hogy házasodhassanak.

Míg az ilyen szabályok viszonylag hatékonyak bizonyultak a pápaság rangjára és állományára vonatkozóan, addig az egyház csúcsán álló régi elitek – kimentve magukat azok alól a szabályok alól, amiket másokkal szemben alkalmaztattak – újfent érvényt szereztek akaratauknak. A bíborosok átadták magukat a testi vágyaiknak, a püspökök pedig vagyonra és birtokokra tettek szert. Sőt még a pápák is hajlamosak voltak saját „pápai dinasztiákat” alapítani. Így alakult ki a „nepotizmus”, vagyis a „nephew-izmus” kifejezés. Ami azt illeti, az úgynevezett bíboros-unokaöcsök gyakran tényleges unokaöcsök voltak, olykor pedig az „unokaöcs” csupán egy eufemizmus volt a bíboros saját sarjára. Az egyház egyik legfontosabb hatalmi központját az egyházi állam főfelügyelőjének hivatali irodája képezte. Ezt a tisztséget 1566-tól 1692-ig – 126 éven keresztül! – mindig egy bíboros-unokaöcs viselte.

III. Kallixtus – a Borgia-pápa – két unokaöccséből is bíborost csinált. Az egyikük – Rodrigo – végül VI. Sándor néven maga is pápai rangra emelkedett. Ő pedig a szeretője bátyját emelte bíborosi rangra, aki később III. Pál néven töltötte be a pápai tisztséget. Tovább folytatva a hagyományt, két unokaöccsét is bíborossá tette.²⁸ Ez a gyakorlat egészen 1692-ig érvényben maradt, amikor is XII. Ince pápa kiadta a *Romanum decet Pontificem* kezdetű pápai bulláját, ami korlátozta, hogy a pápa mekkora birtokokat és milyen kiváltságokat adományozhat rokonainak.²⁹

A katolikus egyház a nyugati civilizáció más jelentős intézményeihez képest komolyabban kötelezte el magát az emberi természet természetes csábításainak elutasítása mellett. Vagy, ha úgy tetszik, amellet kötelezte – és kötelezi még mindig – el magát, hogy az emberi természetet termékeny és erényes irányba terelje. Amikor az egyház törekvése eme elvek elérése tekintetében kudarcba fulladt, utat engedtek a képmutatás legtisztább formában való megjelenését bíráló vádaknak. Luther Márton nepotizmussal szembeni undora egyike volt a katolikus egyházzal szembeni négy központi bírálatának. De miben is állt lényegében Luther panasza? Abban, hogy az egyház túlságosan világivá vált, ami csupán egy eufemizmus a korrupció szélesebb körű értelmezésére vonatkozóan.

A képmutatás rendszerint szörnyű vétségnek számít, ugyanakkor gyakran félreértjük ezt a jelenséget. A képmutatás olyan eszmény vagy elv megsértését jelenti, amelynek egyébiránt a követésére buzdítunk másokat. Túl sokan hiszik azt, hogy a képmutatás bírálata épp ugyanannyira szól az eszménynek, mint magának a képmutatásnak. Ez viszont ostobaság. A képmutatók nélküli világ voltaképpen eszmények nélküli világ. Egy falánk embert kétségkívül képmutatónak tekinthetünk, ha azt tanácsolja másoknak, hogy ne legyenek falánkak, de ez nem vonja maga után azt, hogy a tanácsa helytelen lenne. Innen ered La Rochefoucauld híres sora: „A képmutatás: a bűn tisztelgése az erény előtt.” [{viii}](#). De vajon mi a bűn? Definíciója válogatja. Egyet azonban nagy általánosságban megnevezhetünk: nem megfelelő módon átengedni magunkat a természetes ösztöneinknek és vágyainknak – vagyis az erény ellentétének.

Az egyházat szorongató korrupciót a legjobban úgy értelmezhetjük, mint az önmagának újból érvényt szerző természetet – jelen esetben emberi

természetet. Erre a problémára az egyház új szabályok bevezetésével reagált, amik megnehezítették az egyház tisztviselői számára, hogy engedjenek a saját génjeikből fakadó kísértéseknek. Így járnak el a civilizálódást előmozdító intézmények, és a világ rosszabb lenne, ha – a képmutatás vádjának elkerülése érdekében – feladnák a természetes viselkedés korlátozására irányuló minden törekvésüket.

Hasonló megpróbáltatásokkal nézett szembe valamennyi emberi intézmény. Ismétlem, a politikai hatalom elsődleges eszköze nem a pénz, az erő, vagy a törvény – hanem a család. A primitív társadalmak mindegyikét elsődlegesen a családi kötelékek szövevényes hálózatán keresztül irányították. A társadalomtudósok ezt a jelenséget nevezik „familizmusnak”. Hasonló módon minden monarchiát és birodalmat a véren és házasságon alapuló kapcsolatrendszer tartott egyben. Évezredek óta minden lakott kontinensen a házasság – kiváltképpen a többnejű házasság – az államvezetés egyik eszközéül szolgált. Az a király, akinek sok felesége volt, számos gyermekkel lett megáldva, így további házasságokkal még jobban meg tudta szilárdítani a szövetségeit. Állítólag az első Csin császárnak több mint 3000 felesége és ágyasa volt.³⁰

Ez a gyakorlat jelentős politikai előnyöket biztosított a császár számára, ugyanakkor legalább olyan komoly adminisztratív nehézségeket vont maga után. Erre válaszul a kínaiak létrehoztak egy érdemalapú, polgári hivatalrendszert. A felvételi vizsgák gyógyírként szolgáltak a nepotista pártfogás rendszerére. A korábbi rendszerekhez képest a kínai hivatali rendszer szenzációs előrelépésnek mutatkozott. Ám hiába kergetjük ki a természetet vasvillával – vagy, ebben az esetben, polgári hivatali vizsgával –, végül mindig visszatér. A hivatalnokok ugyanúgy elkezdtek kihasználni a pozíciójukban rejlő hatalmat, mint a katolikus egyház papjai. Személyes dinasztiákat – azonos érdek mentén működő szövetségeket – építettek ki barátaikat és családjukat jutalmazva, és a közösség terhére gazdagodtak.³¹

Az egyik leghíresebb reform, amivel igyekeztek a hivatalnokokat a tisztesség és az erkölcs útján tartani, és amivel egy lépéssel tovább mentek a papi cölibátus elvénél, a kasztrálás volt. Sok birodalomban alkalmaztak megbízható segítőként és szolgaként eunuchokat, azzal a feltételezéssel élve, hogy egy gyermektelen férfi esetében nem kell azzal a kísértéssel

számolni, hogy gazdaggá szeretné tenni a saját családját (valamint, hogy egy férfit, aki nem funkcionál teljes egészében férfiként, egyéb természetű kísértések sem fognak elcsábítani). Ennek a gyakorlatnak bizonyára megvolt a maga érdeme, hiszen ezzel magyarázható, hogy számos kultúrában alkalmazták és sok évszázadon keresztül fennmaradt. De újfent előhozakodok vele: egy férfit ugyan megfoszthatunk a nemzőszervétől, ám a természetétől soha. Még az eunuchoknak is vannak rokonaik. Bizonyos családok csak azért herélték ki egyetlen fiukat, hogy rajta keresztül hatalmi pozícióba juthassanak. (Európában hasonló indokoktól vezérelve számos másod- és harmadszülött fiút buzdítottak arra, hogy az egyház szolgálatában képletesen váljon eunuchhá.) Egy kínai mondás jól megragadja a problémát: „Ha egy férfi hivatalnokká válik, a felesége, a gyerekei, a kutyái, a macskái, sőt még a tyúkjai is az Égbe emelkednek.”³²

Az Oszmán Birodalom janicsárjai hasonló példával szolgálnak az emberi természet száműzésével kapcsolatos nehézségre. I. Murád szultán hozta létre 1383-ban a janicsárságot, vagyis az „új sereget”.³³ Egyfajta testőrgárdaként szolgáltak, akik egyedül az uralkodónak tartoztak hűséggel. Elméletileg ez a hűség abból eredt, hogy a janicsároknak nem volt más családja. A janicsárok olyan keresztény gyermekek voltak, akiket még fiatal korukban raboltak el családjuktól – többnyire a Balkánról –, és hurcoltak el a fővárosba vagy más nagyobb városokba. A felderítők átfésülték a tartományokat a legígéretesebb keresztény ifjak után kutatva – a muszlimok nem lehettek rabszolgák –, és elragadták őket a családjuktól. Ezt követően török családok nevelték fel a gyerekeket az eunuchok állandó felügyelete mellett, és gondoskodtak róla, hogy urukat, a szultánt leszámítva senki más iránt ne legyenek hűséggel. Ez az elképzelés ismerős lehet mindazok számára, akik olvasták Platón Államát, amiben – hogy elkerüljék a nepotizmus minden formáját – az öröket elszakítják a természetes szüleiktől. (Szókratész még azt is javasolja, hogy ne árulják el az öröknek, hogy emberi szülőktől származnak.)³⁴

A janicsárok rabszolgák, ugyanakkor – köszönhetően annak a figyelemre méltóan érdemalapú rendszernek, amibe felvételt nyertek – gazdagon megjutalmazott rabszolgák voltak. Nemcsak a háborúra, hanem a hivatalnoki létre is kiképezték, emellett számos nyelvre, matematikára és – természetesen – a Koránra is oktatták őket. Tábornokokként,

miniszterekként, tartományi kormányzókként és hivatalnokokként voltaképpen a janicsárok működtették az Oszmán Birodalmat. Egyesek közülük – mint például Szokoli Mehmed pasa – még nagyvezíri rangra is emelkedtek; Szokoli három különböző szultán alatt is szolgált, és jóformán a birodalom miniszterelnökeként tevékenykedett. Mivel a közigazgatási pálya csak az idegenek számára volt elérhető, az Oszmán Birodalom valódi történelmi ritkaságnak számított: egy rabszolgatartó birodalom, amit rabszolgák kormányoztak.³⁵

De a birodalom nem maradt fenn. Ezt az emberi természet megtagadására vagy legalábbis ellensúlyozására kitalált zseniális rendszert megint csak megrontotta az emberi természet. Idővel, ahogy az minden olyan csoportnál lenni szokott, ahol erős kollektív identitás alakul ki, megjelent az önérdek, ami szövetségkeresés révén érvényesült. Az emberi történelem során ennek az átalakulásnak a legfontosabb tényezői mindenütt a hatalom és az idő voltak. Ha egy összetartó csoport hosszabb időn keresztül rendelkezik közös hatalommal, csak idő kérdése, hogy mikor kezdi kihasználni a rendelkezésére álló előnyöket.

A janicsárok végül olyan ragadozó vagy élősködő osztállyá váltak, amely saját érdekeik mentén szállta meg az államot. II. Mahmud 1826-ban úgy határozott, ideje végre levágni a korábban még egészséges, de addigra már rothadtnak és gennyedzőnek mutakozó végtagot a politika testéről. A janicsárok fellázadtak, de leverték felkelésüket. Az ezt követő mészárlás során – amit „Kedvező Eseménynek” neveztek – több ezer janicsár lelte halálát. ³⁶

*

A kínai eunuchok, az oszmán janicsárok és a számtalan egyéb csoport példája számunkra ugyanazzal a tanulsággal szolgál.³⁷ Előbb-utóbb minden emberi csoport – kellő ösztönzés hatására – elkezd magára összetartozó csoportként, kasztként vagy arisztokratikus osztályként tekinteni. Ha rendelkezésre áll a kellő idő és a megfelelő ösztönzők, az emberek hasonló módon járnak el, mint bármelyik véletlenszerű kutyacsoport – függetlenül attól, hogy kóbor vagy fajtatiszta kutyákról van szó –, amik ha összekerülnek, hamar egy kollektív identitással átítatott falkává alakulnak. A legyek ura gyerekei versenyre kelhetnek a Survivorrel

[Túlélő], a stanfordi börtönkísérlet egyetemista hallgatóival, a Seattle Seahawks tagjaival, a rendőrséggel, a tűzoltókkal, a tengerészgyalogosokkal, a koptokkal, szunnitákkal, a pedagógus szakszervezetekkel, az utcai bandákkal, az egyetemi professzorokkal – ez a lista éppoly végtelen, mint a munka és az identitás megosztása bármely társadalomban. Ez a természetes emberi hajlam se nem rossz, se nem jó. Csupán egyszerű tény. Csodálatos és szörnyű dolgok forrásaként is szolgálhat az a képesség, amivel a szövetségkötési és törzsi ösztöneinket kijátszva, faji és rokonsági szempontok helyett az identitások köré szervezzük meg magunkat. Az egység semleges érték. Az egység erkölcsi státusza teljes mértékben azon alapszik, hogy mit tesz maga a csoport. Bárhogyan is címkézzük a csoportot – osztály, frakció, szekta stb. –, az önérdek mentén szerveződő csoportok vagy szövetségek akkor válhatnak valódi fenyegetéssé a nagyobb társadalomra, amikor maguknak követelik az állam hatalmát, hogy érvényre juttathassák a saját akarukat.

Amint arra nemsokára kitérek, az amerikai Alapító Atyák és más felvilágosodás korabeli értelmiségiek magától értődőnek vették ezt. Rengeteg megoldás létezik erre a problémára, de most csak kettőt érdemes megemlítenünk: az erényt és a pluralizmust. Az erényről már esett szó. Ez annyit tesz, mint bizonyos magasabb elvek iránti mély elköteleződésre való neveléssel elbarikádozni magunkat a korrupciótól.

A második fogalom – a pluralizmus – kevésbé egyértelmű, ugyanakkor nem kevésbé lényeges.

A politikatudományban és az intézményi közgazdaságtanban a pluralizmus arra az elképzelésre utal, miszerint a hatalomnak széles körűen kell megosztania egy társadalomban. A Nobel-díjas közgazdász, Douglass C. North és társszerzői a *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History* [Erőszak és társadalmi rend: A feljegyzett emberi történelem értelmezésének fogalmi kerete] című könyvükben amellet érveltek, hogy szinte minden, amit az egészséges, modern társadalmakhoz társítunk, közvetlenül az intézmények elszaporodásának tulajdonítható. Amikor egy társadalomban csupán maroknyi „résztvevő” áll rendelkezésre – amit többnyire a papság, a földbirtokos nemesség, a hadsereg, esetleg bizonyos céhek és hivatalnokok,

na és persze az uralkodó tesz ki –, a hatalom működését a maroknyi elit tagjai közti személyes viszonyok fogják meghatározni. Ilyenkor voltaképpen uralmi szövetséget hoznak létre a tömegekkel szemben, és úgy alkotják meg a rendszert, hogy az számukra előnyös legyen. Ám amikor már elegendő intézmény áll a rendelkezésre, az elitek közti kapcsolatok „személytelenné” válnak azon egyszerű oknál fogva, hogy túlságosan kibővült az elitek köre, és túl sok hatalmi központ jött létre ahhoz, hogy a továbbiakban is személyes kapcsolatokon keresztül működtessék a politikát. Amikor az elitek olyan általános szabályokat fogadnak el, amelyek mindenkire egyaránt érvényesek lesznek – beleértve magukat az eliteket is –, ideális esetben a társadalom fordulóponthoz ér. (Továbbá felismerik, hogy azok a nyitott intézmények mutatkoznak a legsikeresebbnek, amik a lehető legszélesebb körből vonzzák be a tehetségeket.) Végül ez maga után vonja a jogállamiság létrejöttét, amiben a nyerteseket ugyanazok a szabályok kötik, mint a veszteseket, és ahol már senki sem képes önkényesen gyakorolni a hatalmát.

Noha az intézmények szerepe régebbi és jelentősebb, mint az egyszerű pártpolitika, mégis segít a szemléltetésben, ha megvizsgáljuk, miként működik a pártpolitika a fejlett demokratikus társadalmakban. Amint annak a múlt évszázadban számtalanszor tanúi lehettünk, bármely ország tarthat választásokat. A világ számos részén ismert a választásokkal kapcsolatos vicc: „Egy ember, egy szavazat, egy alkalom.” Ha tehát egy „demokratikus” jelölt egyszer hatalomra kerül, a továbbiakban nem tart igényt a demokratikus működésre. Az számít igazi próbatételnek, amikor az egyik párt átadja egy másiknak a hatalmat. Az egészséges demokratikus berendezkedésű országokban egy párt – vagy pártok – akkor is rendelkezik jogokkal és kiváltságokkal, és akkor is lehetősége van megnehezíteni a kormánypárt életét, ha épp nem ő van hatalmon. A pártok egyaránt hisznek a rendszerben – vagyis az alkotmányban –, ami megtiltja az összes olyan lehetőséget, amik már nem alkalmazhatók; például az ellenfeleinkkel szembeni erőszakos fellépéstől kezdve, a hatalom egy meghatározott időn túli megtartásán át, egészen az ellenzék vagy általában a nép jogainak figyelmen kívül hagyásáig bezárólag.

Ez az elv az intézmények kölcsönhatásából fakad. Végére is a politikai pártok nem választási szervezetekként, hanem az elitek szövetségeiként és

intézményeiként – azaz frakciókként – fejlődtek ki. Angliából kiindulva ezek a frakciók – egy későbbi fejezetben részletesen bemutatott okok miatt – rátaláltak egy olyan rendszerre, amelyben a kormányzattal ellentétes álláspontú vagy épp ellenséges elitek és intézmények tiszteletét is törvénybe foglalták; mi több, mindez átítatta magát a kultúrát is. Az intézmények kritikus tömege és a köztük meglévő hatalmi egyensúly arra kényszerítette az eliteket – azaz a nemeseket és a királyt –, hogy többé ne erőszakkal rendezzék le az egymás közti politikai vitáikat. Ehhez nem csupán a politikai és társadalmi tér létrehozására volt szükség, hanem annak elfogadására is, hogy az embereknek jogukban áll tévedni.

Ez egy valódi fogalmi áttörés az emberiség történelmében. A hagyományos társadalmakban – éppúgy, ahogy a modern tekintélyelvű társadalmakban is – a hatalom egyedül a hatalomnak tartozik számadással. Egy király ugyan tartózkodhat attól, hogy lesújtson egy hatalommal bíró, ugyanakkor problémás nemesre, ám ezt nem azért teszi, mert a törvény gátat szab a cselekedeteinek. Ami ténylegesen megakadályozza az uralkodókat abban, hogy Trónok harca-stílusban kiirtsák a rivális eliteket, az a költség-haszon elemzés. Vajon ennek a nagyúrnak a megtámadása nem fog-e túl sok katonai erőforrást vagy aranyat felemészteni? Vajon ezzel csak további ellenállásra ösztönzünk másokat? Összetűzésbe kerülhetünk miatta az egyházzal? A primitív társadalmakban pedig ettől is jóval egyszerűbb számításokat végeztek: képesek vagyunk rajtuk ütni? Van elég lándzsánk? És így tovább.

Az intézményi pluralizmus nem csak az eliteket kényszerítette szabályok közé, hanem azt is korlátozta, hogy mit tehetnek az elitek az állammal. Azokban a társadalmakban, ahol az állam elköteleződik valamelyik oldal mellett – megbünteti a másképp gondolkodókat, üldözi a vallási kisebbségeket stb. –, az állam irányítása mindennel felér. Azokban a társadalmakban, amikben temérdek intézmény található, átbillen a kognitív kapcsoló, és az emberek egyszer csak megértik, hogy mindenkinek az a jól felfogott érdeke, hogy mindenütt tisztességesek legyenek a játékszabályok. Amint azt látni fogjuk, az Alapító Atyáknak is ez volt a legnagyobb felismerése.

Habár mindezt magába foglalja az, ahogy a „pluralizmus” kifejezést használom, ezalatt valami sokkal tágabbat is értek. A modernitás nemcsak igényli, hanem létre is hozza az értelmezés és az identitás pluralitását, de nem csupán a népesség körében, hanem külön-külön minden egyes emberben. Mindez éles ellentétben áll a primitív társadalommal, amiben az identitás és az értelmezés elválaszthatatlanul összefonódott magával a törzzsel. Az emberi történelem nagy részében a dolog értelmezése mindig csak egy nagyon kis területre korlátozódott: „miránk”. A mi lehetett egy törzs, egy vallási közösség, egy városállam vagy épp egy meghatározott osztály tagjai. A ránk vonatkozó szabályok eltértek a rájuk vonatkozó szabályoktól, és semmi rossz nem volt abban, ha az erőt vagy az államot – amik végső soron azonosak – használtuk arra, hogy önkényesen a mi javunkra alkalmazzuk a szabályokat.

A tribalizmus természetes jelenség, ugyanakkor mesterségesen is elő lehet idézni. A mesterséges tribalizmus képezi az identitáspolitikai lényegi magvát, az arisztokrácia szívét és a nacionalizmus lelkét. Bár az „identitáspolitikai” modern kifejezés, ettől még egy ősi elképzelés. A felkarolása nem előrelépésnek, hanem a múltba történő visszalépésnek tekintendő.

*

Ha az identitásunk teljes egészében egyetlen csoporthoz vagy ügryhöz kötődik, akkor egyre kevésbé vagy egyáltalán nem fog bennünket foglalkoztatni csoporton kívüli intézmények és emberek sorsa. Logikus, hogy a praetoriánus, aki csak a gárdával törődik, nem foglalkozik sem a családjával, sem az országával, sem a vallási felekezetével, sem semmi mással. A maffiózó, aki kizárólag a La Cosa Nostrával foglalkozik (szó szerint a „mi dolgunkkal”), nem törődik sem a törvénnyel, sem az országgal, sem a hagyományos erkölcsi megfontolásokkal. Egy nyitott társadalomban számos szövetségnek vagyunk a tagjai: a családnak és a társadalomnak, a munkahelynek és a felekezetnek stb. Ha versengő vagy egyszerűen csak több különböző szövetséggel is rendelkezünk, átadhatjuk magunkat annak az eszmének, miszerint ellenfeleink nem ellenségeink. A pluralizmus olyan társadalmi és pszichológiai tereket hoz létre, amelyben mások is szabadon törekedhetnek a saját érdekeik érvényesítésére. A

vallásszabadság – ami a vesztfáliai béke után terjedt el – lehetővé tette, hogy a különböző felekezetek szabadon tevékenykedhessenek mindaddig, amíg mindenki betartja a többé-kevésbé semleges viselkedési szabályokat.

Egy nyitott társadalomban a katolikus katonának lehet protestáns bajtársa. Egy zsidó orvosnak felekezetén kívüli páciensei. Az afroamerikai rendőr jelvénytestvéreként tekint a fehér rendőrtársaira. Ez persze azt is jelentheti egyúttal, hogy egy-egy adott identitásunkhoz gyengébben kötődünk, ám a békéért és a szabadságért meg kell fizetnünk ezt az árat. Ugyanakkor azt is jelentheti, hogy a kötődéseink erősebbek, mivel tudatos választásból vagy erős meggyőződésből fakadnak. Mindezek ellenére a pluralizmus megköveteli a toleranciát, és arra kényszerít bennünket, hogy legyünk nyitottak arra, hogy a mi identitásunk nem feltétlenül az egyetlen igaz és helyes identitás.

Ez a mentális munkamegosztás teszi lehetővé a modernitást. A legfontosabb megosztás a német szociológusok által Gesellschaftnak és Gemeinschaftnak hívott jelenség között található. A különbség legkönnyebben a Gesellschafton belül található „sell” [{ix}](#) szócskán keresztül ragadható meg. A modern társadalom legfontosabb választóvonalát a külső, a személytelen, a szerződésen alapuló, a kereskedelem és a jog, illetve a család, a barátok és a közösségek személyes rendszere között húzódik. Mindegyikünk egyszerre lakója mindkét birodalomnak, még ha ezen birodalmak szabályai rendkívüli mértékben eltérnek is egymástól.

Az embereket nem arra tervezték, hogy a szerződések, a pénz vagy a személytelen szabályok piaci rendszerében éljenek, nem beszélve arról, hogy mindezt olyan társadalmakban, amelyeket egy központosított állam irányít. Úgy lettünk kialakítva, hogy csapatban vagy afféle törzsben éljünk. Az emberi agy úgy fejlődött ki, hogy hozzávetőleg 150 emberrel tudjunk stabil szociális kapcsolatot fenntartani. Robin Dunbar antropológus nyomán ezt Dunbar-számnak nevezzük.³⁸ Mások kissé eltérő számokkal álltak elő³⁹, de a lényegen ez mit sem változtat: az evolúció egy csoport részeként alkotott meg bennünket, ám ennek a csoportnak korlátozott volt a mérete. Ezek a csoportok eltérő szerkezetűek voltak, ugyanakkor az alapvető vázukat tekintve azonosnak tekinthetők. Volt bennük egy Nagy Ember vagy

a törzsfőnöknek vagy az „alfának” valami egyéb megjelenési formája. Megfigyelhető volt továbbá bennük egy kisebbfajta munkamegosztás, ami elkülönítette egymástól a férfiakat és a nőket, a nagyon fiatalokat és a nagyon időseket. A szó legalapvetőbb értelmében ezek a csoportok szocialisták vagy kommunisták voltak, mivel az erőforrásokat többnyire megosztották egymás között. A genetikai programjuk egyértelműen a mit hangsúlyozta az énnel szemben.

Még mindig ragaszkodunk ehhez a programhoz, ami rendre kikezdi a modernitást.

Az apám folyton azzal traktált, hogy az üzletben nem a pénz, hanem a barátság a legkorruptabb dolog. Ha egy totál idegen bukkant fel nála, aki készpénzt ajánlott neki, amennyiben felveszi a teljesen képzetlen kölykét, az apám mindig azt felelte: „Takarodjon innen a fenébe!” Amikor valami ezeréves cimborája hívta azzal, hogy a képesítés nélküli fiának vagy lányának nagy szüksége lenne egy kis mellékesre, ugyanúgy nemmel válaszolhatott, bár ezt a döntést már jóval nehezebb volt meghoznia. Ennek az oka, hogy úgy vagyunk huzalozva, a barátainkon és a családtagjainkon oly módon is segítsünk, ahogy azt idegenekkel szemben nem tennénk.

Akik úgy hiszik, a pénz korrumpáló erő az életben, nem képesek belátni azt, hogy nem tudunk mindenkit barátként és családtagként kezelni. A pénz – valamint a joguralom – diadala abban rejlik, hogy képessé tesz bennünket az idegenekkel való együttműködésre. Nem kell ismernünk a hentest, sőt rokonának sem kell lenni ahhoz, hogy vehessünk tőle egy darab szalonnát. A gazdag és a szegény embernek egyaránt jogában áll megvennie bármilyen terméket, ha rendelkezik a vásárláshoz szükséges tőkével. A pénz demokratizáló ereje az emberiség egyik leginkább háttérbe szorult vívmánya.

A család viszont nem a piaci rend szabályai szerint működik. A családban mindannyian kommunisták vagyunk abban az értelemben, hogy a „mindenkitől a képessége szerint, mindenkinek a szükségletei szerint” vezérelvet követve tevékenykedünk. Nem kérhetek pénzt a lányomtól az ételért, a feleségem és jómagam pedig nem állítunk ki számlát az elvégzett házimunka fejében. Ha egy barátom vagy egy rokonom nálam kényszerül aludni, vagy kölcsönkéri a kocsimat, ez a kölcsönösség a természetes, törzsi

gazdaság körébe tartozik; vagyis szívességgel van dolgunk. Ám ha egy idegen szeretne nálam aludni vagy használni a kocsim, a szabályok igencsak megváltoznak.

A probléma abból fakad, hogy a piaci rend természetellenes. Emberi találmány, ami nem lett kevésbé mesterséges attól, hogy számtalan nemzedéken át fejlődött. Mivel azonban nem érezzük természetesnek, ezért sokakat hidegen hagy, különösen azokat, akiknek nem jut elég a Gemeinschaft – a közösség, a barátság, a család – fizetőeszközéből. A modernitás korrumpálásának legnagyobb ereje abban a szervezett – minden nemzedékben aktív – politikai erőfeszítésben rejlik, ami a Gemeinschaft szabályait erőlteti rá a Gesellschaftra. Az összes antikapitalista politikai ideológia annak az elképzelésnek a válfaja, miszerint a társadalomnak egy olyan családként, törzsként, kisközösségeként kellene működnie, amelyben mindenki ismer mindenkit. Az identitáspolitikai valamennyi formája csupán ennek a világnézetnek az egyik alegysége, ami azt állítja: „Az én törzsem többet érdekel, mint a tiétek.”

Érdekes, hogy amit napjaink fejlődő vagy „elmaradott” országaiban korrupciónak nevezünk – a tribalizmust, a favoritizmust, a nepotizmust, a személyes részrehajlást, a pártfogást, a megvesztegetést stb. –, az emberi történelem legnagyobb részében azzal a kifejezéssel illették, hogy politika.

Noha a Tammany Hallt és a tizenkilencedik és huszadik század egyéb politikai csoportosulásait ugyancsak a korrupció őseredeti példáinak tekintik, a ma élők – vagy a valaha élt emberek – többsége mégis úgy is vélné, hogy ez a politikai modell sokkal eredetibb és természetesebb, mint napjaink „tisztá kormányzat” eszméje.

Elég pár percet szánunk annak tanulmányozására, hogy mit értenek az aktivisták „társadalmi igazságosság” alatt, és azonnal felismerjük, hogy ez sokszor csak egy reakciós erőfeszítés. Azt állítják, hogy a jogállamiságot kifejezetten arra hozták létre, hogy a patriarchátus, a fehér kivételezettek vagy az „egy százalék” érdekeit védelmezzék vele. A társadalmi igazságosság értelmében az elvont szabályok vagy az időtlen elvek – amennyiben nem vezetnek „újraelosztó” vagy „gazdasági” igazságossághoz – elégtelenek. Más szóval, miként Friedrich Hayek híres megállapítása

tartja, a társadalmi igazságosság nem egyetemes elvekről, hanem egy törzsi szövetség hatalmát érvényesíteni kívánó szubjektív akaratról szól.⁴⁰

Napjaink identitáspolitikája – amennyiben ezek csak a „fehér kiváltság” torz módon meghatározott gonoszságának fenntartását szolgálják – nem csupán érvénytelennek tartja az érdem vagy a szólásszabadság felfogásainak objektív standardjait, hanem rasszistának is. A keresztény szervezeteknek magukévé kell tenniük a világi értékeket is, mivel mára a társadalmi igazságosság elveitől és prioritásaitól való eltérés számít az eretnekség új formájának. A mostanában újjáéledő fehér felsőbbrendűségi és a különböző „nacionalista” mozgalmak – azt hangoztatva, hogy a rendszer a kisebbségeknek kedvez – ugyanazt a kategorikus gondolkodásmódot képviselik. Csak az számít, hogy az én csapatom, fajom vagy szövetségem „győzedelmeskedjen”. Elkezdtek megadásként értelmezni a szabálykövetést vagy az olyan megnyilvánulások tolerálását, amelyekkel nem értünk egyet Ellenségeink balszerencséje számunkra győzelem, és megfordítva.

Ismételten emlékeztetnék rá, ez a természetes módja annak, ahogy az emberek a világról gondolkodnak. Ez összeegyeztethető az alapprogramozásunkkal. A Harvey hurrikán idején az egyik oldal fanatikus hívei örömmel osztották meg a hírt a Twitteren, miszerint Texas azért bűnhődik, mert „vörös állam”; mert Trumpra szavazott; vagy pusztán csak azért, mert Texas és kész. Vonatkoztassunk el egy pillanatra az ilyen megnyilvánulások ostoba voltától. Nincs emberibb válasz annál, mint azt hinni, azért küldték azt a szörnyű vihart, hogy megbüntessék ellenségeinket. Már csak egy Baálhoz vagy Thorhoz intézett száz ökrös áldozati felajánlás hiányzott.

Ez az egész pedig nem más, mint magának a Csodának a korrumpálása.

*

Az entrópia a hanyatlás természetes folyamata, ami csak egy újabb kifejezés a korrupcióra. Minden otthontulajdonos, aki kemény munkával hárítja el a rozsdát, a korhadást és a penészt, jelentette veszélyt, tisztában van vele, hogy a természet sakkban tartása erőfeszítést igényel. A mi otthonunk a Csoda, és a mi otthonunknak megvan a maga fenntartási költsége.

Az emberiség sem vonhatja ki magát a termodinamika második főtételének hatálya alól. Minden a nap alatt – és maga a nap is – haldoklik, felbomlik és hanyatlik. A legjobb, amit tehetünk, hogy igyekszünk védekezni az entrópia ellen, küzdünk a mindent kikezdő rozsda ellen, valamint a minden élő felemésztő természet és baktériumok ellen. Erőfeszítés hiányában a civilizáció odavész, mivel maga a civilizáció nem más, mint erőfeszítés. Jóllehet az emberiség az 1700-as évektől kezdődően rakétaként lőtt ki, mostanáig mégsem sikerült stabil pályára állnunk odafent. De még ha sikerült is volna, nincs olyan pálya, amely hosszú távon stabilnak mutatkozna. Végül a gravitáció úgyis megköveteli a magáét.

*

Az önteltség kiváló recept a lassú öngyilkossághoz. A legkorábbi civilizációk a természet „meghódításával” érték el sikereiket. Mocsarakat csapoltak le és erdőket irtottak ki, hogy legyen hol növényt termesztelniük. Állatokat szelídítettek meg és házasítottak élelemszerzés céljából. Kunyhókat építettek, hogy védelmet találjanak az elemek ellen. Ám a legfontosabb törekvésük abban állt, hogy igyekeztek uralmuk alá hajtani az emberi természetet. Elsőként úgy, hogy keretek közé szorították az erőszakot – ami számunkra már természetesnek tűnik. Évezredek során ez az erőfeszítés egyre kifinomultabbá vált, de kisebb-nagyobb mértékben továbbra is rányomta a bélyegét – mindenütt – az elnyomás és a kizsákmányolás. Az emberi történelemben ez azonban csak egyetlenegyszer változott meg. Ez a törekvés nem csak az államok – vagy kimondottan az államok – részéről, hanem az emberektől is kemény munkát vár el. Ez a feladat azonban még előttünk áll, a munka dandárját még nem végeztük el – és soha nem is fogjuk. Fajként egy végtelen tengerben úszkálunk, és kénytelenek vagyunk folyamatosan tempózni, máskülönben visszaránt bennünket a mélység. A szegénység természetes jelenség; a jólétért tenni kell.

Minden jelentős törekvés – még a legjobb körülmények mellett is – kemény munkát igényel. Aki volt már házasság, tudja, hogy a házasság áldozatvállalással jár. Minden sportoló tisztában van a gyakorlás és az edzés jelentőségével. Minden tábornok tudja, hogy csapatai elveszíthetik előnyüket, hacsak nem tesznek komoly erőfeszítéseket a megtartásukra. A

liberális demokratikus kapitalizmus Csodája nem önfenntartó. Ha többé nem gondoskodunk róla, darabokra hullik. Ha magától értetődőnek vesszük, az emberek lassanként a tribalizmusból fakadó természetes ösztöneikhez térnek vissza. A legjobbak elveszítik minden meggyőződésüket, a legrosszabbakat pedig elragadja a szenvedély. A dolgok darabokra hullanak.⁴¹

A következő fejezetben azt vizsgálom, miként kezdődött ez a kemény munka.

II. RÉSZ

Az állam

EGY BEVETT MÍTOSZ

Hogy jutottunk el a vadászó-gyűjtögető világtól az államig? Számos gondolkodó egy olyan jelenséget emleget a modern társadalom kezdeteként, amelyet „társadalmi szerződésnek” nevezünk. Ezek az elméletek az ókorig nyúlnak vissza, de igazi fénykorukat a felvilágosodás környékén élték, amikor is Hugo Grotius, Thomas Hobbes, John Locke, Jean-Jacques Rousseau, Immanuel Kant és sokan mások alapvetően ugyanannak az elképzelésnek az egyik vagy másik változatával álltak elő: a természeti állapotban élő emberek beleegyeznek abba, hogy biztonságukért cserébe lemondanak bizonyos személyi szabadságjogaikról. Ugyanakkor fontos különbség mutatkozik meg a társadalmi szerződés eltérő felfogásaiban. Példának okáért Hobbes társadalmi szerződése felhatalmazott egy mindenható államot – a Leviatánt – arra, hogy megóvja az emberiséget a természeti állapotbeli élettől, ami szerinte „magányos, szegényes, csúnya, állatias és rövid”.¹ Locke társadalmi szerződése abban a tekintetben sokkal jobbnak mutatkozott, hogy a nép ura helyett a nép szolgálójaként tekintett az államra.

Van valami, ami a társadalmi szerződés valamennyi klasszikus értelmezését összeköti: mindnyájan tévednek. A valóságban sosem létezett olyasmi, hogy valódi társadalmi szerződés. A felvilágosodást megelőző időkből nem létezik semmilyen feljegyzés egy bizonyos nagyobb népcsoportról – primitívről vagy másmilyenről –, aminek tagjai önként összegyűltek volna, hogy papírra vessék vagy elfogadják a filozófusok által leírt társadalmi szerződés valamely formáját.² Ez csupán egy hasznos mítosz, egy életképes hazugság; a társadalmi szerződés – kölcsönvett fogalommal élve – csupán egy társadalmi konstrukció.

*

Ha valamilyen értelemben létezett is valaha társadalmi szerződés, az első változata nyilván – A keresztapától kölcsönzött kifejezéssel élve – egy

visszautasíthatatlan ajánlat lehetett. Ebben a hasonlatban a keresztapa tulajdonképpen egyfajta gengszternek tekinthető. Az a fajta személy, akit Mancur Olson, az elmúlt fél évszázad egyik legkiválóbb közgazdásza, „helyhez kötött banditának” nevezett. A helyhez kötött banditák előtt csupán kóbor banditák léteztek.

A kóbor banditák pontosan azok, aminek hangzanak. Fosztogatók, hadurak és zabraló martalócok, akik rárontanak egy közösségre, és magukhoz ragadnak mindent, amit csak tudnak: terményt, szerszámokat, fegyvereket, pénzt, nőket, gyerekeket stb. Magától értetődő, hogy a kóbor bandita a természeti állapot állandó szereplője. Mindezt a régészeti feljegyzések is egyértelművé teszik.

A kóbor banditák jelentette fenyegetés sokkal nagyobb volt a mezőgazdasági forradalom elején, mint a vadászó-gyűjtögető időkben. Először is a nomád törzsek mozgó célpontot képeznek. A földművelő közösségeket könnyebb becserkészni, mivel helyhez kötöttek élnek. Mi több, miután letelepedtek, hogy földet műveljenek, elvesztették azt a képességüket, hogy tartósan más módon lássák el magukat. Ennélfogva az élelmiszerraktáraik kifosztása, az eszközeik ellopása és a munkára fogható férfiak lekaszabolása gyakran végzetes következményekkel járt számukra. Mivel a kóbor banditák nem szándékoztak egyhamar visszatérni, nem állt érdekükben, hogy bármilyen értéket is hátrahagyjanak.

A kóbor banditák pusztítása hosszan tartó következményekkel járt az áldozatok számára. Ha tudjuk, hogy valószínűleg áldozatul fogunk esni valamelyik velünk szembe jövő rablóbandának, akkor nem túl valószínű, hogy hosszú távú befektetéseket eszközölnénk. Miért gürcölnénk a mezőkön vagy töltenénk fel újfent a magtárakat, ha tisztában lennénk vele, hogy a hunok, a kimmerek vagy akárki más úgyis nemsokára visszatérnek és megint mindent magukkal visznek? „A kóbor banditák világában nem sok minden motivál bárkit is arra, hogy bármit is termeljen vagy összegyűjtsön, amit ellophatnak, ennélfogva nincs is sok minden, amit a banditák ellophatnának” – írja Olson.³

Ez a folyamat tehát éppúgy problémát jelent a martalócok számára is. A jó vadász- vagy halászfőzethez hasonlóan – amik kimerülhetnek a túlzott használat következtében – ugyanazon a falun csak párszor lehet rajtaütni és

kifosztani, míg végül már alig marad valami, amit el lehetne lopni. Kivált, ha az áldozatok megtagadják, hogy hiábavaló hosszú távú befektetéseket eszközöljenek. Ez egy ördögi kör, ami hosszú távon a tolvajt és az áldozatot egyaránt szegényebbé teszi.

Erre a nagyon komoly problémára voltaképpen a helyhez kötött bandita jelenti a megoldást. Olson először akkor futott bele ebbe az elképzelésbe, amikor Edward C. Banfield a *The Moral Basis of a Backward Society* [Egy elmaradott társadalom erkölcsi alapzata] (1958) című klasszikus művét olvasta. Banfield részletes interjút készített egy szegény dél-olaszországi falu lakóival. Az egyik ilyen interjú alkalmával egy monarchistával beszélt, aki kijelentette, hogy „a monarchia a legjobb kormányzati forma, mivel olyankor a király az ország tulajdonosa. A háztulajdonoshoz hasonlóan, ha baj van a vezetékekkel, ő megjavítja.”⁴

A későbbiekben Olson rábukkant a Fehér Farkas történetére, aki egy martalóc volt az 1920-as évek Kínájában. A valódi kóbor bandita a vidéket fosztogató kisebb hadsereg felett parancsnokolt, és rémületben tartotta a környékbeli falvakat. Végül legyőzte és elsöpörte egy jóval erősebb hadúr, Feng Jü-hsziang. A dolog érdekessége, hogy a falusiak attól függetlenül fogadták egyfajta megmentőként Feng Jü-hsziangot, hogy erősen megadóztatta – vagyis kizsigerelte – a helyi lakosságot. Miért üdvözölték az egyik hadúr győzelmét a másik fölött? Azért, mert Fen Jü-hsziang letelepedett, ezzel pedig állandó védelmet biztosított a többi haramiával szemben. Ez a védőszárny stabilitást hozott magával, és kiszámíthatóbbá tette a parasztok életét. Lehet, hogy túl sok adót kellett fizetniük, de cserébe tudták, hogy elegendő marad nekik ahhoz, hogy életben maradjanak. Amíg fizetnek, megkímélik az életüket. A helyhez kötött bandita rendje és kiszámíthatósága – Olson szerint – „a láthatatlan kéz első áldása”.⁵

A „láthatatlan kéz” kifejezést Adam Smith alkotta meg, és arra szolgált, hogy leírja azokat a társadalmi előnyöket, amik akkor virulnak, amikor az egyéneknek lehetőségükben áll a saját önérdekük mentén megvalósítani céljukat és gazdaságilag kibontakoztatni tehetségüket. Ha lehetővé válik, hogy az egyének a saját céljaik érdekében tevékenykedjenek, az egész társadalom éppúgy gazdagodik, mintha csak egy láthatatlan kéz irányítaná felülről a folyamatokat. A hangsúly a „mintha” szócskán van. Smith bírálói

gyakran szándékosan félreértelmezik a láthatatlan kezét, és azon rugóznak, hogy a szabadpiac támogatói szerint léteznie kell valami irányított együttműködésnek, ám a lényeg pont abban rejlik, hogy az együttműködés csak úgy egyszerűen magától jön létre.

Olson kifejti, hogy a helyhez kötött bandita modellje miként jelent fejlődést az előtte lévő állapotokhoz képest. Az egész tényleg csak számok kérdése. A helyhez kötött banditának több idő áll rendelkezésére. Felismeri, hogy egy falu 100 százalékos vagyonának megszerzése jelenleg sokkal gazdagabbá tehetné őt. Ám mi lesz a következő évben? Semmi. Ha csak a felét venné el idén, akkor tudni fogja, hogy jövőre is lesz mit elvennie. Arra is rájön, ha hagyja, hogy a falusiak többet termeljenek, több adót szedhetne be tőlük az elkövetkező évek során. Ez nemcsak arra ösztönzi a helyhez kötött banditát, hogy távol tartsa a kóbor banditákat, hanem egyúttal arra is, hogy a biztonságon kívül más formában is befektessen a közjóba. Utakat építhet, vagy akár erőforrásokat kölcsönözhet egy új öntözőcsatorna kiásása céljából, netán épp erdők megtisztítására és új földterületek kihalására. Az adó nagysága inntól kezdve a beruházás megtérülésének egyszerű kérdésévé válik. Olson fejlődéelméletének „kiindulópontja”, hogy „egyetlen társadalom sem képes kielégítő működésre békés rend és egyéb általános közjavak hiányában”.⁶ A békés rend első tényleges fenntartója a helyhez kötött bandita, aki nélkül a láthatatlan kéz sosem bukkanhat fel.

Manapság ebben az egészben az állam játszik fontos szerepet. Az állam szabályozza az erőszak alkalmazását, és védi meg a polgároknak a tulajdonuk használatára vonatkozó jogait. Ha a pék nem bízhatna abban, hogy a rendőrség úgyis megakadályozza, hogy mások kifosszák a pékséget, többé nem sütné kenyeret. Ezt a funkciót elsőként a helyhez kötött bandita töltötte be.

Természetesen ez nem azt jelenti, hogy a helyhez kötött bandita rendes embere lenne. Komoly esély mutatkozik arra, hogy arról az igen magas erkölcsi piedesztálról tekintve, amin manapság állunk – de még valószínűleg alacsonyabb szintről nézve is – az illető többnyire szörnyű alak lehetett (és a gazdaság szempontjából az ő keze kétségkívül csakugyan messze állt a láthatatlantól). Ennélfogva mégiscsak van valami alapja a kormányzat klasszikus szabadelvű bírálatának – aminek leghíresebb

megfogalmazója Albert Jay Nock, az *Our Enemy, the State* [Ellenségünk, az állam] (1935) című könyv szerzője volt –, miszerint a kormányzat úgy működik, mint egy bűnszervezet.⁷

A maffia is a hosszú távú kizsákmányolás elve mentén tevékenykedik. „Egy kis részesedésért” cserébe legális és illegális védelmet ajánlanak a vállalkozásoknak. A don pontosan tudja, ha egyszerre mindenüktől megfosztanak a „védenkeiket”, akkor a védenkeik csődbe mennének.⁸

Ám Nock és a többiek megfélelkeznek arról, hogy milyen társadalmi előnyökkel jár az állam erőszak-monopóliuma. Elsőként például azzal, hogy állam nélkül nem rendelkeznék magántulajdonhoz való jogokkal. A helyhez kötött banditák által fenntartott rend és biztonság korát megelőzően, ha egy erősebb ember vagy hadsereg elvette tőlünk azt, ami a miénk, onnantól kezdve az ő tulajdonává vált. A birtoklás természeti törvény alatt álló ököljoga: a gyengébb oroszlán nem perelheti be az erősebbet, ha az nagyobb részt követel magának a leölt zsákmányból.⁹

Mivel a helyhez kötött banditának érdeke fűződik ahhoz, hogy hagyja gazdagodni az alávetetteit – hiszen ha az egész torta terebélyesedik, a neki járó szelet is nagyobb lesz –, kénytelen lesz megóvni a „védenkei” életét és tulajdonát, hogy azok továbbra is neki dolgozhassanak. Előfordulhat, hogy a saját területén mindenre azt mondja, hogy hozzá tartozik, és ez abban az értelemben igaz is, hogy amennyiben bármit meg akarna kaparintani, könnyűszerrel megtehetné. Ugyanakkor azt is belátja, komoly bizalom kell ahhoz, hogy az emberek elhiggyék, az általuk előállított vagy termesztett értékekből „tisztességesen” megállapított rész marad a birtokukban.

Egyértelműen meghatározott szabályokra van szükség ahhoz, hogy ezt egy olyan nagyobb társadalomban is meg lehessen valósítani, ahol az uralkodó nem képes mindenben rajta tartani a szemét, ami az uralma alá tartozik. Bár ezek a szabályok eleinte csak a főnök vagy a király által önkényesen hozott rendeletek, rövid időn belül mégis megszilárdulnak – és az írás megjelenésével egyfajta egyetemes és félelmetes tekintéllyé minősülnek, végül pedig szentté magasztosulnak. Természetesen a királynak bármikor jogában áll megváltoztatni a véleményét. Ám amikor a kérvényezők az udvarhoz folyamodnak egy nézeteltérés rendezése ügyében, nagy valószínűséggel az a paraszt fog győztesen kikerülni a vitából, aki a

legmeggyőzőbben érvel amellelt, hogy a bevett törvényeket követte. Amennyiben a király a törvényszegő mellé állna – ahogy az minden bizonnyal gyakran megesett –, komoly társadalmi és politikai árat fizetne érte abban az értelemben, hogy ezzel a döntésével a kétség és az instabilitás magvait hintené el.

Ez a dinamika valószínűleg meghatározónak számított a mezőgazdasági forradalom hajnalán, amikor is az első csapatok és törzsek növénytermesztési célból telepedtek le. Ebből a helyzetből szinte szükségszerűen nőtt ki az államnak az a formája, amit mind a mai napig értünk alatta.

Pontosan miként jutottunk el a helyhez kötött banditától az államig?

Itt tulajdonképpen egyfajta tyúk-vagy-tojás problémával állunk szemben. Az antropológusok, a szociológusok és a politológusok úgy tekintenek az egyének és intézmények önkéntes együttműködése révén önként alakuló államra – amit a tudósok „eredeti államnak” neveznek –, mint Atlantisz elveszett városára. Úgy vélik, minden bizonnyal létezett ez az államtípus, csak eddig még nem sikerült a nyomára bukkanniuk. Helyette a „versengő államok” számos példájára leltek.¹⁰ Ezek olyan államok, amelyek akkor jönnek létre, amikor a lazán együttműködő vagy kevésbé fejlett szomszédos társadalmak felismerik a már meglévő államokkal szembeni küzdelem szükségességét. Tekintettel arra, hogy az állam által kormányzott társadalmak többnyire nagyobbak, szervezettebbek és fejlettebbek, hajlamosak sikerrel kizsákmányolni az állammal nem rendelkező társadalmakat, azaz egy magasabb szinten megismételve a helyhez kötött banditák kontra kóbor banditák körforgását. Válaszul a zsákmány elkezd megszervezni magát a ragadozóval szemben. (A Trónok harca-rajongók itt akár arra is gondolhatnak, amikor Lord Stark összehívta a zászlóhordozóit.) Ez a szinte reflexív önszerveződés egyfajta állandó háborúskodás kiváltójává válik újra és újra az emberi történelem során. Charles Tilly híressé vált mondása szerint: „A háborúk következtében államok alakulnak, az államok miatt pedig háborúk törnek ki.”¹¹

Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy ne létezett volna egy legelső állam. Bizonyára létezett olyan hely, amely kiérdemelné ezt a címet. A lényeg azonban abban rejlik, hogy az államok a külső agresszióra adott

problémamegoldó válaszból fejlődtek ki, tulajdonképpen bukkantak elő. (Csak akkor jöhetne létre világkormányhoz hasonló szervezet, legalábbis a mi életünkben, ha a világűr felől támadás érné bolygónkat. Lehet, hogy ilyesmi nem történik meg, de el tudjuk képzelni, milyen lenne.)

Ha adottak a feltételek, létrehozuk az államot. A háború – vagyis a külső fenyegetés – nyilvánvalóan az egyik ilyen feltétel. Ám épp ilyen fontossággal bír a népesség mérete is. Amikor egy társadalom számára adott a biztonság és a rend, számos másodlagos mintázat tűnik fel. A munkások tovább specializálódnak, ami nagyobb jólétet eredményez. A nagy népesség és az állam által biztosított biztonság újabb folyamánya a tulajdonjogok védelmének erősödése, legalábbis a gazdag tulajdonosok értékeit illetően. Maga a tulajdon birtoklása is egyfajta munkamegosztásnak tekinthető. Ha rendelkezünk saját földdel, akkor nagyobb termelékenységre vagy nagyobb vagyoni tehetünk szert. A növekvő jólét és a külső ellenségekkel szembeni biztonság népességnövekedést von maga után, a népességnövekedés pedig nagyobb jólétet és biztonságot eredményez. Ez egy hatékony körforgás. A társadalmak növekedésével párhuzamosan szükség lesz olyan formális szabályokra, amelyek szabályozzák őket. „Mindaddig nem beszélhetünk gyarapodásról, amíg a fennálló gazdasági szerveződés nem elég hatékony” – írja a két közgazdász, Douglass C. North és Robert Paul Thomas.¹² Ez pedig „maga után vonja az intézményi megállapodások és a tulajdonjogok megszilárdítását”.¹³

A mezőgazdasági forradalom tette lehetővé a tömegtársadalmak létrejöttét, a tömegtársadalmak pedig csak – fizikai és pszichológiai – erővel voltak fenntarthatók. A vadászó-gyűjtögető törzsek jobbára önkéntes társulások voltak, miközben csoportként az erős vérkötélékek és a kölcsönös függés tartotta őket egyben. Bármikor szabadon elhagyhattuk volna, és amikor a csapat kezdett túl nagyra mutatkozni, egyes családok pontosan ezt is tették.

A filozófus Ernest Gellner amellezt érvel, hogy az emberiség egységesen nélkülözte a magántulajdon intézményét a természeti állapotban. „A vadászó-gyűjtögetők fő jellemzője, hogy kevésbé vagy egyáltalán nem rendelkeznek azokkal az eszközökkel, amikkel vagyont lehetne létrehozni, felhalmozni vagy tárolni. Arra vannak ráutalva, amit találnak vagy leölnek.

A társadalmak kicsik, és csak kisfokú munkamegosztás jellemzi őket.” Ugyanakkor Gellner még hozzáteszi: „Az agrártársadalmak élelemtermelők, raktározók, és a tárolható vagyon egyéb formáira is szert tesznek.”¹⁴ Ez a tárolható vagyon nemcsak azt eredményezi, hogy kialakulnak az emberek közti osztályok, hanem a társadalmi irányítás eszközüül is szolgál. Az élelmiszer-tárolás biztosítékot jelent a rossz természettel és az egyéb csapásokkal szemben.

A tárolható vagyon azonban nem merül ki az élelmiszerben. Magában foglalja azokat az eszközöket is, amikkel még több élelmet lehet termelni, valamint a fegyvereket, amik a vagyon megvédéséhez – vagy megszerzéséhez – szükségesek. A pénz mint sajátos értéktároló viszonylag újszerű találmány. A pénzforgalom megjelenése előtt akkor tekintettek valakit vagyonosnak, ha a termeléshez szükséges egyéb eszközök mellett rendelkezett saját állatállománnyal, mezőgazdasági eszközökkel, fegyverekkel és rabszolgákkal. A mezőgazdasági forradalmat megelőző időszakban viszont nem sok haszon származott belőle. Egyes vadászó-gyűjtögetők ugyan hordhattak maguknál aranyat vagy egyéb dísz tárgyakat – a régészeti leletek alapján a kagylóhéjak képezték az első csecsebecskéket –, de amikor az ember nem rendelkezik állandó lakhellyel, és folyamatosan mozgásban kell maradnia, akkor a vagyon nagyrészt arra korlátozódik, amit képes használni és magával vinni.

A letelepedett közösségek szakosodott munkásokból épültek fel. A munkamegosztásban rejlő hatalom megértéséhez vegyük szemügyre az egyszerű szendvics történetét. 2015-ben egy férfi – Leonard E. Read Én, a ceruza című kanonikus libertariánus írásától megihletve – a semmiből fogott hozzá, hogy szendvicset készítsen, azaz nem használt fel olyan alapanyagot, amelyet nem ő maga állított volna elő. Maga termesztette a zöldséget, végezte a sóleparlást a tengervízből, fejt meg egy tehenet, a tej felhasználásával pedig maga készítette a sajtot. Maga savanyított uborkát, saját búzát termesztett, majd lisztté őrölte, hogy kenyeret készíthessen belőle. Begyűjtötte a saját mézét, aztán levágott egy csirkét a húsaért. Az egész folyamat hat hónapba telt, és 1500 dollárba került. A projekt végeztével ítéletet mondott a szendvicsről: „Nem rossz. Semmi különös. Nem rossz.” De még így is az egyszerűbb megoldást választotta. Nem

vásárolta meg a tehenet vagy fürkészte át a vidéket magok után kutatva stb.¹⁵

A mezőgazdasági forradalommal együtt járó szakosodások olyan társadalmi csoportokat hoztak létre, amelyek a kis csapatokban élő vadászok között elképzelhetetlenek lettek volna. A termést gondozni és óvni kell. Ez azzal jár, hogy egyesekből mezőgazdasági munkás, másokból pedig katona lesz. Megint mások pedig alkalmasabbnak mutatkoznak a malmok üzemeltetésére vagy a kenyérsütésre. Amikor azon gondolkodunk, hogy vajon mi szükséges egy nagyobb, mezőgazdasági alapú társadalom fenntartásához, nagyon hamar eszünkbe juthat számos specializált foglalkozás: katona, paraszt, hentes, cipész, kovács, kőműves, ács, és – természetesen – rabszolga és munkafelügyelő. Hogyan tartjuk meg mindezeket a szakembereket a kijelölt szerepükben? Az egyik módszer az állam biztonságnyújtó funkciójától való függés. A másik pedig a kényszer.

A kényszer természetesen magában foglalja az erőszakot, és valamennyi társadalom – beleértve a miénket is – erőszakra támaszkodva tart fenn bizonyos fokú társadalmi rendet. A tudósok bizonyára nyugtalankodni kezdenének, ha megkísérelnénk az állam átfogó meghatározásával szolgálni, de van egy olyan lényegi összetevője, amely kellően univerzális ahhoz, hogy ők is elfogadják: az erőszak.

Max Weber híres meghatározása szerint az állam az „az emberi közösség, amely egy meghatározott területen [...] önmaga számára igényli (sikerrel) a legitim fizikai erőszak monopóliumát”.¹⁶ Weber lenne az első, aki megjegyzné, hogy ennél valamelyest többről van szó. Az államok rendelkeznek törvényekkel (és a kikényszerítésükhöz szükséges eszközökkel), hivatalnok- és adórendszerrel. Ahhoz azonban, hogy az állam állam lehessen, képesnek kell lennie arra is, hogy a szabályait, vagyis az akaratát érvényesítse.

Attól függetlenül, hogy egy harmadik századi hadúr vagy a Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Hivataltól származó hivatalos útmutatók önkényeskedő szeszélyével van dolgunk, ha valamit megtanulhattunk a történelemből, az nem más, mint hogy a törvényeket mindig erőszakkal vagy legalábbis az erőszak fenyegető ígéretével kell kikényszeríteni.¹⁷ A „kikényszerítés” [enforce] szó szerint azt jelenti, hogy erőt alkalmazunk.¹⁸

A kényszerítés azonban nem csak fizikai erő formájában ölthet testet, és nem minden kényszerítés jár együtt erőszakkal. Hosszú távon egyetlen társadalom sem lehet életképes, ha kizárólag erőszakkal, vagy az erőszak fenyegető árnyékával tartják fenn. Az ideológia – ami alatt egy olyan, belsőleg konzisztens világnézetet értek, amely megmondja nekünk, hogyan viselkedjünk, miként működjünk együtt – elsődleges jelentőségű. Ha az erőszak lenne a helyes és a helytelen egyedüli fokmérője, akkor a parasztnak minden oka meglenne arra, hogy megölje urát, amennyiben képes lenne megúszni a dolgot. A nagyobb társadalmaknak teológiára és metafizikára van szükségük ahhoz, hogy a társadalmi hierarchián belül mindenki „tudja, hol a helye”. Erre a normarendszerre támaszkodva a társadalmak megkülönböztetik az erőszak jogos és jogtalan alkalmazását. Még napjaink Észak-Koreájában is, ahol az elképzelhető legnagyobb szintű erőszak és félelem uralkodik, komoly erőforrásokat áldoznak arra, hogy a nép körében terjesszék ideológiájukat. Igaz, hogy sokan félelemből engedelmeskednek a Kedves Vezetőnek, de elég csak elolvasnunk a disszidensekkel készült interjúkat, vagy látnunk a felvételt, amin nők örömkönnyek között köszöntik Kim Dzsongunt, hogy megértsük, egyes megszállott lelkek szeretetből engedelmeskednek az ő Kedves Vezetőjüknek.

„Az agrártársadalmak hajlamosak a komplex társadalmi differenciálódásra, a bonyolult munkamegosztásra – írja Gellner. – Különösen két specializálódás az, amely kiemelt jelentőséggel bír: az uralkodásra és a tudományra (megismerésre, törvénykezésre, megváltásra, szertartásra) szakosodott társadalmi osztályok megjelenése.”¹⁹ Szükségünk van tehát arisztokráciára, kezdve egy uralkodóval, valamint valamiféle papságra, ami elmagyarázza az embereknek, hogy miért kell engedelmeskedniük az uralkodó parancsainak. Ahogy a mondás tartja a Trónok harcában: „A hit és a korona. Ezek képezik a birodalom két talapzatát. Ha oda az egyik, a másik is elvész.”²⁰

Az arisztokrácia elsősorban erőszak révén juttatja érvényre az akaratát. A papok viszont szavakra, kiváltképpen szövegekre támaszkodnak. Az írás kifejlődése kétségkívül a legnagyobb ugrás az emberi kényszerítés – és együttműködés – történetében.

A szavak leírásának képessége valószínűleg azzal vette kezdetét, hogy elengedhetetlenné vált a számok lejegyzése. Az adózás és a kereskedelem miatt feljegyzésekre lett szükség. Nem csupán arról volt szó, hogy az emberi emlékezőtehetség alkalmatlannak mutatkozott arra, hogy megbízhatóan tárolja az összes véka búzával és a rizsszállítmányokkal kapcsolatos adatokat, de az adatokat megjegyző személyek jelleme sem volt teljességgel megbízhatónak mondható.

„Az elsők, akik megbirkóztak a problémával, az ókori sumerek voltak, akik Mezopotámia déli részén éltek – írja Yuval Noah Harari. – Itt a gazdag, iszapos síkságokra tűző nap bőséges aratást tett lehetővé, és virágzó városokat hozott létre. Ahogy a lakosok száma nőtt, úgy gyarapodott az ügyeik irányításához szükséges információ mennyisége. Kr. e. 3500 és 3000 között ismeretlen sumer zsenik kifejlesztettek egy rendszert az információ agyon kívüli tárolására és feldolgozására, olyan rendszert, amely kifejezetten nagy mennyiségű matematikai adat kezelésére szolgált. A sumerek ezzel kiszabadították társadalmi rendjüket az emberi agy korlátai közül, és megnyitották az utat a városok, országok és birodalmak megjelenéséhez. Ezt a sumerek feltalálta adatfeldolgozó rendszert úgy nevezzük: írás.” 21

Nem tartott soká, hogy ez a könyvelési rendszer jogrendszerre fejlődjön. Még ha nem is próbálnám figyelmen kívül hagyni a saját szakmámmal kapcsolatos hiúságomat, akkor is lehetetlenség lenne eltúlozni az írott szó forradalmi jellegét. Arthur C. Clarke híres mondása szerint: „Egy eléggé fejlett technológia megkülönböztethetetlen a varázslattól.”²² Nyilvánvalóan ez volt a helyzet az első könyvek és tekercsek esetében is. A lapokon található karcolmányok segítségével a bölcs emberek és a papok új dolgokat tanulhattak, valamint távoli helyekről és régmúlt eseményekről regélhettek. (Az adattároló „felhőről” szóló örömujjongások közepette – miközben úgy teszünk, mintha valami hatalmas újdonság jelent volna meg a nap alatt – olybá tűnik, az emberek hajlamosak elfelejteni, hogy a Felhő 1.0-t évezredekkel ezelőtt Mezopotámiában találták fel.)

Az írott szó nemcsak hogy szélsőséges és mélyreható módon felgyorsította az információ terjesztését, hanem egyben hordozhatóvá is tette a szentséget. Amint azt Ernest Gellner megállapítja, az írás lehetővé teszi a

szertartásosság és a tekintély függetlenedését a verbális kontextustól. Az írás megjelenése előtt a szentség szóbeliséget és szemtől szembeni szertartást kívánt. Innentől kezdve már nagy távolságokra is el lehetett szállítani, továbbá el lehetett raktározni a jövő nemzedékei számára.²³

Hammurápi törvényeinek bevezető sorai így szólnak: „Akkortájt Anu és Bél elneveztek engem, az istenfő magasztost Hammurápinak, hogy igazságot hozzak a földre [...]” Hammurápi feladatai közé tartozott: „A gonoszak és bűnösök kiirtása, hogy az erős a gyöngében kárt ne tegyen, hogy miként a Napisten, úgy keljek fel a fekete fejűek fölött és az országot megvilágítsam [...] az emberek jólétének javára.” A törvénykönyv zárszava úgy hivatkozik Hammurápira, mint a nép atyjára, aki az istenek utasítása szerint jár el. „Ez a Hammurápi úr, aki olyan, mint a nemző apa népe iránt, ura, Marduk isten szava előtt meghajolt, Marduk isten diadalát fönt és alant elérte, urának, Marduk isten szívének jót tett és jó húsba hozta népeit mindörökre és az országot eligazította.”²⁴

A korszak legnagyobb városa, Babilon volt annak a Babilóniai Birodalomnak a fővárosa, aminek területe nagyrészt a mai Irak és Szíria területén fekszik. Hammurápi azért tette közzé híres törvénykönyvét, hogy egyesíthesse a különböző királyságokat, egységes mederbe terelje a különböző birodalmi alattvalóira vonatkozó szabályokat, valamint hogy saját magát a népe isteni atyjának státuszába emelhesse. Ez is afféle hagyatéknak szánt vállalkozás volt. Azt akarta, feljegyzésre kerüljön az ő feltételezett bölcsessége és igazságossága az utókor számára.

Jelenleg is folyik a vita arról, hogy a törvénykönyv 282 pontját vajon ténylegesen is alkalmazták-e a hétköznapi élet során. A mi szempontunkból ugyanakkor az a lényeg, hogy Hammurápi törvénykönyve – csakúgy, mint a hozzá hasonló törvények – egy kiterjedt együttműködési hálózat operációs rendszeréül szolgált. Mindezt az erőszakkal, a kereskedelemmel és a társadalmi státusszal kapcsolatos egyértelmű szabályok megfogalmazása révén valósította meg.

Innentől kezdve a Perzsa-öböl partján és a tőle több száz kilométerre, az Eufrátesz mentén élő polgárokat – függetlenül attól, hogy soha nem is találkoztak egymással, vagy vethették szemüket az uralkodójukra – ugyanazok a szabályok kötötték össze.

Noha az iskolásoknak azt tanítják, hogy Hammurápi törvénykönyve az emberi fejlődés fontos mérföldkövét jelenti, ez mégsem jelenti azt, hogy ez egy olyan dokumentum lett volna, amelyet manapság a legtöbben „haladó szellemiségűnek” tartanak. Vegyük például a 15-ös paragrafust: „Ha valaki akár a palota rabszolgáját, akár a palota rabszolganőjét, akár a felszabadított rabszolgáját, akár a felszabadított rabszolganőjét a kapun kihozza: ölessék meg.”²⁵

Valószínűleg Hammurápi leghíresebb törvényei a 196-tól 199-ig tartó paragrafusok, melyek a lex talionis, vagyis a „szemet szemért” elvét fogalmazzák meg:

196. Ha valaki másnak a szemét kioltja: szemét oltsák ki. [Szemet szemért.]

197. Ha másnak a csontját törí el: csontját törjék el.

198. Ha a felszabadult szemét pusztította el, avagy a felszabadult csontját törte el: 1 mané ezüstöt fizet.

199. Ha szabad ember rabszolgájának szemét pusztította el, avagy szabad ember rabszolgájának csontját törte el: vételára felét fizeti.²⁶

A törvénykönyv azt is kimondja, hogy ha egy fiú megüti az apját, le kell vágni a fiú kezét.²⁷ A mi szempontunkból nézve nem okoz nehézséget barbárnak tekinteni ezt a büntetést; legalábbis nekem biztosan nem. Azt is fontos azonban belátnunk, hogy az erőszak szabályozása mekkora áldást jelent a biztonságra és rendre vágyó emberek számára. A valódi ok, amiért a parasztok örömmel üdvözlik a helyhez kötött bandita felbukkanását, hogy előnyben részesítik az általa kiszámíthatóan alkalmazott erőszakot a kóbor bandita önkényes erőszakoskodásával szemben. A rend és a biztonság utáni vágy és igény az állam felemelkedését követően is megmaradt; a fenyegetés jellege ellenben megváltozott. Megjelent a veszélyektől megóvó katonai védelem, ami azonban még nélkülözte a belső veszélyekkel szembeni rendőrségi védelmet. A törvénykönyv hatalmas gazdasági előrelépést jelentett. Számos pontja érintette a kereskedelem kérdését. A 282 paragrafusnak megközelítőleg az egyharmada szól többé-kevésbé valamilyen kereskedelmi gyakorlatról, hitelezésről vagy tulajdonról. Példának okáért: „Ha a kereskedő a közvetítőnek gabonát, gyapjút, olajat

vagy bármiféle egyéb holmit elárusítás végett átad: a közvetítő pénzt elkönyveli s a kereskedőnek visszaadja; a közvetítő arról a pénzüsszegegről szóló elismervényt, melyet a kereskedőnek lefizetett, megtartja.”²⁸ Az ilyesféle „legjobb gyakorlatok” lényegesek voltak egy terjeszkedni kívánó földművelő birodalom számára.

Elvégre a törvénykönyv a Babilóniai Birodalom társadalmi hierarchiáját is rögzítette írásban. Természetesen Hammurápi lett a kulcsfigura. Alatta állt a hadsereg és a papság, majd őket követték a polgárok, és végül legalul a rabszolgák kaptak helyet. Itt is egy jól felismerhető társadalmi osztályrendszerrel van dolgunk. Az awélum képezte az elitet, magában foglalva a papokat, a hadsereget, a kormányzati hivatalnokokat, a földtulajdonosokat és a kereskedőket. Az awélum alatt állt a muskénium: kézművesek, mesteremberek, parasztok, tanítók és egyéb munkásemberek. Utánuk következett a wardum társadalmi osztály, vagyis a rabszolgák. Miként az a törvénykönyvből kiolvasható, még a rabszolgák között is létezett egy sajátos hierarchia. A rabszolgáknak lehettek saját rabszolgáik, és bizonyos körülmények között saját üzletet is üzemeltethettek, ami olykor lehetővé tette, hogy megváltsák a saját szabadságukat.²⁹

A törvénykönyv zsenialitásának részét képezte – és tulajdonképpen ezért is tették magukévá az emberek –, hogy fogta az informális szabályokat és az íratlan szokásokat, és egyetemessé tette őket. Hammurápi korántsem volt demokrata, ugyanakkor tiszteletben tartotta alattvalói hagyományait. A törvények sokszor inkább lemaradnak a való élettől, semmint iránymutatóként szolgálnának, és tulajdonképpen csak azt a szabályt teszik formálissá, ami informálisan már régóta érvényben volt.

Mindez kihangsúlyoz egy lényeges dolgot: az írott törvény – ami egyszerre volt polgári és vallási – legalább annyira a fennálló kulturális és pszichológiai normákat tükrözte, mint amennyire helyettesítette őket. Az egyik legkézenfekvőbb példa erre a „szemet szemért” elve. A megtorló igazságosság eszméje kétségtávol régebbi ennél a törvénykönyvnél. Tulajdonképpen temérdek bizonyíték támasztja alá azt az állítást, miszerint a megtorló igazság iránti vágy korántsem csak egy „eszme”, hanem valójában egy ösztön, amit eszmeként jelenítünk meg.³⁰ Mindazonáltal fontos észrevennünk, hogy a törvényhozók csak az emberi természet

korlátai között dolgozhatnak. De ami még ennél is fontosabb, hogy tekintettel kell lennünk arra, hogy a legfontosabb intézményeink közül több is mélyreható ismeretekkel van felvértezve. Olyan problémamegoldó eszközökkel, amelyek a felfedezések, próbálkozások és tévedések sorozatain keresztül jegecesedtek ki.

Kering egy – valószínűleg csak kitalált – történet Dwight Eisenhowerrel kapcsolatban abból az időszakból, amikor a Columbia Egyetem rektoraként tevékenykedett. Bővült az egyetem területe, ezért az egyetemnek új járdákat kellett építenie. A tervezőmérnökök és az építészek egy csoportja ragaszkodott ahhoz, hogy a járdákat egy meghatározott módon fektessék le. Egy másik csoport pedig amellett kardoskodott, hogy egy másik módon kell kialakítani őket. Mindkét tábor hitt abban, hogy az észérvek az ő oldalukon hangzottak el. „A legenda szerint – írja Kevin D. Williamson, egyik kollégám a National Review-nál – Eisenhower úgy oldotta meg a problémát, hogy elrendelte, egy éven át ne legyenek megépítve a járdák: a hallgatók ösvényeket tapostak ki a fűben, és ezt követően az építők azt a részt kövezték ki, ahol a hallgatók ténylegesen jártak. A védelmezett tervek egyike sem felelt meg annak az útvonalnak, amit a hallgatók ténylegesen kialakítottak, amikor rájuk bízta a döntést.”

„Két radikálisan eltérő módon is tekinthetünk az ebbe a történetbe ágyazott világra – írja Williamson. – Vajon ebben az esetben az intézményeink azért vannak, hogy megmondják nekünk, hova menjünk, vagy azért, hogy segítsenek nekünk kiegyengetni az utat, amin eljuthatunk a saját célunkhoz, a saját utunkon járva?”³¹

Napjaink társadalma szempontjából ez egy teljesen érvényes, sőt létfontosságú kérdésnek számít. Visszatekintve az állam és egyéb intézmények fejlődésére, erre a kérdésre a legjobb válasz az, hogy „mindkettő”. A helyhez kötött bandita nem azért tette meg magát uralkodónak, hogy maximalizálhassa az áldozatai-alattvalói-pártfogoltjai szabadságát vagy lehetőségeit. Az állam pedig nem a nép javára, hanem az uralkodók jóléte és biztonsága érdekében jött létre. Előfordulhat, hogy Hammurápi valóban szem előtt tartotta népe érdekeit, amikor azzal kapcsolatban fogalmazott meg törvényeket, hogy mikor és hogyan kellene meggyilkolni a feleségeket, megcsónkítani a rabszolgákat és vízbe fojtani a

gyermeket. Ám véleményem szerint egy észszerűen gondolkodó embernek is feltűnhet, hogy emellett Hammurápit az önérdek is vezérelte.

Vagyis amikor azt írom, hogy ezeknek a társadalmaknak arisztokratákra, ideológiákra stb. van „szükségük”, nem úgy értem, hogy az intézményeket felállítókat bármi más is motiválta volna, mint önérdek. Mindezek a természetben előforduló jelenségek, nagy tömegben fellelhető emberi univerzálék. Miként megfelelő körülmények között a nyálkás penészlerakódás is spontán képződik az egymástól eltérő egysejtű szervezetekből, az emberek is maguktól szerveződnek hierarchikus közösségekké valamiféle állam alá rendeződve.

Ennek a természetes emberi hajlamnak az egyik lenyűgöző példájára bukkanhatunk az amerikai börtönökben. A börtönbandák valóságos államokká avansáltak a büntetés-végrehajtás ökoszisztémáján belül. Egyesek közülük még írott alapszabályzattal is rendelkeznek. Ezek a de facto kormányok, amelyek az amerikai börtönöket voltaképpen működtetik – ahogy azt David Skarbek lefestette –, válaszként jöttek létre arra a káoszra, ami a kaliforniai és texasi börtönrendszerben uralkodott. Az egykori magatartási előírások, amik a rabok viselkedését szabályozták, az 1970-es évekre idejétmültté váltak, és a bandák a nyomában keletkezett űrt a saját maguk által kikényszerített új szabályrendszerrel helyettesítették.³² Ezek az újdonsült helyhez kötött banditák állították helyre a rendet a börtönökben, nem az örök. Ugyanakkor érdemes szem előtt tartanunk, hogy a bandavezéreknek nem állt szándékukban a büntetés-végrehajtás keretein belül létrehozni egy újfajta társadalmi rendet. A társadalmi rend az ő szűkebb érdekeik mentén állt elő. „Ez az alulról felfelé irányuló intézményesülési folyamat – írja Skarbek –, a rabok cselekedeteinek következménye, ám nem olyasmi, amit a rabok előre megterveztek volna.”³³

Az emberi történelem legnagyobb részében az önérdek mindig megelőzte az ideológiát. Az arisztokrácia és a monarchia melletti érvek – függetlenül attól, hogy a feudális Japánban, az ókori Rómában vagy a felvilágosodást megelőzően bárhol máshol hangzottak el – mindig is az uralkodók hatalmának igazolásául szolgáltak. A felvilágosodás azonban

megváltoztatta a képletet. A felvilágosodás konstruktőrei a mítosz és a misztérium helyett az észre hivatkoztak.

Egy dolog azonban mégsem változott: az állam továbbra is bevett mítosz maradt. Azt mondogatjuk magunknak, hogy az állam létező dolog, és hiszünk a valódiságában (éppúgy, ahogy abban, hogy egy nemzet a maga valóságának végső megalkotója). Dacára annak, hogy nem áll módunkban az államot sem megérinteni, sem látni: megtekinthetjük az épületeket, a hivatalnokokat és a katonákat, de mindezen dolgok csupán az állam eszközei vagy szolgálói, és nem maguk az állam. Semmiféle Óz, a nagy és hatalmas nem bújik meg a függöny mögött. Sehol egy kócos professzor. Az állam csupán azért létezik, mert az emberek ezt állítják.

Amikor eltűnik az állam, mint például a Szovjetunió esetében, vajon mi az egyetlen kézzelfogható bizonyítéka annak, hogy tényleg odalett? A tankok továbbra is a helyükön vannak. Az épületek is. Az állam eltűnésének egyetlen bizonyítéka, hogy az emberek többé nem tesznek úgy, mintha létezne. Többé nem követik az utasításait, ami azt jelenti, elutasítják, hogy az állam láthatatlan zászlója alá gyűlve együttműködjenek egymással.

Yuval Harari amellet érvel, hogy tulajdonképpen úgy kellene tekintenünk a civilizáció minden formájára – a vallásra, a vállalatokra, a pénzre, az etikára, az erkölcsre stb. –, mint amik nem többek, mint azon történetek összessége, amikkel magunkat traktáljuk.

Ezek a fikciók vagy társadalmi konstrukciók gyakran szoftverként szolgálnak a civilizáció számára. A történetek nagyobb népekségeknek is biztosítják, hogy hatalmas területeken is képesek legyenek az együttműködésre. Azt meséljük be magunknak, hogy a papírpénz értékes, és mivel mindenki tiszteletben tartja ezt a történetet, a pénzt úgy kezelik, mintha valódi értékkel bíró dolog lenne. Válság idején, amikor visszalépve valamivel közelebb kerülünk a természeti állapothoz, a pénz illuzórikus volta sokkal nyilvánvalóbbá válik. A The Walking Dead posztapokaliptikus, zombi-fertőzött – ó, pardon, „járáló”-fertőzött –, természeti állapotra hajazó világában a pénznek nincs értéke, kivéve, ha gyűjtősnak vagy vécépapírnak használják.

Vicces, hogy manapság Amerikában azok, akik kezdik felismerni vagy egyenesen aggódni amiatt, hogy a papírpénz nem megbízható értékmegőrző, úgy érzik, aranyat kell venniük. Hiszem az arany értéke ugyanúgy társadalmi konstrukció eredménye. Bár a modern gazdaság társadalmilag konstruált világán belül bizonyos körülmények között okos húzás lehet aranyat vásárolni. 1923-ban egy berlini lakos bizonyára inkább aranyban tartotta volna a pénzét, semmint német márkában. 1945-ben viszont inkább élelemre és fegyverre cserélte volna az összes aranyát.

Természetesen a pénz csak egyike azoknak a megszámlálhatatlan fikcióknak, amelyek meghatározzák a valóságról, valamint a helyesről és a helytelenről vallott felfogásunkat. Bemeséljük magunknak, hogy az emberek természeti vagy istenadta jogokkal bírnak. Ám hol van erre a bizonyíték – a fizikai, kézzelfogható, látható bizonyíték? Ne traktáljanak engem történetekkel; mutassanak nekem bizonyítékokat! Voltaképpen azért rendelkezünk jogokkal, mert egyesek azt hiszik, azok ténylegesen Istentől eredeztethetők, vagy ahogy még többen gondolják, hogy úgy kellene tennünk, mintha Istentől kaptuk volna őket, vagy valami egyéb „valós” módon tettünk volna szert rájuk.

A közgazdászok és más fejlődéskutatók nem szeretik történetek nevezni az efféléket. Ők inkább az „intézmény” kifejezést részesítik előnyben, ami számomra is elfogadható. A legalapvetőbb szinten az intézmény nem egy épületnek vagy egy szervezetnek felel meg, hanem egy szabálynak. Ám mielőtt szabállyá alakult volna, előtte még történetként létezett. Mind közül a vallás – mint megannyi történetünk ősanja – a legfontosabb.

Egy pillanatra tegyük félre az összes teológiai kérdést, és tekintsünk egyszerűen úgy a vallásra, mint ami együttműködésre készíti azokat az embereket, akik korábban nem kapcsolódtak egymáshoz és nem ismerték egymást. A vallás eszközt ad az emberek kezébe, ami meghatározza, hogy milyen módon viselkedjenek és bánjanak másokkal. Ha egy szunnita muszlim, aki találkozik egy másik szunnita muszlimmal, rendelkezik egy közös történettel, amin mindketten osztoznak, ez arra bírja rá őket, hogy harc helyett inkább együttműködjenek egymással.

Balgaságnak tűnhet azzal bajlódni, hogy kimutassuk, a vallás komoly hatást gyakorol magára az emberi viselkedésre, mivel ez az egyetlen olyan állítás,

amelyet egyaránt elfogadnak a vallás védelmezői és a vallás kritikusai. A szemléltetés kedvéért azért mégiscsak vegyük fontolóra IV. Henrik Canossa vára előtti hóban játszódó történetét.

1073-ban VII. Gergely pápa megreformálta a kinevezések rendszerét a Német-római Birodalmon belül. Gergely úgy vélte, hogy a pápának, nem pedig a német-római császárnak kellene rendelkeznie a püspökök és hasonló méltóságok kinevezési jogával. Ez idő tájt IV. Henrik német-római császár élvezte az ilyesféle kinevezésekből fakadó hatalmat, ezért ellenszegült a reformoknak és megfosztotta hatalmától Gergelyt. A pápa válaszul 1076-ban kiátkozta a császárt. Ez a lépés megrendítette Henrik pozícióját és válságba sodorta magát a birodalmat is. Kétségtől Henrik a saját lelki üdvéért is aggódhatott, de még ha titkon ateista is lett volna, akkor is belátta volna, hogy a társadalom többi tagja hisz a történetben. A tizenegyedik századi Európában senki sem maradhatott úgy uralkodó, hogy közben ki volt közösítve az Anyaszentegyházból. Gergely engedélyezte Henrik számára, hogy bűnbánatot tartson. Így hát az akkori világ vitathatatlanul legnagyobb hatalommal bíró embere több száz kilométert sétált az alpokbeli Speyerből, ami ma Németország területén fekszik, az olaszországi Emilia-Romagna régióban fekvő Canossához. Három napon át térdepelt mezítláb, fedetlen fővel, szőrcsuhában, böjtölve a hóban, várva a pápa bocsánatára.³⁴

Nem véletlenül hisszük, hogy a vallás evolúciós adaptáció. A csoportszintű együttműködés kulcsfontosságú az emberi túléléshez, a vallás pedig – elősegítve a közösség javára irányuló áldozatvállalást – hihetetlenül gazdag forrása lehet a társadalmi kohézióknak.

Engedelmeskedve a megfoghatatlan szabályoknak – amik számtalan elfogadott fikcióból erednek –, mindnyájan megfizetjük az adókat, betartjuk a közlekedési szabályokat, dolgozunk és még vagy ezer egyéb dolgot művelünk a mindennapokban. Nem túlzás azt állítani: „meséld el a történeted, és megmondom, ki vagy”.

A mezőgazdasági forradalom egy olyan társadalmi konstrukciót hozott létre, amely éppannyira idegen a genetikai programozásunktól, mint egy kolónia a Marson. Az első városállamok több tíz- vagy több százezer lakosa egymás hegyén-hátán élve versengett egymással az erőforrásokért, a

házastársakért és a státuszért. Az emberek azon az egyetlen módon alkalmazkodtak ehhez a megváltozott környezethez, ahogy az állatok is reagálnak minden környezetváltozásra: a lehető legjobban alkalmazva természetüket. A Nagy Embert helyettesítették a helyhez kötött banditával, akinek a helyét pedig a király (császár, cár vagy fáraó) vette át. Kétségtelen, hogy a király erővel tartotta kordában a népet. Az erő azonban nem bizonyult elegendőnek. Az embereknek veleszületett igényük, hogy tisztában legyenek a társadalomban betöltött szerepükkel. Ösztönösen ki vagyunk éhezve az autentikus jelentésre és a rendre.

A nagy populációknak tehát történetre volt szükségük. Jóllehet a történetek számtalan ponton eltértek egymástól, a cselekmény és a témák tekintetében mégis nagyjában-egészében megegyeztek. Azért, mert a történetek rezonáltak az apafigura, a vezető vagy alfa iránti velünk született vággyal.

Elég leporolnunk az antropológiai és régészeti feljegyzéseket: évezredekken keresztül újra és újra ugyanaz a történet tárul elénk. Valamiféle isteni hatalom felkeni, vagy valami más módon kiválasztja a királyt arra, hogy apaként uralkodjék a nép felett.

Ha vesszük az emberiség történetét – kezdve az első városállamokkal Kr. e. 4000-től egészen napjainkig –, az találjuk, hogy az esetek durván 99 százalékában a tág értelemben vett monarchia szolgált alapvető társadalmi berendezkedésként. A monarchia – vagy ha úgy jobban tetszik, az arisztokrácia valamilyen fajtája, a tetején egymagában álló paternalista figurával – szinte az összes emberi társadalomban meghatározó jelenség volt egészen az 1800-as évekig. Nem véletlen, hogy a katolikus papokat is atyának, míg a pápát il Papanak nevezik.

De mi a helyzet az 1800-at követő időszakban? Bár a későbbi fejezetekben sok időt fogunk ennek a kérdésnek a megválaszolására szentelni, ugyanakkor itt is érdemes megemlítenünk, hogy a demokrácia megjelenése nem törölte el egyik pillanatról a másikra azt a természetes vágyunkat és hajlamunkat, hogy apafigurákat keressünk magunknak. A Szovjetunió, ami állítólag gyógyírt nyújtott a korábbi korszakok valamennyi babonájára, fáradságot nem kímélve emelte Joszif Sztálint a Haza Atyjának szerepébe.³⁵ Adolf Hitler, aki – hasonló módon – éppúgy elutasította a monarchia ősi szokásait, mint a demokrácia modern vívmányát, a nemzet

atyjaként pózolt. Bonaparte Napóleon, Benito Mussolini, Francisco Franco, Mao Ce-tung, Mobutu Sese Seko, Fidel Castro, Hugo Chávez, Vlagyimir Putyin, valamint az elmúlt két évszázad szinten minden, látszólag világi önkényura szorgalmasan dolgozott azon, hogy eljátszhassa gyermek alattvalói apjának szerepét. Magát George Washington is „országát atyjának” nevezték egészen addig, amíg hivatalban volt. A társaira még mindig „Alapító Atyákként” emlékszünk.

Ha tehát meg is szabadulunk a dogmáktól, hogy egy monarchiából demokráciát csináljunk, a korábbi mintázat nagy valószínűséggel továbbra is fennmarad. A „patriotizmus” a latin patria kifejezésből származik, ami szülőhazát jelent, ami pedig a pater, vagyis az „apa” szóból ered. Ez rámutat arra, miért nem elegendő azt mondanunk, hogy az erős emberek fogták és a saját népükre kényszerítették ezt a szerepüket. Az emberek maguk kérték. Ünnepezték. Gyakorlatilag az emberi történelem összes kultikus vezetője kikövetelte, hogy a csoport atyjának (vagy anyjának) nevezzék, és ebből a követelésből fakadóan – nem pedig ennek ellenére – az imádatuk alakította ki a nyájukat. Ez a vágy pedig korántsem tűnt el a huszonegyedik századra. Emlékezzünk csak Chris Rock komikusra, aki nem tárgított attól, hogy nekünk is azt kell akarnunk, amit Obama elnök, mivel „ő az országunk Apukája”.³⁶

Az Eurázsiaiban, Észak- és Dél-Amerikában, valamint a bolygó valamennyi szegletében lefolytatott több ezer természetes kísérlet nyomán nem térhetünk ki az elől a következtetés elől, miszerint ez az alapvető eszme az ember valamiféle mélyen vele született szükségletét elégíti ki. Ha a monarchia valóban teljesen természetellenes lenne, akkor nem szolgálhatott volna ennyire stabil kormányzati formaként évezredek át. Ha tényleg nem úgy lennénk huzalozva, hogy egy olyan atyáskodó vezető után sóvárogjunk, aki mindenekfölött a mi érdekeink előmozdítása érdekében tevékenykedik, akkor nem ez lenne a világ politikai kultúráinak összekötő kapcsa. Ha egy távoli lakható bolygó felszínén szabadon engednénk egy csapat üvegbe zárt hangyát, pontosan ugyanazt tennék, amit itt a Földön: hozzáfognának egy hangyaboly megépítéséhez. Hasonlóképpen, ha az embereket magukra hagynák egy természetellenes közegben, „természetes módon” egy központosított hatalom köré szerveződnének. Az, hogy a

monarchiák megjelenése időben megelőzte a mezőgazdasági forradalmat, csak tovább erősíti ezt a megítélést.

Most pedig újfent meg kell vizsgálnunk a korrupcióval kapcsolatos érveket. Amikor egy demokrácia széthullik, gyakran mondunk olyasmit, hogy „visszazuhan” vagy „visszasüllyed” az önkényuralomba. Venezuela államcsődje ismerős modellként szolgálhat. Tulajdonképpen a társadalmi entrópia egyik válfaja. A nyelvünk sajnos csődöt mond, amikor a társadalmak a társadalmi szerveződés állítólagosan „jövőorientált” modelljei kedvéért utasítják el a demokráciát és a piacot. Amikor a bolsevikok átvették a hatalmat Oroszországban, a nyugati értelmiségiek nagy előrelépésként értelmezték az emberi társadalmi ügyek tekintetében. Castro kubai hatalomátvételét ugyancsak egy érdekes fejlődésként ünnepelték, a politika és a gazdaság szervezésének jóval emberibb és észszerűbb módjaként. Azt azonban képtelenek belátni, hogy minden olyan erőfeszítésünk, amely arra irányul, hogy kivonjuk magunkat a liberális demokratikus kapitalizmus Csodája alól, ugyanahhoz a végállomáshoz vezet.

A bal- és a jobboldali kategóriák – csakúgy, mint az „előre” és „hátra” kifejezések – hajlamosak félrevezetni bennünket. Morus Tamás alkotta meg az „Utópia” kifejezést, ami sehol-helyet jelent. Párba állította az „eutopia” kifejezéssel, ami jó helyet jelent. Vajon hány millió ember vesztette életét olyan küldetések során, amelyeknek célja a tökéletes társadalom megtalálása, ami mindeközben nem létezik, sőt nem is létezhet? Mindeközben hány milliárdan húztak hasznot az általunk felfedezett jó helyből – az oázisból, ami nem más, mint a Csoda? A lényeg az, hogy nem létezik olyan irány – legyen az bal, jobb, előre vagy hátra –, amely az oázisból ne a sivatagba vezetne vissza bennünket.

Minden olyan irányú törekvés tehát, amely el akar távolítani bennünket a liberális demokratikus kapitalizmustól, voltaképpen reakciós, ugyanis mindegyikük azt az egységes célt kívánja helyreállítani, ami a premodern vagy törzsi elmére jellemző. A szocializmus, a nacionalizmus, a kommunizmus, a fasizmus és az önkényuralom valamennyi válfaja a tribalizmus egy sajátos formája. A törzsi elme lenézi a megosztást. Megvetéssel illeti a munkamegosztást és az egyenlőtlenséget, ami mindezek

nyomában elkerülhetetlenül kialakul. Megveti a vallás és a világi lét, az egyén és csoport, a civil szféra és az állam szétválasztását. Legyen szó valamiféle vallásos ortodoxiáról, a kommunista dogmáról, a királyok isteni jogáról vagy a „társadalmi igazságosság” elméletének valamely változatáról, mindig ugyanaz a mögöttes ösztönző szabályozza: mindnyájunknak egyé kell lennünk. A Csoda zsenialitása – nem csupán a termelés vagy a tudomány, hanem a saját elménk tekintetében is – a munkamegosztásban rejlik. A háborúkat vagy egyéb egzisztenciális válságokat nem számítva az értelmezési keret nem lehet tömeges, kollektív vállalkozás anélkül, hogy össze ne zúzná azoknak az intézményeknek a gazdag ökoszisztémáját, amik valóban értelmet adnak számunkra, és biztosítják a szabadságot és a jólétet.

A kapitalizmus születése

A DICSŐSÉGES VÉLETLEN

Honnan ered a Csoda? Furcsamód hiába vizsgálták ennyire sokan a kérdést, és hiába ennyire friss az élmény, mégis azt kell mondanunk, hogy voltaképpen senki sem tudja a választ a kérdésre. Vagy, hogy pontosabban fogalmazzunk, a kutatók nem képesek egyezsége jutni ebben a kérdésben. Bár elméletből nincs hiány, a konszenzus mégis várat magára. Amikor a tudósok megpróbálják egységbe foglalni az eddig felhalmozott tudásanyagot, döbbsen tárják szét a kezüket. Joel Mokyr az Európában azzal az 1700-as években elkezdődött hirtelen gazdasági fellendüléssel indítja *A Culture of Growth: The Origins of the Modern Economy* [A növekedés kultúrája: A modern gazdaság eredete] című könyvét, ami azóta – noha időnként megtorpanva, majd újraindulva – immár az egész világra kiterjedt. „A következmények elkerülhetetlennek mutatkoztak: a bolygón szinte mindenütt egyre hosszabb ideig éltek, jobban táplálkoztak és több szabadidővel rendelkeztek a férfiak és a nők, valamint olyan erőforrásokhoz és élvezetekhez jutottak hozzá, amelyekhez korábban csak a nagyon gazdagoknak és hatalmasoknak volt hozzáférésük, vagy legtöbbször teljesen ismeretlennek számítottak.”¹

Ennek az eseménynek több különböző megnevezése is létezik. Egyesek Nagy Meggazdagodásnak vagy Nagy Szétválásnak nevezik. Jómagam egy meglehetősen egyszerű oknál fogva jobban preferálom a Csoda megnevezést. A csodák dacolnak a megmagyarázhatósággal. Szinte az összes tudós egyetért abban, hogy a Csoda Nyugaton vette kezdetét, de abban már jelentősen megoszlanak a vélemények, hogy miért éppen ott.² A *The European Miracle* [Az európai csoda] harmadik kiadásához írt utószavában Eric Jones áttekintést nyújt arról az értelmiségi kakofóniáról, ami akörül a kérdés körül bontakozott ki, hogy miért történt a modernitás, és ahol elkeseredésében tréfálkozva a következőt írja: „Lehet, hogy van valami természetfeletti Európa felemelkedésében.”³

Mivel ebben a könyvben sajnos nem esik szó Istenről, ez a magyarázat nem elérhető a számunkra.⁴

A modernitásra adott legjobb magyarázat: hogy Anglia hozta létre. Sok minden szól amellet, hogy ezt kínáljuk fel magyarázatként. Ha képletesen használjuk a „hol?” kérdést, a kapitalizmus és a Csoda eredete továbbra is rejtély marad. Ha viszont szó szerint értjük, akkor máris tudni fogjuk a választ a kérdésre: Angliában.

„Továbbra is érzékeljük egy megdöbbentő esemény utóhatásait – írja Daniel Hannan zseniális, provokatív és többnyire félreértelmezett könyvében, az *Inventing Freedom: How the English-Speaking People Made the Modern Worldben* [A szabadság feltalálása: Avagy miként hozták létre az angol nyelvű népek a modern világot]. – Az eurázsiai szárazföld nyugati csúcán fekvő nyirkos sziget lakói ráleltek arra az eszmébe, miszerint a kormányzatot kellene alárendelni a törvényeknek, nem pedig fordítva. A jogállamiság megteremtette a tulajdon és a szerződés biztonságát, ami viszont iparosodáshoz és a modern kapitalizmushoz vezetett. Az emberiség történelmében először nőtte ki magát egy olyan rendszer, amely jobban jutalmazta a termelést, mint a rablást.”⁵

E kötet eredeti munkacíme így hangzott: A szabadság törzse. Azért tetszett meg a cím, mert Hannan nézete áll a legközelebb hozzám. Az elképzelés, miszerint a szabadság egy borongós kedélyű nép kulturális hóbortjaként született, egy kicsivel több magyarázatot érdemel annál, mint a modernitás eredetének egyéb elméletei.

A „Miért Anglia?” kérdés megválaszolására temérdek irodalmat, dogmát, tant és társadalomtudományos értekezést szenteltek.

Az egészet egyetlen állításba lehetne sűríteni: Anglia fura hely volt. Amikor azt mondom „fura”, ezt nem sértésnek szánom. Anglia egy káprázatosan, csodálatosan, fantasztikusan fura helynek számított. A Monty Python is fura. Apám is fura szerzet volt. A házasság is fura. A legtöbb örömteli és számunkra értékes dolog az életben fura, és pont ez a furcsaság teszi örömtelivé és értékessé őket.

Vajon legelső alkalommal miért bukkant fel ez a furcsaság? Daniel Hannan öt, széles körben elfogadott lényegi tényezőt állapít meg:

1. A nemzetállam kialakulása. Szükség van egy bizonyos fokú kohéziós képességre ahhoz, hogy a Csoda megjelenhessen. Ez pedig csak olyan rezsimből fakadhat, amely képes „többé-kevésbé azonos módon alkalmazni a törvényeket a közös identitás érzetével összekötött népességre”.

2. Ehhez szorosan kapcsolódik egy olyan egészséges polgári társadalom, amely tele van versengő és egymást kiegészítő intézményekkel, amik a társadalom gyökereként funkcionálnak, és egyben ellensúlyozzák az állam vagy a korona önkényes hatalmát. A kulturális termékként értelmezett egyéni szabadság mélyen gyökerezik, és legalábbis részben a közvetítő intézményekből eredeztethető. Miként azt Alexis de Tocqueville megállapította: „Az egyéni szabadság szellemisége alapvetően angol sajátosság. A társulás olyan eszköz, amellyel olyan dolgok is elérhetők, amik egymástól elkülönített erőfeszítésekkel megvalósíthatatlanok lennének [...]. Mi lehetne jobb példa a társulásra, mint az olyan egyének egyesülése, akik létrehoznak egy klubot, vagy bármilyen polgári vagy politikai együttműködést vagy társaságot?”

3. A szigeti lét. A szigeten való élés jelentősége elsőre nem világos. Ám két okból is döntő fontossággal bír. Először is, a szigetek természetes védelemmel rendelkeznek a külső behatolókkal szemben. Ez tette lehetővé Angliának, hogy a többi nemzethez képest kevésbé legyen militarizált. A háború eszköze nagyrészt a külső támadok visszaverésére volt fenntartva. Az angolok bizalmatlansága az állandó hadseregekkel szemben ennek a véletlen adottságnak a közvetlen következménye. Másodszor pedig, ezzel összefüggésben, kevésbé volt szükségük a politikai abszolútizmusra. A királyok ugyanazért alakulnak abszolút uralkodóvá, amiért az elnyomott parasztok örömmel üdvözölik a „helyhez kötött banditákat”: hogy megvédjék a lakosságot a külső fenyegetéstől. Az abszolút uralkodó hiánya nemcsak a polgári társadalom és az egymással versengő erőközpontok kifejlődésének adott teret, hanem annak is elejét vette, hogy a király kinyilváníthassa, hogy „övé” az ország (a nép és vele mindenük), ami viszont mindenütt másutt általános jelenségnek számított.

4. Vallási pluralizmus. Ez tagadhatatlannak tűnik számomra, hiszen a vallási hegemonia általában gátolja a fejlődést, ami egészen a közelmúltig egyfajta eretnekségnek vagy hitehagyásnak tűnt. A reformációt megelőzően a vallás nem volt elkülönítve a munka és a család szférájától. Még az eltérő munkavégzést is a kialakított renddel szembeni fenyegetésként értelmezték. Erről nemsokára hosszabban is szót ejtek.

5. Végül – Hannan szerint ez a legfontosabb – ott volt a szokásjog, a common law: „egy egységes jogrendszer, ami sokkal inkább a népnek rendelte alá az államot, semmint fordítva”.⁶

Ez egy remek lista, és Hannan kiválóan érvel mellette. Ám még így is adott az angol furcsaság problémája. Úgy értem, ha a modernitás csak egyetlenegyszer és egyetlen helyen bukkanna fel, akkor szinte lehetetlen lenne megbizonyosodni afelől, hogy miért ott történt. A tudományos módszer valódi kísérletet igényel, de ilyesmi egyáltalán nem áll a rendelkezésünkre. Ha a modernitás máshol is végbement volna, mondjuk Japánban, akkor összehasonlíthatnánk, összevethetnénk és kiostálhatnánk a közös ismertetőjegyeket, és máris felállíthatnánk egy kísérletnek alávethető hipotézist.

Ezen a ponton azonban valaki közbevetné: ott van Hollandia, a nagyszerű kereskedőállam, ami szembeszállhatna Angliával a modern társulások szülőhelyéért vívott versenyben. Lehet, hogy igazságtalanság részemről, hogy ilyen gyorsan elintézem a hollandok kérdését. A probléma az, hogy a két nemzet rendkívül nagy hatást gyakorolt egymás kultúrájára; még akkor is, amikor éppen hadban álltak egymással. Véleményem szerint könnyen megeshet, hogy az egymásra gyakorolt hatás híján egyikükből sem lett volna kapitalista állam. Ez valamelyest hasonlít az első állam beazonosításának problémájára. Eddig még senki sem volt képes beazonosítani az „eredeti államot”, vagyis azt, ami egyes-egyedül magától emelkedett fel. A régészek és az antropológusok csupán „versengő államokat” tudnak meghatározni: olyan államokat, amelyek egy másik állammal versenyezve vagy annak ellenállva jönnek létre. Ez a dinamika figyelhető meg Anglia és Hollandia esetében is.⁷ Nincs kétségem afelől, hogy egyes Hollandia-pártiak ragaszkodnak hozzá, hogy voltaképpen a németalföldiek terelték Angliát a Csoda felé, nem pedig fordítva. Én

személy szerint nyitott vagyok erre az érvre. A bizonyítékok alapján viszont úgy tűnik, hogy – dacára a temérdek holland hozzájárulásnak – az oksági lánc inkább a másik irányból hathatott. Mint amikor két kiváló baseballjátékos egyre jobb és jobb lesz azáltal, hogy egymással versengenek.

Ismételten csak a jótékony hatású versengésnek köszönhetően az Angliából és Hollandiából kiinduló folyamat a 18. század folyamán rohamléptekkel terjedt át Európa egyéb részeire. Ebben komoly szerepet játszottak a keresztény Nyugat-Európa közös kulturális előfeltevései és intézményei is (Oroszország viszont más lapra tartozik). „Az európai fejlődés állandó eleme, nevezetesen a »demonstrációs hatás« – ami pont azért létezhetett, mert Európa a versengő jogrendszerek decentralizált rendszereként működött – elősegítette a liberális politika továbbterjedését, ami jólétet eredményezett azokban a városokban, amelyek elsőként vállalkoztak arra, hogy kísérletezzenek vele” – írja Ralph Raico.⁸

Ahogy arról Hannan a hazaszeretettől átítatva részletesen beszámol, az angol demokrácia gyökerei az antikvitásba nyúlnak vissza. A 600-as évekből származó források alapján kijelenthető, hogy létezett az angoloknál egyfajta társadalmi megállapodás az uralkodó és az alattvalók között, ami az organikus fejlődés eredményeként már jóval azelőtt megjelent, hogy valamelyik uralkodó papírra vetette volna. A királyok nyíltan tárgyaltak más nagyurakkal és egyéb vezetőkkel, majd ígértet tettek arra, hogy népük szolgájaként betartják a kötelezettségeiket. Tacitus, a római történetíró, két évezreddel ezelőtt feljegyezte, hogy mindez a germán törzsek körében is bevett gyakorlatnak számított. De egyedül Anglia tartott ki mellette, talán azért, mert szigetlakó népként védve volt a háborúktól, amik másutt eltörölték az ilyesféle hagyományokat.

J. R. Maddicott, az *Origins of the English Parliament, 924–1327* [Az angol parlament eredete, 924–1327] című mérvadó könyv szerzője, egyenes vonalat húz Anglia korai germán „witan”-jaitól [\[x\]](#), a Magna Chartáig és napjaink brit demokráciájáig: „Helyettesítsük az »ealdormaneket« »earlökkel«, a »thánokat« pedig »bárokkal«, és már nem is vagyunk olyan messze a korai parlament általános felépítésétől.”⁹ Később azt írja, hogy „a Nyugat más részein a germán és a karoling jogalkotási hagyomány a tizedik

században szűnt meg. Elég kivételesnek számít, hogy Angliában ilyen határozottan kitartottak mellette és továbbfejlesztették [...] Nem szükséges visszariadnunk attól, hogy elismerjük az angolok kivételességét.”¹⁰

Az Oxford Egyetem középkorásza, James Campbell ugyanezen a véleményen van. „A képviselői intézmények gyökerei a sötét középkorba nyúlnak, és egyáltalán nem anakronisztikus kivetítenünk őket a középkorra; mindez teljességgel bizonyítható – állítja. – Tényleg úgy tűnik, mintha az alkotmányos szabadság történetének lényegi kiindulópontjai megtalálhatók lennének az angolszász Angliában.”¹¹

A demokrácia formális mechanizmusai nem a demokrácia egyedüli olyan anatómiai sajátosságai, amelyek Angliára vezethetők vissza. Az angliai feudalizmus jelentős mértékben eltért a nyugat-európai feudalizmustól, és még inkább a kelet-európaiaktól, az oroszoktól, a kínaitól vagy a világ más vidékein uralkodótól.

A legtöbb feudális társadalomban a rokonságra épülő szabályok alapvetően elképzelhetetlenné tették a magántulajdon, kiváltképpen a magánterület fogalmát. A (Macfarlane kifejezésével) paraszti társadalmakban a jobbágyság számos okból dolgozott a földeken, és – Marx elképzelésével ellentétben – nem mindegyiknek volt köze a gazdasági kizsákmányoláshoz. Sokkal inkább a speciális földterületekhez fűződő ősi és törzsi kötelékekhez volt közükhöz. Ez volt a föld, amit műveltek, hiszen már ők is ezt a földet művelték, akiket ebbe a földbe is temettek.

A legtöbb európai paraszt nem hagyta a földjét a gyerekeire, mivel nem ők rendelkeztek a föld felett. Mondhatni, lényegében részes bérlőnek számítottak. Kelet-Európában a parasztok a tulajdonviszonyokat illetően az amerikai őslakókhoz hasonló nézeteket vallottak. A föld nemzedékeken átívelő gondnokaiként tekintettek magukra, és a „tulajdon” alatt egy örökké tartó haszonbérletet értettek. Angliában viszont MacFarlane azt találta, hogy a földtulajdonosok egyéni joga a tulajdonuk „elidegenítésére” – vagyis arra, hogy eladják vagy ráhagyják másokra is a gyermekeiken kívül – már az 1500-as évek elejétől kezdve mély gyökeret vert az angol szokásjogban.¹² Marx és Engels azt állítják A Kommunista Párt kiáltványában, hogy a kapitalizmus „leszaggatta a családi viszonyról meghatóan szentimentális fátylát és e viszonyt pusztá pénzviszonya

redukálta”.¹³ Ám amint azt Francis Fukuyama megállapítja, Angliában teljesen más volt a helyzet. Évszázadokkal Marx burzsoágyűlöletének felbukkanását megelőzően az angolok már úgy kezelték a „családi” földet, mintha csak egy árucikk lenne. Fukuyama idéz egy tanulmányt, ami egy meghatározott angol kerületre vonatkozó földügyleteket vizsgált; a család a tulajdonos életében csak az esetek 15 százalékában szerezte meg a földet, és csak 10 százalékában a halála után.¹⁴ A parasztok tehát idegeneknek is eladhatták a földjüket. „Az angliai jobbágyok azonban [...] a földesúr engedélye nélkül adhatták-vehették, avagy bérbe adhatták a földjüket”¹⁵ már a tizenkettedik századtól. Vagyis a magántulajdon ősi szokásként létezett Angliában, olykor akár évszázadokra visszanyúló jogi és filozófiai indoklással is támogatva. Egy másik ehhez kapcsolódó előny abból állt elő, hogy az örökletes kasztok intézménye – ami szinte az egész világon általánosan elterjedtnek számított – furcsán gyengének bizonyult Angliában. „A kontinensen a hűbérúri [főúri] igazságszolgáltatás általánosan elterjedt volt – írja Hannan. – Saját birtokaikon a nagy főurak jelentették a törvényt. Angliában azonban a normannok érkezése előtt [1066] nem létezett feudális arisztokrácia. Mint minden harcosokra épülő társadalomnak, ennek is megvoltak a maga nagy emberei, és sokan közülük nagy birtokokkal rendelkeztek, bár ezek jellemzően szétszórva helyezkedtek el több különböző megyében. A nagy emberek azonban sosem alkottak előjogokkal rendelkező örökletes kasztot, mint amelyre Európából a legközismertebb példa az adómentesség előjoga. Ugyanúgy alá voltak vetve a vidék törvényeinek, mint mindenki más.”¹⁶ Vagyis a feudális nagyurak, miközben szélsőségesen nagy hatalommal bírtak a saját földjeiken, nem voltak elég hatalmasok ahhoz, hogy abszolút uralkodókként szolgáljanak a kis miniállamaikban.

Úgy vélem, Hannan eltúlozza ennek a dolognak a jelentőségét, az alapvető igazsága azonban továbbra is érvényben marad. Az arisztokrácia másképp működött Angliában. Hannan ezt annak a ténynek tulajdonítja, hogy Európában a római jog volt az érvényes normarendszer, míg Angliában ez egy olyan idegen berendezkedésnek számított, amely sosem tudott mély gyökeret eresztetni.¹⁷ A római jog, hasonlóan a napóleoni törvényekhez, „deduktív” jellegű: a törvényalkotók meghatároznak egy elvet, leírják, majd rákényszerítik a társadalomra. A szokásjog egy természetesen kialakuló köztulajdon, ami magából a társadalomból tör felszínre.

A szokásjog esetről esetre fejlődik, ezért is nevezik egyesek bírói törvényalkotásnak. „Ennélfogva a szokásjog – írja Hannan – sokkal inkább tapasztalati, semmint fogalmi természetű: a tényleges ügyekben hozott ránk hagyományozott tényleges ítéletekként tekint magára, majd felteszi a kérdést, hogy az új eset eltérő körülményeinek tükrében vajon nem szorul-e módosításra.”¹⁸ Az angol szokásjog valamennyi angol ember jogait elismerte, ami pedig mindent megváltoztatott.

Nem szeretnék megrekedni a Magna Charta történeténél, mindazonáltal érdemes megjegyeznünk, hogy a Magna Charta csak a szokásjog formális intézményeinek kialakulását követően született meg. A tizenkettedik század végén II. Henrik létrehozta a körzeti bíróságok rendszerét, sőt még egy központi fellebbviteli bíróságot is. A fél évszázaddal később kibocsátott Magna Charta – elismerve ezt a fejlődést – írásbeli precedenst teremtett a jövőre vonatkozóan. Hasonlóképpen, a Magna Charta azon követelése, miszerint a király „a birodalom általános tanácsával” egyeztetve uralkodjon, a korábbi hagyományok és az új, felbecsülhetetlenül értékes precedens előtti elismerő főhajtásnak számított, ami tulajdonképpen egy hivatalos parlamentáris rendszer létrehozását célozta.

Létezik még számos egyéb kulturális sajátosság, ami meghatározza az angol furcsaságot – vagy, ha úgy tetszik, kivételességet. Többek között a következők: a jogorvoslatért folyamodás joga, az egyéni jogok, a már-már megszálottság az igazságos adóztatással kapcsolatban, valamint számos egyéb olyan fogalom, amelyekről hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy magasröptű filozófiai és jogi kifejezések, noha mélyen az angol szokásokban gyökereznek. Nem formális deduktív jogként kerültek bevezetésre, hanem számtalan nemzedéken át tartó helyi próbálkozásokon és tévedéseken keresztül kristályosodtak ki.

A következő fejezetek során gyakran fogok utalni a „locke-i forradalomra”, amivel arra az ajándékra szeretnék utalni, amelyet az angliai dicsőséges forradalom és az amerikai függetlenségi háború alapítóinak korszakából kaptunk. Ám amint azt majd később kifejtem, a „locke-i forradalom” kifejezéssel kapcsolatban felmerül problémaként, hogy úgy hangzik, mintha a szabadság kiterjesztett rendjét tisztán egyfajta jogalkotásként értelmeznénk, amit Locke-hoz hasonló ügyvédek és filozófusok

kezdemenyeztek. Az igazság az, hogy ez a folyamat egy évezreden át fejlődött és érlelődött, még mielőtt Locke – nagy szolgálatot téve nekünk – papírra vetett volna egyes aspektusait. Miként 1215-ben a Magna Charta is körülhatárolt bizonyos elveket, Locke és az amerikai alapító atyák is nagyon hasonlóan jártak el.

Amerika alapítása idején a telepesek még nagyrészt angolokként tekintettek magukra. Magukkal hozták az irántuk érzett furcsa kulturális elfogultságukat, és a koronával folytatott vitájuk is tulajdonképpen a whigek szabadságért folytatott küzdelmének kiterjesztését képezte, ami ezer éven át határozta meg az angol történelmet. Amint azt Winston Churchill megállapította Az angol ajkú népek története című könyvében: „A [függetlenségi] nyilatkozat többnyire azoknak az elveknek az újrafogalmazását jelentette, melyek táptalajul szolgáltak a whigek kései Stuartok elleni küzdelméhez és az 1688-as angol forradalomhoz.”¹⁹

Ahogy Martin Luther King Jr. Amerika legjobb eszményeit használta arra, hogy nagyobb szabadságot hozzon létre Amerikában, az alapítók is Anglia legnemesebb elveit idézték fel, hogy elhozzák a szabadságot az Újvilág számára. A Függetlenségi nyilatkozat Jefferson-féle tervezete még tartalmazta azt a sort, hogy „lehet, hogy együtt szabad és nagy nép voltunk”, a végső változatból azonban ezt már kivágták.²⁰ Ennek ellenére a nyilatkozat olyasféle érzetet kelt, mintha valaki elárulná a családját:

Időről időre figyelmeztettük őket azokra a kísérletekre, amelyekkel törvényhozásuk törvényellenes módon kívánta hatalmát fölének kiterjeszteni. Emlékeztettük őket kivándorlásunk és letelepedésünk körülményeire. Velük született igazságérzetükhöz és nagylelkőségükhöz folyamodtunk, és közös származásunk kötelékeire hivatkozva kértük őket, hogy tagadják meg a jogtalanságokat, amelyek elkerülhetetlenül megszakítják összeköttetéseinket és érintkezésünket.²¹

A „kivándorlásunk és letelepedésünk körülményeire” vonatkozó sor arra a tényre kívánja felhívni a figyelmet, miszerint az eredeti telepesek jelentős része a szabad vallásgyakorlás reményében kelt át az óceánon, amit odahaza megtagadtak tőlük. Az igazat megvallva, amilyen fontos volt az alapítóknak az igazságtalan adózás kérdése, éppolyan ösztönző erővel bírt számukra a vallásszabadság ügye is. A függetlenségi háború előtti években

az anglikán egyház megkísérelt a hivatalos vallás rangjára emelkedni a gyarmatokon is, sőt még amerikai püspököket is kinevezett, amivel felkorbácsolta a csökönyös puritánok dühét. „Az amerikai függetlenségi háború részben a görcsös vallási türelmetlenség eredménye folytán állt elő – írja Hannan. – Az, hogy ez a görcsösség szülte a világ valóban első világi államát, amiben valamennyi vallás egyenlő feltételek mellett versenghet egymással, tényleg a csodával határos.”²²

Azért hozakodom elő ezzel, mert szerintem gyakran elhibázzuk, hogy a megfelelő megvilágításban tekintsük az alkotmányra. Az a jogi tekintély, amit neki tulajdonítunk, hajlamos elhomályosítani a kulturális tekintélyét. Emiatt előszeretettel beszélünk róla formális nyelvezetet használva. Az első szakasz ezt és ezt mondja, a második szakasz pedig ezt és ezt, és így tovább. A whig jogtörténészek természetesen úgy tekintenek a történelemre, mint egy olyan könyvre, amelynek lapjait újabb és újabb jogi dokumentumok teszik ki. Ezek a dokumentumok azonban mindig is csupán a lemaradás indikátorai, a kulturális fejlődés érvényesítői.

Az persze teljesen rendben van, ha a történészek, a jogászok és a jogalkotók a jelen jogi prizmáján keresztül tekintenek a múltra. Valóban lényeges, hogy a jogászok és a jogalkotók tanulmányozzák az alkotmány szövegét és annak történetét. Az alkotmány azonban nem csupán egy papírra skiccelt gépezet vagy egy kormányzati használati utasítás. Egy adott kultúra adott időpontban történő kifejeződése is. Ez a kultúra pedig valahonnan származik. Méghozzá Angliából. Patrick Henry az 1788-as virginiai ratifikáló gyűlésen „Nagy-Britannia dicső ősapjainak” ragyogásáról beszélt, akik „a szabadságot tették meg mindenek alapjául”.²³

Több latin-amerikai ország alkotmánya vette alapul az amerikai modellt, ám – számos – kulturális okból kifolyólag komoly nehézséget jelent nekik lemásolni az amerikai politikai és gazdasági sikereket. Nem véletlenül jellemezte úgy Alexis de Tocqueville az amerikaiakat, mint „szabadjára engedett angolok”.²⁴

A jobboldali, és kisebb mértékben a baloldali értelmiségiek egy meghatározott csoportja számára az alkotmány maga az amerikai rend forrása. Egy bizonyos nézőpontból nézve ez kétségtelenül igaz. Az alkotmány biztosítja a védőkorlátokat társadalmunk számára az

elképzelhető összes formális és jogi módon (még ha ezek a korlátok idővel erejüket is veszítik az entrópiával szemben, köszönhetően a fenntartásukra tett erőfeszítések hiányának). Az alkotmány azonban éppúgy kulturális és pszichológiai produktum is. Információt szolgáltat arról, miként gondolkodunk a kormányzásról, a jogokról és a polgári társadalomról. Vagyis amikor azt mondjuk, hogy „ezt azért tehetem meg, mert az alkotmány feljogosít rá”, ez tökéletesen természetesnek tűnik, holott valójában ez az egyik legszélsőségesebb dolog, amit valaki megfogalmazhat.

Az amerikai alkotmány – a jóval korábbi Magna Chartához hasonlóan – egyik legnagyobb előnye, hogy írásba foglalták. Amint azt Ernest Gellner megjegyzi, az emberek hajlamosak szakralizálni a szövegeket. Hál’ istennek az amerikaiak pontosan ezt tették az alkotmánnyal is.

Leköszönő beszédében Barack Obama a következőképpen fogalmazott:

Az alkotmányunk figyelemre méltó, csodálatos ajándék. De tulajdonképpen csak egy darab papír. Önmagától fogva nem bír hatalommal. Tőlünk, emberektől nyeri a hatalmát – a részvételünkből és a meghozott döntéseinkből fakadóan. Abból, hogy vajon hajlandók vagyunk-e kiállni a szabadságunkért. Abból, hogy vajon hajlandók vagyunk-e tisztelni és kikényszeríteni a jog uralmát. Amerika nem egy törékeny valami. A szabadság felé tartó hosszú utazásunk előnyei azonban nincsenek kőbe vésve.²⁵

Ez a beszéd számos konzervatív kollégámat feldühítette. Tekintettel arra, hogy Barack Obama milyen figyelemre méltó, jogihoz illő rugalmassággal kezelte az alkotmány szövegét, meg tudom őket érteni. Első ránézésre azonban Obama megállapítása helyesnek tűnik. Az alkotmány tényleg csak akkor rendelkezik valódi hatalommal, ha az emberek felruházzák vele. James Madison ugyanezt mondta, amikor azon mérgelődött, hogy a „papírkorlátok” sokszor nem bizonyulnak elegendőnek „a hatalom tilosban járó szellemiségével” szemben.²⁶ Az alkotmány valódi hatalma nem benne, hanem bennünk található. Az alkotmány a szabadság és a korlátozott hatalom melletti mélyebb kulturális elköteleződés papírformájú megtestesülése, hasonlóan, ahogy a házassági anyakönyvi kivonat is egy jóval mélyebb, misztikusabb és összetettebb dolog fizikai és jogi

megnyilvánulása. Ha egy házasság zátonyra fut, nem fogja tudni megmenteni a házassági anyakönyvi kivonat. Hasonlóképpen, ha az amerikai nép elveszíti a szabadság iránti szeretetét, az alkotmány nem fog tudni megmenteni bennünket.

Az tette Amerika alapítását ennyire egyedülálló jelenséggé, hogy képesek voltunk átvenni egy meghatározhatatlanul sikeres törzs furcsaságát, majd kimazsoláztatni a kulturális sajátosságainak egyetemes elveit, aztán pedig papírra vetni őket. Az Alapító Atyák komoly segítségre leltek John Lockenál, aki száz évvel korábban a Dicsőséges Forradalmat támogatva már lefektette a szellemi alapok nagy részét. Szintén támaszként szolgált számukra Montesquieu, a felvilágosodás filozófusai és még sokan mások, többek között Cicero is. Hogy ezek az elvek még univerzálisabbak legyenek, a szöveg idővel módosításra szorult; az alapvető kulturális örökséget viszont értelmiségiek és államférfiak bővítették tovább, az ő munkájuk pedig visszahatva megerősítette a kultúrát.

*

Minekutána amellet érveltem – igaz, csak röviden (vagy épp unalmasan hosszan) – hogy Amerika szabadságszeretete tulajdonképpen egy Anglia által ránk hagyományozott kulturális termék, engedjék meg, hogy – legalább valamelyest – visszakozzak. Az a probléma ezzel a mesével, mint oly sok másikkal, hogy az egész úgy hangzik, mint valami olyasmi, amit Rudyard Kipling egyszerűen csak „hogyvolt-mesének” nevezett.[{xi}](#). Az antropológiában a hogyvolt-mese a post hoc következtetési hiba egyik formája, mely azt állítja, hogy mivel B A után következett be, C pedig B után, így A okozta B-t és B okozta C-t.

Bár Hannan próbálja tagadni, mégis a történelem whig értelmezésének azt a továbbfejlesztett – és több ponton is rendkívül figyelemre méltó – változatát ajánlja, amit a történész Herbert Butterfield dolgozott ki híres, beszédes címmel ellátott 1931-es könyvében, a *The Whig Interpretation of History*-ban [A történelem whig értelmezése]. Butterfield kritikával illette a megelőző korok brit történész-nemzedékeit, akik a világtörténelmet egyfajta kibontakozó regényfolyamként ábrázolták, aminek cselekménye és befejezése mindenki számára ismeretes. A mese hősei a szabadságszeretők voltak, a rosszakat pedig az abszolutizmus és az önkényeskedő hatalom erői

képviselték. Az ő történetükből állt elő a brit liberális értékek szükségszerű diadalának meséje.

Butterfield szerint sajnálatos módon „számos történész hajlamos a protestánsok és a whigek szempontjából alkotni, és dicsőíteni a forradalmakat, feltéve, ha sikerrel jártak, kihangsúlyozva a múltban kivívott haladás bizonyos elveit, valamint olyan történeteket megalkotva, amelyek a jelen állapotok szentesítésére, ha nem épp a dicsőítésére szolgálnak.” Hozzáteszi:

A whig történész képes összefüggést teremteni bizonyos események között... és ha nem vigyáz eléggé, könnyedén elfelejtheti, hogy ez az összefüggés csupán egy általa előidézett mentális átverés; kezdi azt képzelni, hogy az általa felvázolt összefüggés szemléltet valamiféle oksági láncot. Ennek az eljárásnak a végeredményeként a történelem egészét egy bizonyos formába fogja kényszeríteni, és létre fog hozni egy általános történelmi sémát, mely szép lassan a jelen felé közeledik – az egésszel azt bizonyítandó, hogy korszakon átívelően a haladás nyilvánvaló elve munkálkodik.²⁷

A teleológia – a történészek főbüne – az az elképzelés, miszerint létezik egy cél, ami elrendezi a dolgokat és az eseményeket; egy nagy terv, aminek megvalósításán mind együtt dolgozunk. Természetesen az isteni gondviselés a leghíresebb teleológiai elgondolás: „ez az egész Isten terve.” A felvilágosodást megelőzően ez volt szinte mindennel kapcsolatban a nyugatiak elmélete. A felvilágosodás nagy gondolkodói elvetették azt az elképzelést, hogy a vallás lenne a történelem mozgatórugója, ám eközben úgy hitték, kifürkészték egy másik legfőbb mozgatót: a haladást, és az eljövendő Történelmet, nagy T-vel. Úgy vélték, az emberiség elkerülhetetlenül egyre szabadabbá és jobbá válik. Különböző filozófusok vitatkoztak arról, miként működik, és vajon miért elkerülhetetlen ez a „haladás”.

Végül mindig a teleológia lesz a kétségbeesés és a nihilizmus ellenszere. Hozzánk hasonlóan minden emberi egyén hinni akar abban, hogy van valamiféle célja a saját személyes létezésünknek, valamint hinni akarjuk azt is, hogy mindenki más létezésének is van értelme. Hacsak nem gondoljuk magunkat valamiféle messiásnak vagy prófétának, akkor ilyenkor igen

erősen kell hinnünk abban is, hogy mindenki életére vonatkozóan létezik egy külső, metafizikai cél, amennyiben magunk számára is létezőnek szeretnénk tartani valami ilyesmit.

Azért hozakodtam elő a teleológia kérdésével, hogy a segítségével rávilágíthassunk arra, hogy még ha a gazdasági és politikai fejlődés valóban rendelkezne is egy meghatározott céllal, semmivel sem tudnánk könnyebben bizonyítani a létezését, mint Istenét. Ez is hitért kiáltana. Lehet, hogy valójában ez is mind Isten terve. Vagy esetleg az univerzumnak mégiscsak van valami célja.

Vagy esetleg a történelem, az élethez hasonlóan, csak egymást követő istenverte dolgok sorozata.[{xii}](#).

Az angol történelem számtalan pontján a dolgok igenis alakulhattak volna nagyon másképp is. Abból, hogy a „jók” győztek, még nem következik, hogy ez így is volt elrendelve. A lőporos összeesküvés, amiben egy angol katolikus csoport kísérletet tett arra, hogy a király beszéde alatt a Lordok Házát felrobbantva meggyilkolják I. Jakab királyt, kudarcot vallott, és megóvta Angliát egy nagyon eltérő sorstól. De nem az angolok szabadságszeretete miatt vallottak kudarcot. A bukásukat az okozta, hogy az a személy, aki ismerte a Parlament teljes elpusztítására és a katolicizmus angliai helyreállítására irányuló tervet, küldött egy levelet, ami lebuktatta az összeesküvést.²⁸ Attól függetlenül, hogy vajon VIII. Henrik azért szakított a katolikus egyházzal, hogy ágyba bújhasson Boleyn Annával, netán azért, mert olyan feleségre vágyott, aki megajándékozza egy fiú örökösrel, egy a lényeg: ha Aragóniai Katalin – a király első felesége – képes lett volna megajándékozni a királyt egy fiúval, vagy esetleg Boleyn Annának kisebbek lettek volna az erkölcsi elvárásai és hajlandó lett volna elfogadni a szeretői státuszt, Anglia talán megmaradhatott volna katolikus nemzetnek.

Remek és pompás elfoglaltság a „germán” történelem folyójából annak bizonyítékeként kiostálni a köztársasági és demokratikus röögöket, hogy Anglia a szabadság kora felé tartott. De nem hinném, hogy durva túlzás lenne azt feltételezni, hogy valaki akár ellenpéldákra is bukkanhatna a történelmi feljegyzéseket bogarászva.²⁹

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy Hannannek – aki mellel jó barátom – ne lenne igaza. Amit mondani akarok, éppen az, hogy igaza volt, amikor azt állította, hogy az angolok „belebotlottak” a modernitásba. Az angol szabadság hagyománya olyan lángként égett, amely – ha a történelem szelei az ezernyi különböző pillanat valamelyikében irányt változtattak volna – akár könnyűszerrel ki is aludhatott volna. Szerencsések vagyunk, hogy végül így alakultak a körülmények. Ám a legalapvetőbb szinten tekintve – amennyiben kivesszük a képletből az isteni gondviselést vagy a történelem céljának valami egyéb teleologikus elméletét – a modernitás egyszerűen csak úgy véletlenül megtörtént Angliával.

A szabadság és a jólét összetevői már évezredek óta léteznek a bolygón – kavargva, időnként összeakadva egymással, és felvillantva számunkra egy jobb ösvényt. A vallási türelem, az uralkodó hatalmának korlátozása, a magántulajdon, az egyén szuverenitása, az intézményi pluralitás, a tudományos innováció, a joguralom – a történelem során bizonyos időközönként ezek mindegyike megtalálható. A kínaiak úttörő tudományos (és bürokratikus) újítók voltak, de még ők sem tudtak lemondani a politika monopolizálásáról, és végül a császári hegemonia nevében kioltották a technológiai fejlődés lángját.³⁰ Hasonló módon a magántulajdon ilyen-olyan formái is előfordultak számtalan társadalomban,³¹ de önmagában – a többi szükséges összetevő hiányában – ez nem volt elégséges, és azok nélkül az összetevők nélkül többnyire a magántulajdon is megszűnt létezni. Maga a jólét sem volt ismeretlen a Csoda megjelenése előtt. Ugyanakkor mindig rövid életűnek és helyi jelenségnek bizonyult.

Ahhoz, hogy megértsük a Csoda valódi csodatevő erejét, meg kell állnunk egy pillanatra, és közelebbről is meg kell vizsgálnunk néhány ismertebb, egymással versengő elméletet azzal kapcsolatban, hogy miért állt elő a Nagy Gazdagodás, beleértve a protestantizmus ebben játszott – valós és képzelt – bonyolult szerepét, csakúgy, mint a tudományos forradalomét, a rabszolgaságét, az imperializmusét és egyéb anyagi tényezőket.

*

A Csoda protestáns eredettörténete idővel számos formát öltött magára, és hatással volt egyéb elméletekre is.

Az elmélet első és legegységesebb megfogalmazására a szociológus Max Weber híressé vált, A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme címet viselő könyvében került sor, ami 1905-ben jelent meg Németországban (angolul 1930-ban). Weber kimondja, hogy a protestantizmus – különös tekintettel az olyan puritán szektákra, mint amilyen a kálvinistáké – olyan új szokásokat hozott létre, amely végül megteremtette a kapitalizmust. A történet leegyszerűsített változata a következőképpen hangzik: a „másvilági” katolikusok kevésbé törődtek az élet anyagi vonatkozásaival, és megelégedtek az anyagi szempontból szegényes életvitellel is, épp annyit dolgozva, amennyit szükséges. Mindeközben – érvelt Weber – a protestánsok viszont hittek a vagyonszerzésben.³² A puritánok, felvértezve az eleve elrendelés tanával, efelé a világ felé fordították tekintetüket, hittek abban, hogy az anyagi siker maga az erény bizonyítéka, továbbá annak a jele, hogy az illető túlvilági jutalmazásra rendeltetett. A kemény munka Isten sajátos dicsőítésének számított. Gazdasági sikerre azonban nem csak kemény munkával tehet szert az ember, hanem tisztességes bánásmód, vallásos jámborság (természetesen) és takarékoskodás felmutatása révén is („[...] ennek az »etikának« »summum bonumja« (legfőbb jó) a pénzszerzés, egyre több pénz szerzése [...] Itt a vagyonszerzés [...] az emberi élet célja” – magyarázza Weber könyvének Benjamin Franklint a protestáns szorgalom kirakatbábujaként idéző részében.)³³ Ahogy Joyce Appleby összegzi Weber gondolatmenetét: „A protestáns prédikátorok jelentős személyes szorongást váltottak ki követőikben azáltal, hogy kihangsúlyozták, mindenki csupán gyengén markolja az üdvösség fonálát.”³⁴ Ez viszont „előmozdította az isteni gondviselés iránti érdeklődést, aminek hívei a [gazdasági] események mögötti isteni szándékot fürkésztek [...] [amely] a jólétet az isteni jutalom bizonyítékának minősítette”.³⁵ Úgy tenni tehát, mintha áldottak lennénk, annak a jele lehet, hogy ténylegesen is áldottak vagyunk – ez nem más, mint a „tettesd, míg el nem éred” teológiai változata.

Egy pillanatra tegyük félre ezt az elméletet és azt, amit valójában feltételez. Noha Weber a huszadik század első évtizedében tette közzé elméletét, a gondolat, miszerint a kapitalizmus a „takarékoskodás” vagy a megtakarításokon keresztül megvalósított tőkefelhalmozás függvénye, már a tizenkilencedik századtól központi szerepet töltött be a marxista gondolkodásban. Marx úgy hitte, hogy a kapitalizmus lényegét tekintve

nem más, mint a munkások kizsákmányolása. Marx szerint a munkásság hozza létre az összes vagyont és értéket. Bármely nyereség, ami nem a munkásoknál realizálódik, voltaképpen lopás. Mivel mindennek az értékét a létrehozásához szükséges munka határozza meg, ennél fogva bármely „értéktöbblet”, amit a tőke tulajdonosai zsebelnek be, definíció szerint kizsákmányolásnak tekintendő. Az üzletember vagy befektető, aki a saját pénzét kockáztatva épít fel egy gyárat és tölti meg munkaerővel, nem hoz létre hozzáadott értéket; helyette értéket von el a munkásoktól. Vagyis a pénz, amivel megvásárolta a földet és az alapanyagokat, tulajdonképpen csak „halott munka”.

Sokan még mindig jövőbe tekintő látnoknak tartják Marxot. Ám Marx csupán a pénzzel és pénzügyekkel, vagyis az „uzsorával” (és tág értelemben a zsidókkal) kapcsolatos előítéletek egyik romantikus népszerűsítője volt. „Bizonyos tekintetben csak kevesen ismerték fel, hogy [Marx] tulajdonképpen csak fogta a pénzcsinálás hagyományos keresztény megbélyegzését, és – létrehozva egy új szótárat – egyszerűen csak újrafogalmazta az ősi fenntartásokat azokkal szemben, akik a pénzt arra használják, hogy még több pénzt fialtassanak – írja a történész Jerry Z. Muller. – A kapitalizmus »kizsákmányolásként« való felfogásában Marx ahhoz a nagyon régi elképzeléshez tért vissza, miszerint a pénz alapvetően terméketlen, és csak azok termelnek igazán, akik a saját homlokuk verejtékével biztosítják életben maradásukat, ennél fogva nemcsak a kamat, hanem maga a nyereség is minden esetben ebből szerzett jószágnak minősül.”³⁶

Ez az elképzelés, miszerint a tőkefelesleg vagy „az értéktöbblet” a kapitalizmus hajtóanyaga, a kapitalizmus győzelmére vonatkozó számos marxista – és marxistaszerű – magyarázat számára központi jelentőségűnek mondható. Mindnyájan azon a kapitalizmus ellenségei között előforduló pszichológiai vágyon alapszanak, ami – Jean-Jacques Rousseau-tól kiindulva – azt hirdeti, hogy a kapitalizmus valamiféle ösbűnben fogant. Hogy felnagyítsák a rabszolgaság bűneit (és megindokolják a kártérítési kifizetéseket) és/vagy elvitassák a kapitalizmus létjogosultságát, egyes szerzők a rabszolgaságot akarják a kapitalizmus ösbűneként beállítani. A rabszolgaság azonban nem szorul rá ilyesféle felnagyításokra. A saját jogán is épp eléggé gonosz. Ehhez hasonló az a kijelentés, miszerint a Nyugat

idegen földek kifosztásával gazdagodott meg, ami végső soron nem más, mint az imperializmussal szembeni vád megfogalmazására irányuló erőfeszítés. Ezek az elméletek egytől egyig osztoznak abban a pszichológiai előfeltevésben, miszerint a kapitalizmus egy hamis kitérő az emberiség múltjában. Mindezek gyakran sarkallják az embereket nyilvánvalóan nevetséges állítások megtételére. „Rabszolgaság nélkül nincs gyapot; gyapot nélkül nincs modern ipar – írta Marx. – Csak a rabszolgaság tette értékké a gyarmatokat; a gyarmatok teremtették meg a világkereskedelmet, s a világkereskedelem a feltétele a nagyiparnak.”³⁷ Ne feledjük, hogy Japán függése a kínai selyemtől legalább olyan jelentős volt, mint Anglia függése a gyapottól, ennek ellenére Japán csak a második világháborút követően vált kapitalista országgá. Sven Beckert a Harvadról nemrégiben újra felelevenítette azt az elgondolást, miszerint a gyapotot a rabszolgasággal elrajtoló kapitalizmus tette olcsóvá, ám figyelmen kívül hagyta azt a tényt, hogy a rabszolgaság eltörlését követően egyáltalán nem emelkedett jelentősen a gyapot ára az Egyesült Államokban. Az 1870-es években valójában 42 százalékkal alacsonyabb volt az ára, mint a polgárháborút megelőző időszakban.³⁸

A kutatási anyagok áttekintése után Deirdre McCloskey arra jutott, hogy az ehhez hasonló állítások alátámasztására szolgáló bizonyítékok szinte alig léteznek. Természetesen valóban hatalmas nyereség származott a rabszolgaságból és a birodalmi létből, ugyanakkor egyik sem „teremtett” kapitalizmust, a nyereség pedig végső soron csak járulékos mellékhatás volt a dolgok egy jóval nagyobb rendszerében. Továbbá, ha a kapitalizmus valóban a rabszolgaságban és az imperializmusban jelenlévő, tömeges méreteket öltő kizsákmányolás függvénye, akkor miért tartott ilyen sokáig testet öltenie? Jóllehet az ókori kínaiak, perzsák, rómaiak és aztékok mind birodalomba tömörültek és rendelkeztek rabszolgákkal, mégsem mondhatók kapitalistának. Miért élte túl a kapitalizmus a rabszolgaság és a birodalmak korának elmúlását? Miért tartják fenn sokkal nagyobb valószínűséggel a rabszolgaság intézményének valamely formáját a hagyományos és antikapitalista társadalmak? Ha a kapitalizmus a kizsákmányolásra támaszkodik, miért a nyugati emberek lettek egyre gazdagabbak, és élvezhetik temérdek szabadidejüket?

Ha felismerjük, hogy az ok-okozati összefüggés éppen fordítva játszódtott le, megdőlni látszik az állítás, miszerint a takarékoság – vagyis az ipari fejlesztésekhez nélkülözhetetlen, a nyereségből származó növekvő megtakarítások által létrejövő tőke – vezetett a kapitalizmus felemelkedéséhez: a tőkefelhalmozódás nem a kapitalizmus motorja, hanem sokkal inkább annak terméke. A takarékoság aligha nyugati vagy keresztény, de még csak nem is protestáns találmány. Az emberek azóta takarékoskodnak vagy bánnak óvatosan a pénzzel, amióta csak feltalálták.³⁹ Piaci rendszer hiányában azonban rendkívül korlátozott, hogy mit tehet meg valaki a pénzével.

A kapitalizmus eredetéről szóló egyéb materialista elméletek – egyesek meglehetősen érdekesítőek és jelentősek – végül ugyancsak képtelenek kielégítő válasszal szolgálni arra a kérdésre: „honnan ered a Csoda?” Az európai városállamok és fejedelemségek viszonylagos önállósága bizonyára szabadságra buzdított, és olyan mellékfolyóként szolgált, amely végül a gátak átszakadásához vezetett. Természetesen nem kétséges, hogy a brit és az európai földrajz komoly szerepet játszott Európa politikai fejlődésében, de az elképzelés, miszerint a kapitalizmus kialakulása az európai folyók és a mérsékelt éghajlat következtében voltaképpen elkerülhetetlen volt, nem más, mint a legutolsó hogylvolt-mese.

A tudományos forradalom, ami a maga jogán is egy csoda, nyilvánvalóan a történet igencsak fontos részét képezi. Vajon megtörténhetett volna a Csoda Isaac Newton, Francis Bacon, Thomas Edison és a többi nagyszerű tudós és feltaláló nélkül? Hajlok arra, hogy azt mondjam, valószínűleg nem. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a tudományos forradalom hozta volna létre a kapitalizmust. Ha ennek az érvnek a mélyére tekintünk, észrevehetjük, hogy alaposan fel lettek cserélve a dolgok. Az iszlám világ és Kína évszázadokon át a tudomány élvonalába tartozott, ennek ellenére egyik helyen sem öltött soha testet a Csoda. Mi több, bár egész Nyugat-Európára vonatkoztatva vitatható, de Angliára minden bizonnyal állítható, hogy ez a vidék akkoriban alulcivilizáltnak számított. Egy ezer évvel ezelőtt a Földre látogató idegen lény nem feltételezte volna, hogy Európa népei rendeltettek arra, hogy elérjék az emberi lét átlagából kivezető szökési sebességet.

De akkor mi hozta létre? A kérdés megválaszolásához vissza kell kanyarodnunk a protestantizmusnak a Nyugat fejlődésében játszott szerepével kapcsolatos egy másik elméletéhez. Ez a teória úgy tartja, hogy a protestantizmus engedte ki a palackból az újítás és a szabadság szellemét. A National Review-nál dolgozó kollégám, Charles C. W. Cooke – akit whigként importáltunk Angliából, hogy elvégezze azt a kemény munkát, amire csak túlságosan kevés amerikai születésű író vállalkozik – amellet érvel, hogy a protestantizmus pontosan ezt a szerepet tölti be. „Már régóta érvelek kissé bizonytalanul amellet, hogy Amerika alapvetően »protestáns« társadalom – írja –, amivel semmiképp sem akarom azt állítani, hogy csak a protestánsok lehetnek jó állampolgárok, inkább arra akarok utalni, hogy az alapítók nemcsak a protestáns hit örökösei voltak, hanem egyben a protestáns politikai világnézeté is – továbbá, hogy a kettő történelmileg elválaszthatatlan egymástól.”

„Ezzel azt akarom mondani – folytatja –, ha egyszer egy nép hozzászokik ahhoz, hogy elvágja magát attól, hogy közvetítőkön keresztül érje el Istent, a bűnbocsánatot és az üdvösséget, akkor a szabadsághoz és a boldogsághoz vezető úton is könnyebb elvágnia magát a közvetítőktől.”⁴⁰

Biztos, hogy van ebben valami. A protestantizmus nem terjedt volna el a nyomdagép feltalálása nélkül; egy olyan találmány nélkül, amely lerombolta a katolikus egyház teológiai monopóliumát. Továbbá a protestantizmus új életet lehel az egyén szuverenitásának eszméjébe. Ez azonban figyelmen kívül hagyja az a tényt, hogy miközben a protestantizmus teológiailag kiküszöbölte a közvetítőt a rendszerből, a politikai protestánsok éppúgy képesek voltak eltiporni bármilyen, az ortodoxiával szembeni elhajlást, mint a legtöbb hitbuzgó katolikus. Elvégre a korai protestánsok nem számítottak épp politikailag „mérsékeltnek”. Nem csupán a boszorkányvadászatból vették ki a részüket. Az 1650-es és 1660-as évek Angliájában a kvékereket szörnyű bántalmazás érte az anglikánok részéről. A salemi puritánok sem voltak éppenséggel azok az élni-és-élni-hagyni típusú emberek. Európában a lutheránusok és a kálvinisták, csakúgy, mint VIII. Henrik Angliájának anglikánjai, könnyűszerrel teológiájuk részévé tették a politikai – vagyis a monarchikus – abszolutizmust. Nagy Frigyes a tizennyolcadik század legtehetségesebb abszolutista uralkodója volt, holott kálvinistaként nevelkedett.

*

Most pedig hadd visszakozzam egy kicsit. Ezen a ponton nem azt akarom állítani, hogy a Csoda eredetével kapcsolatos különböző elméletek teljes egészében rossz úton járnak. A kifogásom minden olyan érvre áll, amely egyetlen tényezőt kiemelve azt állítja, hogy „ez – és csak is ez – lehetett az ok, amiért megtörtént”. Szinten minden valóban összetett és fontos jelenség több, egymástól függő tényezővel bír, amelyek együtt vezettek a létrejöveteléhez. Miért tört ki a második világháború? Miért vagyunk olyanok, amilyenek? Bármely olyan kísérlet, amely egyetlen önálló monokauzális magyarázatra összpontosít, balgaságnak tekintendő.

A kapitalizmus pedig messze az egyik legösszetettebb jelenség. Egyszerűen azért nevezem magának a Csodának a felbukkanását is csodának, mert senkinek nem állt szándékában létrehozni. Nem lehet megnevezni egyetlen olyan dolgot sem, ami előidézte volna. Az egészet egy nem tervezett, nagyszerű véletlennek tekinthetjük.

Vegyük újfent szemügyre a weberi tézis nyers változatát. Még ha valaki ragaszkodna is ahhoz, hogy a protestantizmus „hozta létre” a kapitalizmust, neki is el kellene ismernie, hogy nem ez járt a protestánsok – kezdve mindjárt Lutherrel – fejében. Luther Márton az uzsora valamennyi formáját megvetette (kétségkívül részben antiszemizmusa miatt). Nem létezett olyan tizenhetedik századi puritán prédikátor, aki azt hirdette volna: „ha meggazdagodsz, a Mennybe jutsz”. Helyette azt mondták: „Viselkedj ily módon, és így nagyobb a valószínűsége, hogy Isten érdemesnek fog találni.” E szigorú és istenfélő előírások nyomán előidézett magatartásbeli változások sosem szándékoztak egy gyors meggazdagodási rendszerre összeállni. Ez nem más lett volna, mint az úgynevezett jóléti teológia, mely nagyon hasonlított volna a közelmúltban megjelent televangelizmushoz. (Donald Trump „szellemi tanácsadója”, Paula White is tagja ennek a szektának.)⁴¹

Hasonlóképpen a pluralizmus – ami lehetővé tette a kapitalizmus létrejöttét – sem a társadalom berendezkedéséről vallott fennkölt eszme terméke volt. Az a vallási türelem, ami az 1648-as vesztfáliai béke nyomán kezdett kibontakozni Európában, inkább a teológiai változásoknak, semmint a politikai és katonai kimerülésnek volt betudható. Európában a vesztfáliai

békeszerződés vetett véget a „vallásháborúknak”. Ezek a háborúk, amik összességében több mint egy évszázadon át tartottak, egyaránt hatalmas áldozattal jártak a protestánsok és a katolikusok körében. Ahogy azt a történész C. V. Wedgwood megállapítja, a Nyugat kezdte megérteni, „mennyire hiábavaló hitelveket elültetni mások elméjébe azért, hogy aztán kard által ítéltessenek”.⁴² A protestánsok és a katolikusok tehát akkor döntöttek egy kismértékű tolerancia mellett, amikor már ez volt – Herbert Butterfield szavaival élve – „az utolsó politika, ami megmaradt számukra, mivel bebizonyosodott, hogy tovább nem lehetséges folytatni a harcot”.⁴³ Az így kialakult társadalmi tér a szabadság tekintetében ugyan előrelépésnek számított, de senkinek sem ez volt az elsődleges motivációja. Sokkal inkább a katonai eszközök hiábavaló alkalmazásának egyik véletlen melléktermékeként kell rá tekintenünk.

Amennyiben saját magyarázattal kellene előrukkolnom a Csoda eredetére vonatkozóan, a Deirdre McCloskey által javasolt érv mellett tenném le a voksomat, amit a kapitalizmus születéséről szóló, lenyűgözően inspiratív és sokrétű művében tett közzé. Az ő válasza a kérdésre röviden a következő: a Csoda egy attitűd, ami újszerű eszmékben és az azokat kísérő retorikában jelenik meg. „Az Északi-tenger övezetének gazdasága, az Atlanti-óceán partmenti gazdasága, majd a világ gazdaság azért indult növekedésnek, mert a piacokkal, vállalkozásokkal és újításokkal kapcsolatos beszéd változó formát kezdett öltetni.”⁴⁴ Ezek az új beszédformák úgy tették lehetővé az innovációt, hogy magát az innovációt jó dologként ismerték el. Ha nem talál befogadó és jutalmazó közegre, az innováció már a tervezőasztalon elvész. A kínaiak és az arabok technológiai előnye hosszú távon keveset számított, mivel a politikai és vallási közeg barátságtalannak bizonyult ahhoz, hogy fenn tudják tartani az innovációt, ugyanis az innováció felbomlasztja a status quót és aláássa a benne érdekelt erők hatalmát. Végére is, a kínai feltaláló, Bi Seng, évszázadokkal Gutenberg előtt feltalálta a könyvnyomtatást.⁴⁵ A japánok is rendelkeztek puskákkal, de aztán betiltották őket, mivel felismerték, hogy mekkora fenyegetést jelent a kardforgató harcos arisztokrata osztályra, a szamurájokra nézve.⁴⁶

Hasonló okokból a keresztény uralkodók – a protestánsok is! – évszázadokon át ellenségesen viseltettek az innovációval szemben. Példának okáért VI. Eduárd – VIII. Henrik utóda – 1548-ban kiadta a

Kiáltvány mindazok ellen, akik újításokkal hozakodnak elő című proklamációját. Benoît Godin a „Meddle Not with Them That Are Given to Change”: Innovation as Evil [„Ne keveredj felforgatók közé”: Az innováció mint maga a gonosz] című írásában felidézi Henry Burton angol puritán lelkész történetét. 1636-ban két pamfletjében is azzal vádolta az egyházat, hogy – szembemenve a király akaratával – újító tanokat vallanak. Bíróság elé citálták, hogy álljon ki a maga védelmében. A bíróság úgy találta, hogy nem az egyház, hanem Burton az, aki bűnös az innováció vétkében. Miután levágták a füleit, életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték.⁴⁷ Minderre a protestáns Angliában, a szabadság feltételezett őshazájában került sor.

Ezt követően azonban történt valami. „A tizenhetedik század vége környékén – írja Joseph Schumpeter a Business Cycles: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process [Üzleti körforgás: A kapitalista fejlődés elméleti, történeti és statisztikai elemzése] című könyvében – [az angol politikai vezetés] a fejlődéssel kapcsolatban felhagyott mindenféle rendszerszintű ellenségeskedéssel. A közvélemény és az írástudók szintűgy.” Ez a hozzáállásukban végbement figyelemre méltó, példa nélküli és impozáns változás tette lehetővé a Csoda létrejöttét. Az, hogy másképp kezdtek beszélni és gondolkodni az emberek arról, hogyan működik a világ. „A gazdaság mit sem ér támogató szavak nélkül – írja McCloskey –, függetlenül attól, hogy ezek hagyományos bölcsességen vagy kreatív vállalkozói projekteken alapulnak.”⁴⁸

Erről szinte teljes mértékben meg vagyok győződve. Az emberiség óriási hányada 100 000 éven át nyomorban tengődött. Az anyagi nélkülözésnek ez a tendenciája egészen addig változatlanul fennállt, míg Angliában és Hollandiában meg nem változott az emberek hozzáállása. Nem csak az értelmiségieké vagy az arisztokratáké, hanem az átlagembereké is, különös tekintettel a polgárságra – többnyire a városi közép- és felső középosztály szakembereire, a kézművesekre, az iparosokra, a kereskedőkre és egyéb olyan munkásokra, akik nem földművelésből éltek. Ezt megelőzően a jobbítás, az újítás és a fejlesztés fogalmai szó szerint eretnekségnek tűntek. A „curiositas”, vagyis kíváncsiság, bűnnek, az újító pedig eretneknek számított.

Az áthagyományozott érdekek – mint amilyen a hivatalnokoké, az arisztokratáké, a céheké és a papoké voltak – évezredek át az újítások elfojtására irányuló közös érdek mentén szerveződő koalíciókat hoztak létre. Néhány példa Joel Mokyrtól (McCloskey tolmácsolásában):

1299-ben Firenze megtiltotta a bankároknak az arab számok átvételét.

A tizenötödik század végén a párizsi írnokcéhek két évtizeden át sikerrel álltak ellen a nyomdagép bevezetésének.

1397-ben a kölni tűgyártók betiltották a tűprésgépek használatát.

1561-ben a nürnbergi városi tanács börtönbüntetéssel sújtotta az esztergapadok gyártóit és értékesítőit.

1579-ben a danzingi városi tanács titokban elrendelte egy szalagszövőszék feltalálójának – fojtással történő – kivégzését.

Az 1770-es évek végén a strasbourgi tanács megtiltotta a helyi fonodának, hogy a városban árusítsa a portékáit, mivel ezzel tönkretenné a ruhaimportőröket.⁴⁹

Ez egy ősi és egyetemes történet arról, hogy a változás szelével küzdő elitek miként próbálják megvédeni saját előjogaikat és bevételeiket. Ezért égettette el 1525-ben a kínai császár az óceánjáró hajóit, valamint ezért tiltotta be 1729-ben a török kalifa a nyomdagép használatát.⁵⁰ Azok a kereskedőcéhek, amelyek az elmúlt ezer év nagyobbik részében Európa és a világ nagy részét uralták, nem azért tartottak ki ilyen sokáig, mert kielégítették a gazdasági igényeket, hanem épp fordítva: azért, mert – a koronával és az egyházzal karöltve – korlátozták azokat. Ezek a céhek „korlátozták a versenyt, valamint a kézművesek, a parasztok, a nők, a zsidók, a külföldiek és a városi munkások kereskedelmi ágazatokból történő kizárásával mérsékelték az áruforgalmat – állapítja meg Sheilagh Ogilvie. – A kereskedőcéhek és -társaságok nem azért voltak annyira elterjedtek és ellenállóak, mert képesek lettek volna hatékonyan, mindenkinél jobban megoldani a gazdasági problémákat, hanem mert képesek voltak hatékonyan elosztani az erőforrásokat a hatalommal bíró városi elit között, járulékos előnyökhöz juttatva ezáltal az uralkodókat is”.⁵¹

Az újitással és a szabadkereskedelemmel szembeni ellenségeskedés azon a tágabb világképen alapult, ami magát a pénzt minden gonoszság forrásának láttatta. A kereskedelem és a vagyonszerző törekvések az ókortól kezdve egészen a felvilágosodásig bűnös tevékenységnek számítottak. „A legjobb alkotmányú városállamban – írta Arisztotelész – a polgárok sem kisiparosi, sem kiskereskedői életet nem folytatnak, az ilyen élet nemtelen és az erénnyel ellenkezik.”⁵² Az állam című dialógusában Platón elképzelt egy ideális társadalmat, amelyben az uralkodó „örök” nem rendelkeznenek saját tulajdonnal, így „az állam nem hull szét csoportokra, amelyek másra-másra mondják, hogy az »enyém«, nem ugyanarra”. Még hozzáteszi, hogy „a kicsiben és nagyban kereskedő emberek [...] hírnevüket aláássák, és mások megvető tekintetével és sértő szavaival találják szembe magukat”. Ráadásul a feltételezett utópikus államában csak a polgári státusszal nem bíró emberek számára lenne engedélyezett a kereskedelemben való részvétel. Azt a polgárt, aki, dacolva a természetes renddel, kereskedőnek áll, börtönbe kell vetni, mivel „szégyent hozott a családjára”.⁵³

Az ókori Rómában „mindenféle kereskedelmet méltóságon alulinak bélyegeztek [...] a mercator [kereskedő] szó pedig szinte már sértő kifejezésnek tetszik” – írja D. C. Earl, a Leeds Egyetem professzora. Cicero a Kr. e. ötödik században feljegyezte, hogy a kiskereskedelem sordidus [alávaló] tevékenység, mivel a kereskedők „nem lennének képesek szert tenni semmilyen jövedelemre, hacsak nem hazudnának folyamatosan”.⁵⁴

A korai keresztények kiterjesztették ezt a felfogást. Jézus egyértelműen ellenséges volt a meggazdagodásra irányuló törekvésekkel szemben. „Mert ahol van a ti kincsetek – mondja az ő hegyi beszédében –, ott van a ti szívetek is.” Természetesen kitartott amellett, hogy „könnyebb a tevének a tű fokán átmenni, hogynem a gazdagnak az Isten országába bejutni”.^{xiii}.

A katolikus egyház hivatalos tanítása évszázadokon át ezeket az értelmeket visszhangozta, ragaszkodva ahhoz a teóriához, hogy a gazdaság csak zéró összegű játszma lehet. „Az egyházatyák kitartottak amellett a klasszikus feltételezés mellett, hogy mivel az emberiség összesített anyagi vagyona többé-kevésbé rögzített, egyesek csak mások vesztesége árán tehetnek szert nyereségre” – magyarázza Jerry Z. Muller.⁵⁵ Ahogy Szent Ágoston

fogalmazott: „Si unus non perdit, alter non acquirit” – „Amit az egyik el nem veszít, azt a másik meg nem szerezheti.”⁵⁶

A vagyonfelhalmozás legaljasabb formája, amikor pénz fial pénzt, vagyis a kamat. A hitelpénz természetellenesnek, ennél fogva pedig gyűlöletesnek számított. „Amaz ellenben árucserén alapszik, s mint ilyen, joggal gáncsolható, mert így már nem természetszerű, hanem a kárára van alapítva – kardoskodott Arisztotelész –; teljesen érthető, hogy annyira gyűlölik az uzsorásságot, mert az magából a pénzből szerzi a vagyont, s a pénzt nem arra használja, amire az eredetileg rendeltetett. [...] ez a gazdálkodási mód valamennyi közt a legtermészetlenebb.”⁵⁷ Arisztotelésznek igaza volt abban, hogy a pénzügy szembe megy a természetes renddel; többek között ezért is a hihetetlen jólét és az emberi fejlődés mozgatórugója.

Mindezek dacára gyakran előfordul, hogy a kereszténység zsebeli be a Csodáért járó elismerést. Tág értelemben véve magam is nyitott vagyok arra a nézetre, hogy sosem jöhetett volna létre a Csoda a kereszténység nélkül. De ez nem ugyanaz, mint azt állítani, hogy a kereszténység okozta a Csodát (ami pedig biztos nem állt szándékában). Ugyanakkor elég valószínűnek tetszik az a kevésbé erős állítás, miszerint a kereszténység szükséges összetevőnek számított.

Jézus azt tanította a követőinek, hogy adják meg a császárnak, ami a császáré, amivel voltaképpen két birodalmat hozott létre, amiket Szent Ágoston az „ember városának” és az „Isten városának” nevezett. Az ember városa világi uralkodók, az Isten városa pedig az egyházi vezetők számára volt fenntartva. A Nyugatrómai Birodalom bukását követően az egyház Rómában maradt mint vallási tekintély. Így alakult ki az az elv, hogy az egyház szolgál a birodalom lelkiismereteként. Ez valóban jelentős előrelépésnek számított, ami megteremtette a nyugati elme egyik első és legfontosabb mentális felosztását. Jézusnak a hit és az uralkodók birodalmának szétválasztására vonatkozó intelme bizonyára egy tökéletlen berendezkedést eredményezett, ám ez a szétválasztás – azzal, hogy bevezette, hogy még az uralkodók is elszámoltathatók egy magasabb rendű törvénnyel szemben – fontos lépésként szolgált a királyok önkényes uralmának ellenőrzése tekintetében. Mindez épp ellentétes volt a kínai császárok és az oszmán szultánok körében uralkodó elképzeléssel. Míg a

keresztények megadták a császárnak, ami a császáré, Mohamed egyszerre játszotta el a császár és Jézus szerepét, és az általa hátrahagyott politikai rendszer nem ismerte el, hogy bármilyen tekintetben is elválasztható lenne egymástól a világi és a vallási tekintély. Enélkül a szétválasztás nélkül mind az intézményi pluralizmus, mind az értelmezési szabadság elképzelhetetlen lett volna.

Egyesek még ahhoz is ragaszkodnak, hogy a kereszténység – jómagam azt mondanám, hogy a judaizmustól kölcsönözve – találta fel vagy vezette be az egyéni jogok eszméjét. Larry Siedentip az *Inventing the Individual: The Origins of Western Liberalism* [Az egyén feltalálása: A nyugati liberalizmus eredete] című könyvében azt állítja, hogy a kereszténységnek az egyén lelkiismeretére összpontosító, tizenötödik századi internális logikája mindent elkövetett, hogy a folyamat elkerülhetetlenül a felvilágosodásba torkolljon.⁵⁸

Megint csak azt kell mondanom, hogy előfordulhat. De az is meglehet, hogy nem ez a keresett ok. Egyszerűen lehetetlen bármi biztosat mondani. Nem kétséges, hogy számtalan keresztény hatalom és mozgalom viseltetett ellenségesen az újításokkal, az egyéni szabadsággal és pluralizmussal szemben. Akkor is végbemehetett volna a Csoda, ha ők kerültek volna ki győztesen ezekből a csatákból?

De megint csak hangsúlyozom, nem az a célom, hogy a Csoda eredetére vonatkozó bármelyik komoly érvet is ténylegesen aláássak vagy megcáfoljak, mivel úgy vélem, sok közülük fel tud bizonyos érdemeket is mutatni. Ám a tágabb kulturális kontextus hiányában az összes releváns tényező értelmetlennek tűnik. Bármit is termesszenek a biológusok egy laborban, a megfelelő közeg híján nem képesek nagyban is megismételni.

Azon túl, hogy egyszerűen dokumentáljuk, hogy ez és ez történt, lehetetlen határozott válasszal szolgálnunk a miértet firtató kérdésre. Miért maradnak fenn bizonyos eszmék, míg mások nem? Miért ragadták meg a római birodalom egy elmaradott tartományában élő zsidó ács eszméi emberek millióinak elméjét, és végül hódították meg magát az egész birodalmat? Egy hívő keresztény érvelhetne úgy, hogy azért, mert igazak voltak. Szociológiai szempontból vizsgálva a kérdést azonban csak annyit mondhatunk, hogy egyszerűen csak így történt.

Sokkal fontosabb kérdés, hogy: vajon kitart-e a Csoda?

*

McCloskey rendkívül optimista a Csoda jövőjét illetően. Remélem, nem alaptalan ez az optimizmus. Számomra azonban axiómának tűnik, hogy a kapitalizmus születése teljes egészében az eszmék és a szavak erejében rejlik, átadva magát a nyomasztó viszontválasz lehetőségének: amit a szavak és az eszmék létrehozhatnak, azt a szavak és az eszmék ugyanúgy el is pusztíthatják. Bármilyen helyzetbe is képzeljük magunkat, el tudjuk magunkat képzelni azon kívül is. Ezen a ponton meg kell vizsgálnunk az általam legmeggyőzőbbnek hitt elméletet arról, miért lehetséges, hogy a kapitalizmusnak az a végzete, hogy eltűnjön a föld színéről vagy legalábbis Amerikából és a Nyugatról. Hogy ezt megtehessük, a kapitalizmus halálának leghíresebb és legközkeletűbb prófeciáját kell szemügyre vennünk, amit Karl Marx fogalmazott meg számunkra.

Marx szerint a munkásosztály – a „proletariátus” – képezi valamennyi gazdasági érték egyedüli forrását. Bármely jószág vagy szolgáltatás „valódi” értéke nem a piacon megállapított árból, hanem a munkás által ráfordított idő és energia összegéből vezethető le. Vagyis Marx „munkaérték-elmélete” alapján, ha a gyártulajdonos nyereségre szert téve eladja a terméket, a kérdéses nyereség „értéktöbbletnek” fog számítni, ami természeténél fogva kizsákmányoló és igazságtalan. Marx számára a gazdasági uralkodó osztályok valójában a vámpírokhoz voltak hasonlatosak, ennél fogva az írásai telis-tele voltak vérszívó hasonlatokkal (amik akkoriban a kapzsi zsidó hitelezőkre vonatkozó halvány, sőt időnként egészen egyértelmű antiszemita utalásnak számítottak).

Marx futurista tündérmeséjében a világ munkásai egy nem túl távoli napon fel fogják ismerni, hogy egyszerű bérrabszolgák, és ekkor majd – saját osztályöntudatukra ébredve – megbuktatják uraikat, birtokba veszik a termelőeszközöket, ezt követően pedig újszerű utópikus világban fognak élni, ahol nagyon hasonló módon fog telni az életük, mint a nemes vadembereknek, az áldott harmónia állapotában épp olyan sokat vagy épp olyan keveset dolgozva, amennyit szeretnének.

Három dolgot kell elmondanunk Marx romantikus víziójával kapcsolatban. Az első, hogy valóban romantikus volt, ami valójában azon a társadalomra vonatkozó elmélyült elidegenedésen és paranoián alapult, amelyben élt. A második, hogy – minden áltudományos szakzsargonja ellenére – a marxizmus egyáltalán nem számított modern, előremutató vállalkozásnak. Sokkal inkább az ősi eszmék és érzések modernül hangzó rehabilitációjának mondhatjuk.⁵⁹ A keresztényeknél a szelídek öröklik a földet; a marxistáknál a munkások.

A harmadik pedig, hogy Marx látomása teljesen elhibázott volt. Elképzelése – miszerint az újító vagy a vállalkozó semmilyen értéket sem állít elő azáltal, hogy egy új ötlettel ajándékozza meg a világot – egyszerűen nevetséges. Marx gazdasági elemzése szerint egy jobb egérfogó feltalálója nem teremt semmilyen értéket; csupán azok a munkások, akik összerakják.

Marx politikai vagy szociológiai elemzésének azonban ténylegesen nem sikerült elérnie a szándékát. Ahhoz, hogy megértsük az okát, Joseph Schumpeterhez, a huszadik század egyik legjelentősebb közgazdászához kell fordulnunk. A *Capitalism, Socialism and Democracy* (1942) [Kapitalizmus, szocializmus és demokrácia] című könyvében Schumpeter amellet érvelt, hogy a kapitalizmus végső soron bukásra ítéltetett. De távolról sem azért, amiért Marx megjósolta.

„Schumpeter a feje tetejére állította Karl Marxot – állapítja meg Thomas K. McCraw életrajzíró. – A parazita kapitalisták gyűlölködő bandái Schumpeter kezében innovatív és jótékony vállalkozókká válnak.”⁶⁰ Schumpeter már jóval mások előtt is úgy látta – és amellet kardoskodott –, hogy a kapitalizmus ereje nagyrészt a vállalkozók szabadságából és az irántuk tanúsított toleranciából fakad. A vállalkozó az innováció motorja, az innováció pedig – azzal, hogy a meggazdagodás új lehetőségei után kutatnak ott, ahol az egyszerű befektetők és menedzserek a dolgok intézésének csak azt a módját látják, amit egészen addig mindig is alkalmaztunk – ösztönzi a gazdasági növekedést.⁶¹

Schumpeter egyik fő meglátása – ami akkoriban elég szélsőségesnek számított – abban állt, hogy a gazdasági szereplőkre időben létező entitásokként, magára a gazdaságra pedig evolúciós folyamatként tekintett. A piac folyamatosan változik, a vállalatok pedig – amik egy perce még

monopolhelyzetben voltak – könnyűszerrel áldozataivá válhatnak az olyan innovatív cégeknek, amelyek egy szempillantás alatt elavulttá tehetik őket. A folyamat mozgatórugója az a jelenség, aminek Schumpeter a híressé vált „teremtő rombolás” nevet adta. Schumpeter ugyanezt a meglátást alkalmazta magával a kapitalizmussal kapcsolatban is, és arra jutott, hogy maga a kapitalizmus is folyamatosan áldozatul esik a teremtő rombolás egyfajta társadalmi változatának.

Gazdag és bonyolult elemzéssel szolgál, most viszont csak három olyan lényegi elemét fogom kiemelni, amelyek az érvelésemhez kapcsolódnak.

Az első, hogy a kapitalizmus könyörtelenül és érzelemmentesen racionális és hatékony. A szabadpiac hajlamos arra, hogy a profit nevében félresöpörje a hagyományokat és a szertartásokat. Mindez csodálatos dolog, ha arról van szó, az idejétmúlt hagyományok és a szertartások a vakbuzgóság és az elnyomás alapját képezik. Miként a víz felszíne is rendre kiegyenlítődve emelkedik, a kapitalista dagály sem hagy fel soha azzal a törekvéssel, hogy eltakarítsa a hagyomány, a szokás és az érzelem hitvány formáit. Meggondolatlanul ösvényt vág a szociális érték társadalmi terepén, amit az egyes intézmények és szokások biztosítanak. Vagy – miképp Schumpeter fogalmaz – a kapitalizmus „egy olyan kritikus kedélyállapotot teremt, amely több más intézmény erkölcsi tekintélyének lerombolását követően végül önmaga ellen fordul; a polgárság meglepődve fogadja, hogy a racionalista hozzáállás nem áll meg a királyok és a pápák elhiteltelenítésénél, hanem tovább folytatja ostromát, ezúttal a magántulajdon és a polgári értékek teljes rendszere ellen”.⁶²

Aki már egyszer is átélte egyik kedvenc könyvesboltja vagy péksége bezárását – csak mert jövedelmezőbbnek mutatkozott egy bankfiókot nyitni a helyén –, az érti, miről beszélek. Egy nyilvános parkoló összehasonlítva egy fizetős parkolóval elpocsékolts területnek számít a tiszta profitmaximalizáló elme számára. A racionalista, aki csupán a tökéletes gazdasági hatékonyságra törekszik, nem látja okát, hogy valamiféle egyházat alkalmazzon stabilizátorként. Schumpeter az erkölcsi és érzelmi kötődéseket nevezte meg mint olyanokat, amik arra tanítanak bennünket, hogy fontosabb dolgok is léteznek, példának okáért az egyszerű hatékonyság és a profitmaximalizálás melletti „extraracionális” vagy

„extrakapitalista” elköteleződések. Az „extra” ebben az esetben azt jelenti, hogy kívül, fölötté vagy túl van rajta.

A probléma – mint láttuk – abban áll, hogy a szabadpiacnak „extraracionális” szokásokra és hagyományokra van szüksége a túléléshez. „A kapitalista rend – magyarázza Schumpeter – nem csupán az extrakapitalista anyagól készült oszlopokon nyugszik, hanem az extrakapitalista viselkedési mintákból származó energián is, amelyet ugyanakkor elkerülhetetlenül le is fog rombolni.”⁶³ Amint láttuk, a kapitalizmus egy adott kultúrában bukkant fel, és azoknak a szokásoknak a függvénye, amik lehetővé tették. A takarékoság, a késleltetett jutalmazás és az őszinteség – nem beszélve az egyén szuverenitásáról – nem pusztán az értelem termékei, de nem is csak az extraracionális elköteleződések hozadékai, hanem – a Nyugat kontextusából tekintve – a kereszténységből, a szokásokból, a történelemből, a családból, a hazaszeretetből, a nyelvből, és minden egyéb olyan összetevőből eredeztethetők, amelyek a kultúrát és a hitet alkotják. „Függetlenül a valaha előfordult elméletektől, egyetlen intézmény, gyakorlat vagy hit sem léphet fel vagy szolgálhat a saját támaszául – írja Schumpeter. – Ez alól a demokrácia sem kivétel.”⁶⁴ Schumpeter ugyanarra a megállapításra jut, mint korábban jómagam az alkotmány kapcsán. Az alkotmányos rendet a befektetett hitünk tartja fenn – és nem csupán a mellette felhozott érvek.

Gondoljunk rá a következő módon: senki sem a családhoz való hűség elméletének következtében viseltetik hűséggel a családjá iránt. Az „elmélet” csupán a jóval fontosabb és erőteljesebb érzelmi és ösztönös elköteleződések folyásiránya. Ugyanez a dinamika érvényesül azokban a politikai és vallási rendszerekben is, amelyekben élünk.

Schumpeter elméletének második összetevője szerint a kapitalizmus a hagyományok és szokások ellen intézett könyörtelen támadás révén teremt piaci lehetőséget az értelmiségiek, ügyvédek, írók, művészek, hivatalnokok és egyéb olyan szakmák képviselői számára, akik eszmékkel igyekeznek aláásni és nevetségessé tenni a fennálló rendszert. Számos okuk van arra, hogy ezt tegyék. Egyesek rendkívül arrogánsak, és nevetségesen vágynak „a polgárpukkasztásra”.⁶⁵ Mások, mint például Marx, szenvedélyes és

szélsőséges dühöt táplálnak a modern társadalom vélt vagy valós igazságtalanságaival szemben.

Létezik ugyanakkor egy jóval cinikusabb magyarázat is arra, hogy miért üzennek hadat a szavakkal, szimbólumokkal és eszmékkel házalók a fennálló rendszernek: az osztályérdekükből fakad, hogy így tegyenek. Ahogy Joel Mokyr fogalmaz a *The Gifts of Athena: Historical Origins of the Knowledge Economy* [Athéné ajándékai: A tudásgazdaság történelmi eredete] című könyvében: „Előbb vagy utóbb minden társadalomban lassulni kezd és megfeneklik a technológiai fejlődés, mivel az innovációt korábban támogató erők komolyan érdekelt felekké válnak. A technológiai haladás, egyfajta tisztán dialektikus módon, maga hozza létre azokat a komoly erőket, amik végül a vesztét okozzák.”⁶⁶

Nem csupán gazdasági okból válnak a csoportok „komolyan érdekelt felekké”. Amikor az „osztályérdek” kifejezést használom, nem egyszerűen a gazdasági haszonszerzésre törekvést értem alatta, mint azt a marxisták vagy a közösségi választások elméletét valló közgazdászok teszik. Az ember nem csupán kenyéren – vagyis nyereségen – él.

Amikor egy olyan rendszer mellett érvelnek, amelyben az értelmiségiek irányítanak a dolgokat, az értelmiségieket bizonyára pénzügyi motiváció is ösztönzi, de emellett rendelkeznek valamiféle pszichológiai motivációval is. Ez a vágy gyakran jóval fontosabbnak bizonyul. Marx ugyan szeretett volna az új világrend főpapja lenni, de nem feltétlenül akart meggazdagodni. Úgy vagyunk huzalozva, hogy másokénál magasabb státuszra vágyjunk. Az is igaz még az alaptermészetünkre, hogy neheztelünk mindazokra, akikről úgy hisszük, érdemtelenül tettek szert nálunk magasabb státuszra. Az értelmiségiekben és a művészelitben évszázadokon át egyre csak halmozódott a többi elitcsoporttal – a tehetősékekkel, a katonasággal, a nagypolgársággal, az Egyházzal – szembeni megvetés.

Schumpeter elemzésére komoly hatás gyakorolt a Friedrich Nietzsche által használt *ressentiment* kifejezés, ami *A morál genealógiája* című művében fejtett ki. A *ressentiment*, Nietzsche emelkedett irodalmi stílusában szólva, arra a folyamatra utal, melynek során a papok arra használják képességüket, hogy – aláásva a lovagok, vagyis az uralmon lévő nemesség hatalmát – átfogalmazzák a kultúra erényről alkotott eszméjét. A lovagok a cselekvés

nem-iskolázott férfúi voltak, akik a papoknál több hatalommal rendelkeztek, amivel magukra vonták a papok gyűlöletét.⁶⁷ Vagyis, Nietzsche szerint, a kereszténység felemelte a szelídet és befeketítette a hatalmast (éppúgy, ahogy Marx ünnepelte a munkást és démonizálta a vállalkozót). Ez az elgondolás ennél jóval összetettebb – amint az Nietzsche oly jellemző –, ugyanakkor Schumpeter ezt a gondolati keretet vette át és alkalmazta az idők során változó kapitalizmusra. Létezik egy nagyon jellegzetes – ha nem is egészen univerzális – dolog, ami összeköti ezeket a különféle „papokat”: hajlamosak a nagypolgárság és a nagyon tehetős rétegek közül kikerülni. Van valami abban, hogy ha valaki jólétben nő fel, akkor nemcsak magától értetődőnek veszi a jólétet, de egyben rossz érzése is van vele kapcsolatban. „1968-ban nem az autógyári munkások gyermekei voltak azok, akik felszedték a kockaköveket a Bal Parton.^{xiv} – írja Deirdre McCloskey. – Manapság a legszélsőségesebb környezetvédők és antiglobalisták a kapitalista szülők szocialista gyermekei.”⁶⁸

Schumpeter elméletének a harmadik összetevője, hogy miközben a kapitalizmus egyre több és több tömeges jólétet eredményez, egyúttal egyre több értelmiségit is kitermel, mígnem ténylegesen ki nem alakul belőlük egy „új osztály”. Mindig is léteztek udvari értelmiségiek és művészek. Ám nem sokkal ezelőttig még abból tartották fenn magukat, hogy az uralkodó osztálynak dolgoztak (ezért is íródott annyi klasszikus filozófiai mű csupán a beavatottak számára; az uralkodók kritikáját rejtjelezni kellett). Mivel a kapitalizmus a tömegek számára is lehetővé teszi az oktatásban való részvételt, így létrejön egy tömeges hallgatóság, egy egész piac, ahol az értelmiségiek értékesítőként léphetnek elő. Amit pedig az értelmiségiek értékesítenek, az tulajdonképpen nem más, mint a dolgok aktuális állása feletti bosszankodás. Mindez egy sokkal tágabb közeget teremtett a társadalmi renddel szembeni ellenségeskedéshez. „Ahhoz, hogy egy ilyen légkör kifejlődhessen – írja Schumpeter –, olyan csoportokra van szükség, amelyeknek érdekében áll kidolgozni és megszervezni, táplálni, hangot adni neki és irányítani ezt a bosszankodást.”⁶⁹ Képtelenség úgy nézni a kábeltelevízió a híreket, hallgatni a rádiós beszédeket, olvasni az egyetemi faliújságot a közelgő előadásokról vagy hallgatni az öntetszelgő szónoklatokat – amelyek minden Oscar- és Emmy-díjátadó ünnepség velejárói –, hogy közben ne vegyük észre, a fennálló rend befeketítése és

aláásása ma már nem csupán gyümölcsöző tevékenység, hanem egyben kultúránk fontos jelensége is.

James Burnham – az egykori kommunistából lett fagyos modorú konzervatív –, noha eltérő nézőpontból, mégis sok tekintetben hasonló következtetésekre jutott a *The Managerial Revolution: What Is Happening in the World* [Menedzser-forradalom: Mi történik a világban] című könyvében, ami 1941-ben, vagyis egy évvel Schumpeter *Capitalism, Socialism and Democracy*-je előtt látott napvilágot. Amikor 1964-ben megjelentette a *Suicide of the West: An Essay on the Meaning and Destiny of Liberalism* [A Nyugat öngyilkossága: Értekezés a liberalizmus céljáról és végzetéről] című művét, az „Új Osztály” tézisért az ideológia széles spektrumából vitatták. Burnham szerint a túlnyomórészt (progresszív értelemben vett) „liberális” Új Osztály értelmiségije egyszerűen nem érdeklődnek a hatalom iránt, inkább a bűntudat motiválja őket:

A világ jelenlegi állapotában a nyugati civilizáció számára a liberális ideológiában és pszichében rögzült bűntudat legfontosabb gyakorlati következménye a következő: a szabadelvű egyén, valamint a liberális tanokkal és értékekkel fertőzött csoport, nemzet vagy civilizáció erkölcsileg fegyvertelenül áll azokkal szemben, akiket a liberális kevesebbé tehetősnek tart önmagához képest.⁷⁰

Úgy hiszem, a bűntudat még mindig fontos egyes embereknek. Ennek ellenére úgy vélem, fél évszázaddal később a bűntudat többnyire átadta a helyét a haragnak. Számos tudós és író létezik, akik azért nem érznek bűntudatot a nyugati civilizáció és Amerika cselekedeteit illetően, mivel már nem gondolják úgy, hogy ők is odatartoznának. Napjainkban az új osztály tagjai közül sokan – mindenekelőtt azok, akiket „globalistának” hívnak – egyfajta posztnacionalista kötődéssel viseltetnek a saját kozmopolita osztályuk iránt. Olyan világpolgárként tekintenek magukra, akik több közös dologban osztoznak a londoni és párizsi „honfitársaikkal”, mint azokkal a polgártársaikkal, akik padlót súrolnak, kisvállalkozásokat hoznak létre vagy egyszerűen csak hazafias kötődéssel viseltetnek a saját nemzetük és kultúrájuk iránt.

Schumpeter, de legfőképp Burnham túlságosan elkötelezték magukat a kapitalizmus bukásával kapcsolatos elméletük mellett. George Orwellre

nagy hatást gyakorolt Burnham írása az Új Osztályról, mindenekelőtt ez ösztönözte 1984 című regénye megírására. Orwell azonban – rendkívül helyesen – elutasította azt a gondolatot, miszerint a menedzseriánus disztópia elkerülhetetlen lenne. Komoly éleslátásról tanúbizonyságot téve azonosította a Burnham világnézetében rejlő problémát. Burnham sok tekintetben az a fajta racionalista volt, akit Schumpeter felvázolt. A liberális demokráciát lehetővé tevő erkölcsi és idealista elköteleződések Burnham számára csupán illúziónak tűntek. Mindent a pusztá hatalomért való versengésre vezetett vissza. Orwell szerint Burnham azt hitte, hogy „a hatalmat sosem korlátozhatja semmilyen etikai vagy vallási törvény, csupán egy másik hatalom. Az altruista viselkedés legközelebbi lehetséges megközelítése az, amikor egy uralkodó csoport felismeri, hogy valószínűleg hosszabb ideig maradhat hatalmon, amennyiben tisztességesen viselkedik”.

Ez a hatalommal kapcsolatos megszállottság torzította el Burnham politikai elemzését. Mivel a hatalom jelentett mindent, ezért a hatalomban lévők mindig is hatalomban maradtak. „Láthatóvá fog válni – írja Orwell –, hogy Burnham minden egyes ponton a történelekben rejlő folytonosságot vetíti előre. Mostanra azonban ezzel a hajlammal kapcsolatban már nem egyszerűen rossz szokásról – mint például a pontatlanság vagy a túlzásba esés – van szó, amit még gondolkodás útján kijavíthatnánk. Komoly mentális betegséggé nőtte ki magát, aminek a gyökerei részben a gyávaságban, részben pedig a hatalom imádatában rejlenek, ez utóbbi nem teljesen elválasztható a gyávaságtól.”⁷¹

Lehet, hogy Orwell egy kissé nyersen fogalmaz, de végső soron igaza van. Ha mindig azok nyernének, akik hatalmon vannak, akkor a Csoda sosem történhetett volna meg. Európa királyai letörték volna a polgárság felkapaszkodását. Burnham – rendkívüli éleselméjűségről téve tanúbizonyságot – állapította meg, hogy miként működik a hatalom valamennyi társadalomban, ugyanakkor képtelen volt megfelelően értékelni azt, ahogy az alapítók megalkottak egy olyan rendszert, amely képes volt felismerni a hatalomkoncentrációban rejlő veszélyeket.

Schumpeter társadalmi fejlődésről szóló elemzése jóval kifinomultabb és dinamikusabb, mint Burnhamé, mivel figyelembe veszi, hogy a pszichológia milyen összetett szerepet tölt be minden társadalomban. Ám

Schumpeter ugyanannak a meggyőződésnek volt a rabja, miszerint az események elkerülhetetlenül egy olyan folyamat által meghatározott irányba fejlődnek, amely felett végső soron nincs befolyásunk.

Ha Schumpeternek és Burnhamnek igaza lenne, az lenne az egyetlen értelmes dolog, amit tehetnénk, hogy megadnánk magunkat az elkerülhetetlennek, és sietve átállnánk a „történelem jó oldalára”. Amint azonban azt ennek a könyvnek az elején már leszögeztem, jómagam elutasítom ezt a nézetet. A fatalizmus, nem pedig Burnham „liberalizmusa” áll a Nyugat öngyilkossága mögött meghúzódó hajtóerőként. Nincs annál gyorsabb út az önpusztítás felé, mint ha ujjainkat összekulcsolva az ölünkbe ejtjük a kezünket, és azt mondjuk, „vegye át a történelem a gyeplőt!”. Schumpeternek és Burnhamnek tehát igaza lehetett a kapitalizmus végzetét illetően, ám arról, ami e végzetet elkerülhetlenné teszi, csak hitték, hogy igaz. Voltaképpen nem próféciával, hanem figyelmeztetéssel rukkoltak elő. Ezt a figyelmeztetést pedig érdemes betartani.

Az elemzésük hihetetlenül értékes, ha figyelmeztetésnek vesszük. Való igaz, hogy egy szabad társadalom gazdag és befolyásos osztályokat és érdekcsoportokat termel ki magából. Azt is helyesen állapítják meg, hogy e csoportok közül egyesek a saját érdeküktől vezérelve megkísérlik aláásni a szabad társadalmat. Ezek a komoly érdekekkel bíró csoportok szavakkal és eszmékkel felvértezve szabotálják a fejlődés motorját. Jóllehet nem érik el a kívánt sikereket, a jelenlegi politikai és kulturális élet egyetlen megfigyelője sem tagadhatja, hogy szüntelenül próbálkoznak. A győzelmük azonban nem elkerülhetetlen. Ha igaz, hogy a Csodát szavakkal hozták létre, ez egyúttal azt is jelenti, hogy szavak segítségével le lehet rombolni. Ugyanakkor az is igaz, hogy szavakkal fenntartható a Csoda. A civilizációnk – mint minden más civilizáció – tulajdonképpen beszélgetés. Ennélfogva a civilizációnk bukása csak abban az esetben elkerülhetetlen, ha az emberek felhagynak a megfelelő dolgokról való beszéddel és a mellettük való érveléssel.

Mindez oda-vissza működik. Minden konfliktusnak vége szakad, ha valamelyik fél felhagy a küzdelemmel. Többnyire azt tekintjük vesztesnek, aki elfogadja a vereségét. Az igazság azonban az, hogy egy csata

ugyanolyan könnyen elveszthető úgy is, ha az egyik oldal túl korán kiáltja ki a győzelmét.

Korunk leghíresebb írója, akit ezzel a bűnnel vádolnak, nem más, mint a zseniális tudós, Francis Fukuyama. Még fiatal külügyes értelmiségiként Fukuyama írt egy rövid tanulmányt a The National Interestnek The End of History? [A történelem vége?] címmel, amiben amellettt érvelt, hogy a kommunizmus bukása azt jelenti, az emberi szerveződésekre vonatkozó vita lényegében eldöntetett.

Aminek jelenleg tanúi lehetünk, az nem egyszerűen a hidegháború lezárulása, vagy a háború utáni történelem egy meghatározott szakaszának elmúlása, hanem maga a történelem vége: vagyis az emberiség ideológiai fejlődésének végpontja és a nyugati liberális demokráciának mint az emberi kormányzás végső formájának az univerzálissá válása.⁷²

Fukuyama érvét sokan félreértették és kifigurázták. Dacára annak, hogy milyen bizalmas viszonyt ápol a hegeli filozófiával, kevésbé elkötelezett a teleológia, mint a régi vágású társadalom- és történettudomány iránt. Úgy gondolta (és még mindig úgy gondolja), hogy a liberális demokratikus kapitalizmus a lehető legjobb rendszer a társadalom megszervezésére. Az a probléma, hogy magától értetődőnek vette, hogy véget ért a küzdelem. Miként azt maga is beismerte, 1989-ben sokkal meggyőzőbbnek hatott érvelése, mint most, 2018-ban.

A lényeg abban rejlik, hogy a Csoda védelmezői sosem bízhatják el magukat. Sosem tehetik le retorikai pallosukat és nem vonulhatnak vissza a farmjaikra. Mindössze annyit tehetünk, hogy igyekszünk megvédeni azokat az elveket és eszméket, amik a mi időnkben lehetővé teszik a Csodát, valamint megpróbáljuk áthagyományozni ezt az erőfeszítést gyermekeinkre. Ha ebben kudarcot vallunk, és képtelenek leszünk elérni, hogy utódaink hálával tekintsenek örökségükre, akkor továbbra is gyerekes elvárásaik lesznek a politika és a gazdaság teljesítőképességével kapcsolatban.

Azok a kultúrák tehát, amik nem tartják becsben jobbik felüket, önmagukat taszítják a sírba. Csak azt védjük meg, amiért hálásak vagyunk. Amire neheztelünk, azt átengedjük a hitvány alakoknak vagy hagyjuk, hogy összetevői rothadásnak és bomlásnak induljanak, és az emberi természet

termeszei szép lassan felfalják az egészet. A hálátlanság olyan kedélyállapot, amely a kétségbeesés érzésével tölti el az emberi elmét, és – a sötét pillanatainkban – hősieinek láttatja az öngyilkosságot.

„Honnan számítunk a veszély közeledtére? – kérdezte Abraham Lincoln. – Tán valamiféle transzatlanti katonai óriás lép majd a földünkre és zúz össze bennünket? Kizárt. Európa és Ázsia teljes hadereje [...] ezer év alatt sem lenne képes rákényszeríteni, hogy igyunk az Ohio folyóból, vagy hogy ösvényt vájjunk a Blue Ridge-on keresztül. Nem, amennyiben a sorsunk valóban a megsemmisülés, úgy mi magunk leszünk annak szerzői és bevégezői. Szabad emberekből álló nemzetként vagy örökké fennmaradunk, vagy önmagunk elpusztítói leszünk.”⁷³

Az örök küzdelem

ÉRTELEM KONTRA AUTENTIKUS JELENTÉS HAJSZOLÁSA

A politikafilozófia története valójában azoknak a történeteknek a históriája, amiket önmagunknak mesélünk önmagunkról. A modern Nyugat két legfontosabb konstruált mítoszával Locke és Rousseau rukkolt elő. Még napjainkban is folyik köztük a szüntelen küzdelem, és miközben e sorokat írom, épp Rousseau áll nyerésre.

Már évek óta hangoztatom, hogy szinte az összes politikai vita visszavezethető a Locke–Rousseau szembenállásra. Valahányszor egyetemistáknak adok elő, ezt afféle mantraként ismételve. A dolog a következőképpen fest: Locke hit az egyén szuverenitásában, valamint abban, hogy „önmagunk parancsnokai” vagyunk. Rousseau amellet érvelt, hogy a csoport jóval fontosabb, mint az egyén, és hogy az „általános akarat” az egyéni lelkiismeret felett áll. Locke szerint az ember bűnös lény, míg Rousseau szerint nemes vadember. A jogaink Istentől, és nem a kormányzattól erednek – állapítja meg Locke. Nem – válaszolja Rousseau –, mi lemondunk a szuverén ítélelhozatalra vonatkozó jogainkról. Locke azt állítja, hogy a tulajdonhoz és a munkánk gyümölcseihez való jogunk képezi a kulcsot a szabad és igazságos rend kialakulásához. Rousseau ellenben a tulajdont a civilizáció ősbűnének tartja, és szerinte egy igazságos társadalomban az uralkodónak az egész közösség javát előmozdítva kellene bánnia a tulajdonnal. Locke hisz a törvény előtti egyenlőségben, ugyanakkor megtűri, sőt magasztalja a polgári társadalomban létrejövő vagyoni, érdembeli és erényalapú egyenlőtlenségeket.¹ Rousseau úgy véli, hogy minden társadalmi rossz forrása a gazdasági egyenlőtlenségben keresendő, továbbá, hogy „a kormányzat egyik legfőbb dolga, hogy elejét vegye a végzetes vagyoni egyenlőtlenségeknek”.² Locke a liberális kormányzat kialakulását az emberiség legnagyobb előrelépésének tekinti. Rousseau – Michael Locke McLendon szavaival élve – épp az ellenkezőjét látja benne: „Rousseau számára a társadalmi szerződéssel biztosított locke-i szabadság nem más, mint egy ravasz és meggyőző trükk, amivel a

gazdagok kápráztatják el a szegényeket, hogy általa megerősíthessék a saját hatalmukat. Ennélfogva a modern emberek szociálisan, gazdaságilag és politikailag is szolgáskorban sínnylődnnek.”³

Vegyűk szinte akármelyik kortárs vitát a bal- és a jobboldal között – azt fogjuk találni, hogy minduntalan ezt a megosztottságot visszhangozzák. A progresszívek Rousseau nyomdokain járnak. A baloldaliak, igaz, változó intenzitással, de ragaszkodnak ahhoz, hogy a játékszabályok nem többek a kizsákmányoló kapitalizmus manipulált rendszerénél: „fehérek előjogai”, „patriarchátus” stb. A baloldal egészét átható rousseau-i egységesítő eszme szerint a jövedelemkülönbség maga a legnagyobb gonoszság, és – Barack Obama szavaival élve – „korunk meghatározó kihívása”.⁴

A jobboldal az érme másik oldalát hangsúlyozza. Donald Trump és más randiánus.^{xv} elhajlók szinte már nevetségesen ragaszkodnak ahhoz az elképzelésűkhöz, miszerint a nagy vagyon már önmagában is erénynek tekinthető. A hagyományos konzervatívok ennél jóval kifinomultabban érvelnek, hangsúlyozva, hogy a szabadság és az érdem elkerülhetetlenül gazdasági egyenlőtlenségekhez fognak vezetni, és ebben nincs semmi rossz. A kormány feladata – magyarázza Paul Ryan, a képviselőház elnöke –, hogy biztosítsa a feljebb jutás lehetőségét, és nem az, hogy azt mondja az embereknek: ha megragadtál egy szinten, akkor nesze, itt egy kis pénz, amitől egy kicsivel kevésbé lesz nyomorúságos az életed.

Úgy vélem, ez a Locke–Rousseau szembeállítás sok mindenre rávilágít. Nem szabad azonban göröcsően ragaszkodnunk hozzá. Erős a kísértés az eszmetörténészeknek és azoknak, akik hisznek az eszmék hatalmában, hogy kösd-összes-a-pontokat játékot játsszanak (erre jómagam is igencsak hajlamos vagyok). Egy filozófus 1800-ban azt mondja, hogy X. Ezt követően 1900-ban egy író valami X-hez nagyon hasonlót mond. Az értelmiségiek ebből arra a következtetésre jutnak, hogy az illető filozófus hatása átívelt egy évszázadon. Nyilvánvalóan sokszor ez történik, de korántsem biztos, hogy szinte mindig, valahányszor az értelmiségiek ezt szeretnék hinni.⁵

Az eszmék, a kultúra és a politika közti kapcsolat azonban nem fokozatos vagy lineáris, hanem katalitikus és interaktív. A nyugatiak századokon át arra vágytak, hogy a Közel-Kelet kereszténnyé, liberálissá vagy

demokratikussá váljon. Ha az eszmék valóban önmagukban is akkora hatalommal rendelkeztek volna, amekkorát időnként tulajdonítunk nekik, akkor elég lett volna csak a levegőből ledobnunk A föderalista.[{xvi}](#). – vagy a Biblia – néhány példányát Bagdadba vagy Rijádba, és kivárni, míg eléri a kívánt hatást. Az eszmékre és a világban betöltött szerepükre vonatkozó két legnépszerűbb és egymással szoros összefüggésben álló metafora a „fény” és a „láng”. A felvilágosodás, a liberális politikafilozófia és a tudományos magyarázat nagy ráeszmélése „fénnel árasztotta el” a világot. Olykor egyetlen eszme szolgál olyan szikraként, amely képes hatalmas tüzeket szítani vagy egy bombát működésbe hozni. Ez rendben is van így. Ám nincs az a nagy tűz, ami képes lenne tovább lángolni a megfelelő tüzelőanyag hiányában. Nincs az a bomba, ami képes lenne felrobbanni, ha nem a megfelelő alapanyagokból állították össze. Az eszmék (szól egy másik metafora) csak a megfelelő talajban képesek gyökeret eresztetni. A talaj természete pedig hatással van arra, miképp szökken szárba belőle egy adott eszme.

Rousseau-t a felvilágosodásra adott pszichológiai válasza arra ösztökélte, hogy egy sajátos érvet fogalmazzon meg. Ami azonban Rousseau-t Bernie Sandershez vagy az Occupy Wall Street mozgalomhoz köti, elsődlegesen nem értelmiségi kapocs, hanem pszichológiai hajlam. Vajon hányan olvasták az Occupy Wall Street vagy az MSNBC.[{xvii}](#) szakértői közül Rousseau Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól című művét? Azon kevesek közülük, akik valószínűleg még az egyetemen olvasták, vajon hányan tulajdoníthatják az adócsökkentéssel vagy a Koch fivérekkel.[{xviii}](#) szembeni ellenvetésüket ennek a szövegnek? Minden bizonnyal nagyon kevesen akadnak ilyenek. Hasonlóképpen, a Tea Party mozgalom tagjai vagy a Fox News munkatársai vajon értekeznek John Locke-kal a saját álláspontjukat illetően? A válasz ugyanaz.

Ha eszmék megalkotásáról van szó, hajlamosak vagyunk túlságosan megbízni az értelmiségiekben. Pedig sokszor csupán olyan eszméknek vagy sugallatoknak adnak hangot, amelyek már amúgy is léteztek preracionális elköteleződések vagy attitűdök formájában. Máskor meg csak veszik és átszűrnek a hétköznapiakban már eleve létező véleményeket, érzelmeket, törekvéseket és szenvedélyeket, a megszürt szellemiséget pedig visszaszolgáltadják az embereknek, akiket mindez elbódít. Amennyiben

hiányzik az emberekből a forradalmi hevület, a forradalmak már bölcsőjükben elbuknak.

Így tehát – miként az állam is csupán egy bevett mítosz – a legtöbb civilizációsán létrehozott történet nem más csupán, mint történet. Ám ez nem jelenti azt, hogy ne lennének igazak. Az igazság jelentősége azonban külön kezelendő magától a történet jelentőségétől.

Akkor járnánk el méltányosan, ha beismernénk, hogy tulajdonképpen John Locke sem volt más, mint egy történetmesélő, aki viszont mindenkinél többet tett azért, hogy létrejöhessen a Csoda. Ha még pontosabban szeretnénk fogalmazni, azt mondhatnánk, hogy „a Locke-ról szóló történetünk” segített létrehozni a Csodát.

Locke 1632-ben született egy Wrington nevű kis angol falucskában, gyermekkorát viszont a szomszédos mezővárosban, Pensfordban töltötte.⁶ Az apja (szintén John) – aki korábban katonaként szolgált az angol polgárháborúban – ügyvédként és anyakönyvvezetőként dolgozott egy közeli faluban. A hívő puritán Locke-ék viszonylagos jólétben éltek. Köszönhetően az apja korábbi parancsnokának – aki tagja volt a parlamentnek –, Johnt ösztöndíjjal felvették a londoni Westminster iskolába, ahol kiemelkedő teljesítményt mutatott, helyet nyerve az oxfordi Christ Church kollégiumban. Bár skolasztikus filozófiát tanult, nem különösebben ragadta meg a képzeletét. Ideje nagy részében inkább az orvoslást és a természettudományt tanulmányozta (amit akkortájt még „természetfilozófiának” neveztek). 1652 és 1667 között, vagyis összesen tizenöt éven át tartózkodott Oxfordban különböző adminisztratív és tanári pozíciókban. 1667-ben Londonba költözött, ahol magántanítóként és orvosként tevékenykedett Anthony Ashley Cooper háztartásában, aki végül Shaftesbury első earljeként vonult be a történelembe. Cooper tagja volt a „Cabal”-nak, ami ez idő tájt tulajdonképpen II. Károly király nevében kormányozta Angliát.^{xix} Shaftesbury közbenjárásának köszönhetően Locke elnyert pár jelentős hivatali pozíciót Őfelsége kormányában.

Shaftesbury a whig párt vezetőjeként – a polgárháborúban először a királpártiak oldalán harcolva, majd később a parlamentaristák oldalára állva – egyike volt a kor meghatározó politikai szereplőinek. A whigeket három eszme egyesítette: a parlament elsőbbsége, a protestáns kisebbségek

tiszteletének elismertetése, valamint az elképzelés, miszerint a katolicizmus veszélyt jelent az angol szabadságra és szuverenitásra. (A whigek katolikusellenességét, bármily sajnálatos is, nem szabad a mai szemüvegen át tekintenünk. Az 1600-as években – és még utána is bizonyos területeken – a katolicizmus komolyan átszötte a kor hatalompolitikáját.)

Ahogy a szellemi neveltetés tekintetében Shaftesbury fiának Locke, úgy a politika terén Locke-nak pedig maga Shaftesbury jelentett egyfajta apafigurát. (Ez idő tájt Locke valószínűleg Shaftesburyvel közösen írta meg Carolina alkotmányát, a Virginia és Florida között elterülő gyarmati földek alapító okiratát, aminek Shaftesbury volt az egyik tulajdonosa.)

1675-ben Locke pár évre Franciaországba költözött. Amikor hazatért, Anglia politikája már jelentősen megváltozott. Shaftesbury nemkívánatos személy lett a korona számára, mivel vezető szerepet töltött be a katolikusok tróntól való távoltartásában. Ennek azért volt jelentősége, mert bár II. Károly maga nem volt katolikus, de szimpatizált a katolicizmussal. Károly titokban megígérte a francia királynak, hogy hajlandó áttérni, amennyiben a franciák támogatják a hollandok ellen vívott háborújában. Tovább rontott a helyzeten, hogy Károly öccse, Jakab viszont katolikus volt, és mivel a király nem rendelkezett törvényes fiú utódokkal (bár törvénytelen bőséggel tudott volna felmutatni), Jakab követte őt a trónon. Mindez, kiegészülve a franciákkal való egyezkedéseiről szóló pletykákkal, heves felzúdulást keltett az angol parlamentben, és afféle nemzeti katolikusellenes pánikhullámot gerjesztett, előidézve az 1679-től 1681-ig tartó kirekesztési válságot. Lord Shaftesbury azért vezette harcba a „Vidéki Pártot” (későbbi nevükön a whigeket), hogy törvényileg megtiltsák, hogy katolikus viselhesse a koronát. Károly több ízben is feloszlatta a parlamentet, így akadályozva ezt a törekvést. 1681-ben végérvényesen feloszlatta a parlamentet, ami nem is ült össze újra, egészen a négy évvel később bekövetkezett haláláig. Miközben Károly még továbbra is jó egészségnek örvendett, Shaftesburyt felségárulás vádjával letartóztatták és bezárták a londoni Towerbe. A kormányzat gyenge lábakon álló vádjának, valamint annak köszönhetően, hogy egy whig seriff választotta ki az esküdteket, az esküdtszék végül felmentette Shaftesburyt. Később sikertelenül próbált megszervezni egy nyílt felkelést a korona ellen, és amikor a vállalkozás kudarcba fulladt, 1682 őszén száműzetésbe vonult

Hollandiába. Másodjára azonban már korántsem mutatkozott ilyen szerencsésnek, 1683 januárjában Amszterdamban érte a halál.

Ezek a történetek szolgáltatták a háttérrel ahhoz, hogy Locke megírja a Két értekezés a polgári kormányzatról című művét. De majd egy évtizeden át nem volt bátorsága megjelentetni, nehogy meggyilkolják miatta. 1683-ban Locke is Hollandiába menekült. Ott is maradt egészen az 1688-as dicsőséges forradalomig.

A dicsőséges forradalom történetének részletes ismertetése túl messzire vinne bennünket eredeti célunktól. Egy rövid áttekintésre azonban mindenképpen sort kell kerítenünk.⁷ II. Károly halálát követően a trón katolikus öccsére, Jakabra szállt. Az angol protestánsok újfent meg voltak győződve róla, hogy a katolicizmus olyan zsarnoki vallás, amely az angol nép érdekei elé helyezi a külföldi hatalmak érdekeit. Jakab hozzáfogott, hogy feloldja a katolikusok kormányzati szerepvállalását tiltó rendelkezéseket. Ami ennél is rosszabb, hogy megkísérelte átalakítani a parlamentet – a népszuverenitás színterét – hízelgőkből, talpnyalókból és bólogató Jánosokból álló intézménnyé, amivel visszavetette a szabadság fejlődését Angliában, és látszólag beigazolta a katolikus abszolutizmussal kapcsolatos legnagyobb félelmeket. Végére is, a francia király, XIV. Lajos is a francia protestánsok üldözésével töltötte az 1680-as évek nagy részét, felosztatva a népgyűléseket, és megkísérelve kiterjeszteni a katolikus hegemoniát az egész kontinensre. Durva párhuzam figyelhető meg az 1680-as és az 1930-as évek között, amikor látszólag a (mindenki által tetszőlegesen felcímkézhető) zsarnokság jelentette a jövőt nem csak Franciaországban, hanem a Habsburg Birodalomban és szerte Európában.⁸

A dolgot tovább tetézte, amikor Jakabnak fia született a második, katolikus feleségétől. Ez azzal járt, hogy többé nem Mária, Jakab idősebb protestáns lánya volt a trón várományosa, hanem egy katolikus. Mária férje, Orániai Vilmos, Németalföld helytartója (vagy főbírája) – és egyben Jakab unokaöccse – a rezsimváltás érdekében megszállásra készült. Hét angol lordot kért fel arra, hogy utazzanak vele Angliába. Vilmos kiállított egy 25 000 fős hadsereget és egy ötszáz hajóból álló flottát. Ügynökei mintegy 50 000 példányt hintettek el abból a röpiratból, amiben megesküdtött rá, hogy megkísérli egy „szabad parlament” felállítását – vagyis egy olyan,

megfelelően választott testületét, amely nem a király, a katolikusok vagy a franciák bábja. A Csatornán történő félelmetes novemberi átkelést követően Vilmos erői partra szálltak a délnyugat-angliai Torbaynél.

Két kisebb ütközetre is sor került, Jakab azonban alkalmatlannak mutatkozott a nép támogatásának elnyerésére, kiváltképpen akkor, amikor Angliában ilyen hevesen tomboltak a katolikusellenes érzelmek. Legfőbb tábornoka, John Churchill – a huszadik századi miniszterelnök egyik őse – hatalmas kockázatot vállalva oldalt váltott. A magára hagyott Jakab elrendelte csapatainak, hogy ne vegyék fel a harcot a megszálló erőkkal. Ehelyett Franciaországba menekült. De előtte még végrehajtott egy figyelemre méltó és rendkívül jelentős tettet. Fogta azt a nagy halom iratot, ami nélkülözhetetlen volt egy új parlament felállításához, és a lángok közé vetette. Aztán megragadta a király pecsétjét, majd a Temzébe hajította. Ebben nem egyszerűen holmi kicsinyes gyűlölet vezérelte. Jakabnak jó oka volt azt hinni, hogy amennyiben a parlament felhatalmazását biztosító hivatalos iratok és a parlament hatalmát legitimáló pecsét is odavesznek, nem lehetséges új parlamentet megalakítani.

„Mi talán tekinthetünk úgy a hivatalos iratokra, mint amelyek rögvess helyettesíthetők; amennyiben egy kongresszusi rendelet vagy a legfelsőbb bíróság valamely ítéletének eredetije valahol fellelhető, akkor az azon nyomban lemásolható, és az érvényessége nem szűnne meg azáltal, ha egyszer egy szomorú baleset következtében az eredeti a lángok martalékává vagy a kártevők prédájává válna. A tizenhetedik században azonban az irat volt maga a törvény” – írja Michael Barone az *Our First Revolution: The Remarkable British Upheaval That Inspired America's Founding Fathers* [Az első forradalmunk: A nevezetes brit felfordulás, mely ösztönzőleg hatott az amerikai alapító atyákra] című könyvében.⁹ Egy modern elme számára mindez komikusnak tűnhet. Könnyen el tudunk képzelni egy olyan akciófilmet, amelyben az aljas gazfickók arra törekszenek, hogy megtalálják és megsemmisítsék az Egyesült Államok alkotmányának eredeti példányát, ezzel egy csapásra megsemmisítve a Jogok Nyilatkozatát és a kormányzati rendszerünket. Ez persze nem így működik. Mindez annak idején azonban nem volt ennyire egyértelmű Jakabnak.

Vilmos bevonult Londonba, és elfoglalta a várost. De nem nyilvánította magát királynak. Helyette kiírt egy új parlamenti választást, és igyekezett azt a látszatot kelteni, hogy nem akarja befolyásolni a szavazást. Az új parlament megvitatta, vajon Jakab még mindig királynak tekintendő-e vagy sem, és úgy döntöttek, már nem. Ezután Vilmost és Máriát királynak és királynőnek nyilvánították. Ez a lépés közvetlen politikai jelentőséggel bírt. Soha többé nem került katolikus a trónra. Gátat szabtak az Angliára gyakorolt francia befolyásnak. Egy új angol–holland szövetség formálódott.

Az ügy maradandó jelentősége azonban messze túlmutatott mindezen. Vilmost nem Isten, hanem a parlament tette királlyá. Mi több, leszögezték, hogy a legfőbb hatalom a parlament kezében van, és a király sem állhat a törvények felett. Ez pedig vízválasztónak számított. A parlament felsőbbrendűségének – és így a nép végső szuverenitásának – eszméje valamilyen formában már legalább a Magna Charta óta éreztette a hatását. Ettől kezdve ez az eszme a való világban is testet öltött. Az új parlament megszavazta az angol Jogok Nyilatkozatát, ami kőbe véste a parlament (amit soha többé nem szabad véglegesen feloszlatni) és az angol nép jogait, továbbá a királyi hatalom korlátait. A király (vagy királynő) a parlament felhatalmazásának híján többé nem helyezhette hatályon kívül a törvényeket, nem vethetett ki adókat, nem állíthatott fel hadseregeket és nem hajthatott végre hasonló intézkedéseket. Ettől kezdve a parlamenten belüli szólásszabadság jogának megszüntetése szintén túlmutatott a királyi hatalom hatókörén.

Fontos megértenünk, hogy a dicsőséges forradalom folyamatoként miként fonódtak össze az eszmék a kultúrával. Az újonnan létrejövő rendet nem a hagyományoktól és szokásoktól való radikális elhajlasként, hanem azok ismételt megerősítéseként értelmezték és fogadták el. Magában a Jogok Nyilatkozatában a parlament kikötötte, hogy csak az angol nép „ősi jogait és szabadságait” mondják ki és juttatják érvényre. Vilmos a megszállással kapcsolatban kiadott Declaration of Reasons [Indokok nyilatkozata] című szövegében amellel kardoskodott, hogy ő csupán a szabadság angol hagyományát kívánja helyreállítani, valamint a zsarnokság és az abszolutizmus erőit akarja leverni. Azt állította, hogy képtelen lenne „megbocsátani magunknak, ha továbbra sem támogatnánk egy ennyire nagy érdeklődésre számot tartó ügyet, vagy elmulasztanánk minden erőnkkel

hozzájárulni mindahhoz, ami a protestáns vallás és ezen királyságok törvényeinek és szabadságjogainak megőrzését szolgálja, valamint biztosítani mindezen jogaik folyamatos érvényesítését”, továbbá, hogy azért jön, hogy elérje, hogy „minden hátsó szándékot mellőzve a lehető leghamarabb felálljon egy szabad és törvényes parlament”. Vilmos „ezúttal csak azért érkezik teljes fegyverzetben”, hogy biztosítsa az Anglikán Egyház és az „ősi alkotmány” védelmét.¹⁰ Az angolok tehát kiemelték a múltjukból egy önmagukról szóló történetet, és azt erősítették meg jogi elv formájában. Itt a történet, nem pedig az elv képezte a lényeges mondanivalót. De ha már egyszer elkötelezték magukat a történet mellett, olyan új elvek – vagy eszmék – bukkantak fel, amelyek végül minduntalan új irányba terelték a történetet.

A történészek vitatják, vajon mennyire voltak őszinték Vilmos szavai. Bizonyára Vilmosnak is megvoltak a maga ambíciói, csakúgy, mint mindazoknak a whigeknek és a parlament egyéb tagjainak, akik a puccs legitimálása érdekében jámboran a szabadság ősi szokásaira hivatkoztak. Nem jelentette mindez annak a reálpolitizálásnak a végét sem, ami arra ösztönözte a hollandokat, hogy sikerre vigyék az emberiség történetének egyik legjelentősebb rezsimváltását.

Ám utána nem maradt más, mint a történet. Miként a Magna Charta is többet jelentett igazságos anyagi megállapodásnál – még ha alapvetően csak a király és a nemesek közötti piszkos fegyverszünetnek is számított –, úgy a viszonylag vértelen dicsőséges forradalom is egy olyan történet megerősítéséül szolgál, amelyet az angolok meséltek maguknak magukról. Száz évvel később Edmund Burke így fogalmazott: „A Forradalmat azért hajtották végre, hogy megőrizték ősi, elvitathatatlan törvényeinket és szabadságainkat, s a kormányzat ősi alkotmányát, mely számunkra a jog és a szabadság egyetlen biztosítója.”¹¹ Ezzel egyidőben a dicsőséges forradalom elvágt a fejedelmek feudális múltjától, és lefektette új, bimbózó demokratikus társadalma alapjait. Nem valamiféle nagy absztrakció keretében, hanem az angolság nacionalista és alapvetően törzsi történetébe ágyazva. Az absztrakciókra csak később került sor. Ezen a ponton lépett be a történetbe John Locke.

John Locke Második értekezése – amit 1689-ben jelent meg – biztosította az angol szabadság történetéhez a filozófiai kötőanyagot. Ám mindemellett tartalmazott némi radikális elhajlást is a megszokott angol partikularizmustól. Jóllehet szóhasználatát és ambícióit tekintve az angolok szívéhez és elméjéhez kívánt szólni, mégis egy egyetemes világnézet bontakozott ki belőle. Ennek most egy rövid és kissé szelektív összefoglalását adom közre, bár – spoilerveszély! – ezt követően amellet fogok érvelni, hogy a pontos részletek korántsem olyan relevánsak, mint azt egyesek hiszik.

A Második értekezés a polgári kormányzatról saját maga által megalkotott mítosszal hozakodik elő: „Kezdetben tehát– állapítja meg Locke – az egész világ Amerika volt [...]” Ez alatt Locke azt értette, hogy a mi eredeti törzsi állapotunkban mindenki úgy élt, mint az indiánok az Atlanti-óceán túloldalán. Miért? Mert „mert sehol sem ismerték a pénzt”.¹²

Pénz alatt itt Locke a tulajdont érti. A tulajdon locke-i értelmezése pedig kulcsszerepet tölt be a teljes politikai világnézetében. Locke azt állítja, hogy a természeti állapotban az emberek állapota „a tökéletes szabadság állapota, melyben szabadon dönthetnek cselekedeteikről, és úgy rendelkezhetnek javaikkal és személyükkel, ahogy jónak látják és a természeti törvény határain belül, de anélkül, hogy egy másik embertől engedélyt kérnének vagy akaratától függnének”.¹³ A locke-i természeti állapot számos ponton figyelemre méltó hasonlóságokat mutat a rousseau-ival. Locke szerint a természeti állapotban „az egyenlőség állapota is ez, amelyben minden hatalom és hatáskör kölcsönös, és senkinek sincsen nagyobb hatalma, mint a másoknak: hiszen mi sem természetesebb, mint hogy ugyanazon fajú és rendű teremtmények – akik minden megkülönböztetés nélkül ugyanazon természeti előnyök élvezetére és ugyanazon képességek használatára születtek – egyenlők legyenek egymás között, minden alárendeltség és alávetettség nélkül, hacsak akaratának egyértelmű kinyilvánításával mindannyiuk ura és parancsolója az egyiket a másik fölébe nem helyezi, és rá nem ruházza erre világos és nyilvánvaló kijelöléssel az uralkodás és szuverenitás jogát.”¹⁴

Locke szerint az a baj a természeti állapottal, hogy hiányzik belőle a stabilitás. Bevonzza a „hadi állapotot”, amiben egyvalaki – vagy emberek

egy csoportja – erővel kényszerítheti rá a saját akaratát másokra. Mivel a természeti állapotból hiányzik a viták elrendezésére szolgáló „tekintéllyel rendelkező közös bíró”¹⁵, a vitás ügyeket erőszakkal rendezik el. Az ilyen versengések vesztese, még ha túl is éli a küzdelmet, akaratlanul is a „hódító” elnyomása alatt marad, ami „a rabszolgaság tökéletes állapota”.¹⁶ Ez az erőszak alkalmazásának jogtalan vagy önkényes formája, mivel senkinek sincs joga ahhoz, hogy saját akaratát ráerőltesse másokra.

Ez abból fakad, hogy a legelső tulajdonjogunk az önmagunkhoz való jogunk – minden egyéb jog erre vezethető vissza. A kormány tehát egy szükséges eszköz, amit közösen hoztunk létre a tulajdon védelmében; ez pedig annak a parafrázisa, hogy az élet védelmében. Locke szerint az emberek önként egyesülnek, hogy létrehozzák a kormányzatot, ami azonban csak korlátozott és meghatározott dolgokat hajthat végre, mivel saját jogaink elsőbbséget élveznek a kormánnyal szemben. Mint korábban láttuk, a történelem vagy az antropológia felől nézve Locke ebben téved. Felismert azonban valami olyasmit, amire Mancur Olson utalt akkor, amikor azt állította, ez a rend „a láthatatlan kéz első áldása”.¹⁷

Jóval Marx előtt Locke már kidolgozta a saját munkaalapú értékelméletét – vagyis, Locke esetében, inkább munkaalapú tulajdonelméletét. Minden embere igaz – írja Locke –, hogy „a testének munkája és kezének műve a szó szoros értelmében az övé. Amit tehát kiemel abból az állapotból, amiben a természet hagyta, azt összevegyítette munkájával, hozzáadott valamit, ami az övé, és ezzel tulajdonává teszi”.¹⁸ Isten biztosítja számunkra a fákat, de amikor valaki kivág egy fát és asztalt készít belőle, onnantól már tulajdonná válik.

Locke úgy vélte, hogy a fejlődéshez vezető út tulajdonnal van kikövezve; szó szerint ez képezi a fejlődés motorját. Lehetnek bármennyire egzotikusak és lenyűgözők az amerikai törzsek, mégis csak úgy áll a helyzet, hogy „egy hatalmas és termékeny térség királya rosszabbul táplálkozik, lakik és öltözködik ott, mint Angliában egy napszámos”.¹⁹ Más szóval, Locke belátta, hogy az emberi találékonyság hozza létre a jólétet.

Locke az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz való jogainkat elidegeníthetetlen jogainknak tekintette. A Függetlenségi nyilatkozat ezt

életre, szabadságra és boldogságra való törekvésre változtatta, ezzel azonban nem áll elő leküzdhetetlen ellentmondás, hiszen Locke hitt benne, hogy a tulajdonon keresztül vezet az út a boldogsághoz. Amikor az első ember megművelés céljából lekerített egy kis földdarabot, ezzel útjára indította az emberi haladás és a kulturálódás folyamatát. Mint látni fogjuk, Rousseau víziója ennek épp az ellenkezőjét hirdeti.

Locke-ot az anyagi egyenlőség helyett az Isten – és ennél fogva a kormány – előtti egyenlőség foglalkoztatta. Az emberek ugyan eltérő távlatokkal és vélekedésekkel rendelkezhetnek, de ez csak abból fakad, hogy eltérő tapasztalatokkal bírnak. Ezért maximálissá kellene tennünk a különbözőségek tolerálását.

Ezen a ponton rendkívül hasznosnak bizonyulhat a locke-i „üres palatábla” (vagy az ő esetében „üres lap”) elmélet:

Tegyük fel most, hogy az elme, amint mondjuk, üres papiros, mely nem hordoz semmiféle jelet, s nem tartalmaz egyetlen ideát sem; hogyan jut hát hozzájuk? Honnan szerzi be azt a hatalmas készletet, melyet az ember buzgó és határtalan képzelete szinte végtelen változatossággal reá festett? Honnan származik az ész és tudás minden anyaga? Egyetlen szóval válaszolok: a TAPASZTALATBÓL.²⁰

Ez az elgondolás Locke azon írásából származik, ami az empirizmus egyik alaplővénének számít, és ami vitathatatlanul nagyobb hatást gyakorolt a világ átalakítására, mint bármi, amit a kormányzatról vagy a politikáról írt. Tudományos szempontból nézve Locke tévedett. Nyilvánvaló, hogy a tapasztalat meghatározza és formálja, miként látjuk és értelmezzük a világot, ugyanakkor rendelkezünk mindenféle, előzetesen feltöltött genetikai szoftverekkel is, amik különböző módon dolgozzák fel a beérkező adatokat. A politika és a filozófia felől tekintve azonban az, hogy Locke elutasította az eredendő bűnt, a velünk született eszméket és a királyok természetes – vagyis isteni – hatalmát, átköltöztette a politikát egy istenközpontú világból egy emberközpontúba. Locke szerint Isten az emberiség egyedüli ura, nem létezik olyan ember, aki kisajátíthatná Isten hatalmát. Ez azt jelenti, hogy e világon minden ember a maga ura, és az igazságos hatalomnak az emberek beleegyezésén kellene alapulnia.

Amint azt Steven Pinker megjegyzi, Locke egyik célpontját éppen az emberi természettel kapcsolatos, ekkoriban meghatározó középkori felfogás képezte. „Locke ellenezte a politikai status quo dogmatikus igazolását, mint például az egyházi felhatalmazást és a királyok isteni jogát, amiket korábban igyekeztek magától értetődő igazságokként beállítani” – írja Pinker. Az üres lap elmélete „aláássa az örökletes királyság és arisztokrácia eszméjét is, amelyek képviselői semmiféle veleszületett bölcsességet vagy érdemet sem képesek felmutatni, amennyiben az ő elméjük is ugyanolyan üres lapként indul, mint mindenki másé. Emellett felszólalt a rabszolgaság intézménye ellen is, mivel ez alapján a továbbiakban már nem lehetett a rabszolgákra velük születetten alacsonyabb rendűként vagy alárendeltként tekinteni”.²¹ Más szóval, a locke-i üres lap a pluralizmus, a meritokrácia és a tolerancia melletti jóval nagyobb érv részét képezte.

Locke a kinyilatkoztatás fölé emelte az értelmet. Véleménye szerint az ember értelmére támaszkodva képes meghatározni a saját útját, valamint az egyetemes egyenlőségen és jóváhagyáson alapuló politika struktúrákat létrehozni ezen a világon. Mivel valamennyien „hasonló képességeket kaptunk, s valamennyien a természetnek egyazon közösségén osztozunk, nem tételezhető fel közöttünk semmiféle alárendeltség, amely felhatalmazna minket egymás elpusztítására, mintha úgy teremtetünk volna egymás használatára, mint ahogy a teremtmények alsóbb rendjei a mi használatunkra”.²² Ez az eszme végső soron egy időzített bomba, amit az örökletes arisztokrácia, a rabszolgaság és a királyok isteni jogának alapjaihoz rögzítettek. „Locke egyértelműen megkérdőjelezte a rögzített hierarchikus berendezkedést, amit a tizenhetedik század folyamán szinte mindenütt magától értetődőnek vettek, ahol európaiak éltek” – írja James T. Kloppenberg.²³

Locke azt akarta, hogy mindenki ugyanazok a szabályok vonatkozzanak: „kihirdetett, érvényes törvények [...], amelyeket nem szabad egyes esetekben megváltoztatni, hanem ugyanazt a szabályt kell alkalmazni a gazdagra és a szegényre, a kegyencre a királyi udvarban és a falusi emberre az eke szarva mellett.”²⁴ A jogállamiság, amely figyelmen kívül hagyja az öröklött felsőbbrendűségről vallott nézeteket, jelenti az ideális eszközt arra, hogy elérjük „az emberek békéjét, biztonságát és a közjót”.²⁵ Ez az eszme képezi az egész lényegét. Nem tudunk rendet rakni az emberek szívében,

csak a cselekedeteiket szabályozhatjuk. „[...] a kormányzat alatt élő emberek szabadsága annyit jelent, hogy van egy állandó szabály, amely szerint élnek, amely általánosan érvényes e társadalomban mindenkire, és amelyet e társadalom törvényhozó hatalma alkotott – írta Locke –; ez tehát a szabadság arra, hogy a saját akaratomat kövessem mindama dolgokban, melyekre nézve a szabály semmit sem ír elő, és hogy ne legyek alávetve egy másik ember változékony, bizonytalan, ismeretlen és önkényes akaratának.”²⁶

Annak idején több történész is azt állította, hogy Locke Második értekezése kevésbé tekinthető önálló politikafilozófiai műnek, sokkal inkább egy olyan politikai iratnak, amelynek célja a dicsőséges forradalom igazolása. Ám nyilvánvaló, hogy Locke a nagy részét már jóval azelőtt megírta, hogy a dicsőséges forradalom kibontakozott volna; akkor, amikor az még felségárulásnak számított. „Az 1680-as években az akkor még mulatságosnak tetsző elképzelés, miszerint a szuverén hatalom forrása az angol népben keresendő, és nem a királyi parlamentben, igencsak veszélybe sodorta a disszidensek életét” – írja Kloppenberg.²⁷ Az ok-okozati viszony itt megint csak lényeges tényező. A terepen fennálló tények már jóval azelőtt megváltoztak, mielőtt maga az eszme legitimálta volna a tényeket. A vita, ami arról folyik, hogy a Második értekezés alapján véve vajon politikai irat vagy filozófiai mű, szem elől téveszti a lényeget: ez egy kulturális dokumentum, ami egy eljövendő korszak eszméjére reflektált.

*

John Locke egyfajta gödörként tekintett a múltra, amiből az emberiségnek kemény munka árán kell kitörnie. Jean-Jacques Rousseau ellenben úgy vélte, már az is szégyen, hogy létrát készítettünk hozzá. Míg Locke a modern társadalom megjelenését nemcsak az emberek, hanem egyben az elme felszabadulása történetének is értelmezte, addig Rousseau az elnyomás egyik formájaként tekintett a modernsége.

Rousseau a svájci Genfben született, az egyetlen olyan társadalomban, amely Rousseau gondolataiban – mint a politikai szerveződés eszményi formája – versenyre kelhetett az ókori Spártával. Röviddel megszületése után elhunyt az édesanyja. Apja, Isaac, aki kiváló és túlképzett órás volt, és rangon felül nősült, Genfben nevelgette a kis Jean-Jacques-ot egészen

addig, míg a törvénnyel való összetűzése következtében el nem hagyta fiát, olyan rokonaira bízva a neveltetését, akik rosszul bántak vele.

A tizenhat éves, koraérett Rousseau úgy döntött, szerencsét próbál. Savoyában elszegődött inasnak egy gazdag, excentrikus asszony, de Warens báróné mellé. A meglehetősen fiatal báróné elhagyta a férjét, a pénze egy jelentős részét magával vitte, és szeszélyes kalandornővé vált. Az egyik foglalatossága egyfajta katolikus misszióként volt értelmezhető, elsősorban fiatal protestáns férfiak áttérítésére specializálódva. Rousseau pártfogójaként – végső soron szeretőjeként – viselkedett. Amikor végül otthagyta munkaadóját, Rousseau – aki korábban semmiféle hivatalos oktatásban nem részesült – már kész tudós férfiúként és szárnyait bontogató filozófusként távozott. Végül Párizs felé vette az irányt, hogy híressé váljon. Abban reménykedett, hogy az emberek felismerik egyedi tehetségét.

Rousseau harmincéves volt, amikor megérkezett Párizsba, ami akkortájt a világ szellemi központjának számított. Megismerkedett Denis Diderot-val, egy ugyancsak ambiciózus fiatal értelmiséggel, aki később az Encyclopédie – a művészetek és tudományok nagy összefoglaló művének, egyben a francia felvilágosodás legfontosabb kiadványának – társalapítója és szerkesztője lett. Ők ketten számítottak a philosophes, vagyis azon szélsőséges, antiklerikális, demokratikus értelmiségiek legjelentősebb képviselőinek, akik lefektették az Értelem korának alapjait.

Rousseau végül híresebbé vált, mint Diderot vagy bármelyik másik filozófus. Igazi értelmiségi hírességként kezelték, egy időben a királyi udvar éppannyira csodálta zseniális írásaiért, mint zeneműveiért és operáiért. „Ennek ellenére sosem tűnt úgy, mintha otthon érezné magát Párizsban, és végül mégis átengedte magát az elidegenedés és az önutálat zord érzésének” – írja Michael Locke McLendon.²⁸

Ennek természetesen megvolt a maga oka. Hogy őszintén fogalmazzunk, Rousseau egy igazi rohadék volt. Gazember volt, showman, elképesztő és sokszor szívtelen, képmutató alak. Akik látták az Amadeus című filmet, azoknak mondom, hogy bár Rousseau bizonyára kevésbé viselkedett olyan bolondként, mint Tom Hulce Mozartja, ám éppoly megvetően viseltetett a társadalmi szokásokkal szemben. Számos szeretővel büszkélkedhetett. Vallomások című művében elismeri, hogy egyiküktől, egy Thérèse

Levasseur nevű egykori szobalánytól több gyermeke is született. A férfi, aki azt mondta, hogy „semmi sem érinti oly mélyen a szívemet, mint a jókor jött bátor cselekedet az eltiport gyengék érdekében”²⁹, mégis rákényszerítette szeretőjét, hogy minden gyermeküket – közvetlenül születésük után – adja árvaházba. A férfi, aki az egyik legnagyobb hatású és leghíresebb könyvet írta arról, miként neveljük megfelelően a gyermekeinket, magára hagyta a saját gyerekeit.³⁰

Ez a típus manapság sem ismeretlen. Voltaképpen Rousseau hozta létre az értelmiségi celebritásnak azt a típusát, aki egyre nagyobb hírnévre és egyre több nyilvános összetűzésre vágyik, miközben növekvő megvetéssel viseltetik más értelmiségiek iránt, akik szerint nem önazonosak és túlságosan szörszálhasogatók. Ezek után nem csoda, hogy kora vezető gondolkodói közül sokan illették megvetéssel. „Megkaptam, uram, s köszönöm az emberi nem ellen írt könyvét – írta Voltaire Rousseau-nak A társadalmi szerződésről című könyve kapcsán. – Sosem pazaroltak még annyi szellemi erőt arra, hogy állatokká süllyesszenek mindnyájunkat. Aki az ön könyvét olvassa, szeretne mindjárt négykézláb járni.”³¹ A Rousseau és az angol filozófus, David Hume, között kirobbanó viszály nemzetközi drámába torkollott. (Hume igyekezett biztonságos helyet szerezni az angliai száműzetését töltő Rousseau-nak; cserébe Rousseau azzal a bizarr vádaskodással hálálta meg a kedvességét, miszerint Hume volt a főkolompos valamiféle ellene irányuló összeesküvésben.)³² Hume barátjának, Adam Smithnek címzett egyik levelében a következőket írta Rousseau-ról:

Magad is láthatod, [Rousseau] maga a szeszély, a színlelés, a romlottság, az önteltség és a nyughatatlanság megtestesítője, egy aprócska, ha nem túlzás ezt mondani, örülettel fűszerezve [...] A fenn említett tulajdonságokból, kiegészülve a hálátlansággal, a vadsággal és a hazudozással, nem is beszélve az ékesszólásról és a találékonyságról, áll elő a kompozíció egésze.³³

Rousseau kimondottan tehetségesnek mutatkozott a hálátlanság és a nyilvános sértegetések terén, amivel azt érte el, hogy az élete szó szerint egyfajta valóságshow látszatát keltette. Valószínűleg itt volt a kutya elásva. Rousseau, akit nem korlátoztak a becsületességről és a tisztességről vallott

hagyományos elgondolások, egyszerűen csak azért is képes volt botrányokat kirobbantani és konfliktusokat generálni, hogy ne terelődjön el róla a nyilvánosság figyelme, és erre még Denis Diderot is figyelmeztette Hume-ot. Maga Diderot persze sosem dőlt be Rousseau-nak. Az egyik barátjának küldött levelében, aki tanácsért fordult hozzá, miként kezelje a nyilvános botrányt, Diderot a következőt írta: „Én magam vagyok a sikerem kovácsa, és versenybe szólítom a világ összes hálátlanját, pletykafészkrét, rágalmazóját, irigykedő gazemberét, hogy próbálják meg ezt elvenni tőlem.”³⁴ Szinte biztos, hogy Rousseau-ra utalt. Egyik másik levelében Diderot a következőket nyilatkozta Rousseau-ról:

Megvetéssel és szávalommal telve gondolkodom rá. Amerre megfordul, csak bűnbánat és szégyen jár a nyomában. Egyedül önmagával törődik [...] A polgártársaim és az idegenek egyaránt szeretnek, tisztelnek, mondhatni még nagyra is tartanak [...] A hatalmas cárnő által biztosított előnyök széles körben növelték a cárnő renoméját, az ő és a saját cselekedeteimet dicsérve. A hír eljutott az áruló fülébe is: és most dühösen harapdálja a nyelvét. Napjai szomorúsággal telnek; éjjelente nyugtalanul forgolódik. Jómagam nyugodtan alszom, mialatt ő szomorkodik, talán még sír is, és magát kínozza fokozatosan átengedi testét az enyészetnek.³⁵

A Rousseau-val kapcsolatos vitákban valamiért rendre felmerül válaszként, hogy ezek a felvetések ad hominem érvelésnek tekinthetők; egy olyan kísérletnek, amelynek célja úgy aláásni valaki érvelését, hogy az érve helyett a személyét támadjuk. Jelen esetben azonban egyáltalán nem ez a célom. Mindössze úgy vélem, hogy komoly összefüggés fedezhető fel Rousseau erkölcstelen viselkedése és a filozófiája között. Nem azt akarom mondani, hogy a filozófiája csupán az erkölcsi gondolkodása egyfajta racionalizálásaként értelmezhető (bár ebből elég sok található a Vallomásokban). Sokkal inkább úgy gondolom, hogy Rousseau-nak a társadalomtól való elidegenedése – a divatostól és a polgáritól egyaránt – megajándékozta egy szemléletmóddal, ahonnan földönkívüli perspektívából tekinthetett a kor képmutatására.

Ám egyben lyukat is ütött az ő lelkén, mégpedig a szellem éhességét. Úgy vélte, hogy egy rendezetlen társadalom rendezetlen lelkeket eredményez. Ez a rendezetlenség egy olyan új társadalomért kiáltott, amely összhangba

hozza a lélek belső életét valamennyi társadalmi megállapodással. Olyan, mintha Rousseau elutasította volna a fiatalkori puritanizmusa tisztaságát és becsületességét, ugyanakkor a teológiai előfeltevései közül viszont többet is megtartott volna: a világ, ahogyan mi ismerjük, romlott hely. Az egyén és Isten közé helyezett összes „közvetítő” csupán elvonja a figyelmünket az igazságról és az isteniről.

Megfelelő körülmények között Rousseau új hitre való áttérésének története versenyre kelhetne Pál történetével, amiben az apostol a damaszkuszi úton talált rá Istenre. Harminchét évesen, amikor Vincennes-ba ment – gyalog, nem tudta megfizetni a lovas kocsi viteldíját –, hogy meglátogassa Diderot-t, akit a kormányzattal szembeni kritikája miatt börtönbe zártak, Rousseau szeme megakadt egy szórólapon, ami a dijoni akadémia által támogatott tanulmányíró versenyt hirdetett. A témája a következő volt: „A tudományok és a művészetek fejlődése vajon rombolta vagy javította az erkölcsöket?”

„Abban a pillanatban, amikor ezt elolvastam – emlékezett vissza rá később –, úgy éreztem, mintha egy másik világ sejlett volna fel előttem, és egy másik emberré váltam volna.” Rousseau-ban romantikus szellemiség lakozott. „Úgy éreztem, mintha elmém fényárban úszott volna [...] úgy éreztem, eluralkodott rajtam a szédülés, mintha megrészegültem volna.” Elmondása szerint a földre kucorodott, és egyfajta transzcendens állapotba került. Amikor magához tért, könnyeitől átázott a felöltője.

„Ennek az ömlengésnek az volt az oka – írja Tim Blanning –, hogy Rousseau hirtelen felismerte, hogy a dijoni akadémia kérdése nem csupán költői volt.”³⁶ Gyanítom, az akadémia rektorai nem feltétlenül értettek volna ezzel egyet. A kérdést szinte biztosan költői jellegűnek szánták, csakúgy, mint az oberlini pályázat szervezői, akik azt kérdezték, hogy „vajon a sokféleség erősebbé tesz bennünket?”, egyszerűen feltételezve, hogy a verseny azzal érne véget, ha valaki a legkreatívabb – leghűségesebb – módon azt felelné, hogy „igen”.

Rousseau esszéje, Javított-e az erkölcsökön a tudományok és a művészetek újraéledése? – amivel megnyerte a pályázatot – képezi gondolkodása sarokkövét. Rousseau a feje tetejére állította a civilizáció történetét. Minden haladás voltaképpen a romlás elterjedését szolgálta. Minden finomítás csupán egy kellemes máz volt, ami elfedte az alatta meghúzódó korrupciót.

A civilizáció nem tett szabaddá; helyette rabszolgasorba taszított. „Az ember szabadnak született, és mindenütt láncokat visel” – szól híres gondolata A társadalmi szerződésről című művében.³⁷ De az elképzelés már megjelent a Javított-e az erkölcsökön a tudományok és a művészetek újraéledése? című munkájában is:

A kormányzat és a törvények gondoskodnak az egybegyűlt emberek biztonságáról és jólétéről, a tudományok, az irodalom és a művészetek, e nem kevésbé zsarnoki, és talán még hatalmasabb erők, virágfüzerekkel borítják az emberekre vert vasláncot, elfojtják bennük azt az érzést, hogy eredetileg szabadnak születtek, megszerettetik velük a rabszolgaságot, és azzá teszik az embereket, amit civilizált népnek szokás nevezni.³⁸

Bizonyos szempontból Rousseau valamennyi írása az Emil, avagy a nevelésről című regénye első mondatának valamilyen változata. „Minden jó, amidőn kilép a dolgok alkotójának kezéből, de minden elfajul az ember kezei közt.”³⁹ Az Emil, állította Rousseau, „nem több mint értekezés az eredendő emberi jóságról”.⁴⁰

Locke-hoz hasonlóan Rousseau egész politikafilozófiáját az emberiség kitalált eredettörténetére alapozza, ami pedig a nemes vadembernek azon a tanán alapult (még akkor is, ha maga sosem használta ezt a kifejezést), amit korábban már részletesen tárgyaltunk. Az ember jó. Az ember magányos. (Rousseau nem sok figyelmet szentel a nőknek.) Tekintettel arra, hogy a társadalom romlott, és eltérít minket a természettől és az ember természeti állapotától, az ember legnagyobb tévedése, hogy elhagyta a magányos önellátás (és önzés) világát, és megalkotta a társadalmat.

Locke rendkívül összetett módon gondolkodott az eredendő bűnről, és elutasította azt a felfogást, hogy Ádám bukásának következményeit a mindenkori emberiség örökké magával cipeli. Rousseau-hoz hasonlóan úgy vélte, a természeti állapotban nem létezett bűn. Ám ez abból fakadt, hogy a természeti állapot a lehető legtágabb értelemben véve törvény nélküli állapot volt. Az ember – a zsidóktól a keresztényekig – abban az áldásban részesült, hogy erkölcsi törvényeket kapott Istentől, és az ezen törvényekkel szembeni engedetlenség hozta létre magát a bűnt. Rousseau ezt éppen fordítva látta. Idézzük csak fel, mit írt az Emilben: „Minden jó, amidőn kilép a dolgok alkotójának kezéből, de minden elfajul az ember kezei közt.”

Locke szerint az ember az értelmére és a munkájára támaszkodva képes – az emberi haladás motorjaként – a saját kezével létrehozni mesterséges dolgokat – mint például vagyont és tulajdont. Rousseau a romlottság jelét véli felfedezni mindenben, ami mesterséges. Locke áldásként tekint Isten erkölcsi útmutatására; Rousseau viszont egy romlást terjesztő átkot lát benne. Rousseau szerint rögvest megkezdődött a romlás folyamata, amikor az ember először lépett erre az útra. Az Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól leghíresebb passzusában Rousseau a következőképpen fogalmaz:

Az első ember, aki bekerített egy földdarabot, és azt találta mondani: ez az enyém, s oly együgyű emberekre akadt, akik ezt el is hitték neki, ez az ember teremtette meg a polgári társadalmat. Mennyi büntől, háborútól, gyilkosságtól, nyomorúságtól és szörnyűségtől menekült volna meg az emberi nem, ha valaki kiszakítja a jelzőkarókat vagy betemeti az árkot, és így kiált társaihoz: Ne hallgassatok erre a csalóra! Elvesztetek, ha megfélekeztek róla, hogy a termés mindenkié, a föld pedig senkié!⁴¹

„[...] minden későbbi haladás látszólag az egyén tökéletesbedéséhez, ám valójában a faj elaggásához vitt közelebb” – írta Rousseau.⁴² Kiválóan azonosítja be a magántulajdont és a munkamegosztást mint a kulturális és a gazdasági fejlődés legfőbb hajtóerőit. A baj csak az, hogy utálja őket:

[...] egyszóval, amíg csak olyan munkákkal foglalatoskodtak, amelyeket egyetlen ember is el tudott végezni, és olyan mesterségekkel, amelyekhez nem volt szükség több kéz együttműködésére, addig szabadok, egészségesek, jók és boldogok voltak, amennyire csak természetüknél fogva lehettek, és szünet nélkül élvezték a független tevékenykedés édességét. De attól a pillanattól fogva, hogy az egyik ember rászorult a másik segítségére, hogy észrevették: előnyös lehet, ha egyvalaki kettő számára elegendő készletekkel rendelkezik, az egyenlőség oda volt, megjelent a tulajdon, szükségessé vált a munka, s a hatalmas erdők derűs mezőkké változtak át, amelyeket emberi verítékkal kellett öntözni, s ahol a természettel együtt rövidesen kicsírázott és nagyra nőtt a szolgaság meg a nyomor. Két mesterség, a kohászat meg a földművelés bevezetése váltotta ki e nagy forradalmat. A költő szerint az arany meg az ezüst, ám a filozófus

szerint a vas meg a gabona civilizálta az embert, s okozta az emberi nem vesztét.⁴³

Noha nem kímélem Rousseau-t, mégis meg kell vallanom, hogy egyre jobban értékelem írásait. Az ő személyes viselkedése ugyan visszataszító volt, következetlenségei és következtetései pedig gyakran dühítőek, ám ami a mások hamis ájtatoskodásának, képmutatásának és romlottságának kiszűrését illeti, abban legalább olyan figyelemreméltónak mutatkozott, mint amilyen tehetségesen bemutatta mindezt. Jóval azelőtt, hogy az idegtudomány bebizonyíthatta volna, Rousseau már felismerte: mindnyájan arra vágyunk, hogy a társadalom különlegesnek, egyedinek vagy fontosnak tartson bennünket. Rousseau ezt nevezi amour-propre-nek – vagyis önszeretetnek –, amit magyarul többnyire a „hiúság”, a „büszkeség” vagy az „önbecsülés” kifejezésekkel illetünk. Szembeállítja az amour de soi-val, ami – bosszantó módon – ugyancsak önszeretetet jelent. Rousseau szerint az amour de soi az a természetes önérdék, amin az ősember az állatokkal együtt osztozott, mielőtt még megrontotta volna a társadalom. Az amour de soi mindig jó és nemes, mivel a rousseau-i természeti állapotban az emberi önérdék kielégítése sosem mások rovására történt. Ez természetesen képtelenség. Az állatok, mindenekelőtt a ragadozók, másoknak ártva tesznek eleget saját önérdéküknek – és ez alól bizonyára az ősemberek sem képeztek kivételt.

Rousseau még azt is felismerte, hogy az amour-propre gyökerei a kisebb törzsekben vagy csapatokban előforduló szexuális versengésig és státuszhajszolásig nyúlnak vissza. Úgy vélte, hogy a modernitás társadalmi betegségeit az amour-propre fellángolása okozta; részben azért, mert a piaci rendszer a vagyont teszi a társadalmi státusz mércéjévé. Azaz Rousseau saját, gyakran nagyon elmés elemzése alapján az ideológia másodlagos ahhoz képest, amit ő szenvedélyeknek nevez – és ebben igaza van.

Az első modern önéletrajz szerzőjeként Rousseau őszintén nyilatkozott a küldetéséről, ami arra irányult, hogy megglelje valódi önmagát, és igyekezzen hű maradni hozzá. Jóval kevésbé volt őszinte a művelt társadalom aggodalmaival szembeni megvetése kapcsán. Imádott a figyelem középpontjában lenni. Talán valóban úgy gondolta, hogy a státusz és a mások tiszteletének elérése iránti vágy – az amour-propre – temérdek

gonoszságnak képezte forrását a világban, ennek ellenére mégis sóvárgott a státusz és az elismerés után. Rousseau-ban volt valami Donald Trump-i vonás, amitől, úgy tűnik, azt hitte, jobb akár negatív módon megnyilvánulni, mint sehogy.

A Javított-e az erkölcsökön a tudományok és a művészetek újraéledése? című írásának a végén Rousseau egy jövődőléssel él. Egy nap az emberiség fel fogja ismerni, hogy milyen szörnyű hibát követett el, és az Úrhoz fohászkodik majd: „Mindenható Isten, te, aki rendelkezel az emberi szellemmel, szabadíts meg atyáink tudományától és végzetes műveitől, add vissza nekünk a tudatlanságot, az ártatlanságot és a szegénységet, mert nincs más javunk, ami boldoggá tehetne minket és becsessé teelőtted.”⁴⁴ (Mi sem lehetne ettől kevésbé locke-i!)

Okkal tartják Rousseau-t a romantika atyjának. A romantika úgy tekint a modern világra, mint ami elidegeníti és megcsonkítja a lelket, és háborúba vezet bennünket a természet ellen. „A pálya a győztes felé lejt!” – hangzik manapság oly sokak szájából a romantika csatakiáltása. Függetlenül attól, hogy jobbról vagy balról származik, a radikalizmus valamennyi formája alapvetően romantikus. A „rombolj le mindent!” törekvésre elsődlegesen a status quóra adott pszichológiai válaszként kellene tekintenünk. A különböző ideológiák eltérő mázzal vonják be ezt a törekvést, de az alatta meghúzódó lényegi tartalom nem ideológiai, hanem ösztönös. Lenin, Hitler és összes száználmas követőjük abból a feltevésből indult ki, hogy a civilizáció jelenlegi szerkezete romlott, ezért le kell bontani. A radikalizmus a szélsőségekig vitt romantika. Szabadulj meg mindentől, és kezd elölről!

Rousseau-ra másként úgyis tekinthetünk, mint az elidegenedés modern eszméjének atyjára. Az emberek kétségtelenül már a felvilágosodást megelőzően elidegenedetten érezték magukat, de – mint megannyi másik szenvedély és eszme esetében – az efféle érzésekre is a vallás szemüvegén át tekintettek. Az elidegenedéssel (nem is beszélve a meg nem érdemelt státuszokról) kapcsolatos érzéseinket úgy is lehetett kezelni, hogy megpróbáltuk helyreállítani a viszonyunkat Istennel.

A felvilágosodás azonban letaszította Istent a trónjáról, és az embert tette meg az ember mércéjévé. Rousseau volt az, aki először érvelt amellett, hogy magunkkal kellene helyreállítanunk a viszonyunkat, mivel mi

magunk, a lelkiismeretünk, az igazság belső lámpása az, ami megvilágítja utunkat ezen a világon. Hitte, hogy mélyen legbelül mindnyájunkban létezik, vagy legalábbis létezett, egy autentikus, valódi nemes vadember, amit megrontott a civilizáció, arra kényszerítve bennünket, hogy törődjünk inkább a státusszal, a vagyonnal, a tisztelettel, a hírnévvel és az egyéb mesterséges dolgokkal.

Rousseau szerint a felvilágosodás előtti társadalomban az egyház egyfajta korrupt céhként működött, a saját és nem általában a hit vagy a polgárok érdekében felhasználva hatalmát. Úgy vélte, hogy a felvilágosodás új hercegei semmivel sem jobbak, mint azok a hercegek vagy papok, akiket megfosztottak a hatalmuktól. Az olyan ambiciózus értelmiségiek, akik szabadgondolkodóként és filozófusként aposztrofálták magukat, „hasznos okokból semmivel sem lehetnek volna jobbak, mint egy fanatikus” egyházi a megelőző korokból – írta Rousseau.⁴⁵

Rousseau előrelátó módon észrevette, hogy az értelmiségiek milyen szerepet játszanak majd a modern társadalmakban, valamint, hogy az ideológusok mint a dolgok értelmének meghatározói – akik nem csupán értelmiségiek, hanem vannak köztük művészek, nevelők és olyan szakmák képviselői is, akik eszmékkel és fogalmakkal dolgoznak – veszik át a papok helyét. Rousseau szemében az úgynevezett Értelem Kora egyszerűen csak az elnyomás egy másik névvel illetett, új korszakát jelölte. Számára a demokrácia és a korlátozott, kormányzat Locke, Montesquieu és az alapítók által kidolgozott felvilágosodásból fakadó elméletei semmivel sem voltak jobbak annál, mint amit helyettesíteni akartak velük.

Ezen a ponton fedezhetjük fel, miért gondolom úgy, hogy Rousseau személyes jelleme releváns lehet számunkra a filozófiáját illetően. James Boswell, a skót író felidézte a Rousseau-val folytatott egyik beszélgetését. „Uram, jómagam nem kedvelem a világot – mondta neki Rousseau. – Fantáziavilágban élek, és nem tudom elviselni a világot olyannak, amilyen [...]. Az emberiségtől undorodom. A házvezetőnőm szerint sokkal szórakoztatóbb vagyok azokon a napokon, amiket magányosan töltöttem, mint akkor, ha társaságban voltam.”⁴⁶

A felvilágosodásnak és az abszolutizmus régi rendszerének ez a kettős bírálata kissé anarchistának vagy libertariánusnak tűnhet: a rendszert

manipulálják; az uralmon lévők csak a maguk érdekével törődnek; ne bízz az Emberben! Rousseau megoldása viszont nem a politikai kényszer és a manipuláció elutasításából állt. A látszólag tisztább célok elérése érdekében ezeket is bevetették.

Rousseau számára az ember és a társadalom egyaránt rendezetlennek, természetellenesnek, meghibásodottnak – vagyis elidegenedettnek tűnt. Az egyének nem álltak összhangban a természetükkel, ebből kifolyólag pedig a társadalom sem. Az emberek megjavítását célzó egyetlen módszernek az tűnt, hogy létrehozunk egy új társadalmat, ami kellő felhatalmazással bír ahhoz, hogy betöltse a lelkünkben található űrt. A megváltás kollektív erőfeszítésnek tetszett. Az emberiség már nem volt képes visszatérni a magányos vademberszerű léthez; az emberiségnek a csoporton belül kellett új értelemre szert tennie, amit az „általános akarat” kormányzott; egy sajátos kollektív öntudat, ami elsőbbséget élvezett az egyéni lelkiismerettel szemben.

Ez pedig nem más volt, mint a törzsi ösztön zseniális szellemi felújítása. A rousseau-i eszményi társadalomban valamennyi polgár a csoporton, és csakis a csoporton keresztül nyerné el létezése értelmét. Maga a csoport képezné az új vallásos hit tárgyát, ami meghatározná, az egyén miként lehetne az egész szolgálatára. Sokatmondó, hogy Rousseau Spárta katoná államához fordult a társadalmi szerveződés új modelljének kidolgozása céljából, amely során a társadalommérnökök a polgári vallás antik római és görög fogalmát alkalmazzák a modern társadalomra. Ez a polgári vallás érzelmileg az általános akarathoz és a közösséghez kötne a polgárt.

Rousseau polgári vallása alapvetően totalitárius intézmény. Ha nem vagyunk hajlandók elfogadni az új polgári vallás dogmáit, akkor ki kellene bennünket közösíteni. Aki nyilvánosan elismeri az általános akarat törvényét, majd mégis megszegi azt, „azt az embert sújtsa halálbüntetés; a legnagyobb bünt követte el, hazudott a törvény színe előtt”.⁴⁷ Rousseau magyarázatképpen hozzáteszi: „Véleményem szerint tévednek azok, akik különbséget tesznek a polgári és a teológiai türelmetlenség között. A kettő elválaszthatatlan egymástól. Nem élhetünk békében olyan emberekkel, akikről azt hisszük, hogy kárhozatra vannak ítélve; ha szeretjük őket, úgy

gyűlöljük Istent, aki büntetésével sújt le rájuk; tehát okvetlenül meg kell téríteni, vagy meg kell gyötörni valamennyit.”⁴⁸ Ebből a célból a nyilvános „cenzorok” és egyéb bírák formálnák és határoznák meg a közvéleményt, valamint azonosítanák be azokat a „hitetleneket”, akiket ki kell végezni. Más szóval, az államnak minden joga meglenne ahhoz, hogy a nagyobb jó érdekében tökéletesítse az emberek lelkét. Rousseau így próbálta kiküszöbölni az eredeti munkamegosztást, amit a kereszténység még Szent Ágoston nyomán vezetett be Nyugaton. Új teokráciára vágyott, ami betemette volna a vallást és a világi ügyeket elválasztó árkot. Ez az elképzelés egyenértékű azzal, amit a kiváló szociológus, Robert Nisbet – talán egy kissé túlozva – úgy aposztrofált, mint „a legerősebb állam, ami valaha felmerült a politikafilozófiában”.⁴⁹

A nacionalizmus keretként szolgált ehhez az elképzelt, új közösséghez. Ha szeretnénk megtalálni a legnyilvánvalóbb példáit annak, miként is működnek Rousseau eszméi a gyakorlatban, tekintsük meg azokat a rémtetteket, amiket a francia forradalom végén, a terror uralma idején követtek el, amikor a rousseau-i cenzorok tanácsának megtestesüléseként szolgáló Közbiztonsági Bizottság halálra ítélte a hitetleneket az általuk épített nagy és új francia nemzet nevében. A forradalmárok hitték, hogy a nulláról építenek fel egy új nemzetet. Rousseau társadalmi szerződését „a jogalkotók világítótornyaként” üdvözlötték.⁵⁰

Állítólag Maximilien Robespierre, a jakobinus terror uralmának főmérnöke – ennél fogva az első modern, totalitárius tömeggyilkos – mintegy vallásos áhítattal, napi rendszerességgel olvasott Rousseau-t.⁵¹ Robespierre arra használta Rousseau eszméit, hogy egy magasabb eszmény nevében igazolja a tekintélyét. „Számunkra, akik nem vagyunk semmilyen pártnak sem a tagjai, nem állunk semmilyen frakció szolgálatában, jól tudjátok, fivéreim és barátaim, a mi akaratunk az Általános Akarat” – jelentette ki 1792-ben a különböző francia közigazgatási kerületek vezetőinek címezve.⁵²

Dacára annak, hogy Robespierre-t egy puccs keretében meggyilkolta egy olyan frakció, amelyet megrémített az ő hatalmi túlsúlya, a francia forradalmárok még a thermidori reakciót követően sem fordultak el Rousseau tanaitól. Úgy gondolták, hogy Robespierre volt az, aki elárulta Rousseau valódi szellemiségét. 1794-ben a forradalmi kormányzat

parancsba adta Rousseau maradványainak exhumálását és Párizsba szállítását, hogy újratemessék a Panthéonba. Egy bársonypárnára téve körbehurcolták A társadalmi szerződésről című könyve egy példányát, miközben egy tizenkét ló vontatta fogat cipelt egy Rousseau-szobrot.⁵³

A Rousseau és Locke által előadott történetek – csakúgy, mint a Rousseau-ról és Locke-ról szóló történeteink – a nyugati civilizáció és – egyre inkább – magának a modernitásnak a két főáramlatát jelenítik meg. Ez a küzdelem két elgondolás között zajlik: az egyik szerint a múlttól való menekülésünk az emberiség természeti állapotához képest elért dicsőséges fejlődésünk révén valósult meg, a másik szerint a világ, amit létrehoztunk, azért romlott, mert mesterséges. Az egyik oldal szerint a formális erkölcsi törvény és a képviseleti kormány felszabadító áldás. A másik szerint az igazság nem rajtunk kívül található az univerzális szabályok és mások tolerálásának formájában, hanem a saját érzéseinkben és az értelemben, amit a csoporthoz való tartozásból nyerünk.

Noha Locke és Rousseau hasznos jelölőként szolgálhatnak a bal- és jobboldal megkülönböztetéséhez, a megosztottság mégis jóval alapvetőbb ennél, mert ez magában az emberi szívben húzódik. Léteznek olyan baloldali emberek, akik sokkal locke-iánusabbak, mint gondolnák, és léteznek olyan jobboldali emberek, akik sokkal rousseau-iánusabbak, mint azt hajlandók lennének beismerni. Locke azt a felfogást képviseli, hogy nemcsak a természetet vagyunk képesek meghódítani, hanem az emberi természetet is. Rousseau ezzel szemben azon az állásponton van, hogy az ilyen hódítás maga az elnyomás. Ez a feszültség tartósan sosem lesz megoldható, mivel a locke-i világ kényszer az emberi természetre vonatkozóan, az emberi természet viszont nem változik. Mindnyájan aljas vademberként kezdjük el utazásunkat. A nemességet tanítani – és elérni kell. Ezt pedig nem örökölhettük.

6

Az amerikai csoda

AMIT ÍRÁSBA FOGLALTAK

„Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtetett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen Jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az Élethez és a Szabadsághoz, valamint a jog a Boldogságra való törekvésre...”

– THOMAS JEFFERSON ÉS MÁSOK:
A FÜGGETLENSÉGI NYILATKOZAT [{xx}](#).

Az Alapító Atyák tévedtek.

Nem magától értetődő, hogy bizonyos elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel az embert a Teremtője. Köznapi értelemben a „magától értetődő” egyszerűen annyit tesz: nyilvánvaló. A szótár szerint ami magától értetődő, az nem szorul külön bizonyításra. A gravitáció léte egy magától értetődő jelenség, és rendkívül könnyű bizonyítani. Nyilvánvaló, hogy a tűz éget, és ha valaki szerint ez bizonyításra szorul, akkor annak szívesen megmutatom.

Ám hogyan bizonyítjuk be valakinek, hogy a Teremtőnk elidegeníthetetlen jogokkal ruházott fel bennünket? Az emberiség évezredek óta próbálkozik bebizonyítani a Teremtő létezését. Amennyiben nem lehet mindenki számára kielégítő módon megtenni ezt, akkor roppant feladat azt bebizonyítani, hogy elidegeníthetetlen jogokat teremtett. Nyilvánvaló, hogy a természetes jogok létezése – hasonlóan Isten létezéséhez – a hit szellemi ugrását követeli meg. Eközben az emberiség hosszú története számos bizonyítékkal szolgál arra vonatkozóan, hogy – kezdve mindjárt az élethez való joggal – az emberek igenis könnyedén elidegeníthetők a jogaiktól.

Amerika alapításának első és legdicsőségesebb eredménye, hogy írásban kinyilatkoztatták – nem pedig csak érveltek mellette, követelték vagy

javasolták –, hogy minden ember egyenlőnek teremtetett, és a Teremtő révén elidegeníthetetlen jogokkal lett felruházva. Kissé erőltetett párhuzam, de – a Csoda kontextusában nézve – tekinthetünk úgy az angol népre, mint ami hasonló a zsidókhoz. A zsidók vezették be a monoteista erkölcsi rendszer alapjait. Az ókorban azonban ők voltak az egyedüliek, akikre vonatkozott. A keresztények fogták és univerzalizálták ezeket a tanokat. Hasonlóképpen az angolok voltak azok, akik előrukkoltak a jogokra és a szabadságra vonatkozó sajátos megállapodással – és működtették azt. Kezdetben azonban csak az angolokra vonatkozott. Amerika volt az, aki univerzalizálta ezeket az angol eszméket.

Gyakran jön válaszként az ilyesféle meglátásokra, hogy az alapítók egyáltalán nem szándékoztak ilyesmit tenni. Ők csupán képmutatók voltak, akik megtagadták a rabszolgák, a nők, és – kisebb, de még mindig jelentős mértékben – a tulajdon nélküliek jogait. Ezzel azonban csak fordítva ülünk a lovon, és megfosztjuk a dicsőségtől azokat, akik a világot jobb helyé tették. A jelenben tett lépéseinket az alapján ítéljük meg, hogy mekkora javulást eredményeztek számunkra a múlthoz képest. Ám – bosszantó módon – hajlamosak vagyunk a múltat a jelenben uralkodó standardok alapján megítélni. „Az képezi a forrását a történelem során elkövetett összes bűnnek és álokoskodásnak – kezdve mindjárt a leghétköznapiabbal, az anakronizmussal –, ha úgy tanulmányozzuk a múltat, hogy közben az egyik szemünket a jelenen tartjuk. Akkor csúszunk bele ebbe az érvelési hibába, amikor olyan ítéleteket hozunk, amelyek a leginkább magától értetődőnek tűnnek – figyelte meg Herbert Butterfield. – Ez képezi a lényegét annak, amit a »történelmietlen« kifejezés alatt értünk.”¹

Az alapítók úgy megforgatták a „történelem kerekét”, mint előttük még soha senki. A Locke és általában véve az angol nép által lefektetett elvek kiszélesítésével egy forradalmian új fejezetet nyitott az emberiség történetében. Vegyük fontolóra a Függetlenségi nyilatkozat előzményeit.

Hozzávetőleg kilencven évvel azelőtt, hogy Jefferson tolla papírt ért volna, a dicsőséges forradalom megszilárdította az angolok elköteleződését az ősi angol jogok iránt. Ez a forradalom nagy hatást gyakorolt az amerikai gyarmatok politikájára és az ott élők szellemiségére. Ahogy az anyaországban is elbukott az abszolutizmus fenyegető réme, ugyanúgy

csökkent a nyomás az Újvilágon is, lehetővé téve a képviselői intézmények szerves kifejlődését.² A jogok és a szabadság angol fogalmai csak felerősítve nyerhették el értelmüket, tekintettel arra, hogy a korona igáját az Atlanti-óceán túloldalán jóval elnyomóbbnak vagy legalábbis igazságtalanabbnak érezték. Ahogy egyre növekedett a függetlenség iránti vágy a telepesekben, az angol férfiak jogairól és szabadságáról szóló érv kezdett átcsapni az általában vett férfiak jogairól és szabadságáról szóló argumentumba. Az események tehát arra ösztökélték az amerikaiakat, hogy nemcsak az angol korona iránti hűséget, hanem az angol egyediség eszméjét is lerázzák magukról.

Ezt a fejlődési folyamatot kiválóan szemlélteti „az én házam az én váram” kifejezés. Az eredeti mondás szerint „az angol [férfi] háza az ő vára”, és ez több volt, mint egy egyszerű kifogás, amivel a férfiek kivonhatták magukat a házimunka alól. Az elképzelés, miszerint még maga a király sem léphetett be hivatalosan egy angol otthonába, pontosan egyike volt az említett ősi angol szabadságjogoknak. Ez már évszázadokkal a dicsőséges forradalom előtt is általános megállapodásnak számított. Sir Edward Coke ezzel a kulturális szokással bővítette a szokásjogot 1628-ban: „A férfi háza a férfi vára, et domus sua cuique est tutissimum refugium [és minden férfi otthona az ő legbiztonságosabb menedéke].” 1763-ban William Pitt tisztázta a „vár” jelentését: „A saját viskójában még a legszegényebb ember is dacolhat a korona minden erőivel. Lehet akármilyen törekeny, rázkódó tetejű, széljárta, vihar tépte, eső áztatta, Anglia királyának akkor sincs joga belépni.”

Ez azonban nem azt jelentette a gyakorlatban, hogy az otthon sérthetetlen menedékként szolgált volna, ahol bárki szabadon hághatta volna át a jogszabályokat vagy elbújhatott volna a törvény szigora elől. Csupán azt jelentette, hogy az államnak megfelelő indokkal kellett rendelkeznie ahhoz, hogy beléphessen valaki otthonába. Az államnak bíró elé kellett vinnie az ügyet, aki aztán kiállított egy végzést, később már egy engedélyt. Innen ered a negyedik alkotmánykiegészítés, vagyis, hogy az „emberek jogát személyük, házuk, okmányaik és tulajdonuk biztonságához, valamint megalapozatlan házkutatások és lefoglalások elleni védelmét nem lehet megsérteni”.^{[xxi](#)} Ami angol szokásként indult, az idővel elidegeníthetetlen joggá vált.³

A Függetlenségi nyilatkozat hasonló mintázatot követ. Az „élet, szabadság és boldogság” sorától kezdve egészen az elidegeníthetetlen jogokról szóló részig mintha Locke-ot visszhangozná zanzásítva. A nyilatkozat azonban kevesebbrel tartozik Locke-nak, mint magának az amerikai népnek, ami ez idő tájt még épphogy csak felhagyott azzal, hogy angolként tekintsen magára. Évekkel később Jefferson azt írta, hogy „sem eredetiségre, sem elvekre, sem érzelmekre nem tartott igényt, és nem is valamely korábbi egyedi irat másolata kívánt lenni, hanem szándéka szerint az amerikai tudatot akarta kifejezni.”⁴ Ezt bizonyítja az a tény, hogy a nyilatkozat eredetileg korántsem egyetlen dokumentum volt, ahogy azt tanították nekünk. Pauline Maier azt találta, hogy különböző csoportok – kezdve a vidéki gyűlésektől egészen a New York-i kézműves céhekig és a massachusettsi városházákig – ténylegesen hozzávetőleg kilencven változatát írták meg a Függetlenségi nyilatkozatnak. Jefferson semmi újat nem talált fel a nyilatkozatban. Inkább csak egy határidőre elkészülő zseniális író volt, aki megelégedett azzal, hogy ékesszólóan összefoglalja azt, ami némileg több volt hagyományos amerikai bölcsességnél.⁵

Miként azt Gordon S. Wood a nyilatkozatot vizsgálva megfigyelte, az igazán fontos részt a végkövetkeztetése képezte: a szakítás Angliával. A „minden ember egyenlőként teremtetett” csak később nyerte el filozófiai és metafizikai jelentőségét. „Bizonyára kezdetben senki sem tekintett úgy a nyilatkozatra, mint ami a politikai elvek egyfajta klasszikus nyilatkozata lenne – írja Wood. – Csak az 1790-es években, amikor felütötte fejét az elkeseredett részlehajló politikai csatározás a föderalisták és a Jefferson vezette republikánusok között, akkor kezdték a nyilatkozatot jelentős alapító okiratként dicsőíteni.”⁶ A dicsőítés pedig végül a szentség szintjére emelte a nyilatkozatot.

„Tiszteljük a Függetlenségi nyilatkozatot! – erősködött Abraham Lincoln.⁷ – Tegyük újra magunkévá a függetlenségi nyilatkozatot, valamint azokat a gyakorlatokat és azt a politikát, mely összhangban áll vele!”⁸ Erre tett kísérletet a gettysburgi beszédében, amikor kijelentette: „Nyolcvanhét évvel ezelőtt apáink új nemzetet teremtettek ezen a földrészen. Ez a nemzet szabadságban fogant, s annak az elvnek szenteltetett, hogy minden ember egyenlő.”⁹ Lincoln lényegében átírta az alapítás szándékát, és az egészet amerikaiak vérével szentesítette. Nem számított, hogy a déliek meggyőzőbb

érvvvel rendelkeztek arra vonatkozóan, hogy ők értelmezik jobban a nyilatkozatot. Csak az új értelmezés számított, amivel átítatta. Az alapítók valószínűsíthetően hittek a locke-i természetes jogokban, de nem mondom vele újat, ha elárulom, hogy koránt sem konzisztensen kezelték őket. Többnyire inkább világi okoktól vezérelve tették kockára életüket és szent becsületüket. Lincoln ugyanakkor kiostált egy arany eszmét történetünk folyójából, és ikonná változtatta. Emiatt pedig az emberi egyenlőségnek ez az eszméje mélyebb gyökeret eresztett az amerikai életben. Száz évvel később Martin Luther King Jr. megismételte ezt a tettet. 1963-as Van egy álmom című beszédében a következőket mondta:

Ebben az értelemben jöttünk nemzetünk fővárosába, hogy beváltsuk a kötelezvényt. Amikor köztársaságunk megalkotói papírra vetették az alkotmány és a Függetlenségi nyilatkozat lenyűgöző szavait, kiállítottak egy kötelezvényt, amit örökösen hagytak valamennyi amerikaira. Ez a kötelezvény arra tett ígéretet, hogy minden embert, a feketéket éppúgy, mint a fehéreket, megilletik „az életre, a szabadságra és a boldogság elérésére irányuló” „elidegeníthetetlen jogok”.¹⁰

Lincoln és King mindketten ahhoz a történethez – a legjobb történethez – folyamodtak, amit magunkról mesélünk. Nem az eszmék hibája volt, hogy történetünk olyan amerikaiakkal kezdődik, akik nem voltak képesek megvalósítani az alapításba ágyazott ideákat; ez sokkal inkább annak bizonyítéka, hogy az Amerika által megtett út mily nemes. Ha Amerika nem tudna felmutatni mást, mint az anyagi jólétet, amit az amerikai csoda hozott létre nemcsak a saját polgárainak, hanem szerte a világon több milliárd embernek, az ország akkor is dicsőséges és előremutató ugrásnak számítana az emberiség történetében.

Vessünk hát egy közelebbi pillantást arra, hogyan is kezdődött el ez az egész.

*

Egyfajta hittételnek számít – kiváltképpen egyes amerikai konzervatívok körében –, hogy John Locke komoly hatást gyakorolt az Alapító Atyákra. Nemzedékeken át a legtöbb mértékadó történész is osztozott ebben a hitben.¹¹ Egyes kortárs tudósok azonban jóval szkeptikusabbak. A

kételkedők érve sokkal meggyőzőbb annál, mint amit még akkor gondoltam, amikor hozzáfogtam e könyv megírásához. Kutakodtam a Nemzeti Archívumok csodálatos online adatbázisában fellelhető, az alapítással kapcsolatos írások között. Azt hittem, hogy egyszerű feladatnak ígérkezik arról a férfiről szóló dicshimnuszokra rálelni, akit legtöbbször az angol felvilágosodás atyjaként, a „szabadság filozófusaként” és a „liberalizmus atyjaként” emlegetnek. Természetesen akad pár, de közel sem annyi, mint gondoltam.

A legmegdöbbentőbb dolog talán a következő: egyetlen utalás sincs Locke-ra A föderalistában (habár volt egy rövid szereplése az Anti-Federalist Papersben [Antiföderalista]). Oscar és Lilian Handlin megjegyzi, hogy hiába szentel Locke egy teljes fejezetet a rabszolgaságnak, nincs nyoma, hogy bármelyik alapító is idézte volna valamelyik írásában, amiket ez idő tájt az ebben a témában folyó viták kapcsán vetettek papírra.¹²

A kevés egyértelműen elismerő szó egyike a Függetlenségi nyilatkozat egyik aláírójától, James Wilsontól származik, az alkotmány vázlatának egyik jelentős kidolgozójától, aki egyben az egyike volt az első legfelsőbb bírósági bíróknak (összesen hat volt belőlük). A ratifikáló gyűlésen Wilson úgy nyilatkozott, hogy „az igazság az, hogy a legfőbb, abszolút és ellenőrizetlen hatalom a nép kezében marad [...] Eme igazság gyakorlati belátása erre az országra váratott. Nem tudok felidézni olyan alkotmányt, melyet erre az elvre alapoztak volna; mi ellenben tanúi lehetünk a haladásnak, és boldogan sütkérezhetünk látva a gyakorlatban is megvalósulni. Úgy tűnik, egyedül Locke rendelkezett olyan kiváló és éles elmével, mely – még ha csak elméleti szinten is – rámutatott erre a nagy igazságra.”¹³

Most már tudjuk, hogy Thomas Jefferson volt Locke nagy csodálója. Egy Benjamin Rushnak címzett levelében Jefferson egy történetet mesél arról, amikor Hamilton felkereste őt az otthonában. Jeffersonnál ott lógott a falon John Locke, Isaac Newton és Francis Bacon arcképe. Hamilton rákérdezett, hogy kik ezek. Jefferson úgy válaszolt, hogy ők „a valaha élt legkiválóbb emberek szentháromsága”.¹⁴ Ettől függetlenül az ő írásaiban sincs túl sok bizonyíték arra, hogy olvasta volna Locke Két értekezését. Továbbá a

Kongresszusi Könyvtára hagyományozott könyvgyűjteménye sem tartalmazott belőle egyetlen példányt sem.

Másrészt viszont Jefferson bőséggel merített Locke Levél a vallási türelemről című művéből, ami mintául szolgált a saját, vallásszabadságról szóló virginiai törvényének megszövegezéséhez.

A törvény újabb kiváló példa arra, hogy a gyakorlatban miként vezetnek el az eszmék egy történethez, valamint, hogy a kibontakozó történet miként csiszolja ezeket az eszméket addig, míg létre nem jönnek belőlük újabbak. Locke amellet kardoskodott, hogy katolikusokból és ateistákból nem lehetnek hűséges alattvalók vagy polgárok. „A hatóság részéről nem szerezhethet jogot a türelemre az olyan egyház [Katolikus Egyház], amelyben mindenki, aki abba belép, átkerül egy másik fejedelem védelmébe és szolgálatába.” Nem lehet megbízni az ateistákban sem, mivel számukra „nem szilárd és szent a hűség, a szerződés és az eskü, amelyek pedig az emberi társadalom összetartó kötelékei”.¹⁵

Jefferson eközben fogta Locke belső logikáját, és kiterjesztette a végkövetkeztetésére. A törvény szövege így kezdődik:

A vallásszabadság megállapításáról szóló törvény. Minthogy a Mindenható Isten a tudatot szabadnak teremtette; minden abbéli kísérlet, hogy időszakos büntetésekkel vagy terhekkkel, vagy éppen a polgári cselekvőképesség megakadályozásával gyakoroljunk rá hatást, többnyire csak a képmutatás és a hitványság elterjedését vonja maga után, és egyfajta elhajlásnak tekintendő attól a tervtől, melyet a hitünk szent szerzője alkotott, aki, bár egyszerre Ura a testnek és a tudatnak, mégis úgy határozott, hogy nem kényszerítés útján terjeszti a hitet, holott mindenható hatalma ezt lehetővé tette volna [...].¹⁶

A törvény nemcsak annak vetett véget, hogy az anglikán hit hivatalos vallásként szolgáljon Virginia számára, hanem egyben a protestánsok, a katolikusok, a muszlimok, a zsidók, a hinduk, sőt még a pogányok számára is biztosította a vallásszabadságot.

Ez csupán egyetlen aspektusa annak az átalakulásnak, amit kevésbé magának Locke-nak, mint inkább annak az eszmetörténeti jelenségnek

köszönhetünk, amit locke-i forradalomnak neveztem. Azok az eszmetörténészek, akik kösd-össze-a-pontokat játékot akarnak játszani, vakok a retorika mögött megbúvó tágabb forradalomra, ami átformálta a világot. Miközben a felvilágosodás fokozatosan kibontakozott Európa és Amerika vidékein, Locke neve mintegy összeforrt a szabadsággal és a természetes jogokkal; még azok között az emberek között is, akik sosem olvasták a műveit, vagy sosem sikerült teljesen megérteniük mondandóját.

Vitathatatlan, hogy a forradalom előtti lelkipásztorok rendszeresen idézték Locke-ot a prédikációikban, amiket rendszerint pamfletté alakítottak. (Az ez idő tájt megjelenő pamfletek legalább a 10 százalékát tették ki a prédikációk.)¹⁷ Olyan jelentős volt Locke hatása a lelkipásztorokra, valamint olyan jelentős volt a lelkipásztorok hatása a népre, hogy a történész Clinton Rossiter az alábbi következtetésre jutott: „Ha a miniszterek lettek volna az amerikai ügy egyetlen szószólói, és Jefferson, Adams és Otis sosem jelentek volna meg nyomtatásban, a forradalom politikai gondolata szinte akkor is pontosan ugyanezt az utat járta volna be – talán egy kicsivel többet emlegették volna Istent, de biztos, hogy John Locke-ot viszont semmivel sem kevesebbet.”¹⁸

Józan ésszel felfoghatatlannak tűnhet, hogy szellemi értelemben az alapítók többet köszönhettek Locke empirizmusról szóló filozófiai (akkoriban természettudományosnak számító) írásainak, mint a Második értekezésben kifejtett politikai gondolatainak. 1760-ban John Adams Locke ismeretelméleti írásai kapcsán megjegyezte, hogy „úgy tört be tanaival az emberi elme megvilágítatlan területeire, ahogy egykor Kolumbusz felfedezte az Újvilágot.”¹⁹

Amint azt már korábban érintettük, Locke-nak az üres lappal kapcsolatos érve segített aláásni az örökletes hatalommal kapcsolatos elképzeléseket, amellet érvelve, hogy minden ember egyenlőként születik ugyanazokkal a természetes jogokkal. Az amerikai alapítók továbbvitték a locke-i érvet (bár nem elég messzire). Szűnni nem akaró háborút hirdettek az örökletes arisztokrácia valamennyi természetellenes vagy igazságtalan formájával szemben (sajnálatos módon az örökletes rabszolgaság kivételével). Ahogy Locke és a dicsőséges forradalom megdöntötte a királyok isteni jogát, az alapítók is – kiváltképpen Thomas Jefferson – célba vették a nemesek és az

arisztokraták isteni jogait. Ha minden ember egyenlőként teremtetik, a kormányt pedig a nép – és nem Isten – hatalmazza fel, akkor a kormány nem ismerheti el jogosnak az emberek rangsorolását. Amint arra Thomas Paine rámutatott: „Az erény nem örökletes.”²⁰

Az alapítók túlságosan is jól ismerték azt az állapotot, amiben a középszerű férfiak előkelőbb helyzetbe születtek bele, miközben a kivételes férfiak gyakran alacsonyabb sorba kerültek. Csak mert néhány férfi bebizonyította, hogy jobb a többieknél, még nem ok arra, hogy törvényileg bármilyen különleges előjogra vagy hatalomra tegyen szert. Miként azt Thomas Jefferson magyarázta, csak azért, „mert Sir Isaac Newton a gondolkodás tekintetében túlszárnyalt másokat, még nem vált mások személyének vagy tulajdonának urává”.²¹ Könnyen előfordulhat, hogy az újonnan megalakuló Egyesült Államok egyik tárgyalótermébe egy olyan férfi lép be, akinek birtokában van egy darab papír, ami azt állítja, hogy tulajdonosa báró vagy herceg, amivel szabadon dicsekedhet valamelyik helyi kocsmában – egy bíró azonban teljesen figyelmen kívül hagyta volna az illetőnek egy kőművessel folytatott perében.

*

Ez a vállalkozás jóval locke-ibb volt, mint bármi, amit Locke Angliával kapcsolatban el tudott volna képzelni.

A görögök eredetileg az arisztokrácia kifejezés alatt nem a „nemesség uralmát”, hanem a „kiválóak uralmát” értették. Csak később, amikor az emberi természet romboló hatása már érvényesítette akaratát, és az arisztokraták megkísérelték átörökíteni a hatalmukat a leszármazottaikra, itatódott át ez a fogalom az örökletes státusz fogalmával. Az alapítók szerettek volna visszatérni az eredeti görög elképzeléshez, melyet Jefferson „természetes arisztokráciának” nevezett. „Évről évre a hitványak közül” kigereblyézve akart rábukkanni a „legkiválóbb lángelmékre”.²²

A közoktatás – érvelt a Virginia Egyetem alapítója – felemeli „mindazokat, akiket a természet zsenialitással és erénnyel ajándékozott meg. Olyan liberális oktatásban kellene őket részesíteni, amelyből érdemes részesülni, és képessé kellene tenni őket arra, hogy megóvják polgártársaik jogainak szent letéteményét, és [...] szentül hiszem, hogy a vagyoni helyzet, a

származás vagy egyéb járulékos körülmény vagy élethelyzet figyelembevétele nélkül kellene ezt megvalósítanunk”.²³ (Ez az, amit a „szabad”-nak jelentenie kellene a „szabad bölcsészet” kifejezésben.)

A forradalmat követően Jefferson azért küzdött, hogy Amerikát megszabadítsa a hitbizománytól (a visszavonhatatlan megbízói rendszertől, ami megakadályozta a földbirtokok értékesítését vagy felosztását) és a primogenitúrától (miszerint a teljes vagyon a legidősebb fiút illette meg), amik a birtokkoncentráció felé hatottak, ezáltal érdemeiken felül kiemelve egyes családokat és leszármazottaikat. Jefferson úgy ítélte meg, hogy jogalkotóként a hitbizomány és a primogenitúra sikeres eltörlése a legnagyobb eredményei közé tartozott. Úgy vélte, ezek az erőfeszítések kulcsfontosságúak voltak „a múlt és a jövő arisztokráciája [...] összes szövetének” kigyomlálásához, valamint „egy valódi köztársasági kormányzat [...] alapjainak” megvetéséhez.²⁴

Az identitáspolitika visszatérő téma lesz az elkövetkező oldalakon. Most azonban érdemes rögzíteni a következő egyszerű megfigyelést: az örökletes nemességgel kapcsolatos elgondolások képezik az identitáspolitikai ősi formáját. Az identitarizmus szerint egy személy a magának felállítottakon túlmutató kritériumok alapján bír különleges státusszal. Az alapítók nem követték ezt a logikát a rabszolgasággal kapcsolatban – habár sokan szerették volna –, de meggyújtották a bombát a kanócot, ami, legalábbis egy időre, háttérbe szorította az ilyen gondolkodást.

Nehéz a mából megítélni, milyen radikális elhajlást jelentett ez a világnak attól a működési módjától, ami egészen addig a pillanatig uralkodó volt. George Washingtonból lehetett volna király, ő azonban ezt visszautasította. Még arra is úgy kellett rábeszélni, hogy vállalja el az elnökséget. Amikor III. György arról faggatta amerikai portréfestőjét, Benjamin Westet, hogy mit csinálna Washington, ha elnyernék a függetlenségüket, West azt felelte: „Azt beszélük, visszatérne a farmjára.”

„Ha tényleg ezt tenné – válaszolta a megdöbbszent király –, ő lenne a világ legkiválóbb férfiúja.”²⁵

Habár az alapítók valami újjal ajándékozták meg a világot, nem hitték, hogy képesek lennének hatályon kívül helyezni az emberi természet törvényeit.

Az alapítók tisztában voltak vele, hogy senki sem képes eltörölni a frakciók – beleértve a vagyonon, státuszon és hatalmon alapuló arisztokráciák – kialakítására irányuló természetes emberi hajlamot. Ugyanakkor remélték, hogy az általuk kialakított kormányzati rendszer elejét veszi, hogy bármelyik frakció is tartósan koncentrált hatalomra tehessen szert.

Magának a szövetségi kormányzatnak a szerkezetét úgy tervezték meg, hogy a hatalmat az összes lehetséges módon megossza, miként azt a társadalomismeret órán tanultuk: fékek és ellensúlyok, megosztott kormányzás, hatalmi ágak megosztása. A föderalista egyik leghíresebb passzusában James Madison a következőket írja:

A leghatékonyabb biztosíték az ellen, hogy minden hatalom fokozatosan egyazon ágazatban összpontosuljon, mégiscsak az, ha megadjuk a hatalmi ágak irányítóinak a szükséges alkotmányos eszközöket és személyes indítékokat ahhoz, hogy ellenálljanak a többiek hatásköri túllépéseinek. Mint minden hasonló esetben, a védelmi intézkedéseknek itt is arányban kell állniuk a támadás veszélyeivel. Becsvággyal becsvágynak kell szembeszegülnie. Az emberi érdeket össze kell kapcsolni a helyi alkotmányos jogokkal. Meglehet, rossz fényt vet az emberi természetre, hogy ilyen eszközökkel kell megfékezni a kormányzat visszaéléseit. De mi vetne rosszabb fényt az emberi természetre, mint a kormányzat pusztá léte? Ha az emberek angyalok volnának, nem kellene kormányozni őket. S ha az embereket angyalok kormányoznák, a kormányzatot sem belülről, sem kívülről nem kellene ellenőrizni. Az olyan kormányzati rendszer kialakításában, amelyben emberek igazgatnak más embereket, a nagy nehézség a következő: először képessé kell tenni a kormányzatot arra, hogy irányítsa és ellenőrizze a kormányzottakat; másodszor rá kell kényszeríteni, hogy ellenőrizze saját magát. A néptől való függés kétségkívül a kormányzat első számú ellenőre, de a tapasztalat arra tanította az emberiséget, hogy szükség van kiegészítő óvintézkedésekre is.²⁶

Ez hatalmas előrelépés volt Locke-hoz képest, aki sosem adott meggyőző magyarázatot arra, a többség uralma miért ne csaphatna át zsarnokságba.²⁷ Mindeközben az alapítók belátták, hogy a többség is jelenthet fenyegetést a szabadságra nézvést. Nyilvánvalóan nem láthatták előre Napóleon eljövetelét, ennek ellenére teljes egészében tisztában voltak a

bonapartizmus jelentette fenyegetés mibenlétével.²⁸ A történelem elmélyült tanulmányozói helyesen ismerték fel, hogy az olyan hódító tábornokok, mint amilyen például Caesar vagy Cromwell (két olyan név, amely rendre felbukkan a föderalista oldalain), miként voltak képesek a tömeggel az oldalukon átvinni a hatalmat a köztársasági kormányzat felett. Mindezt az Antiföderalista egyik „Brutus” álnéven alkotó ismeretlen szerzője a következőképpen fogalmazta meg:²⁹

Mindenekelőtt épp az a hadsereg söpörte el a közösség szabadságjogait és rúgta fel az alkotmányt, melyet az a Caesar vezetett, akit a közösség alkotmányosan felruházott vezetése nevezett ki a hadsereg élére. Ő, akinek a hírnevét [...] még mindig világszerte ünneplik, változtatta át a szabad köztársaságot az egyik legteljesebb körű despotizmussá.³⁰

Az alkotmány, kivált a Jogok Nyilatkozata, felvetett bizonyos bosszantó politikai kérdéseket és (legalábbis elméletben) kivonta őket a politikusok hatásköre alól. A szólásszabadság, a vallásszabadság, a gyülekezési szabadság, a fegyvertartás joga, a magántulajdonhoz való jog (beleértve a szellemi tulajdont) – mindezek tömör sáncot képeznek a despotikus hatalommal szemben. Még a legfontosabb alkotmánymódosítások frázisa is lényeges. „A kongresszus nem alkothat törvényt” [ami ezt a jogot korlátozná]. A korlátozások tehát az államhatalom egészére vonatkoznak. Az emberek együttes és egyéni jogai képezik a kormányzati hatalom ellenszélét.

Röviden megfogalmazva ebben áll a különbség a locke-izmus és a rousseau-izmus között. Locke szerint az egyén megelőzi az államot. Rousseau szerint az állam – vagyis az általános akarat – előbbre való az embereknél. A locke-iánusok szerint a jogaink Istentől, és nem a kormányzattól erednek. Rousseau követői szerint a jogaink megkülönböztethetetlenek – vagy legalábbis elválaszthatatlanok – az állammal szembeni kötelességeinktől.

Az alkotmány legfontosabb hozzájárulása talán egyben a legprózaibb jellegzetessége is: leírták, így nagyon nehéz megváltoztatni. Azzal, hogy mindenki számára olvasható módon papírra vetették, majd köztulajdonba bocsátották, létrehozták a politikai viták megoldására azt, amit a közgazdászok „útfüggőségnek” neveznek. Ez emlékeztet bennünket arra,

hogy az alapvető törvényeink az emberek hatáskörén kívülre tartoznak. Ez teremti meg az intézményi pluralizmus felvirágzásához szükséges közeget. Az a tény, hogy az alkotmányt nehéz megváltoztatni – ami komoly csalódást jelent valamennyi szenvedélyes politikai tömörülés számára –, automatikusan szilárd demokratikus legitimitást kölcsönöz minden sikeres módosításnak, és biztosítékot nyújt arra, hogy egy felfokozott pillanatban nem fogjuk csak úgy egyszerűen feláldozni valamelyik alapvető szabadságjogot. Az ilyen pillanatainkban előfordulhatna, hogy megpróbálnánk figyelmen kívül hagyni az alkotmányt, ám az alkotmány minden politikai momentum terén és idején kívül áll, és mint a nemzet lelkiismerete emlékeztet bennünket arra, hogy az ilyesféle áthágásokat orvosolni kell.

Amerika alapításának egyértelműen van egyfajta deista mellékíze. A deizmus szerint Isten – vagy „a Teremtő” – olyan, mint az órászmester, aki létrehozza a szerkezetét, felhúzza, majd többé már nem avatkozik bele a működésébe. Az alapítók közül egyesek valóban deisták voltak, és többekre tényleg komoly hatást gyakorolt a deizmus. Ebben az értelemben pedig megalkották a szabadság gépezetét, majd félreálltak az útból.

Mindenesetre úgy vélem, létezik egy jobb mód arra, hogyan értelmezzük az alapítók vízióját, és különböztessük meg a többi felvilágosodásbeli kísérletektől, különösen a forradalmi Franciaországban felbukkant változatoktól. Amerika sok mindent átvett a francia gondolatból, de a legjobb falatokat anélkül sikerült kicsipegetnünk, hogy magunkévá tettük volna a teljes világnézetüket. A párizsi filozófusok és forradalmárok jóval ambiciózusabbak voltak, mint amerikai kortársaik. Részben Rousseau hatására egy teljesen új ösvényt akartak kitaposni, felmutatni és koordinálni az emberiségnek. A vallás iránti gyűlöletük ellenére mégis egy új vallást alapítottak, ami a francia nép számára átfogó világmagyarázati modellként szolgált.³¹ Rousseau nyomán a franciák hittek az ember tökéletesíthetőségében. A tudományos forradalom biztosította az új értelmiségnek azt a hatalmat, amivel létrehozhatták a tökéletes társadalmakat és a tökéletes embereket. Ahogy Nicolas de Condorcet megfogalmazza, létezik „egy tudomány, ami képes előre látni, irányítani és felgyorsítani az emberi nem fejlődését”.³²

Abbéli hitüktől vezérelve, hogy a legjobb kormányzat figyelembe veheti az emberi természetet, és termékeny célok felé terelheti, az amerikaiak elvetették az ember tökéletesíthetőségének eszméjét.

Yuval Levin amellezt érvel, hogy a két világnézet közti különbséget tekinthetjük metaforaként, amiben a két tábor eltérően magyarázza, hogy mit kellene tennie az államnak. A francia áramlat a mozgást hangsúlyozza. Az állam arra szolgál, hogy valahova eljuttassa az embereket, hogy forgassa a „történelem kerekét” stb. Az angol változatban az állam arra szolgál, hogy megalkossa az emberek számára a szabadság övezetét, ahol maguk választhatják meg a saját útjukat.³³

A francia és az angol kertek közti különbség az egyik kedvenc példám annak szemléltetésére, hogy ez a különbség legalább annyira kulturális, mint filozófiai gyökerű. A Versailles-ban található francia kertek például a maguk finomkodó, geometrikus, természettel dacoló formáival jól szemléltetik, hogy a kertész miként erőlteti rá a vízióját a természetre. Az angol kert ugyanakkor nem szándékozik útját állni a természetnek; minden bokor, fa és zöldség számára biztosítja, hogy beteljesíthesse a saját ideális természetét. Az angol kertész szerepe, hogy gyomlálással és a kerítések rendben tartásával védje kertjét, valamint hogy mindig éberem figyelje a ragadozók és a vadorzók közeledtét.

Amerika alapítói kertészek voltak, nem pedig mérnökök. Az alapítók alkotmányának kormányzata ugyan több mint pusztá „éjjeliőr-állam”, de nem sokkal. Létrehozza a szabályokat a kert és a kertészek számára, és még szabályoz néhány apróságot. Ez nem jelenti, hogy a kormányzat nem avatkozhat be a társadalom vagy a gazdaság működésébe. Ez azt jelenti, hogy amikor ezt teszi, mindig a szabadság védelmében kellene eljárnia, melyet Madison A föderalistában „a kormányzat első számú célja”-ként nevezett meg.³⁴

Miként azt a skót felvilágosodás első számú gondolkodója, Adam Smith írta 1755-ben:

Nincs szükség túl sok mindenre ahhoz, hogy az államot a leghitványabb barbárságból a legmagasabb fokú jólét szintjére emeljük, csupán békére, egyszerű adórendszerre és elfogadható igazságszolgáltatásra; minden más a

dolgok természetes folyamatként áll elő. Minden olyan kormányzat, mely gáncsot vet a dolgok természetes folyásának, egy másik csatornába kényszerítve a dolgokat, vagy arra törekszik, hogy egy bizonyos ponton megrekesse a társadalmi fejlődést, természetellenesnek tekintendő, és a maga támogatása érdekében kénytelen elnyomáshoz és zsarnoksághoz folyamodni.³⁵

Úgy vélem, a kert-metafora jobban megragadja a dolgot, mint az órásmester-hasonlat, mivel a számos alapító aktívan kivette a részét – ahogy ezt George Washington nevezte – az amerikai tapasztalat kibontakoztatásában. A Shays-felkeléstől kezdve az Egyesült Államok Első Bankján, illetve Louisiana megszerzésén át egészen az 1812-es háborúig, az alapítók gondos kertészei voltak eme új nemzetnek: megteremtették a jólét feltételeit, harcoltak a ragadozók ellen, sőt még magát a kertet is gyarapították.

*

Ideje az alapítóktól a kert lakosai felé fordulnunk, ugyanis az alkotmány megszövegezői voltaképpen az ő szolgálk voltak. Bár az amerikai telepesek kulturálisan Nagy-Britannia örököseinek számítottak, a forradalom idején egy új, különálló amerikai karakter és kultúra kezdett testet öltetni.

Az alapítók nemzedéke részben azért rostálta ki az aranyat az angol hagyomány salakjából, mert szó szerint és képletesen szólva is elidegenedtek tőle. Több ezer kilométernyi óceánnal elválasztva az óhazától, számos kulturális előfeltevés, ami a londoniaknak és a manchesterieknek közvetlennek hatott, Bostonból vagy New Yorkból szemlélve halottnak és távolinak tetszett. Hasonlóan ahhoz, ahogy a texasiak sem fordulnak Washingtonhoz azért, hogy megoldják a saját problémáikat, az Atlanti-óceánon túlra tekintés is egyre inkább értelmetlennek és kényelmetlennek tűnt.

Ez az anyaországtól való elidegenedés egy további pszichológiai összetevővel bírt. Mint korábban tárgyaltuk, a brit primogenitúra-törvények kimondták, hogy egy nemesi család elsőszülött fia örököl mindent: a címeket, a birtokokat stb. De mi a helyzet a többi gyerekekkel? Nekik meg kellett találniuk helyüket a világban. Bizonyára – oktatás, pénz és

társadalmi helyzet tekintetében – előnyben voltak az alsóbb társadalmi osztályokba tartozók gyermekeivel szemben, de ettől függetlenül még nekik is szakmára volt szükségük. „A nagyobb virginiai családok – beleértve a Washingtonokat is – híresek voltak a »második fiaikról«” – írja Daniel Hannan.

„Számos ifjabb fivér, aki az Újvilágban találta meg a számítását, magával vitte az igazságtalansággal kapcsolatos ellenérzését, vagyis, hogy egy véletlenből fakadó nem megfelelő időzítés miatt megtagadták tőle, hogy osztozzon ősei földjeiben” – teszi hozzá Hannan. Ennek az elképzelésnek, miszerint a primogenitúra a természetes igazság megsértése, adott hangot Edmund is a Lear királyban:

Természet, istenem vagy: hódolok

Törvényednek. Mért kéne a szokás

Bilincseit hurcolnom, s magamat

A nemzeteknek finnyássága által

Kifosztani hagynom, mert tíz, tizenöt

Hóval bátyám után vagyok?³⁶[{xxii}](#).

Hannan és Matt Ridley voltaképpen azt sugallják, hogy a Brit Birodalom tizennyolcadik századi fellendülése és terjeszkedése javarészt egy érdekes történelmi véletlenek tudható be. Az ipari forradalom hajnalán a gazdag nemesség gyermekei körében – nyilvánvaló okokból – jóval alacsonyabb volt a halálozási ráta. Jobb – bármily kezdetleges – egészségügyi ellátásában részesültek, de emellett jobban táplálkoztak, és az átlag lakossághoz képest sokkal jobbak voltak az élet- és a munkakörülményeik is. Ennek eredményeképpen a nemesség látványosan termékenyebb volt, mint az alsóbb osztályok. Létrejött tehát egy nagy csoport azokból az iskolázott és ambiciózus fiatal férfiakból, akik – mivel nem voltak elsőszülöttek – szabadon választhatták meg leendő karrierjüket. Ha lenne öt fiunk, közülük csak egyből lehetne herceg. A többinek tisztviselőnek, papnak, orvosnak, ügyvédnek, tudósnek vagy üzletembernek kellene állnia.

Ez nem csupán elvont elgondolás, hanem egyúttal létfontosságú kulturális és szociológiai szempont. Az európai és az angol társadalmat az osztály fogalmával itatták át. Azok az angolok, akik értékelték ezt a rendszert, többnyire visszatértek Angliába vagy átköltöztek Kanadába. Azok az amerikaiak, akik maradtak, megőrizték a természetes jogok és a népszuverenitás iránti angol elköteleződésüket, de közben elutasították a kulturális rang- és státuszkórságot – valamint erőteljesen szabadságpártiak voltak.

A legkiválóbb politikai szociológus, Seymour Martin Lipset – aki minden bizonnyal egyúttal az amerikai kivételesség legjelentősebb tanulmányozója James Bryce és Tocqueville óta – lenyűgöző megfigyelést tett Amerikával kapcsolatban. (Nem egyszer tanúja lehettem, amikor megosztotta ezt a megfigyelését.) Az alapítás idején, ha valaki kormányhű vagy királypárti volt, és nem állt érdekében megszakítani a kapcsolatát a brit koronával, gyakran Kanadában maradt vagy odaköltözött. Ha viszont hitt az alapítás alapelveiben, akkor Amerikában maradt vagy odaköltözött. Ez volt a politikatörténet egyik legnagyobb természetes kísérlete. Adott volt két olyan embercsoport, amely ugyanazzal az etnikai összetevővel, ugyanazokkal a vallási meggyőződésekkel és jobbra ugyanazzal a nyelvvel rendelkezett. Ennek ellenére ez a két nemzet két egymástól rendkívül eltérő politikai kultúrát hozott létre. Lipset imádott emlékeztetni arra, hogy két évszázaddal később az amerikai és kanadai kormány egyaránt elrendelte, hogy minden polgárunk álljon át a metrikus rendszer használatára. A kanadaiak, akikbe mélyen bevésődött a politikai hatalom iránti tisztelet, szinte azonnal engedelmeskedtek ennek a rendeletnek. „Autózz körbe Kanadában – kuncogott Lipset –, és azt találod, hogy mindent kilométerben adnak meg.” Nem így Amerikában. Az Egyesült Államok kormánya kért, de a válasz az volt: „Nem”.

Mindez rámutat arra a kulturális forradalomra, amit az amerikai alapítás képvisel. Úgy vélem, Gordon Woodnak biztosan igaza van abban, hogy az idő tájt a Függetlenségi nyilatkozat jelentősége sokkal inkább a konklúziójában – a függetlenedésben! – állt, semmint a bevezetőjében. De ez nem azt jelenti, hogy az amerikai forradalom csupán egy újabb birodalom és gyarmata közti konfliktusnak tűnt, vagy hogy Amerika alapítása ne lett volna akkoriban földcsuszamlásszerű változások elindítója

a nyugati gondolkodás fejlődésében. Az európai királyok és császárok felismerték, hogy az amerikai függetlenségi háború nem csupán egy újabb alávaló felkelés volt – habár propagandacélokból gyakran így interpretálták. „Az uralkodók attól tartottak, hogy az alattvalóik az amerikai eseményeket nem a saját területén jogosan uralkodó király elleni felkelésként fogják értelmezni – mivel ebben az időben tucatjával voltak felkelések az európai uralkodókkal szemben –, hanem a forradalmi eszmék egyetemes alkalmazhatóságának kinyilatkoztatásaként, amint azt a Nyilatkozat ténylegesen ki is mondta.³⁷– Az összes olyan elképzelés, miszerint a függetlenségi háború csupán egy felkelés volt, érvényét veszítette. Mind az uralkodók, mind az alattvalóik a forradalom egyetemes vonzerejét látták benne” – írta a néhai kiváló újságíró, Henry Fairlie. ³⁸

A forradalom pedig nem pusztán politikai természetű volt. Megvoltak a maga gazdasági motivációi és következményei is. „Amire a lázadó amerikaiak vágytak – írja Robert E. Wright gazdaságtörténész –, és amit az alkotmány elfogadásával elértek, azt manapság »gazdasági szabadságnak« nevezünk. Azaz csak a feltétlenül szükséges szabályozásoknak és adóknak alávetett vállalkozói tevékenységet akartak folytatni, és megbízható garanciákat akartak arra vonatkozóan, hogy megőrizhetik az ezen tevékenységek folytán megtermelt vagyont.”³⁹

Ez volt az oka annak, hogy az ifjú amerikaiak számára a politikai és a gazdasági szabadság egymástól elválaszthatatlannak tűntek. Ez még mindig a szabadság brit értelmezése radikális kiterjesztésének számított, ami a gyakorlatban mindig elsősorban a nemesek gazdasági jogaira összpontosított. Mindeközben az európai uralkodókat komolyan megrémítette az elképzelés, hogy saját uralmukat kereskedők és munkások akarátának kell alávetniük; ezért panaszkodott III. György amiatt, hogy az uralmát egy csapat „szatócs” fenyegeti.⁴⁰ Még Karl Marx is kijelentette, hogy „az amerikai függetlenségi háború vészharangként kong az európai középosztály számára”.⁴¹

„A nyilvánosság itt rendkívül elfogult az [amerikai] lázadókkal kapcsolatban – írta egy barátjának a dán külügyminiszter, A. P. Bernstorff 1776 októberében –, nem mintha tisztában lennének az ügy mibenlétével, csupán azért, mert a valóságban a függetlenségi mánia megfertőzött minden

elmét, és a méreg alig észlelhetően terjedt szét a francia filozófusok munkáin keresztül, utat találva a vidéki iskolák falai közé.”⁴²

Amerika a szabadság és az egyenlőség olyan kultúráját teremtette meg, amelyet előtte még senki sem látott. Párizsban, Londonban és Bécsben már korábban is követeltek pénzügyi, szellemi vagy művészi szabadságot. De az ilyesféle szabadság legtöbbször csak az elitek – értelmiségiek, művészek, írók és arisztokraták – szabadságát jelentette. Amerikában a kulturális szabadság demokratizálódott. (Ez valószínűleg a francia és az amerikai forradalom között fellelhető számos különbségre is magyarázatul szolgálhat. A franciák, akik hozzászoktak az abszolutizmushoz, hajlottak arra, hogy az abszolutizmus egyik formáját helyettesítsék egy másikkal. Amerikában viszont az emberek megízlelték a szabadságot, és többre vágytak annál, amit az angoloknak szándékukban állt biztosítani számukra.)

Az Óvilágban valakinek az öltözéke, az akcentusa – sőt még a vezetékneve is – a felsőbbrendűség és az alsóbbrendűség fogalmaitól volt terhelt. A tizennyolcadik század folyamán a fogyasztást szabályozó törvényeket – amik meghatározták, hogy milyen ruhaneműket viselhetnek az emberek, és milyen termékeket vehetnek használatba – ugyan nagyrészt hatályon kívül helyezték, de egyfajta kulturális és társadalmi normaként továbbra is fennmaradtak. Még a viszonylag demokratikusabb kultúrával bíró Nagy-Britanniában is elvárták, hogy az emberek státuszuknak megfelelő öltözetet viseljenek.

Nem így az Egyesült Államokban. Thomas Colley Grattan, az 1840-es évek bostoni brit konzulja, megvetéssel fogadta az egykori gyarmatok sajátos egyenlőségi kultúráját. A szolgálólányok – panaszkolta – „erősen fertőzöttek a nemzeti rossz ízléstől, ezért túlöltözöttek, és az utcán sétálva alig különböztethetők meg munkaadóiktól [...]”⁴³ Pulszky Ferenc magyar politikus 1852-es amerikai körútján megdöbbenve fedezte fel, hogy az amerikaiak elutasítják az osztályhoz való tartozást tükröző nem hivatalos egyenruhák viselését. Abban az időben Európában „a parasztlányok tarka pántlikával összefogott hosszú hajjal, élénk színű fűzővel és feltűnően redős szoknyában járnak; a magyar parasztok fehér vászon inget, impozáns bárányszőrmét viselnek; a szlovákok szorosan feszülő felöltőt hordanak világos sárga gombokkal; a gazdák magas szárú csizmát és bocskait

viselnek; az idősebb hölgyek, az ősi nemzeti viseletnek megfelelően, fekete csipke sapkát hordanak, és a kisasszonyokon kívül senki sem visel francia fejkendőt és modern öltözetet.” New Yorkban viszont – panaszkodott – „nem létezik olyan jellegzetes viselet, amely alapján meg lehetne különböztetni az egyes társadalmi rangokat, amely, Kelet-Európában, rögvest letaglózza a külföldit, aki egy nagy múltú ország változatos hivatásaihoz és szokásaihoz szokott”.⁴⁴

„A tizenkilencedik század vége előttről tekintve – írja Daniel J. Boorstin – az amerikai demokrácia öltözködési szokásai még megdöbbenőbbé válnának a külföldiek szemében, hiszen azóta már maga a ruhaviselet is a közösséghez tartozás kifejezőeszközeként vált, egy olyan módszerre, amellyel a bevándorlókat be lehet vezetni egy új életbe. Azok az emberek, akiknek az ősei hozzászoktak a paraszti rongyokhoz vagy a kézműves bőrkötényéhez, egy demokratikus öltözködésként megmutathatták, hogy ők is vannak olyan jók, mint bárki más, vagy legalábbis nem térnek el annyira tőle. Ha, amint az óvilági szólás tartja, »a ruha teszi az embert«, akkor az újvilági⁴⁵, újszerű öltözködési mód pedig az, amely segít új embereket teremteni.”⁴⁶

Boorstin beszámolója rámutatnak, hogy miként fedezték fel újra az Újvilágban a jövedelem legmodernebb elgondolását. „A tizenkilencedik századot megelőzően az Óvilágban vajmi kevés jelentőséget tulajdonítottak a jövedelem fogalmának; közvetett módon használták a tulajdon vagy a közösségi érdekelttség mércéjeként, valamint a választási reform alapjául.”⁴⁷ Európában – és gyakorlatilag mindenhol máshol – a központi mérce a tulajdonjog volt, különösen a föld birtoklása, hiszen ez volt az a mérce, amivel az állam és a társadalom a státuszt mérte.

Amerikában, ahol szinte mindenki bevándorló volt, vagy nemrégiben bevándorlók leszármazottja, a vagyoni helyzet különvált a státusztól vagy a nemességtől. „A mobilis amerikaiak körében, egy olyan nemzetben, amelyet olyan nemrégiben bevándorolt emberek alkottak, akik egyik helyről a másikra költözve fel és le mozogtak a társadalmi ranglétrán, a »jövedelem« egy sokkal kényelmesebben és általánosabban használható mérési standardnak tűnt, mint a vagyon vagy a tulajdon. A jövedelem állt a legközelebb ahhoz, ami mentén valaki képes volt számszerűsíteni az átlag

életszínvonalat, és egy egyszerű módszert biztosított ahhoz, hogy megadhassák, ki van felette és ki alatta.”⁴⁸ Amerikában még az „átlagos életszínvonal” fogalma is új jelentésre tett szert, mivel ez a szint folyamatosan és gyors ütemben emelkedett szinte mindenki számára.

Ez a robbanásszerű növekedés többnyire a bőséges természeti erőforrásoknak – mindenekelőtt a földnek – volt köszönhető. De az igazán nélkülözhetetlen összetevőnek mindig is a nép számított. Ebben az esetben bizonyosfajta egyedi és konkrét embercsoportról volt szó: a vállalkozóról és a polgárságról. Európában a vállalkozót félelem és bizalmatlanság övezte. Ismételten emlékeztetnék rá, hogy az innováció szerte Európában – és a világ nagy részében – negatív jelentéstartalommal bírt egészen a tizennyolcadik század végéig és a tizenkilencedik század elejéig. Bár Angliában és Hollandiában az üzleti feltalálók – hasonlóan a tudományos feltalálókhoz – nagyobb megbecsülésnek örvendtek, mint az Óvilág egyéb területein, az Újvilágban azonban valóságos hősként tekintettek rájuk. Hasonlóképpen Angliában és Hollandiában a középosztálybeli kereskedőt nagyobb tisztelet övezte, mint bárhol máshol az egész kontinensen, Amerikában viszont az egész országot alapvetően polgári világképre építették. A középosztálynak, és azoknak, akik igyekeztek bekerülni a középosztályba, először volt olyan kormányuk, amely valóban törődött az ő érdekeikkel és törekvéseikkel.

Az Óvilágban a törvényes társaságok létrehozásának jogát a politika és a státusz barikádozta körül. Hasonlóan a földbirtokosi címek odaítéléséhez, ez egy különleges kiváltságnak számított. Amerikában „a termékek szabványosításával, azzal, hogy mindenki számára lehetővé tették, hogy egyszerű lépések megtételével bejegyezhesse a vállalkozását, valamint az alacsony vállalkozás-bejelentési költségekkel, sikerült demokratizálniuk a vállalatalapítást”. Manapság, jegyzi meg Boorstin, „ahelyett, hogy az üzletembereknek kellene szorgalmasan hajszolniuk a cégalapítás különleges kiváltságát, az államok versengenek az üzletemberek kegyeiért. A földspekulánsok, városi beruházók és vasútfejlesztők által a természetes személyek és azok családjai felé irányuló hízélgés kiegészül az ezen mesterséges személyek felé irányuló udvarlással”.⁴⁹

Megdölt az osztály, a céh és a trón ősi triumvirátusa, ami a gazdasági fejlődést a status quo elleni lázadásnak tekintette.

Ez pedig annak bizonyítéka, hogy a rabszolgaság öröksége még manapság is meghatározza gondolkodásunkat. Nagyon nehéz ebből bármit is leírni anélkül, hogy folyamatosan ne kínálánk fel a lehetőséget arra, hogy valaki rosszindulatúan pontosítva óva intsen bennünket, mondván: „kivéve a feketét”, vagy „kivéve a nőket”. Ami teljesen helytálló pontosítás. Mindazonáltal, mint arra már korábban kitértem, a rabszolgaság korokon átívelően szinte általános intézménynek számított szerte a nagyvilágban. A jelen – legalábbis a demokratikus, liberális Nyugat – mércéjével szemben az emberi szabadság egyetlen előremutató lépése sem fogja kiállni a próbát.

Ezen a ponton semmi esetre sem szeretném igazolni vagy lebecsülni a rabszolgaság vagy a Jim Crow-törvények [{xxiii}](#) gonoszságát. Egyszerűen csak arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy az emberiség történetének egyes fejezeteit a megfelelő sorrendben kellene olvasnunk. Az amerikai forradalom – amint azt Barack Obama megállapította – új érvet alkotott az új alapelvek számára, amelyek, amikor végre sikerült levonnunk a belőlük eredeztethető erkölcsi és logikai következtetést, végül utasítottak bennünket, hogy vessünk véget a rabszolgaságnak és a Jim Crow-törvényeknek. Senki sem mondhatja, hogy nem kellett volna már korábban bekövetkeznie – vagy hogy eleve nem erre lett volna szükség. Ám az elvek, amelyeket azért idézünk fel, hogy általuk elítélhessük a múltat a maga vétkeiért, épp azok az elvek, amelyeket a múlt hagyott ránk örököül.

*

A forradalmat követő másfél évszázad leforgása alatt Amerika a teljes emberi történelem összes nemzetére vonatkozóan a legnagyobb anyagi fejlődést élte át. Az 1860-tól 1900-ig tartó négy évtized során a népesség száma több mint a kétszeresére, 31 millióról 76 millióra emelkedett. Amikor 1852-ben meghalt Daniel Webster [{xxiv}](#), Amerika összvagyonja harmada volt Nagy-Britanniáénak. Öt évtizeddel később az ötszörösére nőtt, aminek köszönhetően Amerika 25%-kal gazdagabb lett, mint Nagy-Britannia.⁵⁰ Az 1890-től 1910-ig tartó időszakban az USA GNP-je évente 6 százalékkal növekedett. A történész Burton W. Folsom Jr. szerint 1870-ben a világ ipari javainak 23 százalékát Amerika termelte meg, miközben Nagy-

Britannia és Németország külön-külön 30 és 13 százalékot mondhatott magáénak. 1900-ban Amerika állt az első helyen 30 százalékkal; Nagy-Britannia termelése visszaesett 20 százalékra, Németországé pedig 20 százalékra emelkedett. 1870-ben Nagy-Britannia számított a világ vezető acélgyártó országának; 1900-ra Andrew Carnegie.^{xxv} egymaga több acélt állított elő, mint egész Nagy-Britannia.⁵¹

1775-ben az egy főre jutó GDP 1968,24 dollárra rúgott; 1820-ra 2173,78 dollár lett. 1929-re pedig már 11 020,48 dollár.⁵² Ugrásszerűen megemelkedett a várható élettartam. A munkahetek egyre rövidebbek lettek. Az étrend is javulásnak indult. „Az Óvilágban a marhahús az urak és a tehetősök étrendjébe tartozott. Mások számára ünnepi kiváltságnak számított. Az amerikaiak milliói azonban urakhoz méltó módon étkeztek.” – írja Daniel Boorstin.⁵³

Amerika dacolni merészelt a malthusi átokkal, ami az emberi történelem egésze során kínozza a társadalmakat: noha növekedett a népessége, mégis rohamosan gazdagodott. (Mivel írtam függelékkel az emberi fejlődésről, nem lenne célszerű további oldalakat gazdasági statisztikákkal elcsúfítani. Támaszkodjon nyugodtan a függelékre, amennyiben szeretné behatóbban megismerni a gazdaság, a jólét és az egészség robbanásszerű fejlődését, ami az emberi ügyek intézésének eme példátlan kísérlete folytán állt elő.)

Jóllehet a Csoda hatályon kívül helyezte a malthusi népesedési törvényt, mégsem volt képes hatályon kívül helyezni az emberi természetet. Az ember azon természetes hajlama, hogy szövetségeket, frakciókat, céheket és arisztokráciákat hozzon létre, folyvást felütötte a fejét az amerikai történelem során. Az alkotmányos rend és az félremagyarázhatatlan gazdasági növekedés együttes ereje azonban mindig a megfelelő mederbe terelte. Erre a későbbiekben még visszatérünk.

Itt már csak egy valamire kell kitérnünk. A Csoda amerikai diadala nem pusztán a gazdaságról és a jogról szóló történet. A gazdaság fontos, hiszen ez a mércéje az emberiség anyagi fejlődésének. Az is sokatmondó, hogy a kapitalizmust megvetők és szidalmazók közül számosan a gazdaságot ruházzák fel a legfőbb erkölcsi tekintéllyel. Újra és újra ki kell mondani: a szabadpiac az emberiség történelmének legjelentősebb szegénységellenes

programja. A jogrendszer fontos, mivel ez biztosítja a védőkorlátot az emberi fejlődés folytatásához.

A gazdaságra való összpontosítás azonban elismerése a vállalkozói szellem egy másik válfajának, aminek a palackból való kieresztésében Amerika minden más nemzetnél nagyobb szerepet játszott: az egyéni önérdékre vonatkozó vállalkozói szellemnek. A boldogságra törekvés nem alapvetően és kizárólagosan gazdasági fogalom. Annál jóval többet jelent. Amerika liberális kultúrája, a természetes jogokról vallott jogi doktrínáival és talán leginkább megdöbbentő anyagi prosperitásával lehetővé tette a tömegek számára, hogy a maguk által meghatározott sikerek elérése érdekében a boldogságot személyes és egyéni fogalmakon keresztül definiálják. Ez pedig kétélű fegyver, mert a külső hatalom olyan mértékű megszüntetésével, amelyre azelőtt sosem volt példa, valamint a személyes szuverenitás felmagasztalásával csak elhúztuk a mézesmadzagot az emberi természet előtt, ami sosem restell ajtóstól rontani a házba.

III. RÉSZ

Az elit

A SZABADJÁRA ENGEDETT ARISZTOKRÁCIA

Amint azt láttuk, az amerikai alapítók hitték, hogy a szabadság ellensége az önkényuralom. Elutasították azt a gondolati ívet, ami Platón Az állam című dialógusától kiindulva Rousseau társadalmiszerződés-elméletén át egészen bármelyik modern ideológiáig terjed, miszerint az embereket – a megfelelő embereket, az elfogulatlan embereket – fel lehet ruházni ellenőrizhetetlen hatalommal.

Az alapítás korában George Washington számított Amerika legcsodáltabb férfiújának, és az elnöki hivatal sok tekintetben az ő becsületén és kiváló jellemén alapuló hírneve köré fektette le gránitszilárdságú alapjait. Ennek ellenére az alapítók komoly fékeket építettek be a rendszerbe az elnök hatalmát illetően, mivel tisztában voltak vele, hogy nem mindig lesz a szavazólapon egy George Washingtonhoz fogható személy.

Az alkotmány elfogadása elméletileg elhárította annak a veszélyét, hogy a hatalom koncentráltan pár ember vagy egyvalaki kezébe hulljon, legyen szó arisztokráciáról, kasztról, céhről, államtanácsról, papságról, vagy éppen valamiféle „választási despotizmusról”. De nem minden alapító volt teljesen optimista azzal kapcsolatban, hogy tényleg működni fog-e a kísérlet. Először is úgy vélték, hogy a rendszer csak akkor működhet, ha az emberek erényesek maradnak, mivel a nép jó jellege a legjobb garancia a törvényekhez való hűségre. John Adams amiatt aggódott, hogy előfordulhat, maguk az emberek lesznek azok, akik majd – egyfajta populista szenvedélytől vezérelve – igyekeznek megbuktatni a korlátozott kormányzati hatalmat. Mindez még inkább valószínűsíthető lenne, amennyiben az emberek elfordulnának az erénytől, és ezáltal a szabadságtól is. Ahogy Washington fogalmazott: „Az önkényuralom legkönnyebben a szabadsággal való gátlástalan visszaélés romjain jöhet létre.”¹

Adams a többi alapítónál nagyobb mértékben aggódott az arisztokrácia – esetleg valamilyen másik néven történő – visszatérésének lehetősége miatt.

Létrehozni egy olyan nemzetet, ahol szinte definíció szerint ambíció feszül ambíciónak, felhívásként szolgálhat az emberek számára, hogy feszegessenek minden olyan külső határt, amely veszélyezteti a céljaik elérését. Az emberek természetüknél fogva szövetségeket – vagy „frakciókat” – kovácsolnak, és ki merné azt állítani, hogy egyes szövetségek ne lennének képesek elég hatalomra szert tenni ahhoz, hogy elsöpörjék az alkotmányos rendet? Jefferson érdemalapú „természetes arisztokráciát” szeretett volna. De nem lenne ugyanúgy lehetséges, ha nem épp elkerülhetetlen, hogy miután az érdem létráján felkapaszkodott a hatalom magasságaiba, ugyanez a természetes arisztokrácia felhúzza maga után a létrát?

Pontosan ettől tartott John Adams is. A „természetes arisztokrácia” létrehozhatja „emberek egy olyan csoportját, amely egy szabad kormányzat keretében az erények és a képességek tekintetében magában foglalja a legkiválóbbak összességét, és a nemzet legfényesebb ékeként és dicsőségeként mindig a társadalom legnagyobb áldása válhat belőle.” Ugyanakkor – teszi hozzá – „az alkotmány alapján megfontoltan vezetettnek” kell lennie. Mert ha egy ilyesféle alkotmányos vezetés kudarcot vallana, „az mindig a legnagyobb veszéllyel járna; sőt, tehetjük hozzá, minduntalan a közösség megsemmisülését vonná maga után”.²

„Voltaképpen minden kormányzat egyfajta arisztokráciának tekinthető” – állítja Adams egy Benjamin Rushnak írott levelében, és egyaránt tartalmazhat nagy és sötét tehetséggel megáldott embereket. A megoldás ennek a ténynek a felismerésében és a vele való számolásban rejlik. „A szabadság nagy titka abban áll, hogy megtaláljuk a megfelelő eszközöket, amikkel korlátozhatjuk [az arisztokraták] hatalmát, és ellenőrzésünk alatt tarthatjuk szenvedélyeiket.”³

„Nem győzöm elégszer hangsúlyozni, hogy az arisztokrácia egy olyan szörnyeteg, amelyet láncon kell tartanunk – mondta. – Mégis, ha sikerül úgy leláncolnunk, hogy ne sérüljön meg, a maga helyén a leghasznosabb és legszükségesebb állatnak bizonyulhat. Nélküle semmit sem lehet megvalósítani [...]. Kösd meg az arisztokráciát egy erős csomóval, zárd be egy ketrecbe, ahonnan azonban időnként szabadjára engedheted, hogy valami jót cselekedjen, de sosem hagyhatod, hogy rosszat tegyen.”⁴

Ha valaki kedveli azt a gondolatot, hogy az arisztokratákat valamiféle börtönbe dugja, bizonyára csalódní fog. A „ketrec”, amire Adams gondolt, az Egyesült Államok Szenátusát jelentette. Nagy-Britannia és az antik Róma szolgáltak útmutatóul számára, amelyek mindegyike rendelkezett a nemesek egy magas jogkörökkel bíró testületével, és ahol a nemesek szerepe és hatalma egyértelműen körül volt határolva egy vegyes uralmi rendszerben. Bár nem akart Lordok Házát, ami örökletes nemesekből tevődött volna össze, de nem is zárta ki teljesen annak a lehetőségét, hogy szükség lehet rá.

Szerencsére soha nem éreztük szükségét, hogy hivatalosan visszaállítsuk az örökletes arisztokráciát. Ám nyilvánvaló, hogy Adams és mások komolyan aggódtak annak lehetősége – ha nem is elkerülhetetlensége – miatt, hogy visszatérünk az arisztokráciához. Az alapítók úgy vélték, hogy ez a szabadságszerető nép – dacára annak, hogy az alkotmány teljes mértékben tiltja az ilyesmit, és az emberek szívében és elméjében teljességgel hitelét veszítette – egy napon újra keblére öleli az arisztokráciát. Vajon miért?

A válasz egyszerű: mert az Alapító Atyáknak igazuk volt. Az arisztokrácia természetes jelenség.

Ennek megértéséhez túl kell tennünk magunkat az „arisztokrácia” kifejezésen. Pont azért cseng olyan furcsán a modern fül számára, mert teljes egészében a korábbi korokhoz társítjuk. Bár a lordok és az earlok jól hangzanak a középkori történelem és a Trónok harca rajongói számára, nem ezek az arisztokrácia egyedüli formái. Jobb lenne egyszerűen elitekként vagy uralkodó osztályokként hivatkozni rájuk. Ezek a kifejezések természetesen nem tökéletes szinonimái egymásnak. De sokkal közelebb állnak ahhoz, hogy felcserélhetőként tekintsünk rájuk, mint azt az emberek gondolnák. Észak-Koreában járva egy időutazó vagy egy földönkívüli látogató a pártelitre nézve tagjait rögvest arisztokratákként vagy nemesekként azonosítaná. Különleges jogokkal és kiváltságokkal bírnak, és az uralkodó osztály számára fenntartott különleges területen élnek. Tulajdonképpen a párt tagjai minden kommunista országban csupán az arisztokratikus kaszt egy modern formáját képezik.

Jobb a helyzet a szabad országokban, ahol a törvény előtti egyenlőség jóval védettebb és megbecsültebb fogalomnak számít. De akad bárki, aki vitatná,

hogy a vagyon, a hatalom, a befolyás, a faj és – talán leginkább – a hírnév hozzájárulhat egyfajta informális arisztokrácia vagy nemesség kialakulásához? Bizonyára mindenki látja a nyilvánvaló különbségeket. Lehet, hogy a törvénykönyvekben nem szerepel semmi, ami előírná a rendőrségnek, hogy különleges elbánásban kellene részesítenie egy Kennedyt vagy egy Kardashiant. De ez nem jelenti azt, hogy az említettek ne részesülnének ilyen különleges elbánásban.

Nyilvánvaló, hogy létezik olyan természetes emberi hajlam, amely alapján elfogultabbak vagyunk a magasabb státusszal bíró emberekkel szemben – attól függetlenül, hogy kiérdemelték-e ezt a státuszt vagy nem. Ez se nem jó, se nem rossz. A lényeges kérdés inkább az, hogy az adott személy miként tesz szert a státuszra.

Teljesen természetes és normális dolog tehát, hogy rendelkezünk elitekkel. Ellentétben az Amerikában és a Nyugat jelentős részén manapság uralkodó populistá hangulattal, alapjában véve semmi rossz nincs az elitek létében. Jefferson természetes arisztokráciájához hasonlóan a legtöbben tiszteljük azokat az embereket, akik a kiválóságra törekedvén nagy dolgokat értek el. Csodálattal adózunk az elit atlétáknak és az elit katonáknak. Senki sem vágyik arra, hogy egy igencsak átlagos képességű szívsebész operálja. Kulturálisan is csak akkor probléma, ha az elitek szinonimává válnak azokkal, akik az „elitizmust” – vagyis a sznobságot – űzik, ami ellen rögvest aktivizálódik az amerikai lázadó DNS. Hasonlóképpen a politikában és a gazdaságban az elitizmussal kapcsolatos problémánk abból a gyanúkból ered, hogy az uralkodó osztályok a saját, és nem a mi érdekünkben tevékenykednek. Ez az egyébként egészséges gyanú könnyedén egészségtelenné és összeesküvés-elméletté növekedhet, és mind a bal-, mind a jobboldalnak megvan a maga változata az uralkodó osztállyal szembeni paranoiára.

De továbbra is fennáll az a helyzet, hogy minden nagyobb vagy összetettebb társadalom rendelkezik saját elittel. Sőt még a szerényebb méretű szervezetek is. Robert Michels német szociológus alkotta meg az „oligarchia vastörvénye” kifejezést, ami szerint minden szervezetet – beleértve azokat is, amik kifejezetten elköteleződtek a demokrácia előmozdítása mellett – előbb-utóbb egy kisebb elitcsoport fog az irányítása

alá vonni.⁵ Egy kisebb szervezet – egy vállalkozás, egy politikai párt, vagy akár egy olyan közösség, mint egy törzs vagy egy zenekar – képes lehet többnyire konszenzusos döntések meghozatalára. De ahogy a szervezetek mérete egyre növekszik, úgy válik egyre nehezebbé megőrizni a döntéshozatal mindenki véleményét figyelembe vevő jellegét (ez hát a vastörvény iróniája: csak akkor lép mozgásba, ha az ügy kellően nagy számú ember számára vált vonzóvá). Az amerikai hadsereg kötelékében szolgáló tűzoltócsapat képes többnyire hierarchia mentesen tevékenykedni, a hadsereg azonban semmiképpen sem.

A csoport tagjai számos módon specializálódhatnak, ideértve a vezetés és a menedzsment területét. Még a leginkább együttműködésen alapuló és konszenzusra törekvő szervezeteken belül is megjelennek ezek a vezetők és menedzserek, vagyis az elitek – máskülönben a szervezetek egyszerűen összeroskadnának a saját súlyuk alatt. Az elit tagjai nagyobb felelősséget vállalnak, és eközben hatalomra tesznek szert, valamint nagyobb hozzáférésük lesz a szervezet működésével kapcsolatos speciális ismeretekhez (amiket Michels „adminisztratív titkoknak” nevez). Ezeknek a „titkoknak” a segítségével emelkedhet a státuszuk, és tovább erősíthetik a hatalmukat, szövetségeseik jutalmazására és ellenségeik megbüntetésére használva az erőforrásokat.

Michels vizsgálata mindenekelőtt a demokratikus szocialista munkásszakszervezetekre irányult, a Német Szociáldemokrata Pártban szerzett saját tapasztalataira támaszkodva. De a meglátásai alkalmazhatók az emberi tevékenység minden olyan területére, amely munkamegosztást igényel. Volt már tagja valaha olyan szerényebb méretekkel bíró önkéntes szervezetnek vagy klubnak, ahol a hatalom nagy része végül nem egy maroknyi ember kezében összpontosult? Ami igaz a jótékonyági szervezetekre, a középiskolai évkönyvbizottságokra és a gyermek labdarúgó ligákra, az igaz a civilizációkra is. Abban a pillanatban, amikor kisebb bandákból vagy vadászó-gyűjtögető csoportokból egy nagyobb mezőgazdasági társadalommá váltunk, elkerülhetetlenné vált az uralkodó osztály, az elit megtestesülése.

Amennyiben minden társadalomban és szervezetben szükségszerűen megjelennek az elitek, döreség mérgelődni létük miatt. Ez kiváltképpen

igaz a szabad társadalmakban, ahol megengedett, hogy az emberek a saját maguk által definiált boldogságot hajszolják. Nem mindenki akar gazdag, politikus vagy katonai vezető lenni – bár néhányan valóban erre vágnak. Azok, akik vágnak valamire, mindig is nagyobb valószínűséggel érik el céljukat, mint azok, akik egyáltalán nem vágnak arra az adott dologra. Egy szabad társadalomban a politikai, társadalmi vagy gazdasági egyenlőtlenség miatt bosszankodni olyan, mintha magának a szabadságnak a problémáján bosszankodnánk, tekintettel arra, hogy a szabadság mindig együtt jár valamiféle egyenlőtlenséggel.

Vagyis a releváns kérdés nem az, hogy „miképpen kerülhetjük el az eliteket?”, hanem az, hogy „milyen típusú elitünk legyen?”. Ezt követően pedig, hogy: „hogyan tudjuk fenntartani a jogállammal szembeni elszámoltathatóságukat, és megakadályozni azt, hogy önértéküktől vezérelve a törvénnyel, a szabadsággal vagy a közjával szemben tevékenykedjenek?”

Az elmúlt háromszáz év rengeteg példát szolgáltat olyan országokról, amelyek csak formálisan váltak demokráciává, amivel jól szemléltethető, ahogy a populista árhullám vagy az ambiciózus elit miként tesz tönkre az államot. Az alapítóknak azonban szerencsére más példák jártak az eszükben. A Cromwell uralma alatt álló Anglia és a Római Köztársaság bukása mélyen beleégett a történelmi emlékezetükbe. Csakúgy, mint Velence nagyszerű kereskedő köztársasága.

1171-ben Velence megalapította a Nagy Tanácsot, ami a nemeseken túl előkelő kereskedőket, bírókat és egyéb állami hivatalnokot is a sorai között tudhatott. A maga korából nézve a Nagy Tanács számos okból számított lenyűgöző jelenségnek. Köztársasági intézmény volt, vagyis a vezetők a népet képviselték. Minden évben száz embert jelöltek ki, hogy csatlakozzon a tanácshoz. A jelölőbizottság tagjait sorsolással választották, hogy elkerüljék a korrupció lehetőségét. Ez nemcsak vérfrissítést eredményezett, hanem azt is elérték, hogy a tanács az újonnan meggazdagodott kereskedők körében is szert tegyen legitimitásra. A Nagy Tanács – különböző mechanizmusokon keresztül – létrehozta a világ egyik első „fékek és ellensúlyok” rendszerét és megosztott kormányzatát. A Nagy Tanács

nevezte ki a dózsét, vagyis Velence főmagisztrátusát, és megkövetelte, hogy a dózse elfogadja a hatalma korlátait.

„Ezek a politikai reformok újabb, egész sor intézményi innovációt hoztak: a jogban újdonságnak számított a független magisztrátusi hivatal megteremtése, a bíróságok és egy fellebbviteli bíróság felállítása, valamint egy új magánjogi szerződés és a csődtörvények bevezetése – írja Daron Acemoglu és James A. Robinson a *Miért buknak el nemzetek: a hatalom, a jólét és a szegénység eredete* című könyvükben. – Velencében ezek az új gazdasági intézmények új, törvényes vállalkozási formák és új típusú szerződések kialakulását tették lehetővé. Felgyorsult a pénzpiaci innováció, és a modern bankrendszer is ekkoriban született meg itt, Velencében. Megállíthatatlannak tűnt az a dinamika, amely egy abszolút befogadó intézményrendszer felé hajtotta Velencét.”⁶

Mígnem mégis csak megállt. „A befogadó jellegű velencei intézmények támogatásával megvalósuló” velencei gazdasági növekedés „együtt járt egyfajta teremtő rombolással. A commenda vagy más, hasonló gazdasági intézmények révén meggazdagodó fiatal vállalkozók minden egyes hulláma a régi vállalkozók profitját és gazdasági sikerét csorbította. És a fiatalok nemcsak a profitot halászták el az öregek elől, hanem a politikai hatalmukat is fenyegették.”⁷

1286-ra már elegendő nagyságú elit létezett, ezért bevezettek egy törvényt, amittől kezdve a tanácsban való tagság örökletessé vált. 1297-re a tanács ténylegesen elzárta magát a kívülállók előtt. A tanács hamarosan megalkotta a Libro d’Orót, vagyis az Arany Könyvet, ami felsorolta a velencei nemesség valamennyi ismert tagját. Aki nem szerepelt a könyvben, az nem lehetett tagja a tanácsnak. Ha szerepeltünk a könyvben, vagy az apánk, a nagyapánk is benne volt, vagy korábban tagja volt a tanácsnak, akkor mi is automatikusan bekerültünk a tanácsba. A szolgálati idők lejáratí határai is megszűntek. A tanács tehát állandó és örökletes arisztokráciává alakult, holott egykor köztársasági és érdemalapú intézmény volt.

Ez nevezték Serratának, ami zárlatot vagy kizárást jelent. Miután a tanács elzárta a politikai felemelkedés útját, hamarosan a gazdasági felemelkedés lehetőségének is elejét vette. Betiltották a commendát,^{xxvi} és a gazdasági újítások minden olyan formáját, ami lehetővé tette volna, hogy az alacsony

sorba született vállalkozók meggazdagodhassanak. 1314-re a velencei állam egyre inkább kezdte a kereskedelmet az elitek javára társadalmasítani – vagyis államosítani. A kereskedelmet magas adók sújtották. „A távolsági kereskedelem a nemesség kizárólagos területe lett. A gazdag Velencében ez volt a vég kezdete – írja Acemoglu és Robinson. – Miután az egyre szűkebb elit monopolizálta a legfőbb üzletágakat, megkezdődött a hanyatlás. Úgy tűnt, Velencét csak egy lépés választotta el attól, hogy a világ első befogadó társadalma legyen, de belebukott egy rossz húzásba.”⁸

Az alapítók jól ismerték ezt a történetet. Megértették, hogy az emberek minduntalan a frakcióalakítás felé fordulnak, és mindig is lesznek elitek. A trükk abban állt, hogy elejét vegyék annak, hogy bármely frakció, beleértve a többségi társadalmat, a saját ambíciói megvalósítására használja az államot. „Az egyedüli gyógyír” arra a problémára, hogy a többségi frakciók átveszik a kormányzást, majd a saját akaratuk felé hajlítják – írta James Madison –, „az érdekszférák kitágítása, mely által a közösség olyan nagy számú érdekeltségi körre és pártra fog feloszlani, hogy, először is, valószínűtlenné válik, hogy a többség közös érdeke egyazon pillanatban elkülönülne az egész vagy a kisebbség érdekétől; másodszor pedig, abban az esetben, ha szert is tennének egy ilyesféle közös érdekre, nem lennének képesek egyesülni a közös cél érdekében”.⁹

A tizenkilencedik század díjazta Madison „érdekszférák kitágításába” vetett hitét. Az Egyesült Államok népessége az 1800-ban mért alig több mint ötmillióról 1900-ra 76 millió fölé emelkedett¹⁰, és miközben a népesség ötszörös szorzóval emelkedett, az egy főre jutó GDP több mint a háromszorosával.¹¹ Gyakorlatilag Amerika meghódított minden területet, amit később „az alsó 48-nak” neveztek (habár egyes területeknél a huszadik század elejéig kellett várni, hogy államokká váljanak). A kereskedőállomásokból nagyvárosok nőttek ki – Chicago, Denver, St. Louis –, olykor akár nyüzsgő metropolisszá válva. Több száz új egyetemet alapítottak, többségüket az Atlanti-óceán partvidékén. Az amerikai eszme is terjedőben volt. A rabszolgákat felszabadították. A választójogot kiterjesztették – a nőkre is –, még azokon a nyugati feltörekvő területeken is, mint amilyen a Wyomingi Körzet (1869-ben) és Utah (ahol Utah Körzetben 1870-ben elfogadásra került ez a törvény, aztán 1887-ben a

kongresszus hatályon kívül helyezte, majd 1895–1896-ban az államiság elérése mellett ismét helyreállították).

Az anyagi jólét a politikai szabadsággal karöltve előmozdította és elmélyítette a szabadság amerikai kultúráját. Egy ilyen környezetben szükségszerűen halmozódtak fel nagy vagyonok. Bizonyos férfiak – Getty, Rockefeller, Vanderbilt vagy Gould – a semmiből építettek ki vállalkozásokat. Ezek a gazdasági titánok nem befektetők, hanem vállalkozók voltak. Új termékeket és szolgáltatásokat, vagy éppenséggel régi termékeket vagy szolgáltatásokat újszerűen állítottak elő olyan jelentős, költségcsökkentő volumenben, amely a korábban luxusnak számító cikkeket elérhető kényelmi termékekké és szolgáltatásokká tette.

Ezek a vagyonfelhalmozók általában véve igencsak eltértek a feudális Európa egykori arisztokratáitól. Az európaiak gazdagsága a szegények kizsákmányolásától függött, míg az amerikaiak szegények megsegítése révén tettek szert vagyonukra. A gyapotmágnás Edward Atkinson ezt a következőképpen fogalmazta meg: „A kapitalisták közti versenynek köszönhetően maga a tőke évről évre egyre hatékonyabbnak mutatkozik a termelésben, és egyre nagyobb bőséget idéz elő. A tőke működése következtében azok az árucikkek, amik egy nemzedék számára még luxuscikkeknek számítottak, kényelmi eszközökké váltak a következő és szükségleti cikkekké a harmadik nemzedék számára [...] Az életszínvonal, amit létrehozott, folyamatosan egyre kényelmesebb létezést tett lehetővé, és évről évre egyre többen és többen érhatték el ezt az életszínvonalat.”

1886-ban – néhány munkáshoz címezve szavait – Atkinson igyekezett elmagyarázni, hogyan gyarapodik mindenki a szabadpiacnak köszönhetően. Cornelius Vanderbilt – állapította meg Atkinson – 14 cent profitra tett szert a vasútján leszállított minden egyes hordó liszt után. A hatékonysága folytán a fogyasztók nyomott áron tudtak hozzájutni a liszthez. „Elnyomta önökét Vanderbilt bármennyire is azzal, hogy maguk megtakarítottak hordónként 2,75 dollárt, miközben ő csak 14 centnyi profitra tett szert?” – szegezte nekik a kérdést Atkinson.¹²

A szegények közvetlenebb módon is részesültek az előnyökből. Elég csak körbeutazni az országot, és számba venni a temérdek könyvtárat, iskolát, múzeumot és közparkot, amik egyáltalán nem léteznének az állítólagos

„ragadozó” gazdagok bőkezősége nélkül. A Morganek, Carnegie-k, Gettyk, Rockefellerek, Gouldok és a Vanderbiltek nélkül néhány valóban nagyszerű kulturális intézetünk – amiket magától értetődőnek veszünk – nem lett volna képes napjainkig fennmaradni. A jeffersoni szellemiségtől vezérelt Carnegie több millió dollárt öntött a közkönyvtárakba szerte az országban, hogy „olyan létrákat emeljen, melyeken a törekvő szellem felemelkedhet”.¹³

Werner Sombart német szociológus híres kérdése így hangzott: „Miért nincs szocializmus az Egyesült Államokban?” A történészek és a politológusok válasza mindig a következő volt: azért, mert Amerika nem rendelkezik feudalista múlttal. Európában – és mindenütt másutt – a feudális osztályok közti különbségek a vagyon és a státusz fogalmaiba ágyazódtak. A vagyonosok arisztokraták voltak, az arisztokraták pedig vagyonosok. Az alapítók egy olyan új nemzetet igyekeztek megalkotni, amelyben ezek a kategóriák elválnak egymástól.

Az alapítás időpontjától a huszadik század elejéig tartó időszakban nagyrészt sikerült ellenőrzés alatt tartani azt a természetes tendenciát, hogy a tehetősékből arisztokrácia és céhek képződjenek; számos tényezőnek köszönhetően ez a megfelelő mederbe terelődött. Először is, a gazdasági növekedés túlságosan erőteljes volt. A céhek az olyan hanyatló társadalmakban virágoznak, ahol a versengő újítók nem férnek hozzá a tőkéhez. Másodszor, maga a nemzet is túl nagynak, túl mobilisnak és túl változatosnak mutatkozott. Egy Pennsylvaniában alapított gépgyár tulajdonosa az otthona közelében ugyan rendelkezhetett akkora politikai befolyással, hogy megakadályozza a konkurencia megjelenését a saját környezetében, ám ugyanezt nem lett volna képes kiharcolni Illinois-ban, Coloradóban vagy Kaliforniában. Egy jobb módszerrel felvértezett versengő gépgyártó, teszem azt, Denverben, hozzáférhetett a helyi tőkéhez, a természeti erőforrásokhoz és a város saját piacához.

A harmadik jelentős ok: az alkotmány még nagyrészt úgy funkcionált, ahogy megtervezték. A helyi hatalmi tényezők nem vethettek ki államok közötti illetemeket vagy egyéb kereskedelmi korlátokat annak megakadályozására, hogy új termékeket szállítsanak tehervagonokban az egyes államok között. Negyedszer – és az előzőhöz kapcsolódóan – az

állam egyszerűen nem volt elég nagy vagy tolakodó ahhoz, hogy következetesen kiválassa a nyerteseket és a veszteseket (bár ez alól a vasút figyelemre méltó kivételt képezhetett). Még ha a döntéshozókat hatalmukba kerítik is a bevett iparágak, egyszerűen akkor sincsenek elegenden és nem elég erősek ahhoz, hogy megakadályozzák új iparágak létrejöttét.

Végezetül pedig egyszerűen maga az amerikai kultúra túlságosan is erőteljes. Nevezzük ezt akár kisczarda szellemiségnek, Horatio Alger erkölcsének.^{xxvii}, a puritanizmus örökségének, az újdonsült nagypolgárság ideológiájának, ami végigsöpört a világon, vagy csupán az amerikai álomnak, egy a lényeg: az amerikai nép hitt a vállalkozó eszme nemességében. Mivel az amerikaiak hittek benne, azok a külföldiek, akik szintén hittek benne, milliószámra áramoltak ebbe az országba, magukkal hozva a várakozást, miszerint a határ a csillagos ég. Helyesen ismerték fel, hogy ha csak egy embert is meggátolnak abban, hogy a saját szerencséje kovácsa legyen, az veszélyt jelent minden ember azon jogára vonatkozóan, hogy ugyanazzal a dologgal próbálkozzon.

Amerika rendelkezett tehát működő kormányzattal, de nem volt állama. Ez kétségtelenül furcsán hangozhat, ugyanakkor fontos különbségtétel. Végig a tizenkilencedik századon át és részben a huszadikban is Amerika „szinte alig bírt olyan intézményi struktúrával, amelyet az európaiak »az Állam« kifejezéssel illettek volna” – állapította meg William Leuchtenburg történész.¹⁴ Amerika természetesen rendelkezett kormányzattal, de ez nem ugyanaz, mintha állammal is bírt volna.

A politikatudományban az állam és a kormányzat közti különbségtétel technikai jellegű. Az állam magában foglalja a teljes népességet és a területét, ami állandó, szemben a kormányokkal, amik jönnek-mennek. Példának okáért, Franciaország az ötödik köztársaságnál tart, de mindvégig létezett a francia állam. Az Egyesült Királyságban a kormány feje a miniszterelnök, az államé viszont az uralkodó.

Mindazonáltal számunkra most nem ez a különbségtétel a lényeges.

A konzervatívok és egyes libertariánusok körében a kormányzat és az állam megkülönböztetése meglehetősen egyértelmű, még ha ritkán is mondják ki. Az alkotmány a locke-i elképzelés mentén létrehoz egy kormányzatot, az

emberek szabadságjogainak védelmét szolgáló intézményt. Ez egy olyan társadalmi szerződés eredménye, amely elismeri, hogy a természetes jogok megelőzik a kormányzatot. E definíció alapján a kormánynak nem áll jogában megsértenie a nép vagy bármely egyén jogait (kivéve talán szélsőséges és rendkívüli körülmények fennállása esetén). Az állam ugyanakkor egy mindent magában foglaló intézmény, ami olyan jogokkal és érdekekkel bír, amelyeknek elsőbbséget kell élvezniük. Az olyan gondolkodók számára, mint Albert Jay Nock és Franz Oppenheimer, az állam elnyomásban és hódításban született – a korábban tárgyalt „helyhez kötött bandita” modellje alapján –, ennél fogva jóval régebbi jelenség, mint a kormányzat.¹⁵

A libertariánus Nock szerint könnyű arról beszélni, hogy az állam ellenség, ugyanakkor a kormány szükséges jó. „A kormányzat természete és szándéka [...] társadalmi. A természetes jogok eszméjét alapul véve a kormány szigorúan negatív beavatkozással biztosítja az egyén számára ezeket a jogokat, költségmentessé és könnyen hozzáférhetővé téve az igazságszolgáltatást; de ezen túl nem merészkedik – írja Nock. – Az Állam azonban mind származását, mind elsődleges szándékát tekintve tisztán antiszociális. Nem a természetes jogok eszméjén alapul, hanem azon az elképzelésen, hogy az egyénnek nincsenek jogai, leszámítva azokat, amelyekkel az Állam ideiglenesen felruházza. Mindig is költségessé és nehezen hozzáférhetővé tette az igazságszolgáltatást, és önmagát mindenkor az igazságosság és a közérkölcse fölé emelte, valahányszor ebből előnye származhatott.”¹⁶

Persze senkinek nem kell elfogadnia Nock álláspontját, miszerint az állam semmivel sem jobb, mint egy bünszervezet. Az etatisták nem feltétlenül tekintenek így magukra. Az etatisták – akik sosem alkalmazzák magukra ezt a kifejezést, helyette inkább „progresszívnek” vagy „liberálisnak”, vagy még szélsőségesebb megfogalmazásban „marxistának” nevezik magukat – elköteleződnek a francia felvilágosodás azon nézete mellett, ami az államra a társadalom irányításának vezetése vonatkozásában aktív résztvevőként tekint. A kormányzat az angol kertnek az a szövege, amit már korábban érintettünk. Az állam a franciák kert irányt adó keze. Politikailag, kulturálisan és filozófiailag az erős és beavatkozó állam eszméje „az általános akarat” és a nacionalista érvek különböző változatain nyugszik. Az államnak a nép

egészének értékeit és természetét kellene tükröznie. Vagyis ha „a nép” egységesen nem akarja, teszem azt, a demokráciát, a kapitalizmust vagy a szólásszabadságot, az államnak be kell tiltania az ilyesmiket, mivel az állam az autentikus népakarat legteljesebb és legtermészetesebb kifejeződése. Az összes diktatúra olyan érvelésen alapszik, amely ezt az alapvető formulát követi. De így tesz rengeteg „szociáldemokrácia” is, amik számos szabadságjogot ugyan megőriznek, de közben pedig másokat, főként gazdaságiakat, korlátoznak. Példának okáért az elképzelés, miszerint az államnak hosszútávon véget kellene vetnie a jövedelmi egyenlőtlenségeknek, teljes mértékben összhangban áll a rousseau-i hagyományban fellelhető etatizmussal, ugyanakkor ellentétes a locke-i hagyományban megjelenő kormányzati eszmével. Európa-szerte, ahol a monarchia – ami egyszerre volt vallási és polgári intézmény – évezredek óta irányította és vezette az embereket, természetesnek tűnt, hogy a modern állam továbbra is beleavatkozzon az emberek életébe. Amerikában ez idegen elgondolásnak számított. Olyannyira idegennek, hogy még forradalmat is kirobbantottunk ellene.

Sok történész – talán a többségük – a New Dealt jelöli meg az amerikai állam születéseként. Ez nagyrészt igaz is abban az értelemben, hogy a New Deal az államot az amerikai élet állandó kellékévé tette. „A New Deal megelőzően – állapította meg a néhai közgazdász, Edward M. Bernstein, Franklin Delano Rooseveltnél elnök pénzügyminisztériumának prominens tisztségviselője – az egyetlen vállalat, ahol a polgár a kormánnyal érintkezhetett, a postahivatal volt. Kétségtelen, hogy időnként felbukkant előtte egy-egy katona vagy tengerész is, de egyébként a kormánynak semmi köze nem volt az általában vett közülethez. Rooseveltnél után a nyilvánosság úgy érezheti, hogy a kormányzat a hétköznapiok aktív részesévé vált.”¹⁷

De az igazság az, hogy az állam születése valamivel korábbra nyúlik vissza, a Progresszív Korszakra.^{xxviii}, különösen a Franklin Delano Rooseveltnél (FDR) közvetlenül megelőző demokrata elnökségek idejére (amikben egy másik Roosevelt is érintett volt). A következő fejezetben át fogjuk tekinteni az állam újjászületését, valamint azt, hogy mit kellene helyesen a második amerikai forradalom alatt értenünk.

A progresszív korszak

AZ ÉLŐ ALKOTMÁNY SZÜLETÉSE ÉS A SZABADSÁG HALÁLA

Az Egyesült Államok hihetetlen, robbanásszerű gazdasági növekedése – kiegészülve egy feltehetően új gazdasági uralkodó osztállyal – mély aggodalomra adott okot. Amerikaiak milliói hagyták el a vidéki, földművelésre szakosodott településüket, és áramlottak a városokba. A hagyományos közösségektől elvágott és a kapitalizmus világába beszabadult emberek kizsákmányolva és elidegenedve érezték magukat, és csupán sodródtak egy idegenekkel teli világban. Habár a közemberek valóban egyre gazdagabbak lettek, és új, élettel teli közösségeket hoztak létre, csak elképzelni tudjuk, hogy mennyire beleszédülhettek ebbe a változásba. A kapitalizmus túl kaotikusnak, szervezetlennek, be nem teljesültnek és – időnként – kegyetlennek tűnt mindazok számára, akik nem rendelkeztek kellő anyagi vagy társadalmi tőkével. Az atmoszférára rátelepedett a nosztalgia és a biztonságot és a szellemi kényelmet nyújtó elképzelt korszak utáni honvágy érzése. Az „individualizmus” filozófiája túl kevés volt ahhoz, hogy értelmet adjon, vagy biztosítsa a valahova tartozás érzetét, ami után oly sokan sóvárogtak. Miközben ők ugyanannyira küzdöttek a biztonság elnyeréséért, mint a vagyonért, az uralkodó osztály látszólag igazságtalanul dúskált mindkettőben.

Az amerikai filozófusok új csoportja lépett színre, amellet érvelve – erőteljesebben, mint Rousseau –, hogy léteznie kell jobb megoldásnak. Szerintük Amerikának egy új, elképzelt közösségre lett volna szüksége, ahol összekötött volna bennünket egy újfajta polgári vallás, ami – hasonlóan Rousseau-éhoz – formailag ugyan kereszténynek vallotta magát, de valójában lényegét tekintve nacionalista és spártai volt.

Ezeknek az önjelölt filozófusoknak – a modernitás újdonsült papjainak – lett volna a feladata, hogy olyan új elvek mentén alapítsák újra Amerikát, amelyek, ha alkalmazzák őket, létrehozhatnak egy teljesen újszerű

társadalmat, ami képes lenne betölteni az amerikai lelkiületben keletkezett lyukakat.

Ezek az amerikai filozófusok sokfélék voltak, de leginkább a progresszizmus zászlaja alatt gyülekeztek. Habár nem minden progresszív viseltetett ellenségesen az amerikai rend valamennyi jellegzetességével szemben, csoportként mégis az volt a céljuk, hogy lerombolják e rend tekintélyét, hogy újjal helyettesíthessék. Thomas C. Leonard princetoni történész két központi feltevést tulajdonított a progresszív értelmiségieknek: „Az első, hogy a tudománynak, és nem a politikának kellene irányítania a modern kormányzatot; a második, hogy egy iparosodott gazdaságot egy modern adminisztratív állam láthatatlan keze által kellene felügyelni, vizsgálni és szabályozni.”¹

Ha az eredeti alapítókat a skót felvilágosodás zászlóvivőiként tekintjük, akkor az új alapítókban az új német reneszánsz, vagyis a német társadalomtudomány ébredésének örököseit tisztelhetjük. Számos olyan amerikai szociológus, filozófus és közgazdász, akik szellemi irányzatokat és iskolákat alapítottak Amerikában, német egyetemeken végeztek, vagy olyanoktól tanultak, akik ott végeztek. (Amikor 1885-ben megalakult az Amerikai Közgazdasági Társaság, az első hat tisztségviselőjéből öten Németországban tanultak. Ez ugyancsak elmondható legalább húszról a társaság első huszonhat elnökének vonatkozásában. 1906-ban egy professzor a Yale-ről megkérdezte Amerika 116 legjobb közgazdászát és társadalomtudósát; több mint felük legalább egy éven át Németországban tanult.)²

A tizenkilencedik században a német levegőt Marx, Hegel és Herder szellemisége járta át. Ezek a gondolkodók táplálták azt a szélesebb körű világnézetet, amit „történeti iskolaként” ismernek. A híveik úgy vélték, hogy valójában minden gazdasági tény csak viszonylagos és evolúciós, vagyis csupán hely és idő függvénye. A német romanticizmus leszármazottaiként úgy tekintettek az államra, mint a népközösség (Volksgemeinschaft) kifejeződése, és közben hitték, hogy az államnak nem csupán joga, hanem egyben kötelessége is kikovácsolnia az új általános akaratot.

Richard T. Ely, az Amerikai Közgazdasági Társaság első elnöke és a progresszív „Wisconsin Iskola” alapítója (ami a Progresszív Korszak egyfajta szellemi műhelyeként szolgált a huszadik század első harmadában) a Heidelbergi Egyetemen doktorált a történeti gazdaságtant tanító Karl Knies témavezetésével. „A tudatunkban megbúvó legalapvetőbb elgondolásokat – emlékezett vissza nemzedéke értelmiségijeire – egyrészt az evolúció-, másrészt pedig a relativitáselmélet képezte.” Az olyanok, mint Ely, arra használták ezeket az elgondolásokat, hogy végeláthatatlan háborút vívjanak a kapitalizmus ellen.³

Voltaképpen a darwinizmus képviselte a legéleterősebb összetevőt ebben a német szellemi koktélnak. Az evolúció darwini elmélete újszerű tudományos hitelességet fecskendezett a nacionalista és identitásalapú, valamikori felvilágosodás-ellenes filozófiákba. A darwinizmus nem csupán a biológiai alapú rasszizmust tette lehetővé. A természetes jogok fogalmára nézve is pusztító csapást jelentett, miközben újra életet lehelt abba az elképzelésbe, miszerint az állam nemcsak a nép kifejeződése, hanem egyben az államnak kellene irányítania a társadalom folyamatos „fejlődését”. Eszerint az elképzelés szerint a nemzet és az állam, valamint a benne található összes intézmény valami egységes, szerves egész – együtt fejlődő – részét képezi, ahol az állam szolgál agyként, ami irányítja és szabályozza az összes többi szervet. Az egyének alig többek, mint egyszerű sejtek a politikai testben. Herbert Croly, a New Republic című folyóirat alapítója szerint a társadalom csupán „felnagyított egyén”. Edward Alsworth Ross – korának feltehetően legnagyobb hatású szociológusa – úgy vélte, hogy a társadalom „olyan élőlény, amelyet, a többi magasabb rendű élőlényhez hasonlóan, az önfenntartás ösztöne vezérel”.⁴ A kapitalizmus káosza szemben állt az elképzelésével: a szervek nem versenghetnek egymással; harmóniában kell együttműködniük.

Nem szeretném, ha úgy hangozna, hogy az amerikai etatizmus olyan szellemi vírussal vette kezdetét, amely valamiféle német laboratóriumból szabadult ránk. Az amerikai értelmiségiek is előrukkoltak a maguk sajátosan eredeti elgondolásaival. A két legfontosabb ezek közül a „szociális evangélium”, a kereszténység egyik ősi felfogásának újszerű újraértelmezése, valamint az eugenika, az a meggyőződés, hogy az államnak ki kell metszenie és tépnie az alkalmazkodni képtelen gyomokat.

Rousseau-t visszhangozva a szociális evangélium azt hirdette, hogy a szellemi megváltás kollektív vállalkozás – vagy legalábbis most annak kellene lennie. A kisüzemi lélekmentés az ostobák foglalatossága. Ely szerint az állam „erkölcsi személy”.⁵ Ám az állam egyben Isten szent eszköze is. „Isten az államon keresztül sokkal egyetemesebben bontakoztatja ki céljait, mint bármely más intézményen keresztül” – írta Ely. Ez „az első az eszközei között”.⁶ Samuel Zane Batten, a szociális evangélium prédikátora, úgy gondolta, hogy korának egyik legégetőbb kérdése a következő: vajon „képes-e az állam azzá a közvetítő közeggé válni, amin keresztül a nép együttműködve keresheti Isten királyságát és annak igazságosságát?” (Remélte, hogy igen.)⁷ A társadalmi igazságosságra való törekvés kapcsán a legfontosabb feladat a kapitalizmus és az individualizmus doktrínái elleni háború. „A szervezetlenül versengő életünknek szervesen együttműködő étletté kell átalakulnia – szorgalmazza Walter Rauschenbusch, a szociális evangélium prédikátora és a korszak vezető gondolkodója.⁸ – Amennyiben az eszményi társadalmi rend nem képes hatékonyabban élelemmel, melegséggel és kényelemmel ellátni az embereket, mint a fennálló gazdasági rend, úgy vissza fogunk térni a kapitalizmusra [...]” Ez a végkimenetel azonban elképzelhetetlennek tűnt számára. Kijelentette: „Az az Isten, aki alacsony élelmiszerárakról gondoskodik, hadd legyen csak Isten.”⁹

Enélkül a teológiai háttér nélkül sosem érthetnénk meg az eugenika mibenlétét. Az eugenika teljes amerikai történetének feltárása túl messzire vinne bennünket a témánktól. Elég annyit mondanunk, hogy abban az időben az eugenikát a legmodernebb tudománynak tekintették, és rendkívüli – ha nem épp teljes – egyetértés uralkodott a tekintetben, hogy az emberiség kertje alkalmatlan egyedeinek kigyomlálása a társadalmi fejlődés elengedhetetlen velejárója. A *The Promise of American Life* [Az amerikai élet ígérete] című művében – ami az amerikai progresszizmus bibliája – Herbert Croly amellett kardoskodik, hogy az államnak kötelessége „beavatkoznia a legrátermettebbek nevében”. Richard Ely pedig ragaszkodott hozzá, hogy a progresszíveknek el kell ismerniük az „emberi kiválasztás fölényét a természetes kiválasztódással szemben”.¹⁰ Hagyni, hogy szabad emberek szabadon reprodukálódjanak – feltehetően a boldogságra törekvés integráns részeként – egyszerűen ostobaság. Az ilyesféle szabadság túl nagy valószínűséggel eredményezi alkalmatlan

emberek létrejöttét. A tudomány szakértő kezei által vezérelt társadalom azonban „eszményi embereket biztosít számunkra – magyarázta. – A hangsúly többé nem a természetes, hanem a társadalmi kiválasztódáson van.”¹¹

Eddig elsősorban Amerika és Németország szerepére összpontosítottam, de meg kell jegyezni, hogy a Progresszív Korszak eszméi valójában egy transznacionális szellemi ébredés részét képezték. Példának okáért a pozitivizmus, egy széles körben elterjedt filozófiai irányzat, amelyet a francia Auguste Comte alapított, azt hirdette, hogy az emberiség belépett a történelem harmadik szakaszába, a Tudomány Korába. Lényegében ott felvéve a fonalat, ahol Condorcet elejtette, Comte úgy vélte, hogy az emberi társadalom felvilágosult szakértők által irányítható, vezethető és végső soron tökéletesíthető. Ennek a vállalkozásnak – jellegéből fakadóan – kollektivistának kellett lennie. (Az individualizmust a „nyugati világ betegségének” tartotta.)¹² Comte alkotta meg a „szociológia” kifejezést, és segítette létrehozni azt a tudományágat, amivel elérhetőnek gondolta ezt a célt. A későbbiekben létrehozott egy teljesen világi „emberiségvallást”, amiben a tudomány emberei lettek az új szentek. Amikor Herbert Croly 1869-ben megszületett, a szülei szó szerint Comte „emberiségvallásába” keresztelték.¹³

Mindazonáltal a gyakorlat szintjén Németország – különösen Poroszország – befolyása rendkívül jelentős volt, mivel hús-vér példaként szolgált arra, miként kellene a politikának működni. Ez pedig elősegítette a demokrácia hagyományos értelmezésével szembeni mély megvetés kialakulását. Poroszországot – ahol megannyi progresszív folytatta tanulmányait – a tizenkilencedik század végén (1871–1890) Otto von Bismarck, az autoriter „Vaskancellár” irányította, aki bevezette a szakértő köztisztviselők által működtetett, az idő tájt „feje tetejére állított szocializmusnak” hívott kormányzati formát. Bismarck Poroszországa az amerikai tudósok új nemzedékének szemében egy kormányzati csúcstechnológia képzetét keltette. Az egyik ilyen tudós, aki Elynél tanult, és az első doktoriját az újonnan megalakult Johns Hopkins Egyetemen – az első nagyobb, német stílusú amerikai kutatóegyetemen – szerezte, épp maga Woodrow Wilson volt. Valamivel később azt írta, hogy Bismarck Poroszországa „lenyűgöző

rendszer”, valamint „a legtöbbet tanulmányozott és szinte már tökéletes” struktúra az egész világon.¹⁴

Az 1880-as években Wilson amellet érvelt, hogy a „bölc államférfiak irányítása alatt álló legnagyobb despotizmus még mindig előnyösebb, mint a demagógok uralma alatt álló legnagyobb szabadság”. Sajnos Amerika demokrácia volt, és Wilson korlátozni akarta „szavazás miatti túl sok próbálkozásból fakadó hiba lehetőségét” azáltal, hogy igyekezett a lehető legtöbb politikai döntést elzárni a közvélemény ítélőszéke elől. „Bízzuk a közigazgatási tudományra, hogy megtalálja a legmegfelelőbb módját ennek az irányításnak a nyilvános kritikájára, és a minden egyéb zavaró hatástól való elzárására.”¹⁵ Végére is – magyarázta – „az önkormányzatiság nem abban áll, hogy mindent a kezünkben tartunk, legalábbis nem jobban, mint a háztartásban, ahol szükségszerűen valaki saját kezűleg fogja elkészíteni a vacsorát. A szakácsot nagy mérlegelési szabadsággal kell felruháznunk a tűz és a sütő kezelését illetően”.¹⁶ „Biztosítsunk számunkra adminisztratív rugalmasságot és diszkréciót – írta Woodrow Wilson 1891-ben –, szabadítsuk fel magunkat az alól az elképzelés alól, hogy a fékek és egyensúlyok jelentette ellenőrzéseket a szervezet valamennyi működési szakaszában el kell végezni.”¹⁷

Nehéz lenne eltúlozni, hogy Wilson mekkora arroganciával és felsőbbrendű megvetéssel viseltetett az alapítók által létrehozott rendszerrel szemben. „A reformer döbbenetben áll az előtt” – sopánkodott –, hogy el kell nyernie „több millió fő többségi szavazatát”.¹⁸ Másutt pedig így gúnyolódott: „Kétségtelen, hogy sok ostobaságot összehordtak az egyén elidegeníthetetlen jogairól, de megannyi erőfeszítés ellenére ez akkor is csak pusztán egy homályos érzelmektől áthatott és tetszetős elgondolás maradt, amit alapelveként terjesztettek elénk.”¹⁹

Wilson a demokráciával és az alkotmánnyal kapcsolatos elgondolásai viszonylag nagy hasonlóságot mutattak számos kortársa gondolkodásával. Nézetei ugyanakkor jól megragadják a progresszív világnézet központi szellemiségét.

Woodrow Wilson nagyban támaszkodott Darwinra, miközben amellet érvelt, hogy az alkotmányt a szemétdombra kellene hajítani:

Az alkotmány a gravitáció törvényére van alapítva. A kormánynak a „fékek és egyensúlyok” hatásosságának alapján kellett léteznie és mozognia. Ez elméletnél az a bökkenő, hogy a kormányzat nem gép, hanem élő valami. Nem a világegyetem elmélete, hanem a szerves élet elmélete szerint kell megítélni. Nem Newtonnak, hanem Darwinnak tartozik felelősséggel. A környezete módosítja, kötelességei teszik szükségszerűvé, hivatásához csupán az élet kényszere alakítja. Semmi élő sem állíthatja szerveit szembe egymással, mint akadályokat, úgy, hogy mégis életben maradjon.²⁰

Így született meg tehát – gyakorlati céloktól vezérelve – az „élő alkotmány” álnok amerikai kultusza. „Az élő politikai intézményeknek – írta Wilson – darwiniaknak kell lenniük szerkezetben és gyakorlatban. A társadalom élő organizmus és az élet, nem pedig a mechanika törvényeinek kell engedelmeskednie; fejlődnie kell.”²¹

Az alapítás megvetése a kifinomultság védjegye lett. A filozófus John Dewey, a Progresszív Korszak legjelentősebb szellemi képviselője, amellelt érvelt, hogy az alapítók balgasága abban az elképzelésükben rejlett, hogy elveik túl fogják élni – vagy legalábbis túl kellene élniük – az ő korukat. Az alapítók „történelmi érzék és érdek terén hiányt szenvedtek” – magyarázta *Liberalism and Social Action* [Liberalizmus és társadalmi cselekvés] (1935) című könyvében.²² Szerinte a kormányzat locke-i eszménye, ami pusztán a polgárok jogainak védelmére koncentrált, más tekintetben viszont magukra hagyta az embereket, nem más, mint elavult badarság. Még az egyéni jogok eszméje is csak ösöreg relikvia. „A természetes jogok és a természetes szabadság csupán a mitologikus társadalmi állattan királyságában léteznek.”²³ Szigorúan véve a jogokat csak „a gazdasági erőknek az egyénekből álló hatalmas tömeg érdekei mentén végrehajtott társadalmi ellenőrzése révén” lehet biztosítani.²⁴ Az emberek „önmagukban semmik”²⁵ voltak Dewey számára; az Általános Akarat jelentett mindent.

„A természetes jog helyett a társadalmi haszonnak” kell „megszabnia az egyéni cselekvési szabadság szféráját – érvelt Frank J. Goodnow, az Amerikai Politikatudományi Társaság első elnöke és a Columbia Egyetem nagy hatású közigazgatási jogi professzora.²⁶ – A megváltozott körülményeknek [...] a társadalom előnyben részesítése érdekében a

magánjogoknak a körülményekhez igazított sajátos felfogását kell bevezetniük.”²⁷

Ezeket a nézeteket kétségkívül őszintén vallották. Ám az állítólag „érdek nélküli” szakértőknek és értelmiségieknek, akik erőltették őket, igenis érdekükben állt, hogy így tegyenek. Nem pusztán elvont értelemben érveltek amellet, hogy szakértőknek kellene vezetniük a társadalmat; hanem egyértelműen kijelentették, hogy ők azok a szakértők, akiknek irányítaniuk kellene. „Az alkotmányozás ideje lejárt – csattant fel Woodrow Wilson. – Új területre érkezünk, ahol új vezetőkre van szükségünk, a közigazgatás hatalmas területére.”²⁸

Ahogy azt korábban láttuk, nem a progresszívek voltak az elsők, akik az általános akarat által felhatalmazott, a jog hatályán túlmutató közigazgatási rendszer létrehozását javasolták, hogy a nagyobb jó érdekében önkényes módon gyakorolhassák a hatalmat. A szakértői új arisztokráciára irányuló progresszív vágy csak újabb példaként szolgált arra, hogy az emberi természet régi, reakciós ösztönei miként bukkannak fel rendszeresen újabb és újabb formákban. Amint arra Jefferson figyelmeztetett bennünket: „A dolgok természetes folyása a szabadságról való lemondás, és a kormányzat könnyedén teret hódíthat.”²⁹ Az egyetlen problémám Jefferson mondandójával, hogy nem a megfelelő kifejezéssel élt. A folyamat, amit felvázolt, nem a dolgok folyása, hanem azok hanyatlása vagy korrumpálódása.

Mi történik tehát, ha elkötelezzük magunkat amellet az elképzelés mellett, miszerint létezik az ügyvivőknek egy olyan különleges osztálya, amely állítólag a politikától elszigetelve gondviselészerűen arra rendeltetett, hogy anélkül tegyen jót, hogy a jogra vagy a választókra hivatkozna?

Kapunk egy hivatalnokállamot.

Hogy mi az a hivatalnokállam?

Elsősorban a második amerikai forradalom gyümölcse. Mint láthattuk, a progresszívek igyekeztek eltemetni a régi „newtoni” alkotmányos rendet, ami helyébe az új „darwin” paradigmát képzelték. Ezt az új rendszert „érdek nélküli” társadalomtudósok vagy egyszerű hivatalnokok vezetnék,

akik nem a „Mi, a nép”-ből nyernék legitimitásukat, hanem felsőbbrendű bölcsességükből, valamint – Woodrow Wilson szavaival élve – „különleges tudásukból”.{xxix}.

Wilson megdöbbenőnek tartotta, hogy a reformereknek felvilágosítást kell kérniük a néptől a vágyaikat illetően. Ha a „tudományos” tények a mi oldalunkon állnak, miért folyamodnánk a választókhoz a szavazatukért? Ahogy Wilson magyarázta:

A kormányzati funkciók a valóságban a jogszabályoktól, mi több, az alkotmánytól függenek, mivel olyan régiék, mint maga a kormányzás, és a lényegi természetét képezik. A pozitív jogunk kiterjedt és összetett aprólékossága, ami szinte minden, a közigazgatásban felmerülő esetet lefed, elhomályosítja előttünk azt a tényt, hogy a közigazgatás nem várhat a törvényhozásra, hanem engedélyezni vagy hagyni kell, hogy az állam jellegzetes életének érvényesítése érdekében különleges felhatalmazás nélkül járhatson el.³⁰

Ez nem kizárólag Wilson dédelgetett elmélete volt. Ekkoriban a tudomány és a technológia rohamléptekben igázta le a természetet. Az ipar korábban elképzelhetetlennek tűnő hatékonyságot mutatott fel a termelésben. A mérnöktudomány lenyűgöző új szakmaként jelent meg a porondon, miközben a szakértők minden tekintetben forradalmasították az üzleti életet, az orvostudományt, az infrastruktúrát és az élelmiszer-termelést. Darwinnak köszönhetően a szakértők azt hitték, hogy végre az emberi gépezet működését is megfejtettük. Vagyis miért ne hagyjuk, hogy az új „társadalommérnökök” úgy forradalmasítsák a kormányzást, ahogy a technológiai mérnökök forradalmasították az ipart és a közmunkát? Mégis mit tudott a köznép a társadalommal foglalkozó tudományról, azaz a „társadalomtudományról”?

Walter Lippmann, az ismert értelmiségi és újságíró egy időben egyike volt a régimódi és elavult demokrácia legkorábbi kritikusaiknak. „A megszokott körülmények között nem lehet elvárni a választóktól, hogy meghaladják a sajátos helyi és én-központú véleményüket – írta. – A választók a saját körülményeik között, amiket magánszemélyként nem képesek könnyedén meghaladni, valószínűleg azt feltételezik, hogy bármi, ami rájuk nézve nyilvánvalóan jónak tűnik, annak éppúgy jónak kell lennie az országra

vonatkoztatva is, valamint Isten szemében is jónak kell tünnie.”³¹ Az emberek bölcsességébe vetett hit egyszerűen óriási tévedés. „A modern demokrácia legfőbb problémája – írta Lippmann – abból fakad, hogy ez a feltételezés hibás.”³²

Ezt a széles körben elterjedt meggyőződést ültette át a gyakorlatba Woodrow Wilson (akinél Lippmann tanácsadóként dolgozott). Míg Madison úgy vélte, hogy az önérdék „bele van plántálva az emberi természetbe”,³³ addig Wilson azt gondolta, hogy a közigazgatási tudomány felemelheti az embert a saját természete és az általa szolgált nép fölé. Az ember tökéletesíthetőségébe vetett régi álom megvalósulása eszerint a bürokrácia révén válna elérhetővé! Ronald J. Pestritto hozzáteszi, hogy „Wilson feltételezte, éppúgy, mint Hegel A jogfilozófiai alapvonalaiban, hogy egy biztos pozíció a bürokrácián belül, véglegesítéssel és jó fizetéssel társulva, felszabadítaná a köztisztviselőt a természetes önérdéke alól, ezáltal felszabadítva őt a saját egyedisége alól, lehetővé téve számára, hogy kizárólag a társadalom objektív javára összpontosítson.”³⁴

*

Elengedhetetlen ismételt kihangsúlyozni, hogy az értelmiségiek abból a korból merítik eszméiket, amelyben élnek. Vagyis minden korban megfigyelhető egyfajta visszacsatoló hatás. Ahogy az amerikai alapítás – amint azt Jefferson megfogalmazta – az „amerikai tudat” kifejeződése volt, és csupán egyfajta lázadás a brit és a romantikus nacionalizmus ellen, aminek a németek körében a Napóleonnal és a felvilágosodással szembeni népszerű ellenérzések szolgáltak táptalajul, a progresszívek magából a kapitalizmussal szembeni népszerű ellenérzésből nyertek támogatást. Amikor az emberi tudat szembesül a kapitalizmus és a demokrácia látszólagos káoszával, rögvest visszamenekül a törzsi programozásához.

Ez nem jelenti azt, hogy az amerikaiak a huszadik század első három évtizede alatt harci festéssel díszítették volna az arcukat és lándzsákkal hadakoztak volna. Mindnyájan annak a kornak a nyelvét beszéljük és szimbólumait használjuk, amiben élünk. Percival Lowell, a századfordulós csillagász, aki azt a teleszkópot építette, amivel felfedezték a Plútót, egy olyan korban élt, amelyet a nagyszabású csatornaépítések és ipari fejlesztések fémjeleztek. Ezért amikor egyenes vonalakat észlelt a Mars

felszínén, azt feltételezte, hogy fejlett civilizáció nyomaira bukkant.³⁵ A Progresszív Korszak idején az ipar, a mérnöktudomány, az orvoslás és a természettudomány hihetetlen eredményeket ért el. Teljesen érthető okokból a progresszív értelmiségiek – és nagy általánosságban az amerikaiak – azt feltételezték, ha a tudomány és a technológia képesnek mutatkozott régóta fennálló problémákat megoldani a való életben, ha az üzemmenedzserek képesek voltak előállni a szervezés újfajta, lenyűgözően hatékony módszereivel, akkor bizonyára a szakértők is képesek lennének ugyanezt megvalósítani a politika terén. Ez volt az a kor, amikor a társadalomtudomány még újdonságnak számított, a „társadalommérnökség” kifejezés pedig még nem bírt negatív jelentéstartalommal, és feltételezték, hogy a politikatudomány éppolyan tudományos, vagy legalábbis olyanná válhat, mint a fizika vagy a kémia.

De elég az elméletből és a filozófiából. Mit jelentett az adminisztratív állam a gyakorlatban? A legegyszerűbben szólva a kormányzat jelentős bővítését. Ez a leegyszerűsítés azonban nem ragadja meg kellőképpen az adminisztratív állam forradalmi jellegét, mivel a szabályozók és a fináncok újdonszerű serege az alkotmányos kereteken kívül tevékenykedett, ezért is nevezik időnként az adminisztratív államot a „negyedik hatalmi ágnak”. (A következő fejezetben tárgyalt okok miatt úgy vélem, ez a címke pontatlan.) A kongresszus felelős a politikai döntéshozatalért, azaz a törvényalkotásért. Az elnök, vagyis a végrehajtó hatalom feje felelős ennek a politikának a végrehajtásáért. Az adminisztratív állam felemelkedésével azonban a hivatalnokok kezdték átvenni az irányítást a politikai döntéshozatali folyamat felett.

Wilson első elnöki ciklusának végére már létrehozták az adminisztratív államot. A személyi jövedelmet – csakúgy, mint a vállalatok és a földbirtokok esetében – már közvetlenül a szövetségi kormány adóztatta. A nagy iparágakat feloszlatták. Az újonnan létrehozott Szövetségi Jegybank szabályozta a pénzt, a hitelezést és a bankokat. A Szövetségi Kereskedelmi Bizottság felügyelte a hazai ipart, az újdonsült Vámbizottság pedig szabályozta a nemzetközi kereskedelmet. Az állam és a szövetségi munkaügyi jogszabályok megszabták a munkások fizetését; betiltották a gyermekmunkát; a gyerekeket iskolákba kényszerítették; meghatározták a minimálbér és a maximális munkaóra mértékét; valamint bevezettek egy

juttatást a kiskorú gyermeküket egyedül nevelő anyák számára. Ellenőrök hada járta a gyárakat, beavatkoztak a vállalkozásokba, és mindenféle engedélyeket követeltek a különböző területeken folytatott munkavégzéshez.³⁶

Természetesen érvelhetnénk amellett, hogy a reformok egyike-másika valóban értékes és szükséges volt. Ez azonban egy másik fajta érvelés lenne. A valóban forradalmi érv azonban az volt, hogy az államnak a saját tanácsait követve kellene megállapítania, mire van szüksége a társadalomnak. A „társadalmi hasznosság” – amint azt Frank J. Goodnow megfogalmazta – tromfolta az alkotmányos hűséget és a demokratikus szuverenitást.

Mindez pedig még azelőtt történt, hogy Wilson belerángatta volna Amerikát az I. világháborúba. A háború alatt az amerikai kormányzat nemcsak gazdaságilag, hanem politikailag is egyre tolakodóbbá vált.

Wilson elnök háborúja – aminek úgy határozta meg a célját, mint „a világ biztonságosabbá tétele a demokráciák számára” – nyilvánvalóan hatalmas támogatást jelentett a kifejezésre juttatott külpolitikai céljai számára, kiváltképpen a progresszív mozgalom agresszív háborús politikát hirdető, Teddy Roosevelttel vezette szárnya körében, aki hajlamos volt azt gondolni, hogy Wilson nem eléggé harcos szellem. A társadalommérnökösödő szárny szemében azonban a nemzetközi ügyek nagyrészt mellékesnek tűntek. Valójában az ragadta meg a képzeletüket, amit John Dewey „a háború társadalmi lehetőségeinek” nevezett. Dewey azt értette ezalatt, hogy szerette volna, ha a háború rákényszeríti az amerikaiakat, hogy „feladjuk a gazdasági szabadságunk nagy részét”. Így folytatta: „Fel kellene hagynunk a jóindulatú individualizmusunkkal, és együtt kellene menetelnünk.” Remélte, hogy a háború visszaszorítja „az individualista hagyományt”, és meggyőzi az amerikaiakat, hogy „a közérdek felsőbb rendű, mint a magántulajdon”. Egy másik progresszív jóval tömörebben fogalmazta meg mindezt: „A laissez-faire halott. Éljen soká a társadalmi kontroll!”³⁷

(Randolph Bourne, a szakadár progresszív értelmiségi, akinek híressé vált mondása szerint „a háború az állam egészsége”, szinte egyedülként figyelt fel a „a háború és ezen emberek között meghúzódó sajátos hasonlóságra”).

Még hozzátette, hogy „olyan, mintha a háború és ők csak egymásra vártak volna”).³⁸

A háború alatt minden törzsi impulzust szabadjára engedtek. Nálunk Woodrow Wilson démonizálta a „másokat”: az úgynevezett kötőjeles amerikaiakat; vagyis a német-amerikaiakat, az olasz-amerikaiakat, és minden egyéb olyan etnikumot vagy csoportot, amely nem köteleződött el amellett, amit sokan csak „100 százalékos amerikanizmusnak” neveztek. „Mindazok, akik kötőjellel jelzik származásukat, tört hordanak maguknál, készen arra, hogy belevájják a Köztársaság szívébe, amikor csak lehetőségük nyílik rá” – jelentette ki Wilson.³⁹ Wilson elnöksége alatt Amerika létrehozta a világ első modern értelemben vett propagandaminisztériumát: a Tájékoztatási Bizottságot.⁴⁰ Törvénysértő gondolatok és beszéd vádjával ezeket vetettek börtönbe.⁴¹ Igénybe vették egy félhivatalos fasiszta hadsereg – az Amerikai Védelmi Szövetség – segítségét, akik megverték a tüntetőket, kihallgatták a „kötőjeles amerikaiakat”, és arra kényszerítették őket, hogy hűséget esküdjenek az államnak.⁴²

A gazdaság tekintetében a kormánya olyan politikát folytatott, amelyet széles körben „hadi szocializmusnak” neveztek. A nagyvállalatokat lényegében kisajátították és kartellba tömörítették. Az állam nem minden iparágat államosított nyíltan, hanem egyfajta „új testületi” politikát folytatott. Ennek lényege abban állt, hogy a gazdaságnak minden tekintetben az állami célok mentén kellett szerveződnie. Több mint 5 000 „mobilizációs hivatal” hoztak létre annak biztosítására, hogy az összes evezőlapát ugyanabba az irányba hajtsa a hajót. Az állam – fűzte hozzá Robert Higgs –

gyakorlatilag államosította az óceáni hajózási ágazatot. Államosította a vasutat, a telefonhálózatot, a hazai távíróhálózatot és a nemzetközi távírókábel ágazatot. Komolyan beleavatkoztak a munkaerő-gazdálkodási viszonyokba, az értékpapír-értékesítésbe, a mezőgazdasági termelésbe és kereskedelembe, a szén és olaj elosztásába, a nemzetközi kereskedelembe, valamint a nyersanyagok és ipari termékek piacaiba. Az állami Szabadság Kötvény uralta a pénzügyi tőkepiacokat. Az újonnan létrehozott Szövetségi Jegybanki Rendszert a monetáris infláció hatékony motorjává változtatták,

így segítve elő a kormány pénzre és hitelekre irányuló óriási étvágyának kielégítését.⁴³

Az 1918-as félévi választásokon a republikánusok visszavették a Kongresszust. Két évvel később a republikánusok a Fehér Házat is a „normalitáshoz való visszatérés” útjára terelték. A szlogen visszhangra talált azon amerikaiak körében, akik nemcsak a háborúval voltak torkig, hanem a hazai autoriter berendezkedéssel is. Azok a progresszívek, akik a háborúra az állami tervezés egyik példaszerű alkalmazásaként tekintettek, letörten vették tudomásul, hogy az amerikai nép hátat fordított nekik. Következésképpen, amint azt Liberálfasizmus: A baloldal rejtett története Mussolinitől napjainkig című könyvemben részletesen ismertettem, a progresszívek azok felé a „fejlett” országok felé fordították tekintetüket, ahol továbbra is a társadalommérnökségért és a társadalom „tudományos” működtetéséért küzdöttek: a fasiszta Olaszország és Szovjet-Oroszország felé. A harsány húszas évek alatt az amerikai progresszív gyülekezet jajveszékelése a panaszos „ha a háborúban mi tervezhattünk, a békében miért nem?” kiáltásban öltött testet.

Tizenkét évvel Wilson elnöksége után Franklin Roosevelttel került hivatalba.

Dacára annak, hogy a kormányzati beavatkozás hozzájárult mindazon gazdasági problémákhoz, amikkel az országnak szembe kellett néznie, a hosszasan elnyúló 1929-es válság bőséges muníciót – és köztámogatást – szolgáltatott a laissez-faire kapitalizmus helyettesítéséhez. Roosevelttel pont ott vette fel a fonalat, ahol elődje elejtette; Wilson háborús hivatalait az állam állandó kellekeivé tette. Az Értékpapír- és Tőzsdebizottság a Szövetségi Jegybanki Tanács Tőkeforgalom Bizottságának kiterjesztésévé vált. Az Újjáépítési Pénzügyi Társaság csupán a Hadi Pénzügyi Társaság frissített változata volt. FDR közösségi lakhatási kezdeményezését az I. világháborús korszak lakhatási politikájának építésze vezette.

Természetesen Roosevelttel sokkal messzebb jutott, mint Wilson. A Kongresszus segítségével, valamint az amerikai nép jóváhagyásával, az amerikai kormányzat tartósan állammá alakult.

A következő fejezetben azt fogjuk megvizsgálni, mivé vált az adminisztratív állam.

Az adminisztratív állam

AZ ÁRNYÉKKORMÁNY

Trump elnökségének első napjaiban Steve Bannon, a Fehér Ház főtanácsadója három prioritást fektetett le. Az első „a nemzetbiztonság és nemzeti szuverenitás”, a második a „gazdasági nacionalizmus”, a harmadik pedig „az adminisztratív állam dekonstrukciója” volt.¹ Ez a harmadik elem valódi fejtörést okozott számos újságírónak és alkalmi politikai kommentátornak.²

Az adminisztratív állam, amit időnként szabályzó államnak vagy negyedik hatalmi ágnak is neveznek, napjainkra a hivatalnokok és a szabályozók – valamint az általuk alkalmazott szabályok – alkotmányos renden kívül álló burjánzó elegyévé vált. Gyakran a választók vagy a választott tisztviselők legcsekélyebb visszajelzése nélkül hoznak „rendelkezéseket”. (Amikor a jogalkotás folyamata magában foglalja a „nyilvános konzultáció” időszakát, ez sokszor inkább csak ünnepélyes gesztus, semmint demokratikus lépés.) A szabályozók sikeressége pedig olyan méreteket ölt, hogy a választott tisztviselők hajlandóak közreműködni ebben a paródiában. A Kongresszus mint intézmény lemondott kizárólagos jogalkotói felelősségéről, a bírók felhagytak abbéli kötelességükkel, hogy felügyeljék a hatalmi ágak szétválasztását, továbbá mindkét párt elnökei képtelennek bizonyultak, vagy egyenesen szándékukban sem állt, csökkenteni a bürokráciát.

A Kongresszus már szinte egyáltalán nem alkot törvényeket azon a módon, ahogy azt az alapítók elgondolták. A munka nehezét kiszervezték a bürokráciának. Ez már akkor is így volt, amikor 1941-ben James Burnham közreadta a *The Managerial Revolution* című könyvét, az egyik első jelentős írást ebben a témában. „Manapság az Egyesült Államokban a jogszabályokat, ami azt illeti, a legtöbb jogszabályt, már nem a Kongresszus hozza – írta Burnham –, hanem az NLRB, a SEC, az ICC, az AAA, a TVA, az FTC, az FCC, a Termelésirányítási Hivatal (micsoda leleplező elnevezés!) és a többi fontos »ügyvezető hivatal«. Nagyon is tisztában vannak azzal az ügyvédek, hogy így áll a dolog!”³.[xxx](#).

Vegyük csak a megfizethető egészségügyi ellátásról szóló törvényt, más néven az „Obamacare”-t. Phillip Klein újságíró beleásta magát az apró betűs részekbe, és azt találta, hogy

az egészségügyi ellátásról szóló törvény szövegében több mint 2 500 utalás található a[z Egészségügyi és Szociális] miniszterre (akire többnyire csak egyszerűen „a Miniszter”-ként hivatkoznak). A további elemzés kimutatja, hogy több mint 700 esetben a Minisztert tájékoztatták róla, hogy meg „fog” tenni valamit, és több mint 200 esetben pedig arról, hogy ha úgy dönt, „lehetőségében áll” bizonyos szabályozó lépések megtétele. A törvény 139 alkalommal említést tesz bizonyos döntésekről, amiket a „Miniszter határoz meg”. Ezen említések gyakorisága időnként már-már nevetséges mértéket ölt. A törvény egyik szakaszában például a következőt olvashatjuk: „Minden olyan személy, akinek a Miniszter a (d) alszakasz alapján információt biztosított, a Miniszter által meghatározott módon fog jelentést tenni a Miniszternek.”⁴

Lehetetlen számszerűsíteni azt a mérlegelési jogkört – vagyis az önkényes hatalmat –, amivel a Kongresszus felruházta az egészségügyi és szociális minisztert. „A Miniszternek adott új hatáskörök és felelősségek vagy túl bonyolultak még az Egészségügyi és Szociális Minisztérium számára is ahhoz, hogy átlássa őket – írja Klein –, vagy épp annyira önkényesek, hogy [az akkori egészségügyi és szociális miniszter, Kathleen] Sebelius könnyedén el tudja dönteni, hogy tevékenysége miként felel meg a törvény egyes részeinek.”⁵

Ez azonban még csak épphogy karcolja az adminisztratív állam felületét. Egész hivatalok működnek teljesen függetlenül a politikai felügyeletről – ami nagyban különbözik attól, hogy valami a politikától függetlenül működik. Vegyük fontolóra a következő példát. Az alkotmány szerint csak a Kongresszus vethet ki új adónemet. Ez nem pusztán eljárásbeli finomkodás. Ez az alapítók alapvető meggyőződésének konkrét kifejeződése, miszerint az adózást a képviseleti rendszernek kell legitimálnia. Végére is pont ebben állt a György királlyal folytatott vitájuk lényege. Ez az indoka, amiért az alkotmány I. cikke előírja, hogy „az állami bevételekre irányuló minden törvényjavaslatot a Képviselőház kezdeményez”, vagyis „a népgyűlés”.[{xxx}](#).

A Kongresszus azonban szép fokozatosan, nyugodt lelkiismerettel lemondott erről a hatalmáról. 1996-ban a Szövetségi Távközlési Bizottság felhatalmazást kapott arra, hogy belátása szerint emelje az adókat. Kezdetnek az Egységes Szolgáltatási Alap adót vetett ki a távolsági hívásokra. Eredetileg 3 százalékra rúgott, ám egy évtizeden belül a „díj” mértéke 11 százalékra emelkedett, mindez mindenféle kongresszusi jóváhagyás nélkül.⁶ (Obama elnöksége alatt a Szövetségi Távközlési Bizottság hasonló adót vetett ki a széles sávú internetszolgáltatásokra, részben azért, mert a bevételek elmaradtak, köszönhetően annak, hogy az emberek lemondtak a vezetékes telefonjukról.)⁷ A bevételeket látszólag a vidéki területeken végrehajtott internet-hozzáférés bővítésére fordították, valamint hogy számítógépeket biztosítsanak belőle szegény iskoláknak és könyvtáraknak. De számos botrány robbant ki amiatt, hogy rosszul költötték el és osztották el, és politikai beágyazottsággal bíró szereplőknek jutatták a pénzt.⁸ Mint látni fogjuk, ez korántsem volt meglepő.

*

2002-ben a Sarbanes–Oxley-féle törvény keretében a Részvénytársaság Számviteli Felügyeleti Tanácsa felhatalmazást kapott arra, hogy a tőzsdei cégek megadóztatásával belátása szerint finanszírozhassa magát. „A Tanács határozza meg az éves költségvetését – írja a közgazdász, Christopher DeMuth –, [...] és osztja el az összeget a piaci kapitalizációval terhelt amerikai cégek számával, majd küld ki egy számlát minden cégnek.” 2004-ben 103 millió dollárra rúgott a költségvetése. 2005-ben a Számviteli Felügyeleti Tanács egyoldalúan 33 százalékkal emelte meg a költségvetését, 137 millió dollárra.⁹ Az azóta eltelt idő alatt a költségvetés közel a duplájára nőtt, 2017-re már elérte a 268 millió dollárt. A méltányosság jegyében jegyezzük meg, hogy az Értékpapír- és Tőzsdebizottságnak jóvá kell hagynia a Tanács költségvetését, de az alkotmány alapos átolvasása egyértelművé teszi, hogy a „SEC”^{xxxii} korántsem a Kongresszus beceneve. A pénztárca feletti ellenőrzés hatalma képezi a Kongresszus hatalmának és tekintélyének lényegét, tagjai mégis önként lemondtak róla.

A „negyedik hatalmi ág” kifejezés túlzottan elhomályosítja annak a tekintetét, aki megpróbálja leírni azt a jelenséget, amit helyesebb lenne árnyékkormánynak, államnak az államon belül, vagy imperium in

imperiónak nevezni. Alapvetően nincs semmi baljóslatú a negyedik hatalmi ág eszméjében. Az alapítók, ha szerették volna, nyugodtan négyfelé oszthatták volna a szövetségi kormányzat hatalmát. Mégis kit érdekelne mindaddig, amíg a hatalmi ágak szétválasztásának elvét tiszteletben tartják?

Az adminisztratív állam azonban nem a hatalom negyedik ága, hanem tulajdonképpen egy párhuzamos kormányzat, ami az árnyékból irányít, a demokratikus átláthatóság által bevilágított területen kívülről. Ezt a legjobban az a tény teszi nyilvánvalóvá, hogy az adminisztratív állam tagjai nem ugyanannak az igazságszolgáltatási rendszernek vannak alávetve, mint mi, többiek. Charles Murray kiválóan jellemzi ezt a rendszert:

Ha az EPA, az OSHA, a HSS, az Energiaügyi Minisztérium vagy a temérdek egyéb szövetségi szabályozó hatóság valamelyike által kibocsátott rendelet megsértése ügyében vádat emelnek ellenünk, csakhamar a közigazgatásjogi bíró (KJB) előtt találhatjuk magunkat a közigazgatásjogi bíróság tárgyalótermében ülve. A KJB-t az a hivatal választja ki, akinek az ügyét el fogja bírálni, és ezáltal ennek a hivatalnak az alkalmazottja lesz. Az adott hivatal a Humán erőforrás Hivatal által meghatározott három legjobb jelölt közül választja ki a kívánt jelöltet. A közigazgatásjogi bíró mentesül a teljesítményértékelés és a szabályozó hatóság által végzett egyéb ellenőrzések alól, de az adott hivatal vezetője szabadon felülbírálnihatja.

Nincs esküdtszék. Ha közigazgatási bíróság elé kerülünk, nem kapunk ügyvédet, kivéve, ha hajlandóak vagyunk megfizetni. A bíróságokon megszokott bizonyítási eljárások jelentős részét itt nem alkalmazzák. A bizonyítás terhe az ügyvéden nyugszik, neki kell megindokolnia a szabályozó hivatal számára, hogy „a bizonyítékok túlnyomó része” nem „nyilvánvaló és meggyőző bizonyíték”, nem is beszélve arról, hogy nem „minden kétséget kizáró bizonyíték”, arra vonatkozóan, hogy bűnösök vagyunk. Amennyiben a közigazgatási bíró úgy véli, hogy 51/49 arányban a minket vádló szabályozó hivatalnak van igaza, akkor bűnösnek fog találni bennünket. Ha a közigazgatási bíróság bírójának döntése kedvezőtlen ránk nézve, akkor – a legtöbb esetben – a hivatal egy másik szervéhez élhetünk fellebezéssel.¹¹

Habár szükségét érzem bemutatni az adminisztratív államot, fontosabbnak tartom ehelyütt rámutatni arra, hogy ez a sajnálatos helyzet miként példázza

az alapítók vállalkozásának korrumpálódását.

Az alkotmány vitathatatlanul egyértelmű. Szövetségi szinten csak a Kongresszus alkothat törvényeket. A végrehajtó ág végrehajtja a törvényt – ezért szerepel benne a „végrehajtó” szó. Ahogy John Adams fogalmazott, az elnök élvezheti „a teljes végrehajtó hatalmat, miután azt megfosztották mindazoktól az uralmi jelképektől, melyeket felségjognak neveznek.”¹² Manapság az adminisztratív állam védelmezői ugyanazokat az érveket használják, mint amiket a progresszívek használtak: az ilyen elszámoltathatatlan hatalom voltaképpen maga a jó, „modern” kormányzás helyes meghatározása. Az igazat megvallva azonban ez csupán visszatérés az államhatalom premodern formáihoz.

A téma legnagyobb szaktekintélye nem más, mint a kiváló jogtörténész, Philip Hamburger, a Columbia Egyetem professzora. Kitűnő könyvében, az *Is Administrative Law Unlawful?*-ban [Törvénytelen-e a közigazgatási jog?] Hamburger bemutatja, hogy az adminisztratív állam felemelkedése annak az önkényes hatalomnak a helyreállítására tett reakciós törekvés, amit annak idején az alapítók száműztek. Hamburger az „abszolút hatalom” kifejezéssel él abban az értelemben, ahogy korábban jómagam a „koncentrált hatalom” vagy az „önkényes hatalom” kifejezést használtam. A mi szempontunkból ez csupán kevésbé lényeges különbségtétel, hiszen valójában mindketten a törvényes ellenőrzést vagy a népi jóváhagyást nélkülöző hatalomgyakorlást értjük alatta. Jómagam előnyben részesítem az „önkényes hatalom” kifejezést, mivel ez jobban szemlélteti a mögötte meghúzódó emberi szeszélyt. Hamburger azonban a jogi hagyomány kontextusában érvel, ami az „abszolút hatalom” kifejezést összefüggésbe hozta a királyi felségjoggal.

Hamburger három okot tár fel arra vonatkozóan, hogy miért alkotmányellenes a közigazgatási jog. „Először is, mint az egykori abszolút hatalmak, az adminisztratív hatalom is a törvény hatályán kívül áll”, mivel nem tartozik közvetlen elszámolással az alkotmányos jogalkotó vagy az igazságügyi hatóság felé, vagy nem ezekből származik a hatalma.¹³ Másodszor a közigazgatási jog „nem csupán extralegális, hanem szupralegális is”. A „szupralegális” a „törvények feletti” mesterkéltséget eufemizmusa. Az adminisztratív állam pontosan ilyen, mivel a bírók

felfüggesztik a hatalmukat. A feudális monarchiákban a király vagy a királynő hatalma a törvények felett áll, voltaképpen két igazságszolgáltatási rendszert teremtve: egyet a népnek és egy másikat az államnak. Ez éppenséggel ugyanaz a berendezkedés, amivel az adminisztratív államban is találkozhatunk. Harmadszor pedig: „Az adminisztratív rezsim a kormányzat egyetlen ágába sűríti azt a hatalmat, melyet az alkotmány különböző ágakba osztott.”¹⁴ Ez nem más, mint a köztársaságunk madisoni szerkezetének gátlástalan áthágása. Ahogy Madison fogalmaz A föderalista 47. szakaszában: „Ha minden hatalom, a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom egyazon kézben összpontosul [...] akkor azt joggal tekinthetjük a zsarnokság ismervének.”¹⁵

Clarence Thomas, egyike azon néhány legfelsőbb bírósági bírónak, aki a maga valójában látja ezt a förtelmet, megfeddte a bíróságokat azért, mert „elnézően és jóváhagyóan viseltettek egy olyan közigazgatási rendszer kialakulásával szemben, amely egy olyan hatalmas és ellenőrizetlen hivatali apparátus kezében összpontosítja a törvényalkotó és a törvények betartását kikényszerítő hatalmat, amely nem lel kényelmes otthonra alkotmányos berendezkedésünkben”.¹⁶

Az amerikai adminisztratív állam jogi eredete valamelyest vita tárgyát képezi a jogtudósok körében. A bevett magyarázat szerint 1887-ben indult útjára az Államközi Kereskedelmi Bizottsággal, majd később először Wilson, majd a New Deal és a Nagy Társadalom idején kezdett erőteljes terjedésbe. Ám mindez nem érinti a lényegét. „A közigazgatási jog története – írja Hamburger – [...] sok száz évre nyúlik vissza. Ez a fajta hatalom, amiről úgy tartják, egyedülállóan modern, valójában csak egy visszatérő probléma új keletű megfogalmazása [kiemelés tőlem]. Vagyis nem véletlen, hogy a közigazgatási jog rendkívül hasonlít ahhoz a kormányzási formához, ami réges-régen a középkori és kora újkori Angliában, a »felségjog« néven, olyannyira virágzott. A végrehajtó adminisztratív hatalom tulajdonképpen sok tekintetben hajaz a királyok ősi kiváltságára. A közigazgatási jog tehát nem kivételes modern válasz a modern körülményekre, hanem egy régi és aggodalomra okot adó fejlődési folyamat legutóbbi lépcsőfoka. Habár a »közigazgatási« címke jóval megnyugtatóbb, mint a »felségjog« régi terminusa, a nyomában járó veszély nem kevésbé komoly.”¹⁷

Az angol–amerikai hagyományban a kormányzati hivataloknak ugyanazon törvényeknek kellene megfelelniük, mint mindenki másnak. De nem az adminisztratív államban, ami elszigeteli a hivatalnokokat a jogállamiságtól. Ha egy vállalatot felelősnek találnak valamely folyó élővilágának megmérgezése ügyében, nemcsak a vállalatot kellene polgári és büntetőjogi felelősség alá vonni, hanem – legalábbis bizonyos esetekben – a kérdéses vállalat tisztviselőit is. Nem így az EPA,^{xxxiii} esetében, amely pontosan ilyen helyzetbe került 2015-ben, amikor véletlenül egymillió tonnányi mérgező hulladékot engedett a coloradói Animas folyóba.¹⁸

A tartós bürokrácia védelmében Washingtonban gyakran hangoztatott érv, hogy az valamiképp „gyakorlatilag” mégis képviseleti alapú. Ennek az érvenek az egyik változata azt állítja, hogy mivel az elnököt úgy választják, az általa eszközölt kinevezések demokratikus legitimációval bírnak. Való igaz, hogy egy elnök jellemzően mintegy 4000 hivatali vezetőt, megbízottat és hasonlót nevez ki. Ennek már önmagában is gondolkodásra kellene késztetnie bennünket. Nekünk nem parlamentáris rendszerünk van, ám a több ezer megbízott kinevezése mégis e rendszer hitvány utánzataként működik. Az elnök, amint azt Hamburger megjegyzi, nem képviseleti alapú szerv, mint a Kongresszus vagy a brit parlament. Ő csupán végrehajtó, aki a törvények végrehajtásáért, és nem a megalkotásukért felelős.

Ennél sokkal lényegesebb, hogy nem az elnök vagy bármely másik választott politikus nevezi ki az emberek jelentős többségét, akik a közigazgatási szerveken keresztül alkotnak jogszabályokat. „A nép – vagy éppen a választott politikusok – által nem választott hivatalnokokat más hivatalnokok nevezik ki – írja Hamburger. – Az ő hatalmuk tehát még gyakorlatilag sem képviseleti, hanem csupán egy önfenntartó bürokratikus osztály megtestesülése. Vagyis az a feltevés, miszerint a jogalkotás gyakorlatilag képviseleti rendszerből származik, illuzórikus.”¹⁹ Nem csupán antidemokratikus az elképzelés, miszerint az állam egy olyan entitás, amelynek az a feladata, hogy fejlődés előmozdításán üggyödjön, hanem a miszticizmus egyik válfaja.

Hamburger egy másik irányból közelít ehhez a kérdéshez, de amint azt a fenti idézet sugallja, oda jut el, ami ismerős lehet a figyelmes olvasó számára. A szabályozó állam olyan férfiak és nők új osztályának,

arisztokráciájának a felemelkedését jelenti, akik a törvények felett állnak. Ez volt az adminisztratív államot létrehozó progresszívek eredeti szándéka.

Anélkül, hogy bárki is ellenőrizte volna az árnyékkormány hatalomgyakorlását, az árnyékkormány – előre látható módon – mind hatalom, mind hatókör, mind méret tekintetében növekedést mutatott. Nem szükséges adatokat hozni olyasmiről, ami a napnál is világosabb az átlagpolgároknak. Álljon itt mégis néhány adat: 1960-ban a Szövetségi Törvénykönyv 22 877 oldalból állt. Ez így is maradt 1963-ig, a Nagy Társadalom felemelkedésének előestéjéig. Ekkortól, egészen Lyndon B. Johnson elnökségének a végéig, a törvénykönyv oldalainak száma évente átlagosan 5537-tel emelkedett.²⁰ 2012-ben az oldalak száma összesen 174 545-re rúgott.²¹

Tovább folytathatnám a hivatalokon belüli hivatalokon belüli hivatalok leírását, amik pókhálóként szövik be az egész országot. De ismételten hangsúlyozom, senki sem vitatja a bürokrácia méretének növekedését, mivel ez cáfolhatatlannak számít. Számunkra az a lényeg, hogy valódi fényében lássuk, megfosztva a modernség címkéitől. Ez egy osztály, egy arisztokrácia, egy virtuális törzs, ami a saját élösködő érdekeit védelmezi. Természetesen az „élösködő” terhelt jelentésű kifejezés, de ez esetben pont ideillő. Abban is megállapodhatnánk, hogy az állandó bürokrácia rengeteg jó dolgot is tesz. A testünk tele van hasznos élösködőkkel, amik nélkül szó szerint képtelenek lennénk létezni. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az élösködőket nem altruista célok, hanem az önérdek vezérli.

Azzal, hogy előirányozták, hogy a politikai kapcsolatok helyett az érdekek alapján kell odaítélni a kormányzati munkahelyeket, elismerhetjük, hogy a tizenkilencedik és huszadik század különböző közszerzésreformjai valóban néhány nagyon komoly, az amerikai kormányzatban fellépő korrupciós probléma megoldására irányultak. Ezzel azonban afféle gnosztikus várárkot is kanyarítottak a kormányzat körül. A bürokrácia céhként kezdett viselkedni, nemcsak a bekerülési szabályokat, hanem – gyakorlatilag – a javukra történő, élethosszig tartó véglegesítést is rögzítve. Ahogy Hamburger fogalmaz: „A közszerzésreform gondoskodott róla, hogy csak a megfelelő személyek kerülhessenek be a kormányzatba, és ezzel párhuzamosan bebiztosították őket azok eltávolításával, akik a nép

által politikailag elszámoltathatók lettek volna.”²² A progresszívek ambíciói jóval nagyobbak voltak, mint pusztán a reform seprűjével való söprögetés. Azzal, hogy megvédik a közszolgálatot a korrupst politikusok beavatkozásától, elméletileg a progresszívek azoktól az őszinte és felelős politikusoktól is megóvják őket, akik szeretnék a kormányzatot elszámoltathatóvá tenni.

Ráadásul a feltételezés, miszerint az adminisztratív papság megóvható az emberi természet csábításaitól, csupán ábránd. A törökök és a kínaiak kasztrálták a közszolgáikat, mégsem tudták eljutni erre a szintre. A magas fizetés és a szép nyugdíj tehát teljességgel alkalmatlannak tűnik erre a feladatra. Kétségtelen, hogy rengeteg hivatalnok valóban tisztességes és elkötelezett szakember. Az emberiség hosszú történelme azonban arra tanít bennünket, hogy az elszámoltathatóságtól mentesített emberek csoportja idővel korrumpálódhat.²³ A Veteránügyi Minisztérium botrányai éppen elegendő bizonyítékul szolgálnak erre. A hivatali kibúvóknak köszönhetően anélkül hamisíthatunk feljegyzéseket és ölhetünk meg pácienseket, hogy kirúgnának miatta. Ugyanakkor, ha mi lennénk azok, akik felhívják a figyelmet az ilyesféle visszaélésekre, az könnyen a végünket jelentheti. „Komolyan aggódunk amiatt a mintázat miatt, ami felsejlik előttünk, amikor is azoknak kell koholt vádakkal szembenéznünk, akik nyilvánosságra hoznak egy bűncselekményt, miközben azok az alkalmazottak, aki kockára tették a veteránok egészségét, büntetlenül megússzák az egészet” – magyarázta Carolyn Lerner az Egyesült Államok Különleges Tanácsadói Hivatalától.²⁴

Függetlenül attól, hogy ez volt-e az eredeti cél, vagy csupán a progresszívek cselekedeteinek nem szándékos következménye miatt állt elő ez a helyzet, az eredmény mégis az lett, hogy létrejött a társadalommérnökök egy új osztálya. Az állandó bürokrácia valójában egy folyamatos jogalkotási, végrehajtási és igazságszolgáltatási ág, mely immunis annak a népnek a prioritásaira, amelynek állítólag a szolgálatában áll. Ahogy azt John Locke megjegyezte: „ahol a törvényhozó hatalmat egyetlen folyamatosan működő, állandó gyülekezet [...] alkotja”, mindig fennáll a veszély, hogy „azt fogják gondolni: a közösség többi tagjától különböző érdekeik vannak”. Miközben Locke elismerte, hogy az állandó jogalkotók osztályérdeke arra ösztönözheti őket, hogy növeljék „saját gazdagságukat és hatalmukat”,²⁵

leginkább amiatt aggódott, hogy a saját érdekeiket és prioritásaikat a nép érdekei és prioritásai fölé helyezik.

Ez nem elhanyagolható aggodalom. A kormányzati hivatalnokok az egyedüli polgárok – márpedig ők polgárok, és nem feudális nagyurak –, akiket a törvény feljogosít, hogy az önvédelmen túl egyéb indokokból is erőszakot alkalmazhassanak. Ebben a tekintetben az adóhatóság vagy az EPA valamelyik funkcionáriusa jóval nagyobb hatalommal bír, mint a Koch fivérek. „Vagy ki kérdőjelezné meg azt, hogy az a többszörös milliomos, aki lehet akár a szomszédom és a munkaadóm is egyben, sokkal kisebb hatalommal rendelkezik fölöttem, mint az a legjelentéktelenebb funkcionárius, aki az állam kényszerítő hatalmát gyakorolja és önkényesen dönthet arról, hogy egyáltalában élhetek és dolgozhatok-e, s ha igen, miként?” – tette fel a költői kérdést Friedrich Hayek.²⁶

Az új osztály bürokratikus szárnya egyéb különleges jogokkal és kiváltságokkal is rendelkezik. Kezdetben mindjárt azzal, hogy tagjai gyakorlatilag elmozdíthatatlanok. „A Környezetvédelmi Hivatalnál, a Kisvállalkozások Hivatalánál, a Lakásépítési és Városfejlesztési Minisztériumban, a Költségvetés-kezelési Hivatalnál és vagy egy tucat másik szövetségi hivatalnál a munkahelyük biztonsága tekintetében a gyenge teljesítmény, a helytelen viselkedés vagy a létszámcsoökkentés helyett az elhalálozás jelenti a legfőbb fenyegetést az alkalmazottaknak” – állapította meg a USA Today. 2010-ben a Washingtonban dolgozó 168 000 szövetségi alkalmazottnak – akik meglehetősen jól fizetettek – 99,74 százalékos volt a munkahelybiztonsági rátája. A Lakásépítési és Városfejlesztési Minisztérium szóvivője azt nyilatkozta a USA Today-nek, hogy „az ő minisztériumának alacsony elbocsátási rátája – ami 99,85 százalékos munkahelybiztonsági rátát biztosít az alkalmazottaknak – az ott dolgozók képességeit és elköteleződését tükrözi.”²⁷

Nem szeretném eltúlozni az analógiát, de amennyiben a bürokráciát azonosítjuk a papsággal, a közszféra szakszervezeteit nyugodtan hasonlíthatjuk a jezsuitákhoz. A szakszervezetek a természetüknél fogva elsődlegesen és mindenek felett a saját tagjaik érdekeivel törődnek. Ahogy a magánszféra szakszervezetei többnyire nem helyezik a fogyasztó jólétét a sajátjuk fölé – nem is beszélve a munkáltató jólétéről –, a közszféra

dolgozói sem helyezik első helyre a polgárok érdekeit. Kétségtelen, hogy a tanárok szakszervezeteinek számos tagja törődik a diákok helyzetével, de rendkívül kevés tapasztalati bizonyíték áll rendelkezésünkre arra vonatkozóan, hogy – intézményileg is – a sajátjuk fölé helyeznénk a gyermekek érdekeit.

Noha próbálom elkerülni a kifejezetten pártalapú érveket, mégis komoly figyelmet kellene szentelnünk a Demokrata Párt és a közigazgatási szakszervezetek között fennálló bennfentes kapcsolatra. Nem véletlen, hogy a Pénzügyminisztériumi Dolgozók Szakszervezete, ami az adóhatóságot képviseli, a 2016-os választási kampányban nyújtott politikai adományainak 96 százalékát a demokrata jelölteknek jutatta.²⁸ 2016-ban a Köztisztviselők Amerikai Szövetsége az általa összegyűjtött politikai adományok 93 százalékát juttatta demokrata jelölteknek.²⁹ Könnyű azzal érvelni, hogy a tehetősök a saját gazdasági önérdéküktől vezérelve úgyszólván a Republikánus Pártot támogatják – még ha az erre vonatkozó bizonyítékok erősen vitathatónak tűnnek is –, de tényleg olyan nehéz lenne elképzelni, hogy a munkavállalói osztályt hasonló ösztönök vezéreljék? Az új osztály gazdaságilag, ideológiailag és pszichológiailag is a kormányzat elsőbbségébe fektetett. Nem meglepő tehát, hogy tagjai arra törekszenek, hogy a kormánypárt – kiváltképpen az árnyékkormány – támogatásával megvédjék a befektetésüket.

Milovan Gyilas – a kommunista országokban létrejövő új osztályról írva – arra a megállapításra jutott, hogy „ez az új osztály, a bürokrácia, nem azért jutott hatalomra, hogy beteljesítsen egy új gazdasági rendet, hanem azért, hogy létrehozza a sajátját, és ezzel megteremtse a saját hatalmát a társadalom fölött”.³⁰ Nyilvánvaló különbségek figyelhetők meg a Szovjetunió és az Amerikai Egyesült Államok új osztálya között. Az ideológiai és kulturális különbségeken túl azonban – függetlenül attól, hogy ezek mennyire fontosak – az emberi természet változatlanságának tényével találjuk szembe magunkat. Nem létezik olyan korlátozó elv, amely magában foglalná azt az elképzelést, miszerint a szakértők kasztját fel kellene ruházni azzal a joggal, hogy bármit megtehessenek, amiről úgy gondolják, helyes. Az egyetlen olyan elképzelés, amelyen még a leggyakorlatiasabb hivatalnok sem gondolkodna el soha, hogy mi talán jobban járnánk, ha neki nem lenne többé munkája.

Ezen a ponton még valamire rá kell világítanom; vagy legalábbis megismételnem, de mindenképpen ki kell hangsúlyoznom. A legjobb és legőszintébb érv amellet, hogy a választott politikusoktól elkülönített, állandó, „érdekmentes” bürokráciát kell felállítani, azon az állításon alapul, hogy ez az egyetlen módja a közérdek magánérdekekkel szembeni előmozdításának. Az egyetlen probléma ezzel az állítással az, hogy nyilvánvalóan hamis.

A közgazdaság-tudomány egyik elmélete, amit „nyilvános választásnak” neveznek, végül bebizonyította, hogy egy olyan rendszerben, amelyben koncentrált előnyökkel és szórványos költségekkel rendelkezünk, és amelyben kisszámú ágens gyakran – sőt talán még rutinszerűen is – sokat nyer, a többség érdekeit elnyomják.³¹ A demokráciák természetüknél fogva hajlamosak különleges előnyöket juttatni bizonyos csoportoknak vagy választótestületeknek. A közvéleménytől eltérően a csoportok nagy gondot fordítanak ezekre az előnyökre. A kedvezményezettek elvárják ezeket a „díjakat”, és ezekről függenek, valamint szenvedélyesen fognak küzdeni azért, hogy megtarthassák őket, de szinte biztos, hogy létezik pár olyan választócsoport is, ami ugyanannyira el lesz kötelezve amellet, hogy megfossza a másik csoportot ezektől az előnyöktől. Idővel elburjánzanak a különleges érdekek. Minél jobban elszaporodnak, annál nagyobbra nő a kormányzati szektor, ami azonban a közösség egyfajta virtuális tragédiájává alakul, mivel mások számára is nyilvánvalóvá válik, hogy nekik is a saját különleges előnyeik kivívására kell törekedniük. (Ez az egyik oka annak, hogy az elmúlt negyven évben hihetetlen méreteket öltött a lobbizás.)³² Végül egyre több és több kormány szentel nagyobb figyelmet a különleges érdekek kiszolgálásának, ám eközben egyre csak szűkül a kormányzat azon képessége, hogy megküzdjön újonnan felmerülő vagy egyszerűen csak sürgetőbb kihívásokkal. Helyette a kormányzat kezdi egyre jobban és hatékonyabban kiszolgálni az ügyfelei szükségleteit, miközben a jóval égetőbb közügyek tekintetében csak ügyetlenkedik vagy nemtörődömséget mutat. A kormányzat tehát „szklerotikussá” válik, innen ered a „szklerózis” a „Demoszklerózisból”, amit Jonathan Rauch alkotott meg az ugyanezen a címen megjelent 1994-es könyvében. Rauch úgy határozta meg a „demoszklerózist”, mint az a folyamatot, ami során „a kormányzat fokozatosan elveszti az alkalmazkodóképességét”. Ezt a folyamatot gyakorlatilag minden fejlett demokratikus országban azonosították.

A szívességhajhászokat „nem a kapzsiság vagy a romlottság vezérli – írja Rauch –, hanem, hogy túléljenek abban a világban, amelyben találták magukat. A jó szándékok, vagy legalábbis az őszinte szándékok, kollektív romlást hoznak.”³³ Ronald Coase közgazdász így válaszolt a törvényhozók panaszaira, akik szerint temérdek üzletember és politikus lobbizik a Szövetségi Távközlési Bizottságban: „Az, hogy ez megtörténhet, aligha meglepő.” Továbbá hozzátette, hogy „amikor egyetlen üzletembert ruháznak fel több millió dolláros jogokkal, másoktól pedig megtagadják, akkor nincs mit csodálkozni azon, hogy egyes pályázók túlbuzgóvá válnak és megkísérlik minden befolyásukat latba vetni (legyen az politikai vagy egyéb természetű), különös tekintettel arra, hogy sosem lehetnek elég biztosak abban, hogy a többi pályázó mekkora nyomást gyakorol a döntéshozókra”.³⁴

Az egyik legismertebb példa erre a mohertámogatás. A mohertermelőket leszámítva gyakorlatilag senki sem részesül a mohertámogatásból – amit hatvan évvel ezelőtt foganatosítottak –, mégis fennmaradt. Fennmaradt, mivel a moherlobbi csak egyetlen dologra összpontosít, miközben a közvélemény számos dologgal, többnyire sokkal fontosabb dolgokkal foglalkozik.

A méltányosság kedvéért: a mohertámogatás – hasonlóan a cukor- és számtalan egyéb támogatásokhoz – főként a Kongresszus számlájára írható. De a Kongresszus tagjait legalább választják. A bürokrácia, aminek a saját feltételei szerint el kellene szeparálódnia a különleges érdekektől, még hajlamosabb az elfogult érvelésre; pontosan azért, mert el van zárva a választók elől. El lehet távolítani a hivatalából egy kongresszusi tagot, aki gátlástalanul nyújt anyagi támogatást vagy tesz egyéb szívességet adományozóinak. De mi a helyzet egy hivatalnok esetében?

Való igaz, hogy egy olyan kormányzati hivatalnokot, aki hagyja magát megvesztegetni, ki lehet rúgni, és időnként elő is fordul az ilyesmi. Ám a korrupciónak ez a fajtája kevésbé lényeges. A valódi korrupció, az a fajta korrupció, ami jóval közvetlenebbül ered az emberi természetből, az, amikor a szabályozó hivatalnok annyira élősködően kapcsolódik ahhoz, amit szabályoz, hogy már semmi sem képes megtörni ezt a kapcsolatot. A közösségi választások elméletét valló legtöbb közgazdász hajlamos ezt a

jelenséget „szabályozási csapdának” nevezni. A szabályozási csapdának számos különböző válfaja létezik, továbbá a közgazdaság- és a politikatudomány terén számos különböző névvel illetik. A néhai kiváló politológus, James Q. Wilson, aki az „üggyélpolitika” kifejezést részesítette előnyben, amelletl érvelt a Bureaucracy: What Government Agencies Do and Why They Do It [Bürokrácia: Mit tesznek a kormányzati hivatalok és miért teszik] című könyvében, hogy ez „akkor merül fel, amikor egy program legtöbb vagy minden előnye egyetlen, meglehetősen kis érdekre (iparágra, szakmára vagy településre) irányul, miközben a költségek nagy részét vagy egészét nagyszámú ember (például valamennyi adófizető) viseli”.³⁵

Nincs kifogásom a „szabályozási csapda” kifejezéssel szemben, de úgy gondolom, hogy a „céhes gazdaság” kifejezés lenne a legalkalmasabb arra, hogy kellően megvilágítsa a valódi természetét annak a jelenségnek, ami a leginkább aggaszt. Mint láttuk, a középkori gazdaságokban a politikai és gazdasági érdekek a meglévő gazdasági berendezkedések védelmére irányultak. Az innovációra ellenséggként tekintettek, mivel az nemcsak a gazdasági, hanem a társadalmi rendet is bomlással fenyegette. A céhes gazdaság támogatásának kulcsfontosságú eszköze a korona által biztosított különleges jogokban vagy kiváltságokban nyilvánult meg. Manapság az ilyesféle támogatásokat többnyire az „engedély” kifejezéssel illetjük.

Európa, Ázsia és a Közel-Kelet urai gyakorlatilag mindenféle gyártási, kereskedelmi és ipari engedélyeket biztosítanak. Annak idején ez egyike volt a király (királynő, császár, cár, szultán...) számos felségjogának. Olykor ezek az engedélyek kulturális, sőt teológiai jelentőségre tettek szert. „Az engedélyezés tulajdonképpen egy speciális esete annak a sokkal általánosabb és széleskörűen elterjedt jelenségnek, ami kimondja, hogy az emberek egy bizonyos gazdasági tevékenységben csak a megfelelő állami hatóságok által előírt feltételek mellett vehetnek részt – írja Milton Friedman. – A középkori céhek különös példái voltak egy olyan rendszernek, amely meghatározta, hogy ki milyen mesterséget folytathatott. Az indiai kasztrendszer ennek egy másik példája. Ebben igen nagy mértékben, míg a céhek esetében csak kevésbé, a korlátozásokat nem kimondottan az állam, hanem az általános társadalmi szokások érvényesítették.”³⁶

Európában a céhek ezen jogok és kiváltságok köré szerveződtek, és a vállalkozó szelleműeknek a válogatott büntetésekkel – beleértve a halált is – kellett szembenézniük, amennyiben megsértették ezeket a szabályokat. A céhek és az uralmon lévő nemesség egyaránt részesültek ennek a rendszernek az előnyeiből, és együtt dolgoztak a továbbörökítésén. A „modern” nagyüzemi pékség és sörfőzés angliai elterjedése a sör és a kenyér „jogi szabályozásához” vezetett: rendeleteket hoztak és mozgó bíróságok lettek kijelölve, hogy betartassák ezeket a rendeleteket. Egyfajta haladó nézőpontból tekintve ez volt a minimális étel- és ital-biztonsági és -minőségi norma biztosítására irányuló nemes kormányzati hagyomány kezdete.

Amint azonban James Davis középkorász rámutat, a valóságban ez egy „de facto” engedélyalapú rendszer volt. A lordok és a társaságok valójában kicsikarták a kereskedők bevételeinek egy bizonyos százalékát”. Sokan úgy tekintettek erre, mint egyfajta „szokásjogra”, vagy mint arra, amit a maffia „tevékenységből származó részesedésnek” nevezne. A tizenharmadik századi „Seneschauchy” – az intéző hivatala – azt tanácsolta, hogy „a lordtól származó felhatalmazás nélkül ne lehessen semelyik birtokon se kenyeret sütni, se sört főzni”, sok helyütt pedig – kiváltképpen a tizenharmadik és a tizennegyedik század folyamán – a lordok kifejezetten valódi engedélyeket bocsátottak ki vagy illetekeket szabtak ki a sörfőzésre.³⁷

„A tizennegyedik és tizenötödik század folyamán Németországban még a kisvárosok költői is céhekbe tömörültek – jegyzi meg Deirdre McCloskey. – A verseny elkerülése érdekében még a glasgow-i társaság Skóciában is megtagadta az engedélyt a fiatal James Watt-tól, hogy műhelyt nyisson – boldogan terelték át az egyetemre és fogták ott, ahol végül feltalálta az elkülönített kondenzátort.”

„A céh engedélye nélkül nem újíthattuk meg a ruhaápolást, és nem valószínű, hogy megkerülhettük a monopóliumot, hacsak nem tudtuk, Angliához hasonlóan, vidéken felállítani a gyárunkat – magyarázza. – Manapság, ha szeretnénk egy új gyógyszerárteret nyitni Hollandiában, a városi bizottságtól kell engedélyt kérnünk – aminek a tagjai más helyi

gyógyszertárosok. Tippeljenek, vajon hány gyógyszertár létezik Hollandiában.”³⁸

Ez a szabályozási csapda és a céhes gazdaság legtisztább formája: amikor maguk az iparág tagjai válnak szabályozókká. Az ilyen rendszerek mindenütt előfordulnak és folytatólagosan fennállnak már a tizenharmadik századtól kezdve egészen napjainkig. Walter Gellhorn, az ismert jogtudós, úttörő szerepet töltött be a foglalkozási engedélyeztetések tanulmányozásában *Individual Freedom and Governmental Restraints* [Egyéni szabadság és kormányzati korlátozások] című könyvének köszönhetően. „Az országban jelenleg működő foglalkozásengedélyező testületek hetvenöt százaléka kizárólag az adott szakmában engedéllyel rendelkező szakemberekből áll” – írta... 1956-ban.³⁹

A helyzet az azóta eltelt években csak tovább súlyosbodott. Az 1950-es években a munkavállalóknak kevesebb mint 5 százalékanak volt szüksége a kormányzattól elnyert hivatalos felhatalmazásra, vagyis engedélyre ahhoz, hogy dolgozhasson. Napjainkban az amerikai munkavállalók 29 százalékanak van szüksége engedélyre ahhoz, hogy fizetésre teheszen szert a kívánt területeken.⁴⁰ Az Obama-kormány által összeállított kormányzati tanulmány megállapította, hogy a foglalkozásengedélyezésben beállt növekedés „az elmúlt évtizedek egyik legjelentősebb gazdasági trendjei közé tartozott. Napjainkban az amerikai munkavállalók egynegyedének kell a munkavégzéséhez szükséges állami engedéllyel rendelkeznie, ami ötszörös növekedést mutat az 1950-es évekhez képest. A szövetségi és a helyi engedélyeket figyelembe véve a munkaerő jóval nagyobb hányada rendelkezik valamilyen engedéllyel”. A közigazgatás tekintélye felől nézve arra a megállapításra jutott, hogy „a szakmához való csatlakozás megnehezítésével az engedélyezés csökkentheti a foglalkoztatási lehetőségeket, alacsonyabb bérezést jelenthet a kirekesztett munkavállalók számára, valamint növelheti a fogyasztók költségeit.”⁴¹

A foglalkozásengedélyezés ártalmassága a legsúlyosabban abban a jelenségben nyilvánul meg, hogy alacsony képzettségű, pályakezdő és képesítés nélküli munkavállalók millióit tartja távol a munkaerőpiactól. Az Igazságügyi Intézet hősies bajnokként dokumentálta, és küzdött a tendencia ellen. Talán a legismertebb példa, ami rávilágított erre, a fekete nők profi

hajfonóinak esete. A természetes hajfonás nem igényel semmilyen vegyszert, sem ollót, sem hajsütővasat vagy bármi egyéb veszélyes eszközt. Ez egy olyan képesség, amely hagyományosan anyákról lányokra száll. Tizenhárom államban mégis kozmetikusi engedély szükséges a szolgáltatás nyújtásához. Egy engedély megszerzése 2 100 órányi „tanfolyamot” és maximum 20 000 dollár tandíj befizetését igényli. Tizennégy másik állam egy kicsit kevésbé súlyos feltételekkel megszerezhető engedélyhez köti a hajfonó tevékenység üzését.⁴²

Ám mindez csupán a jéghegy csúcsa. Az Igazságügyi Intézet komoly adatbázissal rendelkezik az alacsony jövedelmű szakmákról, amiknél céhszerű védelmet állítottak fel az ácsok, a fodrászok, a manikűrösök, a sminkesek, a tejellenőrök, a halászok, a tűzriasztó berendezéseket beszerelők és sok más olyan szakma számára, amelyek történelmileg jutalmazták a megfelelő munkaerkölcsöt, valamint az alacsony jövedelmű munkavállalóknak biztos utat képeztek egy középosztálybeli élethez.⁴³ Nem szükséges tisztán libertariánus alapon közelítenünk ehhez a kérdéshez ahhoz, hogy felháborítónak találjuk ezt az általános tendenciát. Elképzelhető, szükségét látjuk annak, hogy a rovarirtók valamiféle államilag előírt képzésben részesüljenek, de tényleg szükségük van egy négy éves képzésre (vagy egy másik engedéllyel rendelkező mellett eltöltött kétévnyi gyakorlatra), ahogy az Tennessee államban kötelezően elő van írva?⁴⁴

Egyes tévhitekkel ellentétben a legtöbb vállalkozás nem úgy tekint erre a kérdésre, mintha érdekükben állna rossz munkát végezniük. A munkáltatók szakképzett alkalmazottakra vágnak, és a legtöbb esetben bízhatnak abban, hogy szükség szerint továbbképezhetik őket. A munkáltatók igencsak értékelik a szájról szájra történő közvetítések és a szakmai hírnév jelentőségét. A McDonald's tapasztalatlan munkavállalókat képez ki, hogy több millió fogyasztót lásson el élelmiszerrel. Tényleg azt hisszük, hogy a Big Macek élelmiszerbiztonsága drámai fejlődést mutatna, ha megkövetelnénk, hogy a tinédzserek vegyenek részt egy államilag kijelölt tanfolyamon? Mi több, köszönhetően az internetes minősítési rendszerek – Yelp, Google stb. – megjelenésének, nem is beszélve a közösségi média – Facebook, Twitter stb. – mindenütt megtalálható nem hivatalos

értékeléseiről, a fogyasztóknak sosem volt ilyen könnyű elszámoltatniuk a vállalkozásokat.

Egy iparág, ami egy szabályozó hivatal jóindulatától – vagyis a koncentrált előnyöktől – függ, szükségképpen és elkerülhetetlenül el fogja kötelezni magát, hogy élősködőként rácsatlakozzon az illető hivatalra. A céhek támogatták a királyt, mivel a király is támogatta őket. Ez oda-vissza működik. „A szabályozó apparátus olyan élősködő, amely nagyobbra nőhet, mint az őt befogadó iparág, majd pedig belőle magából is gazda válhat azáltal, hogy az iparágat élősködővé züllesztí attól függően, hogy milyen támogatásokat és védelmeket nyújt az a kormányzati szerv, amelynek eleinte az erejét szipolyozta” – állapította meg George Gilder.⁴⁵

Vegyük a taxis szektort. Ez az üzletág rendkívül nyereséges volt New Yorkban, mivel a kormányzat monopóliumot biztosított a sárga taxik számára. A sárga taxik még egy középkori kinézetű hivatalos pecséttel is rendelkeztek, amit medálnak neveztek. Évtizedeken át a taxis medálok jobban teljesítettek, mint a Dow Jones Ipari Átlag, sőt mint az arany.

Mi volt az oka annak, hogy ennyire értékesnek számítottak? New York városa befagyasztotta a medálok számát, és lényegében állandó értéken tartotta, miközben a New York-i lakosság – és a városba látogató turisták – száma robbanásszerűen növekedett. A kormány által előidézett szűkösség óriási áldást jelentett a taxis céhnek. 2013-ban a taxis medálok és a hozzájuk kapcsolódó vagyonelemek összértéke elérte a 16,6 milliárd dollárt. (Chicagóban pedig 2,5 milliárd dollárra rúgott.)⁴⁶ Az ilyen kartellek – ami voltaképpen csak egy másik kifejezés a céhekre – városról városra sikerrel őrizték meg a monopolhelyzetüket. Mígnem valami egyszer csak megváltozott – megjelent az Uber. A cég – kiegészülve egyéb olyan telekocsis újítókkal, mint például a Lyft – többnyire sikerrel szállt szembe a céhvel. Emberemlékezet óta először a taxis medálok ára folyamatosan csökkenni kezdett, és már nem is maradt túl sok esély értékének helyreállítására.

Ez a példa három szempontból is érdekes a számunkra. Először is, ez eredeti példája annak, hogy a céhes gazdaság miféle összeesküvést jelent a közösséggel szemben. Másodszor, fontos példája annak, hogy az innováció, ami ugyan veszteseket is eredményez, miként jelent nettó hasznót a

társadalomnak – nem csupán az utasok szempontjából, hanem több ezer sofőr tekintetében is, akiket sürgősen és megfelelő indokok hiányában zártak el egy szakmától (erre nemsokára még visszatérünk). Végül pedig szemlélteti, hogy az élősködő bürokrácia – jelen esetben a New York Városi Taxi és Limuzin Bizottság – milyen gyorsan válhat egy hirtelen élősködővé váló iparág gazdatestévé. A telekocsi megjelenése előtt a bizottsági tagok jutalékot kaptak a taxis üzletágból. Amikor azonban a gazdatest veszély fenyegette, a gazdatest változott át élősködővé, a bizottsági tagokhoz rohanva azt kérve tőlük, hogy védjék meg őket a konkurenciától. A taxis üzletág nem azért jelentős példa, mert pontosan így játszódtak le az események, hanem azért, mert az érintettek többnyire sikertelenül lobbiztak.

Bár ez felcsillanthatja számunkra a reményt a kedvező változások tekintetében, amik az úgynevezett hakni-gazdaság kreatív rombolását vonhatják maguk után, ezt az esélyt mégiscsak elhalványítja az a felismerés, hogy ezek a példák elenyésző számúak és időben elszigeteltek. Minden sikeres „bomlasztóra”, ami rést üt a szabályozó állam homlokzatán – lehetővé téve, hogy megláthassuk, mi bújik meg mögötte –, vagy egy tucat olyan példa jut, amely arról tesz tanúbizonyságot, hogy ez a homlokzat egyre vastagabbá és áthatolhatatlanabbá válik.

A középkori céheknél legalább felismerték, hogy egy tapasztalatlan munkavállaló tanonccá válása – vagyis az esély arra, hogy kitanulja a szakmát – komoly értékkel bír. A munkabér, már ha volt egyáltalán, jelentéktelen volt ahhoz a lehetőséghez képest, hogy valaki kovácsnak, kőművesnek vagy tímárnak tanulhatott. Ez volt ugyanis a jóléthez vezető út. A legelső munkakörök, különösen a képzetlen, egyetemi végzettséggel nem rendelkező fiatal munkavállalók esetében, ugyanezt a szerepet töltik be. Ha keményen dolgozunk, és kitanuljuk az üzletet, teszem azt, a McDonald's-nál, akkor valószínűleg még év vége előtt előléptetnek menedzserhelyettségé. Ez felbecsülhetetlen tapasztalatnak számít. A minimálbér olyan fokú emelése, amelyet a munkáltatók már nem képesek kigazdálkodni, vagy ahol már értelmesebbnek tűnik egy iPadet alkalmazni, erkölcstelen lépésnek számít, mivel annyit tesz, mint megadóztatni a pályakezdő állásokat. Ha létezik egyáltalán bármi a közgazdaságtanban, amiben egyetértés uralkodik, az az, hogy egy tevékenység megadóztatása mindig visszaveti az adott tevékenységet. Azzal, hogy azt állítjuk, a

minimálbérnek „élő bérnek” kellene lennie, tulajdonképpen azt mondjuk a munkáltatóknak, hogy a valódi értékükön felül kellene megfizetniük a tapasztalatlan munkavállalókat, ez pedig nem fenntartható.

Napjainkban a minimálbérért lobbizó legerősebb választói csoportosulások a középkori céhek legnyilvánvalóbb modernkori reinkarnációi: a szakszervezetek. Egyes szakszervezetek támogatják a bértüntetéseket, mivel a minimálbérhez kötődő szerződésekkel rendelkeznek. Amennyiben emelkedik a minimálbér, ők is jóval nagyobb fizetésre tesznek szert. Létezik azonban egy jóval alattomosabb indok, amiért a szakszervezetek a minimálbér-emelést erőltetik. Kaliforniában például a Közszolgálati Dolgozók Nemzetközi Szakszervezete és más szakszervezetek azért lobbiztak – méghozzá sikerrel –, hogy a minimálbérre vonatkozó jogszabályból „kimetsszék” azt a részt, ami lehetővé teszi, hogy a szakszervezeti tagok a minimálbérnél kisebb fizetést kapjanak. Erről a Los Angeles Times is részletesen beszámol: „A kritikusok az ilyen intézkedésekben a politikusok és a nagyvárosi munkásság érdekeinek cinikus összejátszását vélik felfedezni. Azzal, hogy a szakszervezetek felkínálják az »alacsony költségű lehetőséget« a magasabb bérek kifizetésének elkerülésére törekvő vállalkozásoknak, tulajdonképpen beismerik, hogy a kivételezések célja a szakszervezeti tagság – és az ebből eredő bevételek – növelése a munkavállalók rovására.”⁴⁷ A kritikák jogosak. A szakszervezetek célja mindig is az volt, hogy azt tegyék, ami a legjobb a tagjaiknak. Az elsődleges prioritás azonban mindenekelőtt mindig is arra irányul, hogy legyenek tagjaik.

Ismételten hangsúlyozom, hogy úgy gondolom, a szakszervezetek fontos és legitim szerepet töltenek be a társadalomban. Amikor azonban az államot veszik igénybe céljaik elérése érdekében, szerepük pozitívról károsra vált, csakúgy, mint bármely más intézmény esetében. Amikor ez megtörténik, a szakszervezetek céhekké válnak, és – bizonyos szélsőséges esetekben – az örökletes arisztokráciától megkülönböztethetetlenek lesznek. Példának okáért Mexikó nagy részén – a törvényre, a szokásra vagy épp mindkettőre támaszkodva – a pedagógus-szakszervezetek érvényesítik azt a szabályt, hogy a tanári állás örökíthető (vagy eladható) legyen. A Dissent magazin riportja szerint Oaxacában „a tanárok 36 százaléka közeli családtagjától örökölte a pozícióját, miközben évente a tanárok közel fele pályakezdő”. Ez

egyfajta középkori feketepiacot eredményez, ahol címeket adnak-vesznek. „Az egykori pedagógusok azon leszármazottai, akik nem kívánnak szüleik nyomdokain járni, eladhatják álláshelyüket a legtöbbet ígérőnek.”⁴⁸ Amikor a kormány meg akarta formálni ezt a gyakorlatot, a militáns pedagógus cég – néhol még erőszakba is torkolló – sztrájkba lépett. „A történelem során – nyilatkozta egy sztrájkoló tanár a Houston Chronicle-nek 2008-ban – az ácsok fiaiból ácsok lettek. Még a politikusok gyerekeiből is politikusok lesznek. Miért ne rendelkezhetnének a mi gyermekeink ugyanezzel a joggal?”⁴⁹

Ebben a kontextusban a „szklerózis” csak egy újabb kifejezés a korrupcióra, a rothadásra, a hanyatlásra vagy az entrópiára. Természetes közegben a szklerózis (és annak kísérő tünetei) egyike az emberek és egyéb állatok természetes halálozási módjának. Nem kedvelem az olyasféle metaforákat, amelyek a társadalmat élő szervezethez hasonlítják, de ebben az esetben megfelelőnek tűnik. A céhes gazdaság az entrópia és az állam bomlásának egyik jele. Az ilyen szklerózis segített felgyorsítani a birodalmak kimúlását, az antik Rómától kezdve egészen a Szovjetunióig.

Ugyanez az erő rombolja le szép fokozatosan az Európai Unió és az Egyesült Államok nagy részét. A Világbank statisztikákat vezet arról, hogy mennyi időt vesznek igénybe az üzleti tevékenységek a különböző országokban. 2006-ban átlagosan 819 napot vett igénybe egy szerződés végrehajtása Görögországban. 2016-ban ez elérte az 1580 napot. 2009-ben, Barack Obama elnökségének kezdetén, az Egyesült Államokban 59 napba telt megszerezni egy építési engedélyt. 2016-ban már 81 napba. Ugyanebben az időszakban egy szerződés végrehajtásához szükséges napok száma 300-ról 420-ra emelkedett. Az ingatlanbejegyzési költség (az ingatlan értékének százalékában tekintve) közel ötszörösére nőtt, 0,5 százalékról 2,4 százalékra.⁵⁰ Az új vállalkozások létrehozása – ami az új munkahelyek létrehozásának kulcsa – rendkívüli mértékben megnehezült.⁵¹ A pénzügyi szektor szabályai a legnagyobb bankok védelmét szolgálják, miközben a kisebb közösségi bankok olyan megfelelési költségektől fuldokolnak, amelyeket nem engedhetnek meg maguknak.

Temérdek példa, statisztika és rémtörténet szól arról, hogy mi történik a nemzetgazdasággal, amikor a korporativizmus és a céhes gazdaság veszi át az uralmat felette. Ám létezik egy tágabb és egy egyszerűbb szempont arra vonatkozóan, ami a mi társadalmunkkal történik. „Az osztály kifejezés – magyarázza Daniel Bell – végső soron nem személyek egy meghatározott csoportját jelöli, hanem olyan rendszert, amely intézményesítette a megkülönböztetett hatalom és a hozzátartozó kiváltságok megszerzésére, megtartására és átruházására vonatkozó alapvető szabályokat.”⁵² James Burnham, az újonnan létrejött osztály tanulmányozásának egyik úttörője, amellet érvelt, hogy létezik egy „történelmi törvény, amelynek megfelelően – az eddig megismert nyilvánvaló kivételektől eltekintve – minden, különböző nagyságú társadalmi és gazdasági csoport a társadalomban birtokolt hatalma és kiváltságai tekintetében igyekszik javítani a saját viszonylagos helyzetén”.⁵³

Gondoljunk csak a felső középosztályra és a valóban tehetősekre. Olykor tudatosan, olykor pedig öntudatlanul az állam és a kultúra révén igyekeznek a társadalmat jóval bonyolultabb entitássá alakítani. Charles Murray és Richard J. Herrnstein, a *The Bell Curve: Intelligence and Class Structure in American Life* [A haranggörbe: Értelmiségi és osztályszerkezet az amerikai közéletben] című, rosszindulatúan félremagyarázott és félreértett könyvükben amellet érveltek, hogy az érdemalapú társadalom létrehozására irányuló jeffersoni vállalkozás, amiben csak a velünk született képességek, az erény és a kitartás határozzák meg a sikert, visszafelé sült el. Megjelent a „gondolkodó elit” – a kiváló próbálkozók arisztokráciája –, és mint osztály, saját érdekében újraírta a játékszabályokat.⁵⁴

Még ha nem is fogadjuk el az érvük egészét, lényegi pontja akkor is cáfolhatatlannak tűnik. Országunk felső osztálya valóban minduntalan egyre bonyolultabbá teszi a játékszabályokat. A probléma mikéntjét pedig egyszerűen meg lehet állapítani: a bonyolultság egyfajta állami támogatás. Minél bonyolultabban felépülő kormányzat alakít egy társadalmat, annál inkább azokat fogja jutalmazni, akik rendelkeznek erőforrásokkal ahhoz, hogy megbirkózzanak ezzel a komplikáltsággal, és még inkább büntetni fogja azokat, akik nem. Richard Posner bíró figyelemre méltó beismeréssel élt nyugdíjba vonulását követően. „Körülbelül hat hónappal ezelőtt – nyilatkozta Posner bíró a New York Timesnak 2017 szeptemberében –

felébredtem egy 35 éves álomból.” „Hirtelen rájött – fogalmazta meg az újság –, hogy az ügyvédet nélkülöző emberekkel rosszul bánt a jogrendszerünk.”⁵⁵ Továbbá elmagyarázta, hogy a szegény és aluliskolázott emberek valódi sérelmeket szenvedtek el, de a jogrendszer olyan rendszert alakított ki, amely előzékenyen viseltetik a drága ügyvédekkel felvértezett emberekkel szemben, az ügyvédet nélkülöző emberekkel viszont gyakorlatilag úgy bánt, mint a kutyaival. Posner ugyan furcsa teremtes, de képes bárki is észrevétlenül elmenni amellett, hogy ez a bölcs meglátás egy sokkal nagyobb társadalmi mintára világít rá?

*

A jóhiszeműek nem értenek egyet azzal kapcsolatban, hogy az erőforrások vagy a „tőke” jelentik a siker kulcsát az életben – legyen szó politikai, pénzügyi, társadalmi, genetikai, oktatási, szakmai, kognitív tőkéről vagy pusztán a jó öreg szerencséről (ami a szó szoros értelmében nem tekinthető tőkének). Ez valóban érdekes ellenvetés, ám a kérdés szempontjából teljesen lényegtelen. Amennyiben e nem materiális tőketípusok valamelyike, legtöbbje vagy akár mindegyike tekintetében hiányt szenvedünk, akkor minél bonyolultabbak a szabályok, annál nagyobb valószínűséggel hagyják figyelmen kívül a mi érdekeinket. Egy jó ügyvéddel vagy megfelelő társadalmi összeköttetésekkel bíró üresfejű, de gazdag ember mindig sikeresebben fogja venni a kormányzat által felállított akadályokat, mint azok az üresfejű és szegény emberek, akik se ügyvéddel, se összeköttetésekkel nem rendelkeznek. A feudális társadalmakban egy nagyobb család üresfejű sarja meglehetősen könnyedén vehette az élet megpróbáltatásait, mivel a szabályok úgy lettek kialakítva, hogy ezt számára megkönnyítsék.

Bizonyos előnyöket lehetetlen teljes mértékben leküzdeni. Mint láttuk, az emberek az idegenekkel szemben mindig is a barátaiknak és a rokonaiknak fognak kedvezni. A vonzó emberek mindig is egy lépéssel a kevésbé vonzó emberek előtt fognak járni. Mi csupán minimalizálhatjuk az ilyesféle előnyszerzést, de ténylegesen sosem szüntethetjük meg. Amennyiben megpróbálnánk, elkerülhetetlenül zsarnoksághoz vezetne, mivel az állam sosem fogja tudni teljesen kiegyeneseíteni az emberiség ágas-bogas fáját.

„Az elmúlt néhány évtizedben az amerikai felső középosztály tagjai magukévá tették azokat a viselkedési mintákat, amik a sikeres gyerekek kinevelését helyezik az élet középpontjába – írja David Brooks. – Amint pénzhez jutnak, azonnal a gyerekeikbe fektetik.” Ez jó és helyes. Minden szülőnek így kellene gondolkodnia. Az a probléma, hogy olyan rendszert hozunk létre, amely egyre nehezebbé teszi a szülők számára, hogy ugyanezt a stratégiát kövessék. „1996 óta – jegyzi meg Brooks – az iskolai kiadások mértéke a gazdagok körében 300 százalékkal emelkedett, miközben az a többi társadalmi csoport körében alapvetően stagnált.”⁵⁶ Ezeknek a kiadásoknak megvan az eredménye. Miközben a gazdagok gyerekei az oktatásban elsajátítják az alapvető készségeket, azt is megtanítják nekik, hogy miként manőverezzenek egy olyan rendszerben, amely szinte már teljes egészében az ő frakciójuk érdekeihez kötődik. Más szóval: szabványtesztek kitöltésére tanítanak bennünket. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy az előkelő középiskolák egy sajátos társadalmi hálózatba vagy elit szubkultúrába ágyaznák az osztályaikat. Hiszen az ott tanulók ugyanabban az oktatásban részesülnek, mint a többiek. Mint látni fogjuk, ők is éppúgy elsajátítják a hálátlanságot az országukkal szemben, ahol felnőttek.

Az adminisztratív állam, amit még Woodrow Wilson indított útjára, sokat fektetett ebbe a vállalkozásba. Minél nagyobb sikert érnek el, a progresszívek növekvő mértékű arrogáns és leereszkedő elitizmusa annál inkább egyfajta önbeteljesítő próféciaának bizonyul. Ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy az emberek túl ostobák ahhoz, hogy felismerjék a saját érdekeiket, majd azzal folytatjuk, hogy a társadalmat akadályok szövevényes labirintusává alakítjuk, több mint valószínű, hogy jogosan fogjuk azt állítani, hogy igazunk van.

Mindazoknak a tanult liberálisoknak, akik képtelenek megérteni, hogy miért szavazott annyi munkásosztálybeli amerikai Donald Trumpra, egyfajta erőteljes erkölcsi – és politikai – önvizsgálatnak kellene alávetniük magukat. A modern progresszívek nem egyszerűen csak segédkeztek egy olyan rendszer felállításában, amelyről amerikaiak milliói gondolják úgy, hogy azért készült, hogy megnehezítse az életüket és elérmissze őket a sikerhez vezető úttól; hanem még többnyire le is nézik őket azért, mert panaszkodnak miatta.

Könnyű rámutatni Donald Trumpra, és azt mondani, hogy a fejétől búzlik a hal.

A rothadás azonban rendszerszintű. Az új osztály árnyékkormánya megerősítette magát a demokratikus elszámoltathatósággal szemben, és elfűrészelte maga alatt a sikerhez vezető létrát.

Napjaink törzsi gondolkodása

NACIONALIZMUS, POPULIZMUS ÉS IDENTITÁSPOLITIKA

A régi amerikai eszmény szerint minden ember egyenlőnek teremtett, és a maga sorsának kovácsa, valamint a maga lelkének kalauza. Ez volt az, amit – Barack Obama szavaival élve – „egyfajta hitvallásként írtak bele az alapító okiratokba, amik egy nemzet sorsát nyilatkoztatták ki”.¹ Sok időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy ez az elképzelés a nőkre, a feketékre és egyéb kítaszított csoportokra is kiterjedjen. Részben azért sikerült a nőknek és a feketéknek megváltoztatniuk az alkotmányt és az amerikai hozzáállást, mert ahelyett, hogy elutasították volna, inkább magukévá tették ezt az eszményt. Mindig könnyebb úgy megnyerni egy vitát, ha őszintén mondhatjuk ellenfelünknek azt, hogy igaza van abban, amit hisz, csupán abban téved, ahogy a kérdéses elvet a gyakorlatba átülteti.

Amerikának azonban más eszményei is vannak. Időnként pedig ezek az eszmék összetűzésbe kerülhetnek egymással. Az érme másik oldalán az a meggyőződés található, miszerint az egyén a maga sorsának kovácsa, vagyis az az elképzelés, hogy minden amerikai legyen amerikai. E két elv között egészséges feszültség lappang. A tizennyolcadik és tizenkilencedik század német-amerikai polgárai amerikaiak akartak lenni, ugyanakkor nem kívántak teljes egészében lemondani saját kultúrájukról és nyelvükről sem. Ez a különbség a kikényszerített gettók és a szabad közösségek között. Senkit sem szabadna kirekeszteni az amerikai kísérletben való részvételből pusztán etnikai, faji vagy vallási alapon, de közben senkire sem szabadna rákényszeríteni, hogy lemondjon az örökségéről.

Ennek a feszültségnek a feloldása két eszközt kívánt: szabadságot és időt. Biztosítani az egyének számára az ahhoz szükséges szabadságot, hogy ezeket a kompromisszumokat a saját feltételeik alapján kössék meg, és biztosítani a társadalomnak az ahhoz szükséges időt, hogy engedje az olvasztótégelynek kifejtene a saját mágikus erejét. Ez a varázslat sok dologtól függött, de egy sem volt olyan fontos, mint az egyszerű jó modor.

Amerika olyan mély és gazdag kultúrával bír, mint bármely más társadalom, de az amerikaiak mégis hajlamosak másképp gondolni. Amikor külföldre utaznak, anélkül lesznek súrlódásaik más kultúrákkal, hogy felismernék, hogy ezek a súrlódások a magukkal hozott kulturális elvárásokból fakadnak. Amerikában a hétköznapi jó modor része, hogy az egyéneket úgy kezeljük, amilyenek megismertük őket, nem pedig valamiféle absztrakt csoport vagy osztály képviselőiként. Elfogadjuk, hogy ez része az amerikaivá válásnak. A világ más részein, és az emberiség történelmének legnagyobb részében, természetesnek számított az egyéneket a törzsük tagjaiként kezelni. Amerikában az embereket a jellemük alapján illene megítélnünk.

Ez a kulturális norma éppannyira a felvilágosodás, mint az alkotmányunk hozadéka, ami vitathatatlanul éppoly lényeges. Az Amerika alapítása mögött meghúzódó, felvilágosodásból eredő eszme szerint Amerika képes a franciákból, az olaszokból, a németekből, a kínaiakból, az arabokból stb. amerikaiakat varázsolni – még pontosabban új népet kovácsolni, amely arra született, hogy az alapítás és a szabadság kultúrájának elveit felavassa. Ennek a látomásnak a varázsa a világ minden tájáról emberek millióit vonzotta magához, akik szerettek volna megszabadulni az óhazájukban uralkodó osztály- és kasztrendszer jelentette történelmi tehertől. Nagyszerű barátom, a néhai Peter Schramm, előszeretettel mesélte el újra és újra a családja történetét, akik a kommunista rezsim elleni forradalom leverése következtében menekültek el Magyarországról:

– De hova megyünk? – kérdeztem.

– Amerikába – felelte az apám

– Miért pont Amerikába? – faggattam tovább.

– Mert csak, fiam. Amerikaiaknak születünk, csak rossz helyre – válaszolta.²

Már volt lehetőségünk megtanulni, hogy valahányszor Amerika eltér ettől az eszménytől, az rendre önmagunk legjobb felének szégyenletes elárulásába torkollik. Amikor például a Legfelsőbb Bíróság 1889-ben jóváhagyta a kínaiak kirekesztéséről szóló törvényt, egyetértett a

kormányzattal abban, hogy a kínaiak „idegenek maradnak ezen a földön, elkülönítve magukat más lakosoktól”, továbbá, hogy nem valószínű, hogy „asszimilálódnak fognak népünkkel, vagy hogy valamelyest is megváltoztatnák szokásaikat”.³ Mindig is azt tanították nekem, hogy ez az amerikai történelem egyik sötét pillanatának számított.

Biztos, hogy az amerikai diákoknak még mindig ezt tanítják. Még mindig úgy gondoljuk, hogy a kormánynak nem szabadna önkényes előítéletekre alapozva kirekeszteni bizonyos csoportokat. Az olvasztótégely-elmélet többi alkotóeleme azonban háromféleképpen bukik el. Először is, jelenleg azt tanítják nekünk, hogy a kormánynak bizonyos csoportokat különleges előnyökben kellene részesítenie. Másodszor, egyfajta kulturális követelményként, egyre többször mondják azt nekünk, hogy mindenkit azon csoport alapján kellene megítélnünk, amihez tartozik. Az asszimiláció kifejezés manapság szitokszónak számít. Végül pedig azt tanítják nekünk, hogy nincs menekvés a csoportidentitásunk elől.

A multikulturalizmus és az identitáspolitika ideológiái számtalan ellentmondást és következetlenséget tartalmaznak, de széles körű általánosításként nem tagadhatjuk, hogy a kultúránkat áthatja a faji, nemi és etnikai jellegekkel kapcsolatos rögeszmés megszállottság. „Már nagyon fiatal korban a gyermekeinket arra bátorítják, hogy beszéljenek a saját egyedi identitásukról, jóval azelőtt, hogy egyáltalán rendelkezzenek ilyesmivel – írja Mark Lilla politológus. – Mire eljutnak az egyetemig, sokan közülük azt feltételezik, hogy a sokféleségről folytatott párbeszédben merül ki a politikai diskurzusok fogalma, és csupán megdöbbenően kis részük beszél olyan örök érvényű kérdésekről, mint amilyenek az osztály, a háború, a gazdaság vagy a közjó területeit érintő kérdések.”⁴

Akinek ez még nem tűnt fel, az ritka madár lehet, tekintettel arra, hogy az identitáspolitika robbanásszerű terjedésével kapcsolatos, jelenleg is zajló vita már nem arról folyik, hogy létezik-e egyáltalán ez a jelenség, hanem arról, hogy jónak vagy rossznak tekintjük-e. Éppen ezért nem fogom oldalakon keresztül elárasztani az olvasót az amerikai egyetemeken és a baloldali médiumokban előforduló szörnyű és nevetséges történetekkel (bár a kíváncsi olvasó találhat egy töredékes listát a végjegyzetek között olyan példákról, amelyek valamelyest szemléltetik a lényegét).⁵ Mindazonáltal

előhozakodok néhány példával, amik alátámasztják az érvelésemet, miszerint az identitáspolitikai törzsiségbe való átfordulás mérgezően hat az amerikai csodára.

Mielőtt hozzáfognék, előtte illene megismételnem e könyv központi érvét: először is, az emberi természet rozsdája egyaránt marja a nyugati kultúra Csodáját és az amerikai kísérletet. Másodszor, ebben a korrupcióban nincs semmi új; a természet mindig is igyekezett visszakövetelni azt, ami az övé. Ám ez a korrupció a különböző korokban eltérő módon jelentkezik, míg a romantikus szellem – csak hogy vissza tudjon lopakodni – képes bármilyen formát magára öltetni. Harmadszor, a korrupció csak akkor lehet sikeres, ha szándékosan és hálátlanul hátat fordítunk azoknak az elveknek, amik annak idején az emberiség történetében először vezettek ki bennünket a nyomorból. Végezetül pedig megemlíteném azt, ami majd a következő fejezet témája lesz, miszerint a korrupció katasztrofálisan kiterjedt a jobboldalra, nem csupán Amerikában, hanem szinte egész Nyugaton.

De már több mint egy nemzedéke támadás alatt állnak a Nyugat legkiválóbb alapelvei. Az értelmiségiek átformálták a rendszerünk erényeit, és bűnökké alakították őket. Az „érdem”, vagyis az arisztokráciaellenes jeffersoni eszmény lényege mára a rasszizmus jelképe lett. „Valahányszor azt halljuk, hogy valaki (legyen az fehér vagy fekete) az »érdemértékesítés« mentén ellenzi a pozitív diszkriminációt, valójában rasszista beszédet hallgatunk” – magyarázza Ibram H. Rogers, a *The Black Campus Movement: Black Students and the Racial Reconstruction of Higher Education, 1965–1972* [A fekete egyetemi mozgalmak: Fekete diákok és a felsőoktatás faji átalakítása, 1965–1972] című könyv szerzője.⁶ Van Jones, a CNN hírmagyarázója kijelentette, hogy azoknak a republikánusoknak, akik egy színvak meritokrácia után ácsingóznak, valójában faji „vakfoltjuk” van.⁷ Liberális republikánus kolléganője, Ana Navaro ragaszkodott hozzá, hogy az érdemalapú bevándorlási pontrendszer „egyértelműen rasszista”.⁸ Ez azt jelentené, hogy Kanada és Ausztrália előkelő helyet foglalnak el a rasszista nemzetek listáján.

A színvakság voltaképpen nem csupán a meritokráciának, hanem az általános egyenlőség elvének is a részét képezi. Martin Luther King Jr. talán egyik leghíresebb sora, amiben egy olyan világról álmodik, ahol az

embereket a jellemük, nem pedig a bőrszínük alapján ítélik meg. E felhívás erkölcsi tisztasága és ereje volt az, ami sikerre vitte a polgárjogi mozgalmakat. Az identitáspárti erők azonban évtizedek óta megpróbálják ledönteni a színvakság bálványát. „A színvakság az új rasszizmus”⁹ – hirdeti egy szalagcím. „A színvakság kontraproduktív” – erősködik egy másik.¹⁰ Egy harmadik pedig így szól: „Amikor azt állítod, »nem látod a rasszot«, nem vagy hajlandó tudomást venni a rasszizmusról, tehát nem segítesz a felszámolásában.”¹¹ Ta-Nehisi Coates évtizedek óta a leghíresebb szerző a rasszokat érintő kérdések témájában. Ő azt írja, hogy „az [Amerikai] Álom jól prosperál az általánosításokból, a felmerülhető kérdések számának korlátázásából, valamint az azonnali válaszok előnyben részesítéséből. Az Álom egyaránt ellensége valamennyi művészetnek, a bátor gondolkodásnak, valamint az őszinte írásnak”.¹² Az Amerikai Álom – folytatja – „megtévesztő remény”, ami „azoknak az amerikaiaknak az előrejutásából” épül fel, „akik fehérként gondolnak magukra”.¹⁴ Ez a fajta fehér haladás – ahogy ő fogalmaz – „kifosztáson” alapuló kizsákmányolás és erőszak.¹⁵ „A »Fehér Amerika« egy olyan szindikátus, amely csatasorba áll, hogy megvédje a testünket uraló és irányító, kizárólagos hatalmát.”¹⁶ Coates vádjai elsősorban a fehér emberekre, és nem az alkotmányra vagy az érdem fogalmára irányulnak, ugyanakkor a fehér emberekkel szembeni vádaskodása több mint elég tág hatókörű ahhoz, hogy magában foglalja az amerikai intézmények sokaságát is.

A feministák – attól függően, hogy éppen melyik megfelelőbb számukra – sokrétűbb és gyakran eléggé nyakatekert érveket hoznak fel az érdemmel kapcsolatban, ide-oda ingadozva az erényre és az egyenlőségre történő hivatkozás, valamint a női egyediségben rejlő előnyök között. A Legfelsőbb Bírósághoz való csatlakozását megelőzően Sonia Sotomayor bírónő több ízben is azzal a megállapítással hozakodott elő, hogy egy „bölcс latin-amerikai nő jobb ítéleteket” hozna, „mint egy fehér férfi”.¹⁷ Jóval azelőtt, hogy a transzgenderizmusról szóló viták központi témává váltak volna, a női identitás már leválasztódott a biológiáról. Teljesen rendben van, ha rossz politikusként kritizálni merészeljük a korábbi alaszakai kormányzót, Sarah Palint, ám azt gondolhatnánk, hogy ugyanígy könnyen konszenzusra juthatnánk abban a tekintetben is, hogy az illető politikus nő. Ám mégis, amikor John McCain 2008-ban őt választotta alelnökjelöltjéül, a feministák úgy reagáltak, hogy közölték, az ideológiai összhang érvényteleníti a nemek

közi összhangot. A Nemzeti Nőszervezet szóvivője közölte, hogy Palin sokkal inkább tekinthető férfinek, mint nőnek. Wendy Doniger, a Chicagói Egyetem feminista tudósa, így írt Palinról: „A legnagyobb képmutatás a részéről, hogy úgy tesz, mintha nő lenne.”¹⁸

Minden kettős mérce mögött egyetlen ki nem mondott mérce húzódik meg, és gyakorlatilag minden identitáspolitikai kampány számára ez a mérce maga a hatalom. Minden, amiből a csoportom vagy a szövetségeseim tiszta haszonra tehetnek szert, előmozdítja a társadalmi igazságot. Így például az egyenlő bérezéssel kapcsolatos viták során a feministák ragaszkodnak ahhoz, hogy a statisztikai különbségek prima facie bizonyítékul szolgálnak a nőkkel szembeni intézményes előítéletek meglétéről. Az általuk hivatkozott alapelv helyes, de az általuk említett különbségek nem elég meggyőzőek.¹⁹ A statisztikai szemléletmódon alapuló állítások rámutatnak, hogy miként használják a férfiak és a nők fizetésében feltárt összesített különbségeket arra, hogy bebizonyítsák a nemi diszkrimináció fennállását. Hasonló problémába ütközünk a nők tudományos szerepvállalásával kapcsolatos vitákban. A nők jellemzően kevésbé fordulnak elő nagy számban a természettudományos, technológiai, mérnöki és matematikai területeken. Egy 2016-os tanulmány kimutatta, hogy az informatikai szakterületeken a nők csak 18 százalékban képviseltetik magukat.²⁰ Ez a különbség számos feminista és sokféleséget pártoló aktivista szerint csak rendszerszintű előítéletekkel magyarázható. Természetesen előfordulhat, hogy valóban léteznek ilyesféle előítéletek. Sok más területen azonban a nők azok, akik túlreprezentáltak. A biológiai posztdoktori fokozatszerzők közel 60 százaléka, valamint a pszichológiai diplomát szerzők 75 százaléka a nők közül kerül ki. Létezik bármiféle valószínűsíthető ok, amiért azt kellene gondolnunk, hogy ezen területeket sikerrel tisztították meg a szexizmustól, miközben a mérnökinformatika továbbra is makacsul a patriarchális vakbuzgóság melegágya maradt? Scott Alexander pszichiáter és tudományos blogger így ír erről:

Ahogy a feminista mozgalom fokozatosan kezdett egyre nagyobb teret nyerni, úgy hódították meg a nők egyik területet a másik után. Ma már a joghallgatók 51%-a nő. Hasonlóan, az orvostanhallgatók 49,8%-a, a mesterképzésben részt vevő matekosok 45%-a, a mesterképzésben részt vevő nyelvészek 60%-a, a mesterképzésben részt vevő újságírók 60%-a, a

mesterképzésben részt vevő pszichológusok 75%-a, valamint a posztdoktori képzésben részt vevő biológusok 60%-a ugyancsak nő. Mégis, valamilyen oknál fogva a mérnöktudományokon belül csupán 20% körül mozog a nők aránya. Ami miatt mindenki így kiált fel: „Aha! Lefogadom, hogy a negatív előítélek miatt!”²¹

Ahogy azt Christine Rosen a *The New Atlantistól* megfogalmazza:

Egyrészt úgy érvelnek, hogy ha nem lenne diszkrimináció, akkor a nők és a kisebbségek minden területen a népességben betöltött számarányuknak megfelelő arányban képviseltetnék magukat, mivel nincs semmiféle lényeges különbség e csoportok tagjai és a fehér férfiak között, akik már régóta urálnak bizonyos területeket (mint amilyen a technológia vagy a mérnöktudományok). Ugyanakkor a sokféleség ideológiája ragaszkodik ahhoz, hogy a nők és a kisebbségek egy különleges nézőpontot és egyedi gondolkodásmódot visznek a munkájukba, a vállalatoknak pedig szükségük van minderre ahhoz, hogy prosperáljanak. A nők és a kisebbségek tehát azért különösen értékesek, mert különbözőek, ennél fogva indokolt őket előnyben részesíteni egy állásfelvételnél.²²

A mi szempontunkból az a kérdés, hogy vajon ezeknek a választásoknak biológiai vagy kulturális alapjai vannak – esetleg mindkettő egyszerre –, félrevinne bennünket. A legegyszerűbb válasz a következő: ezek az önálló nők egyéni döntéseket hozva olyan karriert választottak, amelyet vonzónak tartottak. Amikor nagyszámú szabad ember hoz döntéseket, nem csupán nevetséges, hanem egyben szexista (vagy éppen rasszista) is elvárni, hogy ezen döntések összesített eredményei tökéletesen megfeleljenek a nemi (faji vagy etnikai) arányoknak, mivel azt feltételezzük, hogy a tehetség, az érdeklődés és a hajlam az emberek valamennyi kategóriáján belül egyformán jelentkeznek.

Hacsak nem olyan emberek vagyunk, akik az ilyen egyenlőtlenségek kihasználásából élünk. Kevés feminista panaszkodik a női szemétszállítók hiányáról, ugyanakkor előszeretettel hozzák fel a szexizmus bizonyítékaként a Google-nél vagy a vállalati igazgatótanácsokban felmutatható nemi egyenlőtlenségeket. Érveléstechnikájuk pedig összhangban áll a valódi céljukkal: a hatalommal, nem pedig egy politikai célkitűzéssel. Ahogy azt egy kiemelkedő feminista tankönyv elmagyarázza,

a nemek közti egyenlőséget az alapján mérik, hogy „a férfiak és nők milyen mértékben állnak hasonló fajtájú vagy fokú hatalom, státusz, autonómia és tekintély birtokában”.²³ Jessica Neuwirth, az ERA Koalíció.[{xxxiv}](#) alapítója és vezetője azt állítja, hogy „az egyenlő versenyfeltételek megteremtésével nem lehet eltörölni a nemek közti körülbástyázott történelmi egyenlőtlenséget, mivel maguk a játékosok is két különböző pályán helyezkednek el”.²⁴ Más szóval, az államnak a nők érdekében közbe kellene avatkoznia, tekintettel arra, hogy az érdem működésképtelen mérce. A munkáltató vagy a döntéshozó szándéka, valamint az egyes álláskeresők képesítése vagy jelleme teljesen lényegtelen. Maga a „rendszer” korrupt és rasszista (vagy szexista). A javasolt megoldás pedig szinte kivétel nélkül mindig a szabályok fellazítása, az objektív mércék elvetése a szelektívek javára, amik önkényes módon jelölnek ki egy olyan csoportot, amely különleges bánásmódra lesz jogosult. Ez pedig éppen az az állami logika, ami az államban az isteni igazságszolgáltatás eszközét látja újfent testet ölteni.

*

Nem szükséges elutasítanunk a vádlók érveinek egészét ahhoz, hogy lássuk, mi a probléma ezzel a megközelítéssel. A felszabadított rabszolgák bizonyára megérdemelték a (legalább!) tizenhat hektárnyi földet és a hozzátartozó öszvért, ahogy azt számos polgárháború utáni radikális republikánus szorgalmazta. A polgárjogi törvények nyomán foganatosított feketékre irányuló korai pozitív diszkriminációt alkalmazó programok ugyancsak képesek felmutatni szellemi és erkölcsi érdemeket. Természetesen az érdemre és a színvakságra épülő elgondolások a munkáltatók, a menedzserek és mások tudatos vagy tudattalan előítéleteinek elfedésére szolgálhatnak. Valóban fellelhetők bizonyos strukturális problémák az amerikai jogban, amiket érdemes lenne megvitatni és átbeszélni. Az embrióval kapcsolatos büntetőjogi reformra vonatkozó jobb- és baloldali konszenzus elérése például ígéretes jelölt lehetne. Az egyetemen foglalkoztatott témérdek radikális gondolkodó érveinek egy jelentős része azonban jóval túlmutat egyszerű gyakorlati reformok kikövetelésénél. Arra törekednek, hogy megdöntsék az érdem és a színvakság eszményként betöltött státuszát.

Stanley Fish, a projekt egyik úttörője, őszintén beszél minderről. Az irodalom- és jogtudós egyértelművé tette, hogy szerinte az objektív és semleges mércék, a tisztességes játékszabályokra épülő elgondolás csupán egy ábránd, ami a fehérek, a rendszer vagy az európai elme hatalomra irányuló akaratát álcázza. Még maga az értelem is csak egy átverés. Fish szerint valójában nem létezik semmi olyasmi, amit értelemnek nevezhetnénk; egyszerűen csak a vita létezik, valamint az egyéb hatalmi küzdelmek. Bárki nyeri a vitát, nyugodtan mondhatja magáról, hogy az értelem az ő álláspontját támasztja alá. Úgy fogalmaz, hogy „a »méltányossághoz«, az »érdemhez« és a »szólásszabadsághoz« hasonlóan az Értelem is politikai entitás”, vagyis „egy kifejezetten politikai ügy” „ideológiailag terhelt” terméke.²⁵ A Virginiai Egyetem jogprofesszora, Alex M. Johnson amellet kardoskodik, hogy „a semlegesség állítólagos normája voltaképpen elfedi azt a valódi helyzetet, amelyben a hétköznapi értékelő kontextusokat tekintve az európai-amerikai férfi nézőpontja szolgál háttérnormaként vagy heurisztikus szabályozóként”.²⁶

A hatalmi politizálás egyidős a politikával. Az érdekszövetségek a valaha volt összes politikai rendszerben folyamatosan egymással versengtek a hatalom megszerzéséért. Könnyű lenne azon az alapon elutasítani a faji, nemi és etnikai identitáspolitikát, hogy egyszerűen csak a különböző szövetségek közti civakodás újrafeltalálásaként tekintenénk rá, ami mindig is meghatározta az amerikai – és az általában vett – politikát. Németek kontra angolok, parasztok kontra városlakók, katolikusok kontra protestánsok, zsidók kontra mindenki. Abban is biztosak lehetünk, hogy egyes ideológiai házalók – mint amilyen Al Sharpton – kevésbé rajonganak Stanley Fishért, mint inkább azért az agitátor demagóg szónoktípusért, ami annyira megszokott volt a tizenkilencedik századi és a huszadik század eleji nagyvárosi politikai életben. De bizonyos különbségek mértéke kellően nagy lehet ahhoz, hogy már valóban különböző csoportokról beszélhessünk. A faji és a nemi identitás elvont kategóriák, amiket állandó megváltoztathatatlan kategóriákká alakítottak, azt állítva, hogy az egyes csoportok között nem létezik közös alap, leszámítva talán a „fehér férfi kiváltságának” megszüntetésére tett közös erőfeszítéseket. Bármilyen kapcsolatba hozható azzal a rendszerrel, ami a fehér férfiak hoztak létre, rögvest hitelét veszti. Az értelemre hivatkozó érvelés mostanra maga is az elnyomás egyik eszközévé vált. Abbéli megingathatatlan hitük, miszerint

azoknak van igazuk, akik a „társadalmi igazságosság” oldalán állnak, mára egyfajta törzsi ideológiai masszává alakult.

1957-ben a legendás francia liberális gondolkodó, Raymond Aron azzal a megállapítással élt, hogy „a lényegi liberalizmus – a személyes szabadságjogok és a kormányzás békés eszközeinek tiszteletben tartása – már nem egyetlen párt monopóliuma, ugyanis közkinccsé vált”.²⁷ Többé már nem ez a helyzet. A baloldalon, és egyre inkább a jobboldalon is, a törzsi népes tábora mára már eljátszotta a liberális projektben birtokolt részesedését.

*

A klasszikus liberális normák érvénytelenítésére irányuló erőfeszítés mindennapos jelenségnek számít az egyetemeken. Amikor a Swarthmore meghívta Cornel West baloldali filozófust és Robert P. George konzervatív filozófust – akik közeli barátok és kollégák a Princetonon – egy beszélgetésre, számos diák adott hangot felháborodásának. „Az bosszant igazán engem, hogy egy bölcsészettudományi karon kell szembesülnöm a vélemények sokszínűségével – nyilatkozta Erin Ching az iskolai lapnak, a Daily Gazette-nek. – Nem hiszem, hogy tolerálnunk kellene a konzervatív nézeteket, mivel a domináns kultúra a társadalmunkba ágyazza ezeket a mélyreható egyenlőtlenségeket.”²⁸ Egy a Harvard Crimsonban megjelenő hallgatói írás a „szólásszabadság” és a „tudományos” szabadság eszméi mint az elnyomás rendszereinek eszközei miatt kesereg. „Amikor egy tudományos közösség elnyomást elősegítő vagy megindokoló kutatással találkozik, gondoskodnia kell arról, hogy az a kutatás ne folytatódhasson tovább.”²⁹

Amikor a National Review-nál dolgozó kollégám, Kevin D. Williamson és a szólásszabadságért küzdő aktivista, Greg Lukianoff részt vettek a Yale-en egy szólásszabadság előnyeiről szóló panelbeszélgetésen, sok diák dühbe gurult. A beszélgetést félbeszakította egy hallgató bekiabálása: „Egyesüljetek a színnővéreitekkel! Itt és most! Mindig és mindenütt!” A résztvevők némelyike pedig köpéssel fejezte ki nemtetszését.³⁰

Ismételten, nemhogy oldalakon, hanem könyvhosszúságban tudnánk ecsetelni a különböző elit egyetemeken történő, ehhez hasonló

számárságokat.³¹ Bár túlzott jóindulat lenne a részünkről, hogy az említett diákoknak intellektuális kifinomultságot vagy átgondolt ideológiát tulajdonítsunk, mégis fontos felismernünk, hogy nem ők találták ki ezeket az elgondolásokat: ezeket úgy tanították nekik.

Ismételten hangsúlyozom, a liberális eszmék felszentelésére tett erőfeszítés elválaszthatatlan a hatalom megszerzése iránti vágytól – hatalom a tanároknak, a diákoknak, az aktivista hálózatoknak, a demokratáknak stb. Némelyik ezek közül nem más, mint hagyományos céhvédelem: amint azt korábban láttuk, minden csoport – miután megszervezték és felállították – féltékenyen őrzi saját státuszát. A különböző egyetemi tanárok, akik arra szakosodtak, hogy szinte kizárólag csak a rasszt és a társadalmi nemet tanulmányozzák, valamint a sokféleséggel foglalkozó tanácsadók, adminisztrátorok és különböző külsős aktivista hálózatok – azon egyszerű oknál fogva, hogy ez biztosítja a megélhetésüket – érdekeltté váltak abban, hogy túlhangsúlyozzák a faji és szexuális sérelmeket. A nőtudományi tanszékek nem különösebben népszerűek, ez az egyik oka annak, hogy a nőtudományi karok képviselői szívesen robbantanak ki vagy lovagolnak meg olyan vitákat, amelyek relevánsként tüntetik fel az ő tudományterületüket. Amennyiben olyan újságírók vagyunk, aki csak azzal van tisztában, miként lehet olyan cikkeket termelni, amelyek azt fejtegetik, hogy valami miért rasszista, a legutolsó dolog, amit hallani akarnánk, hogy a rasszizmus nem olyan égető probléma, mint azt mi állítjuk. A Déli Szegénységjogi Központ egykor jelentős munkát végzett az országon belüli bigott csoportosulások és politikai tevékenységek beazonosítása terén. Manapság sorra találja ki a „gyűlölet” új kategóriáit azáltal, hogy számúzi a hagyományos konzervatívokat a saját démonológiájába; mindezt azért, hogy megindokolja saját anyagi támogatását és jelentőségét.³²

A hatalomra való törekvés azonban nem korlátozódik pusztán a karrierizmusra és a profitra. Az ettől is fontosabb mozgatórugó az a vágyunk – ami ezt egy ennyire vonzó ideológiává teszi –, hogy hatalmat gyakoroljunk mások felett, hogy mi szabjuk meg a vita feltételeit, valamint, hogy belőlünk szülessen meg az új tekintély, aki meghatározza, hogy mi jogos és mi nem. A mezőgazdasági forradalom óta minden társadalom létrehozta a maga papi osztályát, ami megszabta a helyes gondolkodás és cselekvés határait. Évezredek óta ezt a szerepet valódi papok töltötték be.

A modern társadalomban az új klérus egyre inkább a tudósok, aktivisták, írók és művészek önmagát felkenő osztályából kerül ki, akik maguknak követelik a politikai erény monopóliumát. Egyoldalúan döntenek el, hogy kit kell kiátkozni vagy kiközösíteni a helytelen gondolkodásáért. Az egyetemek pedig a legfélelmetesebb kolostoraikként és fellelváraikként működnek.

A szólásszabadság nem csupán érzelmileg számít fájdalmas („provokatív”) pontnak; hanem veszélyt jelent az ideológiai hegemoniájukra. Az identitáspolitiká mindig is a hatalmi politikáról és pszichológiáról szólt. Ha ragaszkodunk ahhoz, hogy bizonyos kérdéseket ne lehessen feltenni, bizonyos eszmékkel pedig ne lehessen foglalkozni, az új klérus hatalma egyre csak növekszik. A „biztonságos terek” kialakításának elgondolását teljes mértékben úgy kellene értenünk, mint a kulturális háború bizonyos csatatereinek szabályozására irányuló kísérletet.

Épp ugyanúgy, ahogyan Mao Vörös Gárdája félemlítette meg az időseket, a klérus megváltoztatja az arra vonatkozó szabályokat, hogy mit és hogyan lehet kimondani. Lehet, hogy alacsonyabb tételekben játszanak a Yale campusán, de van bárkinek is kétsége afelől, hogy egyes diákok örömmel meneteltetnék az ideológiai szempontból csökönyös tanáraikat szégyensapkát viselve az udvaron? A Rágalmazás Elleni Liga szerint az ortodox zsidó konzervatív Ben Shapiro volt az első, aki felkerült arra a listájukra, amely azoknak a nevét tartalmazta, akit alt-rightos antiszemita támadás ért a közösségi médiában. (Jómagam csak hatodikként futottam be.)³³ Amikor azonban 2017-ben a Berkeley-n tartott beszédet, sokan azzal vádolták, hogy a fehér felsőbbrendűség megtestesítője. Tariq Nasheed önjelölt „antirasszista stratégia” a következőt írta a Twitteren: „A vélhetően a fehérek felsőbbrendűségében hívő Ben Shapiro, aki azzal igyekszik elfedni rasszista retorikáját, hogy zsidónak vallja magát, jelenleg épp a Berkeley-n tartózkodik.”³⁴ Ayaan Hirsi Ali ateista klasszikus liberális, akit hazájában, Szomáliában megcsónkítottak, valamint Maajid Usman Nawaz, korábbi angol liberális demokrata politikus, egyaránt az iszlám szélsőségek elkötelezett ellenfelei. Az SPLC.^{xxxv} szerint azonban mára bigott muszlimellenesekké váltak.³⁵ Rutinszerűen kitiltják őket az egyetemekről, tiltakoznak ellenük és visszamondják az előadásait arra hivatkozva, hogy a diákokat nem lehet kitenni az ő sértő és veszélyes „gyűlöletbeszédüknek”.

Egyszer a magát Kényelmetlen Tanulásnak nevező csoport felkért előadni a Williams Egyetemen. Azért választották ezt a nevet, mert tisztában voltak azzal, hogy ha finoman a diákok értésére adnák, hogy itt konzervatív és libertariánus nézetekkel találkozhatnak, akkor a diákok bojkottálnák az eseményt. Mivel azonban a „Kényelmetlen Tanulás” lázadónak hangzik, a transzgresszív diákok azt feltételezték, hogy olyasmiről fognak hallani, amivel már eleve egyetértenek. Beszédemmel azonban olyan reakciót váltottam ki belőlük, amely a kutyáim arra adott reakciójára emlékeztetett, amikor azt hiszik, hogy a park felé megyünk, ám hirtelen rájönnek, hogy az állatorvos felé igyekszünk.

*

A jelenséget átszövő elképesztő irónia, hogy az identitáspolitikai nem kényszerítő elvek segítségével, hanem az amerikai nép veleszületett jó modorának kihasználásával győzedelmeskedik, beleértve – még inkább ironikus módon – a bölcsészettudományi karok oktatóit, akik attól rettegnék, hogy rasszistának bélyegzik őket, még akkor is, ha a vádló cinikus opportunisták, gyáva vagy érzelmileg még éretlen siheder.

Nem szabad végletesnek lennünk az ilyen dolgok megítélésében. A komoly gondolkodás lényege abban rejlik, hogy képesek vagyunk az értelmes különbségtételre még akkor is, ha a felületes analógiák megtéveszthetnek bennünket. Valakit „niggernek” vagy „zsidajnak” nevezni visszataszító dolog, és meg kell adni a dékánnak a szükséges jogosítványokat, hogy megfegyvelhesse azokat a diákokat, akik ilyesmire vetemednek, még ha ez bizonyos tekintetben korlátozza is a szólásszabadságukat. Ám használni egy jelzőt nem egyenértékű azzal, hogy „valakinek az arcába vágjuk”, ahogy azt manapság egyre több diák állítja.³⁶ Ez pedig különbözik attól, amikor olyan érveléssel állunk elő, amelyet valaki nem akar hallani. A Yale egyik hallgatója – valamivel gyalázatosabban – azt állította, hogy a Yale kollégiumi „igazgatója” elnyomta őt, mivel le akart folytatni vele egy (nevetséges) vitát a Halloween-jelmezekkel kapcsolatban. „Nem képes felfogni – írta a lány. – Nekem pedig nincs kedvem vitatkozni. Inkább a fájdalomról szeretnék beszélni.”³⁷ Az igazgató azóta elveszítette a munkáját, és a Yale vezetése megtiltotta az „igazgató” szó használatát, hogy

megkímélik a diákokat a további fájdalmaktól. (Elvégre a szolgálkat is „igazgatták”).³⁸

A Yale aktivistáit hallgatva azt hihetnénk, hogy az iskola a fehér elnyomás melegágyaként működött, ami – akár tetszik, akár nem – kizárta a kisebbségeket az egyetemi életből. Amikor 2015 őszén kirobbant ez az „igazgató”-vita, vettem egy pillantást a Yale az évi kurzuskínálatára. Durván számítva a Yale legalább huszonhat afroamerikai tanulmányokkal foglalkozó kurzust ajánlott, emellett hatvannégyet az „Etnikum, rassz és bevándorlás” témában, valamint további negyvenegyet a „Nő-, gender- és nemiségtudományok” területéről. Ezek csupán óvatos becslések, és nem tartalmazzák a szabadon választható kurzusokat. Mindeközben csupán két kurzust találtam, ami az alkotmánnyal kapcsolatos. Egyetlen egyetemi tanár tartja az alapítás korszakával kapcsolatos összes kurzust: ami mindössze három darab kurzust jelent. Ami az osztálytermeken és a kollégiumon kívüli biztonságos tereket illeti, találtam egy Afroamerikai Kulturális Központot, egy Amerikai Őslakos Kulturális Központot, egy Ázsiai-amerikai Kulturális Központot, egy La Casa Latino Kulturális Központot, valamint egy LMBTQ-erőforrások Hivatalát. Továbbá még összeszámoltam vagy nyolcvan olyan szervezetet, amit – így vagy úgy – valamilyen meghatározott identitáscsoportnak hoztak létre.³⁹ Ugyanez a minta fedezhető fel a legtöbb elit egyetemen. A történet tanulsága: az identitáspolitikák követeléseinek elfogadása – hasonlóan más engedményekhez – egyszerűen újabb és újabb követelésekhez vezet.

*

Természetesen az egyetemek csupán egy nagyobb háború egyik frontját képezik. Évtizedeken át a különböző identitáscsoportok képviselői maguknak követelték a jogot ahhoz, hogy meghatározzák, miként kezelhetők bizonyos kérdések, vagy akár miként beszélhetünk róluk. Ez egyrészt ideológiai erőfeszítés, másrészt cinikus dolog. A „sokféleség-tanácsadóknak” és a hasonló szakembereknek osztályérdeke, hogy megőrizték az állandó bizonytalanságot azt illetően, hogy mi számít rasszizmusnak, tekintettel arra, hogy az ilyesféle papi furfang hatalmat, státuszt és bevételt teremt számukra. Példának okáért a társadalomtudományok által elfogadott tény, hogy a kétnyelvű oktatás

akadályozza az angoltanulást és az asszimilációt.⁴⁰ Az a politikus azonban, aki ki meri ezt mondani, azonnal megkapja a rasszizmus vagy az „érzéketlenség” vádját a „spanyol ajkú közösség” felkent képviselői részéről. Mi lehet hatásosabb módja az asszimiláció megakadályozásának, mint eleve kizárni az asszimilációról szóló vitát azzal, hogy egyszerűen magát az asszimilációt tituláljuk bigottságnak? Kétségtelen, hogy sokan támogatják ezt az elképzelést, ám az sem véletlen, hogy a hivatalnokok és az oktatók a kétnyelvű oktatásba fektettek, és így előnyük származik a versengő nézet cenzúrázásából.

A politikai korrektség legmegváltóbb aspektusa abból a jogos erőfeszítésből ered, ami arra irányul, hogy létrehozza a megfelelő viselkedési normák törvénykönyvét egy sokszínű társadalom számára. Hajlamosak vagyunk a megfelelő viselkedési normák célja helyett a formai megvalósulásukra összpontosítani. A viselkedési normák – szertartások, szokások, etikett stb. – az őskortól napjainkig tulajdonképpen csak arra szolgáltak, hogy a megbecsülés demonstrálásával – kivált az idegenek felé – mérsékelhessék a nem kívánt konfliktusok előfordulását. Vannak, akik szerint a kézfogás szokását az szülte, hogy meg kellett mutatnunk a másik ember számára, nincs fegyver a kezünkben. Ideális esetben a PC az a mód, ahogy kimutathatjuk a többi ember iránti tiszteletünket. Ha a feketék nem szeretnék, hogy „négereknek” nevezzék őket, akkor csak úgy járunk el helyesen és megfelelően, ha tiszteletben tartjuk ezt a kívánságukat. Amennyiben az ázsiaiak a „keleti” megnevezés ellen tiltakoznak, a lexikológiai érvek sem változtathatnak azon a tényen, hogy faragatlanság lenne figyelmen kívül hagynunk kérésüket.

A probléma az, hogy a politikai korrektség ambíciói jóval nagyobbak ennél, ennél fogva az aktivisták minduntalan átírják az elfogadható szókészletet. A klérusnak nincs más a kezében, mint az elfogadható szavak feletti monopólium. Az elfogadható terminológiával kapcsolatos egyértelmű és általános szabályok – vagyis azok, amik meghatároznák a megfelelő viselkedési normákat – fenyegetően hatnának erre a monopóliumra. Így tehát az alattunk húzódó retorikai talapzat folyamatos változáson megy keresztül. Amikor az alma materem megbízottjaként tevékenykedtem, egy sokféleség-tanácsadó elmagyarázta a tanácsnak, hogy a „tolerancia” ma már nem kóser, mivel egyfajta sajátos leereszkedő hozzáállást tükröz. Az

„elfogadás” volt a pillanat új kifejezése. Manapság az „ünneplés” tűnik az újfajta „elfogadásnak”. Hatalmas különbség húzódik azonban a „tolerancia”, az „elfogadás” és az „ünneplés” között. A „tolerancia” és az „elfogadás” bizonyos tekintetben elismeri a nézeteltérést. Az ünneplés megkövetelése azonban végső soron csupán a pszichológiai zaklatás sajátos formája. Azt mondja: „Hagyj fel a meggyőződéseiddel, és fogadd el az enyéimet!” Egy dolog azt állítani, hogy egy szabad társadalomnak el kellene fogadnia a melegházasságot, vagy hogy lehetővé kellene tennie, hogy az emberek a természettudomány számára teljesen felismerhetetlen módon maguk határozzák meg a társadalmi nemüket. Az viszont már másik dolog, ha azt követeljük, hogy az egyének örüljenek – vagy legalább tegyenek úgy, mintha örülnének – mások életmódbeli döntéseinek. Ám pontosan ez az, amit a „gyűlöletbeszéddel” szembeni dzsihád követel. Az ortodoxiától való elhajlás manapság egyenértékű az erőszakkal vagy az erőszakban való bűnrészességgel. A tolerancia elleni háború végül abba a törekvésbe torkollott, hogy teret engedjenek egy újfajta intoleranciának.

Ma már a demokráciára is úgy tekintenek, mint ami fenyegetést jelent a törzsi hatalmi politizálásra. A demokráciát támogatók táborára Nyugat-szerte egyre csak apad, elsősorban a fiatalok körében. Ez – mint majd látni fogjuk – nagyrészt a „globalizmussal” szembeni világszerte megjelenő populista reakcióhoz köthető. A demokrácia ellen intézett törzsi támadás azonban már nagyon régóta folyamatban van. Vegyük csak Lani Guinier harvardi professzort, aki egy rövid ideig híresnek érezhette magát a Clinton-féle Igazságügyi Minisztérium Polgárjogi Részlegének vezetésére tett, kudarcba fulladt kísérletének köszönhetően. Guinier azt állítja a *The Tyranny of the Majority: Fundamental Fairness in Representative Democracy* [A többség zsarnoksága: Alapvető méltányosság a képviseleti demokráciában] című könyvében és különböző jogi felülvizsgálati cikkeiben, hogy a demokrácia egy „autentikusabb” formája kedvéért meg kell szabadulnunk az „egy ember, egy szavazat” elvétől. Elénk tár egy javaslatot, amivel az akkor még csupán négyéves fia, Nikolas hozakodott elő: „Felváltva következés”.⁴¹ Amikor Nikolas nem tudott megállapodni a barátaival abban, hogy mit játszanak, úgy határoztak, hogy felváltva kellene döntést hozniuk. Hasonlóképpen az „autentikus kisebbségek” képviselőinek is „sorra” kellene kerülniük, még akkor is, ha az „autentikus vezetőik” nem is lennének képesek megszerezni a többségi szavazatokat.

Guiner nagy hangsúlyt fektet az „autentikus” kifejezésre; nem elég egyszerűen feketének lennünk. A fekete közösség autentikus néplelkét, vagy ahogy a németek nevezik, a Volksgeistjét kell képviselnünk, aminek mibenlétét azok határozzák meg, akik sokat áldoztak az autentikusság sajátos meghatározására, mint például Ms. Guinier. „Az autentikusság” egy meghatározott „társadalmi csoport” „csoportöntudatát, a csoporttörténetét és a csoportnézőpontját tükrözi”.⁴² Az „autentikus vezetés” nem pusztán „a fekete választók többségi szavazata folytán állhat elő”. A vezetőnek „politikailag, pszichológiailag és kulturálisan is feketének” kell lennie.⁴³

„Az autentikusság a közösségen alapuló és kulturális gyökerekkel rendelkező vezetésre utal. Az elképzelés különbséget tesz a kisebbség által támogatott és a fehérek által támogatott fekete jelöltek között.” Egyértelműen kimondja: „Alapvetően az autentikus képviselő a fekete képviselő pszichológiai értékét vázolja fel. A kifejezés a feketék politikai részvételében rejlő esszenciális ösztönző hatására utal.” Elutasítja a színvakság alapelvét, tekintettel arra, hogy az „a maga történelmi kontextusából absztrahálja a fekete tapasztalatot”, valamint „figyelmen kívül hagyja a fekete közösségen belüli csoportidentitás létezését”.⁴⁴

A végeredmény, amint azt hosszúra nyúló, félreérthetetlen prózaiságában egyértelművé teszi, hogy azok a feketék, akiket jelentős számú fehér szavazattal választanak meg – mint például Virginia demokrata kormányzója, Douglas Wilder –, valószínűleg igen gyakran nem tekinthetők autentikus feketéknek. Itt keresztezi egymást a faji esszencializmus és a politikai baloldal. A baloldali identitáspolitikában sokan vélik úgy, hogy csak a baloldali radikális politika lehet autentikusan fekete. Ez az, amiért Clarence Thomas bíró sok fekete aktivista szemében nem számít feketének. A feketéknek egy bizonyos módon kell gondolkodniuk, és amennyiben nem így tesznek, akkor lényegében hiteltelenné, vagyis „Tamás bátyákká” válnak. Számtalan baljós visszhang verődik vissza ezekről az alapvetően romantikus, törzsi eszmékről. Kar Marx úgy vélte, hogy a zsidók (és a néger) rendelkeznek a pszichológiájukban, történelmükben és kultúrájukban (valamint, a feketék esetében, a biológiájukban) gyökerező autentikus természettel. Hasonlóan gondolta Joseph de Maistre is. Szükségtelen megemlítenünk, hogy a német nacionalista értelmiségiek, mint Johann Gottfried Herder és Johann Fichte is milyen hosszan értekeztek

a német Volk lényegi pszichológiai és kulturális egyediségéről. A legérdekesebb párhuzam talán mégis a déli rabszolgaság legnagyobb bajnokával, John C. Calhounnal kapcsolatban vethető fel. Ő amellet érvelt, hogy a „puszta számbeli fölény” nem jogosít fel senkit a kisebbség érdekeinek félresöprésére, amennyiben a többség döntése összetűzésbe kerülne a kisebbség, azaz a rabszolgatartó fehérek alapvető érdekeivel. Guinier még a konkurens többség calhouni elméletét is felveti, az „egy ember, egy szavazat” probléma egyik lehetséges megoldásaként.⁴⁵

Akármilyen párhuzamot is szeretnénk felállítani, a végeredmény mindig ugyanaz lesz: ez biztos, hogy nem a helyesen értelmezett liberalizmus.

A baloldal egyéb identitáspolitikai bajnokaihoz képest Guinier nézetei viszonylag mérsékeltek. Napjainkban komplett egyetemi tanszékeket szentelnek a „fehér tudományoknak”. Ez a szakirány azonban nem hasonlít a „fekete tudományokra”, a „spanyol tudományokra” vagy a „nőtudományra”. Ezek a szellemi iskolák egy olyan identitásfelépítő projekt mellett köteleződtek el, amely ünnepli a maga egyediségét, és valamiféle – a lényegét tekintve – nemzetiségi érzés kimunkálásán ügyködik. A fehér tudományok a fehérek illegitimitásának, sőt gonosz voltának számbavételére szolgálnak. Az egyik egyetem tanterve úgy jellemzi a kritikai fehér tudományokat, mint az a terület, ami „részben azáltal igyekszik megszüntetni a fehérek fölényét, hogy megérteti velünk, hogy a fehérség csupán egy társadalmi konstrukció és tapasztalat”.⁴⁶

Ez a fajta gondolkodás átszivárgott a fősodratú kultúrába. Maistre számára az esszencializmus még teljes egészében nemzetiségi gondolatnak számított. Ma viszont már etnikai vagy nemi kategóriákról beszélhetünk. Ahogy az egyik fekete újságíró nemrégiben a Twitteren megfogalmazta: „Igen, MINDEN fehér ember rasszista. Igen, MINDEN fehér férfi szexista. Igen, MINDEN cisznemű ember transzfób. Ezt kell kielemeznünk. Ez hát a feladat!”⁴⁷

Megint csak hangsúlyozom, nem szükséges kategorikusan szembehelyezkednünk azokkal az etnikai csoportokkal vagy egyéb kisebbségekkel, amik erejüket fitogtatják egy sokszínű társadalomban. Ez a történet egyidős az országgal, és minden társadalom elkerülhetetlen velejárója. Ismételten, a lényegi különbség mégiscsak abban áll, hogy

ezek a csoportokon belül egyesek nem pusztán a tortából őket illető szeletért vagy a jogos érdekeik elismeréséért küzdenek. Arra törekszenek, hogy történelem szemétdombjára hajítsák azokat az eszméket, amiknek országunk a kezdeti sikereit köszönhetette. Nem csupán amellet érvelnek, hogy a rendszernek fel kellene tudnia nőni a saját eszméihez, amint azt a szüfrassetek és a polgárjogi mozgalmak képviselői tették. Szerintük ezek az eszmék maguk is illegitímek.

Az egészben épp az a tragikus, hogy a – klasszikus felvilágosodásbeli értelemben vett – liberalizmus az egyetlen olyan rendszer, amelyet azért hoztak létre, hogy segítsen kitörni az identitáspolitikai elnyomása alól. Több ezer éven keresztül a föld szinte valamennyi társadalma állandóan fennálló kasztokba, osztályokba, paraszti és nemesi, és – természetesen – férfi és női kategóriákba osztotta az embereket. A locke-i elv, ami Isten és a kormány szemében minden embert egyenlőként kezel, függetlenül attól, hogy kik a szülei vagy az ősei, jóval mélyrehatóbb és tartósabb módon törte meg a zsarnokság láncait, mint bármely más eszme.

Amerika talán nem volt képes felnőni ehhez az eszméhez? Így igaz. Minden ember és emberi intézmény kudarcot vall, amikor megkísérel az eszményei alapján működni. Ezért is hívják ezeket eszméknek. Olyasmik, amik felé törekednünk kell. Mindenki volt már úgy, hogy nem tudta betartani fogadalma minden pontját, de ez nem ok arra, hogy meg se próbáljunk kitartani az eskü mellett. A hívő keresztény elsőként ismerné be, hogy nem képes a parancsolatnak megfelelően krisztusi módon élni (2K, 11,1). Ez az emberiség egészére kiterjedő kudarc azonban nem a keresztényi eszme hibája. Még a legnagyobb filantrópok is készséggel beismerik, hogy lehetnének még nagylelkűbbek. Ez vajon hitelteleníti az általuk tett jót? Oskar Schindlert, akit Steven Spielberg Schindler listája című filmje tett híressé, bűntudat gyötörte amiatt, hogy miért nem mentett meg több zsidó életet a holokauszt idején. De így is több ezret mentett meg közülük, még hozzá komoly személyes kockázatot vállalva. Ki mernénk jelenteni róla, hogy az emberiség sötét fejezetének egyik gazfickója volt, csupán azért, mert bár jót tett, mégsem sikerült tökéletesen megvalósítania szándékát?

A sokféleségre vonatkozó eredeti érv – locke-i értelemben véve – alapvetően liberálisnak számított. Az elit egyetemek egykor azon az alapon diszkriminálták a zsidókat, a feketéket, az ázsiaiakat és nőket, hogy az ilyen intézmények a fehér angolszász keresztények számára voltak fenntartva. Az egyetemek sokszínűsítésére vonatkozó érv tisztán a befogadás és a meritokrácia klasszikus amerikai alapelve mentén számított vonzónak. Napjainkban számos egyetem – alapvető politikai kérdésként és meggyőződésként kezelve az ügyet – azon az alapon diszkriminálja a felvételi kapcsán az ázsiaiakat, a zsidókat és a fehéreket, hogy a sokféleség elve felülírja az érdemalapú megfontolásokat. Amikor a szüntelen tiltakozások ellenére rákényszerítették Kaliforniai Egyetemre, hogy felhagyjon a rasszalapú előnyben részesítés gyakorlatával, az ázsiaiak száma bevallottan is az egekbe szökött. Mostanra a hallgatóság jelentős részét, megközelítőleg az egyharmadát teszik ki, habár az állam lakosságának csupán a 15 százalékát adják. 2012-ben az ázsiai hallgatók a berkeley-beli Kalifornia Egyetem diákságának negyven százalékát tették ki, miközben a Kaliforniai Műszaki Egyetemen ők adták a diákság 43 százalékát.⁴⁸ Mindeközben a Kalifornián kívüli elit egyetemeken az ázsiaiaknak továbbra is 140-gyel több pontra (az 1600-ból) van szükségük a felvételin (miközben a feketéknek 310 ponttal kevesebb is elegendő).⁴⁹

Az ilyesféle intézményi diszkrimináció védelmében a klérus kénytelen magáévá tenni a faji esszencializmus és autentikusság doktrínáját. Leo Bollinger, a Columbia Egyetem egykori rektorának híres nyilatkozata szerint:

A sokféleség nem csupán egy hön áhított kiegészítése a teljes körű oktatásnak. Éppolyan fontos, mint a középkor, a nemzetközi politika vagy Shakespeare tanulmányozása. Ahhoz, hogy a diákok megértsék azt a sokszínű országot és világot, amiben élnek, egy olyan egyetemi közegben kell megmártózniuk, amely lehetővé teszi számukra, hogy olyan diákokkal tanuljanak, vitatkozzanak és barátkozzanak, akik bizonyos tekintetben mások, mint ők. Ez egyaránt tágítja az elmét és a szellemet – ami végső soron az oktatás lényegi célját képezi.⁵⁰

Ez egy szép vélekedés. De csupán azt igyekszik elkendőzni, hogy az egyetemek a sokféleségnek egy rendkívül szűk meghatározásával

dolgoznak. A szellemi, ideológiai és vallási sokféleség háttérbe szorul – időnként szinte már nem is látható módon – valamiféle nagyon sajátos garasoskodás kedvéért. A rasszalapú kvótákkal kapcsolatos gyakorlati oktatási problémákon túl – mint például a diákok képességeiken felüli jutalmazása, ami még inkább valószínűsíti, hogy ki fognak hullani az egyetemről – egy filozófiai és erkölcsi probléma is felmerül ezzel kapcsolatban. Állandó mércévé teszi a faji esszencializmust. A pozitív diszkrimináció politikájának eredeti indoklása abban állt, hogy különleges körülmények között kénytelenek vagyunk eltérni az eszményi állapottól. „Nem vehetünk valakit, akit éveken át láncon tartottak, szabadíthatjuk fel, állíthatjuk oda a startvonalhoz, és mondhatjuk neki, hogy »szabadon versenyezhetsz a többiekkel«, mindezt úgy, hogy közben jogosan gondoljuk azt magunkról, hogy tisztességesen jártunk el” – magyarázta Lyndon B. Johnson híres 1965-ös végzősöknek tartott beszédében a Howard Egyetemen.⁵¹ 1965-ben még védhetőnek tűnt az egyéni érdemek eszméjétől való elhajlás melletti érv, tekintettel az afroamerikaiak akkori sajátos történetére és körülményeire. A „sokféleség” doktrínája önmaga érdekében addig hajlítja a régi eszmét, míg az el nem törik.

Mindez rávilágít a szavak erejére és arra, hogy az új osztály értelmiségijeiként használják őket az intézmények megváltoztatására vagy aláásására. Az új osztály bürokratai nemcsak kiterjesztették a sokféleség fogalmát – hogy olyan más rasszalapú csoportokat is magukba foglaljanak, amelyek sosem voltak rabszolgák vagy kellett elszenvedniük a Jim Crow-törvények elnyomását –, hanem még fel is ruházták magukat azzal az önkényes hatalommal, hogy eldönthessék, mi számít „jó” sokféleségnek és mi számít elfogadható nyelvhasználatnak. Amikor állami és egyéb tisztviselők egyoldalú hatáskörökkel rendelkeznek arra vonatkozóan, hogy a saját politikai, esztétikai vagy kulturális preferenciájukat alapul véve megváltoztathassák az eszméket, akkor tulajdonképpen a saját önkényes hatalmukkal, a saját papi furfangjukkal helyettesítik az objektív mércéket.

*

Jóllehet minden politikai párt valamiféleképpen szövetségi alapú, a Demokrata Párt mégis mindig is több koalíciót tömörített magába, mint a modern Republikánus Párt, amely a Goldwater-típusú.{xxxvi}.

konzervativizmus felemelkedése óta ideológiáibb berendezkedésű. A külső megfigyelő számára furcsának tűnhet, hogy a Rooseveltt-féle koalícióban egyaránt képviseltették magukat Ku-Klux-Klan-tagok, feketék és szocialista zsidók. Még az utóbbi években sem volt intuitíve egyértelmű, hogy az azonos neműek házasságát pártolóknak alapértelmezetten támogatnia kellene-e a Teamsters szakszervezeti szövetséget is.

Ezeket a szövetségeket gyakran a progresszív elit racionalizálja pszichológiailag és ideológiailag, azzal az indokkal, hogy ők óvják a társadalmi igazságtalansággal szemben védtelen áldozatokat. Ennek van némi értelme, amennyiben abból a romantikus előfeltevésből indulunk ki, hogy a hagyományos civilizáció múltba révedő és elnyomó, vagyis, hogy elnyomja azokat, akik nem akarnak a részesei lenni. Ez az érv minduntalan visszaköszön az európai emberjogi aktivisták érvelésében, akiknek nem jelent gondot a hagyományos szokásokat és intézményeket támadni. Ugyanakkor ragaszkodnak ahhoz, hogy a nem-nyugati vallásoknak vagy kulturális kisebbségeknek a lehető legszélesebb körű mozgásteret kell biztosítani: „Kik vagyunk mi, hogy megítéljük őket?” – hangzik a kérdés a sariát követők kapcsán, ugyanakkor ítéleznek hagyományos keresztények vonatkozásában.

Nagy általánosságban szólva az identitáspolitikai gyakorlóit és koalíciós szövetségeseit – a saját érdeküktől vezérelve – kilúgozták az ország veleszületett tisztességét, valamint alkotmányos rendjét. Bizonyos tekintetben tiszteletben tartották a szabályokat, ám mindeközben megkísérelték aláásni őket, úgy, hogy ezalatt kölcsöntökből éltek. Egy liberális társadalomban képesek vagyunk elviselni temérdek illiberális színvonalasságot és követelést, és a demokratikus kormányok egyik legnagyobb és örök kihívása épp annak kitalálása, hogy mennyit vagyunk képesek elviselni, mielőtt még az illiberalizmus ereje teljesen felemésztené a liberális rendet.

A tolerancia azonban kétirányú utca. Egy tisztességes társadalomban a többség tisztelettel bánik a kisebbséggel. A kisebbség pedig éppúgy tisztelettel bánik a többséggel. Ez az alku azonban felbomlott. Mindenekelőtt Európában, de Amerika sem marad le tőle túlzottan, hiszen az identitás bajnokai egyre nagyobb hatalomra tesznek szert. A történetet

annyira kiszínezték, hogy ezen a ponton a többség már nem látszik toleránsnak, sem olyan tisztességes polgárnak, aki igyekezne rájönni, hogyan kellene együtt élnie másokkal; mostanra a többségből egyszerű gazember lett.

2017 augusztusában Amy Wax és Larry Alexander – két jogprofesszor a Pennsylvániai Egyetemről és a San Diegó-i Egyetemről – azt fogalmazta meg egy véleményrovatban, hogy a polgári értékek bukása vezetett a kortárs társadalom számos társadalmi viszályához és működési zavarához. Az 1940-estől 1960-as évekig uralkodó polgári kultúra „a feltételezhetően mindnyájunk által követett forgatókönyvet” írta le:

Házasodj meg, mielőtt gyermeket vállalnál, és igyekezz a gyermekeid kedvéért fenntartani a házasságod! Tegyél szert egy jövedelmező álláshoz szükséges végzettségre, dolgozz keményen, és kerüld a tétlenséget! Igyekezz mindenben a munkáltatód vagy az ügyfeled kedvére tenni! Légy hazafi, és mindig állj készen országod szolgálatára! Légy kedves szomszéd, polgári gondolkodású és jótékony! A nyilvánosság előtt tartózkodj a csúnya szavak használatától! Tiszteld a hatóságokat! Tartózkodj a káros anyagok fogyasztásától, valamint a bűnelkövetéstől!

Wax és Alexander megvallották a korszak hátulütőit, ugyanakkor azt is megjegyezték, hogy a polgári normák nagyobb segítséget nyújtanak a hátrányos helyzetűeknek, mint a tehetőseknek, mivel a gazdagok megengedhetik maguknak, hogy deviánsok legyenek. De igen helyesen azt is megjegyzik, hogy „nem minden kultúra egyenlő”, valamint, hogy a polgári kultúra olyan előnyök birtokában van, amelyek másokból hiányoznak.⁵² Egy jelenlegi és egykori hallgatókból álló szövetség kiszámítható módon válaszolt erre az írásra. Wax és Alexander „a gonosz, hetero-patriarchális, osztályalapú, fehér felsőbbrendűségi logikával házalnak, amely manapság is fertőzi országunkat. Ezek a kulturális értékek és logikák a feketeellenes és a fehér hetero-patriarchális társadalmi normáknak való megfelelésbe ágyazottak [...]”.⁵³ Ez így folytatódik még egy jó darabon.

Az egész teljesen értelmetlen. Nem ártana elgondolkodni azon: ha az 1940-es és 1960-as évek zsidó–keresztény és polgári normái tényleg annyira rosszindulatúan rasszisták és szexisták voltak, akkor mégis hogy arathattak

sikert a polgárjogi és a feminista mozgalmak? Az 1960-as években Amerika jóval fehérebb volt, mint manapság; a kormányt és a vezető intézményeket sokkal nagyobb számban irányították fehér férfiak, a társadalom pedig sokkal vallásosabb volt. Ennek ellenére a polgárjogokról szóló törvények átmentek a törvényhozáson (szinte kizárólag a kongresszusi fehér férfiak szavazatával – akiknek többsége republikánus volt), az egyetemek koedukáltak lettek, a társadalom pedig sokkal toleránsabbá és befogadóbbá vált. Martin Luther King Jr. nem démonizálta a fehéreket vagy az alapítókat; épphogy azokhoz az eszmékhez fordult segítségért, amiket manapság illegitimnek nyilvánítanak. Nem becsmérelte a polgári értékeket, hanem nyilvánosan szemléltette őket. A Tiszteletes nem bélyegezte meg a zsidó–keresztény hagyományt, hanem teljes szívéből magasztalta azt. Mellesleg mi vitte sikerre a melegházasságért folytatott küzdelmet? Az, hogy nem a radikalizmusra, hanem a családalapítással kapcsolatos polgári értékekre apelláltak.

Hangsúlyoznunk kell, hogy itt nem pusztán retorikai fogásról van szó. A retorika valóságot teremt. Ahol ezek a vallási és polgári értékek összetűzésbe kerülnek az új osztály ügyével, mindenütt hátrálniuk kell. Az Obamacare megkonstruálói ragaszkodtak ahhoz, hogy az apácáknak – apácáknak! – is fizetniük kelljen születésszabályozási és abortusz-egészségügyi hozzájárulást. Massachusetts-ben a bostoni katolikus jótékonyági szervezetek beszüntették az örökbefogadási szolgáltatásaikat, mivel az állam közölte, hogy amennyiben szeretnének otthont találni az árváknak, azonos nemű pároknál kell elhelyezniük őket.⁵⁴ Megkímélem az olvasót a transznemű mosdókkal kapcsolatos ellentmondások ismertetésétől, valamint attól, hogy a cukrászokat miként kényszerítik, hogy azonos neműek esküvőire süssenek, illetve hogy a tengerészgyalogosok miként kényszerültek nőket is a soraikba fogadni, és a hasonló történetekről.

Bármit is gondoljunk ezeknek az egyedi intézkedéseknek az érdemeiről, az összkép attól még továbbra is változatlan marad. A progresszív nézeteket valló állam esetében a toleranciának csak egyféle jelentése létezhet: az egyetlen kulturális vízióhoz történő alkalmazkodás. Amikor az aktivisták azt mondják, hogy „aki nem része a megoldásnak, az része a problémának”, tulajdonképpen azt állítják, hogy a kultúrában nem léteznek biztonságos

kikötők, senkinek sincs joga kitérni a „társadalmi igazságosság” ügye elől. A náciik kölcsönvették a mérnököktől a Gleichschaltung kifejezést, hogy általa felvázoljanak egy olyan doktrínát, amely szerint minden intézménynek, minden burke-i értelemben vett „kis csoportnak”, együtt kell működnie az állammal, máskülönben el kell söpörni őket. Itt elsősorban nem az állam szerepét kívánom kihangsúlyozni, hanem a hatalmi politika általánosabb légkörét.

Amint azt legismertebb formájában Alexis de Tocqueville megfogalmazta, liberális rendünk a közvetítő intézményektől – vagy ahogy ő nevezte, a „társulásoktól” – függ, amik létrehozzák és gyarapítják az egyén és az állam közti teret. Ezek az intézmények – családok, egyházak, vállalkozások, iskolák, sportcsapatok, jótékonyági szervezetek, cserkészfiúk és cserkészlányok stb. – képezik azokat a mikrokozmoszokat, amik biztosítják az egyének számára, hogy a nemzet nagyobb makrokozmoszába illesztve gondolhassanak magukra. Természetüknél fogva valamilyen értelmes módon kulturális szempontból elkülönültnek kell lenniük, amennyiben „ragadósak” akarnak lenni. Ez az a kulturális különbözőség – a teológia, a szokás és a küldetés furcsasága –, ami egyeseket vonz, másokat viszont hidegen hagy, amely tagjai számára közösségi érzést kölcsönöz, valahova tartozást és értelmet biztosít.

Az afroamerikaiak ezt implicit módon belátják, és gyakran kiváló ékesszólással tesznek erről tanúbizonyságot, amikor a saját történelmi intézményeik kerülnek – mind fizikai, mind kulturális szempontból – szóba. Amerikában a történelmileg fekete főiskolák gazdag és tiszteletre méltó múltat tudhatnak maguk mögött. A fekete egyház hősies szellemi, kulturális és politikai sánc- és menedék-szerepet mondhatott magáénak. A zsidók ugyancsak hihetetlenül gazdag kollektív öntudattal rendelkeznek, nemcsak a vallásuk szerepét illetően, hanem a számtalan szokásukkal kapcsolatban is, amelyek értelmet adnak az életüknek, és amelyeket kulturális és vallási szempontból évezredek át érintetlenül megőriztek. Ugyanez igaz szinte minden etnikai kisebbségre és identitáscsoportra, a melegektől kezdve az amishokon át egészen a siketekig. Tág keretek között nézve semmi baj nincs ezzel, sőt nagyon is helyes, hogy így van. A virágzó polgári társadalom kulcsa épp az intézmények sokféleségében rejlik, amikben az emberek legkülönbözőbb csoportjai találhatnak otthonra.

Az egyik bökkenő ezzel kapcsolatban az, hogy biztosítani kell a „jogot a kilépéshez”. Az egyéneknek képesnek kell lenniük arra, hogy elhagyhassanak olyan közösségeket és más intézményeket, amelyek tevékenysége nem szolgálja az ő érdeküket. A szerencsétlen, bántalmazott feleségnek biztosítani kell, hogy kiléphessen a házasságából. A hitetlennek lehetővé kell tenni, hogy otthagyhassa a templomát, mecsetét vagy szentélyét. A munkavállalónak engedélyezni kell, hogy felmondhasson. A kilépés joga viszont nem abszolút. A katona nem hagyhatja ott csak úgy az egységét anélkül, hogy erre rá ne fizetne. A házasság felbontására vonatkozó törvények úgy íródtak meg, hogy biztosítsák a „gondolkodási időszakot”. A gyerekek sem bóklászhatnak el csak úgy sértődöttségükben. Az alkalmazottaknak elszámoltathatóknak kell lenniük az önként aláírt munkavállalói szerződésük alapján. De az egyéneknek kell rendelkezniük azzal a végső hatalommal, hogy azt mondhassák, hogy „ez nem nekem való”, és az intézményeknek is meg kell engedniük, hogy bizonyos kulturális „ragadósággal” rendelkezzenek ahhoz, hogy végre tudják hajtani feladatukat. Ez a ragadósság pedig csak olyan – bizonyos fokú – kulturális különбözőség folytán állhat elő, amely valamiképp ellentmond a fősodratú kultúrának. Ami igaz a hippikre és a homoszexuális kórusokra, az igaz a katolikus apácázárdára és a cserkész fiúcsapatra is.

Volt idő, amikor nem a kilépés, hanem a belépés joga okozott problémát. A Jim Crow-törvények, valamint a szexuális és vallási diszkriminációra épülő intézkedések erkölcsstelenül zártak ki bizonyos csoportokat. Az ország számos jelentős, demokratikus érvet hozott fel ezekkel a korlátokkal kapcsolatban, és azok az érvek egytől egyig összhangban álltak a nyugati hagyománnyal, nem pedig támadták azt.

Sajnos a progresszívek képtelennek mutatkoztak elfogadni az igent válaszként. Azzal, hogy az egyenlőség képtelen volt egyik pillanatról a másikra mindenütt jelenvalóvá és totálissá válni, bizonyítottanak vélték, hogy a klasszikus liberális, színvak intézkedések nem elegendőek, különösen azon aktivisták teljes osztálya körében, akik arra alapozták karrierjüket, hogy eltúlozzák a problémák természetét, így igazolva a saját státuszukat és hatalmukat. Pszichológiai szemszögből tekintve az elnyomással szembeni küzdelem és a radikális elkötelezetté válás romantikus vágyát megzavarták az egymást követő sikerek. A társadalmi

igazságosság maga is iparágga alakult. A progresszivismusból jelenleg hiányzik a kormányzati és társadalmi cselekvés korlátozó elve. Folyamatosan csak gyűlik az elvégzendő munka, egyre több igazságtalanságot kell beazonosítani – vagy kitalálni –, majd kijavítani. Chris Murphy demokrata szenátor az ujjongás pillanatában – amikor megbukott a betegellátási törvény visszavonására tett kísérlet – a következőt nyilatkozta: „Nem létezik olyan szorongás, szomorúság vagy félelem, amelyet ne lehetne politikai eszközökkel orvosolni.”⁵⁵ Ez nem a politika, hanem sokkal inkább a vallás meghatározása.

A társadalmi igazságosság harcosai nem csupán annak módját keresik, miként pusztíthatnák el a fennálló hagyományos nyugati kultúrát (vagy ami még megmaradt belőle), hanem egy új kultúra létrehozására vagy – ahogy Hillary Clinton fogalmazott – egy „új politikai jelentés” létrehozására törekednek. A legnagyobb jóindulattal ez lehetne akár még a szociális demokrácia, a multikulturalizmus és a szekularizmus védhető víziója is. Csakhogy ez a vízió szinte teljes egészében elméleti. Leszámítva az olyan helyeket, mint a Szovjetunió, még sosem próbálkozott senki sem hasonló mértékű vízió megvalósításával, mint amivel a támogatói kísérleteznek. Az a katasztrofális kísérlet pedig megmutatta, hogy valahányszor azzal próbálkozunk, hogy egy új, elvont rendszerrel helyettesítsünk jól megalapozott kulturális normákat és hagyományokat, nem az utópia, hanem a természet sötét ösztönei előtt nyitunk ajtót.

Az évszázados intézmények egyik legnagyobb előnye a korokban mutatkozik meg. Az öreg fák képesek ellenállni egy olyan viharoknak, amely gyökerestül tépi ki a facsemetéket. Bármely olyan intézmény, amely régóta fennáll, egyfajta evolúciós adaptációs folyamaton ment keresztül, és megtanulta, miként birkózzon meg a válságokkal. A katolikus egyház több mint 2000 éven át kitartott, és eközben volt ideje megtanulni egyet s mást. A judaizmus csaknem kétszer annyi idős, ami legalábbis azon leleményesség mellett szól, amit a zsidók a túlélésük érdekében fejlesztettek ki.

A japán császárság, ami a világ legrégebbi, folyamatosan fennálló uralkodói rendszere, Kr. e. 660-ra nyúlik vissza. Ezért van az, hogy a jelenleg hatályos japán alkotmány úgy írja le a császárt, mint aki „az állam és a nép

egységének szimbóluma”.⁵⁶ Még a második világháború megpróbáltatásai közepette is a japánok továbbra is az együvé tartozás megnyugtató szimbólumaként tekinthettek a császárukra.

Ami igaz a nemzetekre, az igaz az intézményekre is. Aki valaha is a személyes nehézségei közepette az egyházra vagy a családjára támaszkodhatott, tisztában van vele, hogy a mélyen gyökeredző intézmények nem pusztán fizikai menedéket, hanem egy jóval fontosabb érzelmi, pszichológiai vagy szellemi menedéket jelentenek számunkra. A kultúra e tölgyeihez erősítjük magunkat. Kihasogatni őket azért, hogy egy tökéletes társadalmat építsünk, nem más, mint tökéletes recept a jó társadalom lerombolásához. Amikor elpusztítanánk a fennálló kulturális közeget, nem lennénk képesek rögvést áttéríteni az addig abban élő embereket a mi világnézetünkre. Voltaképpen csak radikalizálnánk őket. Ez az a pont, amit a baloldalon sokan nagyon helyesen ismernek fel, amikor szóba kerül Amerika külpolitikája. Mindig elsőként hívják fel a figyelmet arra, hogy a nemzetépítés vagy az „imperializmus” a visszájára sülhet el. Az iraki háború nem demokráciát hozott létre, hanem az Iszlám Állam felemelkedését eredményezte.

Amikor azonban a hazai kulturális imperializmus kerül szóba, ugyanezen emberek közül sokan nem látják a fától az erdőt. Nem látnak semmi rosszat abban, hogy rákényszerítik a katolikus intézményekre a melegházasság vagy az abortusz elfogadását. Úgy gondolják, hogy az államnak arra kellene kényszeríteni a kisvállalkozások tulajdonosait, hogy olyan nézeteket éltsenek, amelyeket nem is vallanak. Bigottnak bélyegeznek minden olyan szülőt vagy intézményt, amely ellenzi, hogy férfiak használják a női mosdót. Folyton átírják a nyelvük szabályait, kigyomlálva a hitetleneket, így biztosítva, hogy továbbra is gúnyolhassák őket. 2017 júniusában Bernie Sanders szenátor Russell Vought megerősítése ellen szavazott, akit Trump elnök jelölt a Költségvetés-kezelési Hivatal helyettes igazgatói posztjára. Vought korábban azt írta, hogy a muszlimok azért nem „üdvözülhetnek”, mert nem fogadják el Jézus Krisztust.⁵⁷ Ez nem a kereszténység szélsőséges értelmezése. Ez maga a kereszténység. „Ha kifejezhetem magam egyszerűen, elnök úr, a kérdéses jelölt tulajdonképpen nem olyasvalaki, aki megtestesítené azt, amit ennek az országnak jelentenie kellene – közölte Sanders. – Nemmel fogok szavazni.” Azaz Sanders

szerint egy hithű kereszténynek nincs keresnivalója a kormányban. Ugyanakkor nincsenek hasonló fenntartásai azokkal a muszlimokkal szemben, akik hasonló nézeteket vallanak a keresztényekkel kapcsolatban.⁵⁸

Sanders hivatala egy nyilatkozatot tett közzé álláspontja tisztázása érdekében: „A vallásszabadság elvén alapuló demokratikus társadalmakban mindnyájunknak lehetőségében áll eltérően gondolkodni ezekről a kérdésekről, ugyanakkor a rasszizmus és a bigottéria – vagyis egy teljes embercsoportnak a hite miatti elítélése – nem lehet része a nyilvános politikának.” Ez nyilvánvalóan így igaz. A nyilvános politika nem diszkriminálhat valakit a hite alapján. Arra azonban nincs semmi bizonyítékunk, hogy Vought diszkriminálta volna a muszlimokat a Költségvetés-kezelési Hivatalban. Mindeközben Sanders saját politikája éppen abban áll, hogy senki olyannak nincs joga részt venni a politikában, aki valóban elfogadja a keresztény tanítást.

Valamivel később, de még ugyanazon a nyáron, Dianne Feinstein és Dick Durbin szentárok Amy Coney Barrett bírójelöltet faggatták a katolikus hitéről, újra és újra kihangsúlyozva, hogy senki sem lehet egyszerre hithű katolikus és bíró. „A hitelv és a törvény két különböző dolog – közölte Feinstein. – Jómagam pedig úgy vélem, hogy bármilyen vallásról is legyen szó, annak megvannak a maga hitelvei. A törvény azonban teljesen más dolog. Az ön esetében, professzor, pedig úgy gondolom, ha vesszük az ön által elmondottakat, arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a hitelvek szenvedélyesen fűtik önt belülről, ami aggodalomra ad okot...”⁵⁹

Aki szeretné, nyugodtan értsen egyet Sandersszel, Feinsteinnel és Durbinnel, ám mindenképpen tegye fel magának a kérdést: „Mit gondol, miként fognak erre reagálni a keresztények?” Vajon rögvest magukévá fogják tenni az alkotmányuk ilyesféle radikális újraértelmezését – amely minden korábbi elnököt elzárt volna az elnöki hivataltól (amennyiben mindnyájan őszinték szóltak, amikor kereszténynek vallották magukat) –, vagy pedig azt fogják érezni, hogy a Sanders-félék megkísérlik elvenni tőlük az országukat? Kétségtelen, hogy a legkülönbözőbb válaszok érkeznének még a legkonvencionálisabb keresztények részéről is Sanders

nézeteit illetően, de kételkedne abban bárki is, hogy sokan közülük megsértődnének?

*

A baloldali közhely úgy tartja, hogy „az érzékelés valóság”. Több millió fehér, keresztény amerikai érzékeli úgy a valóságot, hogy a – személyes és nemzeti – intézményes menedékeiket egyesével lerombolják. Nem tetszenek nekik a felkínált alternatívák. Egyes tömörülések valóban rasszisták, homofóbok vagy épp iszlamofóbok, de legtöbbjük csak nem szereti, amit ajánlanak nekik, mivel nem ismerik, vagy éppen ismerik, de inkább előnyben részesítik a saját valóságérzékelésüket. Ennek ellenére az olyanok, mint Sanders, ragaszkodnak ahhoz, hogy ellenállni az ő programjuknak nemcsak hibás, hanem egyben rossz lépés is.

Már kezd testet öltetni a fenyegető veszély, hogy a fehérek és a keresztények erre a bigottériára válaszul létrehozzák a saját törzsi identitáspolitikájukat. Nem hiszem, hogy egy átlagos fehér amerikai olyan rögeszmésen ragaszkodna a rasszához, nem is beszélve a „fehér felsőbbrendűség” melletti elköteleződésről, ahogy azt a baloldal hangoztatja. Ám minél jobban démonizálnak valakit, annál inkább fog olyasmit mondani, mint hogy a „fehérség” határozza meg a fehéreket, és még valószínűbb, hogy a fehérek elkezdenek ezekkel a kifejezésekkel felvértezve védekező álláspontból tekinteni magukra. Lesznek – és már vannak is – olyan liberálisok, akik magukévá teszik az öngyűlölet hitvallását. Emlékezzünk csak Robert Frostra, aki azt mondta, hogy a liberális egy olyan széles körűen gondolkodó ember, aki nem fogja a saját tábora pártját fogni egy vitában. A legtöbb fehér azonban másképp reagál. A szavukon fogják az identitáskufárokat, és megváltoztathatatlan kategóriaként elfogadják a fehérséget. A fehér munkásosztálybeli szavazók, akik azt nyilatkozták, hogy „idegennek” érzik magukat a „saját országukban”, 3,5-szer nagyobb valószínűséggel szavaztak Trumpra.⁶⁰ 2016-ban valaki minél agresszívabban vallotta a fehér identitást, annál nagyobb valószínűséggel szavazott Trumpra.⁶¹

Még egy utolsó lényeges megállapítással kell élnünk. Teljes egészében sem a baloldal, sem az állam nem hibáztatható, sőt egyes esetekben még csak az elsődlegesen felelősségük sem állapítható meg. Maga a kapitalizmus jelenti

az igazán nagy problémát. A kapitalizmus kreatív rombolása folyamatosan eltörli a hagyományos megállapodásokat és intézményeket. Az acél- és a szénipar környékén szárba szökkenő virágzó közösségek, amiket csak a piaci erők tudták kiüresíteni, mindössze két nyilvánvaló példa arra, hogy a kapitalista innováció miként rúgja fel a status quót.

Valahányszor szerencsétlenség ér bennünket, ösztönösen hajlamosak vagyunk azt feltételezni, hogy valaki állt a háttérben. Biztos, hogy valaki felelős ezért! Az uralkodó osztály! A gyárosok! A globalisták! Az új osztály! A bevándorlók! (A fanatikusok nemzedékének kedvéért: a zsidók!) Bár a résztvevők némelyike tényleg rászolgál valamiféle hibáztatásra, bizonyos tekintetben a valódi démon az árnyékban rejtőzve maga is folyton változik. A populista demagógok nemcsak azt ígérik, hogy ismerik a választ a változás okozta fájdalmak enyhítésére („Szabad ezüst! Vámok! Vagyonelosztás! Építsünk falat!”), hanem azt is, hogy megbüntetik a felelősöket. Az ilyen ígéretések egyenértékűek a mérgező bájitalal, ami egy jó adag nosztalgia, démonizálás és bűnbakképzés egyvelegéből áll össze.

Az ilyen sziréndalok – akár technokrataktól, akár demagógoktól erednek – a kapitalizmus szükségszerű velejárói. Mert az innováció és a hatékonyságmaximalizálás örökké hadban áll „azzal, ahogy mindig is intéztük a dolgokat”. A kapitalizmus felkelti bennünk az elképzelt – és egyes esetekben valóban – jobb múlt iránti nosztalgikus érzelmeket, amikor az emberek még tudták, hol a helyük az univerzumban, és a munkájuk és az identitásuk kibogozhatatlanul összefonódott egymással.

Ebben áll a felvilágosodásalapú társadalmakban rejlő örök feszültség. A család, a hit és a közösség extraracionális intézményei minden formájukban állandó küzdelemben állnak a változás erőivel és az egyén szuverenitásával. A bennünk élő rousseau-iánus közösségi és csoportidentitásra vágyik. A bennünk élő locke-iánus viszont kiköveteli, hogy nálunk legyen a kormányrúd saját sorsunkat illetően. Mivel a kapitalizmus természetellenes, a (tág értelemben vett) kormányzat viszont természetes, minduntalan az államtól várjuk az olyan nagyon is valós problémák és aggodalmak orvoslását, amelyek elkerülhetetlen velejárói a kapitalista pusztításnak.

Senki sem szeretné, hogy lecseréljék egy gépre, vagy azt mondják neki, hogy a munkája többé már fabatkát sem ér. Ez az érvelésnek az a része, ahol a baloldal gyakorta jobbnak bizonyul, mivel ők legalább felismerik azt a pusztítást, amit a piac okozhat a magukra hagyottakon. Nem Donald Trump volt az első, aki az „elfeledett ember” felé fordult. A kifejezést – természetesen teljesen hiteltelenül – Franklin Roosevelt-től vette át, aki amellet érvelt, hogy „a jóindulattól vezérelt kormányzat alkalmi hibái jobbakk, mint a saját közömbössége folytán a jégbe fagyott kormányzat következetes mulasztásai”.⁶²

A ludditáknak egyvalamiben igazuk volt. Az ipari forradalom teljes egészében lerombolta az angol közösségek hagyományos életmódját. Miközben hálásnak kellene lennünk az ipari forradalomért, könnyen megérthetjük, hogy a közvetlen áldozatai miért nem voltak hajlandók azt mondani: „Köszönjük.” Teljes mértékben érthető az a düh, amit az váltott ki belőlük, hogy végig kellett nézniük, amint ez az új rendszer tornádóként söpör végig a falvaikon.

De miközben készséggel elismerjük Roosevelt felfogásának nyilvánvaló érdemeit, továbbra is fennáll az ezzel a gondolkodással együtt járó hiányosság. Ez pedig egy egyszerre gyakorlati és filozófiai kifogás. Mikor tudhatjuk biztosan? Mikor tudhatják biztosan a neoludditák vagy a technokrata liberálisok, hogy a kreatív rombolás erői nem az emberiség vagy a nemzet végső hasznát szolgálják? Eddig a bizonyítékok túlnyomórészt az innováció oldalát erősítették. Ön szerint mikor kellett volna befagyasztanunk a technológiai fejlődést? Jobb lett volna, ha Rousseau visszament volna az időben, és megállítja az első embert, aki körbe akart keríteni egy földdarabot, amit a sajátjának nevezett? Talán nem. Vagy mi a helyzet Byron korával? Amikor Angliában még csak negyven év volt a várható élettartam,⁶³ és amikor egészen 1851-ig a tíz és tizennégy év közötti fiúk több mint egyharmada dolgozott, csakúgy, mint a lányok egyötöde?⁶⁴ Talán az 1950-es évek alatt kellett volna befagyasztanunk a gazdaságot? A fizetések jók voltak, a várható élettartam azonban csak hatvanöt év,⁶⁵ és számos betegség akkoriban még felért a halálos ítélettel.

Az igazán nagy probléma abból fakad, ha az állam vagy egy feldühödött populista mozgalom megkísérli visszaszorítani az innovációt, és

humánusabb vagy észszerűbb módon igyekszik megtervezni a gazdaságot, ami elkerülhetetlenül szabadságjogaink csorbításához fog vezetni. Kétségtelen, hogy e korlátozások némelyikét könnyedén elviselhetjük, sőt még üdvözölhetjük is. (Engem például nem zavar, hogy az állam megnehezíti, hogy a fogyasztók pedofil tartalmakhoz jussanak.) A gazdasági szabadság azonban elválaszthatatlan a szabadságtól. A szocialista társadalomnak, amint azt Robert Nozick közismerten megállapította, „az önkéntesen megállapodó felnőttek között kell megtiltania a kapitalista cselekvést”.⁶⁶

Az, hogy ebben az országban és szerte Nyugaton egyre terebélyesedik a protekcionizmus áradata, csupán egy nagyobb betegség legszembeötlőbb tünete. A hálátlanság pillanatában élünk. A hála nemcsak a kapitalizmus, hanem maga a demokrácia vonatkozásában is várat még magára. A gépekkel szembeni romantikus haragunkban nem vagyunk képesek különbséget tenni az okok között. A kapitalizmus hibáiért az államot hibáztatjuk. Az állam hibáiért pedig a kapitalizmust okoljuk. Mindenütt azt mondják, hogy ennek nem így kellene működnie, és hogy a betegségünkért egy másik törzs a felelős. Így hozunk létre olyan törzsi szövetségeket, amelyeknek eltökélt szándéka, hogy letaszítsák trónjukról a szerencsétlenségünk okozóit.

Ez az előszava a Donald Trump győzelmét és az „alt-right” felemelkedését magában foglaló történetnek. De Marine Le Pen térnyerésének, a Brexit győzelmének és a „globalizmus” elleni új globális kereszteshadjáratnak is ez a kontextusa. A progresszív projekt megdőbbentő rendreutasításának dacára azt látjuk, hogy a progresszívek mégis négykézláb turkálnak az általuk teremtetett romhalmazban azon eszmék után kutakodva, amiket örömmel hajítottak ki, amikor még ők voltak hatalomban.

Popkulturális politika

GODZILLA, ROCK & ROLL ÉS A ROMANTIKUS SZELLEM

Fiaik zokogtak, sírdombokat

Emeltek elhagyatott helyeken

S törvényt hoztak eszük szerint és isteni

Törvényeknek nevezték azokat.

– WILLIAM BLAKE,
URIZEN KÖNYVE (1794)¹

Korunknak, melyre a világ racionalizálása, intellektualizálása s mindenekelőtt a varázslat alól való feloldása jellemző, az a sorsa, hogy éppen a végső és legmagasabb rendű értékek húzódtak vissza a nyilvánosságból, mégpedig vagy a misztikus élet világon túli birodalmába, vagy az egyének közvetlen kapcsolatainak testvériségébe.

– MAX WEBER, A TUDOMÁNY MINT HIVATÁS (1917)²

Ne írd a romantikáról!

A könyv elkészítése során kaptam ezt a tanácsot – ha nem is mindig ezekkel a szavakkal megfogalmazva – többek között a feleségemtől, aki nagyszerű író és szerkesztő; a tényleges szerkesztőmtől (aki a felére vágta vissza az eredeti kéziratot); továbbá számos megbízható baráttól. Néha csak a tekintetükkel utaltak erre. Van valami a „romantika” kifejezéssel kapcsolatban, ami egyaránt vált ki csodálkozást a lélekből és ösztönös főhajtást az elméből. Megint csak, mi a romantika? Az egyetemen tanulnom kellett róla, de igazából sosem kaptam rá választ.

Az egyetemi tanárok nem segítettek. Ez egy olyan kifejezés, amelynek meghatározása úgy nyúlik, mint a rétestészta. Nincs még egy olyan kifejezés – még a „fasizmust” is beleszámítva –, amely ennyire nehezen meghatározhatónak bizonyult volna, kiváltképpen a jelenséget tanulmányozó tudósok körében.³ Minden országnak megvan a maga romantikája, mivel a romantika azon a nyelven és kultúrán keresztül fejezi ki önmagát, amelyben megjelenik. Ennélfogva gyakran találkozunk azzal, hogy a romantikát mindenütt és sehol sem találták fel, attól függően, hogy kit hallgatunk. Tetézi a problémát, hogy a romantika gyakran ravaszul magát épp a meghatározásokkal, az egyértelmű megkülönböztetésekkel és a kategorizálásokkal szembeni lázadásként láttatja. A romantikusok többnyire gyorsan rávágják: „Ne címkézz engem, haver!”

Még Isaiah Berlin is azzal kezdte A romantika gyökereiről szóló nagy jelentőségű 1965-ös A. W. Mellon-előadásait, hogy kijelentette, nem fogja elkövetni ezt a hibát. „Lehet, hogy azzal kellene kezdenem, vagy legalább megkísérelnem, hogy a romantikának valamiféle meghatározását nyújtsam, vagy legalább valamilyen általánosítását, hogy világossá tegyem, mit is értek alatta. Azonban nem javaslok magamnak, hogy belesétáljak ebbe a csapdába.”⁴ 1923-ban Arthur O. Lovejoy filozófus előadást tartott az Amerikai Modern Nyelvek Társaságának A romantika diszkriminációjáról címet viselő éves találkozóján. Miután egyesek jókat derültek azon, amikor számba vette, ki mindenkit neveztek már „a romantika atyjának” – Platónt, Szent Pált, Francis Bacont, Immanuel Kantot stb. –, felsorolta a romantika különféle formáit, és közölte: „Minden olyan kísérlet, amely általánosságban akár csak pusztán kronológiailag kívánja meghatározni a romantikát – nem is beszélve a romantika egészéről –, egyszerűen ostobaság.”⁵

David Brooks a Bobos in Paradise: The New Upper Class and How They Got There [Bobók{[xxxvii](#)}, a Paradicsomban: Az új felső osztály és a felemelkedésük története] című közismert könyvében amellelt érvelt, hogy a modern amerikai kultúrát elárasztotta a romantika. De talán azért, mert képes volt jobban megfogadni a szerkesztője tanácsát, a „bohémizmus” kifejezés kedvéért elvetette a romantika terminus használatát. „Szigorúan véve, a bohémizmus csupán a romantikus lelkület társadalmi megnyilvánulása – írja Brooks. – De az érthetőség kedvéért, továbbá mivel

a romantika kifejezés értelmét olyannyira kitágították, ebben a könyvben a bohém kifejezés használatával többnyire egyszerre szeretnék a lelkiületre és a modorra utalni, valamint arra, ami általuk létrejön.”⁶

Tekintettel a könyv sikerére, talán mégis csak hallgatnom kellett volna azokra, akik figyelmeztettek a romantikával kapcsolatban. Én azonban ragaszkodom hozzá, mivel – történelmi és társadalmi jelenségként tekintve – ez a jobb kifejezés. Senki sem mond olyat, hogy „bohém nacionalizmus”. Ezért a továbbiakban néhány megjegyzést fogok fűzni a definíció kérdéséhez.

Amint azt érintettük a Rousseau-val kapcsolatos korábbi fejtegetések során, a romantikát gyakran az értelem elleni lázadásként jellemzik, és sokszor tényleg az is. Mások az érzelmek és az érzések elsőbbségeként írják le. Ez már szerintem közelebb áll a megoldáshoz. Az érzések hangsúlyozása minden bizonnyal megmagyarázza, hogy a romantika elsődleges és legerőteljesebb kifejezőmódja miért épp a művészet.

Az Értelem kora nemcsak a tudat, hanem az egész társadalom forradalmát jelentette. Sokak számára pedig ez megszállásnak tűnt. Németország és Európa nagyobbik felében ez az érzés ténylegesen fedte a valóságot. A romantika – jegyezte meg Schumpeter –, „ami a forradalom és a napóleoni háborúkat követően vette kezdetét, szinte azonnal a tizennyolcadik századi racionalizmussal szembeni általános reakció részeként merült fel”.⁷ A költők, festők és regényírók képezték a frontvonalbeli katonaságot az emberi lélekben dúló, felvilágosodással szembeni ellentámadásban. William Blake, a kiváló romantikus költő, ódzkodott mindentől, amit John Locke és Isaac Newton hagyott örököül a világnak. Amikor Blake kijelentette, hogy „Egy kalitkába zárt vörösbegy / Láttán az egek dühöngnek”,⁸ a kalitka magát a felvilágosodást jelentette az ő elképzelése szerint. Ez nem feltétlenül az „emberek a gépek ellen” felállást jelentette; sokkal inkább a lélek bajnokai küzdöttek a gépi gondolkodás támogatói ellen.

Én éppenséggel úgy gondolom, hogy a romantikusok valami nagyon is fontosat fedeztek fel. Még ha továbbra is kitartok abbéli ígéretem mellett, hogy mellőzöm Istent ebből a könyvből, úgy vélem, az élet több, mint valami olyasmi, amit egyszerűen fel lehetne térképezni, grafikonokba sűríteni vagy épp matematizálni. Azonban ezek a dolgok is fontosak. Amit

jelentőséggel töltünk el, az ténylegesen is jelentőssé válik; van értelme annak a jelentőségnek, amit a dolgoknak tulajdonítunk.

*

Ebben a fejezetben amellet fogok érvelni, hogy a romantika kora sosem ért véget a kultúránkban – beleértve azt a szeletét is, amit populáris kultúrának nevezünk. Hol jobban, hol kevésbé, de többnyire mindig is uralta azt, amit populáris kultúrának hívunk. Ma pedig alapvetően meghatározza az egymással megosztott kultúránkat. A „megosztott kultúra” azért lehet jobb kifejezés a populáris kultúrára, mivel a populáris kultúrára úgy tekintünk, mint ami a tömeg számára van fenntartva, holott az igazság az, hogy szinte mindenki, legyen gazdag vagy szegény, szokott moziba járni és megnézi a népszerű tévéműsorokat, és legalább valamelyest ismeri a popzenét. Az osztálykülönbségeknek sokkal kisebb a jelentősége, mint a korkülönbségeknek, amikor a populáris szórakozási formákban fellelhető ízléskülönbségekre terelődik a szó.

A fő ok, amiért úgy hiszem, hogy a romantika kora sosem ért véget, az, hogy valójában nem egy korszakot tisztelhetünk benne, hanem egy reakciót. A tudományos forradalomig és a felvilágosodásig az emberek többnyire nem osztották fel a világot világi és vallási, személyes és politikai, értelem és babonáság alá tartozó területekre. Az ezen a földön eltöltött időnk jelentős részében a tudomány mágiának, a mágia pedig tudománynak számított. Az ókori római papok, akik a madarak beleit tanulmányozva jósták meg a jövőt, senkitől sem kérték, hogy legyen hitük a módszerrel kapcsolatban. Az egész tudományosan hangzott. Pedig varázslat volt. És vallás. A tudósok már nagyon régóta vitatkoznak a mágia és a tudomány furcsa és többnyire gyönyörűséges kapcsolatát illetően. A középkori varázslás racionálisnak volt tekinthető? Vagy racionalitásellenesnek? Vagy egyszerűen csak nem volt racionális? Tényleg az alkímisták voltak a történelem első vegyészei?⁹

A protestáns reformációval, a felvilágosodással és a tudományos forradalommal kapcsolatban széles körben elterjedt az a nézet, hogy belőlük született egy jóval szekulárisabb és kevésbé babonás világ. Ez többé-kevésbé helytálló. De a folyamat jóval bonyolultabb volt, mint amilyennek látszik. A felvilágosodás középpontjában álló kép a fény –

vagyis az elképzelés, miszerint a tudomány és az értelem elűzte a tudatlanság árnyékát. Az emberi elme vonatkozásában azonban félrevezető ez a metafora. A felvilágosodás valójában sokkal inkább a nagy Felbomlásnak volt tekinthető. A középkori és a primitív elme számára a tudomány, a varázslat, a vallás, a babonaság és az értelem többé-kevésbé összeolvadtak. A protestáns reformációval – amikor is a varázslatról és a vallásról egymással össze nem függő dolgokként kezdtek gondolkodni – a darabok kezdtek egymástól szétválni. Ezután a tudomány és a vallás is elsodródta egymástól. A felvilágosodást követően pedig a hagyományos vallás és a politika is szétváltak.

A modernség előtti elme olyan volt, mint egy hatalmas jéghegy, ami új vizekre tévedt, és ahogy egyre közelített a modernség korához, egyre-másra hasadtak le róla újabb és újabb óriási darabok. Ám itt jön a lényeg: a lehasadt darabok nem olvadnak el, legalábbis nem teljesen. Csupán kisebb méretű jéghegyekké válnak. A tudományos forradalom nem tüntette el a vallást. Az Értelem kora nem volt képes száműzni a babonaságot. Csak körül kell néznünk, hogy lássuk, a vallás és a babonaság (a kettő nem ugyanaz) továbbra is létező jelenségek. Az értelem diadala nem azt jelentette, hogy mindnyájan a Star Trekből ismert vulkánokká, vagyis a jéghideg logika szolgálivá változtunk. (Még a vulkánok is rendelkeznek érzelmekkel; csak nagyon keményen dolgoznak azon, hogy ellenőrzésük alatt tartsák őket.) Inkább úgy áll a helyzet, hogy a felvilágosodást követően a jogban, a nyilvános vitákban és a legtöbb intézményben egyre növekvő mértékben – legalábbis az idő nagy részében – az értelem élvezett elsőbbséget.

Ezért is annyira vicces a korai romantikusok körében időnként felmerülő, Isaac Newtonnal szembeni zsigeri gyűlölet (ami csak második helyen áll a John Locke-kal szembeni gyűlöletük mögött). Blake és Coleridge, valamint más romantikusok számára a newtoni fizika mítosztalanította a kozmoszt és a benne betöltött szerepünket, ezáltal kikövezte az utat egy mechanisztikus és lélektelen világegyetemhez. Ám a tudományhoz fűződő temérdek hozzájárulása ellenére Newton a szíve mélyén misztikus alkat volt. Sokkal jobban érdekelte az alkímia, mint a gravitáció. Okkult felfedezőként tekintett magára, aki elhatározta, hogy újra kifürkészi az ősök feledésbe merült mágikus titkait. Ahogy azt John Maynard Keynes egyszer

megfogalmazta, Newton nem az első természettudósnak, hanem inkább az utolsó varázslónak tekinthető. Thomas Edison és Alexander Bell rendszeresen részt vettek szeánszokon. Edison megpróbált feltalálni egy telefont a szellemekkel való beszélgetéshez. Guglielmo Marconi, a rádió atyja, ugyanezt szerette volna elérni a rádióhullámok segítségével.

Manapság az idegtudósok és a pszichológusok az emberi elme irracionális viselkedésének dokumentálásával töltik a napjaikat.¹⁰ Állati agyunk olyan programokkal és szubrutinokkal rendelkezik, amelyek azzal a céllal jöttek létre, hogy életben tartsanak bennünket, nem pedig azzal, hogy meghatározzák az igazságot. Az értelem mint képesség fontos túlélési eszköz. De vajon fontosabb, mint a félelem? A harag? A hűség? Emlékezzünk csak, hogy az ősember számára a túlélés kollektív vállalkozásnak számított, és az általunk kifejlesztett kognitív eszközök sokkal változatosabbak és összetettebbek voltak a pusztá észszerűségénél. A tisztasággal kapcsolatos babonáság és tabu például több ezer éven át anélkül hagyományozódhatott egyik nemzedékről a másikra, hogy akár egyetlen sámán, pap vagy szülő valaha is mikrobákra vagy baktériumokra hivatkozott volna. Ám a tisztátalan ételek fogyasztásának tilalmát betartó csoport enélkül is rendelkezik az ezzel kapcsolatos összes evolúciós előnnyel. Hasonlóképpen azok a csoportok, amik elköteleződnek a megtorló igazságszolgáltatás mellett – a belső árulókkal és az idegenekkel szemben egyaránt –, nagyobb valószínűséggel adják tovább a génjeiket. Tágabb értelemben véve azok a csoportok, amik következetes képet alkotnak a csoport létezésének értelmét illetően – vallási, politika, társadalmi stb. tekintetben –, nagyobb valószínűséggel lesznek sikeresebbek az együttműködés terén, márpedig az együttműködés képezi az emberiség alapvető evolúciós adaptációját.

A felvilágosodás nem törölte ki ezeket az alkalmazásokat az agyunkból. Ezek megállás nélkül futnak a háttérben, miközben érzelmi, ösztönös válaszokat generálnak eseményekre és eszmékre, amiket időnként az alapvető természetünk részeként azonosítunk, máskor pedig összetévesztjük őket valamely magasabb eszmével. A romantika érzelmre és irracionalitásra történő összpontosítása, vagyis annak a jelentőségére, amit, bár ösztönösen érzünk, nem vagyunk képesek a természettudományon keresztül látni vagy megmagyarázni, maga a törzsi tudat erőfeszítése azért,

hogy visszatérjen az életünk középpontjába. Úgy gondolom, hogy a populáris kultúra szolgáltatja a legtisztább rálátást arra a romantikus dimenzióra, amelyben mindnyájan élünk. Ennek bizonyítására a romantika néhány klasszikus jellegzetességére fogok összpontosítani. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy a populáris kultúra nem azért romantikus, mert néhány romantikus író és költő maradandó hatást gyakorolt rá (habár bizonyos hatás biztosan megfigyelhető). A populáris kultúra azért romantikus, mert a felvilágosodásalapú társadalmakban természetes módon üti fel fejét a romantikus reakció; az életünk egységes értelmezése után vágyunk, amit elvesztettünk, továbbá sóvárgunk a mindennapi létezésről megtisztított varázslat után.

EZ CSUPÁN ROCK AND ROLL (DE TETSZIK)

Úgy hiszem érvem alátámasztásához szinte az is elegendő lenne, ha megvizsgálnánk a rock and rollt – és egyes-egyedül csak a rock and rollt. Nem egyszerűen azt állítom, hogy a rock and rollban megtalálhatók bizonyos romantikus elemek, hanem azt, hogy a rock and roll maga a romantika. Gyanítom, valami hasonlót nyugodtan elmondhatunk az általában vett popzenéről is, amibe ugyanúgy beletartozik a hiphop és a countryzene is. Mik a rock and roll és a többi említett műfaj fő témái? Bármely lista tartalmazná a következőket: szembeszállás a tekintéllyel és „az Ember” rabigájának levetése; az igaz szerelem, fittyet hányás a következményekre, egy képzeletbeli jobb múlt utáni nosztalgia, a fiatalság elsőbbsége, az elvek elárulásának megvetése, elidegenedés, a hitelesség elsőbbsége, pogányság és panteizmus, és – afféle ernyőként borulva a többi fölé – a személyes érzelmek elsőbbsége mindenek felett.

A rock and roll, a leginkább piaci formájától egészen a legautentikusabb formájáig, úgy gondol magára, mint aki „a rendszeren” kívül tartózkodik. Az érzelmek talaján állva egy magasabb és igazabb tekintélyt követel magának, ami – az előző nemzedékek költőihez hasonlóan – szembeszáll a logarléc és a számológép zsarnokságával. Jelentősebb bajnokai párhuzamba állítják a rockzenét az összes olyan magasabb erővel, mint amilyen például egy titán vagy egy isten, ami örökké harcban áll a rendszer zsarnoki istenségeivel. „A kereszténység menni fog – biztosít bennünket John Lennon. – Elenyészik és elfonnyad... Mi most már népszerűbbek vagyunk,

mint Jézus – Nem tudom, melyik fog előbb eltűnni, a rock and roll vagy a kereszténység.”¹¹ „Tudod – mondja The Edge, a U2 gitárosa –, a rock and roll nem hivatás vagy hobbi – maga az életerő. Valami rendkívül esszenciális.”¹²

Robert Pattison a *The Triumph of Vulgarität: Rock Music in the mirror of Romanticism* [A vulgáritás diadala: Rockzene a romantika tükrében] című könyvében azt állítja, hogy a rock and roll egyszerre vulgáris a klasszikus értelemben véve – maga a „vulgáris” kifejezés is a latin vulgusból ered, ami tömeget vagy köznépet jelent –, és faragatlan, a szó sznob értelmezésében. Mivel a rockzene demokratikus, mindnyájunknak vonzónak tűnhet, és nem törekszik a magaskultúra vagy a magasabb eszmék elérése felé. A zsigereinkhez, valamint a mindnyájunkban megtalálható panteista ősemberhez szól. Az olvasó mostanra bizonyára tisztában van vele, mit értek a bennünk élő ősember alatt, a panteizmus azonban egy kis magyarázatra szorul. A panteizmus, ami a görög pan (minden) és a theos (isten) kifejezésekből áll össze, az az elképzelés, miszerint a valóság egésze isteni természetű, továbbá Isten (vagy az istenek) elborít bennünket és mindent, ami körbe vesz minket. A föld a mennybolt és a mennybolt a föld.

Létezik-e olyan művészeti forma, amely a zenénél sikeresebbnek mutatkozik – Max Weber kifejezésével élve – a világ visszavarázsosításában? Kinek nem volt még soha olyan érzése, hogy a zene mintha kiemelné és elrepítené a hétköznapi világából? „A zene kifejezi azt, amit sem kimondani, sem elhallgatni nem lehet” – állapította meg Victor Hugo.¹³

Tegyük fel a fejhallgatónkat, és sétáljunk végig egy forgalmas városi utcán; úgy tűnik, mintha a világ a zenéhez lenne igazítva. Vagy figyeljük meg, ahogy a mellettünk elhaladó emberek zenét hallgatnak az iPodjaikon, új értelmet adva annak a sornak, amit széles körben – tévesen – Nietzsche-nek tulajdonítanak: „És azokat, kiket táncolni látnak, örülnék vélhetik azok, kik sosem hallottak még zenét.”¹⁴ Ez az érzés húzódik meg számtalan film mögött, ami a zenét használja arra, hogy eljuttasson minket egy olyan állapotba, amelyben elszigetelt egységben érezzük magunkat a minket körülvevő világgal. (A nemrégiben megjelent *Nyomd, bébi, nyomd* kiváló példa erre a műfajra.)

Gondoljunk csak arra, hogy az emberek eleinte miként élvezték a zenét. Az ősemercsapat körbeülte a tüzet, verte a dobokat, és énekelte nagyra becsült dalait és énekeit. Kétségtelen, hogy ez a gyakorlat szórakoztató jelleggel is bírt, ugyanakkor arra is szolgált, hogy az istenekkel vagy a csapattagokkal kommunikáljanak, kifejezzék tiszteletüket az ősök vagy az elesett harcosok iránt, vagy hogy elhessegezzék a gonosz szellemeket – netalán a fentiek valamely kombinációjára. Egyszerre volt demokratikus és személyes, isteni és világi.

A rock and roll az őseemberek dobverése, gyilkos erősítőkkal megspékelve. Egybefonja azokat a jelentéseket, amik arra tanítanak bennünket, hogy maradjunk elkülönülve egymástól; felerősíti azokat az ösztönöket, amikről az tanultuk, hogy mederbe kellene terelnünk őket. A Jethro Tull szavaival élve azt tanítja nekünk: „Kóvályogjunk a dzsungelben,” mivel „nekem ez épp megfelelő”. A panteizmus, a primitivizmus és az érzelmek elsőbbségének romantikus keveréke sehol sem fedezhető fel nyilvánvalóbban, mint a rockzenének a belső tekintélyhez és autentikussághoz való vonzódásában. Dacára annak, hogy valószínűleg rajongók ezrei vesznek körbe bennünket, akik együtt táncolnak vagy összehangoltan rázzák a fejüket, a rockzene továbbra is azt tanítja nekünk, hogy a saját dobunk ütemére mozogjunk. Hegel nyomán úgy összegezzhetjük a romantikát, mint „abszolút bensőségeség”. Az elképzelés, miszerint a művész kizárólag a saját irracionális műzsája kiszolgálója, kétségtelenül ősi elgondolás, ugyanakkor nyilvánvalóan megtalálhatók a maga modern visszhangjai a Friedrich Nietzsche korai írásaira jellemző romantikus filozófiában. „Nietzsche azt az erőteljesen romantikus felfogást visszhangozta, miszerint egyedül arra érdemes használni az értelmet a művészetben, hogy szembeszállítsuk, megküzdessük, majd végül egyesítsük az irracionálitással” – írja Martha Bayle zenetörténész.¹⁵

Nem véletlen, hogy a drogok és a rock and roll olyannyira összekapcsolódnak az emberek képzeletében. Mindkettő megígéri, hogy kiszabadít bennünket a hétköznapi aggodalmak és az észszerű prioritások világából. Mindkettő az egyhangú hétköznapiakból, az itt és most béklyóitól való menekülés valamilyen formája. A régiek a bort, a nőket és az éneklést

ünnepezték. Manapság a „szex, drogok és rock and roll” a mantra – és mindaddig, míg emberek maradunk, ez nem is fog megváltozni.

Az sem véletlen, hogy a rockzene leginkább a kamaszok számára vonzó. A tinédzseréveink jelentik azt a kort, amikor a legnagyobb ellentétben áll egymással a civilizált rend és a bennük élő ősemlék. Amikor a legerősebbek a mirigyek keltette vágyak, és az értelmi képességeink a leginkább fogékonyak mindennemű csábításra. Aki valaha is megtapasztalta a kamaszkori szorongást – vagyis, mondhatni, mindenki, aki elég ideig élt ahhoz, hogy törvényesen vásárolhasson szeszt és cigarettát –, jól ismeri a kamaszok szívében dúló romantikus forradalmat és a felvilágosodás elleni háborút.

Szintén nem véletlen, hogy nagyrészt a második világháborút követő békés, bőséges és konformista korszak hozta létre a kamaszeszményt. A régi vágású 1950-es évek is biztosított lázadni valót a serdülőknek. Hasonlóképpen a hidegháborút követő béke és jólét hozta létre a negyvenéves kamaszokat. A jólét kényelme – schumpeteri módon – a kialakult renddel és a polgári értékekkel szembeni kulturális visszahatáshoz vezet.

Most pedig lépünk tovább a rockzenéről, és helyette vizsgáljuk meg általánosságban a popkultúrát. Állításom szerint ugyanazok a romantikus ösztönök, amik nagy jelentőséggel bírnak a rock and roll vonatkozásában, a kultúránk egyéb részeit is meghatározzák.

ITT LEHETÜNK SZÖRNYETEGEK

A legegyszerűbb a szörnyetegeknél kezdenünk. Az ősemlék még hitt a – tág értelemben vett – szörnyetegek valamennyi formájában. Egy Dungeons & Dragonst játszó kocka bizonyára szeretné, ha különbséget tennék szörny és szörny között, és inkább azt mondanánk, hogy sárkány, szellem, ork és hasonló. Mindazonáltal mi most ragaszkodni fogunk a szörnyeteg legtágabb értelmezéséhez: olyan természetellenes lények, amelyek halálra rémítenek bennünket. A primitív tudat a félelmei megszemélyesítésére hoz létre szörnyeket, a félelem pedig a természeti állapot egyik legegyszerűbb védelmi mechanizmusa. A barlang hátulja felől érkező morgás az elmét hamar a legrosszabb eshetőség felé tereli, mivel a „jobb félni, mint

megijedni”-hitvallás kódolva van szinte valamennyi állat DNS-ébe. Mivel minden ember a sebezhetőség veleszületett érzésével felvértezve jön világra, a kisgyermekeket is meg kell tanítani arra, hogy nem állnak lesben szörnyek az ágyuk alatt. A felnőttkorban – ha a szörnyektől való félelem tartósan fennáll – többnyire az ismeretlennel kapcsolatos szorongásunk ölt testet bennük. A középkori térképkészítők a tudásuk határait az „itt sárkányok élnek” kifejezéssel jelölték ki.

A késő középkortól egészen napjainkig tartó korszakban továbbra is aggodalommal tölt el bennünket az a gondolat, hogy ha feszegetjük az ismert határokat, vagy Isten terepére tévedünk, szörnyeket fogunk találni – netán létrehozni. A tudomány és az értelem romantikus vádjának részét képezi a hübrisz, ami nem csupán arroganciát jelent, hanem az eredeti görög jelentés alapján az istenekkel és a tervükkel szembeni dölyfös szembeszegülést is. Hogy merészelünk a természet megszelídítésével vagy a világ varázstalanításával próbálkozni? Ily módon a szörnyek „a rendszerrel” szembeni bosszúfantáziánk eszközéül szolgálnak. A szörnyeteg, ami mindent lerombol, a végső radikalizmus.

A Ház az erdő mélyén című film Drew Goddard és Joss Whedon által jegyzett forgatókönyvének végén két életunt ezredfordulós, megelégedve a világ képmutatását, hajlandó volt belemenni abba, hogy az „Öregeknek” nevezett ősi, gonosz titánok elpusztítsák a világot, ahelyett, hogy feláldozták volna a saját életüket. Amikor közölték velük, hogy ötmilliárd ember fog meghalni, amennyiben napfelkeltéig, vagyis nyolc percen belül nem ölik meg magukat, az egyik fiatal így válaszolt: „Lehet, hogy épp ennek kellene történnie. A barátaimmal már végzett a túlélés érdekében, talán ideje lenne változtatni a rendszeren.” Más szóval, az ezredfordulós szemében, aki a saját szabályai szerint játszik, a bolygószintű népirtás egy igazságos büntetés azért, mert valaki nem kapta meg, amire vágyott.

Minden idők legnagyobb hatású szörnytörténete természetesen nem más, mint a Frankenstein. Mary Shelley a Gólemről szóló ókori zsidó legendát alapul véve alkotta meg Frankenstein szörnyét; a lényt, amit mágia segítségével keltettek életre élettelen anyagból. Dr. Frankenstein nem varázsló volt, hanem a tudomány embere, ugyanakkor a történet tanulságai nagyrészt ugyanazok: hübrisz, Istent játszani, gúnyt űzni a természetből,

megtalálni a világi dolgokban rejlő isteni szikrát. Nem nehéz megérteni, hogy Shelley őrült tudósról szóló története, aki az értelmét meghaladó hatalmas erővel üzérkedett, miért ragadta meg több millió olvasó képzeletét az 1800-as évek elején.

Rousseau-nak a haladással szembeni romantikus bírálata az ember bibliai bukásának történetét tükrözi vissza. A természeti törvény – vagyis Isten parancsának – megsértése óta, amikor is Ádám és Éva evett a tudás fájának tiltott gyümölcséből, az emberiség bűnben él, kiűzve a Paradicsomból. Rousseau változatában, amikor az ember bevezette a tulajdont és a munkamegosztást, lemondott a nemes vadember boldog életéről, aki pedig még összhangban élt a természettel. Frankenstein szörnyének története ugyanezt a mintát követi.

Shelley történetének mára nagyrészt elfeledett eredeti címe a következő: Frankenstein; avagy a modern Prométheusz. A görög mitológiában a titán Prométheusz agyagból és vízből formázza meg az embert – éppúgy, ahogy a Gólemet. Prométheusz ezenfelül megajándékozta az embert a tűzzel, mindezt Zeus akaratára ellenére, aki cserébe azzal bünteti őt, hogy egy sziklához láncolja, ahol minden nap egy sas lakmározik a májából, ami az éjszaka folyamán visszanő.

A Dr. Frankenstein és Prométheusz közti hasonlóságok túlságosan nyilvánvaló párhuzammal szolgálnak – ezért is idézte fel a titán nevét Shelley a regénye címében. Érdekes azonban felfigyelnünk arra, hogy az elektromosság, ami akkor még varázslatos és csodába illő jelenségnek számított, ugyanolyan szerepet töltött be a történetben, mint a tűz az ókori gondolkodásban. Valójában Søren Kierkegaard alkotta meg a „Modern Prométheusz” kifejezést, amivel Benjamin Franklint és az ő elektromossággal kapcsolatos kísérleteit kívánta jellemezni.¹⁶ Franklin talán nem ragadta el az isteni szimbólumot – a villámot –, és vont a tudomány igájába?

Ez nem éppen a hübrisz egyik példája?

Amikor Franklin Újvilágban végrehajtott kísérleteinek tudósítása elért az Óvilágba, hasonló megdöbbenést okozott, mint az atombomba első robbantásának híre.¹⁷

Ha már itt tartunk, az atombomba szintén szabadjára engedte a saját szörnytörténethullámát. Vegyük csak Godzillát, a szörnyek királyát (ami az egyik legtartósabb popkulturális ikon nemcsak Japánban, hanem az egész világon). Az első Godzilla-mozifilmet 1954-ben mutatták be, kevesebb mint egy évtizeddel Nagasaki és Hiroshima lebombázása után, és csupán két évvel azután, hogy hivatalosan is véget ért Japán amerikai megszállása – hatalmas viták közepette egy japán halászhajóval kapcsolatban, amely megsérült egy Bikini-atollnál végrehajtott amerikai nukleáris robbantási teszt következtében.

A legfontosabb dolog azonban, hogy Godzilla is egyfajta Frankenstein-féle szörnyeteg volt, amit a sugárzás láthatatlan, látszólag mágikus ereje hozott létre. A deformálódások és a mutációk – pontosan azok a körülmények, amik létrehozták a „szörny” kifejezés eredeti jelentését – olyan, valóban jelenlévő következmények és mindenütt megtalálható jelenségek voltak, amelyekkel a bombázások következtében szembesültek. A félelem, hogy az atomkorszak elképzelhetetlen szörnyűségeket szabadít ránk, világszerte általánosan elterjedtnek számított, ám Japánban érthető módon erőteljesebben jelentkezett.

„A Godzilla régre nyúlóan tükrözi a japán közgondolkodást – írja Cuneoka Csieko a Wall Street Journal hasábjain. – Az atombomba-tesztelések következtében létrejött mutáns szörny eredete reflektált a japánokban élő traumára, amit a második világháborús bombázások okoztak, valamint az abbeli félelmeikre, amit a háború utáni amerikai csendes-óceáni hidrogénbomba-tesztelések keltettek bennük. Az 1970-es években, amikor Japánt az ipari szennyezés fojtogatta, Godzilla a Szmog Szörnnyel harcolt. Az 1990-es évek elején, amikor az amerikai-japán kereskedelmi súrlódások egyre súlyosbodtak, Godzilla Ghidorah Királlyal harcolt, egy Futuristának nevezett külföldi kinézetű csoport által küldött háromfejű szörnyeteggel, akit azért küldtek, hogy megakadályozza, hogy Japán gazdasági szuperhatalommá váljon.”¹⁸

A legújabb Godzilla-film, a 2016-os Shin Godzilla, a Japánban egyre terebélyesedő nacionalista érzelemhullámot ragadja meg, ami abban gyökerezik, hogy az ország népe amiatt aggódik, vajon újra fel kell-e fegyverkezniük a kínai és orosz agresszióval való szembenézés és az

amerikaiak jól érzékelhető megbízhatatlansága miatt. Az elgondolás fájdalmas, mivel Japán a második világháborút követően a piaci demokrácia és a pacifizmus érdekében hátat fordított a nacionalista militarizmusnak. (A hatvankét évvel korábbi első Godzilla-film egy pacifista allegória volt.) Japán kettős félelemmel kénytelen szembenézni. Egyrészt a nacionalizmus és a militarizmus visszatérése fel fogja ébreszteni a régi démonokat, másrészt pedig lehet, hogy épp erre lenne szükség Japán túléléséhez. A Shin Godzillában a szörnyeteg visszatér eredeti gonosztevő szerepéhez, és a Godzilla-film hőseiként az aktuális politikusok és a hadsereg lép elő, akik hagyományosan jószándékú, de szerencsétlen áldozatként tűnnek fel a szörny lábai előtt. Ismételten általános típusokat testesítenek meg, végül azonban, amikor szembesülnek a kihívással, kellő akaraterőre tesznek szert ahhoz, hogy legyőzzék a szörnyeteget (legalábbis egyelőre – hiszen mindig lesznek újabb folytatások).

William Tsutsui, a Godzilla on My Mind: Fifty Years of the King of Monsters [Godzilla, ahogy én látom: A szörnyek királyának ötven éve] (2004) szerzője szerint „a Shin Godzilla nem hagy kétséget afelől, hogy a Japánra leselkedő legnagyobb veszély nem kívülről, hanem belülről fenyeget, egy gerontológiai, öskövületté vált kormányzati bürokrácia felől, ami képtelen határozottan cselekedni, vagy eltökélten fellépni a külföldi nyomás ellen. Ennek a filmnek a címe tulajdonképpen nyugodtan lehetett volna »Godzilla a politikai vezetés ellen«, mivel a kormányulések, a politikai belharcok és a tárcaközi patthelyzetek futóhomokba temetéséhez képest Mothra, Rodan és Ghodrah Király rendkívül szelíd ellenfeleknek tűnnek.”¹⁹

A shin japánul több mindent is jelenthet, többek között, hogy „új”, „isteni” vagy „valódi”. A film készítői azonban nem voltak hajlandók elárulni, hogy melyik jelentésre gondoltak – ami minden bizonnyal arra utal, hogy mindháromra egyszerre.²⁰

Természetesen a Godzillával és a Frankensteinnel csak épphogy kapargatjuk a felszínt azon szörnyeket illetően, amik benépesítik a popkultúrát. Hatalmas ponyvairodalma van annak, amit a tudományos-fantasztikus filmek gonosztevő szörnyei valójában képviselnek.

Vegyük például az egyik kedvenc horrorfilmem – bevallom, nem sokat kedvelek –, Az ördögűzőt, amit részben pont azért szeretek, mert voltaképpen nem is horrorfilm. Az ördögűző egy ártatlan fiatal lány történetét meséli el, akit megszállt és bemocskolt egy démon. Egy zseniális teológiai és pszichológiai fejtegetést ötvöző mű.

Kezdeti jeleneteiben, amikor a tudósok és az orvosok próbálják kitalálni, hogy mi baj lehet a kislánnyal, Regannel, a film érezteti velünk a modern, steril technológia korlátait. Később, amikor a papok megpróbálják kiűzni a démont a gyermekből, arra kérnek bennünket, hogy birkózzunk meg a gondolattal, hogy a gonosz nagyon is valóságos. A fiatalabb pap, Damien Karras atya – egy pszichológus, aki ezen eseményeket megelőzően nagyrészt elveszítette hitét, és a világi tudományok felé fordult – azt kérdezi: Miért ez a lány? Merrin atya így felel: „Úgy hiszem, épp az a lényeg, hogy kétségek közé taszítson bennünket. Hogy állatiasan és ocsmányként lássuk magunkat. Hogy elveszük annak lehetőségét, hogy Isten szerethet minket.”²¹ Habár jobban kedvelem Merrin atya hosszabb válaszát az eredeti regényből:

Azt hiszem, a démon célpontja nem a megszállott személy: mi vagyunk a cél... a megfigyelők... mindenki, aki itt van a házban. És azt hiszem... azt hiszem, ez a célja, hogy elkésérítsen minket, hogy megutáltassa velünk saját emberi mivoltunkat, Damien; hogy legvégül vadállatnak lássuk tőle magunkat, végtelenül gonosznak és rothadónak, méltóság nélkülinek, rondának, érzéketlennek. És talán itt van az egésznek a lényege: az érzéketlenségben. Mert szerintem az Istenben való hit egyáltalában nem logika kérdése; azt hiszem, végső soron szeretet kérdése, annak a lehetőségnek az elfogadása, hogy Isten talán szeret bennünket...²²

Az ördögűző rengeteg témát boncolgat: az értelem és a technológia határait, a hit erejét, a gonosz valódiságát és a vallás szándékolt felmagasztalását, a regényben és a forgatókönyvben egyaránt, amiket William Peter Blatty írt. A Regant megszálló szörnyeteg egyfajta figyelmeztetés a tévesen hajszolt nihilizmus, szekularizmus, sőt kapitalizmus ellen.

Noha nyilvánvalóan egy természetfeletről szóló thrillerrel van dolgunk, a film mégis sokkal inkább értelmezhető az 1970-es évek elejének amerikai filmjeiben bekövetkező sötét fordulat részeként, egyfajta válaszreakcióként.

Akármilyen idealizmus is uralkodott az 1960-as években, az mára nagyrészt köddé vált, mivel a szabad szerelem és az Ember hatalmának megtörésére tett kísérletek következményei előtt nem menekülhetett. A politikába vetett hit elvesztése, valamint a nemzetközi és a hazai zűrzavar mind hozzájárultak ahhoz, hogy rendkívül zord – még ha szakmailag jól is kivitelezett – idők jártak az amerikai filmiparban. Az ördögűző ugyanabban az évben jött ki, mint az American Graffiti, az Aljas utcák, a Serpico, Az utolsó szolgálat, a Zöld szója, a Walking Tall, valamint A Magnum ereje, az első Piszkos Harry folytatása.²³ A következő év mozisikerei: Bosszúvágó, Kínai negyed, A Keresztapa II., The Parallax View és a Lenny. Egy évre rá jött a Száll a kakukk fészkére és A stepfordi feleségek. Mi volt az egyetlen, ami közös volt ezekben a filmekben, beleértve Az ördögűzőt is? Az az elképzelés, miszerint a korabeli élet kiegyensúlyozatlan és kizökken, inautentikus vagy elnyomó, továbbá, hogy az elit és maga a rendszer is sérült, korrupt, vagy nem megfelelő az élet helyes elrendezéséhez.

„NEM ILYENNEK KELLENE LENNIE”

Az a gondolat, hogy a világ – mármint ez a világ – rossz, egyensúlyt nélkülöző, hamis, csalárd, természetellenes, már a felvilágosodás óta a művészet egyik meghatározó témáját képezte. Ez ösztönözte a romantikus költőket arra, hogy szembeszálljanak mindazzal, amit a természetes élet elgépesítéseként érzektek. Ez a központi ötlet bukkan fel a Mátrix-filmekben is, amikben a technológiai elnyomó rendszer élősködőként táplálkozik az emberiségből. De ugyanez megtalálható számos, a baby boom generáció életközepi válságáról és szorongásáról szóló mozifilmben és tévéműsorokban is, mint amilyen például Lawrence Kasdan 1991-es Grand Canyonja. Amit „az 1990-es évek Nagy borzongásának” üzennie kellett volna (legalábbis így reklámozták), hogy a film arra összpontosít, hogy a különböző karakterek a megosztott tapasztalatok és kölcsönös együttérzés hiányában miként vesznek el a modern amerikai lét zűrzavarában, és keresik kétségbeesetten az irányítást vagy az élet értelmét. Ahogy Danny Glover fogalmaz az egyik híres jelenetben: „Öregem, a világnak nem így kellene működnie.”

A méltányosság kedvéért ugyanez a panasz minden nemzedékben elhangzik. Az úgynevezett X-generációs filmek is tele voltak generációs

szorongással. Winona Ryder és Ethan Hawke az 1990-es évek nagy részét olyan filmek elkészítésével töltötték, amelyek azt voltak hivatottak kifejezni, hogy a rendszer egy szukkubuszként szipolyozza ki az élet autentikusságát és a fiatalság lelkét. Íme Hawke a Nyakunkon az életből:

Nem érdemes faggatni. Az élet lutri, jelentéktelen tragédiák és menekülések sorozata. Inkább a részletekben lelem örömet. Mint amilyen egy friss sajtos buci. Az legalább finom. Vagy az ég, tíz perccel azelőtt, hogy elered az eső. A pillanat, amikor a nevetésed átmegy vihogásba. Ilyenkor hátradőlök, megszívom a cigarettámat, és olvadozom a gyönyörtől.

Egy másik jelenetben Hawke szó szerint így veszi fel a telefont: „Halló, ön rosszkedvünk telébe csöppent.”²⁴

Érdekes, hogy az 1990-es évek jelentette valamiképp ennek a műfajnak a csúcát. Gondolhatjuk, miért. Az 1980-as évek olyan korszak volt, amelyben a konformizmus és a jólét csillaga még emelkedően volt. A hidegháború vége és a nyugati demokratikus kapitalizmus bekövetkező diadala számos művészlelket megrémített, akik kénytelenek voltak mindezt elviselni.

A kifejezetten pocsék Pleasantville című film a rémisztő konformizmus kiterjesztett metaforájaként szolgált. Ugyanez áll a még rosszabb 1999-es Amerikai szépségre is. „Úgy érzem magam, mint aki kómában töltötte az elmúlt húsz évet. És csak most kezdek magamhoz térni” – közli a Lester Burnhamet megformáló Kevin Spacey, a szürke gypjúöltönyös férfi feljavított változata, aki kétségbeesetten próbálja leszaggatni magáról a hagyományos erkölcs béklyóit, valamint elárulni a fogyasztói kultúrát. Belekezd egy „önfejlesztési” kezelésbe, ami az összes kelléket magában foglalja: szexuális megszállottság, füvezés, emberkedés.

„Ma felmondtam az állásomból. Aztán elküldtem a főnököt a picsába, és kizsaroltam tőle majd’ 60 000 dollárt. Kérem a spárgát” – meséli Lester a lányának a vacsoraasztalnál.²⁵

A Holtpontban (1991) a rendszeren kívül élő szörfösök egy kis csapata – vagy ha úgy tetszik, törzse – a társadalmi berendezés szétzilálásának szentelték magukat, amit bankrablásokkal – miközben halott elnökök

maszkját viselik – igyekeztek előmozdítani. Ahogy Bodhi (Patrick Swayze) kifejti: „Mi sohasem a pénz miatt hajtottunk, hanem a rendszer ellen voltunk. Az ellen a rendszer ellen, ami megöli az emberi szellemet. Mi kiállunk valamiért. Azok lelkéért tesszük, akik az országutak mellett hevernek bádogkoporsóikban. Megmutatjuk nekik, hogy él még az emberi szellem.”²⁶ A film borzasztó remake-je még szerencsétlenebbül nyúlt ezekhez a témákhoz.

A romantikus szellem gyakran a legkevésbé sem mutatkozik gyengédnek, amikor kifejezi a kapitalizmussal és a piaccal szembeni gyűlöletét. Amint azt John Steinbeck írja az Érik a gyümölcsben: „A bank másvalami, mint egy csomó ember. Megesik, hogy a bankban mindenki utálja azt, amit a bank cselekszik, s mégis megcselekszi. Mondom nektek, hogy a bank másvalami, mint egy csomó ember. Szörnyeteg. Ember csinálta, de az ember nem parancsol neki.”²⁷

A Mr. Robot című zseniális tévésorozat a téma legújabb tárházával szolgál. A korabeli New Yorkba ágyazva a sorozat Elliot, a mentálisan instabil számítógépes programozó sorsát követi, akit nagyszerűen alakít Rami Malek. Elliot látszólag félig egy álomvilágban él, folyamatos párbeszédet folytatva halott apja (jobb szó híján) kísértetével, és rousseau-iánus lázadóként elhatározza, hogy lerombolja a rendszert. Mindezt Elliot a következőképpen magyarázza a terapeutájának:

Ó, nem is tudom. Talán azt, hogy mindannyian nagyszerű embernek tartottuk Steve Jobsot, holott tudtuk, hogy gyerekek szenvednek a milliárdjaiért. Vagy talán azt, hogy minden egyes hősünk hamisnak tűnik. Az egész világ csak egy nagy átverés. Elárasztjuk egymást az ostoba beszámolóinkkal, amiket bölcs gondolatnak álcázunk. A közösségi háló a bizalmasság látszatát kelti. Vagy azt, hogy mi szavaztunk erre. Már nem a kamu választásokon, hanem a holminkkal, tárgyainkkal, a pénzünkkel. Nem mondok semmi újat. Mind tudjuk, miért tesszük. Nem azért mert Az éhezők viadala tesz boldoggá, hanem mert kábulatra vágyunk. Mert fájdalmas nem színlelni, mert mindenki gyáva. Kapja be a társadalom!²⁸

(Később megtudjuk, hogy az egészből valójában semmit sem mondott el a terapeutájának. Ez is csupán egy újabb belső monológ volt, amelyet a saját autentikus énje beszélt el.)

Elliot és hackertörzse, az „F-Society” elhatározza, hogy lerombolja az E Corpot, amely igen hamar „Evil Corppá”, azaz Gonosz Vállalattá válik. Ez didaktikusnak, sőt akár propagandistának is hangozhat, ugyanakkor a sorozat készítője, Sam Esmail ügyesen kerüli ki az ilyen buktatókat. A sorozat szinte allegorikus történet egyrészt olyan rousseau-iánusokról, akik azáltal akarják megmenteni a világot, hogy egy valamelyest emberibb és természetes formájában állítják helyre, másrészt pedig olyan kapitalista nietzscheiánusokról, akik a rendszert az akaraterejük és az erkölcs nihilista figyelmen kívül hagyásával működtetik. A frakciót összeköti az a romantikus meggyőződés, hogy az igazság egyetlen legitim forrása önmagunkban található. Az első évad során Tyrell Wellick, a zseniális vállalati törtető elmeséli, mit érzett, miután megölt valakit:

Két nappal ezelőtt megfojtottam egy nőt a pusztá kezemmel. Nagyon különös érzés volt, hogy ekkora hatása van egy ilyen egyszerű tettnek. Az első tíz másodperc még kellemetlen, megszűnik a külvilág, aztán megfeszülnek az izmaid, ő próbál ellenállni, de még így is háttérbe szorul a küzdelmek minden mással egyetemben. Abban a pillanatban egy dolgot érzel: korlátlan hatalmat. Semmi mást. Megmaradt az a pillanat. Azt hittem, büntudatom lesz majd miatta, de nincs. Csak ámulok.”²⁹

A sorozat egyik legfigyelemreméltóbb aspektusa az, ahogy a technológiai korban élő romantikus szellemet szemlélteti. A romantika mindig is a maga kora nyelvén beszélt. Részben ezért hisszük azt, hogy a romantika kora véget ért: a nyelv idővel megváltozott.

A neoromantikus műfaj két legjelentősebb filmalkotása azonban kétségkívül a Harcosok klubja és a Holt költők társasága. A Harcosok klubjában, ami ugyanabban a hónapban került a mozikba, mint az Amerikai szépség, Edward Norton egy fiatal dolgozót alakít, akit a modern kapitalizmus ketrece az örületbe hajszol. A film egy ősi üvöltésben kifejeződő rousseau-i és nietzschei lázadás története. A Harcosok klubjának előfeltevése, hogy a fiatal férfiak a rendszer árvái, elfeledettek, kizsákmányoltak és eltaposottak. Szabadnak születtek, mégis béklyók közt élnek. „Mint oly sokan – magyarázza Norton –, én is az ikeás fészekrakóőszton megszállottja lettem.”

Az egyetlen mód a rendszer által elhalványított szabadság és jelentésteliség újrafelfedezésére a bennük élő ősi, törzsi lángok újbóli felszítása, először az egymás elleni, majd maga a rendszer elleni küzdelem.

Norton alteregója, Tyler Durden így magyarázza:

A legerősebb és legbölcsebb férfiak állnak itt körülöttem. Sok nagy lehetőség, ami pocsékba megy. Az egész elkúrt nemzedék benzint tölt, kaját tálal, vagy nyakkendő s rabszolgának állt. Reklámok parancsára kocsikra gyűjtünk, melózunk, hogy legyen pénzünk a sok felesleges cuccra. A történelem zabigyerkei vagyunk. Nincs se célunk, se helyünk. Nincs se világháború, se válságunk. A mi háború, szellemi háború. A mi válságunk az életünk. A tévé elhitette velünk, egy szép napon milliommok, filmsillagok és rocksztárok leszünk. Pedig nem leszünk. Erre lassan rádöbbenünk. És nagyon, nagyon berágunk.

A Harcosok klubjának másik tanácsa: „Elutasítom az anyagi javak fontosságát hangsúlyozó értékrendet.”³⁰

Ezután pedig ott volt a Holt költők társasága, amiben szigorú szabályok szerint működő bentlakásos iskolában fiatal emberek egy csoportja arra törekszik, hogy levesse magáról a szokások béklyóját, és dacoljon annak az elnyomó rendszernek a hatalmával, amit öröklött. Mégis miként látnak hozzá ennek megvalósításához? Azoknak a romantikus költőknek a műveit (és a későbbi transzcendentalisták zagyvaságait) felkarolva, akik két évszázaddal korábban háborút hirdettek a felvilágosodás ellen!

A film azzal kezdődik, hogy a diákok egy formula mentén tanulják a költészet kiértékelését, a „formai tökélyt a grafikon vízszintes tengelyén” ábrázolva, a „jelentőségét pedig a függőlegesen”, így láthatóvá téve, hogy „mennyire értékes az adott vers”. Ez szinte már olyan, mintha a rendszer rálelt volna a maga lélektelen válaszára August Wilhelm Schlegel költő kérdésére: „Mit bizonyíthat egy költemény?” John Keating, a diákok Robin Williams által megformált új, karizmatikus tanára azt mondja a fiúknak, hogy tépjék ki a bevezetést a költészet tankönyvükből.

Arra buzdítja tanítványait, hogy álljanak meg, és magukban keressék az értelmet és a tekintélyt: „Fiúk, igyekezzenek megtalálni a saját hangjukat!

Mert minél később kezdik el keresni, annál kisebb az esélyük, hogy megtalálják. Thoreau szerint: »A legtöbb ember csöndes elkeseredésben éli az életét.« De maguk ne törődjenek bele! Törjenek ki!”

Amikor az egyik diák egy régi évkönyvben felfedezi, hogy Mr. Keating tagja volt valaminek, amit úgy hívtak: Holt Költők Társasága, Mr. Keating a következőt mondja neki: „Nem, Mr. Overstreet, nem néhány »srác«, nem önképzőkör voltunk, hanem romantikusok. És ezeket a verseket úgy ízlelgettük cseppenként, mint a mézet. A lelkek szárnyaltak, a nők elaléltak, az istenek születtek, uraim, nem utolsó időtöltés ez, mi?”

Így megihletve a fiúk mindenféle zűrbe keverednek. Neil, a banda feje megfogadja Thoreau mondását: „Felszámolni mindazt, ami nem volt élet; hogy ne a halálom óráján döbbenjek rá, hogy nem éltem.” Az apja kívánsága ellenére, aki azt szeretné, hogy orvos váljon belőle, úgy dönt, hogy inkább színész lesz. „Mióta csak élek, most először tudom, hogy mit akarok. És most először meg is csinálom! Mindegy, mit szól hozzá az apám! Carpe Diem!”

Minden rosszra fordul, és Neil végül kétségbeesésében öngyilkosságot követ el, így tiltakozva az ellen, hogy eladja magát a rendszernek. Mr. Keatinget kirúgják, de a megmaradt fiúk azzal tisztelegnek előtte, hogy az asztalukra állva kiáltják: „Ó, kapitány! Kapitányom!”

A film során feltehetően minden vitás helyzetben Mr. Keating oldalára állunk. Amikor a köpcös igazgató megdorgálja az unortodox nevelési módszerei miatt, Mr. Keating így vág vissza: „Én azt hittem, hogy a fő cél az önálló gondolkodásra nevelés.” Mire az igazgató: „Ebben a korban? Ne nevetessen! Hagyomány kell nekik. Fegyelem. Felkészítés az egyetemre, a többi jön magától.”³¹

Feltételezhetően ennél a pontnál már tanácstalanok vagyunk. Az igazgatónak azonban igaza van, vagy legalábbis nem téved akkorát, mint Mr. Keating. Bizonyára Mr. Keatingnek van mit tanítania az öregeknek arról, hogyan lehet az oktatást érdekessé és szórakoztatóvá tenni. Ő azonban valójában nem azt tanítja a fiúknak, hogy maguk gondolkozzanak. Arra tanítja őket, hogy fogadják el azt a romantikus parancsot, miszerint az igazságot – legalábbis az egyetlen olyan igazságot, ami számít –

önmagunkban kell keresnünk. Nem arra tanítja őket tehát, hogy maguktól gondolkodjanak; hanem arra, hogy egyáltalán ne gondolkodjanak. A Holt költők társasága voltaképpen egy rock and roll-szám mínusz rock and roll.

Mindez azért lényeges, mivel az ilyen filmek nem pusztán visszatükrözik, hanem formálják is a kultúránkat, hangot és megerősítést szolgáltatva. A minden idők legkiválóbb „iskolás filmjének” megszavazott Holt költők társasága komoly hatást gyakorolt nem csupán az átlagemberek oktatásról vallott felfogására, hanem arra is, hogy az oktatók miként tekintenek önmagukra.³²

Meg kell jegyezmem, hogy az elgondolás, miszerint a vámpirikus politikai vagy gazdasági rend kiszipolyozza az emberiség életerejét, többnyire a baloldal kedvelt toposza, és Hollywood is gyakorta él ezzel a képpel. Más kultúrákban és más korokban azonban ez a romantikus szellemiség eltérő – vagy legalábbis állítólag eltérő – formákat öltött. Az amerikai Délen a déli agrárköltők és -írók határozottan konzervatív beállítódásúak voltak, a kapitalizmust, a demokráciát és a tömegkultúrát illető kritikájuk azonban nyugodtan jellemezhető romantikusnak. A Szovjetunióban az írók és az értelmiségiek – akik Oroszország Anyácska romantikus és vallásos szellemiségének helyreállítása után sóvárogtak – sem voltak feltétlenül a szabadpiac szerelmesei. A marxizmussal sterilizált világ számára szerették volna helyreállítani a termőföld, a természet, az egyház és a hagyomány dicsőségét. A náci alámerültek a romantikába és a romantikus elképzelésekbe, amik még a kereszténység előtti teuton ősatyák homályos mítoszaiig nyúltak vissza. Az indiai hindu nacionalisták nehezen illeszthetők be a mi bal-jobb felosztásunkba (már amennyire meg tudom állapítani), ugyanakkor az a régen és most is felfedezhető törekvésük, ami arra irányul, hogy a népről, szokásokról és nemzetről vallott ősi nézeteiket felemeljék az olyan „idegen” nézetek fölé, mint amilyen a kapitalizmus és a szocializmus, tökéletesen illeszkedik a romantikus hagyományok sorába. Ahogy pedig azt majd egy következő fejezetben látni fogjuk, a romantikus nacionalizmus – amennyiben kártékony – manapság teljes egészében az amerikai jobboldal döglesztő mocsarában tenyészik.

EZ NEM BYRONI?

A romantikus regények klasszikus szereplője a byroni hős. Számos byroni műben, amelyek közül a leghíresebb Childe Harold zárándokútja, a főszereplő a múltban elkövetett hibáinak emlékei által gyötört, lázadó lélek, aki elhatározza, hogy kijavítja a dolgokat, vagy legalábbis vezekel a tévedéseiért. Temérdek olyan sablonos karakter juthat most az eszünkbe filmekből és tévésorozatokból, akikre illik ez a leírás. A mélabús vámpír lelki archetípusa (Angel, Vámpírnaplók, Alkonyat) jó példa erre. Martin Blank az Otthon, véres otthon című filmből klasszikus byroni figura, aki igyekszik helyesen cselekedni, mivel a hivatása erkölcstelenségre sarkallta. Brad Pitt, Clint Eastwood és Mel Gibson rendre byroni alakokat formálnak meg az olyan filmekben, mint például a Szenvedélyek viharában, a Harag, a Nincs bocsánat vagy a Halálos fegyver.

A byroni hős egyik fő jellemzője, hogy olyan férfi, aki „a saját szabályai szerint játszik”. Többnyire ez kerül elő akkor is, amikor meg akarjuk határozni, hogy mit értünk hős alatt. Lenyűgöző példákkal szolgálhat erre, hogy miként változott meg a Mohamedről vallott felfogás a romantikus korszakban. A keresztény Európában mindig is nagyra becsülték a mártíromságot. Feláldozni az életünket dicséretes cselekedetnek számított, amennyiben ezt a nagybetűs Igazság kedvéért, legfőképpen a keresztény hitért tettük. (Az országunkért áldozni életünket szintén dicséretes tettetnek számított, bár gyakran ezt csak a vallásos önfeláldozás másik formájának tekintették. Lásd Jeanne d’Arc esetét.) Ám amint azt Isaiah Berlin megállapítja, az 1820-as évekre „egy olyan világnézettel találjuk szembe magunkat, ahol a tudatállapot, a motiváció jóval fontosabb, mint a következmények, a szándék jóval fontosabb, mint a hatás”.³³

Voltaire Mahomet című színdarabjában a próféta – Berlin szavaival élve – úgy jelenik meg, „mint egy babonás, kegyetlen és fanatikus szörnyeteg”.³⁴ Voltaire-t valószínűleg nem különösen foglalkoztatta az iszlám hit; így próbálta megkerülni a cenzorokat, hogy támadást intézhessen a szervezett vallás, kiváltképpen a Franciaországban igencsak elterjedt katolicizmus ellen. Az 1840-es évekre, a romantikus korszak csúcsán, Mohamed a hősies akarat megtestesítőjévé vált. Thomas Carlyle Hősökről című regényében Mohamed „a Természet nagy kebléből kikerült tüzes tömege az Életnek”. Valószínűleg Carlyle sem törődhetett túl sokat a Koránban szereplő hitelvekkel. Mohamedben a radikális elköteleződését csodálta. A muszlim

próféta kiváló példaként szolgált ahhoz a bírálathoz, amit Carlyle a „megvéthedt [...] másodrangú századdal” szemben kívánt megfogalmazni.³⁵

Manapság az erő és az akarat ilyen fokú fetisizálása viszi a prímet a kultúrában. Ez kellő magyarázatot nyújt a Donald Trumpot övező személyiségkultusról, a sportolók és a hiphopikonok megszámlálhatatlan rajongójáról, nem is beszélve az irigykedő csodálattal vegyes célozgatásokról, amelyeket gyakran hallhatnak Mohamed szélsőséges követői.³⁶

A Haragban a világgal című filmtől kezdve egészen a főzőműsorokig az a férfi – vagy időnként az a nő –, aki a saját szabályai szerint játszik, még ha ez a szabályrendszer gonosz is, az amerikai popkultúra sablonkarakterévé vált. Batman, vagyis a Sötét Lovag nem gonosz, de ettől még egy önbíráskodó, aki a saját szabályait követi. Hogy hangzik az úttörő képregényhős Rozsomák szlogenje? „Én vagyok a legjobb abban, amit csinálok, de az, amit csinálok, nem épp a legkellemesebb.” A kultikussá váló klasszikus képregényben, a Watchmenben Rorschach mottója így szól: „Sose alkudj meg! Még az Armageddon küszöbén se!”³⁷ A Dexter című regényben és a Showtime tévésorozatban kapunk egy brutális sorozatgyilkost, aki megtalálta a módját, miként éljen önmagával „Harry kódját” követve, amit az elhunyt apjáról nevezett el (aki szellemként tűnik fel végig a sorozatban). A kódja szerint addig nincs vele semmi baj, amíg más sorozatgyilkosokat gyilkol (és néha olyanokat, akik esetleg igazságszolgáltatás elé állíthatnák). Omar az HBO Drót című sorozatában ragaszkodik ahhoz, hogy csak más drogkereskedőket és gengsztereket raboljon ki és gyilkoljon meg, mivel „egy férfinak legyen tartása”. „A Hegy” a Trónok harcából azt magyarázza, hogy míg nem jelent gondot számára az ártatlanok lemészárlása, a lopástól viszont tartózkodik, „mivel egy férfinak legyen tartása”. Később mégis lopásra vetemedik, de a közönséget ez hidegen hagyja.

A Totál szívásban, ami vitathatatlanul a világ legjobb tévésorozata,³⁸ Vince Gilligan, a sorozat megalkotója, elkészítette a krónikáját annak, ahogy egy férfi tisztessége a magasból a mélybe hullik. Az volt az elképzelés, hogy a sorozat megmutatja, hogyan válik Mr. Chips a Sebhelyesarcúvá.³⁹ Gilligan

ezt sikerrel valósította meg, de csak azután, hogy a nézőközönséget is elcsábította és megrontotta: mire a történet véget ért, a rajongók már nem gyilkos drogdílerként gondoltak Walter White-ra. Egyébként is neki szurkoltak.

Az ilyesfajta Énlovagok, a saját szabályaikért küzdő harcosok közül sokan végzik holtan ezekben a történetekben. Annak a gondolatnak a mártírjaiként, hogy „a saját módomon intéztem”. Mindez nagyon hasonlónak tűnhet az eredeti romantikusokhoz és a belső iránytűként szolgáló fényből fakadó hősiességről vallott elképzelésükhöz.

*

Amit egykor a hős egyetlen nemes motivációjaként tartottak számon – a rajta kívül található jó eszméjét –, azt lecserélték arra, amit az ír filozófus, David Thunder „az integritás tisztán formális elgondolásának” nevez. Thunder szerint „a tisztán formális elgondolás lényegében az ágens vágyainak, cselekedeteinek, meggyőződéseinek és értékeléseinek formája vagy szerkezete tekintetében belső konzisztenciát igényel”. Hozzáteszi, hogy a tisztán formális integritás esetében a személy „gonosz ügyek vagy elvek mellett is elköteleződhet, és magáévá teheti a hasznosság elvét, vagy akár felmentheti magát az erkölcsi törvények alól, amennyiben ezek a törvények akadályozzák a céljai elérésében”.⁴⁰

Ha tehát a ragaszkodunk a szabályainkhoz, bármit is teszünk, hősnek mutatkozunk. Ez a fajta gondolkodás vezetett ahhoz, hogy Hannibal Lecter – egy olyan alak, aki brutálisan gyilkol meg, majd fogyaszt el (!) ártatlan embereket – afféle népi hősnek tűnhet az emberek szemében. A bárányok hallgatnak című filmben elbűvölő szörnyetegként jelenik meg, akinek nem jelent gondot az emberevés, míg, ahogy mondja, „a modortalanság kifejezetten taszító számomra”. A Hannibal című filmsorozatban a közönség csodálattal adózik a kannibál ínycsiklenek, aki fittyet hány a polgári erkölcsnek, helyette előnyben részesíti a gótikus gasztronómiával megspékelt dzsungeltörvényeket, és aki egyszerre barbár és nemes vadember, aki csak a saját dolgával törődik.

A TÖRZSI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS VONZEREJE

Miért ragadják meg a filmek és egyéb modern mítoszok annyira a képzeletünket? Aki rendelkezik egy kis középiskolai színjátszó tapasztalattal, valószínűleg ismeri a „hitetlenség szándékos felfüggesztése” frázist. A kifejezést a költő Samuel Taylor Coleridge alkotta meg a William Wordsworth költőtársával közösen írt úttörő munkájukban, a Lírai balladákban, amit széles körben az angol romantikus mozgalom elindítójaként tartanak számon. A hitetlenség szándékos felfüggesztésének gondolata – amint azt Coleridge kifejtette – kettős. Coleridge hozzájárulása abban állt, hogy hangot adott az irracionális képzeletünk „belső természetének”, valamint olyan természetfeletti karaktereket alkotott, amelyek kellően valóságosnak látszanak az olvasó szemében. Wordsworth az ellenkező irányból közelített a kérdéshez. Az ő feladata az volt, hogy „az újdonság varázsával vértessze fel a hétköznapi dolgokat, valamint, hogy a természetfelettihez hasonló érzetet keltsen az olvasóban”.⁴¹

Coleridge tehát azt a feladatot kapta, hogy a valódiság látszatát kölcsönözze a természetfelettinél, míg Wordsworth felelt azért, hogy a valóság természetfelettinél tűnjön. Ezt a két megközelítést kombinálva nemcsak a panteizmust, hanem egyben a romantikus művészet teljes skáláját kapjuk kézhez. A hétköznapiak varázslatosak, és a varázslat körbevesz bennünket.

Ami azonban igazán érdekel engem a hitetlenség szándékos felfüggesztésével kapcsolatban, az épp az egész szándékolatlansága. Senki sem csak akkor sétál be egy színházba, nyit ki egy könyvet vagy játszik le egy dalt, ha előtte észszerűen elkötelezte magát a hitetlensége felfüggesztése mellett. A „költői hit” – mint a belső természetünk egyik jellegzetessége – már eleve adott. Ebben az értelemben véve a költői hit egyáltalán nem különbözik a hit egyéb formáitól. Amikor egy hívő belép egy templomba, egy mecsetbe vagy egy zsinagógába, nem kezdi magát racionálisan gyözködni arról, hogy higgyn; a hit programja már eleve telepítve és futtatva van benne. A hitünk olyan, mint a látásunk, a tapintásunk vagy a hallásunk: nem szoktuk ki-be kapcsolgatni; a motor folyamatosan jár. Ez ősi huzalozás.

*

Igazán lenyűgöző, hogy az erkölcsi elvárásaink a művészet világában mennyire különbözőek a minket körülvevő valódi világban támasztott

elvárásainktól. Azok, akik a munkahelyünkön vagy az élelmiszerboltban vagyunk, többnyire egy mesterségesen létrehozott szabályrendszer alapján játszanak: a civilizáció szabályrendszerén. Ám a modort, a szokást és a törvényt szem előtt tartó személyiségünk alatt – vagy talán mellette – egy másik lény lakozik. Mindnyájan hallottuk azt a kifejezést, hogy egyes filmek, regények vagy zeneszámok „elragadtak” bennünket. Az „elragadtak” talán nem a legjobb kifejezés. A „felszabadítottak” talán közelebb vinne bennünket a lényeghez. A komikusok és a poppszichológusok gyakran emlegetik a „bennünk élő ősembert”. Azért olyan vonzó az elgondolás, mert úgy érezzük, van benne egy nagy adagnyi igazság. A külső civilizációs rétegek alatt egy jóval ősbibb én rejtőzik, ami bonyolultnak és mesterkéltnek érzi a körülötte található világot. Noha ősi énünk nem a nemes vadember, mégis jóval autentikusabb személyiségnek érzi magát annál, mint aki keményen dolgozik és a modern társadalom szabályai szerint játszik.

A mozi erkölcsi univerzuma időnként tényleg tükrözi a való világot, de a képernyőn felbukkanó szereplők gyakorta inkább a belső vademberünk erkölcsi univerzumának megfelelő módon cselekednek. Olyan, mint egy tudományos fantasztikus film egyik jelenete, amelyben a főszereplő lefilmez embereket, és azzal szembeél, hogy az emberek, akiket felvett, másképp néznek ki a felvételen, mint ahogy a saját szemével látta őket.⁴² A művészet a valóságnak azt a szeletét ragadja meg, aminek a létezését hajlamosak vagyunk tagadni a minket körülvevő „való világban”. A regényekben, a filmekben, a tévében, a rapzenében, a videojátékokban és a megosztott kultúránk szinte valamennyi egyéb szegmensében az elbeszélés erkölcsi nyelve szinte teljes egészében eltér a szélesen vett társadalom erkölcsi nyelvétől.

Például jogosan tanítanak bennünket arra, hogy verekedni, lopni és másokat megkínózni helytelen dolog. Ezek és az ezekhez hasonló szabályok szinte minden félig-meddig tisztességes civilizáció alapját képezik. Mégis, szinte minden alkalommal, amikor akciófilmet nézünk, olyanoknak szurkolunk, akik megszegik ezeket a szabályokat. Imádom a rablókról szóló filmeket, de nem gondolom, hogy a bankrablás dicséretre méltó cselekedet volna. Általános szabályként teljes mértékben elutasítom a nézeteltérések és a sértések megtorlásának erőszakos elintézési módját. Ám az a John Wayne,

aki nem küldi a padlóra azt, aki őt sértegette, nem is lenne igazi John Wayne.

*

Vegyünk egy szélsőséges példát: a kínzást. Az elmúlt két évtizedben Amerikát egy intenzív és szenvedélyes vita kavarta fel azt illetően, aminek a használatát a kritikusai kínzásnak, a védelmezői pedig „hatékony kihallgatásnak” nevezik. A kínzás sok ellenzője ki nem mondva azt állítja, hogy az rosszabb, mint az emberölés. Végére is azt senki sem vitatja, hogy előfordulnak olyan alkalmak, amikor az államnak hatalmában áll gyilkolni. Na de megkínozni valakit? Azt soha. Még egy ketyegő időzített bomba esetén sem. Annak érdekében, hogy fenntarthassák ezt a szélsőséges álláspontjukat, a kínzás ellenzői kénytelenek amellet érvelni, hogy a kínzás „sosem hatékony”.

Ez kétségesnek mutatkozik abban, amit való életnek nevezünk, a híresen liberális Hollywood szerint viszont teljes képtelenség. A Steven Bocho-féle New York rendőrei számos televíziós tabut megdöntött, de a legkevésbé értékelt mégis csak az volt, hogy nyíltan jóváhagyta a gyanúsítottak veréssel történő kifaggatását. A Férfias játékokban Harrison Ford térden lő egy férfit, hogy kiszedje belőle a szükséges információt. Az öreg hölgy és a testőrben a titkos ügynök, Nicolas Cage a szolgálati fegyverével szétlövi egy emberrabló ujját. A bevetés szabályaiban Samuel L. Jackson kivégez egy rabot, hogy egy másikat beszédre kényszerítsen. A Ponyvaregényben örömmel vesszük fontolóra a Ving Rhamest megerőszakoló „mindjárt kifingó csatornatöltelék” szenvedését („Kicsipkézem a valagad!”). A 24 című sorozatban Kiefer Sutherland rutinszerűen vetett be kínzást, ha a segítségével elejét vehette egy közelgő fenyegetésnek. Mindannyiszor a közönség nagy meglegedésére.

Amikor felfüggesztjük a hitetlenségünket, egyben a külvilág szokásainak és törvényeinek való megfelelésünket is felfüggesztjük. Ehelyett az agyunk jóval primitívebb részeit vesszük használatba, amelyek a helyes és helytelen kérdését a „mi” és „ők” kérdésre redukálják. A mítoszaink továbbra is elkísérnek bennünket a mozivászonon, és a törzsi igazságszolgáltatásra irányuló érzékünkre apellálnak. A moziba még ennek a világnak a polgáraként lépünk be, de amint leülünk, a szellemi dzsungel lakójává

változunk, ahol abban a pillanatban, ahogy kihunynak a fények, az erkölcsünk rögvest törzsivé válik.

A család térvesztése a barbársággal szemben

A könyv első részében hosszan kitértem arra, milyen létfontosságú szerepet töltenek be az intézmények egy pluralista társadalomban. Az intézmények olyan szabályok és szokások, amelyek segítségével az emberi csoportok az államon kívül is önszerveződhetnek és együttműködhetnek. Innen ered a „közvetítő intézmények” kifejezés – azok a formális és informális szervezetek, szokások és szabályok, amik „közvetítenek” az egyén és az állam közti térben, és amit gyakran csak „civil társadalomként” emlegetünk. Ez nem más, mint a munkahely, az egyház és a közösség világa. A civilizáció és az egyéni életünk nagy része ebben a térben zajlik.

Akárhonnan nézzük, minden társadalom legfontosabb közvetítő intézménye a család. Az egészséges, jól működő családok képezik a társadalmi siker elsődleges forrásait. Az egészségtelen, diszfunkcionális családokban rejlik a társadalmi hanyatlás elsődleges oka. A család az az intézmény, ami belőlünk, a természetünknel fogva barbárnak született egyénekből – remélhetőleg – tisztességes polgárt farag. Szó szerint a család civilizál bennünket. Még mielőtt valamilyen közösségbe, vallásba, osztályba vagy nemzetbe kerülnénk, egy családba születünk, és hogy ez a család miként formál bennünket, az nagymértékben meghatározza, hogy ki is lesz belőlünk.

Az egészséges család a civil társadalom sarokköve. A legfontosabb közvetítő intézmények közül több is nem csupán az egyénekhez kapcsolódik, hanem a mögöttük álló családokhoz is. Ha valamikor megvizsgálnánk azt a kérdést, hogy bármelyik virágzó iskola, kisváros, sportbajnokság, templom, mecset, zsinagóga vagy szinte bármelyik másik nem-kormányzati működtetésű civil rendezvény vagy hagyomány miért működik ilyen jól, a válasz szinte kivétel nélkül magában foglalná bizonyos családok részvételét, amelyeket többnyire néhány határozott nő vezet, kiegészítve engedelmes férjek és apák csapataival.

„A kapitalizmus – így Joseph Schumpeter – nem pusztán azt jelenti, hogy a háziasszonyok a borsó és a bab közötti választással hatást gyakorolhatnak a termelésre; de nem is azt, hogy a fiatal emberek eldönthetik, hogy egy gyárban vagy egy gazdaságban kívánnak-e dolgozni; sem azt, hogy az üzemvezetők rendelkeznek némi beleszólással abba, hogy mit és hogyan termeljenek. Egyfajta értékrendet, az élethez való sajátos hozzáállást, egyfajta civilizációt jelent [...]”¹ Ez az értékrend, élethez való hozzáállás és civilizáció a családban veszi kezdetét, amelyet hagyományosan egy házasságban élő férfi és nő, valamint a gyermekeik csoportjaként határozzunk meg.

Ez a rendszer viszont felbomlóban van. A család mint a civilizáció motorja súlyos válságba került. Bizonyos értelemben a család felbomlása kicsiben jól szemlélteti a nagy általánosságban megfogalmazott érveim. A polgári erkölcs sok kritikusának valóban igaza van, amikor azt mondja, hogy a nukleáris család – egy férfi, egy nő, egymással összeházasodva – nem természetes jelenség. De nem is teljesen természetellenes. Ám az is igaz, hogy a történelmi és antropológiai feljegyzések a család legkülönbözőbb formáiról adnak számot. A családról vívott szellemi háborúban mindkét oldalon felsorakozó küzdőfelek hajlamosak naturalista érvelési hibát elkövetni: azt feltételezve, hogy ha valami „természetes”, az már rögvest helyes és jó is egyben. Sok tradicionalista ragaszkodik ahhoz, hogy a nukleáris család az „Isten szándékának megfelelő” természetes családmódel. A család megszervezésének és a róla való gondolkodás új módozatainak támogatói rámutatnak, hogy a világban számos különböző módon szerveződtek családok, és hozzáteszik, hogy ezek a sokféle családformák ugyanúgy természetesek.

De függetlenül attól, hogy természetes-e vagy sem, megfelel a leglényegesebb szempontnak: a nukleáris család működik.

Ám még mielőtt megvizsgálnánk ezt a szempontot – gyorsan és összefoglalásszerűen –, át kellene tekintenünk azt a világot, amiből érkezünk.

A nem-emberi főemlősök változatos szexuális dinamikával büszkélkedhetnek. A gorillaközösségekben az alfahím közösül az összes nőténnyel. A csimpánzok között többnyire a szabadon mindenkivel elv

érvényesül, a hímek egymással versengenek, hogy annyi partnerrel tudjanak szexuális kapcsolatot létesíteni, amennyivel csak lehetséges. Mindkét faj esetében a hímek és nőtények közti méretkülönbség e szexuális politikák egyik tünete. A hímeknek le kell győzniük a többi hímét, hogy alfává váljanak, vagy hogy övék legyen az első menet a legkívánatosabb nőtényekkel. Körülbelül 1,7 millió évvel ezelőtt emberi őseink kezdtek eltérni ettől a normától, és a nemek közti méretbeli különbség valamelyest csökkenni kezdett (habár még mindig megfigyelhető). „Ez a fajta méretváltozás szinte biztosan annak a jele, hogy a hímek közti versengés mértéke csökkent, mivel megkezdődött az átmenet a párkötődésű rendszer felé” – írja Nicholas Wade a *Before the Dawn: Recovering the Lost History of Our Ancestors* című művében.² A párkötődést nyugodtan nevezhetünk természetes vagy primitív monogámiának.

Ugyanakkor már a csimpánzoknál is felfedezhető egyfajta lopakodó monogámia. A nőtényeket ugyan kötelezhetik arra, hogy minden hímmel közösjenek, ám miután eleget tettek ennek a kötelességüknek, hajlamosak kiválasztani egy kedvenc férfit „hitvest”, akivel több időt töltenek együtt. A peteérés késleltetése érdekében akár heteken át is együtt lehetnek velük az erdőben, ezzel pedig megnövelik az esélyét annak, hogy a választott partnerük érjen el sikert.

Emberi őseink a párkötődéssel továbbfejlesztették ezt a rendszert. Ennek az adaptációnak többek között az volt az egyik előnye, hogy minden férfinak – vagy legalábbis a korábbinál sokkal többnek – esélye nyílt a reprodukcióra, ami jóval nagyobb társadalmi békét és stabilitást hozott a primitív társadalmak számára. Ily módon a primitív monogámiára tekinthetünk úgy, mint ami fajként sikerre vitte az emberiséget. Azzal, hogy kivettük az egyenletből a többi férfivel való folyamatos küzdelem szükségességét, és minden férfi ösztönözve lett arra, hogy a csoportot (különösen a saját ivadékát) védelmezze, a férfiak sokkal együttműködőbbé váltak, és készek mutatkoztak áldozatot vállalni a törzsükért (vagy – pontosabban fogalmazva – a csapatukért vagy a csoportjukért). Az evolúció szempontjából a párkötődés vegyes áldással járt a nőkre nézve. „A nőknek – írja Wade – le kell mondaniuk arról, hogy a közösség összes kívánatosabbnak tűnő férfiával közösjenek, és a reprodukciós képességüket csupán egyetlen hím génjeire kell korlátozniuk. Másrészt így

értelemszerűen egy olyan fizikai védelemre, valamint bizonyos fokú ellátásra tesznek szert, amely rájuk és a gyermekeikre is kiterjed.”³

De itt van a kutya elásva: a párkötődés nincs úgy beprogramozva ösztönrendszerünkbe, mint például a harcolj-vagy-fuss ösztöne. A monogámia természetes – kivéve, amikor nem. Ez hajlam, nem pedig belső kényszer. A kultúra, a törvény, az anyagi körülmények – és olykor a pusztai lehetőségek – könnyedén felülírhatják ezt a valós, ám gyakran gyengének mutató evolúciós ösztönzöt. Ugyanakkor egy olyan világban, ahol kevés ember élte túl a harmincéves kort, elképzelhetetlennek tűnt az a gondolat, hogy ötven, hatvan vagy hetven éven át kötődjünk egyetlen emberhez.

Bármilyen formát öltön is, a házasság társadalmi konstrukció, mesterséges intézmény és kulturális adaptáció. Például bizonyos területeken, ahol szűkösek az erőforrások, a társadalmak poliandriát fejlesztettek ki – vagyis azt a gyakorlatot, amiben egyszerre egy feleség és több férj vesz részt. Ez bevett gyakorlat volt Kína és Tibet hegyi közösségeiben. Sokkal gyakoribb azonban a poligínia, a poligám házasságnak az a formája, amelyben egy férfinak egyszerre több felesége van. Az egyik általánosan idézett becslés szerint a történelem során az emberi társadalmak közel 85 százaléka hivatalosan is többnejű volt, vagyis engedélyezve volt az úgynevezett feleségvármények tartása.⁴ Ez a gyakorlat továbbra is széles körben elterjedt a muszlim világban és Afrikában.

Vagyis a többnejűség természetes – kivéve, amikor nem. Ha a Biblia Istenének szándékát tekintjük, azt kell mondanunk, hogy Ábrahám, Jákob, Dávid és Salamon dacoltak Isten akaratával. (Mindeközben Jézus figyelemre méltóan elhallgatta a témát, habár létezik néhány olyan megjegyzése, ami azt sugallja, hogy ellenezte.)

De térjünk vissza a lényegesebb kérdéshez. A monogám házasság, ami meghatározza a nukleáris családot, társadalmi szempontból jobban működik (bár azt nem mondhatom, hogy minden egyes ember számára megfelelőbb gyakorlat). Azok a társadalmak, ahol a monogámia a norma, gazdaságilag jóval termékenyebbnek, politikailag demokratikusabbnak, társadalmilag stabilabbnak mutatkoznak, és elfogadóbbak a nők jogait illetően.

A monogám társadalmakban élő férfiak gazdaságilag jóval termékenyebbek, mint a poligám társadalmakban élő férfiak, mivel minden nő férfi érdekelt a saját családja jólétében, és az ilyen társadalmakban eleve több család létezik. A kiterjedt poligínia hajlamos destabilizálni a férfi lakosságot, mivel a fiatal, szegény férfiak egyre kétségbeesettebben vágyakoznak szexuális kapcsolat után. Eric D. Gould, Omer Moav és Avi Simhon a *The Mystery of Monogamy* [A monogámia rejtélye] című tanulmányukban szemléltetik, hogy a poligínia olyan társadalmakban üti fel a fejét, amelyeket nagyfokú egyenlőtlenség jellemez, ahol a vagyon fokmérője nagyrészt még a természetes erőforrások birtoklásán alapul, különösképpen a földtulajdonon. Azokban a társadalmakban, ahol a vagyon fokmérője az emberi tőkén – találékonyságon, innováción stb. – alapul, a házasságpiacot a minőség utáni kutatás határozza meg (férfiaknál és nőknél egyaránt), míg azokban a társadalmakban, ahol a vagyon alapja a földbirtokok mértéke, a piacot szigorúan a férfiak mennyiségre történő összpontosítása jellemzi. „Mindenekelőtt – írják – a modern gazdaságok tanult férfitjai kezdik egyre inkább értékelni a tanult nőket, akik képesek tanult gyerekeket nevelni, ami a házasságpiacon oly mértékben megemeli a tanult nők értékét, hogy a tanult férfiak már inkább választanak egyetlen tanult feleséget, mint egyszerre több tanulatlant.”⁵

Ez minden bizonnyal túlságosan leegyszerűsítő. Más történelmi, vallási és kulturális tényezőknek is szerepet kell játszaniuk egy olyan intézményben, amely a bolygó nagy részét lefedi, és amely így vagy úgy, de szinte az összes ősi társadalomban is jelen volt. Mindenesetre Gould és kollégái helyesen állapítják meg, nem véletlen, hogy a monogámia minden gazdaságilag fejlett demokratikus társadalomban normaként szolgál. Lehetetlen kideríteni, hogy a hagyományos nukleáris családmódel mennyiben volt felelős az elmúlt háromszáz év társadalmi és demokratikus stabilitásáért és gazdasági növekedéséért, ahhoz azonban kétség sem férhet, hogy jelentős szerepet játszott bennük. A házasság intézménye, ahogy azt társadalmi és személyes szinten ismerjük, befektetett munkát igényel. Ahogy a kapitalizmus is annak köszönheti a fennmaradását, ahogy beszélünk róla, épp így áll a dolog a házassággal is.

Gyakorlati szempontból semmi kifogásom az ellen az állítás ellen, miszerint a monogámia természetes, vagy hogy összhangban áll Isten

tervével, mivel fontos módja annak, ahogy a civilizációk beszélnek az elrendezettnek tekintett kérdésekről. A monogámia eszményének megkérdőjelezhetetlenné tétele egyszerűen jó ötletnek tűnik számomra, még ha az őszinteség meg is követeli, hogy elismerjük, mit is csinálunk tulajdonképpen. Hasonlóképpen a gyilkosság és a nemi erőszak természetellenesnek bélyegzése a módja annak, hogy a megérdemelt szidalmakkal árásszuk el az ilyen cselekedeteket, holott – amint azt korábban láttuk – korántsem természetellenesek. A házasságtörés teljesen természetes jelenség, mégis fontos normák megsértéseként kezeljük, hogy a minimumra szorítsuk vissza ezt a szokást. „Nagyon gyakran ezek a dolgok, amelyeket »természetellenesnek« ítélnék, olyanok, amelyekről tudjuk, hogy ha nem foglalkoznánk velük, virágzásnak indulnának” – írja Robin Fox a *The Tribal Imagination: Civilization and the Savage Mind* [A törzsi képzelet: A civilizáció és a barbár tudat] című könyvében.⁶ Azért tiltjuk és ítéljük el a többnejűséget, mert tisztában vagyunk vele, hogy ha nem tennénk, sok férfi a gorilla unokatestvéreinket és az emberi őseinket utánozná, és háremet hozna létre.

Amikor tehát azt állítjuk, hogy a hagyományos házasság „természetes”, tulajdonképpen arra gondolunk – vagy legalábbis arra kellene gondolnunk –, hogy ez a „normális”. A hagyományos házasságot az évszázadokon átívelő próbálkozások és tévedések révén tettük normálissá, mivel megszámlálhatatlan nemzedéknyi bölcs ember jutott arra a felismerésre, hogy a társadalom szempontjából ez a legjobb gyakorlat. Ezen évszázadok során az intézmény tetejére szép lassan rárakódtak a törvény, a hagyomány és a szokás rétegei. Oly régen vált dogmává, hogy már el is felejtettük a mellette szóló érveket. Ám ahelyett, hogy tiszteletben tartanánk ezt az idők próbáját kiállt értéket, inkább az értelem beretvájának vetjük alá. Tekintettel arra, hogy nem érzékeljük – vagy elfelejtettük – ennek az intézménynek a temérdek funkcióját, úgy hisszük, soha nem is létezett ilyesmi.

A család – formai, funkcionális és eszmei szempontból – hatalmas változásokon ment keresztül egy megdöbbentően rövid időszak alatt. A válás már többnyire elvesztette a társadalmi megbélyegzés jellegét, csakúgy, mint a házasságon kívüli gyermekvállalás. Még a házasságtörés és a „nyitott házasság” is elfogadottá, sőt a társadalom bizonyos szegmenseiben – kiváltképpen egyes bohém elit körökben – ünnepeletté is

vált. Nemrégiben a New York Times Magazine-ban megjelent tanulmány a következő kérdéssel rukkolt elő: „A nyitott házasság a boldogabb házasság?”⁷ A népszerű egészségügyi weboldal, a WebMD nyitott házassággal foglalkozó cikke arról tájékoztat, hogy „azok, akik nyitott kapcsolatban élnek vagy poliamóriát gyakorolnak, gyakran arról számolnak be, hogy így vannak »huzalozva«, és hogy a többszörös kapcsolatok alapszabályainak lefektetése mindenkit megkímél a fájdalomtól és a csalódástól”.⁸

A nyitott házasság nem ragályos. De ismételten újfent elirányítja a fókusz a lényegről. Az 1960-as évek óta alapvetően megváltozott az, ahogy a házasságról beszélünk, és ennek önmagában is komoly következményei vannak. A házasság mint intézmény annak a függvénye, hogy miként beszél róla a jelenséget körülvevő társadalom. A házassággal kapcsolatos retorika a férfiak és a nők szemében egyaránt befolyásolja azt, hogy mennyire vágyunk rá. Amikor a „Kinek van erre szüksége?” kérdés számít szofisztikált véleménynek, akkor annak valódi következményei vannak a jogszabályi környezetre, de ennél sokkal fontosabb, hogy arra nézvést is, mit tartanak az emberek kielégítő életnek. Amikor főbb protestáns egyházak – megadva magukat az „én-évtized”, azaz az 1970-es évek polgári kulturális populizmusának – eltávolítottak vagy fellazítottak számos, a váláshoz kötődő megbélyegzést, szabályt és szokást, ezzel tulajdonképpen a házasság státuszát is leminősítették.

„Az 1960-as éveket megelőzően – írja Brad Wilcox, az Egyesült Államok egyik vezető házasságkutatója (és egyben AEI-beli kollégám) a Virginia Egyetemről – az amerikaiak nagyobb valószínűséggel tekintettek a tiszteletadás, a kötelesség és az áldozatvállalás szemüvegén keresztül a házasságra és a családra. A sikeres, boldog otthon olyan képet festett, ahol az intimitás fontos és jó dolognak számított, de ez korántsem jelentette azt, hogy csak ezt az egy dolgot tartották volna szem előtt. A tisztességes munkát, a jól karbantartott otthont, a kölcsönös házastársi segítségnyújtást, a gyermeknevelést és a vallásos hitben való osztozást szinte mindenki olyan javaknak tekintette, amelyekről a házas és családos élet előrelépésnek számított.”

Ez az, amit Wilcox a házasság „intézményes modelljének” nevez.⁹ A szexet – legalábbis ideális esetben – a házasok számára tartották fenn. Természetesen a házasság képezte az egyetlen legitim, vagy legalábbis kívánatos modellt a gyermekvállalás számára. A régi hozzáállás szerint a házasságért tehát dolgozni kell. Az lett az új hozzáállás, hogy jobban tenné a házasság, ha a kedvemért működne. 1962-ben az amerikai nők közel fele egyetértett azzal az állítással, hogy „ha egy családban vannak gyermekek, akkor a szülőknek együtt kellene maradniuk, még ha nem is jönnek ki egymással”. 1977-re már csak minden ötödik amerikai nő gondolta így.¹⁰

Amerre a kultúra tart, arra tart az állam is. Ronald Reagan még Kalifornia kormányzójaként írta alá az első „válóok nélküli válást” lehetővé tevő törvényt 1969-ben. Ahogy az rendszerint megtörténik, arra mozdul a nemzet java, amerre Kalifornia „mutatja az utat”.

Az ezt követő másfél évtizedben gyakorlatilag az USA minden állama követte a Kalifornia által kijelölt utat, és elfogadta a saját, válóok nélküli válást lehetővé tevő törvényét. Ez a jogi átalakítás csupán egyike volt az Egyesült Államokon végigsöprő válási forradalom látható jeleinek: 1960 és 1980 között a válási arány több mint a duplájára emelkedett – 1000 házasságra jutó 9,2 válásról 1000 házasságra jutó 22,6 válásra. Ez azt jelentette, hogy míg az 1950-ben kötött házasságok kevesebb mint 20 százaléka ért véget válással, addig az 1970-ben kötöttek tekintetében ez az arány 50 százalékra emelkedett. Az 1970-es években a házasságban született gyermekeknek megközelítőleg a fele látta szétmenni a szüleit, míg az 1950-es években születettek között ez a ráta csak 11 százalék körül mozgott.¹¹

A válóok nélküli válás lehetősége csak egyike volt azoknak a módszereknek, amelyekkel az állam felgyorsította a kulturális divat terjedését. A Nagy Társadalom idején, a túláradozó jó szándéktól vezérelve, a szövetségi kormányzat elkezdte azokat a nőket támogatni, akik házasságon kívül nevelték gyermeküket. Példának okáért volt egy program – a Támogatás az eltartott gyermekes családoknak –, aminek eredetileg az volt a szándéka, hogy szerény járadékot biztosítson a szénbányászok özvegyeinek, amire végül széles körben jogosulttá vált az összes egyedülálló anya is, gyermekek után kapva a kérdéses juttatást. A probléma abban állt, hogy a programot úgy alakították ki, hogy a pénz folyósítását

azonnal elvágták, mihelyst a kedvezményezett megházasodott, büntetve ezzel azokat az anyákat, akik egy stabilabb család után vágyakoztak. Az 1996-os jóléti reform ezeknek a problémáknak egy részét valamelyest sikeresen orvosolta, ám véglegesen nem szüntette meg őket. Az Urban Institute-nál kutató C. Eugene Steuerle tanulmánya szerint az a teljes munkaidőben minimálbérért dolgozó egyedülálló anya, aki hozzámenne egy olyan férfihez, aki szintén teljes munkaidőben dolgozik ugyanezért a bérért, összesen 8 060 dollárral rövidítené meg magát készpénz és nem anyagi jóléti juttatások tekintetében.¹²

Megpróbálni hajszálpontosan kijelölni a házassággal kapcsolatos hozzáállásban és gyakorlatokban beállt mélyreható átalakulás egyetlen okát értelmetlen vállalkozás lenne. Ez egy nagy és sokrétű társadalom, egy nagy és sokrétű jelenségnek pedig nagy és sokrétű okai vannak. Ettől függetlenül a statisztikák magukért beszélnek. Tíz fekete gyermek közül csaknem hét házasságon kívül születik. Manapság a fehérek házasságon kívüli születési aránya (29 százalék) magasabb, mint a feketéké volt (24 százalék), amikor Daniel Patrick Moynihan ezt közzé tette híres (hírhedt) 1965-ös jelentésében: *The Negro Family: The Case for National Action* [A néger család: A nemzeti cselekvés esete].¹³

1974 óta nagyjából évente egymillió gyermek élte át a családjá felbomlását, és ezek a gyermekek „házasságban nevelkedett kortársaikhoz képest kétszer vagy háromszor nagyobb valószínűséggel szenvednek valamilyen komoly szociális vagy pszichológiai problémától”.¹⁴

Itt azonban el kell ismernünk, hogy a házasságról vallott elképzelések átalakulásának voltak bizonyos előnyei is. Ez az egész nem pusztán csapások sorozata. Bármilyen problémánk is legyen a doktriner vagy radikális feminizmus különböző formáival kapcsolatban, a nőjogi mozgalmakból származó alapvető előnyöket még a társadalmi értelemben leginkább konzervatív gondolkodásúak sem tudnák nyugodt szívvel visszavenni, kezdve mindjárt a nők választójogával, folytatva azzal a széles körűen elfogadott gondolattal, hogy a nőknek is ugyanúgy joguk van boldogságra törekedni, mint a férfiaknak. Természetesen nem áll szándékomban visszatérni egy olyan világhoz, ahol a nők szakmai lehetőségei kimerültek néhány „női foglalkozás” üzésében, mint amilyen a

tanítónő, a eladónő, az ápolónő és a telefonközpontos. Sikeres (egy mára elavult kifejezéssel élve) „karrierista nők” fiaként és férjeként, valamint egy kamaszlány apjaként – akitől azt várom, hogy az ő nyomdokaikba lépjen – e változások közül sokat örömmel fogadok. Továbbá azt sem szeretném, ha valaki nem tudna kilépni egy működésképtelen házasságból.

Nyugodtan elismerhetjük tehát, hogy jelentős előrelépés történt, ugyanakkor be kell látnunk, hogy a házasság intézményes modelljének széthullása súlyos következményekkel járt a társadalomra, kiváltképpen a gyermekekre nézve.

Bármennyire is lenyűgözőnek találjuk egy egyedülálló anya – vagy egy egyedülálló apa – teljesítményét, továbbra is tény marad, hogy általánosságban tekintve két szülő jobb, mint egy. Az ehhez hasonló kijelentések sok amerikait felzaklatnak, akik úgy vélik, az ilyesmi kimondása méltánytalanul megbélyegzi az egyedülálló szülőket és az egyedülálló szülők gyermekeit. Élhet bennünk az a vágy, hogy ne nehezítsük tovább a már amúgy is nehéz terhet, ám a tények fittyet hánynak az érzelmekre (ezért van az, hogy manapság minden oldalon hadilábon állunk a tényekkel).¹⁵

A Princeton University és a balközép Brookings Institution által nemrégiben közzétett tanulmány arról számol be, hogy „a legtöbb tudós egyetért abban, hogy a két biológiai szülő által stabil házasságban nevelkedett gyermekek számos tekintetben jobban teljesítenek az életben, mint a más családmódelben nevelkedett társaik”.¹⁶

Sara McLanahan és Gary Sandefur szociológusok megállapították, hogy az elvált szülők serdülőkorú gyermekei csaknem háromszor nagyobb valószínűséggel morzsolódnak le a középiskolából (31 százalékban az ép családok 13 százalékához képest). Emellett azt találták, hogy az elvált szülők kamaszlányainak egyharmada már tinédzser korában anyává válik (szemben a házasság szülők lányaival, akiknek csupán a 11 százaléka lesz serdülőként anyává). Az elvált szülők fiai közül valamivel több mint minden tizedik (11 százalék) töltött valamennyi időt börtönben, még mielőtt elérte volna a harminckét éves kort. Az ép családokból származó fiúknak „csupán” az 5 százalékát zárták börtönbe.¹⁷

Az emberi természet kegyetlen vonása, hogy az evolúció olyannyira elfogulttá tesz bennünket a saját rokonunk iránt, hogy azt a racionális elme időnként már képtelen elfogadni vagy magyarázni. Andrew J. Cherlin beszámol róla, hogy sokunk számára még az újraházasodás sem jelent megoldás, hiába is reménykedünk benne. A *The Marriage-Go-Round: The State of Marriage and the Family in America Today* [A házasságkörhinta: A házasság és a család állapota napjaink Amerikájában] című könyvében Cherlin részletesen kifejti, hogy „azok a gyermekek, akiknek a szülei újból megházasodtak, nem éltek nagyobb jólétben, mint az egyszülős családok gyermekei”.¹⁸

Cherlin ezt a mostohaszülőkkel és a testvérekkel való összeköltözéshez és kötődéshez (vagy épp nem kötődéshez) kapcsolódó stressznek tulajdonítja. Kétségtelen, hogy részben ez az oka, de bizonyára mélyen gyökerező biológiai tényezők is szerepet játszanak ebben. „A szülők türelme sokkal hamarabb fogy el a mostohagyerekekkel kapcsolatban, mint a biológiai gyermekükkel szemben – jegyzi meg Steven Pinker –, ez pedig szélsőséges esetekben még abúzust is vezethet.”¹⁹ Nicholas Zill, az Institute for Family Studies kutatójának ijesztő tanulmánya azt találta, hogy az örökbefogadott gyermekek nehezebben boldogulnak az iskolában, mint azok a kölykök, akiket a biológiai szüleik nevelnek. Mindezt az teszi ennyire ijesztővé, hogy az örökbefogadó szülők általában jobban állnak anyagilag, és közben ugyanúgy, ha nem jobban, hajlandók időt és energiát áldozni a gyermeknevelésre, mint a hagyományos szülők.²⁰

Zillnek sikerül rávilágítania a hagyományos család diadalittasságával kapcsolatos problémára. Az örökbefogadás csodálatos dolog, és csak azért, mert az örökbefogadás együtt jár bizonyos kihívásokkal, senki sem vitatná, hogy azok a problémák, amikkel az örökbefogadott gyermekeknek szembe kell nézniük, még mindig jobbak, mint az örökbefogadás alternatívái. Sokkal rosszabb lenne árvaházban maradniuk, vagy bent ragadniuk egy bántalmazó családban. Hasonlóképpen, az a jól megalapozott megállapítás, miszerint a nem-biológiai gyermekek szülei gyakran nehezen jönnek ki a nem-biológiai utódokkal, nem azt jelenti, hogy a gyermekes szülőknek sosem kellene újraházasodniuk. Az ilyen házasságokhoz további erőfeszítésekre van szükség az emberi természet elkerülhetetlen visszasságainak kompenzálására.²¹

Nyilvánvalóan jómagam is úgy vélem, hogy mindez jóval túlmutat a pusztán gazdasági alapú érvelésen, ám ha a gazdaság szemüvegén át tekintünk a családra, akkor olyan színben láthatjuk a való világ következményeit, ahogy azt az ökölrázó retorika és a „korábban így intéztük a dolgokat” nosztalgikus csodaszere nem képes megmutatni. Gondoljunk csak arra a stresszhelyzetre, amit sok család kénytelen átélni, amikor az idős szülők már nem képesek többé gondoskodni magukról. A felmerülő nehézségeket aligha lehet csupán gazdasági megfontolások mentén megragadni. A felnőtt gyermekek szüleikkel és saját gyermekeikkel szembeni kötelelességérzetét nem lehet könnyen vagy teljes egészében anyagi kérdésekre lefordítani. Mindenesetre rájuk irányíthatja a fókusz. A RAND Corporation tanulmánya megállapította, hogy az idős, gyermektelen emberek a hátralévő idejük során jóval többet költenek a gondozóotthonban történő ellátásra. Miért? Mert jóval több időt töltenek gondozóotthonokban. Azok, akiknek van gyerekük, különösen lányaik, kevesebb időt kényszerülnek gondozóotthonban tölteni, mivel a gyerekeiknek köszönhetően kevésbé van szükségük ilyesmire.²² Az adatok ugyan nem tesznek említést az érzelmek jelentőségéről, de nem jelenthet nehézséget kitölteni a hiányzó részeket.

Fontos kérdés, hogy hogyan gondoskodunk az idősekről, ám az ország jövője szempontjából az, hogy hogyan neveljük gyermekeinket, jóval fontosabb. Isabel Sawhill, a Brookings Institution munkatársa – aki nem vádolható azzal, hogy Biblia-lobogtató szélsőjobboldali lenne – arra a megállapításra jutott, hogy a gyermekszegénység 1970 óta bekövetkező 20 százalékos emelkedése a családok széthullásának tudható be.²³ Brad Wilcox egyik tanulmányában azt állította, hogy azok az államok, amelyekben több házasság szülők található, jobban teljesítenek a gazdasági mutatók széles skáláján, beleértve a szegény gyermekek társadalmi felemelkedését és az alacsonyabb gyermekszegénységre vonatkozó mutatókat is.²⁴ A legtöbb gazdasági mutató tekintetében – összegezte a Washington Post – „egy államban a házasságban élő szülők aránya pontosabban jelzi előre az adott állam gazdasági állapotát, mint az állam lakóinak faji összetétele és iskolai végzettsége”.²⁵

Nem is beszélve arról a hihetetlen gazdasági előnyről, amit a házasság jelent egy férfi számára. Mindent figyelembe véve a házasságban élő férfiak 44 százalékkal több anyagi támogatásra tesznek szert, mint az egyedülállók.²⁶

Pascal-Emmanuel Gobry megjegyzi, hogy a házassági adókedvezmény mértéke nagyjából megegyezik a főiskolai támogatással, vagy olykor még meg is haladja.²⁷ De – teszi hozzá – míg a közgazdászok hajlamosak gyorsan kiemelni a főiskolára járás fontosságát, addig vonakodnak kihangsúlyozni – vagy egyáltalán csak szóba hozni – a házasság előnyeit.²⁸

Ron Haskins, aki szintén a Brookings Institution munkatársa, beazonosította azt a jelenséget, amit csak úgy hív, a „sikersorozat”: „Elvégzünk legalább egy középiskolát, szerzünk egy teljes munkaidős állást, majd várunk 21 éves korunkig, hogy megházasodjunk és gyerekeink legyenek.” Ha egy fiatal végrehajtja ezt a három dolgot a megfelelő sorrendben, akkor szinte garantált, hogy ki fog törni a szegénységből. „A kutatásunk azt mutatja, hogy azoknak az amerikai felnőtteknek, akik betartották ezt a három egyszerű szabályt, mindössze a 2 százaléka él szegénységben, miközben megközelítőleg 75 százalékuk csatlakozott a középosztályhoz (ami azt jelenti, hogy évente 55 000 dollárt vagy annál többet visznek haza).”²⁹ Kétségtelen, hogy egyes kamaszokat logikus észérvekkel rá lehetne beszélni arra, hogy kövessék ezeket a lépéseket. De tényleg annyira nevetséges lenne azt állítani, hogy a társadalom egészének könnyebb lenne több gyereket meggyőznie arról, hogy kövesse ezeket a lépéseket, amennyiben olyan családban élnének, amelyek maguk is eszerint a modell szerint működnek? Vagy ha a hírességek és az elit más tagjai is nyíltan ezt az életmódot hirdetnék? Vagy ha legalább egy csipetnyit elítélően szólnának a házasságon kívüli születésekről és a „baba apa”-kultúráról.^{xxxviii}?

Ez rávilágít a kultúránk elitjének alapvető kudarcára és képmutatására. A házasság hanyatlásával kapcsolatos valamennyi beszélgetés során gyakran figyelmen kívül hagynak egy nagyon fontos dolgot: az elitünk házasságai rendben működnek. A tehetős amerikaiak közti válási arány az 1980-as évek végére stabilizálódott, és nagyrészt helyreállt, legalábbis a fehérek körében. Azon diplomával rendelkező fiatal fehér nők részaránya, akik 2010-ben házasságot kötöttek, alig több mint 70 százalék. Ez jóval magasabb értéket mutatott 1950-ben.³⁰ Az egyetemi végzettséggel rendelkező fehér nőknek kevesebb, mint 9 százaléka szült hajadonként 2011-ben, ami eléggé közel van az 1950-es adathoz.³¹ Az Amerikai Népszámlálási Hivatal legfrissebb adataira támaszkodva a Pew Research

Center elemzése kimutatta, hogy a házasság intézménye történelmünk során most függ össze leginkább a társadalmi-gazdasági státusszal.³² A főiskolára járó amerikaiak hajlamosak a fokozatszerzésre, a megházasodásra és a gyermekvállalásra – ebben a sorrendben. Mindeközben kiment a divatból a házasság, különösen a munkásosztály körében. (Charles Murray *Coming Apart: The State of White America, 1960–2010* [Széthullás: A fehér Amerika állapota, 1960–2010] című könyve kimerítően tárgyalja ezeket a trendeket.) Nem meglepő, hogy a diplomás szakemberek hajlamosak egy másik diplomás szakemberrel házasságot kötni, tovább szélesítve az elit és a többi ember közti szakadékot. „A kiváltságos amerikaiak házasodnak, és a házasság segít nekik megőrizni a kivételezett helyzetüket” – nyilatkozta Andrew J. Cherlin, a Johns Hopkins Egyetem szociológusa a New York Timesnak. Az Egyesült Államokban a gazdasági egyenlőtlenségek növekedésének akár 40 százalékát is a házassági mintákban beállt változásoknak tulajdoníthatjuk. „Magasabban kvalifikált emberek elkötelezett és aktív apával felvértezett stabil családi környezettel rendelkeznek – tette hozzá Sara McLanahan, a Princeton szociológusa. – A kevésbé képzett emberek esetében sokkal nagyobb a valószínűsége, hogy bonyolult és instabil helyzetekben élnek, jövő-menő férfiakkal.”³³ Wilcox ezeket a trendeket a házasság intézményes modellje hanyatlásának és a nyomában járó „lelki társ”-modell befolyásának tulajdonítja. A lelki társ megtalálásának romantikus elgondolása mély történelmi gyökerekkel rendelkezik, az emberi történelem nagy részében azonban a házasság politikai, vallási és gazdasági intézménynek számított, amiből többnyire kimetszették az „igaz szerelem” és a lelki társ gondolatát. Ez csak nem sokkal a locke-i forradalom gazdasági csodáját követően kezdett megváltozni. A lelki társsal történő házasság nem tekinthető egyedülálló amerikai eszménynek, de az igaz, hogy a legnagyobb mértékben Amerikában idealizálták és demokratizálták, valamint hogy ez az eszmény vitathatatlanul Amerika legnagyobb kulturális exportterméke, bár a világ nem-nyugati felén nagyrészt még mindig nem számít normának a szerelmi házasság.³⁴

Az utóbbi években bekövetkezett nagy változást Brad Wilcox ismerte fel. Az életre szóló valódi társ megtalálása mindig is fontos szempont volt, ugyanakkor nem ez volt az egyedüli kritérium. Az elrendezett házasságokban mindig jó volt látni, ha a fiatalok kellemesnek találták

egymás társaságát, de korántsem ez volt az egyetlen tétel a listán. Még azt követően is, hogy az elrendezett házasságok már nem számítottak elfogadható eljárásnak, az elvárás-lista továbbra is érvényben maradt. A nők – és a szüleik – továbbra is úgy határozták meg a „jó partit”, hogy az túlmutasson „az igazi” megtalálásának szűk kritériumán. Jó gondoskodó férj válna a férfiből? Jó anya válna a nőből? Jó családból származik-e vagy sem az illető? Megfelelő-e a vallása, és gyakorolja-e? És így tovább. Néhány generációval ezelőtt a tisztán szerelemi alapon történő házasság olyan luxusnak számított, amely többnyire csak a gazdagok kiváltsága volt. Bizonyos szempontból kezdünk visszatérni ehhez a modellhez, azzal a különbséggel, hogy a múltban a szegények még házasodtak. Mára már nem annyira.

Manapság a lelkitárs-modell éppen azon az énközpontú, de nem feltétlenül önző felfogáson alapul, hogy létezik valahol egy ember, aki lehetővé teszi számomra, hogy azzá váljak, aki lenni szeretnék. A boldogság keresésének ez az újonnan meghatározott formája sokat ígér, különösen a nők számára. Természetesen nem kívánok visszatérni abba a korba, amikor a házastárs kiválasztásának kérdése még nem vált teljes egészében az érintett pár saját döntésévé (kivéve persze a lányom esetében, ahol vétőjogot szeretnék!). A probléma nem az, hogy a férfiaknak és nőknek joguk van kiválasztani a saját partnerüket; hanem az, hogy kulturális szempontból a választást meghatározó tényezők köre leszűkült. Ennek pedig megvannak a maga hátulütői.

Kezdeként mindjárt az, hogy sokkal nagyobb eséllyel vezet váláshoz. Ha a házasság csak a személyes kiteljesedés romantikus elképzeléseiről szól, akkor alig lesz olyan, aki akkor is beéri azzal, amije van, ha kiderül, hogy a házassága nem váltotta be a hozzá fűzött reményeit. Azzal, hogy a társadalom azt mondja a szegényeknek, hogy „keressék rendületlenül »az igazit«”, valamelyest mindenképp szűkíti a hozzáférést ahhoz az intézményhez, amely a legjobb eszközöket nyújtja a gyermekneveléshez, a szegénységből való kitöréshez és a szegénységtől való távolmaradáshoz, valamint megnehezíti, hogy olyan értelmezésekre tegyenek szert, amelyek túlmutatnak a tisztán individualista fogalmakon. Figyelemreméltó, hogy a gazdasági egyenlőtlenség növekedésével kapcsolatban mekkora az

aggodalom, miközben a házasság intézményének felbomlásával kapcsolatos kérdés szinte sosem képezi vita tárgyát.

A család fekteti le azokat a döntő fontosságú alapokat, amik meghatározzák, hogy milyen emberré válunk. Amikor azt állítom, hogy a család a kapu a civilizációhoz, akkor a szó szoros értelmében gondolom így. A család civilizálja a barbárokat. A család vési beléjük a nyelvet, a szokásokat, az erkölcsöket, az értékeket és az azzal kapcsolatos elvárásokat, hogy miként kellene működnie a társadalomnak. Ha a kultúra beszélgetés, akkor a család az, ahol az összes beszélgetés kezdetét veszi. Bizonyára más intézmények is kiveszik belőle a részüket és kiteljesítik a család munkáját. Egyes kutatók úgy tartják, hogy a kortársak nagyobb befolyással bírnak a gyerekekre, mint a szüleik. Meglehet. A szülőknek azonban óriási szerepe van abban, hogy kik lesznek a társai – attól kezdve, hogy hol élnek, hova küldik a gyerekeiket iskolába, egészen addig, hogy milyen hobbijuk lesz, és milyen társaságokat alakítanak ki. Mégis, ahogy azt a világ szinte valamennyi tanára elmondhatja nekünk, az első és legfontosabb munka otthon veszi kezdetét.

2012-ben Courtland Milloy, a Washington Post újságírója frappáns kérdéssel hozakodott elő: Miért van az, hogy a profi baseball területén mindig is alacsony volt az afroamerikaiak részaránya?³⁵ A közgazdaságtan nem nyújt kielégítő választ. A profi sportban a baseballban a legmagasabbak a profi sportolói fizetések. Bár a kultúrának is nagy szerep jut, ezt nehéz lenne számszerűsíteni. A kosárlabda és a futball jóval népszerűbbek. A baseball egy lassabb sportág, kevésbé alkalmas televíziós közvetítésre. A közpolitika is szerepet játszik benne természetesen. Az önkormányzatok szerint a baseballpálya drága beruházás.

De felmerült egy részleges válasz: az apák miatt. „Ha felmérést végeznénk, valószínűleg azt találnánk, hogy az egyetlen dolog, ami közösnek mutatkozik az átlagos és átlag feletti játékosoknál, az apjuk – magyarázza Gerald Hall Jr., a helyi ifjúsági liga baseballigazgatója Milloynak. – A baseball egy velejéig apa-fia sport. Egy olyan kölyök, akinek nincs kivel dobálnia, nincs kivel beszélnie, nincs, aki megtanítsa arra a fegyelemre, ami nélkülözhetetlen a baseballhoz, nem valószínű, hogy valaha is játszani fog.”

Tony Davenport helyi edző egyetért ezzel. „Már korán rá kell vennünk a gyerekeket, hogy elkezdenek megismerkedni az alapokkal – hogyan tartsák az ütőt, hogy mozogjanak megfelelően dobáskor, hogyan kapják el a kezük helyett a kesztyűvel a labdát – sorolta. – Sok gyerek igencsak örül neki, ha továbbra is útmutatásokkal látják el.”

A kosárlabda olyan sportág, amelyet nagyrészt a kortársaitól leshet el az ember. A futball szintén. A baseball azonban rejtélyes. Magyarázatot és türelmet igényel. Nem kell elfogadnunk minden érzelmi alapú érvet az apák fontosságával kapcsolatban ahhoz, hogy fel tudjuk mérni, az apa hiánya milyen nehézségeket okozhat. Az egyszerű munkamegosztás azt sugallja, hogy egyedülálló szülőként nehéz egyszerre elkészíteni és biztosítani a vacsorát (vagy két munkahelyen dolgozni), és közben a gyerekkel is játszani, vagy pár órát a kanapén töltve nézni a meccset, és közben elmagyarázni neki a játék finomságait. Ám itt van a kutya elásva: ez a megfigyelés ugyanis nemcsak a baseballra igaz, hanem minden, az étellel kapcsolatos tudnivalóra, készségre és feladatra, kezdve a hangszeren való játéktól, a szakma elsajátításán át a jó szokások megértéséig bezáróan.

Az egyedülálló szülőknél – akár soha nem házasodtak meg, akár elváltak – egyszerűen kevesebb idejük jut a szülői létre, mintha a párjukkal nevelnék gyermeküket. Ennek számos indirekt hatása van. Az egyedülálló szülő küzdelme nagyobb valószínűséggel vezet ahhoz, hogy hagyja, hogy a tévé, az iPad vagy az Xbox szolgáljon bétiszterként. Kevesebb ideje jut arra, hogy odafigyeljen a gyerek azon kortársaira, akik rossz hatással lehetnek rá. Emellett olyan viselkedési mintákat testesíthet meg – sorozatos randevúk vagy érthető módon a türelem hamarabbi elvesztése –, amelyek nem mindig ideálisak.

Természetesen a világ tele van olyan sikeres ellenpéldákkal, akiket egyedülálló szülők neveltek fel. Ezek közül azonban sok esetben a nagyszülők vagy a kiterjedt család egyéb tagjai működtek közre. Másutt az anya csinált mindent. Egyes anyák képesek mindent véghezvinni. De ez nagyon sokat követel tőlük, és korántsem a legjobb módja a társadalom megszervezésének.

Mindez tömören összefoglalható a beszélgetésben, a hálában és az emlékezésben. Az emberek hajlamosak azt értékelni, amit a társadalmak

ünnepelnek. Noha a házasságról, a családról és a szülői létről folytatott tágabb körű diskurzus a háttérbe szorult, mégis jobb formában van, mint azokban a napokban, amikor Betty Friedan a háziasszonyokat a koncentrációs táborok áldozataihoz hasonlította, és a radikálisok azt üvöltötték: „Tapossuk el a monogámiát!” Komoly ember többé nem mond olyat, hogy „egy nőnek annyira van szüksége férfire, mint hálnak biciklire”. A házassággal és a szülői léttel kapcsolatos retorikát illetően azonban a jobboldalon a kultúrharc, a baloldalon pedig az áldozatiságra építő identitáspolitikát vette át a gyepől. A kettő közti szirupos térben többnyire önszegélyező csodaszerekkel és a csináld-magad „életviteli tanácsadók” ostoba szólamaival találkozhatunk.

A meglegházasság ellenére a kultúránknak irányt mutató kozmopoliták körében egyszerűen megvetendőnek számít a polgári házaselet előnyeinek dicsőítése, legalábbis ami a nyilvános fórumokat illeti. Mindeközben az értelmiségiek és az aktivisták kikezdenek és démonizálnak mindenkit, aki egyetlen módon agyba-főbe dicséri a házasságot, vagy még gyakrabban lenézik vagy megbélyegzik a promiszkuitást, a válást vagy a házasságon kívüli gyermekvállalást. Dan Quayle-t, aki alelnökként kritizálni merészelte a Murphy Brown televíziós sorozatot, amiért az a házasságon kívüli gyermekvállalást éltette, azonnal kikezdte a kulturális elit prűdériája és erkölcsösöz hozzáállása miatt. A közérdek szempontjából azonban neki volt igaza.³⁶

Azok, akik szeretnék figyelmen kívül hagyni a kultúra szerepét a család leromlásában, rendszerint a felbomlás tisztán anyagi okait hangsúlyozzák. Azt állítják, a család a „családi bér” eltűnése miatt bomlott fel, amit korábban a magas fokú szakszervezetiség tartott életben. Bár ostobaság lenne azt állítani, hogy a gazdaság szerkezetének nincs szerepe az emberek családalapítási szándékának ösztönzésében vagy elbátortalanításában, az ilyen állítások korántsem állnak biztos lábakon.

A materialistáknak igazuk van abban, hogy a gazdasági feltételek komoly szerepet töltenek be. Az a feltevésük viszont hibás, miszerint a gazdasági magyarázatok lefedik a teljes történetet.

A szülővé válással együtt járó áldozatok roppant nagy társadalmi támogatást igényelnek, hogy az továbbra is vonzó lehetőség maradjon,

főleg olyan korban, amikor megannyi élvezetes dolog terelheti el a figyelmünket, amiket a kapitalizmus folytán előálló tömeges jólét biztosít számunkra. Joseph Schumpeter felismerte, hogy a család a liberális demokratikus kapitalizmus egyetlen nélkülözhetetlen intézménye. Mint mondja, a szülőktől megkövetelt áldozatok „nem csupán olyan tételekből állnak, amelyek pénzben mérhetők”.³⁷ Jóval kevésbé megfogható dolgokat követel tőlük, mint például időt és érzelmi elköteleződést, valamint, hogy a vágyaikat és az igényeiket gyermekeik szükségleteinek vessék alá. Az ilyesféle áldozathozatalt nyilvános és szenvedélyes tiszteletnek kellene öveznie.

E fejezet elején azt állítottam, hogy a család rossz helyzete kicsiben leköveti ennek a könyvnek a fő érvét. Ha ezt nem sikerült volna megfelelően szemléltetnem, hadd világítsam meg jobban a lényegét. Az érvem az, hogy a kapitalizmus és a liberális demokrácia természetellenesek. Próbálkozások és tévedések révén akadtunk rá, de kellett hozzájuk egyfajta vak szerencse, esetlegesség és némi véletlen is. A piaci rendszer a polgári értékek függvénye, vagyis olyan alapelveké, eszméké, szokásoké és érzelmeké, amelyeket nem ő hozott létre, és ha egyszer elvesznek, már nem lesz képes helyreállítani őket. Ezek az értékek csak kétféle módon továbbíthatók: rámutatással és beszéddel. Vagyis, mondhatni, a helyes magatartás modellezésével, szavakkal és képekkel megmutatni az embereknek, hogy milyen a helyes viselkedés. Az értékek kommunikálásának és jutalmazásának fő mechanizmusai az intézményekben rejlenek, nem pedig a kormányzatban. Mi több, maga a modernitás követeli meg, hogy a polgárok osztott és sokrétű lojalitással rendelkezzenek. Az egyik ezek közül a hűség önmagunkhoz: mindnyájunknak jogunk van ahhoz, hogy a magunk módján keressük a boldogságot. De eközben mások iránt is hűséggel tartozunk, mint például a család, a barátok, a vallás, a közösség, a munkahely stb. iránt. Napjaink problémái arra vezethetők vissza, hogy már nem vagyunk hálásak a Csodáért és azokért az intézményekért és szokásokért, amelyek létrejöttét lehetővé tette. Ahol hiányzik a hála – és az erőfeszítés, melyet a hála megkövetel –, ott mindenféle neheztelés és ellenségeskedés áramlik vissza ránk. Kevesen utálják valójában a hagyományos nukleáris családmoddelt vagy annak szerepét. Ugyanakkor sokan közömbösek vele szemben. A

közömbösség pedig önmagában elegendő az emberi természet maró rozsdájának megidézéséhez.

Hannah Arendt egyszer azzal a megállapítással élt, hogy a nyugati civilizáció minden nemzedékét barbárok támadják. Úgy hívjuk őket: „gyerekek”. A család képezi az első védelmi vonalat ezzel a barbár invázióval szemben. A metafora nem megfelelő, mivel a szülők nem magukkal a csecsemőkkel állnak hadban. A szülők az emberi természet sötét oldalával állnak hadban, amit mindnyájan kemény munka árán igyekszünk visszaszorítani, hogy megtanítsuk gyermekeinknek a tisztesség, a méltányosság és az önmegtartóztatás fogalmait. Ha a szülők ebben kudarcot vallanak, más intézmények – köztük a kormányzat – próbálnak meg a helyükre lépni és orvosolni, amit csak lehet. De nem akad olyan tanár, tanácsadó, szociális munkás, pap, rabbi, imám vagy rendőr, aki tagadná, hogy amennyiben a család elmulasztotta megtenni a maga részét, az utána következő minden intézmény munkája jóval nehezebbé válik. Ez nem azt jelenti, hogy minden kudarcot valló család bűnözőket termelne, vagy épp fosztogató barbárokat. De amikor a család kudarcot vall, nehezebbé válik olyan jó polgárok előállítása, akik elkötelezettnek mutatkoznak azon elvek és szokások iránt, amiket eredendően a Csoda hozott létre.

A Trump-korszak

A POPULIZMUS VESZÉLYEI

Ott vegyük fel a fonalat, ahol az előző fejezet végén letettük.

A civilizáció folyamatos diskurzus: változtassunk a beszélgetés mikéntjén, és ezzel a világot is megváltoztatjuk. Ha egy ma született csecsemő semmiben sem különbözik attól a csecsemőtől, aki 50 000 évvel ezelőtt született, akkor az egyetlen dolog, ami megakadályozza, hogy barbár cseperedjen belőle, az a beszélgetés, amibe beleszületett. Ez a tanulsága mindannak, amit eddig megvitattunk.

Deirdre McCloskey szerint a Csoda a szavaknak és a beszédnek köszönhetően történt meg velünk. „A gazdaság mit sem ért támogató szavak nélkül” – közölte. „A kapitalizmus, hasonlóan a demokráciához, folyamatos beszélgetés, beszélgetés és beszélgetés.”¹[{xxxix}](#).

Ez nem csak a gazdaságra vonatkozik. Ez igaz a politikára, a családra, a vallásra és minden emberi törekvésre. Együttműködő faj vagyunk, és ez szolgáltatta azt a fogalmi kommunikációs képességünket, ami a tápláléklánc csúcsára repített bennünket.

Nem szükséges túlságosan szó szerint vennünk mindezt. Szigorú értelemben véve nem magukról a szavakról van szó, hanem arról, ahogy használjuk őket, az általuk megformált és közvetített fogalmakról. Az ugyanakkor axiomatikus igazság, hogy ami beszélgetés útján létrehozható, az beszélgetéssel le is rombolható. Az ünnepi vacsora lehet akár egy kedves alkalom, de torkollhat akár egy sötét és gyászos katasztrófába is, mindez a beszélgetés menetétől függ. Így áll a helyzet a civilizációkkal is. A Dicsőséges és az Amerikai Forradalom egy új polgári világkép felemelkedését jelentette, ami a magasba emelte a szabadság, a kereskedelem, az innováció, a kemény munka, valamint a család és az egyén autonómiájának zászlaját. Ez a világkép inkább alulról tört felfelé, semmint fentről szivárgott volna lefelé. A polgárság érvényesítette a jogait.

Miután győztek, ezek a jogok kezdtek egyre általánosabbá válni, mivel ez volt az egyetlen iránya annak, amerre a beszélgetés folyhatott. Ha egyszer azt állítjuk, hogy minden ember egyenlőnek teremtett, valamint hogy a Teremtőnk az életre, a szabadságra és a boldogság keresésére vonatkozó elidegeníthetetlen jogokkal ajándékozott meg bennünket, akkor egyre nehezebb lesz olyasmit mondanunk, hogy „kivéve ezeket az embereket”. Ha ragaszkodunk hozzá, hogy az egyetlen legitim kormányzati forma a nép által jóváhagyott kormányzás, akkor ebből már nagyon nehéz visszatáncolnunk.

Egészen a közelmúltig a diktátoroknak és a totalitárius vezetőknek is magukra kellett ölteniük a demokrácia köpönyegét, úgy beszélve, mintha létezett volna az a valami, amiben hinniük kellett volna, amennyiben jogos uralkodónak akartak látszani. A Szovjetunió, a náci Németország, a Mussolini-féle Olaszország – mindegyikük ragaszkodott hozzá, hogy ők a nép akaratának kifejezői, még ha el is utasították a nyugati politika „mechanikus” fikcióit, és látszólagos választásokat tartottak. Kelet-Németország „Német Demokratikus Köztársaságnak” nevezte magát. Észak-Korea még mindig „Koreai Népi Demokratikus Köztársaság” néven fut. A szíriai Bassár el-Aszad és az iráni mollák is egyaránt úgy érzik, hogy a látszat kedvéért választásokat és népszavazásokat kell tartaniuk, éppen úgy, ahogy azt korábban Szaddám Huszein, Hoszni Mubárak vagy Napóleon is tette. Még a diktátorok megtevesztő tevékenysége is a demokrácia érdeme előtti tisztelgésnek tekinthető.

Nyugaton, ahol a bal- és a jobboldal rendszerint arról vitatkozik, hogy hogyan és hol húzzuk meg a határt a szociális jólét és a gazdasági szabadság között, a beszélgetés többi része általában arra összpontosít, hogy melyik párt köteleződött el jobban a demokrácia, a szólásszabadság és a személyes szabadság mellett. A progresszívek – FDR-től egészen Barack Obamáig – úgy gondolták, hogy a „gazdasági jogok” biztosítása felszabadítja az embereket. Emlékezzünk csak arra, mit mondott FDR: „A szükségét szenvedő emberek egyáltalán nem szabadok.”² A klasszikus liberális hagyomány konzervatívjai azt állították, hogy ez a megközelítés a megfelelően értelmezett liberalizmus megsértése, ami végtére is a szabadságjogok szűkítésére irányul. Ezek a nézeteltérések rendkívül komolyak voltak – és még ma is azok –, ám ha mindkét oldalt a szaván

fogjuk, azt látjuk, hogy mindketten a szabadság oldalán állnak, és ezt a hatást mindketten retorikailag érték el.

A változás kezdete a huszonegyedik száza elejére tehető.

Az elmúlt két évtized során a nyugati elit beszédmódja egyre ellenségesebbé vált a demokráciával, a szólásszabadsággal és a kapitalizmussal szemben. Ennek egyik oka az a széles körben elterjedt vélemény, miszerint az autoriter társadalmak gyorsabban és jobban fejlődnek, mint a demokratikus szabadpiaci társadalmak. Ez ősrégi elképzelés, ami mindig új köntösben jelenik meg. Mussolini elérte, hogy a vonatok pontosan járjanak. Lincoln Steffens a Szovjetunióból hazatérve kijelentette: „Végül eljutottam a jövőbe, és működik.”³ Ezt mondták annak idején Napóleon parancsgazdaságáról, és valószínűleg Hammurápiéről is. Van valami rendkívül csábító abban a gondolatban, hogy a társadalmat egy erős apafigura vagy szakértők valamiféle bölcs tanácsa igazgassa.

Különösen igaz ez azoknak az embereknek osztályára, akik úgy hiszik, belőlük kellene létrehozni egy ilyen tanácsot. Külföldre tekingetnek, és az olyan társadalmak példái után kutatnak, amelyek „helyes” módon intézik az ügyeket, majd ragaszkodnak ahhoz, hogy ezt a példát kövessük. Ezt csinálta az európai fasiszta és kommunista rezsimekkel kapcsolatban számtalan amerikai értelmiségi is az 1920-as és az 1930-as évek elején, és – miként a kutya is visszatér a hányásához – ezt teszik ma is.⁴

William Easterly, a fejlesztés-gazdaságtan ma élő egyik legzseniálisabb kutatója, részletesen dokumentálja, hogy miként terjed a tekintélyuralom kultusza a fejlesztéskutatók és a rájuk támaszkodó újságírók globális kasztja körében.⁵ Az a probléma, hogy modellként tekintenek ezekre a „sikeres” önkényuralmakra, részben abból fakad, hogy van benne valamiféle statisztikai délibáb. Igaz, hogy az elmúlt ötven évben az igazán rendkívüli gazdasági növekedést felmutató országok közül tízből kilenc autokrácia. Ez azt sugallja, hogy az önkényuralom jelenti a legjobb utat a bőség felé. A probléma csak az, hogy ebben az időszakban összesen nyolcvankilenc autokrácia létezett. Más szóval, a legjobb körülmények között az önkényuralmi berendezkedés kilencből egy esetben eredményezhet bőséget. De még ez is megtévesztő, mivel a sikeres önkényuralmak által

végrehajtott politikák hajlamosak voltak kimozdítani az adott országokat a despotikus berendezkedésükből.⁶

Li Kuang-jao, Szingapúr alapító diktátora a globális elit kedvenc jószágos despotája, méghozzá jó okkal. A politikája csodálatos gazdasági növekedést eredményezett. De hogy sikerült ezt elérnie? Kiölte a szingapúri társadalomból a – mind a szokásos értelemben, mind az általam megadott értelemben vett – korrupciót. Időnként brutális modernizálónak bizonyult. Az 1990-es években világszinten Szingapúrban volt a legmagasabb az egy főre jutó kivégzések száma.⁷ A „szingapúri modell” könyörtelenül üldözi a megkenést és a megvesztegetés egyéb formáit, és közben ugyanolyan kegyetlenséggel védelmezi a jogállamot, beleértve a tulajdonjogokat és a szerződések (brit szokásjog szerinti) végrehajtását. Li Kuang-jao a csekélyebb mértékű szabályozásban, az alacsony adókban és a szabadpiacban hitt.

Azaz Szingapúr növekedésének döntő alkotóeleme nem a despotizmus volt, hanem a piaci mechanizmusok kikényszerítése és – bizonyos mértékig – a brit gyarmatosítás öröksége. Li Kuang-jao sikere kétségtelenül részben annak a képességének volt köszönhető, hogy nem rontotta meg a hatalom, és hogy képesnek mutatkozott végig a modernizáció – sőt megkockáztatom, a demokratizálódás – ösvényén tartani az országot, de persze mindez magának Szingapúrnak a sajátos természetéből fakadt, vagyis, hogy egy apró szigetország. Sajnos azonban minden Li Kuang-jaóra sokkal több Hugo Chávez, Fidel Castro és Robert Mugabe jut. Az autoriter berendezkedésű államokra fogadni, és közben abban bízni, hogy egy Li Kuang-jaót fogunk kapni, olyan, mintha több millió emberi élettel játszanánk sorsjátékot.

A legfontosabb azonban az, hogy a diktatúráknak való hízélgés erkölcsileg visszás cselekedet. Végére is ez nem más, mint a hatalomimádat egy sajátos formája. Thomas Friedman, a New York Times rovatvezetője és bestsellerszerzője például az elmúlt két évtized nagy részét azzal töltötte, hogy Kína felvilágosult, tekintélyelvű kapitalizmusáról ömlengett. Tekintsünk Kínára! – hirdeti cikkről cikke, előadásról előadásra, könyvről könyvre. Egyedül az „optimális politikai megoldások” foglalkoztatják őket!

Rendben, vegyük górcső alá Kínát. Az önkényuralom a császárok, majd pedig Mao uralkodása alatt több száz millió kínai ember elszegényedését, elnyomását és megölését eredményezte. Az 1970-es évek végén Kína kezdetleges piaci mechanizmusokat és tulajdonjogrendszert vezetett be. Hirtelen mozgásba lendült a kínai gazdaság. Most először több száz millió kínai jutott húshoz, élvezhette az elektromosság vívmányát, és hozzáférhetett egyéb olyan dolgokhoz, amik nálunk már régóta a hétköznapiak részét képezték, de náluk elérhetetlen luxusnak számítottak. Mégis, nálunk, Amerikában, valamint a fejlett világ nagy részén, a Kína sikerére adott reakció így hangzott: „Húha! Bizonyára az önkényuralomnak köszönhető.”

Friedman több tekintetben is a legfőbb támogatónak mutatkozott:

Figyelembe véve a Kongresszus egészségügyi és klíma/energiaügyi vitáit, nehéz nem az alábbi következtetést levonnunk: csak egy dolog rosszabb az egypárti önkénynél, és ez az egypárti demokrácia, amivel manapság büszkélkedhetünk Amerikában. Az egypárti önkénynek természetesen megvannak a maga hátulütői. De ha észszerűen felvilágosult emberek csoportja vezeti, mint ahogy azt napjaink Kínájában megfigyelhetjük, igen komoly előnyei is lehetnek. Ez az egypárti felállás csak politikailag jelent nehézséget, de kulcsfontosságúnak mutatkozik az olyan politikai intézkedések tekintetében, amelyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy egy társadalmat a 21. század felé mozdítsunk.⁸

Érdemes kifejtenuk, mit is ért Friedman „egypárti demokrácia” alatt. Akkor, amikor ezt írta, a Demokrata Párt irányította a Képviselőházat, a Szenátust és a Fehér Házat. Ám a párt, ami miatt Friedman az „egypárti demokráciával” kapcsolatban panaszkodott, nem az uralmon lévő pártot jelentette, hanem a kisebbségbe szorultat, mivel az elutasította, hogy megadja magát a többségi párt akaratának. Az önkényuralom előnye, hogy autokratikus, így mentesülhet a meggyőzés terhe alól, és végrehajthatja a legjobb politikai intézkedéseket.

Könyvében, amelynek címe *Hot, Flat and Crowded: Why We Need a Green Revolution – and How It Can Renew America* [Forró, lapos és zsúfolt: Miért van szükségünk zöld forradalomra – és miként újíthatjuk meg Amerikát], Friedman az egyik fejezetnek azt a címet adta, hogy Egy napra

Kína (de nem kettőre). Ebben a fejezetben nyíltan azután sóvárog, hogy bárcsak Amerika olyan lenne, mint Kína – de csak egyetlen napig. Ezen a napon nem létezne jogállam, sem alkotmányos biztosítékok, de még demokratikus vita sem. Helyettük a „felvilágosult” szakértők egyszerűen képessé válnának arra, hogy végrehajtsák a legjobb politikai intézkedéseket – vagyis azokat az intézkedéseket, amikkel Friedman egyetért.

Ez tökéletes példája annak, hogy a szavak miként tudják álcázni a dolgokat. Cikkei teli vannak tűzdelve különféle felkapott és szakzsargonból átvett kifejezésekkel, amik a davosi találkozók és a TED-konferenciák légkörét idézik meg. De vajon létezik lényegi különbség aközött, amit az „egy napra Kína” jelent és aközött, amit az „egy napra királyt” vagy „egy napra zsarnokot”, vagy, ami azt illeti, az „egy napra nácikat” jelentene? Az „egy napra Kína” mondás biztosít az „érvnek” egyfajta megkülönböztető jelleget, csak hogy ez a bizonyos jelleg csupán egy másik címke ugyanazon az ősi palackon. (Továbbá, ha van bármi is, amit érdemes volt megtanulnunk az elmúlt ezer – vagy akár 10 000 – évből, akkor az nem más, minthogy ha akár „csak egy napra” is abszolút hatalmat biztosítunk bizonyos embereknek, akkor bizton számíthatunk arra, hogy megtalálják az indokot arra, hogy miért hosszabbítsák meg maguknak ezt az időtartamot. Az abszolút hatalom olyan, mint amikor egy dzsinn teljesíti valaki kívánságát: az első kívánságunk az lesz, hogy több kívánságunk lehessen.)

Végső soron azt akarni, hogy „egy napra Kína” legyünk, nem különbözik attól, mintha azt mondanánk, hogy a politikánknak a „háború erkölcsi egyenértékének” kellene lennie. (Egy másik érv, amivel Friedman minduntalan előhozakodik, azt állítva, hogy úgy kell megküzdenünk az éghajlatváltozással, mint ahogy a második világháború idején harcoltunk; a „zöld az új vörös, fehér és kék” – magyarázza.)⁹ Úgy vagyunk huzalozva, hogy támadás esetén hajlamosak vagyunk eltekinteni az udvariaskodástól és a protokolltól. A technokraták nagyon is tisztában vannak ezzel, ezért is imádta annyira az Obama-kormányzat az „egy válság túl szörnyű ahhoz, hogy elvesztegessük” szófordulatot. Ezért igyekezett annyira a Trump-kampány – és manapság a trumpi Fehér Ház – erőszak sújtotta pokoli tájként lefesteni Amerikát, valahányszor az aktuális politikai érdekük úgy hozta. „Ennek az amerikai mészárlásnak itt véget vetünk, most azonnal” –

jelentette ki az elnök a hivatalba lépő beszédében,¹⁰ amit feltartott ököllel fejezett be.

Beszédmódunk a gondolkodásunk merő visszatükröződése. Nem csoda, hogy a nyugati közvélemény állapota ennyire lehangoló. A fiatalok többsége már egyáltalán nem gondolja úgy, hogy a demokrácia „nélkülözhetetlen” lenne.¹¹ A szabadság támogatása szó szerint kiveszik belőlünk. Az 1930-as években született amerikaiak 75 százaléka, az európaiaknak pedig az 53 százaléka nyilatkozott úgy, hogy „elengedhetetlen”, hogy demokratikus kormányzat alatt éljünk. Az 1980-as években születettek esetében ez az arány Európában 40 körülire, Amerikában pedig 30 körülire esett vissza. Az ezredfordulósoknak csupán 32 százaléka gondolja úgy, hogy „abszolút elengedhetetlen”, hogy „a polgári jogok megóvják az emberek szabadságát”.¹²

„Észak-Amerikában és Nyugat-Európában számos, állítólag konszolidált demokrácia polgára nem egyszerűen csak egyre kritikusabbnak mutatkozik a politikai vezetőikkel szemben – írják Roberto Stefan Foa és Yascha Mounk politológusok a Journal of Democracy hasábjain. – Sokkal inkább arról van szó, hogy cinikusabbá váltak a demokrácia mint politikai rendszer értékét illetően, és egyre kevésbé bizakodók a tekintetben, hogy bármilyen módon is hatással lehetnének a közpolitikára, ennél fogva egyre inkább hajlamosak az autoriter alternatívákat támogatni.”¹³

Rengeteg bizonyíték van arra, hogy a liberális rendet meghatározó alapvető jogok támogatása kezd kikopni, legnagyobb mértékben a fiatalok körében (bár lehetséges, hogy Trump elnökségére adott válaszként egyes fiatalok egyre élénkebben fogják értékelni a polgári szabadságjogokat). Minél fiatalabb valaki, annál kevésbé valószínű, hogy támogatja a szólásszabadság jogát. A tizenhét és harminnégy év közötti fiatalok negyven százaléka azt nyilatkozta a Pew Research Institute-nak, hogy szerintük be kellene tiltani a kisebbségeket sértő beszédet.¹⁴ Az egyetemi hallgatók 2015-ös felmérése szerint a hallgatók többsége szimpatizált a hallgatókra és a karokra vonatkozó beszéd kódok bevezetésének ötletével. Tízből több mint hat szeretné, ha a tanárok „tartalmi figyelmeztetéseket” biztosítanának a hallgatók számára, mielőtt még tárgyalni kezdenék vagy előadnák a kérdéses tananyagot, amit egyesek sértőnek találhatnának. A

hallgatók egyharmada nem tudta az alkotmánynak a szólásszabadságot védelmező részeként megnevezni az Első módosítást. Harmincöt százalékuk szerint az Első módosítás nem vonatkozik a „gyűlöletbeszédre” (pedig igen), az önmagukat liberálisként meghatározó hallgatók harminc százaléka pedig úgy véli, hogy az első módosítás elavult.¹⁵

Feltehetően a legtöbb ifjú liberális nem gondolja úgy, hogy a szabadpiac, a demokrácia és a szólásszabadság támogatása már önmagában „gyűlöletbeszédnek” számítana. Figyelemre méltó azonban, hogy az aktivisták milyen gyorsan jutnak arra a következtetésre, hogy az ilyesmi támogatása tulajdonképpen csak „kódszavakat” biztosít a gyűlöletes eszmék terjesztéséhez. (A Harvard Crimson régóta futó cikksorozata szerint Harvey Mansfield, a kiemelkedő tudós és egyben a Harvard egyik utolsó konzervatív gondolkodója a „gyűlöletbeszéd” aktív gyakorlója.) Nancy MacLean, a Duke történésze megjelentetett egy könyvet *Democracy in Chains: The Deep History of the Radical Right's Stealth Plan for America* [Láncra vert demokrácia: Az amerikai radikális jobboldal álcázott tervének hosszú története] címmel, amiben amellet érvel, hogy a libertáriánus közgazdaságtani irányzat, elsősorban a közösségi választások elméletét hirdető iskola, alig álcázott rasszista rendszer, ami a demokrácia aláásására törekszik. Annak ellenére, hogy MacLean könyvére leginkább a méltánytalan és a tudományos tekintetben hasznavehetetlen jelzők illenének – Michael C. Munger, MacLean duke-beli kollégája szerint csak egy „spekulatív történelmi fikciós” munka –, a jelen sorok papírra vetése közben mégis bekerült a National Book Award döntősei közé. A tézise nyilvánvalóan túl vonzó ahhoz, hogy pártolói figyelembe vegyék a tényeket.¹⁶ Csak próbáljon meg valaki individualizmusról, egyenlőtlenségről, érdemről stb. beszélni egy egyetemi campuson, és látni fogja, milyen kevés időbe telik, mire valaki megsértődik. Sok helyütt, ahol az új osztály irányítja a kultúra vezető magaslatait, a szólásszabadságot támadásként értelmezik, a támadást pedig szólásszabadságnak.¹⁷

Még azelőtt, hogy az Obama-kormányzat lebukott volna, amiért megtévesztően lépett fel azzal a videófelvétellel kapcsolatban, ami a Bengáziban található amerikai diplomáciai állomás elleni támadásokhoz vezetett, a liberális véleménykifejtő oldalak, valamint rádió- és tévéműsorok az Első módosítás „kijavítására” és a szólásszabadság

korlátozására buzdítottak Amerikában, mintha a világ túlfelén lázongó barbároknak bármi köze is lenne ahhoz, hogy mit mondhatnak az amerikaiak.

Elkerülhetetlen, hogy amikor megváltozik az emberek gondolkodása és beszédmódja, a politikánk formája is megváltozzon. Az illiberális mozgalmak már több mint egy évtizede erősödnek Európa-szerte. Marine Le Pen Nemzeti Frontja erős pozícióban van, ami mesterséges koalícióba kényszeríti a hagyományos konzervatívokat és a szocialistákat. Emmanuel Macronnak sikerült legyőznie Le Pent, de ehhez egy új pártot kellett alapítania: La République en Marche, vagy egyszerűen csak En Marche, ami magyarra különbözőképpen fordítható: „Előre!”, „Haladjunk!”, „Munkára!” vagy „Indulás!” Miközben ezeket a sorokat írom, még túl korai lenne megítélni Macron tevékenységét, de az jól látszik, hogy van benne valamiféle napóleoni vonás. Megígérte, hogy megkerüli a francia parlamentet, és reformjainak nagy részét rendeleti úton vezeti be. Kiterjesztette a rendkívüli állapotot, amelyet a 2015-ös szörnyűséges terrortámadások nyomán jelentett be.¹⁸

Ausztriában egy Macronéhoz hasonló koalíció épphogy megakadályozta Norbert Hofert abban, hogy a második világháború vége óta ő legyen az első szélsőjobboldali nacionalista vezetője egy nyugat-európai országnak. A szomszédos Magyarországon Orbán Viktor miniszterelnök rendre az „illiberális, újszerű nemzetállam kiépítésének” modelljéről beszél, az orosz, a török és a kínai rezsimeket mintának tekintve.¹⁹ „A liberális demokráciák nem maradhatnak globálisan versenyképesek” – jelentette ki.²⁰ Orbán legnagyobb politikai ellenfele a Jobbik, egy ultranacionalista párt, ami gazdaságilag baloldali és antikapitalista, és felkorbácsolja az országban meglévő antiszemita indulatokat. Becslések szerint minden ötödik magyar rendkívül ellenséges érzéseket táplál a zsidókkal szemben.²¹ Bulgáriában a nemzetiszocialista párt, az Ataka (Támadás) hatalmas lépéseket tett abba az irányba, hogy összekapcsolja egymással a populista bevándorlásellenességet és a hagyományos gazdasági és faji szocializmust (amik, ismételten hangsúlyozva, többnyire történelmileg szinonimák egymással).

A görögöknél az erősen baloldali nacionalista párt, a Sziriza dominál, miközben támogatottságát tekintve az autoriter szélsőjobboldali párt, az Arany Hajnal ennek közel a harmadán áll. Az Arany Hajnal egy olyan zászló alatt vonulgat, amely igencsak emlékeztethet bennünket a hivatalos náci zászlóra, piros háttéren egy fekete, kanyargós vonalat ábrázolva.²² A párt szellemi előképe a fasisztabarát görög diktátor, Joánisz Metaxász, aki 1936-tól 1941-ig vezette az országot.²³

Nagy-Britanniában a Brexit-mozgalom diadala, bár egészében nézve üdvös jelenség, a győzelme vitathatatlanul annak a viszonylag szűk rétegnek volt köszönhető, amelyben túláradnak a nativista és a nacionalista érzelmek (amit bizonyos mértékig Vlagyimir Putyin közösségi médiában aktív trollhadserege ösztökölt). További aggodalomra ad okot Jeremy Corbyn, a Munkáspártot vezető rekonstruálatlan baloldali politikus illiberalizmusa, amitől vezérelve elutasítja Tony Blair azon elképzelését, hogy összehangolja a pártot a liberális demokratikus kapitalizmussal. A baloldali populista Corbyn, aki lelkes ellenfele mindennek, ami „cionista”, igyekszik kikerülni az antiszemitizmus vádját, miközben cinkos módon koalícióra lép olyanokkal, akik képtelenek lennének lemosni magukról ezt a vádat.

A török Recep Tayyip Erdoğan mindössze néhány röpké év alatt nagy utat tett meg Atatürk illiberális politikája és az illiberális oszmán teológia összeolvasztásában, az újságírók üldözésével és a politikai ellenfelek ezreinek bebörtönzésével. Jelen sorok írása közben a Nicolás Maduro vezette Venezuela állapota továbbra is azt bizonyítja, hogy a dolgok bármikor rosszabbra fordulhatnak egy populista-szocialista diktatúra vezetése alatt. Az olajban gazdag, ugyanakkor pénzügyi nehézségekkel küzdő ország egy Weimar-szintű hiperinfláció küszöbén áll. A szülők arra kényszerülnek, hogy eladják a gyerekeiket, mivel nem tudják etetni őket, miközben Maduro az ország gazdasági nehézségei miatt a „burzsoá parazitákat” hibáztatja.²⁴

2017 júliusában Trump elnök Varsóba látogatott, ahol érzelmektől átfűtött beszédben védelmezte a nyugati civilizációt, amivel nagyrészt egyet is értettem. A mondandóját azonban áthatotta a nacionalizmus, ami nem maradt észrevétlen az egyre autoriterebb lengyel kormány előtt sem. Az uralkodó párt, a Jog és Igazságosság elkötelezett egy olyan, a sajtó, a

független igazságszolgáltatás, valamint a hadsereg apolitikus természetének delegitimizálására irányuló kampány mellett, amelyet egyszerűen csak „újralengyelesítésnek” nevez.²⁵

Tragikus módon a liberalizmus álma az illiberális államokban is ugyanúgy haldoklik. Iránban a „zöld” mozgalmat ugyan felülről verték szét, de alulról is a sorvadás útjára lépett. „A művelt ifjúság, ami a zöld mozgalom gerincét képezte, mostanra demoralizált és apatikus harmincasok és negyvenesek rétegévé lett – ez az átalakulás nem tér el attól, ami a kínai demokráciabarát mozgalommal történt az 1989-es Tienanmen téri mészárlást követően – írja Sohrab Ahmari. – [...] A helyzet épp ilyen zord az arab világban. Tunézia kivételével a 2010-es és 2011-es arab tavaszi felkelések mindenütt polgárháborúba vagy államcsődbe torkolltak, vagy épp visszatértek a korábbi elnyomó állapotba.” A közvélemény-kutatások „arra utalnak, hogy a régió fiataljai a politikai szabadság ellenében inkább a stabilitást részesítik előnyben”.²⁶ Az arab fiatalok demoralizációja érthető jelenség, tekintettel arra, hogy az Arab Tavasz nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ugyanakkor azon érdemes lenne elgondolkodnunk, hogy vajon ez a kétségbeesés nem táplálkozik-e abból az egyre növekvő globális egyetértésből, miszerint a demokrácia kezdi elveszíteni a vonzerejét.

A TRUMP-KORSZAK

Na és persze itt van nekünk Donald Trump. Habár ez nem derül ki sok liberális értelmiségi és újságíró írásából, Trump elnök valójában számos tekintetben komoly eltérést mutat a szélsőjobbboldali és neofasiszta demagógokhoz képest – de természetesen más szempontok vonatkozásában pedig elkészerítő hasonlóságokra lelhetünk. Elsőként érdemes a különbségeket szemügyre vennünk.

Marine Le Pentől, Norbert Hofertől, Orbán Viktortól és más illiberális politikusoktól eltérően Trumpot nem hatja át olyan mélyen a nacionalista ideológia – vagy egyáltalán bármiféle ideológia. Trump semmi esetre sem értelmiségi alkat. Azt állítani valakiről, hogy nem értelmiségi alkat, még nem jelenti azt, hogy az illető ne lenne intelligens. A Trump intellektusára vonatkozó kérdés mindenki számára nyitott, kivétel a legelkötelezettebb híveit és kritikusait – és persze magát Trumpot, aki következetesen ragaszkodik ahhoz, hogy ő zseni. Mindenesetre félelmetes ravaszság

jellemzi, ami gyakorta éri meglepetésként ellenfeleit. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy rendkívül keveset tud Amerika politikatörténetéről, ez pedig igencsak érdekes politikai teremtménnyé teszi.

Példának okáért számos kedvenc szófordulata – „a csendes többség”, „az elfeledett ember”, „Amerika az első”, sőt a „Tegyük újra nagygyá Amerikát!” is – mély történelmi gyökerekkel rendelkezik, mégis látszólag olyan, mintha erről fogalma sem lenne. Az „Amerika az első” frázis eredetéről egy olyan New York Timesnál dolgozó újságírótól értesült, aki próbálta megérteni Trump politikafilozófiáját.²⁷ Az „Amerika az első” mondásnak összetett és hosszú visszanyúló pedigréje van az amerikai politikában, tekintettel arra, hogy ez volt a bezárkózáspártiak széles körű koalíciójának egységes jelszava, akik szerették volna Amerikát távol tartani az Európában dúló második világháborútól. Az idővel ez különösen baljós jelentéstartalommal telítődött, mivel a lehangosabb frakció ebben a kérdésben egyértelműen a németek pártján állt az európai konfliktus vonatkozásában. Egy Washington Postnak adott interjújában Trumpot tájékoztatták arról, hogy „a csendes többség” kifejezést Richard Nixon használta az 1972-es kampányában.²⁸ Továbbra sem tisztázott, hogy valaki elmagyarázta-e neki, hogy az „elfeledett ember” kifejezés FDR szlogenje volt, amivel a nagy gazdasági világválság idején igyekezett megnyerni magának az elégedetlenkedő tömegeket. Még a „Tegyük újra nagygyá Amerikát!” sem az ő eredetiségét dicséri; Ronald Reagan sokat ismételt fordulata volt az 1980-as kampányában (bár nagyon eltérő értelemben használta).

Trump ideológiai elköteleződése hasonló kiforratlanságot tükröz. Az elmúlt harminc évben csupán egy maroknyi eszme mellett tartott ki következetesen – protekcionizmus, a „ragadjuk el az olajat” az általunk megszállt közeli országoktól bölcsessége, valamint néhány meglehetősen homályos közhely a rendeletek visszanyeséséről –, de, ezeken túl, a fegyvertartásról, a bevándorlásról, az abortuszról, az adókról, az egészségügyi ellátásról stb. viszont összevissza beszélt. A hagyományos amerikai konzervatívokkal ellentétben számára sosem jelentettek követendő értéket a korlátozott kormányzat, az alkotmány, az egyéni szabadságjogok vagy – mondanom sem kell – a „hagyományos értékek” eszméi. Aligha gondolhatjuk, hogy képes lenne másképp, mint esetlenül közelíteni ezekhez a fogalmakhoz.

Kulcsszavai mindig is a „győzelem” és az „erő” voltak. A legfontosabb ígérete is az volt a szavazói számára, hogy amennyiben megválasztják, Amerika „újfent győzni fog”, valamint, hogy nem lesznek többé „gyengék” a vezetőink. „A győzelem számos problémát megold” – nyilatkozta Trump egy Washington Postnak adott interjújában.²⁹

Magától értetődő – még ha manapság ez kétséges is –, hogy a győzelem és az erő teljes mértékben amorális fogalmak. A sikeres csalók és gyilkosok is „győznek”. A jó szülők nem arra tanítják gyermekeiket, hogy egyedül csak a győzelem számít, de nem is arra, hogy az erő fontosabb lenne, mint a tisztesség. Egy erkölcsi és filozófiai szempontból komoly személy nem tekinti a legmagasabb rendű értéknek a személyes győzelmet.

Donald Trump számára a győzelem jelent mindent – az üzleti életben, a televíziós nézettség tekintetében és a politikában egyaránt. Azzal, hogy megnyerte a választást, igazolva látja azon kijelentéseit, amikkel egyik ellenfelét egy pedofilhoz hasonlította, egy másiktól pedig azt állította, hogy egy olyan ember fia, aki bűnrészes volt a Kennedy elleni merényletben. Még azt is megmagyarázta, hogy azért fecseg állandóan erről, mert ez hasznos eszköz a győzelemhez. „Addig és addig karattyolok, míg nem győzök.”³⁰ Így hát elhatározta, hogy minden olyan hírközlést, ami nem győztesként ábrázolja, nem csupán méltánytalannak vagy elfogultnak, hanem egyenesen „kamunak” nyilvánít.

Mint kiderült, Trump politikai tudatlansága, ami még az ő személyénél is fontosabb, hatalmas előnyt jelent politikai szempontból. A bal- és jobboldali, de leginkább a rendkívül arrogáns középén álló politikai elit túlságosan sokat apellál a politikai jelszavak és tabuk hatalmára. Trump – a maga autentikus nyelvén szólva – egyszerűen csak átcsörtetett közöttük. Azok számára, akik nagy jelentőséget tulajdonítanak a szavaknak, Trump nemcsak tudatlannak, hanem egyszerűen közönségesnek hatott. A szavazók milliói számára azonban valódinak tetszett, és a közönségessége bizonyítékul szolgált arra, hogy Trump nem része annak az „establishmentnek”, amit oly sokan a sajnálatos status quo fenntartásával vádoltak. Ez volt az ő nagy előnye az establishmentbe mélyen beágyazódott Ted Cruz szenátorral szemben, aki bár behatóan ismerte a populista dalszövegeket, mégsem volt képes meggyőzően előadni őket.

Hasonló módon Trump politikaellenes politikai retorikája az Atlanti-óceán mindkét végén egyaránt jól ismert, 1930-as évekbeli nyelvezetet visszhangozza. „Az üres fecsegés ideje lejárt” – közölte Trump a beiktató beszédében (és ugyanezt elismételte 2017 februárjában a Konzervatív Politikai Cselekvés Konferenciáján [CPAC] tartott beszédében is). „Elérkezett hát a cselekvés órája!”³¹ Továbbá előszeretettel emlegeti a „hazafiak vérért”.

Az 1930-as években élte virágkorát a „Cselekvést!” követelő nemzetközi szekta. FDR, Mussolini, Hitler és megannyi másik vezető mind igyekezett meglovagolni azt a széles körben elterjedt véleményt, miszerint a dekadens nyugati kapitalizmus és a „manchesteri liberalizmus” nem képes megfelelni a korabeli kihívásoknak. Amerikában FDR ezt a szellemi hóbortot meglovagolva igyekezett megvédeni a demokráciát (nem feltétlenül a kapitalizmussal karöltve), amikor egy „vakmerő, kitartó kísérletezésre” ígért. A mai napig igaz – volt alkalmam megtanulni –, hogy a progresszívek képtelenek felmérni, hogy mit von maga után a „kísérletezésre” épülő politizálás. A kísérletezés gondolata azt feltételezi, hogy a vizsgálatnak nincsenek a priori, dogmatikus, elvi korlátai. „Fogj egy módszert, és próbálkozz!” – mondta FDR.³² Olyan észszerűen hangzik, de a következménye az, hogy a demokrácia, a tulajdonjogok, a polgári jogok stb. többé már nem képezik a politikai viselkedés elsődleges korlátozását. Az alkotmányunk lényege pont abban állt, hogy bizonyos dolgok megkérdőjelezését a vezetők és a szavazók számára is egyaránt elérhetlenné tettük. A „kísérletezés” szerint minden lehetőség rendelkezésünkre áll – ami tulajdonképpen az autoriter módszerek legpontosabb meghatározása. „Konzervatív vagyok, de ezen a ponton ez kit érdekel? – jegyezte meg az elkeseredett Donald Trump a Republikánus Párt kaliforniai gyűlésén. – Egyenesbe kell hoznunk az országot.”³³

„A fasizmus vonzereje elsősorban a kísérletezés pragmatista étoszában rejlett” – állapította meg a néhai John Patrick Diggins.³⁴ Az ideológia csupán holttehernek tűnt, ami megakadályozza, hogy a nemzetek kiaknázzák a bennünk rejlő lehetőségeket. Hitler lenézően szólt azokról az elméletalkotókról, akik elvekről és doktrínákról beszéltek, és egyszerűen csak „tintalovagoknak” nevezte őket. Hitler szerint Németországnak az „ész

elleni lázadásra” van szüksége, mert „az értelem megmérgezte a népünket”.³⁵

Nem arra akarok célozni, hogy Trump olyan lenne, mint Hitler. Mert nem olyan: Hitler könnyűszerrel visszavonta volna az Obamacare-t! De nem is egy FDR vagy egy Mussolini. A személye tulajdonképpen olyan természetes típusú törzsi vezető felé tett visszalépést jelent, aki törzsi kifejezésekben beszél és gondolkodik. A gondolkodása és a retorikája kevésbé érdekes, mint az, hogy ez a fajta gondolkodás és retorika oly sok amerikai képzeletét megragadta, különösen az alkotmányosság és a korlátozott kormányzat eszméjének feltételezett bajnokai körében.

Sok tekintetben Trump valódi romantikus figura. Nem Istenbe, az alkotmányba vagy bármi egyéb elvont szabályba, hanem a saját ösztöneibe veti a hitét: „Nagyon ösztönös ember vagyok, az ösztönöm csalhatatlan.”³⁶ „Ebből az esetből több dolgot is tanultam – magyarázza Trump. – Az egyik, hogy hallgassak az ösztöneimre, bármilyen jól is mutat valami papíron.”³⁷ Trump számos interjúban kifejtette, hogy az ösztönei megbízhatóbbak a tényeknél. Ha valamit igaznak érez, akkor az igaz is. Ezért mondta egyszer egy eskü alatt tett nyilatkozatában, hogy a nettó vagyona mindenekelőtt attól függ, hogy érzi magát az adott reggelen.³⁸ Ezért volt az, hogy üzletemberként örömmel verte át üzleti partnereit, élt vissza az állami kisajátítási joggal és tett meg bármit, hogy kibújjon a jog alól.

Trump elnökségének kibontakozásakor nyilvánvalóvá vált, hogy Trump érzései – különösen a bizonytalanságai, a megalomániája stb. – határozzák meg a döntéseinek többségét. Az, hogy a kampány alatt nem volt hajlandó felhagyni a meggyilkolt muszlim-amerikai katona szüleinek támadásával, jól illusztrálta az egész életszemléletét. Amennyiben valaki nem ért egyet vele, vagy kritizálni merésze, akkor az illető minden sértést és támadást megérdemel. A mexikói származású bíróval szembeni támadása pedig rávilágított arra, hogy a demokratikus normák és illemszabályok mennyire súlytalanok, amikor az ő érzelmei kerülnek a mérleg egyik serpenyőjébe.

Miközben a pszichéje központi elemét képezi az a képessége, amivel minden konfliktust és viszonyt személyessé tesz, az érzéseibe vetett bizalmának megvannak a maga szélesebb körű politikai következményei. Elnökjelöltként arra bátorította a tömeget, hogy „a szart is verjük ki” a

tüntetőkből.³⁹ Elnökként Trump elnézően, sőt elismerően szólt a rendőrök erőszakos visszaéléseiről.⁴⁰ Közismerten nagy csodálója Vlagyimir Putyinnak, és valahányszor szembesítik vele, hogy egy gyilkos önkényurat csodál, rögvest beáldozza Amerikát, azzal érvelve, hogy az amerikaiaknak nincs joguk ítélkezni, mivel mi is teszünk szörnyű dolgokat.⁴¹ Nincs olyan esemény, amelyet ne a saját politikai haszonszerzésére vagy pontok begyűjtésére fordítana, álljon a közönsége akár találkozóon résztvevő cserkészfiúkból vagy egyenruhás katonákból.

Amennyiben Trump képes lenne kordában tartani a személyiségét, valamint a pillanatnyi ösztönein túlmutató gondolatokat megfogalmazni, jóval veszélyesebb demagóg válhatna belőle. Szerencsére nem képes erre, így kormányzatunk alkotmányos berendezkedése – kiegészítve a neki dolgozó emberek többségének hazafias elköteleződésével – több mint elegendő biztosítékot jelentenek az elnöki hatalma korlátozására. Ugyanakkor éppen ezek a tulajdonságai teszik őt ennyire érdekessé. Az öltönye és az abnormálisan hosszú nyakkendői alatt Trump valamiféle nosztalgikus megtestesülés; a modernség előtti ember egyfajta általános prototípusa, aki megszállottan vágyik arra, hogy csoportja alfája lehessen. Mivel híján van minden koherens ideológiának – és többnyire immunis a jó jellem valamennyi normájával szemben –, Donald Trump sok szempontból tökéletes példaként szolgál arra, hogy a kapitalizmus, amennyiben nélkülözni kénytelen az extraracionális erkölcsi dogmákat, miként hoz létre tiszta étvágyú teremtményeket, akiket csak az emberi természet legkezdetlegesebb szoftvere vezérel. Kizárólag a szexszel, a hatalommal, a mások feletti uralom megszerzésével, valamint a státusza megerősítésével törődik. A családot minden egyéb megfontolás fölé helyezi, de a családi érdekeket a vagyon és a dinasztikus dicsőség szempontjából értelmezi. Úgy tekint másokra, mint saját akaratának eszközeire, akiknek értékét az iránta érzett hűségükben méri, egy olyan hűségben, amelyet ritkán viszonz. Amikor megkérdezték tőle, hogy milyen áldozatokat hozott, ami összevethető lenne azoknak a szülőknek az áldozatvállalásával, akik elvesztették gyermeküket a háborúban, egyáltalán nem tudott megemlíteni egyet sem.⁴² Ő nietzschei értelemben vett lovag, aki a saját erkölcsének kovácsa.

Ahelyett, hogy ezeket hibaként érzékelte volna, sok szavazó sajnálatos módon csodálatra méltó jellemvonásként tekintett rájuk. Donald Trump improvizatív, szinte zsigerből jövő politikai stílusának köszönhetően – kiegészülve a demokratikus normák nyílt figyelmen kívül hagyásával és az elittel szembeni tömény utálattal – nem csupán a republikánusok szemében vált a frusztráció és a düh eszményi hordozójává, hanem az elégedetlen, nem hagyománypárti és Obama-szavazó milliói szemében is, akik úgy érezték, hogy általában véve nincs beleszólásuk a politikába. A doktriner konzervatívok voltak az utolsók, akik meglengették Trump zászlaját, ám erről – tekintve, hogy milyen sok konzervatív ideológus és értelmiségi formálta át a világnézetét csak azért, hogy racionalizálja és hozzáigazítsa a trumpizmushoz – manapság hajlamosak vagyunk megfeledkezni.

Donald Trump tehát Amerika történetének legsikeresebb populista politikusa, leszámítva talán Andrew Jackson elnököt. Számos konzervatív hírmagyarázó győzte meg magát arról, hogy Trump diadala a saját hihetetlen politikai zsenialitásának következménye volt. Kevés bizonyítékot lehet felmutatni ennek az elképzelésnek az alátámasztására. Ez nem jelenti azt szükségszerűen, hogy lebecsülnénk Trumpot. A politika mindenekelőtt a pillanatokról szól. A megfelelő politikus rossz időben szinte mindig elbukik a jó időben lévő nem megfelelő politikussal szemben. Trump már 2000-ben kacérkodott azzal a gondolattal, hogy a Reform Párt színeiben elindul az elnökségért, majd 2012-ben ismét felmerült benne. Mindkét alkalommal elállt az indulástól, részben azért, mert semmi esélye sem lett volna arra, hogy nyerjen. A lényeg tehát az, hogy Trump azért nyerte meg az elnökválasztást, mert megérett rá az idő, de még így is majdnem elbukott.⁴³

Ahogy szárazság idején érdemes nagy tételben vizet árulni, úgy populistának is akkor éri meg lenni, amikor az emberek leginkább szomjazzák a populizmust. Érdemes megjegyeznünk, hogy a 2016-os elnöki versenyben két autentikus populista vett részt, a másik pedig nem más volt, mint Bernie Sanders, a vermonti szenátor. Okunk van azt feltételezni, hogy amennyiben a demokrata pártelit nem zárt volna annyira össze Hillary körül, akkor a végletekig technokrata, progresszív új osztály jelöltje, Bernie Sanders el tudta volna nyerni a demokrata küldöttek bizalmát. Még ha ez nem is bizonyult volna igaznak, az továbbra is igaz,

hogy a populizmus a bal- és jobboldalon tort ül, itthon és külföldön egyaránt.

A POPULIZMUS VESZÉLYEI

A populizmus, ami lényegében „népizmust” jelent, nem dogma. Sokkal inkább egyfajta irányultság és szenvedély. Elméletileg és retorikáját tekintve felemeli a „népet”, a valóságban azonban csak egy részéhez szól. A nacionalizmussal együtt osztja a csoport romantikus dicsőítésének és felszentelésének gondolatát. A csoport tagjait a törzs, az ügy, „a mozgalom” vagy bármilyen egyéb absztrakció részeiként kezeli, ami beindítja azt az „összetartozás-ösztönt”, amiről korábban beszéltünk. Ők mi vagyunk, mi pedig azok vagyunk, akikre mindig is vártunk. „A nép” egyszerre állítja magáról, hogy áldozat, valamint hogy felsőbbrendű azokhoz képest, akiknek az áldozata, és közben jogos hatalmi követeléseket tulajdonít magának. Állíthatják magukról, hogy ők „a 99 százalék” – holott nem –, de a lényeg az, hogy ezt is úgy értik, hogy ők képezik a 100 százalékát azoknak, akik számítanak. „A populistáknál – írja Jan-Werner Müller – ez az egyenlet mindig hibátlanul kijön: a többiek pedig elutasítják, mondván: erkölcstelenek és egyáltalán nem tartoznak a néphez. Más szavakkal ugyan, de azt állítjuk tehát, hogy a populizmus mindig egyfajta identitáspolitiká (bár nem minden identitáspolitiká szükségszerűen populistá).”⁴⁴

Az elnök kifejezetten konzervatív bírálójaként szinte állandóan harag és megvetés tárgyául szolgálók Trump támogatói számára, köztük sok olyanak, akik korábban engem is csodáltak. (Ami azt illeti, az elmúlt két év egyik legfájdalmasabb felismerése volt számomra, hogy rájöttem, milyen sok ember csalódott bennem pusztán azért, mert nem tudtam lesülyedni az ő elvárásaikhoz.) Ezt azért hoztam elő, mivel megdöbbentő volt hallanom mindezt attól a megannyi Trump-hívótól, akik a „Mi, a nép” zászlaja alatt gyülekeznek. Ez szüntelenül szajkózott mantra. De még annak is hamis. A Trump támogatói által használt „Mi, a nép” szófordulat tökéletesen szemlélteti Müller elgondolásának lényegét. Donald Trump számszerűen kevesebb szavazatot kapott, és miközben ezeket a sorokat írom, a népszerűségi indexe csupán 35 százalék körül mozog. Nem létezik olyan objektív mérce, amely alapján Donald Trumpot a „Mi, a nép”

lovagjának tekinthetnénk. Csupán azokat az embereket képviseli, akik a támogatói szerint az egyetlenek, akik számítanak.

A populizmus és a nacionalizmus gyakran kéz a kézben járnak egymással, de nem minden populista mozgalom nacionalista, ahogy nem minden nacionalista mozgalom populista. Mielőtt nemzeti szintre emelte volna a populizmust, William Jennings Bryan csupán olyan politikus volt, aki Nebraska érdekeit helyezte előtérbe. Hasonlóképpen, George Wallace is csak egy olyan populista volt, aki „Alabama népéért” szállt síkra, ami alatt azokat az alabamai fehéreket értette, akik támogatták a Jim Crow-törvényeket. Al Sharpton elsősorban önmagát képviselő populista demagógnak vált híressé, és csak másodlagosan a harlemi feketék egy csoportjának szószólójaként. Donald Trump gyakran beszél „az amerikai népről”, de hogy kit tekint az amerikai nép részének, az gyakran teljes mértékben csak azon múlik, hogy kik azok az amerikaiak, akik támogatják Donald Trumpot. Az „egyetlen, ami számít – jelentette ki Trump a választási verseny során 2016 tavaszán –, a nép egységesítése – mert a többi ember semmit sem jelent.”⁴⁵

Az amerikai populista mozgalmak hajlamosak voltak a politikai paletta baloldaláról szárba szökkeni – kivéve, ha bevallottan rasszisták vagy antiszemiták voltak. A liberális történészek és politikai elemzők rendre nagy erőfeszítéseket tesznek arra, hogy elkülönítsék és elhatárolják a progresszizmust minden ilyen társulástól. Európában, ahol a felső osztályok az öröklött nemesség és arisztokrácia elgondolását az elitista technokrácia gondolatával váltották fel, a populizmus hajlamos demagógiával, ígéretéssel és múltba révedő gondolkodással párosulni. A bankárok és a bürokrata kigúnyolják a kisembert, aki keserves vesztésként küzd a globalizáció árhullámaival szemben.

Ebben pedig van némi igazság. A populista mozgalmak többnyire a vesztesek koalíciói. Mindezt nem pejoratív értelemben mondom, csupán elemzői szempontból. A populista mozgalmak szinte definíció szerint nem jelennek meg olyan emberek körében, akik azt gondolják, hogy minden rendben halad és tisztességes bánásmódban részesülnek. A populizmus táptalaja a neheztelés; az érzés, miszerint az elit, a politikai vezetés vagy – a populizmus számos szélsőséges esetében – az árnyékban megbújó

összeesküvők elnyomják vagy kizsákmányolják a „valódi embereket”. „Így az összeesküvés-elméletek – írja Müller – nem csupán afféle furcsa adalékok a populista retorikában, hanem magának a populizmusnak a logikájából fakadnak és táplálkoznak.”⁴⁶

FDR nem azért hozakodott elő „az elfeledett ember” kifejezéssel, mert ő maga populista lett volna, hanem azért, mert el kellett szipkáznia temérdek populista ellenlábasának a támogatóit. A kifejezés a populista elégedetlenség csírájában való elfojtásaként szolgált. Elfeledve lenni annyit tesz, mint lekicsinyelve, mellőzve és hátrahagyatva érezni magunkat. Ebből fakad a status quo iránti hálátlanság lélekromboló érzése, valamint az a gyötrő érzés, hogy régen minden jobb volt. Erre az érzületre játszottak rá az európai romantikus nacionalisták is. Mindannyiunk számára ismerős lehet, hogy miként hatalmasodik el rajtunk a paranoia, amikor kirekesztettnek érezzük magunkat; elméleteket agyalunk ki azzal kapcsolatban, hogyan áskálódnak ellenünk ellenségeinek – vagy épp barátaink.⁴⁷ A populizmus többnyire hasonlóképpen működik, csak épp tömeges méretekben.

Az Egyesült Államok első populista mozgalmait nagyrészt mezőgazdaságiak és vidékiek voltak. A farmerek nyilvánvaló okokból nem számítottak a társadalmi változások győzteseinek. Az amerikai élet gyors ütemű iparosodása és városiasodása érthető módon arra ösztönözte a vidéki közösségeket, hogy úgy érezzék, mintha az országuk egyre csak távolodna tőlük. A fiatal férfiak azon hajlandósága, hogy egy új élet reményében elhagyva a közösségüket a nagyváros felé vegyék az irányt, a neheztelés érzését plántálta el azokban, akik hátramaradtak (és közben a távozókban felerősítette az elidegenedés és a gyökértelenség érzését). A pénzügyi kapitalizmus egyre növekvő kifinomultsága folytán sokan érezték magukat az ellenőrzésükön kívül eső erők eszközeinek és gyalogjainak.

Ez az egyik oka annak, hogy a populista mozgalmak, nálunk és Európában is, vonzódnak a „produktivizmus” különböző formáihoz, egy olyan gazdasági doktrínához, amely különbséget tesz a „jó” gazdasági tevékenység – építeni a puszta kezünkkel, földművelés stb. – és az egyszerű tőkemanipuláció között. William Jennings Bryan megkülönböztette azokat, akik a saját kezük munkájával hoznak létre dolgokat, azoktól, akik „a dologtalan tőke dologtalan birtokosai”.⁴⁸ A produktivizmust gyakran

társítják „jobboldali” populista mozgalmakhoz, de egyértelműen felfedezhetjük a kapcsolatot közte és a munkaérték-elmélet és tőkés kizsákmányolás marxi elképzelései között. Amikor Benito Mussolini a szocializmusról átnyergelt a fasizmusra, felhagyott azzal, hogy az Il Popolo d’Italia (Olaszország népe) című újságjára „szocialista napilapként” hivatkozzon, helyette a „termelők lapjaként” emlegette.⁴⁹ Donald Trumpot hallgatva olybá tűnhet, az egyetlen, ami számít, az a gyár- és az építőipar. Megszállottan hajtogatja a „kereskedelmi deficit” kifejezést, miközben rendre elhallgatja, hogy Amerika jelentős kereskedelmi többlettel rendelkezik a szolgáltatások terén, vagy hogy a kereskedelmi deficit az Amerikában megvalósuló nagy volumenű külföldi beruházások következménye.

A „dologtalan tőke” démonizálása történelmileg termékeny talajt szolgáltatott a legrégebbi összeesküvés-elmélet számára: vagyis az antiszemitizmusnak. Thomas E. Watson, a közismert georgiai populista, szegény feketék és fehérek védelmezőjeként kezdte pályafutását, amellel érvelve, hogy a szegényeknek egységbe kell tömörülniük a vagyonos réteggel szemben. Mivel azonban a populizmusnak nincs korlátozó elve – leszámítva a neheztelés táplálására és felszítására vonatkozó szükségletét –, végül magáévá tette a fehér felsőbbrendűség, a katolikusellenesség és az antiszemitizmus gondolatát. Az 1892-es Populista Párt platformja kijelentette: „Két kontinenst átszövő hatalmas összeesküvéssel van dolgunk, ami egyre gyorsuló ütemben veszi birtokba a világot.”⁵⁰

Az 1930-as évek Európájában, valamint napjainkban az arab világ nagy részén, annak a széles körűen elterjedt nézetnek köszönhetően, miszerint a zsidók vagy a cionisták felelősek a világ összes problémájáért, az antiszemitizmus vált a legkönnyebben járható úttá, amivel meg lehet nyerni a tömegeket.

„A populisták [...] azokra az állítólagos titkos ügyletekre vetik tekintetüket, amelyek a »színfalak mögül« irányítják a világot – állapította meg Christopher Hitchens. – Ez pedig »gyermekjáték«. Azt leszámítva, hogy a gyerekeség bűnös dolognak számít a felnőttek világában.”⁵¹ Hitchens megállapítása valójában sokkal mélyrehatóbb, mint azt ő gondolta volna. A demokrácia korrumpálása az emberi természetből fakad, a gyerekek pedig

mindig is közelebb állnak a természeti állapotunkhoz, mint a felnőttek. A felnőttek – remélhetőleg – már civilizálódtak. A gyerekek barbárokként születnek, és az ösztönviláguk minden korban ugyanolyan. A populizmus a demokratikus emberből előtörő, barbár, gyerekes ordítás.⁵²

Donald Trump folyamatos ragaszkodása ahhoz, hogy „a rendszer meg van bundázva” – még akkor is, ha amúgy éppen ő irányítja a rendszert –, szépen beleilleszkedik a populista hagyomány fősodrába – hasonlóan Bernie Sanders legtöbb megnyilatkozásához, valamint kisebb mértékben Elizabeth Warrenéhez. Időnként persze Trump üldözési mániája igencsak szórakoztató. Könyörtelen tweetjei, amikben aziránt érdeklődik, hogy ezt vagy azt az intézkedést miért nem hajtotta végre a kormány, azt a látszatot keltik, hogy közvetlenül nem áll módjában megkérdezni beosztottait. Ám Trump „nép” elleni „globalista” összeesküvéssel kapcsolatos vádaskodásainak jóval baljósabb visszhangjai is vannak.

A 2016-os elnökválasztási kampány utolsó heteiben Trump kampánya rákapcsolt. Október 13-i beszédében kikelt „a globális érdekcsoportokkal” szemben, amelyek „nem törődnek az önök érdekeivel”.⁵³ Kampánybeszédének „záró érveként” Donald Trump felszólalt a globális „politikai elit” ellen, ami vérszívó módjára „véreztette ki országunkat”. A számos, állítólag gonosz globalista – többségük zsidó – képeivel a háta mögött Trump ráförmedt erre az ármánykodó szövetségre. Miközben a képernyőn épp Lloyd Blankfein, a Goldman Sachs vezérigazgatója volt látható, Trump kijelentette: „Ez egy olyan globális hatalmi struktúra, amely felelőssé tehető azokért a gazdasági döntésekért, amik romba döntötték munkásosztályunkat, megfosztották országunkat a vagyonuktól, és ami ezt a pénzt egy maroknyi nagyvállalat és politikus zsebébe átjátszotta.”⁵⁴ (Az a tény, miszerint az ő adminisztrációjának intézkedéseit nagyrészt épp a Goldman Sachs/Wall Street/Davos nagykutyaí irányítják, baljóslatúként értelmezhető a saját ideológiai – vagy egyszerűen logikai – következetlensége előtt.)

A kampánybeszéd vehemens antiszemita kirohanásokkal volt megtűzdelve, némileg hajazva a tizenkilencedik századi antiszemita összeesküvés-elméleti koholmányra, A Cion bölcseinek jegyzőkönyvére. Lehet, hogy túlzók az ilyesféle kifogások, bár nem tűnik elképzelhetetlennek, hogy

Steve Bannon, Trump bevallottan nacionalista kampánymenedzsere tudatosan táplálta az alt-right vakbuzgó trollhadseregét, akiket ő segített felemelni a padlóról. Nem gondolom, hogy Bannon vagy Trump antiszemita lenne, azonban sokkal nehezebb lenne megvédeni nyilvánvaló cinizmusukat, ami abban ölt testet, hogy hajlandók gyorsan és lazán megpendíteni populista húrokat, valamint etetni a rasszista és antiszemita trollhadsereget. [\[xl\]](#).

Ám ismételten hangsúlyozom, nem az a lényeg, hogy a Trump körüli pályán keringő emberek – és a velük rokonlelkű társaik Európában – populista és nativista szólamokkal üzérkednek. Csupán arról van szó, hogy épp egy olyan korban élünk, ahol az ilyen szólamok sikeresek. Minden országnak és minden kornak megvoltak a maguk populista haszonlesői. Az egészséges intézményekkel felvértezett egészséges társadalmak azonban – akárcsak egy gyenge vírus ellen – általában képesek védekezni ellenük. A demagógok szólamait elnyeli a jóval nagyobb beszélgetés áradata. Az ok, amiért a pillanat, amelyben élünk, ennyire aggasztónak tűnik, az, hogy ilyen hatalmas igény mutatkozik a bal- és a jobboldali demagógia iránt.

A demagógia – a csöcselék vagy a tömeg ösztöneire való apellálás – a retorika egyik ősi formája. A kifejezés az ókori görögöktől származik, akik eleinte a köznép vezetőjeként tekintettek a demagógra. Csak később nyerte el azt a jelentését, hogy olyasvalaki, aki a köznép szenvedélyeit meglovagolva igyekszik azonnali és átgondolatlan cselekedetekre vagy a rendszer elleni gyűlöletre ösztönözni az embereket. A demagógia elég nyilvánvalóan kapcsolódik a romantikához, mivel mindkettő az értelem és a tények fölé helyezi az érzelmek és az érzések jelentőségét. A demagógia gyakorlata azonban sokkal ősbib, mivel az emberi ösztönvilágon alapul. A primitív társadalmakban, ahol az idegenekről feltételezik, hogy egyszersmind ellenségek is, és ahol a túléléshez a csoport buzgó védekező ösztönének felszítására és a másik démonizált gyűlöletére van szükség, a világ fekete-fehérben szemlélésének képessége versenyelőnyt jelent. A szenvedély felszítására irányuló tehetség – és az a képesség, hogy valakit fel lehet tüzelni – az erő egyik forrás. Mert az egység a szenvedély gyümölcse. Más szóval, a demagógia természetes emberi vonás. A veszélyes, népszerű szenvedélyek megfékezése, becsatornázása és elűzése a civilizáció feladata. Az alkotmány sok feladatot ellát, de az egyik

legfontosabb funkciója mégiscsak az, hogy csökkenti és mederbe tereli a demagógok és az őket hallgató tömeg hatalmát. Ezt a konzervatívok annak idején még egyaránt értették és ünnepezték. Manapság már nem annyira.

Ismételten, ha Trump képes lett volna ellenőrzés alatt tartani ösztöneit, sokkal félelmetesebb elnök és jóval hatékonyabb demagóg válhatott volna belőle. Ha képes lett volna jobban értelmezni a pillanatot, nagyon más beiktatási beszédet tartott volna, a demokraták felé fordulva egy nagy infrastrukturális költéssel párosított hatalmas vagyonelosztási programért, vagy valami hasonlóért cserébe. Átcsoportosította volna magához a Sanders kampányát meghatározó populista szenvedélyek egy részét. Ehelyett – ahogy az sok újdonsült elnökkel megesik – félreértelmezte a választási eredményeket, szembeszállva a demokratákkal, és megnyugtatta a leglelkesebb követőit. Konzervatívként és amerikaiként ez – legalábbis rövid távon – boldoggá tesz, mivel az ellenfelei feltüzelésével akaratlanul is megerősítette a fékek és egyensúlyok rendszerét. De hosszú távon nézve mégiscsak aggodalomra ad okot, mivel bebizonyította, hogy a konzervativizmus – legalábbis ami a Republikánus Pártot és a hozzá hűséges szövetséges médiumokat illeti – nem képes ellenállni az erős emberek iránti törzsi vágyakozásnak.

A jobboldal korrumpálódásának nem Donald Trump volt az okozója; ő csak kihasználta a helyzetet. A sikert követően pedig egyre inkább gyorsítja ezt a korrumpálódási folyamatot. Amennyiben a civilizáció csupán beszélgetés, akkor Donald Trump már egy komoly következményekkel járó elnöknek tekinthető, mivel sikerült alapvetően megváltoztatnia a demokráciánkról folytatott diskurzusunkat.

Széthullás

VESZÉLYBEN AZ AMERIKAI KÍSÉRLET

Számos amerikaiból – ideértve a legtöbb liberálist, több konzervatívot, libertariánust és másokat – Donald Trump politikai erőként való hirtelen felbukkanása a következő kérdést csalta elő: honnan került elő ez a szörnyeteg?

Természetesen ez nem egészen méltányos Trumpgal és temérdek követőjével szemben. Sok szavazó szemében Donald Trump korántsem keltette szörnyeteg látszatát, sokkal inkább tűnt megmentőnek, hősiess – noha tökéletlen – bajnoknak, akit az idők szava idézett meg. Ő volt a pillanatunk Shin Godzillája, aki azért kelt éltre, hogy elpusztítsa a politikai elitet és felébressze az amerikai nemzet valódi szellemiségét. Mások számára csupán a két rossz lehetőség közül választható kisebbik rossznak számított. A kampány során befolyt bőséges szavazatok azt mutatják, hogy sok Trump-szavazó úgy tekintett a saját szavazatára, mint amellyel nem Trump mellett, hanem tulajdonképpen Clinton ellen szavaz.¹ Ha pedig, például, valakinek konzervatívként a Legfelsőbb Bíróság jövőjével kapcsolatos aggodalmai számítottak elsődlegesnek, akkor neki Trump volt a helyes választás.

Bármilyen nézőpontból is tekintsük a kérdést, a lényeg az, hogy Trump nem egy váratlanul felbukkanó lény volt. A megválasztása és az elnöksége egyaránt régóta érlelődő tendenciák megjelenési formáinak volt betudható. Annak a kérdésnek a kielégítő megválaszolása, hogy Trump hogyan tudta ilyen sikeresen, a vezetést megkerülve átvenni az irányítást a Republikánus Párt felett, legalább egy teljes könyvet igényelne. Ennélfogva csak a szerintem legfontosabb tényezőkre fogok összpontosítani, valamint azokra, amik a leginkább kapcsolódnak könyvünk témáihoz.

Ahogy azt igyekeztem bemutatni, az emberi természet változatlan. Az elmúlt háromszáz évben ugyan megváltozott a világ, de nem azért, mert felvilágosultabb lényekké fejlődünk, hanem azért, mert azzal kapcsolatban,

hogy miként kellene szerveznünk a társadalmunkat, egy újfajta beszéd- és gondolkodásmódba ütköztünk. A gondolkodásmód megváltozása jelentette magát a forradalmi eseményt, de magát a forradalmat, mind a szabályokon, mind a konkrét értelemben vett tényleges társulásokon és szervezeteken keresztül, valójában az intézmények tartották életben és biztosították. Ezeket a társulásokat és szervezeteket összefoglalóan általában a „civil társadalom” kifejezéssel illetik. Ez mindent magában foglal az egyházaktól és iskoláktól kezdve egészen a tekebajnokságokig és az ifjúsági szervezetekig. A civil társadalom régi formája még nem halott, ugyanakkor mindenütt visszaszorulóban van, mint egykor a nagy zátonyok, amiket a víz erodált.

A hasonlat szándékos. Mindig is úgy gondoltam, hogy a civil társadalom olyan, mint zátony az óceán közepén. A korall gazdag ökoszisztémát biztosít, amiben rendkívül sokszínű élet lakozik, ezért is nevezik őket olykor „a tengerek esőerdeinek”. A világ óceánfelületének kevesebb, mint 0,1 százalékát teszik ki, ugyanakkor megdöbbentő módon ők adják a tengeri fajok 25 százalékát.²

Az emberi őstörténet nagy részében csupán egyetlen intézmény létezett: a törzs vagy a csapat. Előfordulhat, hogy felosztották pár kisebb egységre: családra, vadászókra és gyűjtögetőkre stb., de mindnyájukat beillesztették magába a törzsbe.

A mezőgazdasági forradalmat követően a munkamegosztás teret engedett több intézmény létrejöttének, amelyek közül egyik-másik összetűzésbe is keveredhetett egymással. Létezett egyfajta államon kívüli „tér”. Abban a térben pedig az intézmények idővel – korallsebeséggel – növekedésnek indultak. Ez az ökoszisztéma alig változott, és amikor egyáltalán változott is valamelyest, azt is rendkívül lassan tette, lehetővé téve az embereknek, hogy alkalmazkodjanak hozzá. A zátony csupán néhány különálló koralltelepből állt: a családból, a helyi közösségből, az egyházból, egy viszonylag maroknyi foglalkozásból, amiket általában valamiféle céhek felügyeltek, valamint természetesen az államból, ami magában foglalta a hadsereget is. Ezután, a korábban részletesen tárgyalt okokból, bekövetkezett az intézmények csodás elszaporodása. Ennek az elszaporodásnak az emberi jólét és kreatív zsenialitás megdöbbentően

robbanásszerű fejlődése lett az eredménye, amely csak tovább bővítette és tágította az egész folyamatot.

Tápláló környezet létrehozása a közvetítő intézmények számára a társadalommérnökség egyik olyan válfaja, amely az emberi történelem társadalommérnökségének vitathatatlanul a legnagyobb teljesítménye, de persze a kérdéses kifejezést nem a szokásos értelemben használva. Ez a társadalommérnökségnek az a fajtája, amit akkor vázoltam fel, amikor az angol- és a franciakert közötti különbségről beszéltem. Az angolkertek olyan szabadságzónát hoznak létre, ahol az emberek és az intézmények szabadon virágozhatnak. Az emberek szolgálnak beporzóként, egyik intézményről a másikra szállva, egyszerre téve szert táplálékra, és biztosítva a beporzást. Ez egy olyan társadalommérnöki tevékenység, amelynek semmi más célja nincs azon kívül, hogy magát a kertet felvirágoztassa.

Remélem, megbocsátják nekem, hogy ide-oda csapongok a metaforák között, de a modern kori civil társadalom olyan, mintha mesterséges zátonyokat hoznánk létre. Dobjunk egy betonhalmot vagy süllyesszünk el egy olajfúrótornyot a Mexikói-öböl aljára, majd várakozzunk. Nemsokára korallok, algák, kacslábú rákok, osztrigák és egyéb teremtmények tapadnak rá. Ahogy egyre többen lesznek, a halak is beköltöznek ebbe az új menedékbe. (A dél-kaliforniai olajfúrótornyok huszonhétszer több halnak adnak otthont, mint az ugyanazon a területen található természetes eredetű sziklazátonyok.)³ Gyűlölöm azt a mondást, miszerint „ha megépíted, eljönnek hozzád”, de ebben az esetben ez jól leírja a helyzetet. Amikor pedig eljönnek, bőséget hoznak magukkal.

A metaforával kapcsolatban az a bökkenő, hogy az állam nem képes zátonyokat építeni; ő csak védelmezni tudja azokat. Aki valaha is bűvárkodott, vagy próbálkozott palack nélküli, könnyed merüléssel, az tisztában van vele, hogy nem szabad csupasz kézzel megtapogatnunk a korallokat. Olyan olajok találhatók a bőrünkben, amelyek felbomlasztják a korallmembránokat, és amelyek akár a teljes koralltelep pusztulását is eredményezhetik. Az állam a civil társadalom szempontjából egy zsíros kezű turista. Leszámítva azokat az alkalmakat, amikor rendkívül óvatosan jár el – ami nem igazán jellemző rá –, ha az állam beavatkozik az

intézmények működésébe, kárt okoz nekik, sőt gyakran meg is semmisíti őket.

A civil társadalom más valutában utazik, mint a piacgazdaság vagy az állam. Az önkéntes társulások a szeretet és a közösség, valamint a jótékonyság és a kölcsönösség gazdasága mentén működnek. Az Üdvhadsereg, a Katolikus Egyház, a Cserkészszövetség, a kertészklubok és a polgárháborús hagyományőrző társaságok egyrészt közös értékek, másrészt olyan eltérő elvek mentén működnek, amelyek egy szociális tevékenységből vagy egy foglalkoztatási programból fakadnak. Amikor az állam a maga módján közbelép, és előírja ezeknek a csoportoknak, hogy miképpen működjenek, az többnyire káros következményekkel jár. Ha az állam veszi át a civil társadalom által ellátott funkciókat, az mérgező hatású.

Természetesen nem ez az eredeti szándéka. A kormányzat általában „azért jön, hogy segítsen”. A kormányzat számos jó és fontos dolgot tesz. De nem képes szeretni bennünket.

A politikusok örömmel hasonlítják az országot családhoz. Ez azonban veszélyes analógia. A jóléti programokat – beleértve számos középosztálybeli jogosultságot – azzal indokolják, hogy mindnyájan ugyanannak az amerikai családnak vagyunk a részei, a családok gondoskodnak a sajátjaikról, a családban pedig nem szégyen segítséget kérni egymástól. A probléma kettős. Aki már kért valaha is kölcsön pénzt valamelyik családtagjától –főleg, ha olyantól, aki nem adott –, az tudja, hogy a szégyen – ha egynél több alkalommal kényszerülünk ilyen helyzetbe – gyakorta komoly szerepet játszik egy ilyen szituációban. A család nagylelkűségének is megvannak a maga korlátai, és sajátos viszonzást von maga után. A nagylelkűség különbözik a jogosultságtól, a családi segítségnyújtás pedig a kölcsönösség, a büntudat, az elvárások stb. bonyolult formáit hozza magával.

Josh bátyám függőségtől szenvedett. Mielőtt meghalt, a szüleim számos alkalommal kisegítették őt. Minden – pénzügyi, érzelmi és minden más elképzelhető módon biztosított – segítségük együtt járt bizonyos feltétellel, kioktatással, öleléssel, könnyekkel, büntudattal, bátorítással és ultimátummal. A kormány nem képes betölteni ezt a szerepet. E

pszichológiai tényezők egyike sem működtethető kormányzati ellenőrzéssel. Vajon felhívhatnánk-e egy hivatalnokot este tíz órakor, mint ahogy valamelyik rokonunkat, és beszélhetnénk-e vele a pénzről, amivel tartozunk neki?

Phil Gramm, Texas egykori szenátora elmesélt egy történetet arról, amikor a választók egy csoportjával beszélgetett. Arról faggatták, hogy mi a politikai programja a gyermekek tekintetében. Valami olyasmit felelt, hogy: „A politikai programom abból a tényből indul ki, hogy senki sem szeretheti jobban a gyermekeimet, mint a feleségem és jómagam.”

Egy nő a közönség soraiból félbeszakította, és a következőt vetette közbe: „Nem, ez nem igaz: én is épp annyira szeretem az ön gyermekeit, mint maga.”

Gramm azonnal visszavágott: „Ó, valóban? Hogy hívják őket?”

A második probléma abból fakad, hogy a jóléti intézkedéseket nem jótékonyágként fogadjuk; úgy tekintünk rájuk, mint jogosultságokra. Amikor azt mondjuk az embereknek – kiváltképpen idegeneknek –, hogy jogosultak valamire, amit nem kell külön kiérdemelniük, vagy amiért nem kell megdolgozniuk, akkor alapos – és gyakran rendkívül kontraproduktív – leckét nyújtunk számukra arról, hogyan működik maga az élet. Például amikor a társadalmak feltételezik, hogy a kormányzat azért jött létre, hogy a szegények minden kívánságát és szükségletét kielégítse, ez nemcsak azt eredményezi, hogy a szegények kevésbé lesznek motiváltak önmaguk megsegítésére, hanem azt is, hogy a tehetősök is kevésbé fogják ösztönözve érezni magukat arra, hogy segítsenek a szegényeken. Az európai országok, amelyek a társadalmi szerveződés állítólagos jobb modelljeként szolgálnak, végignézték, ahogy elsorvad a civil társadalmuk. Bár az egyházak állami támogatásban részesülnek, a diplomák mégis üresen tátonganak. Az uralkodó nézet szerint: ha azért van az állam, hogy segítsen a szükségét szenvedőkön, akkor az embereknek miért kellene többet adakozniuk? „Ezért fizetem az adókat.” Mindeközben Amerikában, a világ legjótékonyabb fejlett országában, a vallás privatizálva van, és a mérhetetlen társadalmi nagylelkűség forrásaként szolgál.

„A jótékonyági adományokról készített egyesült államokbeli tanulmányok azt mutatják, hogy a lakosság legkevésbé vallásos ötöde körében csupán a pénzük 1,5 százalékát adományozták jótékonyági célokra – írja Jonathan Haidt. – A népesség legvallásosabb ötöde (a templomlátogatást és nem a hitet alapul véve) hihetetlen módon a jövedelmének 7 százalékát költi jótékonykodásra, és ennek nagy részét vallási szervezeteknek adományozza.” Haidt hozzáteszi, hogy „ugyanaz a helyzet az önkéntes munkával kapcsolatban is: a vallásos emberek jóval többet végeznek ilyesmit, mint a világi társaik, és a munka nagy részét vallási szervezetüknek, vagy legalábbis azokon keresztül végzik”.⁴ A civil társadalom arra buzdítja az embereket, hogy külső normákhoz alkalmazkodjanak, de nem az ellenőrzés, hanem a pszichés vagy lelki jutalom iránti szükségletük kielégítése érdekében. Az ilyesféle részvétel képezi azon értékek és erények egyik forrását, amik fenntartják a demokráciát és a kapitalizmust.

A közvetítő intézmények jelentést, közösséget, sőt még identitást is biztosítanak, amelyek a valahova tartozás és a kiteljesedés érzetét nyújtják az emberek számára.

Arthur C. Brooks, az American Enterprise Institute elnöke (aminek magam is tagja vagyok) hosszan értekezett a „kiérdemelt siker” jelentőségéről. Kiérdemelni a sikert nem azonos a pénzszerzéssel vagy a híressé válással. A kiérdemelt siker lényege, ami Brooks szerint egyben az amerikai kivételesség lényege is, a személyes elégedettség érzése, ami kemény munka és az elért eredmények gyümölcse. Ez pénz formáját is öltheti, ugyanakkor nem a pénz az, aminek köszönhetően szert tehetünk a kiérdemelt siker érzetére. Akik egyszerű módon jutnak gazdagsághoz – lottónyeremény vagy örökség formájában –, egy rövid pszichológiai löketet kapnak a váratlan szerencséjüknek köszönhetően, ám ezt hamar felélik. Tartós boldogságot az a tudat ébreszthet bennünk, hogy elismerik a munkánkat, hogy jelentős hozzájárulást tettünk, valamint, hogy szükség van ránk. Egy háztartásbeli anyát, aki boldog és egészséges gyermekeket nevel, magas fokon töltheti el a kiérdemelt siker érzése, miközben egy gazdag tőzsdeügynököt kevésbé hathat át ez az érzés. A papok, a tanárok, a művészek, az írók – anyagi helyzetüktől függetlenül – magas szinten élhetik

meg a kiérdemelt sikert, amennyiben úgy érzik, hogy változtattak valamit a világon.

Az amerikai kísérlet azért fonódott olyan szorosan össze a kiérdemelt sikerrel, mert a rendszerünk úgy lett megtervezve, hogy az emberek maguk választhassák meg a kiérdemelt sikerhez vezető útjukat. Ezt jelenti a „boldogságra való egyéni törekvés”. Minél több közvetítő intézményt mondhatunk magunkénak, annál több út áll rendelkezésünkre, ami a kiérdemelt sikerhez vezethet bennünket.

Brooks szembeállítja egymással a kiérdemelt sikert és a „tanult tehetetlenség” fogalmát. Ez utóbbi kifejezés a Pennsylvaniai Egyetem kitűnő pszichológusához, Martin E. P. Seligmanhez köthető. A tanult tehetetlenség klinikai meghatározásai a depresszió tanulmányozásához kapcsolódnak, de ebben az összefüggésben arra utal ez a kifejezés, amit akkor érzünk, ha a munkára és az érdemekért kijáró jutalomra való ösztönzők nem működnek megfelelően. Akkor reagálnak így az emberek, amikor úgy érzik, hogy a sorsuk feletti irányítás kicsúszott a kezükből, és többé már nem uraik önmaguknak.⁵ Marx úgy vélte, az elidegenedés a kapitalizmus népbetegsége, ám aki valaha is élt kommunista társadalomban, vagy csak ellátogatott egybe, tisztában van vele, hogy az elidegenedés sokkal elterjedtebb az állam által irányított gazdaságokban. Érezhetjük magunkat fogaskeréknek a szabadpiaci társadalom gépezetében, a szabadpiaci társadalom azonban definíció szerint lehetővé teszi, hogy kiléphessünk az olyan rendszerekből, munkahelyekből, karrieremből stb., amelyek nem szolgálják az egyéni érdekünket. Az etatista rendszerek nem ismerik a kilépés jogát.

A kilépés joga azonban rögvest névlegessé válik, ha valójában nincs hova kilépnünk. A közvetítő intézmények biztonságos menedéket nyújtanak számunkra. Lehet, hogy egy ember szerencsétlen a munkájában, ugyanakkor a munkáján kívül gazdagnak érezheti magát – ha úgy érzi, hogy a barátainak, a családjának, az egyházának vagy az önkéntes tűzoltóságnak szükségük van rá, megbecsülik és tisztelik. Az elmúlt háromszáz évben az etatizmus minden ideológiai válfaja – kezdve a marxista baloldaltól egészen a monarchista jobboldalig – amellett érvelt, hogy az államot kell felhatalmazni arra, hogy gyógyítsa a piaci elidegenedést, bekötözze a

megosztottság sebeit, és úgy viselkedjen, mint gyermekeit gondozó szerető szülő. Ez viszont működésképtelen. Ám minél többen hisznek a működésében, annál többen fordítanak hátat az egyetlen dolognak, ami valóban működik: nekünk. Mi építjük azokat a zátonyokat, ahol az emberek érzelmi és pszichológiai otthonra lelhetnek. Amikor viszont az állam hozzájuk nyúl, megsebzí őket.

*

Megvan az oka annak, hogy az amerikai liberálisok miért csodálják ennyire az európai modellt: hajlamosak európaiként gondolkodni. Az amerikai liberálisok a konzervatívoknál háromszor nagyobb valószínűséggel mondják azt a közvélemény-kutatóknak, hogy szeretnék, ha a kormányzat „többet tenne” a jövedelemkülönbségek mérséklése érdekében. Eközben azok a konzervatívok, akik úgy vélték, hogy a kormányzatnak nem szabadna beleavatkoznia a jövedelemkülönbség kérdésébe, négyszer annyi pénzt adományoztak jótékony célokra, mint a liberálisok. 2002-ben azok az emberek, akik szerint a kormány „túl sokat költ jóléti kiadásokra”, nagyobb valószínűséggel támogatták élelmiszerrel vagy pénzzel a hajléktalanokat.⁶ Amikor a mások iránti részvétet kiszervezzük a kormányzatnak, felszabadítjuk magunkat az alól, hogy magunkon kívül másra is gondoljunk.

A méltányosság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy valóban őszintén hiszik, hogy az állam, és csakis az állam képes kielégíteni a modern élet állítólagosan egyre bonyolultabb igényeit, és ez a hitük valódi együttérzésből fakad. Vagyis nem azt akarom mondani, hogy azok, akik azt szeretnék, hogy az állam gondoskodjon mindenről, gonoszok vagy önzők lennének – elvégre magasabb adókat szeretnének fizetni azért, hogy másokon segíthessenek. A lényeg az, hogy vakoknak mutatkoznak az együttérzésük költségei iránt. Barack Obama a második beiktatási beszédében kijelentette:

Az amerikai nép nem képes egyedül állni a sarat a mai világ által támasztott követelményekkel szemben, miként az amerikai katonák sem lettek volna képesek muskétákkal felfegyverkezve afféle milíciaként legyőzni a fasizmus és a kommunizmus erőit. Egyetlen ember önmagában képtelen lenne kiképezni az összes matematikát és természettudományt oktató tanárt,

akikre szükségünk lesz, hogy felvértezzük gyermekeinket a jövő kihívásaira, vagy olyan utakat, hálózatokat vagy kutatólaborokat kiépíteni, amelyek új munkahelyekkel és vállalkozásokkal gazdagíthatnak bennünket. Az idő jobban sürget bennünket, mint eddig bármikor, hogy ezeket a dolgokat együtt vigyük véghez, egy nemzetként és egy népként.⁷

Vegyük csak jobban szemügyre, miről is szól ez a beszéd. Az Amerikáról szóló víziójában mindössze két tényező játszik szerepet a nemzet színpadán: a szövetségi kormányzat és az egyén. Felejtjük el a közvetítő intézményeket; még azok az állami és helyi kormányzati szervek sem jönnek számításba nála, amik közelebb állnak a rögválósághoz, és jobban fel vannak szerelve ahhoz, hogy megértsék a kihívásokat, amikkel az emberek kénytelenek szembenézni. Amint Yuval Levin fogalmaz a nagy jelentőségű *Fractured Republic: Renewing America's Social Contract in the Age of Individualism* [Töredezett köztársaság: Az amerikai társadalmi szerződés megújítása az individualizmus korában] című könyvében: „Pontosan nemzetünk életének ez a vérszegény értelmezése az, amiért a baloldal jelenleg nincs kellőképpen felvértezve ahhoz, hogy segítsen Amerikának a huszonegyedik századi valósághoz igazodni.” Azzal, hogy az amerikai életet pusztán az egyénre vagy az államra redukáljuk, azt gondolva, hogy semmi jelentős nincs a kettő között, figyelmen kívül hagyjuk az élet minden olyan szegletét, ahol az emberek ténylegesen élnek, és amelyekkel tényleges kölcsönhatásban állnak. A közhely, miszerint „a kormányzat csak egy kifejezés arra, amit közösen viszünk végbe”, láthatatlanná teszi a civil társadalom hatalmas ökoszisztémáját, amiben az emberek önként működnek együtt és találják meg életük értelmét. „Ez a vízió – írja Levin – ellaposítja a társadalmi lét bonyolult, kialakult topográfiáját, és nem biztosít számunkra kiutat az individualizmus és a központosítás ártó visszacsatolási spiráljából.”⁸

Ez nem az angolkert víziója, hanem egy olyan mező, amely egyetlen termést hoz. Minden búzakalász ugyanúgy néz ki, és a kormányzat táplálkozási igényeinek megfelelő. Az atomizmus – az elidegenedés egy másik formája – az az érzés, hogy egyedül vagyunk a világon, és senki sem segíthet rajtunk. Az ilyen fokú elszigeteltség érzése elkerülhetetlenül felmerül olyankor, amikor az állam minden olyan szegletéből kiszorítja a civil társadalmat, ahol az emberek ténylegesen élnek. Levin megjegyzi,

hogy „a kollektivizmus és az atomizmus nem a politikai paletta két ellentétes végét jelentik, hanem inkább ugyanannak az érmének a két oldalát”.⁹

A 2012. évi Demokrata Konvenció első napján lejátszott videó szerint: „A kormányzat az egyetlen olyan dolog, amelyhez mindnyájan kötődünk.”¹⁰ Ugyanebben az évben Barack Obama kampánystábja közzétette a Julia élete címet viselő diasorozatot. Egy Julia nevű kitalált nőről szólt, valamint arról, hogy mi mindent fog érte tenni a kormányzat élete során. Minden dia úgy kezdődik, hogy „Obama elnöksége alatt...”, majd ezután elmagyarázza az állam által nyújtott speciális előnyöket, kezdve a kormányzat által biztosított oktatási előnyökkel, a Head Start keretében működő óvodai ellátástól egészen a középiskolai támogatási rendszerig bezárólag, amelyek Obama Race to the Top című programjának részét képezték. Az egyetemen – „Obama elnöksége alatt” – Julia adókedvezményben és államilag támogatott egészségügyi ellátásban részesül. Az egész hasonlóan folytatódik. A diploma megszerzését követően az Egyenlő díjazásról szóló törvények segítenek neki, és az állami támogatások fedezik a diákhitelét és fizetik a születésszabályozását. Később „Obama elnöksége alatt: Julia úgy dönt, gyermeket vállal.” Amikor megöregszik, „Obama elnöksége alatt”, beregisztrál az időseknek szóló egészségbiztosítási rendszerbe. Végül pedig, „Obama elnöksége alatt”, nyugdíjba vonulva a szociális háló biztosítja a megélhetését, sőt még önkénteskedik is egy „közösségi kertben”.¹¹

Ha figyelmen kívül hagyjuk azt a furcsa elképzelést, miszerint Barack Obama ebben a modellben egy életen át birtokolja az elnöki címet, a kampány legérdekesebb következtetései abban rejlenek, amik hiányoznak belőle. Juliának nincsen családja, leszámítva az egyetlen gyermekét, aki – miután betöltötte a tizennyolcat – egyszerűen eltűnik az életéből. Ám se szülők, se férj, se Julia egyetlen másik szerette sem bukkan fel ebben a történetben. Sehol egy gyülekezet vagy bármiféle önkéntes társulás egészen addig, míg természetesen Julia el nem éri az időskort, amikor is már van ideje önkénteskednie a közösségi kertben. Más szóval, az állam veszi át a család, a barátok, a közösség és a vallás szerepét.

Az a vágy, ami arra sarkall bennünket, hogy valamiféle család részévé váljunk, az egyik legmélyebb érzelmi alapú, emberi ösztönünk. Ez az oka annak, hogy tulajdonképpen szinte valamennyi tévésorozat családkról – legyenek azok hagyományosak vagy látszólagosak – szól. A család iránti vágyakozás annak a része, amit Robert Nisbet „a közösség keresésének” nevezett el. Valójában a Julia élete kampány részben azért lehetett sikeres, mert felkínálta a valahova tartozás vízióját, valamint lehetőséget teremtett arra, hogy az állam közbelépjen, és kitöltse a lelkünkben lévő űrt. Hihetetlenül népszerű az a történet, miszerint az állam lehet a családuknak, vagy épp biztosíthatja számunkra a közösséghez tartozás érzését. Ez igencsak hátrányos helyzetbe sodorja a konzervatívokat és kiváltképpen a libertariánusokat. Az ideológiánk központi része, hogy nem látjuk jónak és megbízhatónak az államot, vagy épp a társadalmi szolidaritás és valahova tartozás érzésének lehetséges helyettesíthetőjének, hiszen ezek csak a civil társadalomból származhatnak, elsődlegesen pedig a családból. (Legalábbis Trump felemelkedése előtt a legtöbben még így gondoltuk.)

Azért népszerű az elképzelés, hogy az állam anyaként vagy apaként szolgálhat számunkra, mert valami mélyen bennünk lévőre apellál, és ezért lehet ennyire kapós az emberiség történetének valamennyi korszakában. Ez a maga módján voltaképpen törzsi elképzelés. Mindnyájan egyenlők vagyunk, mindnyájan egymástól függünk, mindnyájunknak szüksége van egy Nagy Emberre – aki lehet akár Barack Obama vagy Donald Trump is –, hogy vezessen bennünket és megbüntesse ellenségeinket, akárhogy is határozzuk meg őket. De miért ilyen vonzó manapság?

Az egyik nyilvánvaló, de csupán részleges ok, hogy a gazdaság cserbenhagyta az amerikaiak egy jelentős részét. Tekintettel arra, hogy a kapitalizmus természetellenes, teljesítenie kell a kötelességét, máskülönben az emberek azt fogják mondani: „Miért bajlódjunk vele?” 2000 óta az amerikai piacgazdaság nem tartja be az alku rá eső részét. „Kiderült – írja a kiváló demográfus, Nichola Eberstadt –, hogy 2000 baljós történelmi mérföldkövet jelent nemzetünk számára. Bármilyen legyen is az oka, tény, hogy a Nagy Amerika Felvonó, ami amerikaiak egymást követő nemzedékei számára emelte egyre magasabbra a megélhetési és szociális jóléti színvonalat, lerobbant – és azóta csak egyre rosszabb állapotban van.”¹²

2000 eleje és 2016 vége között Amerika rendkívüli mértékben meggazdagodott. Az amerikai háztartások és a nonprofit szervezetek nettó vagyona több mint kétszeresére nőtt, körülbelül 40 billió dollárról 90 billió dollárra. Az egy főre jutó növekedés azonban átlagosan csak körülbelül 1 százalékot tett ki. Az egész társadalomra nézve a gazdasági prosperitás megoszlása tehát fájdalmasan egyenlőtlen volt. Nichola Eberstadt becslése szerint, ha csupán a 2000 előtt normálisnak számító háború utáni gazdasági növekedés állt volna rendelkezésünkre, 2016-ra az egy főre jutó GDP-nek 20 százalékkal magasabbnak kellett volna lennie.¹³

A probléma hatóköre jóval nyilvánvalóbbá válik, mihelyst szemügyre vesszük az amerikai foglalkoztatási helyzetet. „A foglalkoztatási ráta 2000 óta zuhanópályára állt, és az elmúlt évtizedek legalacsonyabb szintjeire esett vissza” – írja Eberstadt. A hivatalos statisztikák közepes, ugyanakkor egyben megtévesztő adatokat szolgáltatnak, mivel csak az álláskeresőket követik nyomon. Minden huszonöt és ötvenöt év közti álláskereső amerikai munkanélkültre „újabb három olyan jut, aki vagy nem dolgozik, vagy egyáltalán nem is keres munkát”. Eközben, mutat rá Eberstadt, a háztartáson kívül dolgozó nők arányának emelkedése – „ami társadalmunk egyik legjellemzőbb háború utáni trendjének számított” – a visszájára fordult. A középkorú nők foglalkoztatási rátája „visszatért oda, ahol egy nemzedékkel ezelőtt, az 1980-as évek végén tartott”.¹⁴

Barack Obama elnökségének végén, a megközelítőleg kilencven hónapon át tartó kétségkívül halvány gazdasági növekedést követően, a középkorú amerikai foglalkoztatott férfiak részaránya alacsonyabb volt, mint 1940-ben, a Nagy gazdasági világválság végén – amikor a hivatalos munkanélküliségi ráta meghaladta a 14 százalékot. 1948 óta a húsz év feletti, fizetett munkát nem végző férfiak részaránya több mint a kétszeresére emelkedett.¹⁵

Ismételten, a történet egésze nem annyira sötét, ugyanakkor az amerikai nép egy jelentős része számára az elbeszélés mégis csak ilyen formát öltött. Amerika másik fele viszont prosperált. 1979-ben a felső középosztály a népesség 12,9 százalékát tette ki; 2014-re ez az arány már 29,4 százalékra emelkedett.¹⁶ A Népszámlálási Iroda szerint az inflációhoz történő kiigazítást követően a 100 000 dolláros vagy annál nagyobb éves

jövedelemmel bíró háztartások aránya az 1967-es 8 százalékról 2015-re 26,4 százalékra nőtt.¹⁷ 2015-ben a Pew Research Center szerint 11 százalékkal kevesebb amerikai tartozott a középosztályba, mint 1971-ben, de ez abból állt elő, hogy 7 százalékuk magasabb társadalmi csoportba emelkedett, 4 százalékuk viszont lesüllyedt. Az amerikaiak részaránya a felső középosztályban és a legmagasabb rétegekben 50 százalékkal nőtt 1971 és 2015 között.¹⁸

De míg fontos megjegyeznünk, hogy a jövedelemegyenlőtlenség fokozódása nagyrészt annak köszönhető, hogy a gazdagok még gazdagabbak lettek, a középosztály pedig tovább szélesült, ez nem változtat azon a tényen, hogy az amerikaiak egy jelentős része megrekedt. Ők pedig aránytalanul nagy részét képezik Donald Trump szavazóbázisának.^{xli}

Sokan a kapitalizmust szeretnék hibáztatni a gazdasági fejlődés lassulása miatt. Kétségkívül el kell ismernünk, hogy a piac kreatív rombolása gyakran jár azzal, hogy egyesek kénytelenek egyedül viselni a terheket. Donald Trump állításai ellenére a szénbányászat számára az Obama-adminisztrációnál jóval nagyobb károkat okozott az innováció és a piac. A repesztéses olajbányászat és egyéb technológiák feltalálása a szénnél gazdaságilag életképeesebb árucikké tette a földgázt. Igaz, hogy az Obama-kormány nem segített az iparágak, de a kreatív rombolás jóval nagyobb károkat okozott.¹⁹ Hasonlóképpen, az automatizáció sokkal többet tett a feldolgozóipari állások megszüntetéséért, mint a gyárak kiszervezése vagy a rossz kereskedelmi megállapodások. Az amerikai feldolgozóipari szektor valójában jól teljesít.²⁰ A feldolgozóipari ágazat minden idők legmagasabb szintjén áll, és továbbra is a gazdaság legnagyobb húzóágazata.²¹ A gond abból fakad, hogy az innováció következtében a gyártás során ugyanaz a munkafolyamat egyszerűen kevesebb ember részvételét igényli. Kétszer annyit termelünk, mint 1984-ben, ugyanakkor harmadannyival kevesebb ember részvételével.²²

Nincs semmi meglepő abban, hogy amikor a kapitalizmus elterjedésének, valamint a globális szállítmányozásban és kommunikációban bekövetkező hatalmas fejlesztéseknek köszönhetően több milliárd ember lépett be a globális munkaerőpiacra, a külföldi nyertesek megléte idehaza valamennyi vesztes felbukkanását eredményezi. Mindazonáltal – bár helyes és

helyénvaló, hogy az amerikaiakat jobban foglalkoztatja az amerikaiak, mint a külföldiek jóléte – azt nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az emberiség teljes történetét tekintve a piacok egész világra történő kiterjedése vezetett el a szegénység legnagyobb mértékű és leggyorsabb csökkenéséhez. Abból, hogy az amerikai gazdaságnak időbe telik, mire alkalmazkodik a globális piaci rendszer kiterjedéséhez, még nem következik, hogy magát a piaci rendszert kellene bírálnunk emiatt. Az elitünket illeti bírálat amiatt, ahogy ezt az alkalmazkodási folyamatot levezényli.

Megvan az oka annak, hogy miért hitte azt az Obama-kampánycsapat, hogy a Julia élete meggyőző lehet. Megvan annak az oka, hogy miért épp „A kormányzat az egyetlen olyan dolog, amelyhez mindnyájan kötődünk” mondattal nyitották meg a Demokrata Konvenciót a nagyon okos politikai tanácsadók. Ez az oka annak is, amiért Donald Trump a washingtoni „kudarcos vezetést” hibáztatta az „ipar leépítése” miatt. Amikor a civil társadalom egészséges, akkor a legtöbb ember nem Washingtontól várja a választ a problémái megoldására. Sokkal inkább közelebb, az otthonunkban keresgélünk megoldás után. Akkor válnak láthatóvá a távoli hegycsúcsok, miután kivágtuk az erdőket. Amikor a család és a civil társadalom erejét veszti vagy épp nem megfelelően működik, akkor sem veszítjük el a valahova „tartozás” iránti vágyunkat, továbbá az az igényünk is megmarad, hogy a bajban a segítségünkre siessenek. Az állam pedig felajánlja, hogy közbelép ott, ahol a többi intézmény kudarcot vallott, vagy épp menekülőre fogta. Az etatisták már az Alapítás óta amellet érvelnek, hogy a washingtoni kormányzat jelenti a választ a problémáinkra. Ez az érv még meggyőzőbb akkor, amikor már az erdőktől megtisztították a tájat, és minden tekintet természetyszerűleg Washingtonra szegeződik.

Tekintettel arra, hogy politikafilozófiája összhangban állt ezzel, valamint hogy a kampánya mindig is azt az elképzelést pártolta, hogy benne őlt testet valamiféle nemzeti ébredés, ez a tendencia Barack Obama malmára hajtotta a vizet. A „mi vagyunk azok, akikre mindig is vártunk” szlogenje zseniális ötletnek mutatkozott, mint a populizmus egy hátborzongató, újszerű formája. A civil társadalom és a hagyományos gazdaság hanyatlása azonban Donald Trumpnak is nagy segítségére volt. Ahol Obama a kormányzat technokrata progresszív vízióját erőltette, mint amely minden

állampolgár számára partnerül és segítőül szolgálhat, ott Donald Trump nosztalgiát és nacionalizmust kínált az embereknek.

Egy kis időre elidőznék itt, hogy jobban körüljárjam Donald Trump üzenetét. De mielőtt még ezt megtenném, szánnom kell egy pillanatot arra, hogy a nacionalizmusról mint általában vett ideológiáról szóljak egy keveset. Konzervatív körökben dühös vita folyik a nacionalizmust illetően, ami képes számos hagyományos szövetségest és barátot is egymás ellen fordítani. Vezető szerkesztőként tevékenykedek a National Reviewnál, ahol egyes kollégáim egy olyan konzervativizmus mellett szálltak síkra, amely felkarolja azt, amit a barátaim, Richard Lowry és Ramesh Ponnuru „jóindulatú nacionalizmusnak” neveznek:

Magában foglalja az ország iránti hűséget: a hozzátartozás, a neki való engedelmesség és az iránta érzett hála érzését. Ez az érzés pedig nemcsak az ország politikai intézményeihez és törvényeihez, hanem a néphez és a kultúrájához is hozzákapcsolódik. Az ilyesféle nacionalizmus magában foglalja a honfitársakkal szembeni szolidaritást, akiknek a jóléte előbbre való, mint a külföldieké, bár nem jelenti ez utóbbiak érdekeinek teljes kizárását. Amikor ez a nacionalizmus politikai kifejezést nyer, rendszerint olyan szövetségi kormányzatot támogat, amely féltékenyen óvja a saját szuverenitását, továbbá egyértelműen és nem mentegetőzve kiáll a népe érdekeinek előmozdítása mellett, szem előtt tartva a nemzeti összetartozás szükségességét.²³

A felszínt kapargatva egyetlen terminológiai kifogással élnék ezzel szemben. A terminológia pedig nagyon is számít, hiszen a retorika határozza meg, hogy aktuálisan miként gondolunk arra a világra, amiben élünk. Amire Lowry és Ponnuru fentebb utalni kíván, az – meggyőződésem szerint – nem annyira a nacionalizmus, mint inkább a patriotizmus. A nacionalizmus univerzális jelenség. Általánosságban tekintve nincs ideológiai tartalma, leszámítva annak a nemzetnek a dicsőítését, amelyben éppen megmutatkozik. Ezt a jellegét tekintve valamelyest hasonlít az általánosságban vett konzervativizmushoz és radikalizmushoz. Egy oroszországi konzervatív nagyon mást szeretne megőrizni, mint egy egyesült királysági konzervatív. Egy spanyolországi radikális nagyon

különböző dolgokat szeretne lebontani, mint egy szaúdi radikális. Hasonlóképpen a nacionalisták is nemzetenként eltérő dolgokat dicsőítenek.

Természetesen ugyanezt az érvet előhozhatnánk a patriotizmussal szemben is. Nem ugyanazt jelenti a hazafiság nálunk, mint másutt. Az amerikai kontextus azonban úgy határozza meg a patriotizmust, mint olyan elvek és eszmék halmazának követését, amelyek magasabb rendűek a pusztánacionalizmusnál. Ez egyfajta kulturális irányultság is egyben, ami elválaszthatatlan az amerikai kivételesség eszméjétől. Dacára a jobb- és a baloldalon egyaránt uralkodó félreértésnek, az amerikai kivételesség sosem jelentette azt, hogy „mindenki másnál jobbak lennénk”. Ez sosem volt sovinizmus; csupán afféle megfigyelés. Megközelítőleg az elmúlt évtizedig bezárólag az amerikai kivételességgel kapcsolatos, régóta fennálló vita nem abban állt, hogy vajon kivételesek vagyunk-e vagy sem, hanem hogy vajon jó dolog-e a nyilvánvaló kivételességünk. A baloldal szemében – ami arra vágyott, hogy Amerika olyan legyen, mint Európa – rossz dolognak számított. A jobboldal számára – függetlenül attól, hogy a bezárkózó vagy az internacionalista frakcióról beszélünk – az amerikai kivételesség valami olyasminek számított, amire büszkék voltak. Ám ez sosem jelentett „nacionalizmust”.

A nacionalizmus definíció szerint a kollektív akaratra vagy szellemre irányul. A háború erkölcsi egyenértékéről szóló érvekhez hasonlóan a nacionalizmus alapvető feltevései és érzelmi lényege az egységkultusz. Mindnyájan a részesei vagyunk! Egyesüljünk egy önmagunknál nagyobb ügy mentén! A „fasizmus” kifejezés alapja a fascis – bárd köré erősített vesszőnyaláb –, ami római hatalmi jelvény volt, és azt jelentette, hogy „egységben az erő”. Az amerikai patriotizmus válság idején magában foglalhatja ezeket a dolgokat is, ugyanakkor sosem hagyja figyelmen kívül azt a tényt, hogy alkotmányos rendünk alapvető egysége nem a csoport, hanem az egyén. A nacionalista számára a hős az, aki – a törvénnyel az oldalán – kiáll a tömeg elé. G. K. Chesterton jól ragadta meg a különbséget: „»Az országom jó vagy rossz« olyasmi, amit egyetlen hazafi sem gondolna kimondani. Olyan lenne, mint azt mondani: »Az anyám részeg vagy józan«.”²⁴

Mindig is azt állítottam, hogy egy kis nacionalizmus elengedhetetlen az amerikai projekthez. A nacionalizmus egy preracionális, érzelmi, végső soron törzsi elköteleződés a hazánk iránt. Ez a hely az enyém, és szeretem, nem utolsósorban azért, mert az enyém. Annak a nemzetnek a termékei vagyunk, amelybe beleszülettünk, és az jó és egészséges, ha egy minimális hálát és megbecsülést érzünk az iránt a hely iránt, ahonnan származunk. Ám míg a kevés nacionalizmus egészséges, addig a túl sok mérgező hatású. A mérgezés mértékét valójában mindig az adag határozza meg. Azaz a nacionalizmus – pontosan fogalmazva – korántsem ideológia, hanem sokkal inkább olyan szenvedély, mint a nemi vágy. A szexuális vonzalom fontos minden házasságban, ugyanakkor egészséges házasság nem csupán a nemi vágyon alapszik. Az erős szakszervezetek olyan közös értékektől, bizonyos elvek és projektek iránti elköteleződésektől függenek, amelyek fontosabbak, mint az egyén. Így van ez a nemzetekkel is. Az alapítók felismerték, hogy a politikai szenvedély veszélyes, ezért egy olyan rendszert hoztak létre, amely kordában tartja ezt a szenvedélyt.

Történelmileg nézve a nacionalizmus mindig is háborúban állt az emberek akarátának ilyesféle mesterséges korlátozásaival, ezért használják rá általában a történészek a „romantikus nacionalizmus” kifejezést. A romantikus nacionalizmus a francia forradalom hanyatló napjain ütötte fel a fejét, amikor a francia és a német értelmiségiek – valamint a tömegek – fellázadtak a felvilágosodás hűvös racionalitása és legalizmusa ellen. A Nagy Terror jakobinusai elkötelezett nacionalisták voltak, akik meg voltak győződve arról, hogy a francia Isten választott népe. Minden oltár fölé felírták, és minden főúton hirdették: „A polgár a hazájáért születik, él és hal.”²⁵ Robespierre nem határolódott el a nacionalizmustól: „Francia vagyok, én vagyok az egyik képviselő. [...] Ó, magasztos nép! Fogadd el egész lényem áldozatát; boldog ember az, aki közéd születhetett; de még boldogabb az, aki meghalhat boldogságodért.”²⁶

Az olyan német értelmiségiek, mint Johann Gottfried Herder és Johann Fichte, először Nagy Frigyes felvilágosult önkényuralmával, majd pedig a napóleoni birodalom hideg militarista pragmatizmusával szemben emelték fel szavukat. Az értelem és a tudomány – kölcsönvéve Max Weber kifejezését – a világ varázstalanítására szolgáltak, a nacionalizmus pedig – Ernest Gellner szavaival élve – az „újvarázzsosítás hitvallásául”. A

nacionalizmus a maga mítoszaival és regéivel helyreállítaná az Értelem korára elveszített értelmezések egy részét. A marxizmus kisvártatva hasonló hitvallással állt elő. Herder és Fichte sokat merített Rousseau-ból és az általános akaraton nyugvó társadalom létrehozásának eszméjéből, amit Herder Volksgeistként, vagyis népszellemként fogalmazott újra.²⁷

Ő és Fichte a német nyelvet használták a mitikus német nemzet meghatározó jellemzőjeként. A francia számított a felvilágosult gondolkodás nyelvének, ami elnyomta a német autentikus lelkületet. „Köpjétek ki a Szajna undorító slejmjét! – buzdított Herder. – Beszélj németül, ó, te német!”²⁸ „Elsősorban a nyelv formálja az embert, nem pedig fordítva” – gondolta Fichte. A német nyelv tiszta, erősködött, mivel nemcsak a Szajna slejmének romboló hatásával dacol, hanem a Római Birodalom idegen eszméivel és az idegen latin nyelvvel is. „A németek egy továbbra is élő nyelvet beszélnek, méghozzá azóta, mióta e nyelv a természetből először előtört, miközben a többi teuton törzs olyan nyelvet beszél, amely ugyan a felszínen még mocorog, de a gyökerénél már halott.” Fichte nem volt biológiai értelemben vett rasszista – habár nem volt túlzottan oda a zsidókért –, ugyanakkor a nyelvről vallott gondolatai a későbbiekben táptalajul szolgáltak a nácik rosszindulatú etnikai nacionalizmusának: „Minden modern nép közül a tiétek az, amelyben a leghatározottabban található meg az emberi tökéletesség magja, és akit a haladás vezetésével ruháztak fel. Ha oda a lényegeitek, veletek együtt odavész az emberiség minden reménye, hogy valaha is megmenekülhet nyomorúságos mélységéből.”²⁹

A faji esszencializmus, a törzsi felsőbbrendűség, a mítosz és a szenvedély felemelkedése – mind olyan dolgok, amelyekkel szemben a nacionalizmus nem pusztán tehetetlen, hanem éppen hogy olyan táptalajul szolgál a számukra, amelyen ezek a szenvedélyek szabadon tenyészhetnek, mint baktériumok a Petri-csészében. A nacionalizmus azon a feltevésen alapszik, hogy a jelentőség és a szellemi megváltás keresése kollektív vállalkozás. Lowry és Ponnuru „jóindulatú nacionalizmusa” minden bizonnyal ellentétes ezekkel a gondolatokkal, mivel az amerikai kultúra legnagyobb része szemben áll az értelmet nélkülöző szenvedélyekkel. A jóindulatú nacionalizmus fogalmában az összes értékes munkát a „jóindulatú”, és nem a „nacionalizmus” kifejezés végzi.

Ennek oka az, hogy a nacionalizmus híján van a hatálytalanító vonásoknak, mivel nem rendelkezik belső fékekkel, sem korlátozó elvekkel, amik mérsékelhetnék a kollektív szenvedély hatásait. Ezért van az, hogy a nacionalizmus a saját logikai szélsőségességétől vezetve mindig etatizmusba vagy a szocializmus valamilyen formájába torkollik. A marxizmus és a leninizmus csökött mellékterméke, hogy a nacionalizmus és a szocializmus szemben állnak egymással. Valójában mindenütt, ahol a nacionalizmus szabadon uralkodhatott, valamiféle szocializmus vált belőle. Továbbá minden alkalommal, amikor lazulni kezdtek a szocializmus keretei egy adott nemzeten belül, a rendszer nacionalizmusnak adta át a helyét. Vegyük Hugo Chávez vagy Fidel Castro valamelyik beszédét, és helyettesítsük a „nacionalista” és „nemzetivé tétel” kifejezéseket a „szocialista” és az „államosítás” kifejezésekkel; a mondatok értelme semmit sem fog változni. Amikor valaki nemzetivé tesz egy iparágat, valójában államosítja, és fordítva. Ha eltávolodunk a papírtól, és átlépünk a való világba, ezek a kifejezések korántsem egymás ellentétei, hanem valójában egymás szinonimái.

A szabadjára engedett nacionalizmus etatizmussá válik, mivel az állam az egyedüli olyan intézmény, amely állítólag mindnyájunkat képvisel. Ez pedig visszavezet bennünket Donald Trumphoz.

Trump elnök a beiktató beszédében kifejtette az új rendről vallott elképzelését:

A politikánk sarokköve az Amerikai Egyesült Államok iránti teljes elköteleződés, valamint az országunk iránti hűség, amin keresztül újra felfedezhetjük az egymás iránti hűségünket.³⁰

Ez ugyanaz a nóta, amit korábban Barack Obama fűjt, csak egy másik dallamra, más fülekhez igazítva. Mindketten azt az elképzelést hangoztatták, miszerint Washingtonból meg lehet oldani az amerikaiak összes problémáját. A programjuk és a retorikájuk ugyan számos lényeges ponton eltért egymástól, ugyanakkor mindkettőjük alapvető feltételezése abban állt, hogy – amennyiben a megfelelő ember ül az Ovális Irodában – képesek vagyunk átalakítani az országot, vagyis, hogy: „Tegyük újra nagyvá Amerikát!”

Ebben a tekintetben Trump eltért a hagyományos konzervatívoktól, akik szerint Washington kezében túl nagy hatalom összpontosul, és túlzottan beavatkozik az életünkbe és a gazdaságunkba. Trump ezzel szemben épp azt állította – jobban mondva üvöltözte –, hogy a washingtoni elit túl gyenge, túl ostoba ahhoz, hogy megoldja a problémáinkat. Ragaszkodott ahhoz a gondolathoz, hogy „könnyedén” lehet úgy jobb egészségügyi ellátást biztosítani, hogy közben kevesebb pénzt költünk ilyesmire. Hogy egymaga képes lenne ellensúlyozni a globalizáció hullámverését a magasabb rendű üzletkötéseinek keresztül. Olyan sok győzelmünk lenne, figyelmeztette követőit, hogy egy szép napon arra ébrednek majd, hogy krónikus „győzelmi izomláz” tört rájuk.³¹

Ahogy a civil társadalom hanyatlása a liberálisokat – de nem pusztán a liberálisokat – fogékonnyá tette Barack Obama visszavarázsosítási hitvallására, miszerint „alapvetően átformálja Amerikát”, éppúgy számos konzervatívot – de nem pusztán konzervatívot (ugyanis Trump több millió szavazót szipkázott el Obamától)³² – vonzott be Trump „Amerika az első” típusú nacionalizmusa.

Végére is arra a kérdésre, hogy az amerikai politika polarizálódásából tenyészik-e a törzsi gondolkodás, vagy épp a törzsi gondolkodásból fakad-e a polarizálódás, csak egyféleképpen lehet válaszolni: „mindkettő igaz.” Ám egyértelmű, hogy Trump támogatásának nagy része – ma is és a választásokon is – a kutyaharapást szőrivel iránti vágyból fakad. A Trump legodaadóbb híveivel – valamint számos vonakodó támogatójával – folytatott több száz vita, beszélgetés és eszmecsere során a leghangosabban ismételt érv az volt, hogy vagy megtanulunk együtt élni Trumppal, vagy meghalunk Hillaryvel. Az igazi hívők szemében ez izgalmas választásnak mutatkozott. A szkeptikusabbak számára pedig egy sajnálatos, de szükségszerű döntés. A korlátozott kormányzattal és a szabadpiacokkal kapcsolatos hagyományos amerikai konzervatív felfogás ideje lejárt. Jelenleg a progresszizmus és a nacionalizmus közül kell választani.

A progresszizmus tehát egy olyan nacionalista visszalengést idézett elő, amely nem igazán alternatívája a baloldali etatizmusnak, hanem sokkal inkább annak egy jobboldali változata. Egy pillanatra meg kell állnunk megvizsgálni, hogy történhetett mindez.

A progresszivismuson belül komoly zavar uralkodik. Egyrészt a progresszívek rendkívül büszkék a „társadalmi változás” ügynökeként betöltött szerepükre. Sokszor meg is van rá minden okuk, hogy büszkék legyenek. Ha valaki hisz az olyan ügyekben, mint mondjuk a polgári jogok és a feminizmus, miért ne ünnepelhetné az ezek érvényesítésében játszott szerepét? Ám ezzel egyidejűleg a progresszívek azt akarják bemesélni nekünk, hogy a „haladás” erőinek való bárminemű ellenszegülés a kultúrharc jegyében agresszív cselekedetnek minősül. Az abortusztól és a melegházasságtól kezdve egészen a transzneműek jogaival kapcsolatos hóbortokig a progresszívek arra vágynak, hogy valamennyi intézmény és közösség térdre boruljon az ő irányzatuk előtt. Amikor pedig valakik ennek nem hajlandók eleget tenni, akkor az ellenállókat agresszoroknak bélyegzik.

A „Tegyük újra nagygyá Amerikát!” jelmondat több különböző szinten is működik, mivel különböző módokon értelmezhető. A trumpi „MAGA” [.xlii.](#) vonzerejének kulcsfontosságú része azonban abban állt, hogy egy olyan egyszerűbb – gyakran mitologikusabb – korba való visszatéréssel kecsegtetett, ahol gyümölcsként lógnak a fáról a középosztálybeli állások, a rendőrség szabad kezet kap a bajkeverőkkel szemben, a „politikai korrektség” pedig többé nem teszi tönkre mindenki szórakozását. A „MAGA”, kivált, amikor kiegészült az összes többi nacionalista és populista szólammal, beleveszett a képzeletbeli múlt mítoszait megidéző hatalmas herderi hagyományba, amely szerint „minket, a [jó] embereket” sem otthon, sem külföldön nem alázhattak meg az idegenek.

Még azoknál a Trumpot támogató konzervatívoknál is ez a nézet volt az uralkodó, akik felfogták, hogy Trump olyan, mint aki kuruzslószerral házal. Michael Anton multimilliomos befektetésialap-kezelő és rész munkaidős értelmiségi, aki jelenleg a Trump-adminisztrációban dolgozik, írt egy híres esszét a Claremont Review of Booksnek The Flight 93 Election [Választás a 93-as járáshoz] címmel. [.xliii.](#) Ebben mellett kardoskodott, hogy Amerika lényegében halálra van ítélve, amennyiben Hillary Clinton nyeri meg a választásokat. Vagyis, hasonlóan az utasokhoz, akik szeptember 11-én legyűrték a terroristákat, nekünk sem volt más választásunk, mint hogy Trumpot támogassuk. Önzetlen bátorságra volt szükség (de természetesen nem olyan mértékűre, hogy kockára tegye az állást azzal, hogy a saját neve alatt publikálja írását).³³ Ezt az érvet több vezető konzervatív is széles

körben osztotta, még olyanok is, akik annak idején Trump szenvedélyes bírálói közé tartoztak. A progresszív társadalommérnökök és társadalmi igazságosság-harcosok birodalmi arroganciája olyan apokaliptikus visszavágást kapott, amelynek még a tiszta tekintetű konzervatívok sem tudtak ellenállni, akik pedig felismerték Trump őszintétlenségét és demagóg voltát. Valójában bármennyire is lenézem Trumpot, kénytelen vagyok elismerni, amennyiben az én szavazatomnak kellett volna eldöntenie a választást, valószínűleg Trumpra szavaztam volna.

A „Tegyük újra nagyvá Amerikát!” szólam megfogta a visszavágásra vágyó lelket. Egyaránt nosztalgikus állításokat idéz fel a kereskedelemmel, a külpolitikával, a bűnözéssel, a kultúrával és a gazdasággal kapcsolatban. Trump programjának legszembeötlőbb és legszemléletesebb pontja azonban a bevándorlással kapcsolatos.

Max Frisch svájci író híres mondása az országába behozott vendégmunkásokkal kapcsolatban, hogy „munkásokat akartunk, de emberi lények jöttek”.³⁴ Ez a meglátás a legszívbemarkolóbban vonatkozik Európára. A Közel-Keletről, Észak-Afrikából és Dél-Ázsiából érkező bevándorlók tömeges beáramlása kiszámítható következményekkel járt, próbára téve a nemzeti és helyi intézményeket, valamint a populizmus szintjének emelkedését és az önkényuralom iránti igény megnövekedését előidézte.

A baloldalon sokan elismerik, hogy a bevándorlás tovább fokozza a populista visszahatást, ugyanakkor arra az álláspontra helyezkednek, hogy ez a visszahatás rasszista és bigott, ennél fogva politikailag illegitim. Kétségtelen, hogy a tömeges bevándorlás jelensége rasszista és egyéb vakbuzgó hozzáállást csal elő a népesség egy részéből. Az ilyen típusú magyarázatokra való támaszkodás azonban arra ösztönzi az embert, hogy egyfajta öntelt erkölcsiségről tegyen tanúbizonyságot: akik nem szeretik a bevándorlást, reakciós maradiak – nem olyanok, mint én.

Az ilyen válaszok nemcsak a kérdés összetettségét hagyják figyelmen kívül, hanem további nehezítelésre ösztönzik azokat, akik a társadalom démonizált felébe tartoznak. Ebben a tekintetben ez is egyfajta áldozathibáztatásnak minősíthető. Példának okáért a társadalmi-gazdasági létra alján a munka

leggyakrabban fizikai munkát jelent. Ha alacsony vagy semmilyen iskolai végzettséggel sem rendelkezünk, általában a kétkezi munka az egyetlen lehetőségünk. Jelentős számú vetélytárs behozatalának, akik lenyomják a béreket – vagy legalábbis az emberek úgy érzékelik, hogy így tesznek –, a napszámosok nem fognak oly módon örülni, ahogy azt az újságíróktól vagy a tehetősektől hallhatjuk. Ha elkezdenénk jelentős számú írástudót behozni az országba, akik képesek lennének ugyanazt a munkát elvégezni féláron, amit a szerkesztők a New York Timesnál, lehet, hogy egy kicsivel árnyaltabbnak találnánk a téma tárgyalását az említett újság hasábjain.

Hajlok arra, hogy azt gondoljam, a magas fokú bevándorlás – kiváltképpen a képzett munkavállalók bevándorlása – gazdasági szempontból kívánatos intézkedés. Ugyanakkor az, hogy az alacsonyan képzett tömegek beáramlása nettó veszteséget jelent az ország számára, nem annyira könnyen belátható, mint azt egyesek állítják. (A bevándorlást tanulmányozó közgazdaságtani területek módszertani és ideológiai nehézségeknek vannak kitéve.)³⁵ Azonban könnyen elfogadható az a tény, hogy a kereskedelemhez és az automatizációhoz hasonlóan minden gazdaságpolitikának megvannak a maga nyertesei és vesztesei. A nagyon magas fokú bevándorlás támogatói szinte kivétel nélkül a győztesek közé tartoznak, és közülük aggasztóan sokan hajlamosak leereszkedő módon elutasítani a vesztesek panaszait. Amikor gazdagok előtt beszélek, gyakran rámutatok arra, hogy a teremben ülők csak kétféle bevándorlót ismernek: rendkívül keményen dolgozó kétkezi munkásokat, akik az ő otthonaikban és irodáikban rendezgetik a dolgokat és takarítanak, valamint rendkívül keményen dolgozó és magasan képzett tehetsős „világpolgárokat”, mint amilyenek ők maguk is. A közönség tagjai számára egyik példa sem szolgáltat rá kellő indokot, hogy akár gazdaságilag, akár kulturálisan fenyegetve érezzék magukat. (A gyermekeik nem a napszámosok túlterhelt állami iskoláiba fognak járni, ha pedig a gazdag bevándorlók gyermekei az ő gyermekeik magániskoláiba járnak, annál jobb: a „sokféleség” csodálatos dolog.) Gazdagnak lenni azt is jelentheti, hogy megengedhetjük magunknak, hogy más költségén legyünk nagylelkűek.

Mindazonáltal hiba lenne a bevándorlás kapcsán kizárólag a gazdasági érvekre összpontosítani. A közgazdászok kiválóak abban, hogy modelleken keresztül írják le a világ működését, ugyanakkor hajlamosak lebecsülni,

elvetni vagy démonizálni a bevándorlás kulturális és pszichológiai költségeit. Így amikor a bevándorlásra terelődik a szó, a közgazdászok munkavállalókról, munkabéreköltségekről, termelékenységéről és mindenféle más költségekről és előnyökről kezdenek beszélni. Ám ezek a modellek nem tartalmazzak semmi egyéb olyan költséget vagy előnyt – társadalmi kohézió, polgári és intézményi egészség, közösségi bizalom –, amelyet nehéz lenne számszerűsíteni.

Ez azonban nem lehetetlen vállalkozás. Egy nemrég megjelent tanulmányukban Ronald Inglehart a (Michigan Egyetem) és Pippa Norris (a Harvard alá tartozó Kennedy School of Governmenttől) arra jutottak, hogy a bizonyítékok nagy része arra utal, hogy az amerikai és európai populizmus térnyerése sokkal inkább egyfajta „kulturális visszahatásnak” köszönhető, semmint a gazdasági nehézségeknek.³⁶ Kulturális visszahatás elméletük a bevándorlásokon túl számos egyéb kérdést is magában foglal. A feminizmus, a melegjogok és a progresszív változás egyéb formái egyaránt részét képezik a pszichológiai kotyvaléknak. De jó okunk van azt gondolni, hogy a populista erődtítményekben valószínűleg a bevándorlás a legfőbb mozgatórugója a kulturális visszahatásnak.

A London School of Economics kutatóinak nemrégiben közzétett tanulmánya szerint a munkanélküliség mértéke nem gyakorolt jelentős hatást a Brexit-pártiak támogatásának növekedésére, ám a bevándorlás igen. Egy korábbi, 2012-es tanulmány megállapította, hogy a bevándorlásellenesség kevésbé kötődött gazdasági aggályokhoz, mint inkább olyan aggodalmakhoz, hogy az újonnan érkezők mit változtatnának „a népesség összetételén”, és milyen hatással lennének „a környékükre, az iskoláikra és a munkahelyükre”.³⁷

A témával kapcsolatos politológiai irodalom jelentős része tele van ad hominem címkékkel (vagy technikailag semleges címkékkel, amiket ad hominem módokon használnak): „rasszizmus”, „idegengyűlölet”, „nativizmus”, „vakbuzgóság”, „izolacionizmus” stb. Bár valóban tragikus, hogy könnyű olyan példákra lelteni, amik alátámasztják az ilyen címkéket, a tragédia akkor történik, amikor ezeket a kifejezéseket arra használjuk, hogy egy kalap alá véve mindenkit elítéljünk velük, aki ellenzi a tömeges bevándorlást. Más szóval, minden rasszista idegengyűlölő és

fehérfelsőbbrendűség-hívó ellenzi a bevándorlást, de nem minden bevándorlásellenes rasszista és idegengyűlölő. A National Review folyóirat élen jár azon érvek megfogalmazásában, amik szerint, ha a felelős politikusok nem foglalkoznak a szavazók bevándorlással kapcsolatos jogos aggályaival, a kérdés tematizálása át fog kerülni a felelőtlen politikusok kezébe – mivel a szavazók szemében ők lesznek az egyedüliek, akik beszélnek a problémáról. A 2016-os választás ékes bizonyítékul szolgált mindeerre.

A kampány során Donald Trump bevándorlással kapcsolatos szólamai a baloldal közhelypuffogatását idézték meg. Míg a bevándorlás párti abszolutisták minden olyan feltevést kigúnyoltak, miszerint a bevándorlókra bárhogy máshogy is tekinthetnénk, mint legnemesebb amerikaiként, addig Trump gyakorta az emberiség söpredékeként festette le a bevándorlókat – főleg az illegális bevándorlókat. Hillary Clinton például azt nyilatkozta, hogy az iszlámnak „semmi köze a terrorizmushoz”.³⁸ Donald Trump viszont – megígérve (legalábbis kezdetben), hogy minden muszlimot kitilt – világossá tette, hogy szerinte kétséget kizáróan az iszlám tehet a terrorizmusról. Ugyanez a dinamika játszódott le az illegális bevándorlók által elkövetett, statisztikailag nem reprezentatív számú bűncselekménnyel kapcsolatban. Ez a retorikai taktika kétféleképpen is Trump segítségére sietett. Először is demagóg módon mások félelmének természetes törzsi ösztönére hatott. Másodszor pedig jelezte, hogy hajlandó dacolni a „gyenge” és „ostoba” politikai elit „politikai korrektséget” előíró szabályaival.

Azaz amíg a baloldal egy széles ecsettel egyetlen színben festett, addig Trump sem volt rest így tenni. Amikor pedig ez történik, nincs helye az árnyalásnak és a kontrasztoknak, amelyek nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy úgy fessük le a világot, amilyen az valójában. Robert D. Putnam harvardi szociológus, tisztességes baloldali liberális, aki a civil társadalom és közösség területén vitathatatlanul Amerika vezető szociológusa, megpróbálkozott vele. Több mint 30 000 amerikai bevonásával készített felmérése során tagadhatatlan összefüggésre bukkant a megnövekedett sokszínűség és a közösségek felbomlása között. Következésképpen kitarat amellet, hogy ennek nem a rasszizmus az elsődleges oka. (Tulajdonképpen annak az elképzelésnek a támogatói, miszerint a rasszizmus a

bevándorlásellenes érzület elsődleges kiváltója, sosem fordítottak kellő figyelmet a tizenkilencedik és a huszadik század eleji bevándorlással kapcsolatos vitákra, vagy az afrikai és közel-keleti bevándorlásellenes érzelmekre, amikben egyáltalán nincs szerepe a faji kérdésnek.)

Putnam szerint azok az emberek, akik sokszínűbb közösségekben élnek, hajlamosak „a bőrszínüktől függetlenül bizalmatlanabban viselkedni a szomszédjaikkal, de még a közeli barátaikkal szemben is visszahúzódnak lenni, a legrosszabbra számítani a saját közösségüktől, kevesebbet önkénteskedni, kevésbé adakozónak mutatkozni, ritkábban részt venni közösségi munkavégzésben, tartózkodni a regisztrálástól és a választáson való részvételtől, agitálni a társadalmi reformok mellett, miközben alig hiszik, hogy azok valódi változást hozhatnak, valamint boldogtalanul gubbasztani a televízió előtt”.³⁹

„Az etnikailag sokszínű környezetben élő emberek, úgy tűnik, hogy »begubóznak« – vagyis összehúzzák magukat, mint egy teknős.”⁴⁰ Putnam gyűlölte a megállapításait, és felismerte, hogy társai nem fogják jól fogadni őket. Ezért egy évet töltött el azzal, hogy újra végigvegye az adatokat, hátha talál valami más magyarázatot. De nem talált.

Az etnikailag vagy kulturálisan homogén közösségekben nagyobb a társadalmi bizalom és a társadalmi tőke mértéke. Akik azonos nyelven, szokásokon, hiten, intézményeken és régi történelmi sérelmeken osztoznak, egyszerűen nagyobb valószínűséggel oldják meg nézetkülönbségeiket és problémáikat anélkül, hogy emiatt a kormány segítségét kellene kérniük. A megosztott kultúra tehát bizalmat épít, ami nélkülözhetetlen a demokrácia és a gazdasági növekedés szempontjából. „A bizalom – írja Francis Fukuyama – a szabályszerű, becsületes és együttműködésre kész viselkedés elvárása egy közösségen belül, a közös normák alapján, e közösség más tagjai részéről.”⁴¹

Gondoljunk csak egy tipikus képeslapra illő európai falucskára, ahol a gyerekek helyi viseletben járnak, a szülők mulatságokat szerveznek, és mindenki ugyanabba a templomba jár. Van bármi meglepő abban, hogy egy ilyen közösségen belül nagyobb a társadalmi bizalom és együttműködés mértéke, mint egy idegenekkel és újonnan érkezőkkel teli, sokszínű nagyvárosban? Svédország és más skandináv országok már nemzedékek óta

az amerikai progresszívek példaképeinek számítanak. Ugyanezeknek a progresszíveknek komoly nehézséget jelentett megbirkózniuk azzal, hogy az etnikai homogenitás és az erős kulturális konszenzus sokkal könnyebben megvalósíthatóvá teszi a szociáldemokráciát. Az ellentmondás veszélye nélkül elmondható, hogy az ezekbe az országokba – és másokba, mint például Németország, az Egyesült Királyság, Hollandia, Franciaország stb. – beáramló bevándorlók és menekültek özöne nem járult hozzá a nagyobb társadalmi béke megteremtéséhez.

Nincs ebben semmi értékítélet. A hagyományos kisvárosi élet nagyszerű lehet. Ez furcsának tűnhet azok számára, akik valami többre – vagy egyszerűen csak valami másra vágnak. A Stadtluft macht frei („a városi levegő felszabadít”) középkori német mondás jól megragadta ezt a különbséget. A városba költözés mindig is egyfajta menekvést jelentett a vidéki lét rendezettebb és hagyományokhoz kötött életmódjaitól.

A hagyományos közösségek szokásai – fesztiválok, majálisok, egyebek – nem pusztán furcsa, régi kulturális tevékenységek; a társadalmi bizalom, szolidaritás és együttműködés áramkörei. Helyes és jó dolog értékelné a befogadást. A befogadás azonban képes túl messzire menni és túlzásokba esni. A keresztények ellátogathatnak egy mecsetbe, de valószínűleg nem oda járnak rendszeresen imádkozni. Akik koreaiul beszélnek, nehezebben fognak kapcsolatot létesíteni olyanokkal, akik nem beszélnek koreaiul.

A külföldön született amerikaiak aránya rekordokat döntöget. 1960-ban abszolút értelemben és az országos népességi arányhoz nézve nyilvánvalóan kisebb volt a külföldön születettek száma, és jobbra (84 százalékban) Európából és Kanadából származó bevándorlókból tevődött össze; olyanokból, akiknek könnyebb volt asszimilálódniuk a többségi kultúrába.⁴² A mexikóiak maximum 6 százalékát tették ki a külföldön születetteknek, míg az egyéb latin-amerikaiak másik 3,5 százalékot, vagyis összesen a külföldön született népesség 9,5 százalékát. 2014-ben már a 27,7 százalékuk Mexikóból származott, míg 23,9 százalékuk valamely másik latin-amerikai országból.⁴³ 2012-ben a tizenkét osztályos állami iskolákba beiratkozott 48 millió diák közül megközelítőleg minden negyedik otthon valamilyen angoltól eltérő nyelven beszélt.⁴⁴

Az emberek gyakran megjegyzik, hogy korábban is hasonló arányban voltak külföldön születettek az állami iskolákban (habár amint szóba kerülnek a tényleges számok, rögvest feltérképezetlen területre tévedünk). Általában az Ellis-szigeten keresztül beérkezett bevándorlókat emlegetik, akiknek sikerült elérniük és megvalósítaniuk az amerikai álmot. Ez nagyszerű történet, amit szeretek is. Amit azonban figyelmen kívül hagynak, hogy abban az időben az ország állami, helyi és szövetségi szinten is teljes mértékben amellet köteleződött el, hogy amerikai faragjon a bevándorlókból. Ez olykor drákói szigorral járt együtt – mint például az első világháború idején –, amikor a németül beszélők alapvetően már azért is üldözésnek voltak kitéve, ha nyilvános helyen az anyanyelvükön szóltak meg.[{xliv}](#). Az iskolák, az egyházak és a populáris kultúra azonban kellően fel voltak vértézve eszközökkel és akarattal ahhoz, hogy asszimilálódásra ösztönözzenek.

Manapság azonban az összes akarat az egyenlet másik oldalán csoportosul. Létezik egy nagy és agresszív oktatási és politikai lobb, ami az asszimiláció ellenében tevékenykedik, és arra törekszik, hogy egyre inkább arra ösztönözze a bevándorlókat – valamint az őslakos etnikai csoportokat –, hogy bármi áron tartsanak ki a kisebbségi identitásuk mellett.

Sok bevándorló és amerikai őslakos szemében még mindig népszerű az asszimiláció gondolata. Ám pontosan ott vitatják elsősorban, ahol a leginkább szükség lenne rá. A Kaliforniai Egyetem rendszerében egy adminisztrációs emlékeztető óva intette a karokat és a személyzetet, hogy tartózkodjanak bizonyos kifejezések használatától, amik „mikroagressziókhoz” vezethetnek. A Kaliforniai Egyetem meghatározása szerint ezek olyan „hétköznapi verbális, nonverbális és szándékos vagy szándékolatlan lekezelések, semmibe vételek, sértések, amelyek, kizárólag amiatt, mert a célpontjaik valamely marginalizált csoport tagjai, ellenséges, megalázó vagy negatív üzeneteket közvetítenek az illető személyek irányába”. A sértő, ellenséges vagy megalázó nyilatkozatok egyik példája azt mondani, hogy „Amerika olvasztótégely”. Azt sejteti, hogy a megnyilatkozó elvárja a kisebbségektől, hogy „olvadjanak bele a domináns kultúrába”.⁴⁵

Hát igen.

Bármilyen legyen a bevándorlással kapcsolatos politikai álláspontunk – az enyém egyszerűen az, hogy legyen álláspontunk és érvényesítsük –, nem szabad elfelejtkeznünk arról, hogy az idegenektől való félelem és a velük szembeni bizalmatlanság teljesen természetes érzések. Nem szeretem a bevándorlókval kapcsolatos demagógiát és démonizálást, ami manapság a jobboldalon talált táptalajra, ugyanakkor tény, hogy az ilyen reakciók az emberi természet jellegzetességei. Ez nem mentség a nyilvánvalóan bigott és kegyetlen cselekedetekre, de legalább egy kevés alázatot és együttérzést kellene ébresztenie azokban, akik szerint a „nativizmus” nem más, mint teljes tudatlanság. A bevándorlás miatt aggódó emberek közül sokan messze jobban értenek valamit, ami felett a kritikusai elsiklanak: közösségeik oly módon változnak meg, ahogy azt nem szeretnék.

Donald Trump azzal a több millió emberrel találta meg a közös hangot, akiknek a csalódását a politikusok hamis ígéretei okozták, hogy fognak kezdeni valamit a problémával. Nem tetszik, ahogy Trump ezt elérte, és szerintem a végén ő sem fogja teljesíteni ígéretei nagy részét – ami valószínűleg még nagyobb populista dühöt vált majd ki. Ám ez nem jelenti azt, hogy azok az aggodalmak, amiket kihasznált, teljesen illegitim felvetések lennének.

Megismétlem: a politikai polarizálódás erősíti ezeket az irányzatokat, és ezek az irányzatok pedig erősítik a politikai polarizálódást.

Ahhoz, hogy megértsük ennek a folyamatnak a mikéntjét, fontos megértenünk, hogy milyen mértékben eredményezte a civil társadalom eróziója, hogy amerikaiak milliói egy olyan fanatikus politika mentén gyülekezzenek, ami a törzsi értelmezés forrása. Az amerikai politikai pártok nem voltak mindig különösképpen ideológiaiak. Ha valaki – tegyük fel, 1950-ben – azt mondta volna nekünk, hogy ő republikánus vagy demokrata, további információra lett volna szükségünk, mielőtt kitalálhattuk volna, hogy az illető vajon konzervatív vagy liberális-e. Léteztek nagyon progresszív republikánusok, valamint nagyon konzervatív demokraták. Az 1960-as évektől kezdve – szinte minden eltelt évvel egyre erőteljesebben – a pártok nemcsak ideologikusabbá, hanem törzsibbé is váltak. „Ma már a politikai pártok nem csupán olyan emberek közössége, akikről azt feltételezzük, hogy úgy kormányoznának, ahogy azt szeretnénk. Ők egy

csapat, akit támogathatunk, és egy törzs, aminek a részesének érezhetjük magunkat. A politikáról szóló közvélemény pedig egyre inkább kezd zéró összegűvé válni: az egész arról szól, hogy a csapatukat győzelemre segítsék, miközben gondoskodnak róla, hogy a másik veszítsen” – írja Amanda Taub, aki a New York Times társadalomtudományi felelőse.⁴⁶

„A párthúséget hosszú ideig nem tekintettük a személyiségünk részének – magyarázzák Shanto Iyengar és Sean J. Westwood politológusok. – Nem képezte identitásunk lényegi részét. Csupán egy mellékes vonásunk volt. A modern korban azonban úgy tekintünk a pártidentitásra, mint a nemi, a faji vagy a nemzetiségi hovatartozásra – olyan alapvető vonásokként, amelyek segítségével jellemezhetjük magunkat másoknak.” De mára a párthúség fontosabb előrejelzésként szolgál valaki viselkedésének vagy hozzáállásának tekintetében, mint a faji hovatartozás.⁴⁷

Miközben minden más értelmezési forrást elhalványít, és sokkal inkább egy nemzeti közösség tagjaként kezdünk gondolni magunkra, semmint egy helyi közösség tagjaként, a politika jelentősége elkerülhetetlen módon egyre növekszik, nem csupán politikai, hanem pszichológiai szempontból is. A sport és a háború logikája kezd uralni mindent. Ha ők győznek, mi veszítünk, és fordítva. A kaliforniai és a New York-i polgárokat úgy vonják be az észak-karolinai vagy az indianai pártharcokba, mintha egy nagyobb háború összecsapásaiban vennének részt.

Ez a törzsi szembenállásra épülő világnézet tovább erősödik a közösségi médiában, ahol könnyebb hasonló gondolkodásúakra, olyan virtuális „barátokra” lelni, akik ezer kilométerekre élnek tőlünk, mint beszélgetésbe elegyedni a tényleges szomszédunkkal. A politika mindkét térfelén a politika lényege többé már nem a meggyőzés, hanem a győzelem, a megalázás és a sérelmek felemlegetése. A tanulmányok kimutatták, hogy amikor az emberek látnak valakit, akit épp elektródákkal sokkolnak, a megfigyelő agyának fájdalomérzékelő részei ugyanúgy aktivizálódnak. Az egyik tanulmányban ennek az empatikus reakciónak sokkal nagyobb volt a valószínűsége akkor, ha a megfigyelőnek azt mondták, hogy az áldozat ugyanannak a focicsapatnak szurkol, aminek ő. Amikor azonban a megfigyelőnek azt mondták, hogy az alany egy rivális csapat szurkolója, a megfigyelő agyában az örömközpont stimulálódott.⁴⁸ Ez szintisza

tribalizmus, márpedig erre vagyunk huzalozva. Amikor az enyéim közül szenved valaki, fájdalmat érzek. Amikor a „mások” közül szenved valaki, az öröömre szolgál.

Nem tudom, hogy ideológiai vagy politikai törzsekkel is végeztek-e hasonló kísérleteket, de nincsenek kétségeim afelől, hogy ugyanez lett volna az eredmény. A liberális avatárok szenvedése mulattatja a konzervatívokat, és fordítva. Ha terrortámadás vagy iskolai lövöldözés történik, a baloldal nyíltan abban reménykedik, hogy az elkövető egy dühös fehér férfi, aki valamiféle „jobboldali gyűlöletcsoporthoz” tartozik. Amikor bebizonyosodik, hogy a gyilkos egy radikális muszlim, számos jobboldalinak nehezebb esik visszafogni örömujjongását, hogy visszaigazoltnak láthatja világnézetét.

A Facebook és a Twitter olyan platformokká kezdenek válni, ahol szabadon eldicsekedhetünk a tisztaságunkkal és a jó dolgok iránti elköteleződésünkkel, valamint előadhatjuk, hogy az ideológiai ellenfeleink nem csupán korruptak, hanem olyasvalakik, akik metafizikai értelemben is a rosszat támogatják. (Létezik a bal- és jobboldali polarizációnak egy furcsa paradoxona. Az emberek hajlamosak úgy érvelni, hogy az ellenség teljes mértékben a maga gonosz ideológiája mellett kötelezte el magát, ám hajlandó azt kiárúsítani a személyes haszon érdekében.) „Meg akarjuk mutatni, hogy jó tagjai vagyunk a törzsünknek – nyilatkozta Westwood a New York Timesnak. – Meg akarjuk mutatni másoknak, hogy a republikánusok vagy a demokraták rosszak, a mi törzsünk viszont jó. A közösségi média egyedülálló lehetőséget teremt arra, hogy nyilvánosan a világ tudtára adhassuk, miben hiszünk, valamint hogy mennyire vagyunk hajlandók befektetni az ellenzékét és támogatni a saját politikai jelöltjeinket.”⁴⁹

Az olyan hírek utáni vágyakozás, amelyek kielégíti azt a sokak által érzett vágyat, amit elragadtatott kárörömnél nevezhetünk – vagyis a mások szomorúsága feletti szemérmetlen örömködést –, létrehozott egy sajátos piacot, és ahol van piac, ott rohamtempóban érkeznek a piaci befektetők is. Ennélfogva megjelennek azok a bal- és jobboldali trollhordákat célzó „álhírek” is, akik azt gondolják, hogy érvnek számít olyasmit mondani, hogy „oly édes a könnyeid” vagy, hogy „ez csak hiszti”. Az elfogultság az

újságírás népbetegsége. A csalás – bár nem újdonság az újságírásban – afféle új aranykorát éli. Leplezetlen koholmányok keringenek az interneten, amiket a kattintások után járó reklámpénzek szponzorálnak, és amiket emberek milliói azért olvasnak, hogy lássák maguk felé hajolni a valóságot. Eközben a féligazságok, amik gyakran jóval hatásosabbak, mint az abszolút hazugságok, még a tiszteletreméltó hírszolgáltató szervezeteket is áthatják. A szalagcímek mindig is a szenzációhajhászás bűnébe estek. Egy olyan korszakban azonban, ahol több millió ember egyszerűen csak a szalagcímeket olvassa el, és amikor a politikai beszélgetés helyét egyre inkább a Twitter 140 karakteres birodalma veszi át, a nemzeti beszélgetést az érzelmek és a vágyott, de attól még hamis tények ártalmas mocsara nyeli el. Ha a fanatikus alatt azt értjük, hogy olyasvalaki, aki képtelen megváltoztatni a véleményét, és nem hajlandó témát váltani, akkor nyugodtan mondhatjuk, hogy a fanatizmus manapság a jobb- és a baloldalon egyaránt ámokfutást rendez. Amikor egy elnök úgy hiszi, hogy a hazugság attól válik igazsággá, ha az emberek elhiszik neki, hogy igaz, akkor ő a hazugság szócsöveként szolgálhat.

Tyler Cowen, a George Mason Egyetem kiváló közgazdásza, azt a kissé cinikus nézetet vallja, miszerint az ideológiai diskurzus nagy részét le lehet zárni annyival, hogy egyszerűen csak szeretnénk, hogy az egyik csoport viszonylagos státusza süllyedjen vagy emelkedjen.⁵⁰ Elsősorban az akadémikusok és az értelmiségiek kifinomult világáról beszélt. De ez nyilvánvalóan sokkal igazabbnak tűnik a politikai kultúra lövészárkaiban. Bárhogy is vélekedjünk a Black Lives Matter.^{xlv} mozgalommal kapcsolatos kérdések mögöttes érdemeiről, szimbolikusan javarészt ez is a csoportok viszonylagos státuszáról szóló vita. Annak a törekvésnek, hogy keresztény cukrászokat akarjunk ellenére rákényszerítsenek arra, hogy menyegzői tortákat süssenek azonos neműek esküvőire, nagyon kevés köze van a toleranciához, miközben igencsak sok köze van valamiféle bosszúálló szellemhez, ami így kiált fel: „Márpedig gondoskodni fogtok róla!” Amikor Hillary Clinton Donald Trump támogatóinak közel felét „szánalmas alaknak” titulálta,⁵¹ akkor ezek a támogatók a bátorság kokárdájaként kezdték viselni ezt a billogot.

Ismételten meg kell említenem, hogy mindezek a tendenciák összefüggenek egymással, és kölcsönösen erősítik egymást, ám csak úgy gondolkodhatunk

kritikusan ezekről a jelenségekről, ha elkülönítjük őket egymástól. A tömeges bevándorlás bomlasztja a közvetítő intézményeket, ezeknek az autentikus közösségeknek a hanyatlása pedig elősegíti, hogy online „virtuális közösségekbe” vándoroljunk át, ahol a neheztelés hangjai felerősödnek; miközben gyűlnek rá a lájkok, olyan megnyilatkozásokat és attitűdöket támogatunk, amelyeket sosem tennénk a valódi életben. Ez a megerősítés arra bátorítja az embereket, hogy a való életben is mondják ki őket. Az így kapott visszajelzést pedig „győzelemként” ünneplik az interneten. A bevándorlás és a gazdasági nehézségek miatt az emberek bizonytalanságban érzik magukat, ezért felmennek a Facebookra, ahol mindenki úgy rendezi az életét, hogy úgy tűnjön, mintha számukra minden úgy menne, mint a karikacsapás, ezzel pedig az irigységnek és a státusz/osztály-szorongás érzésének ágyaznak meg. Ahogy Montesquieu mondta: „Amíg valaki csak boldog szeretne lenni, ez könnyedén megvalósítható; ám amint valaki boldogabb akar lenni, mint mások, ez mindig nehézségekbe ütközik, mivel másokat mindig boldogabbnak gondolunk, mint amennyire ténylegesen azok.”⁵²

Mindezek a tendenciák arra készítetik az embereket, hogy – faji, nemi, szexuális, vallási és politikai hovatartozás tekintetében – új identitásforrás után nézzenek, és amikor az önmegértés e sekélyes kategóriái megszilárdulnak, a törzsi polarizálódás tovább erősödik. Amit a modern demokráciákban rendszerint tribalizmusnak nevezünk, azt valójában helyesebb lenne valamiféle „koalíciónizmusnak” neveznünk. A koalíciónizmus azonban nem létező szó, és túlságosan úgy hangzik, mint a hagyományos politika, ami mindig is, mióta a kifejezést kitalálták, a koalíciókötésekről szólt, még a zsarnokok esetében is. A tribalizmus sokkal közelebb áll a polarizálódásunk valóságához.

*

A konzervativizmus már jóval Trump előtt a fehérek identitáspolitikájának irányába mozdult el, és valószínűleg előbb vagy utóbb akkor is ide jutott volna el, ha Trump sosem indult volna az elnökségért. Ám úgy hiszem, az ok, amiért a jobboldal ilyen gyorsan megadta magát a populizmusnak és a tribalizmusnak, a Tea Party mozgalom kudarcában keresendő. Az Obama elnök ellensúlyozására létrejött mozgalom volt az egyetlen olyan amerikai

populista ügy, amellyel valaha is szimpatizáltam, hovatovább támogattam. (Számos Tea Party-rendezvényen felszólaltam.) Miért? Mert bár komoly fenntartással és bizalmatlansággal viseltetek a tömeggel szemben, a Tea Party az alapítók elveivel házasította össze a populizmust, követelve, hogy a kormányzat a saját lehetőségei hatókörén belül tevékenykedjen, és tartsa be az alkotmányt. Számtalan olyan emberrel találkoztam a civil társadalom kis csoportjaiból, akiket a civilizációnk legfőbb okiratai iránti szenvedély lelkesített. Nappalikban és rekreációs központokban szerveztek könyvklubokat és szemináriumokat. Tanulmányozták, miként működik az adósság és az államháztartási hiány. Amikor rendezvényeket tartottak, néhány külön szemléltette, miként fest az, amikor a politikai lelkesedés az egekbe szökik, és összegyűlnek az emberek. De a különöket korlátok közé szorították. A tömeg eltakarított maga után, és komolyan vette a maga polgári létezését. Az egészet áthatotta a szenvedély, ugyanakkor elvszerűséggel összeházasítva.

Sikerült több politikusuk megválasztását is elérniük. De végül pont azoknak a normáknak nem tudtak megfelelni, amiket megalakulásukkor megszabtak maguknak. A bankok kifaroltak. Megmaradt az Obamacare. Az adósság pedig tovább növekedett. Emelkedtek az adók. De nem ezek a kudarcok voltak az okai annak, hogy a Tea Party mozgalom tagjai közül sokan a törzsiség felé fordultak. Dacára annak, hogy magukévá tették az alkotmány alapelveit, és teljesen védhető és hazafias célok mellett érveltek (függetlenül attól, hogy politikai kérdésekben egyetértettünk-e velük vagy sem), a média és Hollywood továbbra is rasszista tahóként és bunkóként állította be őket. Mindez működés közben mutatja meg a mérgező dinamikát. Ha azt mondjuk az embereknek, hogy az alkotmányért és az egyetemes elvekért folytatott harc valójában csak egy „fehér ügy”, akkor előbb vagy utóbb a fehérek közül sokan egyet fognak érteni velünk. Az alkotmányt pedig a „valódi amerikaiak” okiratának fogják tekinteni. De mivel az alkotmány korlátozza a hatalmukat, végül arra a következtetésre fognak jutni, hogy az alkotmányhoz való hűség időpocsékolás. Amellett kardoskodni, hogy csak a fehérek törődnek az alkotmánnyal, végül oda vezet, hogy senki sem fog törődni az alkotmánnyal. Még nem tartunk ott, de azért már jóval közelebb kerültünk hozzá. Bármennyire is különös, a jobboldalon is található egy egyre terebélyesedő frakció, ami isteníti a minden szükséges eszközt megragadó baloldali agitátort, Saul Alinskyt.

Úgy gondolják, hogy a baloldal a zseniális taktikájának köszönhetően hódította meg az országot, és mivel létért folytatott küzdelemben veszünk részt, nekünk is az ő taktikájukat kell követnünk. Főként azért, mert ha a másik oldalt nem korlátozzák szabályok, akkor „minket” sem kellene korlátozniuk.

Valahányszor kritikusai elítélően szólnak Trumpról, amiért megsérti a „demokratikus normákat”, akkor rögvessz azt kapják válaszul, hogy: „Na de mi a helyzet Obamával?”

Ez egy nagyon jó kérdés. A válaszom azonban a következő: „Obamát is kritizáltam, amikor megsértette a demokratikus normákat. Olyannyira következetes vagyok, hogy Trumpot is bírálom, amikor hasonlóan jár el.” Ilyenkor Trump legnagyobb támogatói rendre a következő riposztal élnek: „De miért kellene betartanunk a szabályokat, ha ők sem teszik?”

Donald Trump belevetette magát ennek a helytelen működésnek az örvényébe, sőt még fokozta is a forgását.

A konzervatívok már évek óta panaszkodtak amiatt, hogy a republikánusok túl könnyen megadják magukat. A National Review vezető szerkesztőjeként elvesztem a vezető beosztásból fakadó mosdóhasználati kiváltságaimat, ha azt állítanám, hogy ez nem így volt. Nem szükséges hosszan felidézni a New Deal vagy a Nagy Társadalom történetét annak bizonyítására, hogy a Republikánus Párt gyakran találta magát az egyre terebélyesedő kormányzat farvizében. Mi több, miközben úgy vélem, hogy számos kulturális kérdésben a konzervatívok állnak a jó oldalon, e kudarc sorozat segít elmagyarázni, miért összpontosítanak a republikánusok olyan sokszor azokra a szimbolikus társadalmi ügyekre, amelyek felrázzák a törzsbázist. Az egyetlen probléma, hogy a republikánusok gyakran dobják be a törölközőt ezekben a harcokban. Ez részben egyszerűen a konzervativizmus természetének számlájára írható. Ahogy Hayek mondta, hajlamosak vagyunk olyan irányokba húzni, amelyeket nem mi magunk választottunk. Alapvetően ez engem nem zavar, hiszen fontos időt adni a társadalomnak az elkerülhetetlen változások megemésztésére. Ettől függetlenül mégis jó lenne többször nyerni.

Donald Trump jól lovagolta meg ezt a frusztrációt, amint azt a Charlie Sheen-szerű „győzelmi” kirohanásai is szemléltetik. A probléma az, hogy a győzelem és a harc önmagukban nem alapelvek. A Trump legodaadóbb konzervatív támogatóival folytatott megannyi vitám során folyton megdöbbenve tapasztaltam, hogy milyen sok állítólagos – vagy korábbi – elvhű konzervatív tette magáévá a „győzelem” és a „harc” fogalompárost. Trump képes volt a legdurvább jelzőket odavetni, hogy megvédjen egy nyilvánvalóan erkölcstelen vagy politikailag védhetetlen pozíciót, a pomponlányai pedig azt válaszolták: „Legalább felveszi a kesztyűt!” Trump a „mi, a nép” megtestesítőjévé vált, a győzelem mint jelszó pedig elvált a győzelem valódi lényegétől. Ha nem tudja kinyilvánítani győzelmét, az azért van, mert mások cserbenhagyták vagy igazságtalanul akadályozták. Amikor kinyilvánítja győzelmét, a győzelem mikéntje már egyáltalán nem számít. Amikor érthetlenségeket követ el, akkor az csak része a zsenialitásának, amit nem vagyunk képesek megfelelően értékelni. Azaz sokak számára ez egyszerű személyi kultusz kérdése.

A küldöttek körében a közvélemény-kutatók arról faggatták a republikánusokat, hogy vajon támogatják-e az egybiztosítós egészségbiztosítási rendszert, és a többség nemmel válaszolt. Amikor elmondták nekik, hogy Donald Trump viszont támogatja (pontosabban akkoriban még támogatta), szinte a többség is azonnal támogatni kezdte.⁵³ 2017 augusztusában egy közvélemény-kutatás szerint a republikánusok fele támogatná a 2020-as választások elhalasztását, amennyiben Donald Trump ezt szeretné.⁵⁴

A Konzervatív Cselekvés Politikai Bizottsága – Conservative Action Political Committee (CPAC) – 2017-es februári találkozásán a Trump tanácsadójaként szolgáló Kellyanne Conway azt javasolta, hogy a C-t a „CPAC” rövidítés elejéről cseréljék le a „Trump” nyomán T-re.⁵⁵ Bár ezt komolytalan túlzásnak szánta, ám hallgatva, hogy a közönség milyen kitörő lelkesedéssel fogadta a szabad kereskedelem félredobását a „gazdasági nacionalizmus” kedvéért, magunk is láthattuk, hogy a megjegyzésében megbújó igazságszika miként képes lángra lobbantani a tüzet.

Barack Obamát is hasonló személyi kultusz övezte. A hírességek hűségükről biztosították az elnököt.⁵⁶ Az egyik rovatvezető azon

töprengett, hogy vajon Obama „Fénymunkás”-e, ami alatt azt értette, hogy „a fogékony emberi lények egy olyan ritka fajtája, aki nem pusztán új külpolitikához, egészségügyi tervezetekhez és miegymásokhoz képes elvezetni bennünket, hanem aki ténylegesen képes a bolygón való létezés újszerű módozatait felmutatni, karöltve az ehhez a furcsa földi kísérlethez való viszonyulás, kapcsolódás és mellette való elköteleződés kialakításával”.⁵⁷ Deepak Chopra kijelentette, hogy Obamában ölt testet „az amerikai öntudat kvantumugrása”.⁵⁸ „Barack Obama a legtisztább reményeink, a legmagasabb rendű vízióink és a legmélyebb tudásunk kollektív megtestesülése [...]” – közölte az életmódvezetési tanácsadó, Eve Konstantine. „Ő az értelmünk mindentudó kvantummezőjének terméke.”⁵⁹ A fősodratú média mindezt – és még ennél többet is – figyelmen kívül hagyott, mivel ők is bele voltak bolondulva. „Azt hittük, ő lesz [...] a következő messiás” – vallotta be Barbara Walters.⁶⁰ Ez pedig tovább fokozta a másképp gondolkodó amerikaiak millióinak mély neheztelését, akiket nem a rasszizmus, hanem az egyszerű egyet nem értés, az egészséges szkepticizmus vagy a jó öreg párthúség motivált. Ám ennek ellenére mégiscsak rasszistának titulálták őket.

Bár nem azok a liberális szakértők, riporterek és politikusok teremtették meg Donald Trumpot, akik Donald Trumpra nézve azt kérdezték, hogy „honnan került elő ez a szörnyeteg?” – és biztos, hogy nem is szavaztak rá –, ugyanakkor közreműködtek egy hatalmas rakás gyújtós felhalmozásában, hogy legyen mit begyűjtania a visszaható lángnak.

Az olyan sokrétű jelenségeket tanulmányozó tudósok, mint amilyen az iszlám terrorizmus, a fehér felsőbbrendűség, az utcai bandák és a szekták, arra jutottak, hogy a legfontosabb toborzási eszköz minden esetben ugyanaz: az autentikus jelentés és a valahova tartozás ígérete. Az emberi lények úgy vannak huzalozva, hogy tartozni akarnak valahova, hogy egy rajtuk túlmutató ügy részesei akarnak lenni, valamint, hogy arra vágynak, hogy megbecsüljék őket az ügy szolgálatában végrehajtott cselekedeteikért. A csekély társadalmi tőkével bíró fiatalok – vagyis a rosszul működő családok, a nemtörődöm iskolák és közösségek stb. sarjai – a legfogékonyabbak az ilyesmikre, épp azért, mert kevés alternatíva áll rendelkezésükre az autentikus jelentés és a valahova tartozás érzését biztosító források tekintetében. Ez az alapvető felismerés áll minden Big

Brother vagy Boys & Girls Club program mögött. Azonban nem a szegények, az aluliskolázottak és a kapitalizmus által „hátrahagyottak” az egyedüliek, akik fogékonynak mutatkoznak az ilyesmikre. Mindnyájan azok vagyunk. A szeptember 11-i terroristák közül többen is jól iskolázottak voltak. Oszama Bin Laden gazdag volt. Maga a modernitás sokakat hidegen hagy, amennyiben nincsenek erőforrásaik és lehetőségük arra nézve, hogy az autentikus jelentés és a valahova tartozás érzését kiváltó egészséges forrásokra leljenek.

1993 áprilisában Hillary Clinton tanévnyitó beszédet tartott az austini Texas Egyetemen, ahol kijelentette, hogy „új jelentéspolitikára van szükségünk. Az egyéni felelősségvállalás és gondoskodás új ethoszára van szükségünk. A civil társadalom új meghatározására van szükségünk, ami megválaszolja a piaci erők és a kormányzat által felvetett megválaszolhatatlan kérdéseket azzal kapcsolatban, hogy miként tehetünk szert egy olyan társadalomra, amely újból feltölt bennünket és kiváltja belőlünk azt az érzést, hogy valami rajtunk túlmutató részeseként tekinthessünk magunkra.”⁶¹

Legelső könyvemben lesújtó kritikával illettém Clintont a jelentéspolitikával kapcsolatos beszéde miatt. Most már úgy gondolom, kissé igazságtalan voltam. Diagnózisának megvolt a maga érdeme. Összhangban állt a felvilágosodás és az ipari forradalom régre visszanyúló bírálataival, amiket a „társadalmi kérdésnek” szenteltek. Az emberek a törzsi szolidaritás érzése után vágyakoznak, amely annak idején lehetővé tette számunkra a fejlődést, valamint, hogy felkapaszkodjunk a tápláléklánc csúcsára. Abban azonban továbbra sem értek egyet Clintonnal, amit gyógyírként javasolt a problémára: a még több központosításban. Obamához hasonlóan Clinton válasza abban áll, hogy még több hatalommal ruházná fel az államot azért, hogy ki tudja elégíteni az autentikus jelentés utáni sóvárgásunkat. Ez a megközelítés csak tovább szítja a tüzet, mivel az államot teszi meg életünk értelmének egyedüli forrásává, ami azonban csak tovább mélyíti a neheztelés érzését azokban a milliókban, akik nem találták kielégítőnek az állam által meghatározott jelentést. A dicsőséges forradalmat megelőzően egy egyesült királysági katolikus úgy érezhette, hogy ha egy protestáns ül a trónon, az veszélyezteti az ő világban elfoglalt helyzetét. És fordítva.

Ebbe az irányba haladunk, ez az irány pedig visszalépésnek tekinthető. Amikor az elnöknek vagy a hatalmon lévő pártnak ilyenfajta jelentést és jelentőséget tulajdonítanak, a „kívülálló” idegeneknek érezhetik magukat a saját országukban. A hatalmon lévő párt pedig mindent megtesz annak érdekében, hogy tovább fokozza ezt az érzést. Amikor aztán a másik párt kerül hatalomra, az előbbieket az egészet visszakaphatják. Az egyetlen megoldás ennek az ördögi körnek a megtörésére, hogy az állam visszavesz magából, és engedi a civil társadalom haldokló zátonyainak, hogy visszanyerjék egészségüket.

Ez nem azt jelenti, hogy ne lennének olyan fontos intézkedések, amelyeket az államnak kellene végrehajtania. Az állam azonban képtelen kitölteni a lelkünkben található lyukakat. Még ha ezt is állították magukról az isteni jogon uralkodó királyok, és prédikálták magukról a teokraták.

Konklúzió:

A hanyatlás választás kérdése

„Azt a kérdést, hogy vajon Amerika épp hanyatlóban van-e, nem lehet egy egyszerű igennel vagy nemmel megválaszolni. Nincs olyan, hogy igen vagy nem. Mindkét válasz helytelen lenne, tekintettel arra, hogy az a feltevés, miszerint létezik valamiféle előre meghatározott szükségszerű pálya, amelyet ellenőrizhetetlen, külső erők jelöltek ki, hibás elképzelés. Semmi sem elkerülhetetlen. Semmi sincs kőbe vésve. Napjaink Amerikája számára a hanyatlás nem állapot. A hanyatlás választás kérdése.”

– CHARLES KRAUTHAMMER, 20091

Igyekeztem Istent nem belekeverni ebbe a könyvbe, ám istent mint sajátos szociológiai entitást nem lehet kihagyni belőle. Az 1700-as éveknél kezdtem a Csoda történetét, mivel akkor lódult meg a fejlődés úgy, akár egy kilőtt rakéta. Egy rakéta azonban nem a semmiből összeállva terem csak úgy oda a kilövőállásra. A felszállás valójában egy nagyon hosszú folyamatnak a csúcspontja.

Egyszerűen fogalmazva, Istennek köszönhetően jutottunk el oda, ahol most tartunk. Ezzel nem azért hozakodtam elő, hogy a gondviselés vagy az isteni beavatkozás mellett érveljek. Én hiszek Istenben, de ha az olvasó nem, akkor nyugodtan figyelmen kívül hagyhatja Isten jelentőségét az emberi fejlődés vonatkozásában. Nem istenekről beszélek – többes számban –, hanem Istenről mint az egyetlen mindentudó lényről, aki minden személyes pillanatunkban figyel bennünket. A zsidók istene előtt az istenek inkább sértődékeny szolgák, semmint urak voltak. Az emberek azért választottak istenségeket, hogy azok támogassák a szenvedélyeiket, teljesítsék a kívánságaikat és igazolják a hódításaikat. A rómaiak, a görögök, a hinduk, a vikingek, az ősi kínaiak, japánok és mások olyan istenségeket hoztak létre, amilyenek az érzéseiknek megfeleltek, kezdve a gyűlölettel és a haraggal egészen a vágyig és az együttérzésig. A héber Isten visszajára fordította a munkamegosztást, azt követelve, hogy az emberek dolgozzanak érte, nem pedig fordítva. A héber Isten elismerte az egyén – legyen az férfi vagy nő – erkölcsi szentségét. A keresztény Isten egyetemessé tette ezt az erkölcsi

szentséget. A kereszténység legelső napjaitól kezdve elismerte, hogy minden ember egy bizonyos fokú igazságosságnak köszönhetően létezik, és minden ember köteles tisztelni a másokban Isten gyermekét. Az arany szabály, miszerint „amit tehát szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük”, képezi a magját annak, amiből kinőtt az egyén fogalma.² A kereszténység tehát bevezette azt az elképzelést, hogy mindnyájan a természetes egyenlőség állapotába születünk. A rómaiak és a görögök szemében az arisztokrácia hétköznapiinak számított, valamint az is, hogy egyeseket természetüknél fogva rabszolgasorra ítéltettek vegyenek körül. Még azután is, hogy a kereszténység meghódította Európát, az elit természetes hajlama, amivel féltve őrizte előnyeit másoktól, továbbra is fennmaradt. A kereszténység hiába igyekezett kihangsúlyozni az emberi méltóságot és egyenlőséget, több mint tizenhat évszázadon keresztül képtelen volt elsöpörni a monarchiákat, az arisztokráciát, a jobbagyságot és a rabszolgaságot. De – mondhatná valaki – a kanóc már égett.

A kereszténység újabb létfontosságú szolgálatot tett. Létrehozta a világiság eszméjét. Amint azt láttuk, a kereszténység Szent Ágoston híres írása nyomán felosztotta a világot az Ember városára és az Isten városára. Ezek a városok teljes egészében metaforikusak, és valójában csak tudatállapotokat, nem pedig tényleges városállamokat jelölnek. Akik az Isten városában élnek, Isten szeretetének szentelik életüket. Akik az Ember városában élnek, a saját önérdekük szolgálatába állítják magukat. Ágoston egyértelműen az Isten városát részesítette előnyben. De elismerte, hogy az emberi társadalmakat mindig is ez a fajta, hívők és hitetlenek közti „alapvető hasadás” jellemezte. A világi és a hívő embereknek együtt kell élniük, és olyan politikai rendszereket kell létrehozniuk, amelyek biztosítják a „földi békével” és az „egyéb létszükségleteikkel” kapcsolatos közös érdekeiket.³ Szent Ágoston minden bizonnyal sokkal teokratikusabb beállítottságú volt, mint az eddigiekből kitűnik. A földi világ természetével kapcsolatos realizmusa azonban új teret hozott létre vallásosság és világiság között. Ágoston számára a társadalom nem nemesekre és parasztokra (vagy rabszolgákra), nem gazdagokra vagy szegényekre, hanem hívőkre és nem hívőkre oszlott. Ami viszont a legfontosabb: a végső feladat annak beazonosítása, hogy ki az, aki Istenre, és nem az emberre hagyatkozik.⁴

Mint láthattuk, a protestantizmus is megtette a magáét. Luther Márton azzal, hogy „kizárólag a hitre” – mint a helyesség egyedüli mértékére – helyezte a hangsúlyt, felszabadította az egyén lelkiismeretét a katolikus egyház monopóliuma alól. Ez magával hozta a szekták robbanásszerű elterjedését, amik nemcsak új intézmények és a szív új szokásainak – beleértve az újitással szembeni tiszteletet – létrehozásáért voltak felelősek, hanem arra is rákényszerítették az államot, hogy kiterjessze a szabadság és a tolerancia határait.

A Nyugat fejlődése a kreatív feszültségek egyfajta sorozatának volt betudható: az egyén jogai és az állami hatalom, az uralkodó hit és a kisebbségi vallások, a hit és az értelem, a felekezet és a kormányzat stb. közti egyensúlyozásnak. De az emberi lelkület mélyén is megmutatkoztak bizonyos kreatív feszültségek, amik közül néhány egyidős volt magával az emberi lelkülettel: a vágy és a felelősség, az önkifejezés és az önfegyelem, az egyéni kitűnés utáni vágy és a közösségben való részvétel, a közösséghez való hozzájárulás, valamint – ismételten – a hit és az értelem közti feszültségek. Az emberi természet közetlemezei nemcsak a társadalomban, hanem a saját lelkünkben is elmozdultak és egymásra torlódtak.

Ám létezett valami, ami egyaránt áthatotta mindezeket a szenvedélyeket és eszméket: az elképzelés, miszerint Isten figyel bennünket. Egyetlen kifejezésben össze lehetne foglalni a legkiválóbb módját annak, hogy ellenőrzésünk alatt tartsuk az iránti természetes emberi vágyunkat, hogy engedjünk érzelmeinknek és azt tegyük, amit jónak, vagy amit „helyesnek” vélünk. Ez pedig nem más, mint: „istenfélelem”. Az elképzelés, miszerint Isten még akkor is figyel bennünket, amikor mások nem látnak, valószínűleg az emberiség történetének legerősebb civilizációs hajtóereje. A jó jellemet gyakran az alapján határozzuk meg, hogy mit teszünk akkor, amikor senki sem figyel ránk. Kétségtelen tény, hogy sok ateista is jó ember. Az is igaz, hogy a társadalom szekularizációjával a béke is terjed (amivel nem azt akarom mondani, hogy a két dolog között okozati összefüggés állna fenn). Ám az azzal kapcsolatos felfogás, hogy mi teszi a jó jellemet, számtalan nemzedék próbálkozásainak eredménye, hogy kiderítsék, hogyan kellene viselkedniük azokban a helyzetekben, amikor csak Isten tudja, mit teszünk éppen. A legfontosabb feszültségforrás pedig:

az alapvető ösztönös vágyaink és Isten velünk szemben támasztott elvárásai között lappangó feszültség. Ez a feszültség nyitott teret az értelem számára, hogy életünk egyik döntő jelentőségű erkölcsi eszközévé váljon. Az Egyház középkori doktorai az értelemre támaszkodva következtették ki és fürkésztek ki Isten akaratát, valamint törték át a lelkiismeretükre hivatkozva az emberek közti megosztottság falait. A rabbinikus zsidó hagyománynak megvan a saját komoly története azzal kapcsolatban, hogy miként használták fel az értelmet és a vitát arra, hogy feltárják Isten máskülönben rejtett akaratát.

Ez nyilvánvalóan nem helytálló a bolygó valamennyi társadalmára nézvést. Egyes társadalmak az ősök tiszteletével váltották ki Isten tiszteletét – és ez nagyon eltér a fentiektől. Az ősök szellemei nem feltétlenül mondják azt, hogy tisztelettel viseltessünk az idegenek iránt. Mindazonáltal Nyugaton, ahol a Csoda az emberiség történetében először és egyedülálló módon létrejött, a szervezett kereszténység által meghatározott és a judaizmus által áthatott Isten volt az, aki megformálta a helyes és megfelelő viselkedésről alkotott gondolkodásunkat. A vallás keretet biztosított arra, hogy az emberek miként közelítsenek a világhoz, hogyan rangsorolják a kívánságaikat és a vágyaikat, valamint hogyan szervezzék a mindennapjaikat és az életüket. Ez – vagy legalábbis ez volt – az elsődleges forrása azoknak az eszméknek, amik megmondják, miért érdemes kikelnünk az ágyból, és hogyan viselkedjünk, miután ezt megtettük. Isten mágnesként vonzotta magához az egyébként más irányba mutató emberi természet iránytűjét, ezáltal valami jobb felé terelve bennünket.

Függetlenül attól, hogy az olvasó hisz-e Istenben vagy sem, egyszerűen úgy fest, hogy Isten ideája a társadalomban és a szívünkben egyaránt visszahúzódóban van. Ha úgy gondolja, hogy az ember erős vallásos ösztönnel bír, és sikerült meggyőzőnöm arról, hogy a természet – beleértve az emberi természetet – irtózik a vákuumtól, akkor azt is el kell fogadnia, hogy Isten hiánya olyan hiátust eredményez, amely révén mindenféle eszmék szabadon áramolhatnak. Ahogy a híres idézet (melyet Chestertonnak tulajdonítanak) tartja: „Amikor az emberek úgy határoznak, hogy többé nem hisznek Istenben, és ezt követően már semmiben sem hisznek, akkor képessé válnak arra, hogy bármit elhiggyenek.”⁵ Ez – mint láthattuk – magyarázattal szolgál valamennyi olyan totalitárius törekvésre,

amely a földi Mennysország létrehozására irányul, és hogy az utópiát a túlvilágra megígérő vallást „tudományos” vallással helyettesítsék, ami itt és most elvezethet bennünket az új földi Mennysországba.

Ám nem ez az egyetlen lehetőség. A totalitárius mozgalmak nagyon gyenge eredményeket tudnak felmutatni az emberek boldogabbá tételét illetően, és még a kapitalizmus és a demokrácia által elidegenedett emberek is beismerik, hogy ezek a mozgalmak nem feltétlenül teljesítik be azt, amire vágnak. Ennélfogva másfelé tekingetnek. Egyesek önmagukba zárkoznak a saját belsőleg meghatározott autentikus jelentésük után kutatva, mint amilyen például a testi fittség.⁶ Mások a videojátékok virtuális világába menekülnek. Megint mások új, egzotikus vallások után néznek, amik olyan válaszokat ígérnek, amelyekről úgy hiszik, a hagyományos vallások nem szolgálhatnak velük. Akadnak olyanok is, akik csupán fanatikusán hajszolják a pénzt vagy a hírnevet; sokkal inkább öncélként, semmint valami eléréséhez szükséges eszközként.

De ezen dolgok többsége munkát és erőfeszítést igényel, és sokak számára ez túl magas ár ahhoz, hogy csatlakozzanak hozzájuk. A Liberálfasizmusban amellet érveltem, hogy az attól való félelmek, hogy Amerika valaha is autoriter vagy totalitárius rendőrállammá válna, teljes félreértésről tesznek tanúbizonyságot. Azt állítottam, hogy a nagyobb fenyegetést nem Orwell 1984-ének víziójában, az örökké az ember arcába taposó csizmában kell keresnünk, hanem Aldous Huxley Szép új világában. Huxley futurisztikus társadalomról szóló híres 1932-es regényében (ami Kr. u. 2540-ben játszódik) a gyerekeket mesterséges anyaméhekben keltetik ki, a polgárokat pedig egy szómának nevezett drog segítségével tartják boldogan és könnyen kezelhetően. Amint azt a Liberálfasizmusban megjegyeztem, a Szép új világ olyan kérdéseket vet fel, amelyek relevánsabbak és nyugtalanítóbbak, mint az Orwell 1984-e által felvetettek. Mindenki számára világos, hogy miért nem kívánatos az 1984 örök háborúja és propagandája. A Szép új világban azonban többé-kevésbé mindenki boldog. A Csoda arra a polgári gondolatra épült, hogy mindenkinek joga van a boldogságra törekednie, ez pedig azzal jár, hogy ez erőfeszítést és munkát igényel. De mi van akkor, ha a boldogság könnyűszerrel megkaphatóvá válik? Tekintettel arra, hogy a technológia – a számítógépek, a robotok, a mesterséges intelligencia, a géntechnológia és a

gyógyszergyártás – fejlődik, a szórakozás pedig egyre magával ragadóbb élménnyé válik, miért kellene a boldogság hajszolásával vesződnünk, amikor az képes akár magától is eljönni a kanapénkhoz? Ahogy manapság divatos kifejezéssel mondják: van rá egy alkalmazás.

Az ellenvetésem mit sem változott: az ilyen társadalom ígérete a bolondok aranya.

A tartalmas boldogság titka a kiérdemelt sikerben rejlik. A kormány ugyan gáláns módon hozzájárulhat a nettó vagyónunk gyarapodásához, de ezzel mit sem segít az önértékelésünkön. Hasonlóképpen a szórakozás nem helyettesíti az erőfeszítést, és kétségkívül istenpótléknak sem túlzottan alkalmas. A bolondok aranya utáni hajsza azonban sokak számára tragikus végkifejletbe torkollik. Az egyének és a civilizációk számára az élet egyik legnagyobb tanulsága: „Az vagy, amit imádsz.”⁷ Az elmélet, miszerint a kapitalizmus a protestantizmusból származik, ha mindent nem is, de azért viszonylag sokat megmagyaráz. Hinni, hogy Isten nem csupán figyel bennünket, hanem magas elvárásokat is támaszt elénk, sajátos társadalmat eredményez. Hinni, hogy „lájkokat” kapunk a Facebookon, a Twitteren, az Instagramon vagy a Snapchaten (vagy bármin, ami majd ezután következik), kétségtelenül másféle társadalmat eredményez. Egy átlagos iPhone-felhasználó naponta legalább nyolcvanszor oldja fel a telefonját, és ez a szám évről évre egyre csak emelkedik.⁸ Hiába állt elő az a helyzet, hogy pusztán a zsebünkől akármelyikünk több információhoz férhet hozzá, mint húsz évvel ezelőtt akármelyik tudós a világon, mégsem használjuk ki. Információtól fuldoklunk, tudás tekintetében mégis éhezünk. 2017-ben – miközben lassanként végzek a fejezet megírásával – a Pennsylvanai Egyetem alá tartozó Annenberg Public Policy Center által készített felmérés szerint minden három megkérdezettből egy nem volt képes megnevezni egyetlenegy olyan jogot sem, amely az Első kiegészítésben szerepel. Az amerikaiaknak csupán egynegyede, 26 százaléka képes megnevezni mind a három hatalmi ágat. Ez a 2011-es 38 százalékról csökkent le ennyire. Az amerikaiak harmada egyetlen hatalmi ágat sem képes megnevezni.⁹

Nem törődni a kormányzattal önmagában még nem feltétlenül elítélendő hozzáállás. Mindenestre aggasztó, nem utolsósorban az embereket

szavazásra buzdító nemzeti megszállottság miatt. Ha valakinek fogalma sincs arról, mi az a végrehajtó hatalom, akkor miért olyan fontos számára, hogy elnököt válasszon? Végére is a demokráciának elvileg tájékozott választókra kellene támaszkodnia. A „Miért szavazzak?” kérdésre adott válasz változatlanul romantikus, nem pedig észszerű. Az embereknek igenis ki kell nyilvánítaniuk az akaratukat! Részt kell venniük benne! Igen, igen, rendben van. A szavazásnak azonban elvileg az állampolgári elköteleződésünk csúcspontjának, nem pedig a kapujának kellene lennie. Az árapály azonban az ellenkező irányba hat. A kaliforniai és egyéb jogalkotók egyre inkább azt szeretnék, hogy a gyerekek is szavazhassanak. Mások azt szeretnék, hogy az emberek online szavazhassanak, hogy ne kelljen elszenvedniük a demokráciai gyakorlásának kellemetlenségeit.¹⁰ Könnyebben letudható lenne, akár a telefonos szavazás az American Idolban.^{xlv}.

1961-ben John Courtney Murray tartott egy kiváló előadást Vissza a törzsiséghez címmel. Látnoki figyelmeztetéssel élt: „Úgy vélem, a város kapuja előtt álló igazi ellenség nem a kommunista, hanem az idióta.” Az idiótát nem a „köznyelv szerinti értelemben, vagyis a szellemi fogyatékosokra utalva”, hanem sokkal inkább az „ösi görög jelentése” alapján használta. A görögök számára az idióta olyan magánszemélyt jelentett, aki „nem ismeri a közügyekkel kapcsolatos filozófiai tanokat, vagyis olyan ember, aki nincs birtokában annak a tudásnak és azoknak a készségeknek, amelyek a civilizált városi lét alapjait képezik. A görögök szemében az idióta pusztán csak egy lépésre volt a barbártól. Aki nincs tisztában a »civilizált« kifejezés jelentésével.”¹¹ (Az „idióta” szó [az angol nyelvben] egészen a tizennegyedik századig nem jelentett ostobát, alacsony intelligencia-hányadosút stb.)¹²

Kétségtelen, mindez felháborítóan elitistán hangozhat. Legyen hát! Abban az értelemben elitista vagyok, hogy hiszek a helyes és a helytelen, valamint a kiválóság és a restség objektív mércéiben. De tisztázzunk valamit: az elitünk maga is része a problémának. Patrick J. Deneen, a Notre Dame Egyetem kiváló és (jó értelemben véve) intellektuálisan anakronisztikus professzora a következőket írja:

A tanítványaim tudatlanok. Rendkívül kedvesek, barátságosak, megbízhatók, többnyire őszinték, jó szándékúak és végtelenül tisztességesek. De az elméjük nagyrészt üres, híján vannak azoknak az alapvető ismereteknek, amik egy előző nemzedék hagyatékaként és ajándékaként az oktatás alapjául szolgálhatnának. Ők a nyugati civilizáció krémje, egy olyan civilizációé, amely önmagával kapcsolatban szinte mindent elfelejtett, és ennek eredményeként szinte teljes közömbösséggel viseltetik a saját kultúrája iránt.

Ezt követően elmagyarázza, hogy diákjai – nemcsak a Notre Dame-on, hanem a többi elit egyetemen is, ahol oktatóként megfordult, mint például a Princetonon és a Georgetownon – egytől egyig okosak: „Kiválóak a tesztek kitöltésében, pontosan tudják, mire van szükség ahhoz, hogy minden tárgyból ötöst kapjanak (ami azt vonja maga után, hogy ritkán engedik meg maguknak, hogy bármely témába is szenvedélyesen beleássák magukat).” Hozzáteszi: „Kiváló kiselőadásokat készítenek”, és „ők nemzedékük krémje, az univerzum mesterei, a nemzedék, amelyre az a feladat vár, hogy Amerikát és a világot igazgassa”.

De...

tegyünk fel nekik néhány alapvető kérdést a civilizációról, amit örökölt kaptak, és készüljünk fel arra, hogy félrefordított tekinteteket és pánikot tükröző pillantásokat fogunk kapni válasz gyanánt. Kik vettek részt a peloponnészoszi háborúban? Ki tanította Platont, és Platón kit tanított? Hogy halt meg Szókratész? Emelje fel a kezét az, aki az Íliászt és az Odüsszeiát is olvasta! A Canterbury meséket? Az Elveszett paradicsomot? A Pokolt Dantétól?

Ki volt tarszoszi Saul? Mi az a 95 tézis, ki írta őket, és milyen hatásuk volt? Miért jelentős a Magna Charta? Hol és hogyan halt meg Thomas Beckett? Ki volt Guy Fawkes, és miért nevezték el róla egy napot? Mit mondott Lincoln a második beiktatóbeszédében? Az elsőben? Mi a helyzet a harmadik beiktató beszédével? Mi az a föderalista?

Ennél vagy annál a kérdésnél akár a magasba is emelkedhet egy-egy kéz, de ez többnyire csupán a szerencsés véletlennek köszönhető egyik-másik furcsább osztályban. A diákok tehát az eredeti görög értelemben véve

idióták. Nagyon okos idióták. Sőt talán zseniális idióták. A kifejezés valódi jelentését tekintve ez nem számít ellentmondásnak. „Pontosan azt tanulják meg, amit kérünk tőlük – olyanok, mint a kérészek, véletlenszerűen élnek a röpke jelenben” – elmélkedik Deneen.¹³ Az eredeti elgondolás szerint a szabad művészeteket az ilyesféle idiotizmus ellenszerének szánták, mivel hogy felvértezi a diákokat a szabadság megóvásához és védelmezéséhez szükséges érvekkel és tudással.

Ehelyett ők a holnap olyan vezetőivé váltak, akiket a ma vezetői hoztak létre. Ők az új osztály gyermekei, akik annyira tudatlanok a saját civilizációjukkal kapcsolatban, hogy nincs válaszuk azoknak, akik valódi szenvedéllyel ragaszkodnak ahhoz, hogy a civilizációnkat nem érdemes megvédeni. Ők képezik a hálátlanság utánpótlás-hadseregét, akiket nem foglalkoztat a rozoga szónoki emelvényeik megvédése, és sokszor túl lelkesen vágyakoznak arra, hogy kardot ragadhassanak a „gyűlöletbeszéd” elleni küzdelem nevében. Az egyetemeken az elitünk kiváltságos gyermekei az emberiség történelmének legjobban kialakított életmódja szerint élnek, minden teljes mértékben az igényeikhez és a kívánságaikhoz van igazítva. A gazdagok többségének nem szükséges dolgoznia ahhoz, hogy fizetni tudja a taníttatása költségeit. Úgy vélik, az a normális, hogy mások készítik el az ételüket, takarítják ki a kollégiumokat, a diákszállókat és leányegyleti diákotthonokat, valamint ha mások óvják meg őket nemcsak a fizikai erőszaktól, hanem az állítólagos „erőszakos” eszméktől is – ennek ellenére mégis meg vannak róla győződve, hogy „függetlenek”. Csodálkozik rajta bárki is, hogy az egész társadalmat olyan védetté és gondoskodóvá akarják alakítani, mint amilyen az közeg is, amelyet ismernek? Csodálkozik rajta bárki is, hogy az érzéseikre és a vágyaikra hagyatkoznak a helyes és a helytelen megítélését illetően?

*

„Orwell leginkább azoktól tartott, akik betiltanák a könyveket” – írta Neil Postman az *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business* [Halálra szórakozni magunkat: Közéleti viták a showbiznisz korában] című könyvében:

Huxley attól tartott, hogy nem lesz szükség a könyvek betiltására, mert amúgy sem lesz senki, aki el akarná olvasni őket. Orwell attól tartott, hogy

lesznek olyanok, akik megfosztanak bennünket az információtól. Huxley attól tartott, hogy lesznek olyanok, akik annyit bocsátanak a rendelkezésünkre, hogy ezáltal életünk passzivitásba és egoizmusba torkollana. Orwell attól tartott, hogy el fogják rejteni előlünk az igazságot. Huxley attól tartott, hogy az igazság a lényegtelenség tengerébe fog süllyedni. Orwell attól tartott, hogy foglyul ejtett kultúra válik belőlünk. Huxley attól tartott, hogy törzsi kultúra válik belőlünk, belefeledkezve valami olyasmibe, mint a tapiműsorok, az Orgia Forddal és a centrifugális labdajáték... Az 1984-ben, egészítette ki Orwell, az embereket fájdalom okozásával irányították. A Szép új világban öröm okozásával irányították őket. Orwell tehát attól tartott, hogy az fog tönkretenni bennünket, amitől félünk. Huxley attól tartott, hogy az fog tönkretenni bennünket, amit szeretünk.¹⁴

Az érzelmek elsőbbsége – ami a romantika legfontosabb ismertetőjegye – mostanra élő eszmévé vált, ami előírja, miként kellene szerveznünk az életünket. „Ezek világot uraló eszmék, mivel olyan eszmék, amelyek meghatározzák, miként érzékeljük a valóságot [...]” Ez az idézet Irving Kristoltól származik, és az egyik leghíresebb gondolata.

Ez azonban csak a mondat egyik fele. Íme a teljes mondat:

„[Adam Smith] nem is tévedhetett volna ennél nagyobb. Ezek világot uraló eszmék, mivel olyan eszmék, amelyek meghatározzák, miként érzékeljük a valóságot; vallás hiányában pedig ezek az eszmék a kultúrából – a képekből, a költeményekből, a dalokból, a filozófiából – fakadnak.”¹⁵

Kristol szerint a konzervatívok – és a szabadság általában vett védelmezői – elveszítették az eszmék csatáját, mivel nem voltak képesek megbirkózni azzal a ténnyel, hogy a populáris kultúra eltávolodott a vallástól. A populáris kultúra, a hedonizmus, az animizmus vagy épp az egyszerű érzelmek hangsúlyozásával, életünk értelmének elsődleges nyilvános közvetítőjeként szolgál, és néhány kivételtől eltekintve függetleníti magát a jelentés, az erkölcs vagy a vallás magasabb szintű megértésétől (amivel szemben gyakran még ellenségesen is viseltetik). A klasszikus zene, festészet és építészet nagy részét Isten nagyobb dicsőségének szentelték.

Egyre inkább azzá válunk, amit imádunk, imádatunk tárgya pedig mi magunk vagyunk. Mikor volt utoljára olyan – egyes countrydalokat leszámítva –, hogy a fősodratú populáris kultúrában bármit is valami olyasminek szenteljenek, mint amilyen például Isten nagyobb dicsősége? A lélek felfrissülése már egy másik kérdés. De pont ez a lényeg. A populáris kultúrában szinte valamennyi, a lélek felfrissítésére irányuló erőfeszítés az unalmas „spirituális, de nem vallásos”, vagy ami még valószínűbb, „önmagunkat, de nem Istent felfedező” klisébe torkollik.

Minden dráma, minden vígjáték és gyakorlatilag minden szórakoztatási forma az emberi érzelmekről szól. Nem kizárt, hogy a könyvek oldalain vagy a képernyőn szereplő karakterek időnként az értelmükre is támaszkodnak, bár az minden esetben az érzelmi motivációiknak van alárendelve. Ebben nincs semmi újdonság. Ez mindig is így ment már az első dráma vagy költemény felbukkanása óta.

A különbség abban nyilvánul meg, hogy mára az érzelmeink öncélúvá váltak. A magasabb rendű igazságoshoz érzelem, nem pedig következtetés útján jutunk el. Az ösztön legyőzte a tudatot.

Ez – és nem a bevándorlás, az egyenlőtlenség vagy az identitáspolitika – szolgál válaszul arra a kérdésre, hogy a populizmus miért van ekkora mértékben jelen az életünkben. Arra vágyunk, hogy valaki visszaigazolja érzelmeinket. A populizmus nem ideológia, hanem érzés. A populisták rendelkeznek programmal, de a program csupán a népszerű érzés megnyilatkozása. „A nebraskaiak kiállnak az ingyen ezüst mellett, így hát én is kiállok mellette – jelentette ki William Jennings Bryan (aki korántsem volt ostoba). – A mellette szóló érveknek majd később utánanézek.”¹⁶ A populisták számára az elvont elvek hátrányt jelentenek. Huey Long, Louisiana legendásan populista kormányzója egy alkalommal a következőt kérdezte a The Nation újságírójától: „Mi haszna van, ha valakinek ugyan igaza van, mégis legyőzik?” Long szerint „itt az ideje, hogy minden jó ember az elvek fölé emelkedjen”, így „mindenkit királlyá” tudnánk tenni. Más szóval, csak akaratra és erőre van szükség ahhoz, hogy elsöpörhessük a „fennálló rendet”.¹⁷

Amint felhagytunk azzal, hogy Istennél keressük az élet értelmét, elkerülhetetlenül önmagunkban kezdtünk keresgélni, abban reménykedve,

hogy a törzsben és a tömegben meglelhetjük a teljességet, a valahova tartozást és az autentikus jelentést. „Az emberek klasszikusan három módon próbálják megtalálni a – vallási értelemben – Istentől független transzcendenst [...] – írja Eugene Peterson, teológus és lelkipásztor –: az alkohol és a kábítószer, a pusztá élvezeten alapuló szexuális együttlét, valamint a tömeg okozta eksztázis révén. Az egyházi vezetők gyakorta figyelmeztetnek a kábítószer és a szexualitás veszélyeire, ugyanakkor Amerikában szinte sosem emelik fel a szavukat a tömeggel szemben.”¹⁸ A tömeg megnyugtató, elégedettséggel eltöltő és felemelő hatású. Ez kielégíti a törzshöz való tartozás után epekedő evolúciós vágyunkat. Elias Canetti azt írja a Tömeg és hatalomban, hogy a tömeghez való tartozás „ledobhatja azt, ami elválaszt, és mindenki egyenlőnek érzi magát [...] Ezért a boldog pillanatért, amelyben senki sem több, senki sem jobb a másikinál, lesz az ember tömeggé”.¹⁹

A populizmus eleven szellemisége – vagyis az érzelmek – a tömeg szellemisége. A baloldaliak imádják a maguk tömegeit, az erkölcsi felemelkedést és a „népuralmat” látva bennük. A jobboldaliak imádják a maguk tömegeit, bizonyítva látva általuk, hogy a „csendes többség” többé már nem hajlandó hallgatásba burkolózni. Mindkét oldalra igaz azonban, hogy a másik oldal tömegeire valami nagyon eltérő és fenyegető dologként tekintenek: egyfajta démoni „másikként”. Ám amiről – úgy tűnik – mindketten hajlamosak megfeledkezni, hogy a számokban támogatásra és erőre lelni törzsi szenvedély. Időnként szükség lehet a tömegre, sőt akár fennkölt dolog is lehet – például a Tienanmen téren, Teherán utcáin vagy 1963 márciusában Washingtonban –, de a nemessége kizárólag ereje tárgyából, nem pedig magából az erejéből fakad. Az egység amorális, mivel az egység erő, márpedig az erő ugyanúgy használható rosszra, mint jóra. Átadni magunkat a tömeg szenvedélyének természeténél fogva korrump cselekedet, mert nem a nálunk magasabb tekintély utáni keresést jelenti, és mert arra buzdít, hogy jogunk van ösztöneinknek engedelmeskedve cselekednünk.

Erkölcsi iránytű szükségeltetik ahhoz, hogy a tömeget visszatartsuk attól, hogy csöcselékké váljon és letérjen az útvjáról. Erkölcsi iránytű pedig csak olyan párbeszédéből származhat, amely emlékezteti a tömeget arra, hogy az egységük csupán eszköz, nem pedig cél.

De az érzelem kultúrája többről szól, mint pusztán utcai tömörülésekről. Létrehoz egy sajátos gondolkodásmódot, irányultságot és jogosultságérzést azzal kapcsolatban, hogy a körülöttünk lévő világnak miként kellene kibontakoznia. Az elképzelés, miszerint képesek lehetünk a politikánkat a kultúra többi részétől elkerítve tartani és elkülöníteni, ostoba fantazmagória. A populáris kultúráról szóló fejezetben kifejtettem, hogy valahányszor filmet nézünk, ezt a többé-kevésbé érintetlen törzsi tudatunkkal tesszük.

De mi történik, amikor a híreket – ami alatt az életünket befolyásoló valódi tényeket és eseményeket értem – csak a szórakoztatás újabb formájának tekintjük? A politikai riportokat gyakorta szerkesztik drámáira, szembeállítva a hőst a többi szereplővel. A Barack Obamát támogató szakértők és riporterek hajlamosak voltak mindent olyan politikai drámaként tálalni, amelyben azt számolgatták, vajon győztesként fog-e kikerülni belőlük. Az, hogy vajon az általa támogatott politikai ügy kellően megalapozott vagy alkotmányos-e, a legjobb esetben is csak másodlagos szempontnak számított. Napjainkban a Trumpot pártoló média ugyanezt a játékot űzi. „Vajon nyerni fog-e Trump?” „El fogja ez hozni Trumpnak a győzelmet?” A jobboldalon sokaknak ez az új ideológiai lakmuspapír. A tömegek egyre inkább a politikusainkra – és általában a hírességekre – alapozzák személyes önértékelésüket. Szeress engem, szeresd a politikusom!

A vágy, hogy a hős győzedelmeskedjen – függetlenül attól, hogy vajon a győzelme objektíven is kívánatos volna-e – nem pusztán romantikus, hanem egyben törzsi is. Azt mondja ki, hogy a csapatunknak győzedelmeskednie kell, az akaratunknak be kell teljesülnie, valamint, hogy minden akadály egyformán illegitim. Maga Barack Obama is több tucatszor nyilatkozta, hogy nincs felruházva alkotmányos hatalommal arra, hogy egyoldalúan amnesztiát biztosítson az úgynevezett álmodóknak.^{xlvii}. Ám abban a pillanatban, amikor úgy döntött, hogy így is, úgy is megteszi, egy árva tiltakozó hang sem érkezett saját csapata térfeléről. Egyedül Obama győzelme számított. Egy pillanat leforgása alatt azok a republikánusok, akik éveken át egyetértettek Obama elnökkel, amikor azt mondta, hogy nem tehet ilyet, ostobákká és gázkamrákká váltak, amiért nem voltak képesek megváltoztatni a véleményüket és teljes mértékben az elnök támogatására sietni.

Amikor tizenöt évvel ezelőtt elhatároztam, hogy megírom a Liberálfasizmust, Charles Murray adott egy fontos tanácsot. Azt mondta nekem, ha a kutatásom során legalább fél tucat lényeges kérdésben nem változik meg az álláspontom, akkor valamit rosszul csináltam. Véleménye szerint a könyvírás interaktív, önképző folyamat. Ha a birtokunkban lenne az összes válasz, mielőtt hozzálátnánk az íráshoz – ahogy az manapság számos politikai írónál megfigyelhető –, nem írhatnánk komoly könyvet. Csupán propagandatevékenységet folytatnánk.

Reményeim szerint az olvasók komolyként tekintenek erre a könyvre. Kétségkívül sok mindent tanultam, miközben írtam. (Az eredeti kézirat kétszer olyan hosszú volt, mint a kezében tartott példány.) Nem egy olyan szellemi és történelmi meglepetés akadt az utamba, amely megváltoztatta a gondolkodásomat.

A legfontosabb felismerésem az, hogy most már úgy hiszem, tévedtem az önkényuralommal kapcsolatos fenyegetést illetően, amit felvázoltam a Liberálfasizmusban. Nem abban, hogy nem a Huxley-féle disztópia lenne a legvalószínűbb út, amire Amerika rátérhet, hanem abban, hogy nincs okunk azt feltételezni, hogy az alászállás ott véget is érne. Egy olyan társadalom, amely az érzelmekben és a szórakozásban dagonyázik, ugyancsak nem szükségszerűen fenntartható. Ha a technológia és a vele járó számtalan szimulációs forma – farmakológiai, auditív, vizuális, pornográf stb. – mértani átlagban fejlődik, a befogadóképességünk is hasonló ütemben fásul el. A fájdalomtól szenvedő beteghez hasonlóan egyre több morfinra lesz szükségünk ahhoz, hogy legalább a töredékét elérjük az elégedettség érzésének.

„Mellkas nélküli embereket gyártunk, de erényességet és vállalkozó szellemet várunk el tőlük – figyelmeztetett bennünket C. S. Lewis Az emberiség felszámolásában. – Legyintünk a becsületre, de meglepődünk, amikor árulókra bukkanunk köreinkben.”²⁰ A „Mellkas” Lewis költői mondanivalójában „az ész és az ösztön közötti nélkülözhetetlen közvetítők” egyike. „Sőt, talán addig az állításig is elmerészkedhetünk, hogy az embert éppen e közbenső tényező teszi emberré, hiszen az ész révén nem több, mint szellem, az indulatok révén pedig nem több, mint állat.”²¹ A Mellkas tehát az, ahol az értelem és a szenvedély eggyé olvad, megalkotva a

tisztességet, az udvariasságot, a feddhetetlenséget és a helyes értelemben vett becsületet.

Önmagunk elkényeztetése és az önimádat megfosztja az embereket a mellkasuktól; megfelelő eszközök nélkül maradnak, hogy megvédhessék azt, ami védelemre szorul, és mindeközben valamiféle jelentésre is ki vannak éhezve.

Azoknak a fiatal muszlim férfiaknak, akik otthagyták Európát és Amerikát, hogy az Iszlám Állam zsoldjába szegődjenek, a szórakozás és a figyelemelterelés valamennyi eszköze a rendelkezésükre állt, de ők mégsem érezték magukat elégedettnek. Ugyanez vonatkozik az elidegenedett és megfásult káderekre, akik felduzzasztják a neonácik, az antifa és megszámlálhatatlan egyéb csoport taglétszámát. Olyan jelentés után sóvárognak, amelynek biztosítását a vezető intézményeink többé nem érzik kényszerítő erejűnek magukra nézve, ahogy ezt sem, hogy egyáltalán képesek lennének biztosítani legalább azoknak, akiknek a leginkább szüksége lenne rá.

Francis Fukuyama, a „történelem vége” elgondolás modern népszerűsítője (ami először egy tanulmánya, majd később egy könyve számára is címként szolgált) nagy léptékben látta előre ezt a problémát. „Lehet, hogy a történelem végén az unalom századainak távlata egyszer a történelem újraindulását fogja előidézni” – írta.²²

Fukuyama azonban túl optimista volt. Úgy gondolta, hogy századokon át fog tartani az unalom, miközben a bizonyítékok arra utalnak, hogy ezzel a kihívással minden nemzedéknek és minden léleknek szembe kell néznie. Miként a kapitalizmus is magában hordozza a saját elpusztításának magvait (ahogy azt Schumpeter látta), a Huxley-féle élet gyenge despotizmusa is előidézi a saját összeomlását. A dicsőség, a nagyság, a nemzeti összetartozás vagy a törzsi megváltás – vagy bosszú – szirénhangjai egyre csábítóbbá válnak, kezdetben csupán az elidegenedett egyéneknek, majd végül a csoportoknak, sőt a nemzeteknek is. Ezt a mintát már korábban is láttuk. Napóleont követően a Nyugat az emberi történelem legnagyobb jóléti felfutásának örvendhetett. Egy évszázadon át nem voltak nagyobb kiterjedésű háborúk Európában. Amikor azonban 1914-ben tapintható közelségbe került, a nyugati civilizáció krémje – az Atlanti-óceán mindkét

oldalán – kapva kapott az alkalmon, hogy bebizonyíthassa saját dicsőségét és nemzete nagyságát. A háborút követően Julien Benda egyedülként ismerte fel, hogy a hatalmas vérontás dacára a káros ösztönök nem lettek kiölve belőlünk. A Nyugat valamennyi gondolkodója továbbra is „a politikai gyűlölet intellektuális megszervezésének” szentelte magát.²³ Benda látta, hogy a nemzeti, etnikai, faji és osztályalapú tribalizmusok az elsőnél jóval szörnyűbb második háborúhoz vezethetnek. Mi még messze vagyunk ettől, de nem nehéz elképzelni, hogy napjaink patakocskái miként duzzadhatnak folyókká. A retorika – mivel eszméket közvetít – létrehozza a saját valóságát, és továbbra is az eszmék uralják a világot.

Ez a felismerés sejlett fel előttem e vállalkozás végrehajtása során – nem csupán a könyv lapjain, hanem a való életben is.

Amikor hozzáfogtam, egyetlen komoly ember sem hitte – beleértve valószínűleg magát a jelenlegi elnököt is –, hogy Donald Trump esélyes elnökjelölt lenne. Az előválasztásokon való felemelkedése és a végső győzelme olyan szakmai kihívást – és zavart – jelentett, amelyet sosem képzeltem volna.

A tény, hogy Trump felemelkedése az emberi természetről, a törzsiségről, a romantikáról és a korrupcióról szóló gondolkodásom háttérében zajlott, az egész élményt sokkal elevenebbé és akutabbá tette. A konzervatív oldal számára Trump és a trumpizmus egzisztenciális kihívása sok szempontból ama kihívások mikrokozmoszának látszott, amelyekkel magának a nyugati civilizációnak kell szembenéznie.

Vegyük csak az úgynevezett alt-right felbukkanását. Nem azért kell aggódnunk az alt-right terjedése és (viszonylagos) népszerűsége miatt, mert a követői egyszer majd valamiképp hatalomra kerülhetnének, hogy megvalósíthassák hagymázás elképzeléseiket. Nem, inkább azért kell tőlük félni, mert képesek voltak egyáltalán megvetni a lábukat. Alapzatként szolgáló dogmák rétegei alá kellett volna eltemetni őket, hogy esélyük se legyen valaha is levegőhöz vagy napfényhez jutniuk. De most kénytelenek vagyunk szembenézni ezzel a nehéz helyzettel. Az alapzat megrepedezett. A civil társadalom talaja kimerült, az intézményeink gyökerei igyekeznek megőrizni belőle azt, ami még megmaradt.

Ahogy minden civilizáció, amit eszmék hoztak létre, eszmékkel el is pusztítható, így áll a helyzet a konzervatív irányzattal is. Ezért van az, hogy a dogma jelenti a gyógyírt a szenvedésünkre. A megpróbáltatásainkra adható egyetlen megoldás az lenne, ha a Nyugat újból felkarolná azokat a központi eszméket, amik annak idején lehetővé tették a Csodát, nemcsak politikai elgondolások halmazaként, hanem a hozzávaló törzsi kötődés és dogmatikus elköteleződés tekintetében is.

Sajnos azonban olyan kultúrában élünk, amely nem szeretné, hogy kedvenc műsorai valaha is véget érjenek. A szórakozás vágya behálózta civilizációunkat, mivel áthuzalozta az elménket. Amikor mindennek szórakoztatónak kell lennie, mindent a szórakoztatási értéke alapján fogunk megítélni. A szórakozás azonban alapvetően romantikus és törzsi dolog. Mindent leegyszerűsít, kikerüli az érveket, felmagasztalja a szenvedélyt és ünnepli a hősokeket. Próbáljunk csak meg izgalmas mozifilmet készíteni arról, hogy működik a törvényhozás és miként hajtanak végre politikai intézkedéseket – anélkül, hogy akaraterővel megáldott hősokeket és kapzsi gazfickókat hoznánk létre, anélkül, hogy ne mellőznénk mindkét oldalon az észszerű érveket. Ez szinte lehetetlen vállalkozás lenne.

Donald Trump áttörte a valóságshow-alapú szórakoztatás és a politika közti negyedik falat. Ő maga a személyek közti konfliktusok és drámák táptalajául szolgál. Az életét és az elnökségét nem az ügy, az ideológia, de még csak nem is a megfelelő értelemben vett politika, hanem a nézettség mentén szervezi. Mindenekelőtt annak köszönhetően verekedte át magát az előválasztásokon, hogy olyan átkozottul szórakoztatónak találták. Valakiről azt állítani, hogy szórakoztató, nem feltétlenül tekinthető bóknak. A horrorfilmek szereplői szórakoztatóak. Egy szórakoztatás-vezérelt korban azonban a szórakoztató jelleg akkor is előny lehet, ha ez természeténél fogva egyáltalán nem számít erénynek.

Trump felemelkedése megmutatta nekem, hogy az amerikai jobboldal sokkal fogékonyabb volt az emberi természet korrumpáló vonására, mint azt valaha is gondoltam volna. Ez pedig rendkívüli mértékben elszomorít. De ami ennél is fontosabb, hogy elvesztettem abbéli meggyőződésemet, hogy ez az ország nagyrészt immunis az önkényuralommal szemben. Trumpot túlélheti, efelől semmi kétségem. Trump felemelkedése

ugyanakkor bebizonyította, hogy a konzervativizmus sokkal törekenyebb, mint gondoltam, és jóval fogékonyabb a csőcselékmentalításra, mint azt valaha is képzeltem. Szeretném azt hinni, hogy ez csupán heveny láz, ami idővel csillapodni fog. Időnként azt hiszem, hogy valószínűleg ez fog történni, ugyanis a Trump-adminisztráció nem képes teljesíteni azokat a grandiózusabb ígéreteit, amik újra naggyá tennék Amerikát. Ám Barack Obama sem tudta „alapvetően átformálni Amerikát”, és a baloldaltól érkezett válaszreakció sem lett sokkal mérsékeltebb és észszerűbb. Kétszer akkora szenvedéllyel igyekeznek újra nekimenni. Semmi okunk abban bízni, hogy a jobboldalon nem ugyanez fog lejátszódni. Ez pedig a hagyományos konzervatívokat – éppúgy, ahogy a libertáriánus unokatestvéreinket – ideológiai hajléktalanokká teszi.

A modern amerikai konzervativizmus egy sor ideológiai elköteleződéssel jár: korlátozott kormányzat, természetes jogok, hagyományos értékek jelentősége, patriotizmus, hála stb. Mindezek alatt két, alapzatként szolgáló feltételezés húzódik meg, amiken ezek az elköteleződések nyugszanak: az az elgondolás, hogy az eszmék és a jellem fontos tényezők. Arról nyugodtan vitatkozhatunk, hogy melyik eszmék fontosak, valamint, hogy milyen egy jó jellem. Tulajdonképpen azért vitatkozhatunk mindezekről, mert hisszük, hogy az eszmék igenis számítanak. Ezért a felvilágosodásnak tartozunk köszönettel: azért, hogy az értelem és a vita segítségével beazonosíthatjuk, hogy mely eszmék jók és melyek rosszak. A modern amerikai konzervativizmus az 1940-es és az 1950-es évek vitáinak hátterében bukkant fel, melyeket a kommunizmus fenyegető réme váltott ki: érvelni a nyugati civilizáció, a szabadpiac, az alkotmány, a magántulajdon joga és minden olyan alapvető fogalom mellett, amely a Csodához vezetett.

*

Donald Trump szembemegy a konzervativizmus mindkét alappillérével. Az eszmékhez való viszonya – saját bevallása szerint is – teljesen ad hoc és opportunista. Azzal hanceg, hogy semmilyen doktrína mellett sem köteleződik el, kivéve az örök rugalmasság szükségességét. Ami a jellemét illeti, elég csak annyit mondanunk, hogy a jó jellemet meghatározó minden olyan mérce, amelyet a konzervatívok az elmúlt ötven évben védelmeztek –

őszinte üzletkötések, szexuális feddhetetlenség, alázat, önmérséklet, jámborság, retorikai tisztesség –, olyan magasságban húzódnak tőle, hogy létrára lenne szüksége ahhoz, hogy elérhesse őket. Leegyszerűsíttem: Trump nem jó ember. Ha egy évtizeddel ezelőtt leírtuk volna őt egy konzervatív (vagy liberális) számára, akkor ez a megállapítás vitathatatlan lett volna számára. Faragatlan és durva alak. Készséggel beismeri, hogy kapzsi, nyafogós és előszeretettel téveszt meg másokat. Csak akkor viselkedik polgárian, ha a polgári attitűd az előnyére válik. Csak akkor tartja tiszteletben a törvényt, ha fegyverként tudja használni, másokra pedig a saját akaratának eszközeiként tekint.

A legnagyobb támogatóit ez teljes mértékben hidegen hagyja, de túl sok hétköznapi konzervatívot sem izgat túlzottan. Felejtsük el a konzervatívokat: az, hogy az amerikaiak képesek Amerika legjobb énjének képviselőjét belelátni, az amerikai idealizmus alapvető korrumpálódásának bizonyítéka. Trump a törzsi Nagy Ember – vagy, ha Trumpnak lehetősége lenne megkoronáztatni magát, inkább király – utáni sóvárgásra épít.

Természetesen az alapítóknak köszönhetően nincsen nemességünk. Ez azonban nem akadályozott meg bennünket abban, hogy meg se próbáljunk egy új változatot létrehozni. Amerikában, ahol a vagyon és a hírnév helyettesíti az arisztokrácia régi fogalmait, Trump meglehetősen komolyan vette a *droit du seigneur*, az „első éjszaka joga” – kétséges eredetű – elgondolását, a nemesek állítólagos jogát arra, hogy szexuális szolgáltatásokat préseljenek ki a vazallusaikból és a jobbágyaikból. Szégyentelenül elhencegett azzal, hogy a hírnevének köszönhetően szabadon zaklathatott nőket. „Ha sztár vagy, bármit megengednek neked. Bármit megtehetsz [...] megfoghatod akár a puncijukat is.”

Noha az ilyen viselkedés védhetetlen, alapvetően nincs semmi baj azzal, hogy valaki arisztokrataként akar tetszelegni mindaddig, amíg ténylegesen nem az öröklött címek világában élünk. Ám itt van a kutya elásva. Trump kilépett az arisztokráciát mímelő világából, és valódi hatalomhoz jutott. Továbbá magával hozta illúziókra épülő világa számos feltevését. Mint láttuk, a nyugati civilizáció évezredek óta küzd azért, hogy visszaszorítsa a nepotizmust előnyben részesítő általános emberi hajlamot. Trump egyetlen végzetes csapással visszaemelte a nepotizmust a politikai élet központjába.

A gyerekei korlátlan jogkörökkel bíró kormányzati pozíciókkal rendelkeznek, miközben továbbra is fenntartják üzleti érdekeltségeiket. Ahogy azt a fia, Eric helyesen megfogalmazta, a nepotizmus „az élet egyik velejárója”. De aztán még azt is hozzátette, hogy „csodálatos jelenség”.²⁴ Valóban csodálatos jelenség lehet a civil társadalomban, ahol – legalábbis egyesek – a saját családjuk számára építenek dinasztiát, ami így részese lehet az amerikai álomnak. Eric azonban kilépett a családi vállalkozás magánbirodalmából, és rátette a kezét a nép vállalkozására.

Mindez csupán egy aprócska példája volt a nagyobb mintázatnak, valamint annak a problémának, hogy a konzervatívok megadták magukat a trumpizmusnak. Ez nem alternatívája a progresszivismus legrosszabb aspektusainak. Ez csupán ezeknek az aspektusoknak egy újfajta jobboldali változatát jelenti, nem annyira eszmékre, hanem sokkal inkább populista sérelmekre és személyi kultuszra alapozva.

De ez csupán egyetlen elem a konzervatív korrupció falikárpitján. A 2016-os republikánus előválasztások során több jobboldali rádió- és tévéműsor házigazdája is a híres mondás alapján járt el: „Az emberek arra tartanak. Követnem kell őket, hiszen én vagyok a vezetőjük.”²⁵ Kétségtelen, hogy egyesek közülük azok a korai alkalmazkodók voltak, akiket mindig is jobban érdekelt a marketing, mint az eszmék. Tehetségükkel ráéreztek, merre tartanak ügyfeleik, és ott találkoztak velük. Mások egyenként gabalyodtak bele a népszerűség és a populizmus csábító hálójába. Annak a ténynek, hogy mindezt egy jobboldali celeb vezényelte le, különös jelentősége van – és rohadt egy dolog.

Ugyanazoknak a konzervatívoknak, akik annak idején még ragaszkodtak ahhoz, hogy Bill Clintont felelősségre kellene vonni a gyakornokával folytatott „viszonya” miatt, most viszont már szinte semmi kifogásuk sincs egy olyan férfivel szemben, akinek a házassági hűség iránti elkötelezettsége vitathatatlanul gyengébb, mint Bill Clintoné. Azok a konzervatívok, akik szerint Rudy Giuliani a három házassága és a melegjogi kérdésekkel kapcsolatos álláspontja miatt alkalmatlannak mutatkozott az elnökségre, védelmükbe vették vagy figyelmen kívül hagyták Trump három házasságát, valamint azt a tényt, hogy sokkal nagyobb mértékben támogatta a melegjogokat. Az önmagukat libertáriánusként meghatározók, akik

évtizedeket töltöttek a szabadpiac, a korlátok nélküli bevándorlás és Ronald Reagan kultuszának védelmezésével, irányt váltottak, és felpattantak a Trump-vonatra, lelkesen elfoglalva azokat a pozíciókat, amiket egykor még múltba fordulóknak és rasszistának bélyegeztek.

Úgy támogatni fenntartások nélkül egy vezetőt, hogy figyelmen kívül hagyjuk, milyen állításokat vagy cselekedeteket tesz, éppen az a fajta jelenség, amelytől az alkotmányunk megalkotói is rettegetek, valószínűleg éppen emiatt látja Trump az alkotmányt annyira archaikusnak. Miközben ezeket a sorokat írom, a republikánusok jelentős része (45 százaléka) szerint a bíróságoknak rendelkezniük kellene kellő hatáskörrel ahhoz, hogy bezárathassák azokat a hírszolgáltatókat, amelyek „elfogult vagy pontatlan” sztorikat tesznek közzé.²⁶

A törzsi politika korrumpáló hatalmára és a Trumpot övező személyi kultuszra vonatkozó bizonyítékok egyaránt körbevesznek bennünket. 2011-ben a fehér evangélikusoknak még csak 30 százaléka nyilatkozott úgy, hogy „egy olyan választott tisztviselő, aki a személyes életében elkövet valamilyen erkölcstelen tettet, az ettől függetlenül még továbbra is végezheti erkölcsösen és teljes odaadással kötelességét a köz- és a szakmai élet területén”. 2016-ban ez a szám több mind a kétszeresére emelkedett, 72 százalékra. A fehér evangélikusok korábban olyan vallási csoportnak számítottak, amely a legkevésbé tolerálta az állami tisztviselők részéről elkövetett erkölcstelenségeket. Trump nyomán mostanra ők váltak a legelnézőbb társadalmi csoporttá. Manapság már jóval elnézőbbek az erkölcstelen cselekedetekkel szemben, mint az átlagos amerikaiak.²⁷

Amikor a demokraták újra hatalomra kerülnek, milyen alapelvek fognak mérceként rendelkezésére állni a republikánusoknak ahhoz, hogy elszámoltathatóvá tegyék őket? Obama alatt a konzervatívok sokat panaszkodtak a kormányrendeletekkel kapcsolatos visszaélésekre. Komolyan azt hiszik, hogy ez egy olyan érv, amelyet Trump után is képesek lesznek megfogalmazni? Milyen fokú szexuális illetlenség akadályozhat meg valakit abban, hogy elnök legyen? Hogyan fogják a konzervatívok Trump után becsmérelni az „urambátyám kapitalizmust”? Kinek lesz mersze azt mondani, hogy a kormányzatnak nem szabadna „győzteseket és veszteseket kijelölnie” a piacon, miután Trump szép sorban ráerőltette a

különböző vállalatokat arra, hogy segítsenek neki politikai győzelmeket aratni? Vajon az elnöki illendőség, őszinteség és retorika mely normái élhetik túl a Trump Twitter-kirohanásaival és kisebb sértegetéseivel fémjelzett négy évet?

Donald Trump nem diktátor – ami nagyrészt az alkotmánynak és az amerikai népnek köszönhető –, de mindnyájan láthatjuk, miként csökkent a diktatúra és a demokrácia közti távolság. Mielőtt megírtam volna a Liberálfasizmust, elköteleződtem amellett a nézet mellett, amit az „itt ilyesmi nem történhet” kifejezés jellemez. Ám miután megvizsgáltam a Wilson-adminisztráció idehaza elkövetett, erkölcsi értelemben vett rémtetteit, úgy módosítottam a véleményemet: „itt ilyesmi nem történhet – huzamosabb időn keresztül.”[{xlvi}](#). De ez a nézet is túl nagylelkűnek mutatkozott. A New Deal óta a konzervatív irányzat vált a korlátozott kormányzás, a szabadpiac és az alkotmányosság elveinek elsődleges védelmezőjévé. Ám az, ahogy végig kellett néznem, miként csábította el Donald Trump a jobboldalt, gondolkodóba ejtett, hogy vajon ez az elköteleződés mennyire lesz tartós.

Ez pedig visszavisz bennünket a korrupcióhoz. Épp mint a kerítésoszlop tetején lévő teknősről szóló régi vicc esetében.[{xli}](#) – „valahogy csak oda kellett keverednie” –, tisztában vagyunk vele, hogy a Csoda megtörtént. Bármerre nézünk, a bizonyítékok körbevesznek bennünket. Van néhány jó elméletünk arra vonatkozóan, hogyan és miért történt, de végső soron ezek csupán elméletek. Csak abban lehetünk biztosak, hogy mi történt, mivel ez az, ami mérhető. A termodinamika második törvénye azonban arra tanít bennünket, hogy ezen a világon semmi sem képes erőfeszítés nélkül ellenállni a természetnek. Képzeljünk el egy vadonatúj autót kint a mezőn. Ha egy évtizedig érintetlen marad, akkor továbbra is ugyanazzal az autóval lesz dolgunk. De valahányszor visszatérünk hozzá, a festése egyre halványabb lesz. Egyes részeit marni kezdi a rozsda. A gumik leeresztenek. Lehet, hogy később a szélvédő is bereped. Kétségtelen, hogy a rovarok és a madarak is tanyát vernek a bokrok között, amelyek gyökeret eresztenek a kisebb-nagyobb zugokban. Száz év múlva egy járókelő csupán egy vázra és néhány relikviára fog bukkanni. Ezer vagy talán tízezer év múlva – a természet számára lényegtelen – akár már úgy is festhet, mintha soha nem is lett volna itt semmiféle autó. A természet mindent visszavesz, hacsak

nem küzdünk meg vele minden eszközzel, ami a rendelkezésünkre áll, de még ekkor is minden győzelmünk csupán átmeneti, megkövetelve a következő gazdától is, hogy cséphadaróként forgassa vasvilláját.

A Függetlenségi nyilatkozat kibocsátásának 150. évfordulóján, a gettysburgi beszéd óta az okirattal kapcsolatos legjelentősebb megnyilatkozásban Calvin Coolidge a következő megállapítással élt:

A nyilatkozatot illetően megállapítható egyfajta véglegesség, ami rendkívül megnyugtató. Gyakran hangzik el az állítás, miszerint 1776 óta a világ jelentős előrelépést tett, aminek köszönhetően olyan új gondolatokra és tapasztalatokra tettünk szert, amelyek komoly előnyöket biztosítanak nekünk az akkori emberekkel szemben, ennél fogva könnyűszerrel elvethetjük az ő következtetéseiket valami sokkal modernebb érdekében. Ez az érvelés azonban nem áll meg ennek a kiváló alapokmánynak az esetében. Ha minden ember egyenlőnek teremtett, akkor ez végleges. Ha elidegeníthetetlen jogokkal lettek felruházva, akkor ez végleges. Ha a kormányok jogos hatalmukat a kormányzottak hozzájárulása nyomán nyerik el, akkor ez végleges. Nem létezik olyan előrelépés vagy fejlődés, amely meghaladhatná ezeket az alapállításokat. Ha valaki vitatni szeretné igazságukat vagy megalapozottságukat, akkor az egyetlen irány, amin történelmileg haladhat, időben nem előre, hanem hátrafelé mutat, amikor még nem létezett egyenlőség, sem egyéni jogok, sem népuralom. Akik ebbe az irányba szeretnének haladni, nem állíthatják magukról, hogy progresszívek. Az ilyen emberek reakciósok. Az eszméik nemhogy nem modernebbek, hanem egyenesen ősibbek, mint a forradalom atyáié. [Kiemelés tőlem.]²⁸

Teljes meggyőződéssel hiszem a fentieket. Úgy vélem, fogalmilag elértük a történelem végét. A csúcson vagyunk, és ezen a magasságon a bal- és a jobboldal elveszíti jelentőségét. Mert amikor egy hegy tetején állunk, mindegy, melyik irányba fordulunk – legyen az balra a szocializmus, jobbra a nacionalizmus felé vagy bármilyen más okos irányba –, az eredmény ugyanaz: lefelé visz az utunk; oda, ahonnan jöttünk.

De bármennyire – a való világ egyik gyakorlati kérdéseként – hiszek is ennek az igazságában, ez csupán addig igaz, amíg kellő számú amerikai is hisz benne, és megdolgozik azért, hogy ezt a hitét életben tartsa. Coolidge-

nak igaza volt a Nyilatkozat véglegességére vonatkozó elgondolását illetően. Ám ez az elgondolás, amennyiben az ápolói nem gondolják megfelelően, az enyészet martalékává válik, mivel az emberi természet visszaköveteli, ami az övé.

A hiten és meggyőződésen, valamint az értelmén és adatokon túl a sikeres munka nélkülözhetetlen összetevője a hála. A Webster Szótár meghatározása szerint a „hálátlanság”: „A kapott kedvességről való megfélekedés, vagy annak szegényes viszonzása.”²⁹ A kulcsszó a „megfélekedés”. A hála elképzelhetetlen emlékezés nélkül. Mégis hogyan tudnánk viszonzni egy olyan kedvességet, amire nem is emlékszünk? Itt azonban a „megfélekedés” különleges jelentésével állunk szemben. Nem csupán emlékezetkihagyásról van szó. Az „emlékezés” egy cselekvő ige. A Bibliában ez egy cselekvés, és nem pusztán agyunk egyik passzív funkciója: A „megemlékezzél a szombatnapról, hogy megszenteljéd azt”^[1], egy felszólítás valaminek a megtételére, gondosan a figyelmünkbe ajánlva. Amikor megfélekedünk arról, hogy életben tartsuk lelkünkben ezeket az alapelveket, és elmulasztjuk emlékeztetni magunkat arra, hogy miért kellene nekik köszönetet mondanunk, végső soron egyre hálátlanabbak leszünk velük szemben.

Nincsenek végleges győzelmek. Az egyetlen győzelem, amiért érdemes küzdeni – tekintettel arra, hogy ez a győzelem egyetlen elérhető formája –, hogy átadhassuk ezt a civilizációt a következő nemzedéknek, és felvértezhessük őket, hogy tovább folytathassák a küzdelmet, és így tovább a végtelenségig. Nem szabadulhatunk sem az emberi természettől, sem az emberiség természetes törzsi hajlamaitól. Ugyanakkor tisztában vagyunk azzal, hogy megfelelő körülmények között a törzsi természetünk beoltható a szabadság, az individualizmus, a tulajdonjogok, az innováció stb. iránti elköteleződéssel. Ez Angliában megtörtént, véletlenül ugyan, de szerves fejlődésnek köszönhetően.

Amerikában választás kérdése volt. Amerika önmagát győzte meg a saját létrejöttéről. Az alapítók az éteri térből kanyarították ki az alkotmányt, és úgy vélték, mindaddig működhet, amíg a jó jellemű emberek távol tartják az emberi természet elkerülhetetlen entrópiáját. Papírra vetették, és megnehezítették a megváltoztatását, így segítve bennünket ebben a

törekvésben. Az egyetlen dolog, ami valóban tartós hatalmat kölcsönöz az alkotmánynak, a mellette való elköteleződésünk, hiszen semmi sem gátolja jobban, hogy eltávolodjunk tőle, mint az, ha nem azt tesszük.

Nem lehet ránk kényszeríteni, hogy elkötelezettek maradjunk alapelveink iránt. Erről csak meggyőzni lehet bennünket. Az értelem egyedül nem képes ekkora terhet magára vállalni, viszont nélküle a feladat kivitelezhetetlen. A szülőknek polgárokká kell nevelniük barbár gyermekeiket, nekünk, többieknek pedig törekednünk kell arra, hogy civilizációnk alapelveit életben tartsuk, azáltal, hogy kimutatjuk iránta érzett hálánkat. Az emberi jólét Csodája 1700-tól napjainkig úgy írható le, mint egy fellőtt rakéta. Egyesek azt hihetik, hogy sikerült egy állandó és stabil pályára állnunk, ahonnan letekinthetünk arra az apró foltra, ami a törzsi múltunkat jelképezi. De nem létezik stabil pálya. Újra és újra fel kell gyorsítanunk és karban kell tartanunk a felszerelésünket, máskülönben visszazuhanunk oda, ahonnan felszálltunk. Amikor a természet gravitációs keze visszaveti a tárgyakat az égből, erre a fizika az „orbitális zuhanás” kifejezést használja. Ez történik a civilizációkkal is. Akármilyen okból is – önzőségből, restségből, feledékenységből, ambícióból, hálátlanságból stb. – hagyunk fel a harccal és az emberi természet mederbe terelésével, és adjuk fel az elveinket, magunk választottuk a hanyatlást.

A hanyatlás választás kérdése. Az elvek – akárcsak az istenek – meghalnak, ha már senki sem hisz bennük.

Függelék:

Emberi fejlődés

Ez a könyv pár központi érvre épül, amik a következők:

Természetellenes jólétet hozó korban élünk. A prosperitásunk nem csupán anyagi, hanem egyben politikai és pszichológiai természetű is. Történelmi mércével mérve csodálatos korban élünk, ahol a törvény és a kultúra nyomán minden embert elidegeníthetetlen jogokkal született, szuverén egyénként tételezünk. Az emberiség természetes közegét tekintve ez nem normális jelenség. Ez voltaképpen – felidézve a címkét, amit az egész könyv folyamán erre a jelenségre aggattam – egy Csoda.

Teljesen véletlenül akadtunk rá Csodába, de könnyen el is tudjuk veszíteni.

Az emberi természet nem csupán egy létező, de alapvetően változtathatatlan adottság.

Ha nem vesszük komolyan és nem tereljük megfelelő mederbe az emberi természetet, akkor felül fog kerekedni, és korrumpálni fogja azokat az intézményeket, amik lehetővé tették ezt a jólétet.

A fenti állítások közül azt a legegyszerűbb bebizonyítanunk, hogy jólétet hozó korban élünk. Bár egyesek számára nyilvánvalónak tűnhet, mégis sokan tagadják, becsmérlik vagy elutasítják ezt a „Nagy Tényt”, ahogy azt Deirdre McCloskey nevezi. Ironikus módon, a Nagy Tényt éppen azok becsmérlik a leghevesebben, akik úgy vélik, hogy az anyagi körülmények – vagyis a gazdasági helyzet – képezi a politikai erkölcs középpontját. A szocializmus valamennyi sajátos formájának lényege az a dogmatikus meggyőződés, miszerint a társadalom erkölcsének fokmérője szinte teljes egészében az, hogy mennyire igazságosan osztja meg a vagyont és az erőforrásokat.

Ez teljesen legitim és védhető világnézet. Ám amint közpolitikává alakul, felmerülnek bizonyos gyakorlati problémák vele kapcsolatban. Ahogy azt Margaret Thatcher szokta mondogatni: „A szocializmussal az a baj, hogy előbb-utóbb úgyis elfogy a mások pénze.”¹ Erre majd még később visszatérünk. Létezik azonban egy másik, jóval alapvetőbb probléma, amellyel most kell foglalkoznunk. A szocializmus valamennyi formája – tág értelemben véve – a tulajdon egy teljesen szubjektív értelmezése mellett teszi le a garast. A köztünk élő legszegényebbeket a köztünk élő leggazdagabbakhoz méri hozzá. Ha tehát a jólétet szubjektíven határozzuk meg, egy milliárdos közösségben a milliomos szegénynek fog tűnni. Ha valaki a jólétre relatív helyett objektív körülményként tekint, a köztünk lévő legszegényebbek élete jobbnak fog látszani, mint a természeti közegben élő leggazdagabbaké. Valaki szörszálhasogató módon kikezdhetné ezt az állítást azzal, hogy rámutathatna egyes hajléktalanok helyzetére, de – bármilyen elképzelhető anyagi mércét is vegyünk alapul összehasonlításukhoz – 2018-ban az Egyesült Államok-beli dolgozói szegénység egy átlagos tagja akkor is jobban él, mint a leggazdagabb ember ezer évvel ezelőtt. Sok tekintetben pedig még egy manapság tipikusan szegénynek mondható ember is jobban él, mint egy száz évvel ezelőtti gazdag ember.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy manapság ne kellene többet tennünk a szegények megsegítéséért. Ez mindössze annak megállapítása, hogy a mércéink annyira esetlegesek és időhöz kötöttek, hogy hajlamosak vagyunk megfeledkezni arról az eszméletlen fejlődésről, amit ilyen lenyűgözően rövid idő alatt sikerült elérnünk. Ezzel a függeléssel szeretném bemutatni ezt a fejlődést.

Ha az emberi történelem idővonala tájkép lenne, a nagyobbik felében az emberek egy pusztaságban élnének a szabad ég alatt, gumókkal, magvakkal, rovarokkal és apró emlősökkel táplálkozva. „A legfontosabb tudnivaló a történelem előtti emberekről – írja Yuval Noah Harari –, hogy jelentéktelen állatok voltak, semmivel nem gyakoroltak nagyobb hatást a környezetükre, mint a gorillák, a szentjánosbogarak vagy a medúzák.”² Csak nem olyan régen vált az ember ennek a bolygónak a csúcsragadozójává. Fajunk csak körülbelül 400 000 évvel ezelőtt kezdett el vadászni, és történelem előtti őseink valószínűleg még ezt követően is

sokáig épp annyira voltak prédák, mint vadászok. Számos kezdetleges szerszámunk arra szolgált, hogy a csontokat feltörve hozzáférjünk a velőhöz. Egyes szakértők szerint ez lehetett a mi ökológiai piaci résünk. „Ahogy a harkály arra specializálódott, hogy kipiszkálja a rovarokat a fatörzsből – veti fel Harari –, az első emberek arra, hogy kinyerjék a velőt a csontból.” Ez abból ered, hogy a Homo genus első képviselői dögevők voltak, és felcsipegették a magasabb rendű ragadozók által otthagyt falatokat.³

Minden bizonnyal szükségtelen külön kiemelni a Homo előtti sapiens elődeink szegénységét. Szóval ugorjunk előre gyorsan pár százezer évet, és vegyük szemügyre a Janomami törzset, ami az Orinoco folyó partján, Brazília és Venezuela határvidékén él. A törzs egyike azon kevés kőeszközöket használó vadászó-gyűjtögető társadalmaknak, amik máig fennmaradtak. Többnyire vadászatból, kezdetleges mezőgazdaságból és kismértékű kereskedelemről tartják fenn magukat; egyes janomamik kosarakat, függőágyakat és más tárgyakat készítenek, amiket a közeli falvakban értékesítenek.

Eric Beinhocker elnagyolt becslése szerint egy janomami évente 90 dollárnyi értéket állít elő. (Ez szükségszerűen csak elnagyolt becslés lehet, magyarázza Beinhocker, tekintettel arra, hogy a janomamik nem használnak pénzt, és pláne nem készítenek statisztikákat.) Beinhocker szerint: „Megközelítőleg 2 485 000 évet vett igénybe, vagyis a gazdaságtörténetünk 99,4 százalékát, hogy az első eszközök megjelenésétől eljussunk a vadászó-gyűjtögető társadalmaknak arra a gazdaságilag és társadalmilag kifinomult szintjére, ahol a janomamik állnak.”⁴ Az emberi történelem szinte egészét tekintve tehát a janomamik rettentően gazdagnak számítanak. Ahogy azt a közgazdász Todd Bucholz megfogalmazta: „Az ember, mióta két lábra emelkedett, nem feltétlenül él jobban, mint amikor négy lábon járt.”⁵

A hivatalos modern mérőszámok alapján azonban a janomamik még a szegényeknél is jóval rosszabb helyzetben vannak. A Világbank napi 1,90 dollárban állapította meg a szegénységi küszöböt.⁶ Ismételten, ez pénzben kifejezve egy kicsit félrevezetőnek tűnhet, de általa megragadható a megélhetési vagy ahhoz közeli anyagi szegénység, ami az emberek lakta területeken voltaképpen az emberi történelem szinte egészében

meghatározó jelenségnek számítottak. Magától értetődő, hogy a janomamiknak nincs hozzáférésük semmilyen egészségügyi ellátáshoz. A számunkra jelentéktelen semmiségeknek tűnő sérülések számukra akár halálosak is lehetnek. A janomamik szegénysége magában foglalja azt a tényt is, hogy egy tipikus törzsi embernek rendkívül szűkösek a lehetőségei a tekintetben, hogy mivel töltheti el az életét. Amennyiben valaki hisz a „nemes vadember” társadalomjavító erejében, vagy úgy véli, hogy a tudatlanság boldogság, nyugodtan gondolhatja, hogy jó nekik. Mégis kinek lenne szüksége arra, hogy művészetet, irodalmat vagy orvoslást tanuljon, amikor a vadászatból, gyűjtögetésből és kosárfonásból álló „autentikus” életet is élhetné? Ez a lehetőség többé-kevésbé mindenki számára elérhető, aki ezt a könyvet olvassa, mégsem fogjuk magunkat és megyünk ki a vadonba.

Míg ennek a könyvnek az olvasói jelenleg az oázisban élnek, addig a janomamik még mindig csak annak a peremén tengődnek.

J. Badford DeLong közgazdász szerint a mezőgazdasági forradalom kirobbanását követően megközelítőleg 12 000 évet vett igénybe, hogy az emberek a janomamik évi 90 dolláros életszínvonaláról eljussanak az ókori görögök Kr. e. 1000 körüli életszínvonalára (évi 150 dollár). Ez nem nagyon változott egészen Kr. u. 1750-ig, amikor is az éves jövedelem elérte a 180 dollárt – a janomami átlag kétszeresének eléréséhez valóban... megközelítőleg 14 000 évnek kellett eltelnie.⁷ David S. Landes gazdaságtörténész korántsem túlzott, amikor azt állította: „Az 1750-es évek angol polgára anyagi feltételeit tekintve közelebb állt a római legionáriusokhoz, mint saját ükunokáihoz.”⁸ Douglass C. North és a kollégái a *Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded Human History* [Erőszak és társadalmi rend: Az emberiség dokumentált történelmének fogalmi értelmezési kerete] című könyvükben a következőképpen fogalmaztak: „Az emberi történelem hosszan elnyúló, 1800-at megelőző szakaszában a bizonyítékok arra utalnak, hogy az egy főre jutó jövedelem hosszú távú növekedési üteme a nullához közelített.”⁹

Ha tehát a Homo sapiens 200 000 éves létezését egyetlen évnek vennénk, az emberiség gazdasági fejlődésének túlnyomó része nagyjából az elmúlt

tizennégy órában ment végbe.¹⁰

*

A spoiler természetesen az, hogy senki sem tudja igazán, minek köszönhetően történt a Csoda. Számos elmélet látott napvilágot, de nem sikerült konszenzusra jutniuk. A legjobb magyarázat szerint megváltoztak az eszmék. Az 1700-as évektől kezdve Európa egyik távoli szegletében az emberek elkezdtek úgy gondolni, hogy az egyén szuverén, az innováció pedig jó dolog, valamint, hogy munkánk gyümölcse minket illet. Feltaláltuk az Isten által biztosított jogok fogalmát, valamint a nagyobb léptékű társadalom sajátos szervezési módját – a családon és a törzsön kívüli rendet –, amik lehetővé tették, hogy az emberek ahelyett, hogy agyonütnék egymást, inkább kereskedjenek és társuljanak egymással. Véletlenül ráakadtunk egy nem zéró összegű rendszerre, ami szabadabbá és gazdagabbá tette az embereket. Jőmagam ezt locke-i forradalomnak neveztem, de John Locke sem tett többet, mint Adam Smith, amikor azzal, hogy leírta, létrehozta a kapitalizmust.

Itt egy pillanatra azonban meg kell állnom. Szeretném világossá tenni, hogy ezzel a függeléssel – vagy bizonyos tekintetben ezzel a könyvvel – nem az célom, hogy magyarázattal szolgáljak arra, minek köszönhetően történt meg a Csoda, pusztán arra szeretnék rámutatni, hogy egyáltalán megtörtént. Az emberiség történetének előnyös nézőpontjából a jólét e robbanásszerű kialakulása ugyanolyan csodálatos, mint ha az aranytojáshoz tojót tyúk bekóricálna egy paraszt otthonába, majd elképzeltetetlen vagyonnal ajándékozná meg. A miért kérdéssel kapcsolatos különböző elméleteket már bemutattam. De most a mi kérdés az, ami igazán számít.

A kínaiaknak van egy hasznos kifejezésük: „a nevek helyreigazítása”. Konfuciusz amellet érvelt, hogy amikor a szavak többé már nem olyannak írják le a világot, amilyen az valójában, az igazságosság lehetetlenné válik. „Ha a nevek nincsenek helyreigazítva, akkor a beszédnek sincs meg az összhangja – mondta Konfuciusz. – Ha a beszédnek nincs meg az összhangja, akkor a ténykedések sem lesznek megvalósíthatóak.”¹¹

A kor, amiben élünk, nem kapcsolódik a múlthoz. Ez jó dolog. Tulajdonképpen ez maga a Csoda. Ám van ennek egy hátulütője is. Ha

kimetsszük a történelmi emlékezetünket, hajlamosak leszünk magától értetődőnek venni a jelent. Ha egy oázisba születünk és ott is nevelkedtünk, akkor nem meglepő, hogy nem tudjuk helyesen felmérni, milyen nyomorúságos lehet a sivatagban élni. A nyugatiak úgy tesznek, mintha a jólét egyszerűen természetes lenne, ennek következtében pedig fennhéjázón viseltetnek azon eszmék és intézmények iránt, amik lehetővé tették jólétünket. A jó szerencsénk felismerése az első lépés, ami a jólétünk biztosításához vezet. Az emberiség történelmét tekintve elmondható, hogy az átlagos amerikaiak és nyugat-európaiak élnek leginkább igényeikhez igazított életet, ennek ellenére mégis dühösek vagyunk, amiért nem szabják még jobban hozzá vágyainkhoz. Hálátlanok vagyunk tehát. Hálátlanságunkban pedig hajlamosak vagyunk engedékenyebben viseltetni a vállunkon üldögélő kisördöggel, az emberi természettel.

Amennyiben épp nem meztelenül olvas az erdőben, ebben a pillanatban semmi sincs az olvasó körül, ami természetes lenne. Ez itt mesterséges. Ez itt sorozatgyártott. Ez pedig csodálatos dolog. De elutasítjuk, hogy így tekintsünk rá. Ahogy Irving Kristol megfogalmazta: „Amikor nem akarjuk a dolgokat olyannak látni, amilyenek a valóságban, semmi sem olyan rejtélyes, mint maga a nyilvánvaló.”¹² Engedje meg tehát, hogy visszatérjek a nyilvánvaló demisztifikálásához.

Angus Maddison gazdaságtörténész szerint a nyugati világ gazdasága Kr. u. 1-től 1820-ig évente 0,06 százalékkal növekedett, vagyis századonként 6 százalékkal – ami lényegét tekintve egyáltalán nem is nevezhető növekedésnek.¹³ A világ egy főre jutó GDP-je a Kr. u. 1-beli 467 dollárról 1820-ig csupán 666 dollárra emelkedett.¹⁴ Deirdre McCloskey úgy becsüli, hogy az ipari forradalmat megelőzően nagyjából mindenki napi 3 dollárból tengődött.¹⁵ Anyagi szempontból még a kissé szerencsésebb lordok és bárók is közelebb éltek ahhoz a szinthez, amit manapság létminimumnak nevezünk. Az emberiség történetének nagyobbik részében gyakorlatilag mindenki olyan körülmények között élt, amelyet manapság nagyvonalúság lenne akár még szegénységnek is nevezni.

A gazdasági növekedés az 1700-as években indult be – elsőként Angliában –, és azóta folyamatosan gyorsult az üteme.¹⁶ Maddison úgy becsüli, hogy a 2001 és 2010 között előállított javak és szolgáltatások a Kr. u. 1 óta

előállított javaknak és szolgáltatásoknak a 25 százalékát teszik ki.¹⁷ McCloskey számításai az őseink és köztünk lévő megélhetési különbséget napi 3 és 100 dollárban állapították meg (a polgári nemzetek tekintetében).¹⁸ J. Bradford DeLong szerint az egy főre jutó jövedelem világviszonylatban 1750-től a 2000-es évek végéig tekintve a harminchétszeresére növekedett, személyenként 180 dollárról 6 600 dollárra.¹⁹ Még a modern világ legszegényebb helyein is olyan mértékű növekedés tapasztalható, amely semmihez sem fogható az ipari forradalom előtti időkből.²⁰ A globális GDP az egekbe szökött; a Kr. u. 1-ben becsült 150 milliárd dollárról 2008-ra több mint 50 billió dollárra emelkedett.²¹ Közelebb vagyunk az Édenkerthez, mint valaha.

A Bernie Sanders-féle kórus ezt nem is vitatja: elismerik, hogy hatalmas vagyon halmozódott fel. Csupán hozzáteszik, hogy a szegények rendkívül lemaradtak. Ez tévedés. Az idő sivatagából történő nagy kivándorlás során lehet, hogy a szegények csak a karaván hátulján kaptak helyet, de ők is az oázisban élhettek. Ahogy pedig a Nyugat egyre mélyebbre haladt az oázisban, a világ egyre nagyobb része követett bennünket.

A szegénynek tekintett emberek száma relatív és abszolút mértékben is csökkent szerte a világon – ami lenyűgöző teljesítmény, tekintettel a hatalmas népességnövekedésre.²² Amit manapság szegénységnek hívunk, a modern kor előtti emberi történelemben csupán a dolgok hétköznapi működésének számított. A világ nagyobbik felében ez így is maradt egészen 1820-ig. Egy merész számítás alapján 1820-ban a világ népességének 94,4 százaléka élt naponta kevesebb mint 2 dollárból, 83,9 százaléka pedig kevesebb mint napi 1 dollárból. 2015-ben már a világ népességének mindössze 9,6 százaléka élt kevesebb mint napi 1,90 dollárból.²³

Nyers számokban kifejezve az adatok még lenyűgözőbbek. 1970-ig a világ népességének csaknem 27 százaléka élt abszolút szegénységben (naponta kevesebb mint egy 1987-es értéken meghatározott dollárból). 2006-ban azonban már alig volt több mint 5 százalék.²⁴

Ha úgy tetszik, nyugodtan becsmérelhetjük a „globalizációt”. Persze a fejlett világ bizonyos polgárai megfizetik az árát. A piaci erők a földgolyó legtávolabbi szegleteibe történő elterjedése azonban az emberi történelem során a szegénységet leginkább felszámoló hatás elsődleges mozgatórugójának bizonyult. 1990 és 2010 között a fejlődő országokban a szegénységben élők aránya 43 százalékról visszaesett 21 százalékra, ami hozzávetőleg egymilliárd embert érintett.²⁵ 2015-ben, először az emberiség történetében, a világ népességének kevesebb mint 10 százalékát tekinthetjük rendkívül szegénynek.²⁶ Az ENSZ becslése szerint a szegénység az elmúlt ötven évben nagyobb mértékben csökkent, mint a megelőző 500 évben.²⁷

A bal- és jobboldal között húzódó legmélyebb véleményszakadék a szabadság definíciója kapcsán rajzolódik ki. A baloldaliak hajlamosak a szabadságot anyagi szempontból meghatározni, míg a jobboldaliak politikai értelemben közelítenek a kérdéshez. FDR azt állította, hogy „a szűkséget szenvedő emberek nem szabadok”.²⁸ Ennélfogva az államnak egészségügyi ellátást, anyagi juttatást (vagy foglalkoztatást) stb. kell biztosítania. Ez az úgynevezett pozitív szabadság. A jobboldal inkább a „negatív szabadságot” részesíti előnyben – a kormányzati beavatkozástól mentes szabadságot. A vita során gyakran megfeledkeznek arról a tényről, hogy a gazdasági növekedés és a technológiai innováció jóval nagyobb mértékű pozitív szabadságot nyújt, mint amit bármelyik kormányzat nyújthatna.

*

A legalapvetőbb véges erőforrás az idő. A technológia képtelen további órákkal elnyújtani egy napot, ugyanakkor lehetővé teszi számunkra, hogy sokkal több mindent végezhessünk el a rendelkezésre álló órák alatt, így csökkentve a feladatok elvégzéséhez szükséges munkát. A kapitalizmus és az iparosodás előtti világ egyik meghatározó aspektusa, hogy még a legalantasabb feladatokhoz is temérdek munkára, a végrehajtásukhoz pedig megdöbbentően sok munkásra volt szükség. A mai világ egyre inkább megszabadít bennünket a múltban mindennapos vesződség terheitől.

Vegyünk egyetlen példát, és vizsgáljuk meg a népességre vonatkoztatva a mezőgazdaságban foglalkoztatottak százalékos arányát. Gyakran romantizálják a gazdálkodást, pedig valójában kimerítő munka. Szerencsére egyre kevesebb ember foglalkozik vele. Amikor 1978-ban Kína először nyitotta meg a piacait (kicsivel több mint egy nemzedékkel ezelőtt), a lakosság 70,5 százaléka dolgozott a mezőgazdaságban. A négy évtizedes piaci átalakulást követően ez az arány 2015-ben már csak 28 százalékon állt.²⁹ Kínával ellentétben az Egyesült Államokban senkinek sincs emléke arról a korról, amikor még többségben volt a mezőgazdasági munkaerő. De (a nagy történelmi séma viszonylatában) nem túl távoli 1870-ben még a lakosság 46 százaléka dolgozott farmokon. 1940-ben – ami még élő része az amerikai kulturális emlékezetnek – a népesség 17,3 százaléka továbbra is a mezőgazdaságban dolgozott. 2009-ben viszont már csak 1,1 százaléka.³⁰ A világszerte elérhető adatok hasonló mintázatot mutatnak.³¹

A technológia jóval átfogóbban enyhítette a munkával kapcsolatos terheket. 1950-ben az egy munkásra jutó átlagos éves munkaórák száma 2 226,47 órát tett ki (átlagosan évi ötvenkét 43 órás munkahéttel számolva). 2016-ban ez már csak 1 855,04 órára rúgott (átlagosan évi ötvenkét 36 órás munkahéttel számolva).³²

Tekintettel a hatalmas időtávra és a felmérésben részt vevő temérdek olyan országra, amely a vizsgált időszak egy bizonyos pontján vagy megszűnt létezni, vagy épp akkor jött létre és kezdett egyáltalán adatokat közölni, érdemes fenntartásokkal kezelni az adatokat egy ilyen ábra kiértékelésekor. Ám az a tendencia, amire rávilágít, tagadhatatlan. Mindezt a termelékenység hihetetlen növekedése teszi lehetővé. Ismételten, a rendelkezésre álló számadatoknak megvannak a maguk korlátai. De azokból, amik a birtokunkban vannak, lenyűgöző kép bontakozik ki: míg a globális munkatermelékenység 1950-ben ledolgozott óránként 9,30 dollárt, 2015-ben már 36,64 dollárt tett ki (az amerikai dollár 2014-es értékével számolva).³³

Egyszerűen fogalmazva: rövidebb idő alatt többet elvégezni azt jelenti, hogy kevesebb munkára van szükség. Az emberi vesződés mértékének enyhítése, amit a kapitalizmus tett lehetővé, annyira átfogó jelenség, hogy a fejlett országokban a jelentősebb közpolitikai viták már arról szólnak, hogy minél lehetne még több embert munkához juttatni – mindez olyan vita, amely őseink számára teljesen értelmezhetetlen lett volna. Ez minden bizonnyal komoly kihívás. Egyre nyilvánvalóbb, hogy az – értelmes és értékes – munka nélkülözhetetlen az emberi boldogság eléréséhez. Az ilyen típusú munka új forrásainak megteremtése lehet a következő század egyik legfontosabb politikai és kulturális feladata. De tegyük egyértelművé: a történelmi alternatívákhoz viszonyítva ez egy jó problémának számít.

A másik módja annak, ahogy a kapitalizmus felszabadító hatása megmutatkozott, az, hogy lehetővé tette az emberiség számára a kikeveredést a malthusi csapdából. A tizennyolcadik század végén alkotó Thomas Malthus úgy vélte, hogy a népességnövekedés üteme mindig is lekörözi az élelmiszer-előállítás átlagát. Emiatt manapság sokan gúnyolódnak rajta, pedig a saját korára vonatkoztatva pontosnak mutatkozott a diagnózisa.³⁴ Gondoljunk csak újra arra a gazdára, aki az emberiség egész története során azért küzdött – sokszor hiábavalóan –, hogy magát és a családját a létminimumon tarthassa. Vessük össze napjaink mindent túlszárnyaló zöltség-terméshozamait:³⁵

Malthus talán pontosan jellemezte a saját korát, a kapitalizmus azonban felülemelkedett azon, ami korábban még az emberi faj örökös átkának tűnt.

Vegyük csak a kenyér- és halszaporítás csodájának esetét az Újszövetségből, ami során Jézus 5 000 embert etetett meg mindössze néhány kosárnyi kenyérből és halból. Fülöp apostol olyan hatalmasnak írta le a tömeget, hogy azt mondta, fél évnyi bér sem lenne elég a megetetésükhöz.³⁷ A mai medián kereset fele Amerikában megközelítőleg 28 000 dollárra rúg,³⁸ amivel annak idején többszörösen is elegendő mennyiségű élelmiszert vásárolhatott volna a hatalmas tömeg számára. Ez csupán egyetlen példa a kapitalizmus átalakító erejére. A bibliai vonalon maradva nézzük Brian Wansink és C. S. Wansink egyik tanulmányát,

amelyben arra jutottak, hogy az Utolsó vacsora művészi ábrázolása az idő múlásával egyre ízletesebb és bőségesebb étkezésről számolt be, ami az étkezési lehetőségek és adagok évszázadok során bekövetkező bővülését tükrözi.³⁹ A számszerűsítés kedvéért vegyük szemügyre a következő példákat:

1961-ben a 2004–2006-os átlaghoz viszonyítva a világ csupán 53,6 százaléknyi élelmiszert termelt, míg 2013-ban ez az arány már 119 százalékra növekedett.⁴⁰

A fejlődő országokban 1964 óta megkétszereződött az egy főre jutó húsfogyasztás mértéke.⁴¹

1961 óta globális szinten az egy főre eső napi átlagos élelmiszer-ellátás mértéke több mint 600 kalóriával növekedett.⁴²

1992 óta meredeken csökken az élelmiszert nélkülözők körében az átfogó élelmiszer-fogyasztási hiány mértéke.⁴³

Ami pedig a leglenyűgözőbb, hogy 1992 óta világszerte visszaesőben van az alultáplált személyek aránya, számuk az akkor még megközelítőleg 1 milliárdról mára kevesebb mint 700 millióra csökkent.⁴⁴

Nagyobb mennyiségű és olcsóbb energiával rendelkezünk, mint eddig bármikor. Az elektromossághoz való hozzáférés – egy olyan szolgáltatás, amely a modern kort megelőzően évezredek óta nem állt az emberiség rendelkezésére – világszerte folyamatos emelkedést mutat, az 1990-es 75,65 százalékról a 2012-es 84,58 százalékra növekedve.⁴⁵

Mindezek a kapitalizmus modern kori csodájának bizonyítékai.

A szkeptikus olvasót bosszanthatja, hogy mindezeket a kapitalizmus számlájára írom. Végtére is a tudomány és a technológia nem eredendően „kapitalisták”. Ez igaz. Az emberek már jóval azelőtt feltaláltak és felfedeztek dolgokat, mielőtt még bármi kapitalistaszerű rendszer életbe lépett volna. De – ahogy azt már hosszan kifejtettem – a locke-i forradalmat megelőzően a tudomány és a technológia rutinszerűen alá voltak rendelve a politikának és a vallásnak. A világ nagy részén az innováció szó szerint bűncselekménynek vagy erkölcsi vétéknek számított, mivel az újítás fenyegetést jelentett a fennálló rendre. A piacgazdaság szabadsága valójában az innováció szabadságát jelenti, a meglévő gyakorlatok hatékonyságának megtalálása és/vagy olyan új gyakorlatok feltalálása révén, amelyek elavulttá teszik a régi módszereket. Nem vitás, hogy az emberek szabadon építhettek egy jobb egérfogót, ami már évezredek óta létezett, a jobb egérfogó piacra dobásának szabadsága viszont figyelemre méltóan új fejlemény.

A kapitalizmus a legfelszabadítóbb erő az emberiség történetében. Matt Ridley úgy becsüli, hogy egy másodpercenként 2 500 wattot fogyasztó emberrel számolva, 150 áramot termelő kerékpárosra lenne szükség ahhoz, hogy fenntarthassák azt az életszínvonalat, amihez egyre inkább kezd hozzászokni mindenki a világon. Az amerikaiaknak 660 emberre lenne szükségük.⁴⁶ Mark J. Perry közgazdász kiszámolta, hogy mennyi háztartási alkalmazottra lenne szüksége az átlagos amerikaiaknak, ha velük kellene helyettesíteniük a technológiát, amire jelenleg mindnyájan támaszkodhatunk. Ugyanannak a kényelmi színvonalnak a megőrzéséhez körülbelül 600 ember erőfeszítésére lenne szükség (tartsa szem előtt ezeket a számokat, amikor legközelebb a Downton Abbey-t nézi, annak szemmel láthatóan terebélyesebb cselédségével).⁴⁷ Akárhogy nézzük is, az energia elterjedése óriási haszonnal járt az emberiség számára.

De még ha ki is apadnának a világ erőforrásai (ami jelenleg nem áll fenn), tovább folytatnánk a többet kevesebbért tevékenységünket, köszönhetően a piac páratlan képességének, hogy oly módon maximalizálja a hatékonyságot, ahogy arra a központi tervezők képtelenek lennének. Az Alliance to Save Energy egyik 2013-as tanulmánya szerint „az amerikai gazdaság termelése 1970 óta több mint háromszorosára nőtt, miközben az energiaigénye csupán 50%-kal emelkedett”, így egy millió hordóval

kevesebb olajat használunk fel, mint egyébként kellene. Vaclav Smil, a Manitoba Egyetem természettudósa – aki ezekben a kérdésekben Bill Gates kedvence szakértője – meghatározott néhány területet, amelyek ezt a hatékonyságot növelték: a modern acélgyártásnak már csak a 20 százalékára van szüksége annak az energiamennyiségnek, amelyre még 1900-ban volt szüksége; az alumíniumtermelésnek 70 százalékkal kevesebb energiára van szüksége ma, mint akkoriban; a nitrogénműtrágya előállításához 80 százalékkal kevesebb energiára van szüksége ma, mint akkoriban. Hasonlóképpen, Ramez Naam technológus kiszámolta, hogy egy ház fűtéséhez 1978-hoz képest 50 százalékkal kevesebb energiára van szükség, továbbá, hogy a víz sótalanításához szükséges energia mennyisége 90 százalékkal csökkent 1970 óta.⁴⁸ Manapság az Egyesült Államokban GDP-egységenként feleakkora az energiafogyasztás, mint amekkora volt 1950-ben, és a világ évről évre minden egyes dollárnyi GDP növekedés után 1,6 százalékkal kevesebb energiát fogyaszt.⁴⁹ Az Egyesült Államok nem használ több vizet manapság, mint amennyit 1980-ban használt, holott mintegy 80 millióval nőtt a népessége.⁵⁰

Ez a hatékonyság a termékek előállításában is megmutatkozott. Vaclav Smil rámutat arra, hogy 1920-ban az Egyesült Államokban egy dollárnyi érték előállításához 280 gramm nyersanyagra volt szükség, miközben ma már elég mindössze 70 gramm. Miközben az 1990-ben létező 11 millió mobiltelefon összesen 7 000 tonnát nyomott, addig a mai körülbelül 6 milliárd együttesen csupán százszor nagyobb tömegű.⁵¹

Egy pillanatra visszatérve a gazdálkodáshoz, a további technikai fejlesztések bevonásával nem csupán a terméshozamok tekintetében értünk el jelentős eredményeket. Valójában ezen folyamatok következtében csökkent az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának mértéke.⁵²

Ellentétben azzal, amit általában hallhatunk, az erőforrások bőséggel állnak rendelkezésünkre, és a bölcs felhasználásukat illető innovációvezérelt hatékonyságunk egyre növekszik.

A kapitalizmus a szállítást is teljesen átalakította, ami korábban – kezdve a kerék feltalálásával, egészen az első vonatutas megjelenéséig – lehangolóan csak „a patára és a vitorlára” korlátozódott.⁵³ Íme William Manchester történész összefoglalása a középkori utazás mikéntjéről:

Az utazás lassú, költséges, kényelmetlen – és kockázatos vállalkozásnak számított. A leglassabb azok számára volt, akik szekéren utaztak, gyalogszerrel gyorsabb volt az ember, a leggyorsabb pedig a lovasok haladtak, akik csak néhányan voltak, mivel váltásra és szívós paripára volt szükségük. A magas költségeket többnyire a megszámlálhatatlan útdíj befizetése okozta, a kényelmetlenséget pedig egy sor zavaró körülmény. A folyókon átívelő hidak rozogák voltak (a papok azt javasolták, hogy átkelés előtt az utazók ajánlják magukat Isten kegyelmébe); más patakokon úgy kellett átgázolni; az utak nyomorúságos állapotban voltak – többnyire ösvények és sáros kerékvájak, amik, a nyarat leszámítva, kétkerekű fogatokkal járhatatlanok voltak –, az éjszakákat pedig az utazóknak Európa lepukkant fogadóiban kellett tölteniük. Ezek egészségtelen helyek voltak, ahol egymás mellé préselték az ágyakat, a takarókon pedig csótányok, patkányok és bolhák rohangásztak; szajhák kínálták a szolgáltatásaikat, majd megléptek a kiszemelt férfi pénzével, minekutána a fogadósok lefoglalták a pórul járt vendégek poggyászait azzal az indokkal, hogy nem tudnak fizetni.⁵⁴

Manchester azt is megadja néhány város tekintetében, hogy az idő tájt hány napba tellett eljutni a kérdéses városba Velencéből – a középkori világ egyik kereskedelmi központjából – kiindulva: Damaszkusz (80 nap), Alexandria (65), Lisszabon (46), Konstantinápoly (37), Valladolid (29), London (27), Palermo (22), Nürnberg (20), Brüsszel (16), Lyon (12), Augsburg (10).⁵⁵ Kolumbusz első útja több mint két hónapig tartott.⁵⁶ 1830-ban egy New Yorkból Chicagóba tartó utazás három hétig tartott.⁵⁷ Ezen utazások mindegyike manapság kevesebb mint egy napot venne igénybe. A piacnak köszönhetően az utazás mint lehetőség évről évre egyre több ember számára válik elérhetővé.⁵⁸ Ahogy a kapitalizmus hosszú utat bejárva felszabadított bennünket a sötétség és a nyomorúságos gürcölés alól, úgy döntötte meg a távolság zsarnokságát is.

Noha nyilvánvaló, hogy a kapitalizmus és a gazdasági növekedés megköveteli az árát a környezettől, a szabadpiaci társadalmak azonban sokkal jobban bánnak a környezettel, mint a parancsgazdaságok. Mi több, a kapitalizmus biztosítja a károk orvoslásához szükséges eszközöket.

A gazdag országok erdőinek kiterjedése évtizedek óta növekszik.⁵⁹ A széles körben elterjedt előrejelzések ellenére az európai erdők tovább terjeszkedtek az 1980-as és 1990-es évek során.⁶⁰ 1960 és 2000 között az indiai erdők 15 millió hektárral gyarapodtak (ami nagyobb, mint Iowa állam területe). Ha nem számítjuk Brazília és Indonézia rohamosan fejlődő nemzeteit, a globális erdő mérete 1990 óta megközelítőleg 2 százalékkal növekedett.⁶¹ Az Egyesült Államokban és Kínában, vagyis a világ két legnagyobb gazdaságában is nőtt az erdős területek aránya.⁶²

Az innováció lehetővé teszi számunkra, hogy csökkenőben lévő vagy kimerült erőforrásokat jobbakkal helyettesítsük. Ronald Bailey megjegyzi, hogy „a vasutak, a 19. század »modern« szállítási formája, az Amerikában felhasznált fa mennyiségének csaknem 25 százalékát tette ki, egyrészt a nyomvonalakhoz, másrészt üzemanyagként felhasználva”.⁶³ Manapság azonban már nem használunk fát üzemanyagként, és építőanyagként is egyre kevesebbre van szükség belőle (a papírfelhasználás mértéke pedig a digitális forradalomnak köszönhetően ugyancsak meredek zuhanásban van).

Hasonlóképpen, amikor úgy ítéljük meg, hogy az ipar melléktermékei kezdenek problémává válni, a piac teszi lehetővé számunkra, hogy olyan technológiákat fejlesszünk ki, amelyek megoldják a problémát. Ennélfogva az Egyesült Államokban az energiával összefüggésben álló szén-dioxid-kibocsátás az utóbbi időben növekedés helyett csökkenő tendenciát mutatott.⁶⁴

Tekintettel arra, hogy kevesebből csinálunk többet, valamint, hogy a kapitalizmus bősége lehetővé teszi számunkra, hogy megkíméljük azt, amit korábban meg gondolatlanul kisajtottunk a Földből, a kapitalizmus végső soron jó a természetnek. „A gazdag országokban visszaesőben van a

szennyezés mértéke, és ahogy a szegény országok egyre gazdagabbá válnak, úgy fog náluk is csökkenni a káros kibocsátás” – írja Bailey.⁶⁵

A kapitalizmus egészségesebbé is tett bennünket. Példának okáért több ember számára is hosszabb életet eredményezett.

A premodern társadalmak egészében a várható élettartam negyven év alatt volt.⁶⁶ Az ókori görögök árnyai (lelkei) gyakorta már tizennyolc éves korukban találkoztak Hádésszel; a legtöbb római árny huszonkét évesen találkozott Plútóval. Egy, a prekolumbián amerikai őslakók csontvázairól szóló 2002-es tanulmány szerint egyesek az ötven, vagy akár az ötvenöt éves kort is megérhették.⁶⁷ A középkorban nem sok európai érte el a középkorúságot; felük még a harmincadik születésnapjuk előtt meghalt. Egy fiatal lány arra számíthatott, hogy megéri a huszonnégy éves kort. Azok a férfiak, akik kellő szerencsével megérték a harmincas vagy a korai negyvenes éveiket, racionálisan számíthattak arra, hogy még élnek egy keveset, de külsőleg már idősnek néztek ki, holott mi még mindig a középkorúak közé soroltuk volna őket.⁶⁸

Manapság sokkal jobb helyzetben vagyunk. Még az 1960-ban globálisan nézve átlagosan 52,48 év várható élettartam is jóval kedvezőbb képet festene a múlt bármely pillanatával való összehasonlítás tekintetében. 2015-ben azonban ugyanez az mutató már 71,6 év volt.⁶⁹

Világviszonylatban egy napjainkban született átlagos személy várhatóan évtizedekkel tovább él, mint amennyiben a múltban bárki is ésszerűen reménykedhetett volna. A kapitalizmus szó szerint „új élettel” ajándékozta meg az átlagembereket abban a tekintetben, hogy az időskor korábban irreális elvárásnak számított az átlagember számára. A technológia nem hozhat létre több időt, de lehetőséget teremthet számunkra, hogy többet szerezzünk belőle.

A kapitalizmus azonban más módon is új életet adományozott számunkra: egyszerűen eleve nagyobb a valószínűségünk az életben maradásra.⁷⁰ A premodern társadalmakban a gyermekeknek közel egyharmada még az ötéves kor betöltése előtt elhalálozott. A vadászó-gyűjtögető

társadalmakban a csecsemőhalandóság aránya csaknem harmincszorosa volt a mai amerikai átlagnak, a gyermekek halálozási aránya pedig több mint százszorosa. A világ népességére vonatkoztatva a gyermekhalandóság arányának súlyozott átlaga 1800-ban 43 százalékot tett ki. 1800-ban a legszegényebb országokra esett a gyermekhalálozások fele, de a legjobban teljesítő országokban is a gyermekek közel harmada vesztette életét. Amerikában 1890-ben a csecsemőhalandóság az újszülöttek 22 százalékát érintette.⁷¹

Manapság a világ népességére vonatkoztatva a gyermekhalandóság arányának súlyozott átlaga 3,4 százalékot tesz ki. Brazíliához hasonlóan Kínában – ahol a gyermekhalálozási arány 1,3 százalék – az elmúlt négy évtizedben azt tapasztalták, hogy a negyedére csökkent a gyermekhalandóság mértéke.⁷² 1960 óta a csecsemőhalandóság aránya világszerte 1000 születésre vetítve 121,9-ről 31,7-re csökkent.⁷³

Hasonlóképpen minden életkor halálozási aránya 1000 emberre vetítve az 1960-as 16,03-ról 2013-ra 8,09-re csökkent.⁷⁴

Gondoljunk csak arra a temérdek értékre, amit pusztán azért tudtunk létrehozni, mert az emberek életben maradtak.

Mindez részben az egészség és a jólét közti összefüggésnek tudható be.⁷⁵ Pontosabban a jobb egészségügyi ellátás következménye. Vegyük csak fontolóra a múltbéli egészségügyi ellátás néhány aspektusát. Szeretné, ha a William Manchester által leírt módon kezelnék középkori orvosok?

A csillagokról azt hitték, hogy angyalok irányítják őket, ezért az orvosok folyamatosan konzultáltak asztrológusokkal és teológusokkal. A betegségek diagnosztizálásában az befolyásolta az orvosokat, hogy a páciens milyen csillagállás alatt született vagy betegedett meg; ezért írta Guy de Chauliac, a kiváló sebész a következőt: „Ha valaki akkor szerez nyaksérülést, amikor a Hold a Bika jegyében áll, akkor az a sérülés komolynak tekintendő.”

Sajnálatra méltó emberek ezrei – akiknek nyakát duzzadt nyirokcsomók torzították el – sereglettek Anglia és Franciaország uralkodói elé, attól a hittől vezérelve, hogy a királyi kéz érintése képes gyógyítani a görvélykórt. A korszak egyik dokumentuma egy Mainzban kiadott naptár, amit arra szántak, hogy megmutassa, mikor a legalkalmasabb asztrológiai szempontból végrehajtani a köpölyözést. A járványokat a csillagok szerencsétlen együttállásának tulajdonították [...]76

Rábízná a fogait a középkori Anglia „fogorvosaira”, akik a „gyógynövényekre, ráolvasásokra és amulettekre” támaszkodva végezték a tisztítást és a foghúzást?77 Szeretné, ha úgy amputálnák egyik végtagját, ahogy azt 1846 előtt, az érzéstelenítést alkalmazó fájdalommentes sebészet feltalálása előtt végezték?78 Megbízna az 1896 előtt orvosi vizsgálatokban, mielőtt még feltalálták volna a vérnyomásmérő eszközöket és a röntgengépeket – utóbbiak 2012-ben az 1910-es árak csupán 20 százalékaiba kerültek?79 Vagy épp az elektrokardiográfia 1901-es feltalálása előtt, aminek széles körű használata egészen az 1920-as évekig váratott magára?80 Vagy szeretne mondjuk az 1920-as évek Amerikájában élni, amikor Lewis Thomas, a Yale és a New York Egyetem orvosi karának korábbi dékánja szerint, ha orvoshoz fordultunk, az valószínűleg csökkentette a túlélési esélyeinket, és amikor a legtöbb anya szükségből lett otthoni ápoló?81 Vagy ugyanabban az időben, amikor a komolyabb műtétek alanyainak közel fele vérmérgezés áldozata lett?82 Még 1990-ben is világszerte jóval magasabb volt a szülés során elhalálozott nők száma, mint manapság.83 Alig egy évtizeddel ezelőtt egy genom szekvenálása több millió dollárba került, szemben a mai 10 000 dolláros költséggel.84 Az egészségügyi ellátás folyamatos fejlődése sokat tett az általános egészségügyi állapotok javításáért.

Ezeknek és egyéb fejlesztéseknek talán az egyik legszembevetőbb következménye, hogy nekik köszönhetően folyamatosan csökken a betegségek nyomán bekövetkező elhalálozások száma. V. Ramszesz fáraó minden hatalma dacára sem volt képes megakadályozni, hogy a fekete himlő végezzen vele. (Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ma sem tudjuk gyógyítani a fekete himlőt, ugyanakkor létezik védőoltás, ami akár a fertőzés után négy nappal is hatásos lehet.) Nathan Rothschild, aki 1836-ban a világ leggazdagabb emberének számított, ugyanabban az évben

belehalt egy napjainkban könnyűszerrel gyógyítható fertőzésbe.⁸⁵ 1924-ben hiába volt Calvin Coolidge az Egyesült Államok elnöke, a fia egy héten belül belehalt hólyagfertőzésben, amit a Fehér Ház gyepén játszva szedett össze. Ismételten hangsúlyozom, az említettek a világ leggazdagabb és leghatalmasabb emberei voltak. Az élet ezerszer rosszabb volt⁸⁷; a malária, a hastífusz és a vérhas évente több ezer emberrel végeztek.⁸⁸

Manapság azonban világszerte számos betegség – a mumpsz, a rubeola, a malária, a kanyaró, az afrikai álomkór, az elefantiázis és a folyami vakság – erőteljesen visszaszorulóban van, ami azt sugallja, hogy „ma már jó kilátásaink vannak arra, hogy egyes betegségeket teljesen meg lehet szüntetni”.⁸⁹ 2009-ben Amerikában a fertőzőes megbetegedésekben elhunytak aránya csupán 2 százalékra rúgott.⁹⁰ Egyéb betegségi mutatók is jelentős javulást mutatnak. A fejlett világban a malária, a hastífusz és a vérhas már egyáltalán nem számítanak komoly tényezőkné⁹¹, az utóbbi pedig valószínűleg sokkal ismertebb videojátékmémként („You have died of dysentery”).⁹² mint halálos betegségként.⁹² 2013-ban 75 százalékkal kevesebb ember halt meg szélütés következtében, mint az 1960-as években.⁹³ Az AIDS az 1990-es évek végén tetőzött; 2010-re az AIDS előfordulása 20 százalékkal csökkent 1997-hez képest.⁹⁴ A rák még mindig rettenetes csapás, de hatékonyabban tudjuk kezelni, mint eddig bármikor. 1950 és 1997 között – a tüdőrák kivételével – mind a rákos megbetegedések előfordulása, mind a rák okozta halálozási ráta 16 százalékra esett vissza, és ez az arány egyre gyorsuló ütemben csökken; ha csökkenne a dohányzás mértéke, úgy csökkenne a tüdőrákosok aránya is.⁹⁵ Miközben az elmúlt négy évtizedben drámaian emelkedett a mesterséges vegyi anyagok száma, a rák okozta halálozási ráta és az életkorhoz igazított rákos megbetegedések előfordulása egyaránt csökkenő tendenciát mutatnak. Az 1970-es években az összes rákos beteg fele meghalt a diagnosztizálásuktól számított öt éven belül; manapság viszont már 68 százaléku⁹⁶ felépül a betegségből. 1994 óta évente 0,6 százalékkal csökken a rákos megbetegedések előfordulása, vagyis napjainkban 100 000 olyan embert mentenek meg, aki máskülönben belehalt volna a betegségébe. A leukémiások halálozási rátája 100 000 betegre vetítve manapság 7,1, ami a fele annak, ami miatt Rachel Carson, a környezetvédelmi aggodalmaskodó a Néma tavaszban bosszankodott. Becslések szerint 2014-ben 10 450 gyermeknél diagnosztizáltak rákos megbetegedést, ami az összes rák által okozott haláleset kevesebb mint 1

százaléka, és a diagnosztizált gyermekek 80 százaléka megélt még legalább öt évet, szemben az 1970-es évekkel, amikor ez az arány még csak 50 százalék volt.⁹⁶

Évente minden 100 000 halálesetből 186-ot okozott valamiféle rákos megbetegedés, de ez nagyrészt abból fakad, hogy sokkal több amerikai éri meg a hatvanöt éves kort, ami a rákbetegségek diagnosztizálásának átlagéletkora. Az amerikaiak a huszadik század elején nem éltek elég sokáig ahhoz, hogy elérjék a mai rákos megbetegedések számának a 75 százalékát.⁹⁷ Más mutatók is javulást mutattak: az ötvenhat éves amerikaiak körében 1982 és 1999 között a rokkantsági ráta 26,2 százalékról 19,7 százalékra csökkent (vagyis kétszer akkora ütemben, mint a halálozási arány).⁹⁸ Történelmileg nézve, ha annak idején valahogy sikerült megérnünk az idős kort, nem volt túl nagy valószínűsége, hogy továbbra is produktívak maradjunk, nem is beszélve arról, hogy jólétben éljünk. Manapság a fejlett országok időskorú állampolgárai rendkívül széles társadalmi réteget képeznek.

Jóval műveltebbek és képzettebbek is vagyunk, mint eddig bármikor. Az emberi történelem nagy részében a legtöbb ember – a nők nagyobb arányban, mint a férfiak – írástudatlan volt. A nagy eposzok, mint amilyen az Íliász, az Odüsszeia vagy a Beowulf, sokáig csak szájhagyomány útján terjedtek. Az oktatás minden formája csupán az elit kiváltságának számított. 1820-ban csupán a világ népességének 12 százaléka tudott írni és olvasni. A kapitalizmus által létrehozott jólét mindezt jelentősen megváltoztatta. 2014-re már csak a világ népességének 15 százaléka maradt írástudatlan – ez a szinte teljes átfordulás kétszáz évnél is kevesebbet igényelt.⁹⁹

Az oktatás mértéke is jelentős növekedést mutat. A világviszonylatban átlagosan oktatásban töltött évek száma az 1950-es 2,97 évről 2015-re 8,99 évre emelkedett.¹⁰⁰

A kapitalizmusnak hála, az oktatás és a műveltség többé nem pusztán az elit kiváltsága, hanem egyre növekvő mértékben kezd mindenki számára hozzáférhetővé válni.^{lii}

A kapitalizmus a kommunikációt is teljesen átalakította. Az emberi történelem egészében – mintegy 170 évvel ezelőttig – a hírek terjedési sebessége az emberek utazási sebességére korlátozódott: vagyis „lábbal, lóval, hajóval vagy újabban vasúttal” terjedt, amint arra Robert J. Gordon közgazdász rámutatott.¹⁰¹ A történelem számos vészjóslóan mulatságos példát szolgáltat a kommunikáció ilyesféle hiányosságával kapcsolatban. Így jártak az athéniek a peloponnészoszi háborúban, amikor először úgy határoztak, hogy elpusztítják a lázadó leszbosziakat, és elküldtek egy hajót, hogy ezt végrehajtsa. Másnap meggondolva magukat az egyetlen lehetőségük az volt, hogy egy másik hajót küldenek az első után azzal az utasítással, hogy olyan gyorsan evezzenek, ahogy csak bírnak, hogy időben érkezzenek az első hajó feltartóztatásához.¹⁰² A New Orleans-i csatára, ami gyakorlatilag az 1812-es háború végső ütközetének számít, valójában az 1812-es háború tényleges befejezését követően került sor.¹⁰³ Az első telegram, amelyet 1844-ben küldtek el, új korszakot nyitott az emberi kommunikációban.¹⁰⁴ De bármennyire lenyűgözőnek találhatták e korai újításokat azok, akik akkor átérték a változást, a technológiai fejlődés ütemét tekintve mai szemmel nézve nevetségesen primitívnek tűnhetnek azok az újítások. A technológia pedig folyamatosan fejlődik: 2010-ben minden amerikai háztartásra kivetítve megközelítőleg 2,6 mobiltelefonnal rendelkezünk; 2013-ban az amerikai felnőttek 91 százalékának volt mobiltelefonja.¹⁰⁵ Míg 1990-ben 100-ból 0,27 ember rendelkezett mobiltelefon-előfizetéssel (emlékezzünk csak Gordon Gekkéra és a téglafonjára az 1987-es Tőzsdecápákból), 2014-ben már 100 emberre 105,74 (!) előfizetés jutott.¹⁰⁶

Hovatovább az ezeken az eszközökön bonyolított hívások egyben olcsóbbak is lettek. Ma magától értetődőnek tekintjük, hogy a rögzített árú telefonszolgáltatás lényegében az azonnal lebonyolítható távolsági hívásokra is kiterjed, holott alig hetven évvel ezelőtt egy ilyen hívás még több operátor közreműködését, valamint egy órai munkabérünket igényelte volna.¹⁰⁷ Mindemellett rendelkezésünkre állnak még olyan technológiák is – Facebook, Twitter, Skype –, amelyek telefon nélküli ingyenes és azonnali kommunikációt tesznek lehetővé. Először az emberiség történetében két ember anélkül képes felhívni egymást, hogy tudnák, hol tartózkodik éppen

a másik.¹⁰⁸ Ez a kapitalizmus hihetetlen átalakító erejének egyik bizonyítéka.

A piacok a számítástechnikát is teljesen átalakították. Az Iron Sky című abszurd tudományos fantasztikus film jól szemlélteti ezt a jelenséget. Ebben a 2012-es filmben náci funkcionáriusok a második világháború végén titokban a Hold túloldalára menekültek, és a közbenső éveket a Föld inváziójának tervezgetésével töltötték. A terveik előmozdítása jelentős lendületet kap, amikor ellopják egy amerikai űrhajós okostelefonját, aminek egymagában nagyobb a számítási kapacitása, mint az addig felhalmozott teljes felszerelésüké.¹⁰⁹ Valószínűtlenül hangzik? Meglehet. Ami viszont a számítási kapacitásban ábrázolt különbséget illeti, az nagyon is valószínű. Az ENIAC, az egyik első „modern” számítógép 1946-ban jelent meg, akkortájt, amikor a nácik a Holdra menekültek az Iron Skyban. 27 tonnát nyomott, 22,3 négyzetméternyi területet foglalt el, és 174 000 watt (174 kilowatt) volt a fogyasztása, ami (állítólag) elegendő volt ahhoz, hogy az összes fény elhalványuljon Philadelphiában, amikor bekapcsolták.¹¹⁰ 1949-ben a Popular Mechanics azt jósolta, hogy egy nap a számítógépek majd 1,5 tonnánál kevesebbet fognak nyomni.¹¹¹ Az 1970-es évek elején Seymour Cray, akit a „szuperszámítógép atyjaként” tartanak számon, forradalmasította a számítógépipart. A Cray-1 rendszerű szuperszámítógépe megdöbbenetette az ipart a világrekordnak számító másodpercenként 160 millió lebegőpontos műveletet végrehajtó 8 megabájtos központi memóriája sebességével. A készülék akár egy kis szobában is könnyen elfért. 1976-ban a Los Alamos-i Nemzeti Laboratórium vette meg 8,8 millió dollárért, ami – az inflációt figyelembe véve – mai áron 36,9 millió dollárnak felelne meg. De ahogy azt a Moore-törvény (miszerint a mikrocsipre illeszthető tranzisztorok száma huszonnégy havonta nagyjából megduplázódik)¹¹² előrejelezte, a modern számítástechnika továbbfejlődött, és az ezeknek a számítógépeknek a korában élő emberek (leszámítva bizonyos tudományos-fantasztikus szerzőket) legvadabb elképzeléseit is túlszárnyaló módon elterjedt. 1996-ban a Pennsylvanai Egyetem egy hallgatói csoportja képes volt az ENIAC számítókapacitását beleültetni egyetlen 64 négyzetmilliméteres mikrocsipbe, ami mindössze 0,5 watt energiát használt fel, az eredeti ENIAC fogyasztásának hozzávetőleg az 1/350 000 részét.¹¹³ Mindez pedig húsz évvel ezelőtt történt.

A Popular Mechanics előrejelzése igaznak bizonyult, habár (érthető módon) némileg alábecsülték a fejlődést. Próbáljuk csak meg elmagyarázni az 1949-es szerkesztőségének, hogy manapság számítógépeket fogunk a kezünkben, tartunk a zsebünkben vagy az ölünkben. A laptopoknak 750-szer nagyobb a memóriájuk, 1000-szer nagyobb a számítási kapacitásuk, és lényegében sokkal több mindenre képesek általánosságban, mint a Cray-1. Mi több, alig 500 dollárért elérhetők a Walmartban.¹¹⁴ Az Iron Sky példáját újra elővéve: egy 16 gigabájtos memóriával felvértezett okostelefonnak 250 000-szer nagyobb a számítási kapacitása, mint amekkora az első Holdra szállást végrehajtó Apollo-11 irányító számítógépének számítási kapacitása volt.¹¹⁵ Ami 2000-ben egy zsebszámológép kapacitása volt, azt 1975-ben csak egy egész élet munkabérével lehetett volna megfizetni.¹¹⁶ 1997-ben 450 dollárért vásárolhattunk meg egy 5 gigabájtos merevlemez tárolókapacitást, amihez ma már ingyen is hozzájuthatunk.¹¹⁷ Egy MacBook Pro 8 gigabájtos RAM-mal 1,6 milliószor nagyobb memóriával rendelkezik, mint a MANIAC, egy 1951-es „szuperszámítógép”.¹¹⁸ Felejtsük el azt a kérdést, hogy hány angyal fér el egy tű fokán: az Intel több mint hatmillió tranzisztort képes ráilleszteni a mondat végén szereplő pontra.¹¹⁹

Mindez azzal jár, hogy a technológia példátlan mértékben elterjedt a fogyasztók között. A mai mobiltelefonok sokszorosán meghaladják azoknak a számítógépeknek a számítási teljesítményét, amik évtizedekkel ezelőtt még több szobányi helyet foglaltak el. Ma már a világ csaknem fele használja az internetet, holott 1990-ben még szinte senki sem használta.¹²⁰

Ma tehát a számítógépek jobbak, gyorsabbak, okosabbak, elterjedtebbek és könnyebben összeköthetők egymással, mint eddig bármikor. Az 1990-es években a progresszív politikai döntéshozók még aggódtak „a digitális szakadék” nevű jelenség miatt. Bemesélték maguknak, hogy kormányzati beavatkozás hiányában az internet a gazdagok játékszerévé válik. Adóemelésekkel, vagyonátcsoportosítással és egyes választók lekenyerezésével válaszoltak, majd pedig maguknak követelték a győzelmet. Az igazság azonban az, hogy az internet mindig is mindenki számára elérhető volt, mivel ezt teszi a piac. Bevezeti a luxuscikkeket a

gazdagok számára, akik majd támogatják az újításokat, amik következtében a luxuscikkek – mobiltelefonok, autók, gyógyszerek, számítógépek, tápláló ételek, kényelmes otthonok stb. – szükségletekké válnak. Az emberi tapasztalat egészében ez az alkímia legnagyobb diadala, és mégis sokan vannak minden nemzedékben, akik hálátlansággal és jogosultságokról szóló igényekkel válaszolnak.

Mindez nem jelenti azt, hogy az anyagi bőség e csodálatos robbanásszerű kibontakozása ne járna költségekkel. Ilyen az élet természete. Minden kompromisszumokat von maga után.

Azt sem mondhatjuk, hogy a kormányzatnak ne lenne szerepe az emberi gazdagodás túlkapásainak kiküszöbölésében. Ám a paternalista kormányzat gondolata olyan régi, mint az első Nagy Ember, aki az Afrika szavannáin rohangáló, első szőrtelen majomcsapatot vezette. A paternalizmus logikája rejlik minden caesar, király, pasa, szultán, komisszár vagy császár uralkodása mögött. Nem a paternalizmus hozta létre a Csodát. A Csoda szabadsága, főként a gazdasági szabadsága – ami politikai szabadságot teremtett – engedte szabadjára az emberi találékonyságot, ami mindezt lehetővé tette.

Ennek ellenére a modern korban minden nemzedék magától értetődőnek veszi a Csodát. Azok mondogatják nekünk, hogy a kapitalizmus betegebbé, szegényebbé és kizsákmányoltabbá tesz bennünket, akiknek mindezt jobban kellene tudniuk. Továbbá azt állítják, hogy rendkívül lemaradtunk, ezért még jobban visszafelé kell tekintenünk valamiféle mitológiai aranykorra, amikor minden jobb volt. Az egyik tipikus közvélemény-kutatás eredményeként kiderült, hogy az amerikaiak 66 százaléka gondolja úgy, hogy a szélsőséges szegénység mértéke „majdnem kétszeresére nőtt az elmúlt 20 évben, 29 százalékuk szerint változatlan maradt, és csupán 5 százalékuk állította azt, hogy megfeleződött”. Ezek az arányok a fejlett világ más részein sem jobbak: a britek 58 százaléka feltételezte azt, hogy a szélsőséges szegénység mértéke növekedett, és harmaduk gondolta azt, hogy változatlan maradt.¹²¹ Ezek a pesszimisták képtelenek megválaszolni Thomas Babington Macaulay kérdését: „Vajon milyen elv alapján lehetséges az, hogy míg visszatekintve csak fejlődést látunk, előrenézve csakis korcsosulásra számítunk?”¹²²

A szabadpiaci rendszer azoknak az értékeknek, eszméknek és intézményeknek a függvénye, amik kívül esnek a gazdaság működésének területén, miként azt a könyvem második felében bemutattam. De most a következőt fontos megjegyeznünk: A szabadpiaci rendszer nem egyszerűen a legjobb szegénységfelszámoló program, amit valaha kitaláltak; szó szerint ez az egyetlen szegénységfelszámoló program, amit valaha feltaláltak. A szegénység az ember természetes állapota, és szinte az emberiség történelmének egésze során ez volt az emberek meghatározó állapota. A szocializmus mint címke egy viszonylag új találmány. A szocializmus eszméje viszont már az ókor előtt is létezett. A szocializmus megfelel a törzsi gazdaságnak. Együtműködő, erőforrásokat megosztó fajjá fejlődünk. Ez az egyik oka annak, hogy a szocializmus eszméje újra és újra visszatér. Az agyunkba van ültetve, számtalan egyéb gyárilag előre beállított eszmével és vággyal karöltve: miszerint a kapitalizmus természetellenes; az egyéni szabadság és a szólásszabadság természetellenes; a liberális demokratikus kapitalizmus minden nemzedékben hadban áll az emberi természettel.

Ez gyakori téma az irodalomban: minden kívánságnak van valami hátulütője. Goethe és Marlowe Faustjától kezdve, Kipling Kenguru apó története és Hans Christian Andersen A szerencsetündér sárcipője című meséjén át egészen az Alkonyzóna fél tucat epizódjáig mindig óvatosságnak kell lennünk azzal kapcsolatban, hogy mit kívánunk. A jelen Csodája a válasz annak az ezernyi nemzedéknek a kívánságaira, aminek tagjai szegénységben, nyomorban és erőszakban élték rövid életüket. A kapitalizmus az emberiség meggazdagodásának – nagyságrendekkel – legbékésebb együtműködési vállalkozása, amit valaha is létrehozta. Mi a hátulütője? Hogy nem érezzük át. Nem érezzük együtműködőnek. Nem érezzük békésnek. Tele van bizonytalansággal és zűrzavarral.

A kapitalizmus nem képes sem jelentést, sem spiritualitást, sem pedig a valahova tartozás érzését nyújtani számunkra. Mindezek a kapitalizmussal ellentétes irányba hatnak. Ez pedig jól is van így. A kapitalizmus egy olyan gazdasági rendszer, amely lenyűgöző módon képes elhozni számunkra azt, amit a gazdasági rendszerektől elvárunk: a növekedést és a jólétet. A probléma abban áll, hogy az, amiről azt állítjuk, hogy elvárjuk egy gazdasági rendszertől, és az, amit valójában elvárunk, rendszerint két

különböző dolog. A gazdaság a nagyobb léptékű civilizáció egyik szférája, és többre vágyunk, mint amit pusztán a kapitalizmus képes nyújtani számunkra. Autentikus jelentésre vágyunk. Szeretnénk azt érezni, hogy a törzs részesei vagyunk. De ahogy a kalapács késként borzasztóan funkcionálna, a kapitalizmus sem alkalmas a lelkünkben tátongó lyukak betömésére.

Az autentikus jelentés a családtól, a barátoktól, a hitből, a közösségből és a civil társadalom számtalan kis csoportjából származik. Amikor ezek az intézmények kudarcot vallanak, a kapitalizmus önmagában képtelen helyreállítani őket. Ennélfogva az emberi természet olyan politikai és gazdasági rendszerek felé fordul, amelyek egyike sem megvalósítható. A gazdasági és politikai szabadság problémáink forrásaként jelenik meg előttünk. Ha elveszítjük a másba vetett hitünket, a Csodába vetett hitünk is odavész, át fogjuk adni magunkat annak, amit sokkal természetesebbnek érzünk: az ilyen vagy olyan álca leple alatt ólálkodó tribalizmusnak, nacionalizmusnak vagy szocializmusnak.

A legtöbb ember belátja, hogy a „fogyasztói bizalom” nélkülözhetetlen a gazdaság számára. Amikor az emberek optimistán állnak a saját pénzügyi helyzetükhöz és a gazdaság egészére vonatkozó kilátásokhoz, nagyobb valószínűséggel költenek pénzt, és a vállalkozások is többet fektetnek munkavállalóikba és felszerelésükbe. Tragikus módon sokkal többet beszélünk a fogyasztói bizalomról, mint a civilizációs bizalomról, holott a civilizációs bizalom jóval fontosabb tényező. A nyugati civilizáció hozta létre a Csodát, még ha nem is szándékosan. Amikor elveszítjük az az iránti bizalmunkat – és az afelett érzett büszkeségünket –, amit eddig elvégeztünk, tulajdonképpen civilizációs mértékben vett öngyilkosságot követünk el.

Jegyzetek

BEVEZETÉS

1. Richard Rorty: *Consequences of Pragmatism: Essays*, 1972–1980, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1982., xiii. [Fordítói megjegyzés: A Sartre-tól vett idézetet a Köpeczi Béla szerkesztette szöveggyűjteményből kölcsönöztem. Lásd: Jean-Paul Sartre: „Az egzisztencializmus: humanizmus”, in: Köpeczi Béla szerk.: *Az egzisztencializmus*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1972]
2. Ezért a gondolkísérletért Joshua Greene-nek, a *Moral Tribes: Emotion, Reason, and the Gap Between Us and Them* (New York: Penguin, 2013) szerzőjének tartozom köszönettel.
3. Robin Fox: *The Tribal Imagination: Civilization and the Savage Mind*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011, 6. o.
4. „GDP, 1990 International Dollars”, Human Progress. <http://humanprogress.org/f1/2128>. Minden adat a Human Progresstól származik, mely a Cato Intézet projektje. Marian L. Tupy és Chelsea Follett rendkívül segítőkész módon rendelkezésünkre bocsátották a projektnek ezt a részét.
5. Todd G. Buchholz: „Dark Clouds, Silver Linings”, in: *New Ideas from Dead Economists: An Introduction to Modern Economic Thought*, New York: Penguin Group, 2007(1990), 313. o.; magyarul: Todd G. Buchholz: „Borúra derű”, in: *Új ötletek halott közgazdászoktól*, fordította: Osztovits Ádám, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998, 365. o.
6. Azért használom a „törzsi” kifejezést, mert a mi szempontunkból ez jóval alkalmasabb jelző. Az emberek a törzsnél kisebb egységekből fejlődtek ki, amiket csapatnak nevezünk. Nincs olyan szó, hogy „csapati”, ugyanakkor a „törzs”, a következő egység, ami a csapatokból szerveződve létrejön, is éppúgy megragadja a lényegét.

7. Néhány éjjeli életmódot folytató alacsonyabb rendű főemlős, valamint az orangután, egy magasabb rendű főemlős kivételével gyakorlatilag az összes főemlős közösségben él.

8. Sebastian Junger: *Tribe: On Homecoming and Belonging*, New York: Grand Central, 2016, Kindle-kiadás, 2–3. o.

9. „Európaiak ezreiből lesz indián, ugyanakkor egyetlen olyan esetet sem tudunk mondani, amikor az őslakók közül legalább egyvalaki is úgy határozott volna, hogy európaivá válna – állapította meg Hector Saint John de Crèvecoeur, egy francia emigráns író 1782-ben. – Minden bizonnyal van valami rendkívül magával ragadó és felsőbbrendű a társadalmi kötelékükben, melyek túlmutatnak bármin, amivel mi büszkélkedhetünk.” „Úgy tűnik, Crèvecoeur belátta, hogy egy indián törzs intenzív közösségi jellege olyan vonzerővel bírhatott, amivel a nyugati kultúra anyagi előnyei nem feltétlenül voltak képesek felvenni a versenyt – írja Junger. – Amennyiben igaza volt, a kérdéses probléma szinte azonnal felmerülhetett, mihelyst az európaiak amerikai partra léptek. Már 1612-ben a spanyol hatóságok csodálkozva jegyezték fel, hogy negyven-ötven virginiai telepes indián törzsekbe házasodott be, és hogy még az angol nők is nyitottnak mutatkoztak arra, hogy az őslakókkal vegyüljenek.” Uo. 10. o.

10. Az osztrák író, Ernst Fischer úgy találta, hogy Marx víziója egy sajátos kiterjesztése volt „egy olyan világgal szembeni romantikus lázadásnak, ahol minden áruvá vált, az emberek pedig tárgyiasultak”. A szocialista tudós, Michael Löwy, az egyik komoly kutatással alátámasztott, *The Romantic and the Marxist Critique of Modern Civilization* [A modern civilizáció romantikus és marxista kritikája] címet viselő tanulmányban arra a következtetésre jutott, „tény, hogy a romantikus antikapitalizmus képezi Marx egyik elfeledett forrását, egy olyan forrást, amely legalább olyan fontos a német neo-hegelianizmus vagy a francia materializmus szempontjából”. De a legjobban Paul Johnson összegezte Marx gondolkodását: „A tudományhoz azonban semmi köze se volt, sőt mindenben, ami számít, tudományellenesnek bizonyult.” Michael Löwy: „The Romantic and the Marxist Critique of Modern Civilization”, *Theory and Society* 16, 6. szám, 1987. november, 897. o.; Paul Johnson, *Intellectuals*, New York: HarperCollins, 2009, Kindle-kiadás, Kindle-

tördelés, 1233–1237.; magyarul: Paul Johnson: Értelmiségiek, fordította: Elekes Dóra, Gerevich András, Gy. Horváth László, Lukács Laura, Nagy Nóra, Rodics Eszter, Somogyi Pál László, Walkóné Békés Ágnes (az idézett részt Somogyi Pál László fordította), Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999, 93. o.

11. Harminc évvel a megjelenését követően, 2018. január 17-én az Amazon eladási listáján ötödikként szerepelt a politikatudományi könyvek között. Kérlelhetetlenül gonosz hatalomként állítja be Amerikát. Továbbra is az egyik, ha nem a legszéleskörűbben forgatott tankönyv az amerikai középiskolákban és főiskolákon. „Ha adva van a választás egy olyan könyv között, amely Amerikát őszintén – egy rendkívüli sikertörténetként – ábrázolja és egy olyan között, amely Amerika történetét a pusztítás és a kudarcok sorozataként festi le, vajon melyiket javasolnánk egy pedagógiai főiskola átlagos végzősének, a Nemzeti Oktatási Egyesület egyik átlagos tagjának?” – kérdezi Roger Kimball. Hozzáteszi: „A kérdés magában foglalja a választ.” Roger Kimball: „Professor of Contempt”, National Review online, 2010. február 3., <http://www.nationalreview.com/article/229071/professor-contempt-roger-kimball>

12. Howard Zinn: A People’s History of the United States, New York: HarperCollins, 2005/1980, 10. o.

13. „163. The Hen and the Golden Eggs”, in: Aesop’s Fables, fordította: G. F. Townsend, 1867. Lásd: Aesopica: Aesop’s Fables in English, Latin, & Greek. <http://mythfolklore.net/aesopica/townsend/163.htm>

14. „Avyan 24. Of the goos and of her lord”, in: Aesop’s Fables, fordította: William Caxton, 1484. Lásd Aesopica: Aesop’s Fables in English, Latin, & Greek. <http://mythfolklore.net/aesopica/caxton/724.htm>.

15. Köszönettel tartozom Paul Rahénak, amiért felhívta a figyelmemet ennek a jelenetnek a jelentőségére. A teljes érveléséhez lásd: Paul Rahe: „Don Vito Corleone, Friendship, and the American Regime”, in: Reinventing the American People: Unity and Diversity Today, szerkesztette: Robert Royal, Washington, D.C.: Ethics and Public Policy Center, 1995, 115–135. o. [A regényből vett idézeteket Vándor Vera

fordításában közöljük. Lásd: Mario Puzo: A Keresztapa, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989]

1: EMBERI TERMÉSZET

1. Paul Bloom: Just Babies: The Origins of Good and Evil, New York: Broadway Books, 2013, Kindle-kiadás, 23–29. o.

2. Uo.: 110–111. o.

3. Uo.: 14. o.

4. Carl Schmitt: Glossarium: Aufzeichnungen der Jahre 1947–1951, szerkesztette: Eberhard Freiherr von Medem, Berlin: Duncker & Humblot, 1991., 4-5., 243. o., idézve: Claudia Koonz: The Nazi Conscience, Cambridge, MA: Belknap Press/Harvard University Press, 2003, 293. o.

5. Bloom: Just Babies, 15. o.

6. Donald E. Brown: „Human Universals, Human Nature & Human Culture”, Daedalus, 133, 4. szám, különkiadás: „On Human Nature”, 2004. ősz, 47–54. o.

7. Steven Pinker: The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature, New York: Penguin Publishing Group, 2003 (2002), Kindle-kiadás, 6. o. [A versrészletet fordította: Nagy Béla László.]

8. Uo.

9. Jean-Jacques Rousseau: „The Second Part”, sec. 207, „A Dissertation on the Origin and Foundation of the Inequality of Mankind”, The Social Contract and Discourses, Online Library of Liberty, 1761., http://oll.libertyfund.org/titles/rousseau-the-social-contract-and-discourse#lf0132_head_066; magyarul: Jean-Jacques Rousseau: „Értekezés az emberek közötti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól: Második rész”, fordította: Kiss János, in: Jean-Jacques Rousseau: Politikafilozófiai írások, szerkesztette: Ludassy Mária, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2017, 126. o.

10. Arthur Herman: *The Idea of Decline in Western History*, New York: Free Press, 1997, 29. o.

11. Charles Baudelaire: „The Salon of 1846”, in: *Romanticism: The Documentary History of Western Civilization*, Szerkesztette: John B. Halsted, London: Palgrave Macmillan, 1969, 119. o. Magyarul: Charles Baudelaire: „Salon, 1846 (részletek): Mi a romantika?”, in: *Charles Baudelaire válogatott művészeti írásai*, fordította: Csorba Géza, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1964, 29. o.

12. Francis Fukuyama: *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011, 73. o., magyarul: Francis Fukuyama: *A politikai rend eredete: Az ember előtti időktől a francia forradalomig*, fordította: Pető Márk, Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 2012, 111. o.

13. Deirdre N. McCloskey: *Bourgeois Dignity: Why Economics Can't Explain the Modern World*, Chicago: University of Chicago Press, 2010, 154–155. o.

14. Steven Pinker: „A History of Violence”, *New Republic*, 2007. március 18., <https://newrepublic.com/article/77728/history-violence>

15. Matt Ridley: „Farewell to the Myth of the Noble Savage”, *Wall Street Journal*, 2013. január 25., <http://www.wsj.com/articles/SB10001424127887323940004578257720972109636>

16. Nicholas Wade: *Before the Dawn: Recovering the Lost History of Our Ancestors*, New York: Penguin Publishing Group, 2006, 151. o.

17. Chagnont antropológusok, bennszülött aktivisták és katolikus misszionáriusok is támadták amiatt a könyörtelenül barátságtalan kép miatt, ahogy az elszenvedett tapasztalatai alapján ábrázolta a primitív társadalmakat. A leggyakoribbnak számító vádak – a gyarmati elfogultságot, a nyugati sovinizmust és rasszizmust – egytől egyig rávetítették. Ám a későbbi kutatások, különösen az Északnyugati Egyetemen oktató Alice Dreger munkája, végül is őt igazolták. Lásd: Alice

Dreger: „Darkness’s Descent on the American Psychological Association: A Cautionary Tale”, *Human Nature*, 22, 3. szám, 2011. szeptember, 225–246. o., <http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs12110-011-9103-y>,
Lásd még: Matt Ridley: „Farewell to the Myth of the Noble Savage”, *Wall Street Journal*, 2013. január 25.

18. Napoleon Chagnon: „Life Histories, Blood Revenge, and Warfare in a Tribal Population”, *Science*, 239, 4843. szám, 1998. február 26., 985–992. o.,
<http://www.class.uh.edu/faculty/tsommers/moral%20diversity/blood%20revenge%20yanomamo.pdf>

19. Amikor az 1960-as évek elején Chagnon először települt ki kutatási célból az Amazonas mellé, még Marvin Harris számított uralkodó szaktekintélynek. A Columbia Egyetem professzora kulturális materialista volt, ami csak eufemisztikus megfogalmazása annak, hogy voltaképpen marxista volt. Elutasította azt a gondolatot, miszerint a nők megbecsüléséért és személyéért folytatott versengés folyamatos vérontáshoz vezethetne. Helyette átvette azt az elméletet, amit az egyik korábbi tanítványa, Daniel Gross jelentetett meg, aki 1975-ben közzétett írásában kijelentette, hogy az Amazonas mentén az állati fehérje hiánya az egyedüli ok, amiért a törzsek a háború útjára lépnek. A következőt szegezte Chagnonnak: „Ha meg tudja mutatni nekem, hogy a yanomamik képesek naponta hozzájutni egy Big Mackel egyenértékű mennyiségű fehérjéhez, akkor megeszem a kalapomat.” A fehérjetanulmányok még mindig szenvedélyes vitákat váltanak ki, amikben Chagnon hívei egy egész Happy Meal menü fehérje értékét, ellenfeleik pedig valamivel kevesebbet vélnek felfedezni. Ami azonban Chagnon főbb érvét illeti, végül neki lett igaza. Még ha igaz is lenne, hogy egy átlagos yanomami kevesebb állati zsiradékot eszik, mint Gwyneth Paltrow egy tisztítókúra alkalmával, nem sokat számítana az érvem központi gondolata tekintetében. Mindenekelőtt az erőszak mértéke így is időben és földrajzilag figyelemre méltóan állandó a primitív közösségekben. Bizonyára némelyiküknek azért sikerült elegendő fehérjéhez jutnia. Másodszor, még ha a lajhárok és a folyami disznók viszonylagos hiánya az erőszak és a csecsemőgyilkosság szintjének ingadozásához is vezetne, attól még tény marad, hogy a yanomamik állandó erőszakban élnek. Figyelembe véve, hogy a mezőgazdasági forradalom

előtt – sőt még utána is – az erőforrások szűkössége szinte valamennyi emberi társadalomra jellemző volt, rasszista lenne, nem is beszélve arról, hogy egyben szánsalomra méltó ostobaság is, ha azt feltételeznénk, hogy más emberi közösségek nem ugyanezen a módon reagálnának a szűkösségre. Lásd: Emily Eakin: „How Napoleon Chagnon Became Our Most Controversial Anthropologist”, New York Times, 2013. február 13., <http://www.nytimes.com/2013/02/17/magazine/napoleon-chagnon-americas-most-controversial-anthropologist.html?mcubz=1>

20. Michael Graulich: „Aztec Human Sacrifice as Expiation”, History of Religions, 39, 4. szám, 2000, 353. o.

21. Robert J. Sharer és Loa P. Traxler: The Ancient Maya, 5. kiadás, Stanford, CA: Stanford University Press, 1994 (1946), 543–544. o.

22. Bradley J. Parker: „The Construction and Performance of Kingship in the Neo-Assyrian Empire”, Journal of Anthropological Research, 67, 3. szám, 2011. ősz, 372. o.

23. Matthias Schulz: „The Worst Ways to Die: Torture Practices of the Ancient World”, Spiegel Online International, 2009. május 15., <http://www.spiegel.de/international/zeitgeist/the-worst-ways-to-die-torture-practices-of-the-ancient-world-a-625172.html>

24. Marvin Zalman: „Miranda v. Arizona”, in: Rolando V. del Carmen és tsai: Criminal Procedure and the Supreme Court: A Guide to the Major Decisions on Search and Seizure, Privacy, and Individual Rights, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2010, 240. o.

25. Steven Pinker részletesen beszámol az olaszországi San Gimignano-ban található középkori kínzóeszközök múzeumában (Museo della Tortura e di Criminologia Medievale) tett látogatásáról: „Bizonyára, a legújabb kori történelem atrocitásokban jártas szakértői is találnak megdöbbentő részleteket a középkori kegyetlenség eme tárházában. Ott van például a spanyol inkvizícióban használt Júdás-bölcső: a meztelen áldozat kezét-lábát megkötözték, a derekára csavart vasövvel fellógatták, majd beleeresztették egy éles ékbe, amely behatolt az ánuszbba vagy a vaginába; ha az áldozat ellazította az izmait, az ék hegye feltépte a szöveteit. A nürnbergi szűz a

vasszűz egy változata volt, tüskéit gondosan úgy helyezték el, hogy ne döfje át az áldozat létfontosságú szerveit, vagyis ne vessen túl korán véget a szenvedésének. Egy metszetsorozaton a bokájuknál fellógatott és az ágyékuknál kettéfűrészelt áldozatok láthatók; a felirat szerint ezt a kivégzési módot Európa-szerte alkalmazták lázadás, boszorkányság és katonai parancsmegtagadás esetén. A körte egy kettéosztott, tüskés végű fa gömbfogantyú, amelyet a szájba, az ánuszbába vagy a vaginába helyeztek, egy csavarszerkezettel szétnyitották, így az áldozat belülről szétszakadt; ezzel büntették a szodómiát, a házasságtörést, a vérfertőzést, az eretnekséget, az istenkáromlást és »a Sátánnal folytatott szexuális egyesülést«. A macskamancs vagy spanyol hátvakaró kampókkal tépte cafatokra az áldozat húsát. A szégyenálarc malac vagy szamár fejét formázta; egyrészt megszégyenítette az áldozatot, másrészt az orrába vagy szájába erőltetett pengével vagy gömbfogantyúval fájdalmat is okozott, hogy ne jajgathasson. Az eretnekek villájának mindkét végére két éles tüskét szereltek: az egyik végét az áldozat állkapcsa alá, a másikat a nyaka alá helyezték, így amikor elernyedtek az izmai, mindkét ponton felnyársalta saját magát.” Steven Pinker: *The Better Angels of Our Nature: Why Violence Has Declined*, New York: Penguin Publishing Group, 2012 (2011), Kindle-kiadás, Kindle-tördelés, 3063–3067.; magyarul: Steven Pinker: *Az erőszak alkonya: Hogyan szelídült meg az emberiség?*, fordította: Gyárfás Vera, Typotex Kiadó, Budapest, 2018, 159–160. o.

26. Steven A. LeBlanc: *Constant Battles*, New York: St. Martin’s, 2003, 8. o.

27. Lásd: 15. paragrafus, „The Code of Hammurabi”, fordította: L. W. King, Avalon Project, Yale Law School, <http://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp>; magyarul: Hammurabi törvényei, fordította: Kmoskó Mihály, Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Kolozsvár, 1911, 31. o.

28. Richard Hellie: „Slavery”, *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/slavery-sociology>.

29. Thomas Sowell: „The Real History of Slavery”, in: *Black Rednecks and White Liberals*, New York: Encounter, 2005, 113. o.

30. „Akik közülük annyira különböznek másoktól, mint a lélek a testtől vagy az ember az állattól (ennyire vannak azok, akiknek munkája nem más, mint testüknek foglalkoztatása, s ez az ő legértékesebb teljesítményük), azok természet szerint szolgák, akiknek javukra van, ha amazok vezetésének alárendelik magukat, aminthogy az említett esetekben is láttuk.” Aristotle: „Book One, Part V”, in: Politics, fordította: Benjamin Jowett, Internet Classics Archive, <http://classics.mit.edu/Aristotle/politics.1.one.html>; magyarul: Arisztotelész: Politika, Első Könyv, 5. rész, fordította: Szabó Miklós, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984, 13. o.

31. Valaki előhozakodhatna azzal, hogy az Alapító Atyák – minden bölcsességük dacára – nem tekintették az afrikaiakat teljes értékű embereknek. Ez bizonyára néhányukra igaz is lehetett. De ez nem csupán rossz kifogás, hanem még gyatra magyarázat is. A Virginia Társaság eredeti angol telepesei megkísérelték rabszolgasorba taszítani a helyi indiánokat, de ez számos okból mutatkozott működésképtelennek, leginkább azért, mert könnyedén el tudtak szökni. Az angolok azzal is megpróbálkoztak, hogy fehér európaikat alkalmazzanak kvázi-rabszolgaként – vagyis szerződött szolgálokként –, de ez sem vált be. (Valójában az első feketét szerződött szolgálokként hozták be Amerikába, nem pedig rabszolgaként.)

32. A Reuters szerkesztősége: „Chronology – Who Banned Slavery When?”, Reuters, 2007. március 22. <https://www.reuters.com/article/uk-slavery-idUSL1561464920070322>

33. Jerome Reich: „The Slave Trade at the Congress of Vienna: A Study in English Public Opinion”, Journal of Negro History, 53, 2. szám, 1968. április, 139–140. o.

34. Lásd: „Slavery Abolition Act”, in: Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Slavery-Abolition-Act>; „1863 Abolition of Slavery”, Rijks Studio, <https://www.rijksmuseum.nl/en/rijksstudio>

35. Uo.

36. Don Bourdeaux: „Capitalism and Slavery”, Café Hayek, 2009. augusztus 25., <http://cafehayek.com/2009/08/capitalism-and-slavery.html>

37. Adam Smith: „I.8.40: Of the Wages of Labour”, in: An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, Library of Economics and Liberty, <http://www.econlib.org/library/Smith/smWN3.html>; magyarul: Adam Smith: „A munkabér”, in: A nemzetek gazdagsága: E gazdagság természetének és okainak vizsgálata I–II., Első könyv, 8. fejezet, fordította: Bilek Rudolf, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1992, 90. o.

38. Adam Smith: „III.2.9: Of the Discouragement of Agriculture in the Ancient State of Europe After the Fall of the Roman Empire”, in: An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, Library of Economics and Liberty, <http://www.econlib.org/library/Smitj/smWN3.html>

39. Abraham Lincoln: „House Divided Speech: Springfield, Illinois, June 16, 1858”, Abraham Lincoln Online, <http://www.abrahamlincolnonline.org/lincoln/speeches/house.htm>. [A fordító megjegyzése: A jézusi mondás: Máté 12,25, Károli Gáspár fordítása.]

40. Daron Acemoglu és Alexander Wolitzky: „The Economics of Labor Coercion”, Econometrica, 79, 2. szám, 2011. március, 555. o., <http://economics.mit.edu/files/8975>

41. Harry Wu: „The Chinese Laogai”, Victims of Communism Memorial Foundation, <http://victimsofcommunism.org/the-chinese-laogai/>

42. John Stuart Mill: „Essay V: On the Definition of Political Economy; and on the Method of Investigation Proper to It”, in: Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy, Online Library of Liberty, <http://www.econlib.org/library/Mill/mlUQO5.html>

43. Richard Leakey és Roger Lewin: People of the Lake: Mankind and Its Beginning, Garden City, NY: Anchor, 1978, 139. o.

44. Francis Fukuyama: A politikai rend eredete, 12. o.

45. Adam Smith: „III.1.8: Of the Love of Praise, and of That of Praise-worthiness; and of the Dread of Blame, and That of Blame-worthiness”, in: The Theory of Moral Sentiments, Library of Economics and Liberty.

<http://www.econlib.org/library/Smith/smMS3.html#Part%20III.%20Of%20the%20Foundation%20of%20our%20Judgments%20concerning%20our%20own%20Sentiments%20and%20Conduct,%20and%20of%20the%20Sense%20of%20Duty>; magyarul: Adam Smith: Az erkölcsi érzelmek elmélete, III. rész, 2. fejezet, „A dicséret és dicséretre méltó voltunk a szeretetéről; valamint a kárhoztatás és kárhoztatásra méltó voltunk iránti rettegésről”, fordította: Fehér Ferenc, in: Brit moralisták a XVIII. században, szerkesztette: Márkus György, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1977, 507. o.

46. Lásd: Frans de Waal: Chimpanzee Politics: Power and Sex Among the Apes, Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press, 2007 (1983)

47. Russ Roberts: „Munger on Slavery and Racism”, Library of Economics and Liberty, 2016. augusztus 22., http://www.econtalk.org/archives/2016/08/munger_on_slave.html

48. Lásd: Jonah Goldberg: The Tyranny of Clichés: How Liberals Cheat in the War of Ideas, New York: Sentinel, 2012, 175–179. o.

49. Davis Benioff és D. B. Weiss: „Győzől vagy meghalsz”, Trónok harca, 1. évad, 7. rész

50. Jonathan Haidt: The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion, New York: Knopf Doubleday, 2012, Kindle-kiadás, 165–166. o.

51. Paul Bloom: Just Babies: The Origins of Good and Evil, New York: Broadway Books, 2013, Kindle-kiadás, 95. o.

52. Charles Darwin: „Chapter V: On the Development of the Intellectual and Moral Faculties During Primeval and Civilised Times”, The Descent of Man and Selection in Relation to Sex, Project Gutenberg, <http://www.gutenberg.org/cache/epub/2300/pg2300.html>; magyarul: Charles Darwin: „Az intellektuális és erkölcsi képességek fejlődése az ősi időkben és a civilizált korokban”, in: Az ember származása és a nemi kiválasztás, fordította: Katona Katalin, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1961, 185. o.

53. Paul H. és Sarah M. Robinson: *Pirates, Prisoners, and Lepers: Lessons from Life Outside the Law*, Lincoln, NE: Potomac Books, 2015, Kindle-kiadás, Kindle-tördelés 672–675. o.

54. Uo., Kindle-tördelés 670–671. o.

55. Blake Seitz: „Bernie Sanders Was Asked to Leave Hippe Commune for Shirking, Book Claims”, *Washington Free Beacon*, 2016. április 19. <http://freebeacon.com/politics/bernie-sanders-asked-leave-hippie-commune/>

56 Lásd: Amy Shuman: „Food Gifts: Ritual Exchange and the Production of Excess Meaning”, *Journal of American Folklore*, 113, 450. szám, különkiadás: „Holidays, Ritual, Festival, Celebration, and Public Display”, 2000. ősz, 495–508. o.

57. Eugen Scott: „Trump Believes in God, but Hasn't Sought Forgiveness”, *CNN*, 2015. július 18., <http://www.cnn.com/2015/07/18/politics/trump-has-never-sought-forgiveness>

58. Az étel „szertartásos csere” keretében történő megosztása hozza létre azt, amit Amy Shuman egyszerűen csak „jelentéstöbbletnek” nevez. A kérdéses cselekedet értelmezési kerete tehát jóval nagyobb, mint az átadásra kerülő anyagi tartalomé. Ha előfordult már, hogy valaki olyan hívott át bennünket, hogy vacsorázzunk együtt a családjával, aki fontos szerepet tölt be az életünkben, bizonyára értjük, hogy ennek a gesztusnak az értéke jóval jelentősebb, mint az ételek ára, vagy az elkészítésükre szánt erőfeszítés és idő mértéke. Az étkezésre vonatkozó higiéniai szabályoknak elég nyilvánvaló módon evolúciós alapjai vannak. Haidt hosszan értekezik arról, hogy a különböző társadalmak miként fejlesztették ki körük a misztikumot, és dolgozták ki az étellel való bánásmód szabályait. Az Új-Guineán élő huák például úgy tartják, hogy „ahhoz, hogy a fiaik férfiakká váljanak, kerülniük kell minden olyan ételt, amely bármilyen módon is vaginára emlékeztet, beleértve bármit, ami vörös, nedves, csúszós, lyukból ered vagy szőrös. Első hangzásra önkényes babonának tűnik, vegyítve a patriarchális társadalmak kiszámítható szexizmusával. [Az amerikai pszichológus, Elliot] Turiel társadalmi konvencióknak nevezné ezeket a szabályokat, mivel a huák nem gondolják, hogy más törzsek férfiainak is követniük kellene ezeket a szabályokat. A huák azonban kétségtelenül

erkölcsi szabályokként tekintettek az ételekkel kapcsolatos szabályaikra. Folyton róluk beszéltek, egymást a másik étkezési szokásai alapján ítélték meg, az életüket, a kötelességeiket és a viszonyaikat pedig az szabályozta, amit Anna Meigs antropológus 'a test vallásának' nevezett.” Jonathan Haidt: *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion*, New York: Knopf Doubleday, 2012., Kindle-kiadás, 14. o.

59. Ernest Gellner: *Plough, Sword, and Book: The Structure of Human History*, Chicago: University of Chicago Press, 1989, 118–120. o.

2: A CSODA KORRUMPÁLÁSA

1. Horace, *Epistles*, Book I, epistle x, line 24, Latin Library. <http://www.thelatinlibrary.com/horace/epist1.shtml>; magyarul: Horatius: *Horatius Levelei*, I. könyv, X. levél, fordította: Kis János, Magyar Tudós Társaság, Pest, 1833, 164. o.

2. Ronald Reagan: *First Inaugural Address – January 5, 1967*, Governors' Gallery, California State Library, <http://governors.library.ca.gov/addresses/33-Reagan01.html>

3. Belzebub a babiloni Baál istenség megnevezése, aki a gonosz megtestesítője lett a zsidók, a keresztények és a muszlimok szemében. Lásd: Liaquat Ali Khan: „Beelzebub: An Unfairly Demonized Deity?”, *Huffington Post*, 2017. április 23., http://www.huffingtonpost.com/liaquat-ali-khan/beelzebub-an-unfairly-dem_b_9759936.html

4. William Golding: *Lord of the Flies*, New York: Berkeley, 2003 (1954), 143. o.; magyarul: William Golding: *A legyek ura*, fordította: Déry Tibor, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1976, 100. o.

5. „corruption, n”, *OED Online*, Oxford University Press, 2017. június

6. Robert Nisbet a következőt írja *Prejudices [Előítéletek]* című könyvében: „A középkorban ugyanakkor a korrupció kifejezés használata jóval elterjedtebbnek és változatosabbnak mutatkozott. Nemcsak az emberi test, hanem az általában vett szerves élet, a nyelv, a klasszikusok tanulmányozása, az erkölcs, a diplomáciában és kereskedelemben tanúsított

magatartásformák, a művészet, valamint – bár valamelyest ritkábban – a politikai uralom vonatkozásában is előkerülhetett ez a kifejezés. Jellemzően a reneszánsz idején, valamint azt követően, elkezdtek magára a Földre utalni ezzel a kifejezéssel, és széles körben elterjedtté vált az a hit, miszerint a Föld fokozatos hanyatláson és bomláson megy keresztül, és a végső összeomlása és eltűnés csupán annak a függvénye, milyen előrejelzési hagyományra támaszkodunk. A kifejezés a megközelítőleg tizennegyedik századi, angol nyelvű felbukkanása óta, egészen a tizenkilencedik századig bezárólag, számos különböző formában öltött testet az irodalom és a művészet valamennyi ágában. Bár a tizenhatodik század környékén, köszönhetően annak, hogy a nyugati lét számára a politikai állapot növekvő jelentőségre tett szert, a kifejezés politikai jellegű felhasználása egyre gyakoribbá vált, ez semennyire sem akadályozta vagy mérsékelte a kifejezés nem-politikai jellegű használatát.” Robert Nisbet: *Prejudices: A Philosophical Dictionary*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983, 61. o.

7. William Shakespeare: *The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark*, Act IV, Scene III, *The Complete Works of William Shakespeare*, <http://shakespeare.mit.edu/hamlet/full.html>, magyarul: William Shakespeare: *Hamlet, dán királyfi*, IV. felvonás, 3. szín, fordította: Arany János, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1984, 137. o.

8. Nicholas Wade: *Before the Dawn: Recovering the Lost History of Our Ancestors*, New York: Penguin Publishing Group, 2006, 149. o.

9. Jonathan Gottschall: „Explaining Wartime Rape”, *Journal of Sex Research*, 41, 2. szám, 2004. május, 130. o., <http://www.nlgmltf.org/pdfs/11-Gottschal-wartime-rape.pdf>

10. Jonathan Gottschall (uo.) a háborús nemi erőszak szörnyű méreteket öltő huszadik századi elterjedtségének vizsgálatát követően, a következőket írja:

Nincs okunk azt feltételezni, hogy a huszadik század előtt kevésbé lett volna elterjedt jelenség a tömeges háborús nemi erőszak. A legjobban megörökített történelmi háborúk kellő példával szolgálhatnak a katonák által elkövetett nemi erőszak széles körű elterjedtségéről. A tömeges nemi

erőszak jól dokumentált eseteire bukkanhatunk például a Bibliában a zsidók és az ellenségeik közt folyó háborúk kapcsán (pl.: Mózes ötödik könyve 21, Ézsaiás könyve 13,16; Jeremiás siralmai 5,11; Zakariás könyve 14,2), az angolszász és kínai krónikákban (Littlewood, 1997), a középkori európai hadviselés tekintetében (Meron, 1993), a kereszteshadjáratok idején (Brownmiller, 1975, 35. o.), Nagy Sándor Perzsiai hadjáratával kapcsolatban (Hansen, 1999, 188. o.), a viking fosztogatásoknál (Karras, 1990), Róma Alarik általi meghódításánál (Ghiglieri, 2000, 90. o.), az antik görögök csip-csup háborúskodásainak idejéből (Finley, 1954), és így tovább. Fontos megjegyeznünk, hogy számos konfliktus tekintetében – mint például az első világháború idején Belgiumban elkövetett német „nemi erőszakhullám” esetében – a tömeges nemi erőszak mértékét és kiterjedtségét a tudósok erősen vitatják (Gullace, 1997). A történelmi bizonyítékok vizsgálata mégis azt a határozott benyomást kelti bennünk, hogy a férfiak bárhol és bármikor is bonyolódtak háborúba, sokan közülük az Iliász-beli idős Nesztórhoz hasonlóan gondolkodtak, aki a háborúban megfáradt görög katonákhoz szóló buzdító beszédében a következőképpen emlékeztette őket a győzelem által megszerezhető zsákmányra:

„Éppen ezért ne kíváncsion senki honába sietni, míg feleségével nem hált egy trójainak...” (Homer, 1999, Book 2, 354 –355; magyarul: Homérosz: Iliász, Második Ének, 354 –355, 1972, fordította: Devecseri Gábor.)

11. C. S. Lewis: The Screwtape Letters, New York: HarperCollins, 2001 (1942), 161. o.; magyarul: C. S. Lewis: Csürcsavar levelei, fordította: Siklós József, Harmat Kiadó, Budapest, 2002, 124. o.

12. John Locke: Some Thoughts Concerning Education, sec. 115, Online Library of Liberty. <http://oll.libertyfund.org/titles/locke-the-works-vol-8-some-thoughts-concerning-education-posthumous-works-familiar-letters>; magyarul: John Locke: Gondolatok a nevelésről, 125. szakasz, fordította: Mutschenbacher Gyula, Katholikus Középiskolai Tanáregyesület, 1914, 128. o.

13. Arthur Herman: The Idea of Decline in Western History, New York: Free Press, 1997, 15–16. o.

14. Jonah Goldberg: The Tyranny of Clichés: How Liberals Cheat in the War of Ideas, New York: Sentinel, 2012, 8. o.

15. Uo. 9. o.

16. Uo.

17. Mózes ötödik könyve 31,29, Károli Gáspár fordítása

18. Lásd: Jakab levele 4,4; Károli Gáspár fordítása

19. Francis Fukuyama: The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011, 43. o.; magyarul: Francis Fukuyama: A politikai rend eredete: Az ember előtti időktől a francia forradalomig, fordította: Pető Márk, Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 2012, 71. o.

20. Uo. 37. o.

21. Mancur Olson: The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities, New Haven, CT: Yale University Press, 1987, 1. o.; magyarul: Mancur Olson: Nemzetek felemelkedése és hanyatlása: Gazdasági növekedés, stagfláció és társadalmi korlátok, fordította: Köbli József, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1987, 19. o.

22. Uo. 19–20. o. [A Hérodotosztól származó idézet Terényi István fordítása.]

23. Adam Bellow: In Praise of Nepotism, New York: Knopf Doubleday, Kindle-kiadás, 2003, Kindle-tördelés, 3245–3249. o.

24. A korintusiakhoz írt első levelében Pál a következőket mondja: „Mondom pedig a nem házasoknak és az özvegyasszonyoknak, hogy jó nekik, ha úgy maradhatnak, mint én is. De ha magukat meg nem tartóztathatják, házasságban éljenek: mert jobb házasságban élni, mint égni.” 1. Korintus 7,8–9, Károli Gáspár fordítása.

25. Marshall Connolly: „A Very Brief History of Priestly Celibacy in the Catholic Church”, Catholic Online, 2016. augusztus 24., <http://www.catholic.org/news/hf/faith/story.php?id70507>

26. „Gergely pápa célja az volt, hogy véget vessen a korrupciónak és a járadékvadászatnak az egyházban, s ezért hadat üzent a patrimonializmus melegágyának, a püspökök és papok családalapításhoz való jogának. Ugyanaz a logika vezérelte, mint a kínaiakat és a bizánciakat, amikor eunuchokra támaszkodtak, vagy a törököket, amikor gyerekeket hurcoltak el a családjuktól, hogy rabszolgakatonát neveljenek belőlük: ha választani kell az állam és a család iránti lojalitás között, a legtöbben biológiai kódoltan az utóbbira voksolnak. A korrupció letörésének leghatékonyabb módja tehát annak megtiltása volt, hogy a tisztviselőknek családjuk lehessen.” Fukuyama: A politikai rend eredete, 355. o.

27. Lásd: Santiago Cortés-Sjöberg: „Why Are Priests Celibate?”, U.S. Catholic, <http://www.uscatholic.org/glad-you-asked/2009/08/why-are-priests-celibate>. Luther Márton, egyetértve Horatiusszal abban, hogy az emberi természet teljes féken tartása hiábavaló törekvés, azon az alapon bírálta a papi cölibátus intézményét, hogy az úgyis önkielégítéshez vezet. „A természet soha nem adja fel – magyarázta Luther –, mindnyájunkat behajszol a titkos bűnbeesésbe. Nem szép ilyet mondani, de igaz, ha nem asszonyba kerül, akkor az ingünkre.” Lásd: Helen L. Owen: „When Did the Catholic Church Decide Priests Should be Celibate?”, History News Network, 2001. október, <http://historynewsnetwork.org/article/696>

28. „Pope Callixtus III”, Catholic Encyclopedia, New Advent, <http://www.newadvent.org/cathen/03187a.htm>

29. „Pope Innocent XII”, Catholic Encyclopedia, New Advent, <http://www.newadvent.org/cathen/08022a.htm>

30. Bellow: In Praise of Nepotism, Kindle-tördelés, 1595–1596. o.

31. Uo., 1592–1607. o.

32. Uo., 1609–1610.

33. Cemal Kafadar: *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley and Los Angeles, CA: University of California Press, 1995, 111–113. o.

34. *The Republic of Plato*, 414c–415c, fordította: Allan Bloom, New York: Basic Books, 1968, 93–94. o.; magyarul: *Platón: Az állam*, 414c–415c, fordította: Jánosz István, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1989

35. Francis Fukuyama: *A politikai rend eredete*, 259–261. o.

36. „Janissary”, Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/topic/Janissary-corps>

37. Az antik római praetoriánusok, hasonlóan az oszmán janicsárokhoz és a kínai eunuchokhoz, végül ugyancsak egy érdekközösség-alapú törzsé váltak. Kr. u. 193-ban a praetoriánus testőrgárda nemcsak meggyilkolta Pertinax császárt, hanem még árverésre is bocsátotta trónt. Végül Titus Flavius Sulpicianus nyerte el a Római Birodalom irányítási jogát, praetoriánusonként 25 000 sesterciusért. Lásd: B. G. Niebuhr: „Lecture CXXXV”, *Lectures on the History of Rome, from the Earliest Times to the Fall of the Western Empire*, London: Lockwood, 1870, 738–739. o.

38. Maria Konnikova: „The Limits of Friendship”, *New Yorker*, 2014. október 7., <http://www.newyorker.com/science/maria-konnikova/social-media-affect-math-dunbar-number-friendships>.

39. Egyes kritikusok a Dunbar-számot túl magasnak tartják, mivel a legtöbb primitív emberi csapat jóval kisebb volt ennél, megközelítőleg negyven-ötven fős.

40. Hayek úgy hitte, hogy a törzsi ösztönök állandó veszélyt jelentenek a Nyitott Társadalomra és a jogállamiságra, és szinte az összes kollektivista vállalkozás arra tett kísérletként fogható fel, hogy eleget tegyünk a törzsi múltunk iránti atavisztikus nosztalgiánknak: „Fel kellene ismernünk ugyanakkor, hogy a szocializmus (vagy a »társadalmi igazságosság«) eszményei, amelyek egy ilyen helyzetben vonzóknak bizonyulhatnak, ahelyett hogy ténylegesen új erkölcsiséget kínálnának számunkra, csak a korábbi típusú társadalmaktól örökölt ösztönökhöz folyamodnak. Egy

atavista, hiábavaló kísérlet arra, hogy annak a törzsi társadalomnak a normáit erőltesse rá a Nyitott Társadalomra, ami – ha uralkodóvá válna – nemcsak a Nagy Társadalmat pusztítaná el, hanem veszélyeztetné annak a temérdek pozitív mutatóinak is a fennmaradását, amik az elmúlt háromszáz év piacgazdaságának köszönhetően lehetővé tették az emberiség gyarapodását.” Továbbá hozzáteszi: „A történelem során a törzsi erények és az egyetemes igazságosság közti állandó küzdelem a hűség és az igazságosság érzete közti folyamatosan ismétlődő összecsapásokban öltött testet. Az igazságos viselkedés szabályainak egyetemes alkalmazása számára még mindig az olyan egyedi csoportokhoz való hűség jelenti a legnagyobb akadályt, amilyenek a foglalkozás vagy az osztály, vagy épp a klán, a nemzet, a faj vagy a felekezet. Csak lassan és fokozatosan jutnak érvényre a többi embertársunkkal szembeni általános viselkedési szabályok, amik maguk alá gyűrik azokat a különleges szabályokat, amelyek lehetővé teszik az egyén számára, hogy ha a csoportja érdeke úgy diktálja, kárt tegyen az idegenekben.” F. A. Hayek: *Law, Legislation and Liberty*, Volume 2: *The Mirage of Social Justice*, Chicago: University of Chicago Press, 1976, 146–148. o.

41. Lásd: William Butler Yeats: „The Second Coming”, Poetry Foundation, <https://www.poetryfoundation.org/poems/43290/the-second-coming>

3: AZ ÁLLAM

1. Thomas Hobbes: „Chapter XIII: Of the Natural Condition of Mankind, As Concerning Their Felicity, and Misery”, *Leviathan*, sec. 9, Szerkesztette: Edwin Curley, Indianapolis: Hackett, 1994, 76. o.; magyarul: Thomas Hobbes: „Tizenharmadik fejezet: Az emberiség boldogságának és boldogtalanságának természetes feltételeiről”, in: *Leviatán*, fordította: Vámosi Pál, Kossuth Kiadó, 1999, 169. o.

2. Olson szerint: „Így semmi okunk meglepődni azon, hogy bár sokan írtak a jog és a rend előnyeinek elérése érdekében kívánatos »társadalmi szerződésről«, soha senki sem találkozott olyan nagyobb társadalommal, amely a társadalmon belüli egyének közti megegyezés útján tett volna szert a békés rendre vagy egyéb közjavakra.” Mancur Olson: „Dictatorship, Democracy, and Development”, *American Political Science Review*, 87, 3. szám, 1993. szeptember, 568. o.

3. Uo.

4. Uo., 567. o

5. Uo., 568 o.

6. Uo., 567. o.

7. „Az állam bűnös voltában nincs semmi újdonság, és nincs miért csodálkoznunk rajta – írta Albert Jay Nock. – Az egész akkor kezdődött, amikor a férfiak első ragadozó csoportja összegyűlt és megalkotta az Államot, és egészen addig fog folytatódni, amíg csak egyetlen állam is létezik a világon, mivel az állam alapvetően antiszociális intézmény, vagyis alapvetően bűnözői hajlamokkal bír. Az az elképzelés, miszerint az államot azért hozták létre, hogy valamiféle szociális célokat valósítson meg, teljesen történelmietlen. Hódításban és fosztogatásban – vagyis, mondhatni, bűnben fogant.” Albert Jay Nock: „The Criminality of the State”, American Mercury, 1939. március, elérhetővé tette a Mises Daily, Mises Institute, 2006. december 29., <https://mises.org/library/criminality-state>

8. Diego Gambetta a The Sicilian Mafia: The Business of Private Protection [A szicíliai maffia: a magánvédelmi üzlet] című művében tovább boncolgatta ezt az érvet. Szerinte a maffia egy piaci rést töltött be az olasz társadalomban, amikor is a kormányzat a tulajdonjogok megbízhatatlan védelmezőjévé vált. Nagy vonalakban szemlélve, a maffia tette meg azt, amire a kormányzat nem volt képes, vagy nem állt szándékában megtenni. Kaliforniában vagy Texasban a börtönbeli bandavezérek szintén kiváló példát nyújtanak a modern társadalmakban megtalálható helyhez kötött banditákra. David Skarbek, a The Social Order of the Underworld: How Prison Gangs Govern the American Penal System [Az alvilág társadalmi rendje: Miként kormányozzák a börtönbandák az amerikai büntetés-végrehajtási rendszert] című könyvében felvázolja, hogy a büntetés-végrehajtási rendszerünk Nagy Emberei miként adóztatják meg a csatlósait és a többi rabtársaikat a kóbor banditáktól való védelemért cserébe. Elvégre a börtön első szabálya, hogy mindenkinek szüksége van barátokra.

9. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy úgy lennénk huzalozva, hogy ne hinnénk a tulajdon valamilyen elgondolásában. Rendelkezünk a méltányosság velünk született érzületével, és elvenni azt, ami máshoz tartozik, többnyire ennek az érzületnek a megsértésével jár. A csimpánzcsapatokban, ha egy erős majom elveszi egy gyengébbtől az ételt, a gyengébb panaszkodni fog. Ilyenkor akár az alfa vagy a szövetséges csimpánzok egy kisebb csoportja is közbeavatkozhat, hogy helyreállítsa a rendet. A korai vadászó-gyűjtögető társadalmakban ez a szerepe, a Nagy Emberre vagy valamilyen más törzsi vezetőre hárul. De függetlenül attól, hogy a beavatkozás mellett dönt-e vagy sem, ez akkor is társadalmi és politikai kérdésnek tekintendő. Nem létezik semmilyen írott törvény vagy szabály, ami kimondaná, hogy be kell avatkoznia.

10. „Míg a versengő államalapításra számos történelmi példa akad, az eredeti változatot még senki sem látta. Így aztán a politikai filozófia művelői, az antropológusok és a régészek csak találgatni tudnak azzal kapcsolatban, hogy miként történhetett az első állam vagy államok kialakulása.” – írja Francis Fukuyama A politikai rend eredete: Az ember előtti időktől a francia forradalomig című könyvében. Francis Fukuyama: The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011, 81–82. o.; magyarul: Francis Fukuyama: A politikai rend eredete: Az ember előtti időktől a francia forradalomig, fordította: Pető Márk, Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 2012, 122. o.

11. Charles Tilly: Reflections on the History of European State-Making, 42. o.,
<http://psi424.cankaya.edu.tr/uploads/files/Tilly,%20Reflections%20on%20State%20Making.pdf>

Tilly felvázol egy négyponthoz tartozó munkaköri leírást, ami meglehetősen hasonlít Olson helyhez kötött banditájához. Az első, hogy a vezető, hadúr vagy feudális törzsfőnök (a címkék tulajdonképpen lényegtelenek), többnyire a külső ellenlábasok elpusztítása nyomán, a területe vitathatatlan urává válik. A második, hogy a nagyúr az otthoni – valódi és potenciális – riválisai ellen fordul, majd megsemmisíti vagy semlegesíti őket. A harmadik, hogy a nagyúr – a maffiához hasonlóan – „védelmet” ajánl a területén lévő

„védenecinek”. Ez alapvetően azt jelenti, hogy megsemmisíti a gazdasági pártfogoltjai gazdasági ellenségeit. Végezetül pedig kialakít egy adórendszert, hogy „megszerezze az első három kivitelezéséhez szükséges eszközöket”. Tilly az európai államok kialakulására összpontosított. Elgondolásai, miként azt Francis Fukuyama állítja, könnyedén alkalmazhatók Kínára is. Ugyanakkor Tillynek a ragadozó állam kialakulásáról szóló elmélete jóval ellentmondásosabbnak tűnik, mihelyt távolabbra utazunk.

12. Douglass C. North és Robert Paul Thomas: *The Rise of the Western World: A New Economic History*, New York: Cambridge University Press, 1973, 2. o.

13. Uo.

14. Ernest Gellner: *Plough, Sword, and Book: The Structure of Human History*, Chicago: University of Chicago Press, 1989, 16. o.

15. Lásd Chelsea German: „\$1,500 Sandwich Illustrates How Exchange Raises Living Standards”, *Human Progress*, 2015. szeptember 25., <http://humanprogress.org/blog/1500-dollar-sandwich-illustrates-exchange-raises-living-standards>; <https://www.youtube.com/watch?v=URvWSsAgtJE>

16. Max Weber: „Politics as a Vocation”, in: *From Max Weber: Essays in Sociology*, Szerkesztette és fordította: H. H. Gerth és C. Wright Mills, New York: Routledge, 2009, 78. o.; magyarul: Max Weber: „A politika mint hivatás”, fordította: Glavina Zsuzsa, in: *A tudomány és a politika mint hivatás*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2004, 59. o. Másutt Weber úgy gondolja, hogy egy állam addig méltó erre a megnevezésre, „amíg a rend kikényszerítése érdekében a hivatali szervezete sikeresen megőrzi a ’fizikai erő használatának törvényes monopóliumát’”. Max Weber: *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, I. kötet, Első rész: „Conceptual Exposition: I. Basic Sociological Terms: 17. Political and Hierocratic Organizations,” szerkesztette: Guenter Roth és Claus Wittich, Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1978 (1968), 54. o.

17. Ez manapság is igaz, még a legfejlettebb társadalmakban is. San Franciscóban, Stockholmban vagy Amszterdamban, ha megszegjük a

törvényt, és ez az állam tudomására jut, végül fegyveres emberek jönnek értünk, hogy felszólítsanak bennünket a törvénytörő magatartás felfüggesztésére. Ez nemcsak az igazán súlyos bűncselekményekre vonatkozik, hanem a kevésbé ártalmasakra is. Ha – teszem azt – megtagadjuk, hogy a megfelelő módon, szelektíven gyűjtsük a szemetünket, fogunk kapni egy levelet vagy egy e-mailt, amiben felszólítanak bennünket, hogy tegyünk eleget a törvény szerinti kötelezettségünknek. Amennyiben figyelmen kívül hagyjuk ezt a levelet, valószínűleg fel fognak bennünket keresni a hivatalos kormányzati szervek. Várhatóan megbírságnak. Amennyiben megtagadjuk a bírság befizetését, kapni fogunk még egyet. Majd még egyet. Az egész addig fog húzódni, míg végül az állam fegyveres rendőröket fog kiküldeni ránk, hogy engedelmességre kényszerítsenek vagy megbüntessenek bennünket. Ha bárkinek kétségei lennének afelől, hogy a jóléti állam – aminek égisze alatt él – legártalmatlanabb intézményei is támaszkodnak az erőszak fenyegető árnyára, csak kérdezze meg magától, miért szerzett be a Társadalombiztosítási Hivatal nemrégiben 174 000 darab löszert. Lásd: Stephen Ohlemacher: „Why Does Social Security Need 174,000 Bullets?”, Associated Press, <http://katu.com/news/nation-world/why-does-social-security-need-174000-bullets-11-19-2015>

18. A következőkből válogathatunk: erőt alkalmazni vagy fizikai erőt bevetni; erőt hozzáadni, fokozni, felerősíteni (érzelmet, vágyat, befolyást); új erőt vagy energiát adni (cselekedet, mozgás, támadás, stb. során). Régies; erőt alkalmazni valakivel szemben (régies); erőlködni, igyekezni [...]; erővel hatni rá; erővel rábírn; keményen odahatni; erőszakkal legyűrni; erővel meghódítani (egy várost); megerősöskoln, meggyalázni (egy nőt); késztetni, erőltetni, kötelezni [...]; erővel rábírn a termelésre, szabálykövetésre, valamilyen hatás kiváltására; ráerősöskoln (valamit) valakire; fizikai vagy lelki terrorral kikényszeríteni (egy cselekedet végrehajtását, egy szabály betartását, stb.); előírni (egy sajátos viselkedési mintát valakinek); kikényszeríteni (egy törvény) betartását; erővel alátámasztani (egy igényt, egy követelést, kötelezettséget). Forrás: „enforce, v” [kényszeríteni, i], OED Online, Oxford University Press, 2017. június.

19. Gellner, Plough, Sword, and Book, 17. o.

20. Jeremy Egner: „»Game of Thrones« Recap: The Faith and the Crown”, New York Times, 2015. április 26., <https://artsbeat.blogs.nytimes.com/2015/04/26/game-of-thrones-recap-the-faith-and-the-crown/>

21. Yuval Noah Harari: Sapiens: A Brief History of Humankind, New York: HarperCollins, 2015, Kindle-kiadás, 122. o.; magyarul: Yuval Noah Harari: Sapiens: Az emberiség rövid története, Fordította: Torma Péter, Animus Kiadó, Budapest, 2015

22. „Sir Arthur Quotations”, The Arthur C. Clarke Foundation, <https://www.clarkefoundation.org/about-sir-arthur/sir-arthurs-quotations/>

23. „Az írás legnagyobb jelentősége – állapította meg Ernest Gellner –, hogy lehetővé teszi a megerősítés elválását a beszélőtől. Írás nélkül minden beszéd kontextusfüggő: ilyen körülmények között az egyetlen mód, ami által egy megerősítés különleges szertartásossággal ruházható fel, a rituálé kihangsúlyozása, a szokatlan és szándékosan ünnepélyes kontextus, valamint az előírt merev stílus.” Gellner: Plough, Sword, and Book, 71. o.

24. The Code of Hammurabi, Fordította: L. W. King, Avalon Project, Yale Law School, <http://avalon.law.yale.edu/ancient/hamframe.asp>; magyarul: Hammurabi törvényei, fordította: Kmoskó Mihály, Erdélyi Múzeum-Egyesület Jog- és Társadalomtudományi Szakosztálya, Kolozsvár, 1911, 26., 63. o., [Kmoskó fordítását néhol módosítottuk, hogy az idézett szöveg jobban illeszkedjen a szerző által használt angol fordításhoz.]

25. Uo. 15. paragrafus

26. Uo. 196–199. paragrafus

27. Uo. 195. paragrafus.

28. Uo. 104. paragrafus.

29. Claude Hermann Walter Johns: „Babylonian Law – The Code of Hammurabi”, Encyclopedia Britannica, 11. kiadás, idézve az Avalon

30. Megkockáztathatjuk, hogy belebonyolódjunk a törvény és a jogalkotás közti különbségek hosszadalmas megvitatásába, de ettől most eltekintenék. Manapság egyszerűen úgy tekintünk a jogalkotásra, mint a törvényírás folyamatára. Az emberi történelem nagy részében azonban másként tekintettek ezekre a kérdésekre a jogi teoretikusok. Bizonyos törvények létezhetnek anélkül is, hogy konkrét jogalkotó folyamat eredménye folytán álltak volna elő. Az állam nem hozott olyan törvényt, miszerint annak a személynek, aki előttünk áll a sorban a Starbucksban, előbb kellene megkapnia a rendelését, mint nekünk, mégis szinte mindegyikünk ismeri és tartja magát ehhez a szabályhoz anélkül, hogy a rendőrségnek be kellene avatkoznia. A ludak sem valamiféle írott szabály mentén cselekednek, amikor V alakban repülnek; sokkal inkább arról van szó, hogy felfedeztek egy törvényt, miszerint a V alak a legjobb módja a közös repülésnek. Ha valaki előretolakszik, a többi vásárló vagy a pénztáros rá fogja kényszeríteni az íratlan vagy rejtett törvényt. Létezik egy antik hagyomány a jogi gondolkodáson belül, ami azt hirdeti, hogy az összes írott törvénynek az ehhez hasonló íratlan törvények feltárására és tisztázására kellene törekednie. A Minószban Szókratész egy társával a törvény természetéről vitatkozik. A név nélküli férfi azt állítja, hogy a törvény „az, amit törvényesnek tartunk”. Szókratész kifogással él. Azt kérdezi: „Netán szerinted a beszéd is azonos azzal, amit mondunk, vagy a látás azzal, amit látunk, a hallás pedig azzal, amit hallunk? Vagy egy dolog a beszéd, és más, amit mondunk, egy dolog a látás, és más, amit látunk, egy dolog a hallás, és más, amit hallunk, valamint egy dolog a törvény, és más, amit törvényesnek tartunk? Mi a véleményed, nem így van?” Ezután a beszélgetőtársa változtat a definícióján: „Úgy látszik, politikai véleményt értesz törvény alatt.” Ó, de az állam nem hozhat helytelen ítéleteket? – kérdezi Szókratész. Az állam irányítói nem hibázhatnak? Szókratész előáll egy igencsak eltérő meghatározással. „Ugye az igazságos és igazságtalan dolgokról, és általában a város irányításáról szóló írásokban, vagyis ahol arról van szó, hogyan kell igazgatni egy várost, ezekben is csak a helyes az uralkodó törvénye, a nem helyes viszont nem az, még ha törvénynek tartják is a tudatlanok? Ez ugyanis törvénytelen.” Plato: Minos, 313a–317c, szerkesztette: Gregory R. Crane, Perseus Digital Library, Tufts University,

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0180%3Atext%3DMinos%3Asection%3D313a>; magyarul: Platón: Minósz, 313a–317c, fordította: Mészáros Tamás, in: Apokrif dialógusok, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2005

31. Kevin D. Williamson: „Gay Marriage: Where Do We Put the Sidewalks?”, National Review online, 2011. június 26., <http://www.nationalreview.com/corner/270523/gay-marriage-where-do-we-put-sidewalks-kevin-d-williamson>

32. Matt Ridley még hozzáteszi, hogy ez a szabályrendszer maga is egy hirtelen megjelenő sajátosság. „A rabok nem gyűltek össze, hogy döntsenek felőle. Habár a vétkeket kiközösítéssel, megalázással, veréssel vagy halállal büntették, a büntetés továbbra sem volt központosított. Nem létezett főnök. Az elélték szabályrendszere »elősegítette a társadalmi együttműködést és csökkentette a társadalmi nézeteltérések mértékét. Előmozdította a rend kialakulását és a tiltott kereskedelmet.«” Matt Ridley: The Evolution of Everything: How New Ideas Emerge, New York: HarperCollins, 2015, 237. o.

33. David Skarbek: The Social Order of the Underworld: How Prison Gangs Govern the American Penal System, Oxford, U.K.: Oxford University Press, 2014, idézve: Ridley: The Evolution of Everything, 238. o.

34. Hozzá kell tennünk, hogy később Henrik meggondolta magát. „Canossa a világi behódolás szimbólumává vált, ugyanakkor helytelenül; a császár bűnbánata rövid életűnek bizonyult. Meggondolta magát, újból támadott, és – egy második kiközösítéstől sem visszariadva – kiűzte Gergelyt Rómából [...]” William Manchester: A World Lit Only by Fire, Little, Boston: Brown, 1993 [1992], 11. o.

35. Lásd például: Catriona Kelly: „Riding the Magic Carpet: Children and Leader Cult in the Stalin Era”, Slavica and East European Journal, 49, 2. szám, különkiadás: „Russian Children’s Literature – Changing Paradigms”, 2005. nyár, 199–224. o.

36. Chris Rock: Obama like »Dad of the Country. And When Your Dad Says Something, You Listen«, Breitbart TV, 2013. február 6., <http://www.breitbart.com/video/2013/02/06/chris-rock-obama-is-americas-dad-you-have-to%20listen-to-him/>

4: A KAPITALIZMUS SZÜLETÉSE

1. Joel Mokyr: A culture of Growth: The Origins of the Modern Economy, Graz Schumpeter Lectures, Princeton, NJ: Princeton University Press, Kindle-kiadás, 2016, 4. o.

2. Alan MacFarlane, a Cambridge Egyetem antropológusa, a The Riddle of the Modern World: Of Liberty, Wealth and Equality [A modern világ rejtélye: Szabadság, jólét és egyenlőség] című könyvében arról számol be, hogy „modern világunk felbukkanása és valódi természete rejtély számunkra. Rendkívül össze vagyunk zavarodva azt illetően, hogy miként történhetett mindez.” Hozzáteszi: „Még mindig egy hatalmas lyuk tátong az arra adott magyarázatban, hogy miként zajlott le a modern világba való átmenet.” Alan MacFarlane: The Riddle of the Modern World, St. New York: Martin's, 2000, 2. o. Ernest Gellner, aki nem tűrte, hogy bármelyik kérdést is megválaszolatlanul hagyja, álmélkodva fogadta, hogy „azok a tekervényes és szinte már a csodával határos utak, amiket a gazdálkodó emberiség megtett, egyszer csak erre az ösvényre vezettek”, a modernitás útjára. Ernest Gellner: Plough, Sword, and Book: The Structure of Human History, Chicago: University of Chicago Press, 1989, 204. o.

3. Eric Jones: „Afterword to the Third Edition”, in: The European Miracle: Environments, Economies and Geopolitics in the History of Europe and Asia, 3. kiadás, Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2003 (1981), 257. o.

4. Aki szeretné közelebbről is szemügyre venni ezt az érvet, annak a következő könyvet ajánlanám: Robert H. Nelson: God? Very Probably: Five Rational Ways to Think About the Question of a God, Eugene, OR: Cascade, 2015

5. Daniel Hannan: Inventing Freedom: How the English-Speaking People Made the Modern World, New York: HarperCollins, 2013, Kindle-kiadás,

Kindle-tördelés, 205–209 o.

6. Uo., Kindle-tördelés, 4686–4701. o.

7. Azoknak, akiket behatóbban érdekel a téma: Lisa Jardine: *Going Dutch: How England Plundered Holland's Glory*, New York: HarperCollins, 2008; a könyv átfogó módon mutatja be, miként gyakorolt hatást Hollandia Angliára.

8. Ralph Raico: „the »European Miracle«”, in: *The Collapse of Development Planning*, szerkesztette: Peter Boettke, New York: New York University Press, 1994., 41. o. McCloskey is hasonlóan fogalmaz: „Még mindig nem tudjuk biztosan, hogy az új ismeretek előállítása és használata miért folytatódott Északnyugat-Európában, bár számos történész azt gyanítja, hogy Európa politikai széttöredezettsége, »az öreg kontinens«, volt a jegyünk a modern világba. Ez állandó háborúskodásokhoz vezetett (leszámítva az olyan béketeremtő utópisztikus rendszereket, mint amelyet a velencei béke eredményezett [1179]), ugyanakkor utat nyitott a vállalkozás szabadságához is.” Deirdre N. McCloskey: *Bourgeois Dignity: Why Economics Can't Explain the Modern World*, Chicago: University of Chicago Press, 2010, 109. o.

9. Hannan: *Inventing Freedom*, Kindle-tördelés, 1293–1295. o.

10. Uo., 1307–1310. o.

11. Uo., 1302–1304. o.

12. Francis Fukuyama: *The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011, 233. o., magyarul: Francis Fukuyama: *A politikai rend eredete: Az ember előtti időktől a francia forradalomig*, fordította: Pető Márk, Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 2012, 313–314. o.

13. Karl Marx és Friedrich Engels: *Manifesto of the Communist Party*, „Chapter I: Bourgeois and Proletarians”, Marxist Internet Archive, <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1848/communist-manifesto/ch01.htm>, Magyarul: Karl Marx és Friedrich Engels: *A*

Kommunista Párt kiáltványa, „I. fejezet: Burzsoák és proletárok”, in: Marx és Engels válogatott művei, I. kötet, szerkesztette: Vörös Gyula, Recski Ágnes, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975, 140. o.

14. Fukuyama: A politikai rend eredete, 314. o.

15. Uo.

16. Hannan: *Inventing Freedom*, i. m., 1179–1182. o.

17. Egy bizonyos mértékig szembemegy ezzel a nézettel: Edward D. Re: „The Roman Contribution to the Common Law”, *Fordham Law Review*, 29, 3. szám, 1961, <http://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1673&context=flr>

18. Hannan: *Inventing Freedom*, i. m., 1198–1200. o.

19. Uo., 771–773. o.

20. Peggy Noonan: „A Cold Man’s Warm Words: Jefferson’s Tender Lament Didn’t Make It into the Declaration”, *Wall Street Journal*, 2012. július 2., <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703571704575341403234545296>

21. Thomas Jefferson és mások: „Declaration of Independence: A Transcription”, *America’s Founding Documents*, National Archives, <https://www.archives.gov/founding-docs/declaration-transcript>; magyarul: Az Amerikai Egyesült Államok népének Függetlenségi nyilatkozata, fordította: Vecseklőy József, Rózsavölgyi és társa, Budapest, 1946, 45–46. o.

22. Hannan: *Inventing Freedom*, i. m., 724–726. o.

23. Patrick Henry: „Virginia Ratifying Convention”, 1788. június 5. Forrás: *The Founders’ Constitution*, 1. kötet, 8. fejezet, 38. dokumentum, <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/v1ch8s38.html>

24. Hannan: *Inventing Freedom*, i. m., 127–131. o.

25. Barack Obama: „8 – Farewell Address to the Nation from Chicago, Illinois – January 10, 2017”, American Presidency Project, szerkesztette: John Woolley és Gerhard Peters, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=119928>,
http://www.realclearpolitics.com/video/2017/01/10/watch_live_president_obamas_farewell_address.html
26. James Madison: Federalist No. 48: These Departments Should Not Be So Far Separated as to Have No Constitutional Control over Each Other, Constitution Society, <http://www.constitution.org/fed/federa48.htm>
27. Herbert Butterfield: The Whig Interpretation of History, G. Bell, London, 1931, Kindle-kiadás, Kindle-tördelés, 226 –228. o.
28. The Gunpowder Plot: Three Years in the Making, BBC, <http://www.bbc.co.uk/timelines/z3hq7ty>
29. Ahogy Jay Wieser történész fogalmaz: „Hannan azt állítja, hogy a normann hódítás egy középkori germán édenkert bukását jelentette, és évezredek küzdelmet indított útjára a szabadság whig és az állami beavatkozás és arisztokrácia tory erői között. Ez az örökkévaló dicsőséges vonal azonban sosem létezett, és furcsa, hogy Hannan, aki maga is a brit konzervatív párt tagjainak sorába tartozott, miként gondolhatta mégis az ellenkezőjét. A normannok maguk is germánok voltak (a skandináv leágazásból származtak), a későbbiekben pedig a – minden kétséget kizáróan – germán Habsburgok és Hohenzollernek egyáltalán nem mutatkoztak szabadságszeretőknél.” Wieser azt is megjegyzi, hogy a vallásszabadsággal és az uralkodó korlátozásával kapcsolatos számos nézet a Dicsőséges Forradalmat követően Hollandiából került át Angliába. Jay Wieser: „Anglospheremonger”, Weekly Standard, 2014. október 6., <http://www.weeklystandard.com/anglospehemonger/article/806152>
30. James Peron: The Evolution of Capitalism: Why Did Europe Develop a System of Market Capitalism?, Foundation for Economic Education, 2000. június 1., <http://fee.org/freeman/detail/the-evolution-of-capitalism>
31. McCloskey: Bourgeois Dignity, 332–335. o.

32. „Ellenkezőleg: tény, hogy a protestánsok (különösen bizonyos, később megvizsgálendő irányzataik), akár uralkodó, akár alávetett rétegeként szerepeltek, akár többségben, akár kisebbségben voltak, mindig mutattak valamilyen sajátos hajlamot a gazdasági racionalizmusra, amit a katolikusoknál ilyen mértékben sem az egyik, sem a másik helyzetben sohasem figyelhattunk meg. Az eltérő viselkedés lényeges okát tehát nem a felekezetek mindenkor külső történeti-politikai helyzetében, hanem tartós benső sajátságában kell keresnünk. Először is azt kellene tehát megvizsgálni, melyek – vagy melyek voltak – a felekezetek sajátságának azok az elemei, amelyek a fent ismertetett irányban hatottak és hatnak részben még ma is. Csak felületes megfigyelés és bizonyos jelenkori benyomások csábíthatják az embert arra, hogy az ellentétet a következőképpen fogalmazza meg: a katolicizmusnak a világtól való nagyobb mérvű »idegensége«, a legmagasabb rendű eszményeiben mutakozó aszketikus vonások okvetlenül nagyobb közönyt ültettek követőibe a földi javakkal szemben. Ez a megokolás ténylegesen meg is felel a két felekezet megítélésében alkalmazott mai népszerű sémának. Protestáns részről ezt a felfogást a katolikus életvitel (valóságos vagy állítólagos) aszketikus eszményeinek bírálata használja, amire katolikus részről azzal a szemrehányással válaszolnak, hogy az egész emberi élet protestáns elvilágiasítása »materializmust« eredményezett. Egy modern szerző is azt hitte, hogy a következőképpen fogalmazhatja meg azt az ellentétet, amely a két felekezetnek a vagyonszerző élettel szemben tanúsított magatartásában megnyilvánul: »A katolikus [...] nyugodtabb; szerzési ösztöne kevésbé erőteljes, s az esetleg kisebb jövedelmű, de eléggé biztosított egzisztenciát többre tartja, mint a kockázatos, izgalmaival járó, ám esetleg megbecsülést és gazdagságot hozó életet. A nép tréfásan így mondja: vagy jót eszik az ember, vagy nyugodtan alszik. Ami a mi összefüggésünkben azt jelenti, hogy a protestáns szívesen eszik jót, ezzel szemben a katolikus nyugodtan akar aludni.«” Max Weber: *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, „Chapter I: Religious Affiliation and Social Stratification”, 1905., Marxist Internet Archive, <https://www.marxists.org/reference/archive/weber/protestant-ethic/ch01.htm>; magyarul: Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, „Első fejezet: Felekezet és társadalmi rétegződés”, fordította: Józsa Péter, Gondolat Kiadó, Budapest, 1982, 33–35. o.

33. Uo., 50–51. o.

34. Joyce Appleby: *The Relentless Revolution: A History of Capitalism*, New York: Norton, 2010, 17. o. Idézve: McCloskey: *Bourgeois Dignity*, 145. o.

35. Uo.

36. Jerry Z. Muller: *The Mind and the Market: Capitalism in Modern European Thought*, New York: Knopf, 2002, 167. o.

37. Karl Marx: „The Metaphysics of Political Economy: Fourth Observation,” in: *The Poverty of Philosophy*, Mansfield Centre, CT: Martino, 2014., 121. o., magyarul: Karl Marx: „A politikai gazdaságtan metafizikája: Negyedik észrevétel”, in: *A filozófia nyomorúsága*, szerkesztette: Bence György, Magyar Helikon, Budapest, 1978, 133–134. o.

38. Don Boudreaux: „Slave to a Myth”, *Café Hayek*, 2014. december 20., <http://cafehayek.com/2014/12/slave-to-a-myth.html>

39. A „takarékoság” szónak eredetileg sokkal tágabb értelmezési tartománya volt, mint napjainkban, és nem csupán a pénzügyi óvatosság, spórolás, mértékletesség és profit fogalmainak ötvözete volt. Sem a tágabb értelemben vett jelentéseket, sem a pénzügyi óvatosság szűkebb modern értelmezését nem a protestánsok találták fel. McCloskey a korszakokon és civilizációkon átívelően, a bibliai időktől egészen Buddha beszédeiig, talál takarékosagra biztató felszólításokat. A „takarékoság előtörténete – írja – az édenkertig nyúlik vissza” és tulajdonképpen „kódolva van [...] a génjeikbe”. Mindeközben McCloskey még hozzáfűzi:

A katolikus Itáliában vagy a konfuciánus-buddhista-taoista Kínában a megtakarítási ráták nem sokkal voltak alacsonyabbak, ha egyáltalán bármivel is alacsonyabbak voltak, mint a kálvinista Massachusettsben vagy a lutheránus német nyelvű területeken. A gazdaságtörténészek legújabb számításai szerint, a nemzeti jövedelem részarányát tekintve a britek fizikai tőke alapú befektetései (nem számítva a korai fázisú befektetéseket) szembevetve alatta maradtak az európai normáknak – csupán 4 százalék volt 1700-ban, szemben a 11 százalékos átlaggal, 1760-ban 6 százalék,

szemben a 12 százalékkal, 1800-ban pedig 8 százalék, szemben a több mint 12 százalékkal. Bár Nagy-Britannia befektetési rátája az ipari forradalom előtt és azt követően is emelkedett, inkább kevesebb, mintsem több mértékletességet mutatott, mint ami megfigyelhető volt a körülötte lévő kevésbé fejlett országok esetében.

Idézve: McCloskey: *Bourgeois Dignity*, 131–132. o.

40. Charles C. W. Cooke: „Anglosphere Attitudes”, *National Review*, 66, 2. szám, 2014. február 10., <https://www.nationalreview.com/nrd/articles/369268/anglosphere-attitudes>

41. Erick Erickson szerint White „szentháromság-tagadó eretnek”. Lásd Erick Erickson: „An Actual Trinity-Denying Heretic Will Pray at Trump’s Inauguration”, *Resurgent*, 2016. december 28., <http://theresurgent.com/an-actual-trinity-denying-heretic-will-pray-at-trumps-inauguration/>

42. C. V. Wedgwood: *The Thirty Years War*, New York: New York Review Books, 2005, 506. o. Meg kell még említenem a következő mondatot, ami így hangzik: „Elutasították a vallást, mint olyasmit, amiért harcolhatnának egymással, találva helyette más ürügyet.”

43. Idézve: James Q. Wilson: *American Politics, Then & Now: And Other Essays*, Washington D.C.: AEI, 2010, 144. o.

44. McCloskey: *Bourgeois Dignity*, 8. o.

45. Elizabeth Palermo: „Who Invented the Printing Press?”, *LiveScience*, 2014. február 25., <https://www.livescience.com/43639-who-invented-the-printing-press.html>

46. Ronald Bailey: *The End of Doom*, New York: St. Martin’s, 2015, 89. o.

47. Benoît Godin: „»Meddle Not with Them That Are Given to Change«: Innovation as Evil”, *Project on the Intellectual History of Innovation Working Paper*, 6. szám., 2010. 16–27. o., <http://www.csiic.ca/PDF/IntellectualNo6.pdf>

48. Deirdre N. McCloskey: „Creative Destruction vs. The New Industrial State: Review of McCraw and Galbraith”, Reason, 2007. október, Hozzáférhető: <http://www.deirdremccloskey.com/articles/galbraith.php>

49. McCloskey: Bourgeois Dignity, 421. o.

50. Bailey: The End of Doom, 89–90. o.

51. Sheilah Ogilvie: „»Whatever Is, Is Right«? Economic Institutions in Pre-Industrial Europe”, Tawney Lecture 2006, CESIFO Working Paper, 2066. szám, 13–14. o., https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1004445#

52. Jerry Z. Mueller: The Mind and the Market: Capitalism in Modern European Thought, New York: Knopf, 2002, 5. o. [Az Arisztotelésztől származó idézetet lásd: Arisztotelész: Politika, fordította: Szabó Miklós, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984, 256–257. o.]

53. Marian L. Tupy: Anti-Capitalism Through the Ages, Foundation for Economic Education, 2016. szeptember 15., <https://fee.org/articles/anti-capitalism-through-the-ages/>

54. Uo.

55. Mueller: The Mind and the Market, 6. o.

56. Uo.

57. Mueller: The Mind and the Market, 5–6. o. [Az Arisztotelésztől származó idézetet lásd: Arisztotelész: Politika, fordította: Szabó Miklós, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1984, 25–26. o.]

58. Larry Siedentop: Inventing the Individual: The Origins of Western Liberalism, Cambridge, MA: Belknap Press / Harvard University Press, 2014, 338–339. o.

59. Mueller: The Mind and the Market, 167. o.

60. Thomas McCraw: Prophet of Innovation: Joseph Schumpeter and Creative Destruction, Cambridge, MA: Belknap Press / Harvard University Press, 2009 (2007), 79. o.

61. Ahogy Schumpeter fogalmaz: „A vállalkozók funkciója, hogy egy találmány vagy – még általánosabban szólva – egy eddig nem próbált technológiai lehetőség kiaknázása folytán egy új árucikk létrehozásával vagy épp egy régi megújításával, az anyagbeszerzés új forrásainak feltárásával vagy egy újfajta üzlethelyiség megnyitásával, az iparág újrászervezésével stb. megreformálják vagy forradalmasítsák a meglévő termelési rendszert.” Joseph A. Schumpeter: Capitalism, Socialism and Democracy, 3. kiadás, New York: Harper Perennial Modern Thought, 2008 (1942), 132. o.

62. Uo., 143. o.

63. Uo., 162. o.

64. Uo., 249. o.

65. Amikor a francia költő, Gérard de Nerval megtette híres sétáját a házikedvencként tartott homárjával a Tuileriák kertjében („Nem ugat, és ismeri a mélység titkait” – gúnyolódott.), ez mindössze egy olcsó és rendkívül ártalmatlan előadás volt a részéről. Amikor Flaubert befejezte a Salammbô című regényét, reménykedett benne, hogy 1) felbosszantja vele a polgárságot [...]; 2) felzaklatja és sokkolja az érzékeny embereket; 3) feldühíti a régészeket; 4) a hölgyek érthetetlennek találják; 5) kiérdemli általa, hogy pederasztának és kannibálnak tartsák. Reméljük, sikerült elérni céljait.” David Brooks: Bobos in Paradise: The New Upper Class and How They Got There, New York: Simon & Schuster, 2010, Kindle-kiadás, 67. o.

66. Joel Mokyr: The Gifts of Athena: Historical Origins of the Knowledge Economy, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2002, 278. o.

67. Nietzsche szerint egy lovagnak nem feltétlenül kell gyűlölnie ellenségeit; bőven elég azzal tisztában lennie, hogy ők az ellenségei. Mivel az uralkodó a hatalom és az akarat eszközeivel intézi ügyeit, ellensége beazonosításához elegendő annyit figyelembe vennie, hogy ellensége

érdekei szembemennek az övéivel. Amint legyőzte ellenségét, vagy sikerült egyéb kielégítő eredménnyel véget vetnie a konfliktusnak, onnantól kezdve az illető többé már nem az ellensége. Szükségtelen feladnunk ellenségünk iránt érzett tiszteletünket. Ez a hozzáállás gyakran figyelhető meg a katonák körében is. A (konvencionális) hatalom férfiúi tisztelik a hatalommal rendelkező többi férfit. A ressentiment-nal eltöltekezett papnak azonban gyűlölnie kell ellenségét, hogy minden mozdulatában bizonyítva lássa, hogy az illető gonosz, megjelenítve mindent, amit a pap megvetéssel illet. Íme a mód, ahogy Nietzsche megkülönbözteti egymástól a lovagot és a papot:

Az ilyen ember egyszerre sok férget tud magáról lerázni, ami másokba befurakodik; csak itt lehetséges, feltéve, hogy a Földön egyáltalán lehetséges – a tulajdonképpeni „ellenség iránti szeretet”. Milyen tisztelettel adózik egy előkelő ember az ellenségeinek! – az ilyesfajta tisztelet már önmagában híd a szeretethez... Hiszen önmagának akarja az ellenséget, mintegy kitüntetésként, mert nem visel el más ellenséget annál, mint akiben nincs semmi megvetnivaló és nagyon sok a tisztelnivaló. Ezzel szemben képzeljük el azt az „ellenséget”, akit a ressentiment embere talál ki magának – és épp ebben rejlik tette, alkotása: kitalálta a „gonosz ellenséget”, „a gonoszt”, mégpedig mint alapfogalmat, amiből aztán kialakítja a „jó” képmását és ellenképét – saját magát!”

Továbbá még azt is mondja:

Mialatt az előkelő ember önmagával szemben bizalommal és nyíltan él (a γενναίος mint „nemesi származású” az „őszinte”, és talán a „naiv” finom árnyalatát húzza alá), azalatt a ressentiment embere sem nem őszinte, sem nem naiv, sem nem egyenes vagy becsületes önmagával szemben. A lelke gyanakvó, szelleme az egérlyukat, egérutat, kiskapukat szereti, minden rejtett zug számára az ő világának, az ő biztonságának, az ő vigaszának tűnik; ért a hallgatáshoz, az el-nem-felejtéshez, a várakozáshoz, az átmeneti eltörpüléshez, megalázkodáshoz. A ressentiment embereinek e faja végül szükségképp okosabb lesz, mint bármelyik előkelő faj, az okosságot pedig egészen más mércével fogja mérni: mégpedig elsőrangú létfeltételként, míg az előkelő embereknél könnyen luxus és kifinomultság enyhe mellékízét jelentheti: – az okosság itt már rég nem olyan lényeges, mint a szabályozó

tudattalan ösztönök tökéletes működési biztonsága, vagy egy bizonyos megfontolatlanúság, esetleg bátor rámenősség, akár a veszéllyel, akár az ellenséggel szemben, vagy a harag, szeretet, tiszteletadás, hála és bosszú ama rajongó hirtelensége, amelyről az előkelő lelkek mindenkor önmagukra ismertek. Az előkelő emberre jellemző ressentiment ugyanis – már ha az nála egyáltalán fellép – valamely azonnali reakcióban valósul meg, és abban merül ki, minélfogva nem mérgez: másrészt számtalan esetben fel sem lép akkor, amikor ez viszont minden gyengénél és tehetetlennél elkerülhetetlen.

Az, hogy nem képesek ellenségeiket, szerencsétlenségeiket, saját gáztetteiket sokáig komolyan venni – az erős, robusztus emberek jele, akikben egyfajta túláradó, plasztikus, építő, gyógyító, sőt felejtésre serkentő erő lakozik [...].”

Friedrich Nietzsche: *On the Genealogy of Morality*, Szerkesztette: Keith Ansell-Pearson, Fordította: Carol Diethe, Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2007 (1994), 21–22. o.; magyarul: Friedrich Nietzsche: *A morál genealógiájához*, fordította: Vásárhelyi Szabó László, Pannon Panteon, Comitatus Kiadó, Veszprém, 1998, 15. o.

68. McCloskey: „Creative Destruction vs. the New Industrial State”

69. Schumpeter: *Capitalism, Socialism and Democracy*, 145. o.

70. Idézve: Matthew Continetti: „The Seer”, *National Review*, 67, 5. szám, 2015. március 23.,
<https://www.nationalreview.com/nrd/articles/414923/seer>

71. George Orwell: *Second Thoughts on James Burnham*,
http://orwell.ru/library/reviews/burnham/english/e_burnh.html

72. Francis Fukuyama: „The End of History?”, *The National Interest*, 16. szám, 1989. nyár, 4. o.

73. Abraham Lincoln: *Address Before the Young Men’s Lyceum of Springfield, Illinois Constitution Society*, 1838. január 27.,
<http://www.constitution.org/lincoln/lyceum.htm>

5: AZ ÖRÖK KÜZDELEM

1. Locke a következőket írja a Második értekezésben:

Habár az imént azt állítottam (II. fejezet), hogy minden ember természettől fogva egyenlő, semmiképpen sem gondoltam az egyenlőség összes fajtájára: némelyeknek jogos rangot kölcsönözhet az életkor vagy az erény; másokat adottságaik és érdemeik kiválósága emelhet a közös szint fölé; egyeseket születés, másokat meg szövetségekötés vagy előnyök elfogadása kötelezhet arra, hogy engedelmeskedjenek azoknak, akiknek természettől fogva, hálából vagy más okok következtében engedelmességgel tartoznak. És mindez mégis összefér azzal, hogy minden ember egyenlő az egyiknek a másik feletti fennhatósága vagy uralma tekintetében; erről az egyenlőségről beszéltem ott, mint ami hozzátartozik a szóban forgó dologhoz, lévén ez minden embernek a maga természetes szabadságához való egyenlő joga, amit anélkül gyakorolhat, hogy bárki más akaratának vagy hatalmának alá volna vetve.

John Locke: „Chap. VI: Of Paternal Power”, sec. 54, „The Second Treatise of Government: An Essay Concerning the True Original, Extent, and End of Civil Government”, Two Treatises of Government, szerkesztette: Peter Laslett, Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1988, (1960), 304. o.; magyarul: John Locke: „VI. fejezet: Az apai hatalomról”, 54. szakasz, Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról, fordította: Endreffy Zoltán, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 74. o.

2. Jean-Jacques Rousseau: „A Discourse on Political Economy,” The Social Contract and the Discourses, Online Library of Liberty, http://oll.libertyfund.org/titles/rousseau-the-social-contract-and-discourses#lf0132_head_069; magyarul: Jean-Jacques Rousseau: „Politikai gazdaságtan”, fordította: Kis János, in: Jean-Jacques Rousseau: Politikafilozófiai írások, Szerkesztette: Ludassy Mária, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2017, 221. o.

3. Michael Locke McLendon: „The Overvaluation of Talent: An Interpretation and Application of Rousseau’s *Amour Propre*”, Polity, 36, 1. szám, 2003. október, 115. o.

4. Barack Obama: „Remarks at the Town Hall Education Arts Recreation Campus – December 4, 2013”, American Presidency Project, Szerkesztette: John Woolley és Gerhard Peters, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=104522>

5. John Maynard Keynes: „Chapter 24: Concluding Notes on the Social Philosophy Toward Which the General Theory Might Lead”, The General Theory of Employment, Interest, and Money, Project Gutenberg, <http://gutenberg.net.au/ebooks03/0300071h/printall.html>; magyarul: John Maynard Keynes: „Végkövetkeztetések arról a társadalomfilozófiáról, amely felé az általános elmélet mutathat”, A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete, fordította: Erdős Péter, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965, 396–408. o.

6. A Locke életét bemutató rész kapcsán az alábbi forrásra támaszkodom: Peter Laslett: „II. Locke the Man and Locke the Writer”, in: John Locke: Two Treatises of Government, szerkesztette: Peter Laslett, Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1988 (1960), 16–44. o.

7. Akik a teljes történetre vágynak, tekintsék meg a következő könyvet, ami alapján én is dolgoztam: Michael Barone: The Remarkable British Upheaval That Inspired America’s Founding Fathers, New York: Crown, 2007, Kindle-kiadás.

8. Michael Barone a következőket írja: „Más uralkodók is követték [XIV. Lajos] példáját. Bajorország és Brandenburg erőszakos uralkodói leverték a földesurak hatalmát, miközben a Rajnai Palotagrófság és Baden is ehhez hasonlóan járt el. Hasonló folyamat zajlott Habsburg Ausztria tartományaiban is. Dánia, valamint – a negyedszázaddal későbbi – Svédország is abszolutista kormányzatot hozott létre, miközben Spanyolországban és Portugáliában a törvényhozó testületek, a Cortesek, jogkörét komoly korlátok közé szorították [...]. Több kis német állam is attól tartott, hogy ez a trend tartósan uralkodóvá fog válni [...]. A köztársasági eszme hanyatlófélben volt, már csak a nyüzsgő Hollandiában és a visszamaradt Svájcban tartották életben a lángot, miközben a hanyatló Velencében már jellemzően betegeskedett, míg Itália többi részén (Lucca aprócska városának feltűnő kivételével) teljesen nyoma veszett, Angliában pedig a Restauráció következtében lett az enyészete. Az abszolutizmust

ellenző erők, akik az ősi – vitathatatlanul feudális – jogokért és helyi kiváltságokért küzdöttek: a múlt maradványainak számítottak. Az abszolutizmus látszólag modern és hatékony megoldásnak tűnt, a jövő látszatát keltette.” Michael Barone: Our First Revolution, Kindle-tördelés, 145–149. o.

9. Uo., Kindle-tördelés, 2938–2939. o.

10. William of Orange: „Declaration of the Prince Orange, October 10, 1688”, Jacobite Heritage, <http://www.jacobite.ca/documents/16881010.htm>

11. Edmund Burke: Reflections on the Revolution in France, Constitution Society, http://www.constitution.org/eb/rev_fran.htm; magyarul: Edmund Burke: Töprengések a francia forradalomról, fordította: Kontler László, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1990, 115. o.

12. John Locke: „V. fejezet: A tulajdonról”, 49. szakasz, Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról, fordította: Endreffy Zoltán, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 72. o.

13. John Locke: „V. fejezet: A természeti állapotról”, 4. szakasz, Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról, fordította: Endreffy Zoltán, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 41. o.

14. Uo.

15. John Locke: „III. fejezet: A hadiállapotról”, 19. szakasz, Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról, fordította: Endreffy Zoltán, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 52. o.

16. John Locke: „IV. fejezet: A rabszolgaságról”, 24. szakasz, Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról, fordította: Endreffy Zoltán, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 56. o.

17. Mancur Olson: „Dictatorship, Democracy, and Development”, American Political Science Review, 87, 3. szám, 1993. szeptember, 568. o.

18. John Locke: „V. fejezet: A tulajdonról”, 27. szakasz, Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról, fordította: Endreffy Zoltán, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 58. o.

19. Uo., 41. szakasz, 67. o.

20. John Locke: „Book II—Chapter I: Of Ideas in General, and Their Original,” An Essay Concerning Human Understanding, Online Library of Liberty, http://oll.libertyfund.org/titles/locke-the-works-vol-1-an-essay-concerning-human-understanding-part-1#lf0128-01_label_314; magyarul: John Locke: „2. könyv – 1. fejezet: Az ideákról általában és eredetükről”, in: John Locke: Értekezés az emberi értelemről, fordította: Vassányi Miklós, Osiris Kiadó, Budapest, 2003, 107. o.

21. Steven Pinker: The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature, New York: Penguin Publishing Group, 2003 (2002), Kindle-kiadás, 5–6. o.

22. John Locke: „II. fejezet: A természeti állapotról”, 6. szakasz, Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról, fordította: Endreffy Zoltán, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 43. o.

23. James T. Kloppenberg: Toward Democracy: The Struggle for Self-Rule in European and American Thought, Oxford, U.K.: Oxford University Press, 2016, 158. o.

24. John Locke: „XI. fejezet: Mire terjed ki a törvényhozó hatalom?”, 142. szakasz, Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról, fordította: Endreffy Zoltán, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 140. o.

25. John Locke: „IX. fejezet: A politikai társadalom és kormányzat céljairól”, 131. szakasz, Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról, fordította: Endreffy Zoltán, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 129. o.

26. John Locke: „IV. fejezet: A rabszolgaságról”, 22. szakasz, Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról, fordította: Endreffy Zoltán, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 55. o.

27. Kloppenberg: Toward Democracy, 138. o.
28. Michael Locke McLendon: „Rousseau, Amour Propre, and Intellectual Celebrity”, Journal of Politics, 71, 2. szám, 2009. április, 507–508. o.
29. Jean-Jacques Rousseau: The Confessions, London: Wordsworth, 1996, 641. o.; magyarul: Jean-Jacques Rousseau: Vallomások, fordította: Benedek István és Benedek Marcell, Magyar Könyvklub, Budapest, 2001, 403. o.
30. Leo Damrosch: Jean-Jacques Rousseau: Restless genius, New York: Houghton Mifflin, 2005, 390–391. o.
31. Voltaire: „On the Advantages of Civilisation and Literature: To J.J. Rousseau,” 30 August 1775, Letters from Voltaire: A Selection, Voltaire Society of America, <https://www.whitman.edu/VSA/index.html>; magyarul: Voltaire: „Jean-Jacques Rousseau-nak, 1755. augusztus 30.”, in: Voltaire levelei, fordította: Szávai Nándor, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1963, 90. o.
32. David Edmonds és John Eidinow: „Enlightened Enemies”, Guardian, 2006. április 28., <https://www.theguardian.com/books/2006/apr/29/philosophy>
33. David Hume: „Letter 407: To Adam Smith”, The Letters of David Hume, Volume 2: 1766–1776, Szerkesztette: J. Y. T. Craig, Oxford University Press, Oxford, U.K., 2011, 165. o.
34. Elena Russo: „Slander and Glory in the Republic of Letters: Diderot and Seneca Confront Rousseau”, Republics of Letters 1, 1. kiadás, <http://arcade.stanford.edu/rofl/slander-and-glory-republic-letters-diderot-and-seneca-confront-rousseau>
35. Uo.
36. Tim Blanning: The Romantic Revolution: A History, Modern Library Chronicles, New York: Random House, 2011, Kindle-kiadás, Kindle-tördelés, 281–290. o.

37. Jean-Jacques Rousseau: „Book I: Chapter I: Subject of the First Book”, „The Social Contract, or Principles of Political Right”, The Social Contract and Discourses, Online Library of Liberty, http://oll.libertyfund.org/titles/rousseau-the-social-contract-and-discourses#lf0132_label_057; magyarul: Jean-Jacques Rousseau: „Első könyv: 1. fejezet: Az első könyv tárgya”, „A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jog elvei”, fordította: Kis János, in: Jean-Jacques Rousseau: Politikafilozófiai írások, szerkesztette: Ludassy Mária, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2017, 261. o.

38. Jean-Jacques Rousseau: „The First Part”, sec. 130–131, „A Discourse on the Moral Effects of the Arts and Sciences”, The Social Contract and Discourses, Online Library of Liberty, http://oll.libertyfund.org/titles/rousseau-the-social-contract-and-discourses#lf0132_head_058; magyarul: Jean-Jacques Rousseau: „Javított-e az erkölcsökön a tudományok és a művészetek újraéledése?”, fordította: Kis János, in: Jean-Jacques Rousseau: Politikafilozófiai írások, szerkesztette: Ludassy Mária, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2017, 12–13. o.

39. Jean-Jacques Rousseau: Emile, or On Education, fordította: Allan Bloom, New York: Basic Books, 1979, 37. o.; magyarul: Jean-Jacques Rousseau: Emil, avagy a nevelésről, fordította: Győry János, Papirusz Book, Budapest, 1997, 7. o.

40. Jean-Jacques Rousseau: Dialogues, Oeuvres, 1: 935. Idézve: Eugene L. Stelzig: The Romantic Subject in Autobiography: Rousseau and Goethe, Charlottesville, VA és London: University Press of Virginia, 2000, 46. o.

41. Jean-Jacques Rousseau: „The Second Part”, sec. 207, „A Dissertation on the Origin and Foundation of the Inequality of Mankind”, The Social Contract and Discourses, Online Library of Liberty, http://oll.libertyfund.org/titles/rousseau-the-social-contract-and-discourses#lf0132_head_066; magyarul: Jean-Jacques Rousseau: „Értekezés az emberek közti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól”, Második rész, fordította: Kis János, in: Jean-Jacques Rousseau: Politikafilozófiai írások, szerkesztette: Ludassy Mária, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2017, 119. o.

42. Uo., 127. o.

43. Uo., 127–128. o.

44. Rousseau: „The Second Part”, sec. 152, „A Discourse on the Moral Effects of the Arts and Sciences”, The Social Contract and Discourses, Online Library of Liberty, http://oll.libertyfund.org/titles/rousseau-the-social-contract-and-discourses#lf0132_head_059; magyarul: Jean-Jacques Rousseau: „Javított-e az erkölcsökön a tudományok és a művészetek újraéledése?”, fordította: Kis János, in: Jean-Jacques Rousseau: Politikafilozófiai írások, szerkesztette: Ludassy Mária, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2017, 38. o.

45. Ez az idézet Rousseau Értekezés az emberek közti egyenlőtlenség eredetéről és alapjairól című művének egy korai vázlatából származik. Idézve: Paul A. Rahe: „The Enlightenment Indicted: Rousseau’s Response to Montesquieu”, Journal of the Historical Society, 8, 2. szám, 2008. június, 293. o.

46. Idézve: James Schall: Political Philosophy and Revelation: A Catholic Reading, Washington, D.C.: Catholic University of America Press, 2013, 122. o.

47. Jean-Jacques Rousseau: „Book IV: Chapter VIII: Civil Religion”, sec. 121, „The Social Contract, or Principles of Political Right”, The Social Contract and Discourses, Online Library of Liberty, http://oll.libertyfund.org/titles/rousseau-the-social-contract-and-discourses#lf0132_label_146, magyarul: Jean-Jacques Rousseau: „Negyedik könyv: VIII. fejezet: „A polgári vallásról”, „A társadalmi szerződésről, avagy a politikai jog elvei”, fordította: Kis János, in: Jean-Jacques Rousseau: Politikafilozófiai írások, szerkesztette: Ludassy Mária, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2017, 413. o.

48. Uo.

49. Robert Nisbet: The Present Age: Progress and Anarchy in Modern America, New York: Harper & Row, 1988, 52. o.

50. Idézve: Conor Cruise O'Brien: „Rousseau, Robespierre, Burke, Jefferson, and the French Revolution”, in: Jean-Jacques Rousseau: The Social Contract and The First and Second Discourses, Rethinking the Western Tradition series, szerkesztette: Susan Dunn, New Haven, CT és London: Yale University Press, 2002, Kindle-kiadás, Kindle-tördelés, 4134. o. Rousseau részleges védelmében meg kell említenünk, hogy ő úgy gondolta, hogy a társadalmi szerződés nem kínálná fel magát a nacionalizmusnak, mivel úgy vélte, hogy a közösségeknek a működésük érdekében – imádott Genfjéhez hasonlóan – kicsiknek kell maradniuk. Az eszmék ugyan hatással lehetnek az eseményekre, de ténylegesen nem ők diktálnak. Rousseau eszméi pedig szerte Európában komoly hatást gyakoroltak a nacionalista mozgalmakra.

51. Richard Pipes: Property and Freedom, New York: Knopf, 1999, 42. o.

52. Idézve: O'Brien: „Rousseau, Robespierre, Burke, Jefferson, and the French Revolution”, Kindle-tördelés, 4136–4143. o.

53. Uo., Kindle-tördelés, 4147–4150. o.

6: AZ AMERIKAI CSODA

1. Herbert Butterfield: The Whig Interpretation of History, London: G. Bell, 1931, Kindle-kiadás, Kindle-tördelés, 308–310. o.

2. „A dicsőséges forradalom több területen is fejlődést eredményezett, néhol azonnal érezhető, máshol pedig évtizedeken át tartó folyamatokat indított útjára, amelyek Amerika-szerte helyreállították a gyarmatok rendkívül magas fokú politikai önállóságát, amit korábban Károly és Jakab is korlátozni kívánt.” James T. Kloppenberg: Toward Democracy: The Struggle for Self-Rule in European and American Thought, Oxford, U.K.: Oxford University Press, 2016, 176. o.

3. Thomas Y. Davies: „Recovering the Original Fourth Amendment”, Michigan Law Review, 98, 3. szám, 1999. december, 547–750. o.; „The meaning and origin of the expression: An Englishman's Home is his castle”, The Phrase Finder, <http://www.phrases.org.uk/meanings/an-englishmans-home-is-his-castle.html>

4. Thomas Jefferson: „Letter to Henry Lee – May 8, 1825”, Thomas Jefferson: Writings, Szerkesztette: Merrill D. Peterson, New York: Library of America, 1984, 1500–1501. o., <http://teachingamericanhistory.org/library/document/letter-to-henry-lee/>

5. Többnyire a virginiai alkotmányt, amit ő írt, valamint a virginiai jogok nyilatkozatát, aminek vázlatát George Mason vetette papírra. Ezek viszont nagyban építettek az 1688–89-es angol jogok nyilatkozatára. Ahelyett, hogy megalkotta volna az elvek egy újfajta kifejezőmódját, Jefferson nagy vívmánya – írja Pauline Maier –, hogy „inkább a meglévő modelleket adaptálta kreatívan az eltérő körülményekre”. Lásd: Pauline Maier: American Scripture: Making the Declaration of Independence, New York: Vintage Books, 1988, 104. o.

6. Gordon S. Wood: „Dusting Off the Declaration”, New York Review of Books, 1997. augusztus 14., <http://www.mybooks.com/articles/1997/08/14/dusting-off-the-declaration/>

7. Abraham Lincoln: Abraham Lincoln’s lost speech, May 29, 1856 teljes szövege, https://archive.org/stream/abrahamlincoln00linc/abrahamlincoln00linc_djvu.txt

8. Abraham Lincoln: Speech on the Kansas Nebraska Act at Peoria, Illinois, rövidített kiadás, TeachingAmericanHistory.org., <http://teachingamericanhistory.org/library/document/speech-on-the-kansas-nebraska-act-at-peoria-illinois-abridged/>

9. Abraham Lincoln: „Address at the Dedication of the National Cemetery in Gettysburg, Pennsylvania—November 19, 1863”, American Presidency Project, szerkesztette: John Woolley és Gerhard Peters, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=73959>; magyarul: Abraham Lincoln: „A gettysburgi beszéd, 1863. november 19.”, fordította: Ószy Gábor, Újkor.hu, <http://ujkor.hu/content/a-gettysburgi-beszed>

10. Martin Luther King Jr.: I have a Dream, Address Delivered at the March on Washington for Jobs and Freedom, August 28, 1963, Martin Luther King Jr., Research and Education Institute, Stanford University,

<https://kinginstitute.stanford.edu/king-papers/documents/i-have-dream-address-delivered-march-washington-jobs-and-freedom>

11. Carl Becker a Declaration of Independence [Függetlenségi nyilatkozat] (1922) című művében kijelentette: „A nyilatkozat, a maga formájában, a maga kifejezőmódjával, szorosan követi Locke-nak a kormányzatról szóló második értekezésében kifejtett gondolatait.” Charles és Mary Beard 1930-ban azt bizonygatták, hogy Locke biztosította a legfontosabb „forradalmi tankönyveket” az alapítók számára. 1937-ben Merle Curti ezt írta: „Komolyan senki sem kérdőjelezheti meg John Locke-nak a tizennyolcadik század végi amerikai gondolkodásra kifejtett hatását.” Újabban pedig J. W. Peltason írta Locke Két értekezés a kormányzatról című művéről az Understanding the Constitution [Az alkotmány értelmezése] című könyvében, hogy „a megállapított elvek egyfajta önkényes kinyilatkoztatásának tekinthetők. Locke eszméi kész érvekként szolgáltak az amerikai ügynek, és különösen zavarba ejtők voltak egy olyan angol kormányzat számára, amely saját hatalmának forrását éppen rájuk vezette vissza.” Lásd: Oscar és Lilian Handlin: „Who Read John Locke? Words and Acts in the American Revolution”, American Scholar, 58, 4. szám, 1989. ősz, 546–547. o. Az angol filozófus, Maurice Cranston szerint Locke-nak „az Alapító Atyákra gyakorolt hatása túlszárnyalja minden más gondolkodó hatását”. Lásd: Maurice Cranston: „Locke and Liberty”, Wilson Quarterly, 1986. tél, 82. o., http://archive.wilsonquarterly.com/sites/default/files/articles/WQ_VOL10_W_1986_Article_02.pdf

Itt megint csak az eszmetörténészek azon dilemmájával találjuk szembe magunkat, amikor megkíséreljük nemzedékeken át egyik elmétől a másikig összekötni a pontokat. Mert, miközben kétségtelenül igaz, hogy egyes alapítók olvastak Locke-ot, meglepően nehéz lenne olyan korabeli, konkrét beszámolókra lelteni, amelyek tanúsítanák az ő mindent elsőprő hatását az alapítók politikai gondolkodására. Oscar és Lilian Handlin komoly érveket hoztak arra vonatkozóan, hogy az alapítók egyáltalán nem számítottak a locke-i politikai írások közeli tanítványainak (lásd a fentebb idézett teljes tanulmányt). A történészek – írják – „előszeretettel ábrázoltak úgy számos forradalmi eszmét és olykor még tettet is, mint amelyre hatással volt John Locke, anélkül hogy különösebben sokat vesződtek volna a

közvetítőcsatornák kivizsgálásával”. Handlin és Handlin: Who Read John Locke?,” 546. o.

12. Uo., 549. o.

13. James Wilson: „Remarks of James Wilson in the Pennsylvania Convention to Ratify the Constitution of the United States, 1787”, Online Library of Liberty, <http://oll.libertyfund.org/titles/wilson-collected-works-of-james-wilson-vol-1>

14. Ha lehet hinni Jefferson beszámolójának, Hamilton egy hosszú másodpercen keresztül csak hallgatott, majd így szólt: „A valaha volt legkiválóbb ember Julius Caesar volt.” Lásd: Thomas Jefferson: „To Dr. Benjamin Rush, Monticello, January 16, 1811”, American History: The Letters of Thomas Jefferson, 1743–1826, <http://www.let.rug.nl/usa/presidents/thomas-jefferson/letters-of-thomas-jefferson/jefl208.php>

15. John Locke: „A Letter Concerning Toleration”, A Letter Concerning Toleration and Other Writings, Online Library of Liberty, <http://oll.libertyfund.org/titles/locke-a-letter-concerning-toleration-and-other-writings>; magyarul: John Locke: Levél a vallási türelemről, fordította: Halasy-Nagy József és Gecse Gusztáv, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 111. o.

16. Act for Establishing Religious Freedom, January 16, 1786, Library of Virginia, <http://edu.lva.virginia.gov/docs/ReligiousFree.pdf>

17. Donald Lutz azt találta, hogy az 1760-as évek politikai irodalmában a felvilágosodás gondolkodóira tett utalások 60 százaléka Montesquieu-re és Locke-ra vonatkozik. Az 1770-es években ez az arány felkúszott 75 százalékra. Montesquieu neve az alkotmánytervezésről szóló írásokban fordult elő többször, míg Locke-ot az Angliától történő elszakadással kapcsolatos érvek vonatkozásában emlegették sűrűbben. Lásd: Donald S. Lutz: „The Relative Influence of European Writers on Late Eighteenth-Century American Political Thought”, American Political Science Review, 78, 1. szám, 1984. március, 192. o.

18. Clinton Rossiter: The Political Thought of the American Revolution, Part 3, New York: Harcourt, Brace & World, 1963, 8. o.

19. John Adams: „From John Adams to Jonathan Sewall, February 1760”, Founders Online, National Archives, <https://founders.archives.gov/?q=locke&s=1111311111&sa=&r=20&sr>

20. Thomas Paine: „Of the Present Ability of America, with Some Miscellaneous Reflections”, Common Sense, Constitution Society, <http://www.constitution.org/tp/comsense.htm>

21. David Azerrad: The Declaration of Independence and the American Creed, Heritage Foundation, 2013. július 3., <http://www.heritage.org/research/commentary/2013/7/the-declaration-of-independence-and-the-american-creed>

22. Thomas Jefferson: „Queries 14 and 19, 145–149, 164–165”, in: The Founders’ Constitution, 1. kötet, 18. fejezet, 16. írást, University of Chicago Press, <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/v1ch18s16.html>

23. Thomas Jefferson: „Preamble to a Bill for the More General Diffusion of Knowledge – Fall 1778”, in: The Founders’ Constitution, 1. kötet, 18. fejezet, 11. írást, University of Chicago Press, <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/v1ch18s11.html>

24. Holly Brewer: „Entailing Aristocracy in Colonial Virginia: »Ancient Feudal Restraints« and Revolutionary Reform”, William and Mary Quarterly, 54, 2. szám, 1997. április, 307. o.

25. David Boaz: The Man Who Would Not Be King, Cato Institute, 2006. február 20., <https://www.cato.org/publications/commentary/man-who-would-not-be-king>

26. James Madison: Federalist No. 51: The Structure of the Government Must Furnish the Proper Checks and Balances Between the Different Departments, Constitution Society, <http://www.constitution.org/fed/federa51.htm>; magyarul: James Madison: „A Föderalista, 51. sz.: Madison”, in: Alexander Hamilton, James Madison

és John Jay: A föderalista: Értekezés az amerikai alkotmányról, fordította: Balabán Péter, Európa Kiadó, Budapest, 1998, 380–381. o.

27. „Ha ezen a módon akárhányan megegyeztek abban, hogy egyetlen közösséget vagy kormányzatot alkotnak, akkor ezzel rögtön testületté válnak – írta Locke – és egyetlen államot alkotnak, amelyben a többségé a jog, hogy cselekedjék és kötelezze a többieket.” John Locke: „Chap. VIII: Of the Beginning of Political Societies,” sec. 95, „Second Treatise of Government,” Two Treatises of Government, szerkesztette: Peter Laslett, Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1988 (1960), 330–331. o., magyarul: John Locke: „VIII. fejezet: „A politikai társadalmak eredetéről”, 95. szakasz, Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról, fordította: Endreffy Zoltán, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 106. o.

28. 1802-ben Napóleon népszavazással erősítette meg az új alkotmányt, ami Franciaország örökös konzuljává, magyarul szólva élethosszig tartó diktátorává, nevezte ki (hasonlóan a Római Birodalom uralkodóihoz). A szavazatok 99 százalékát sikerült bezsebelnie. 1804-ben újfent kiírt egy népszavazást, ezúttal abban a kérdésben, hogy szeretné-e a nép, ha kineveznék Franciaország császárává. A hivatalos eredmény még jobb képet festett (alig maradt el a 100 százaléktól). Lásd: From Life Consulship to the Hereditary Empire (1802–1804), Napoleon.org (Fondation Napoleon), <https://www.napoleon.org/en/history-of-the-two-empires/timelines/from-life-consulship-to-the-hereditary-empire-1802-1804/>

29. Brutus valódi kiléte körül még mindig viták folynak. A leginkább lehetséges jelöltek között ott találjuk Melancton Smith-t és Robert Yates-et, vagy esetleg John Williamst.

30. Brutus: „No. 25—Objections to a Standing Army” (Part II), The Federalist vs. Anti-Federalist Dispute: The Original Arguments for Each, Seattle, WA: Amazon Digital Services, 2011, Kindle-kiadás, 542. o.

31. Lásd például: Charles Lyttle: „Deistic Piety in the Cults of the French Revolution”, Church History, 2, 1. szám, 1933. március, 22–40. o.

32. Idézve: James W. Caesar: „Foundational Concept and American Political Development”, Nature and History in American Political Development: A Debate, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2006, 20. o.

33. Lásd: Yuval Levin: The Great Debate: Edmund Burke, Thomas Paine, and the Birth of Right and Left, New York: Basic Books, 2013

34. James Madison: Federalist No. 10: The Utility of the Union as a Safeguard Against Domestic Faction and Insurrection (continued), Constitution Society, <http://www.constitution.org/fed/federa10.htm>; magyarul: James Madison: „A föderalista, 10. sz.: Madison”, in: Alexander Hamilton, James Madison és John Jay: A föderalista: Értekezés az amerikai alkotmányról, fordította: Balabán Péter, Európa Kiadó, Budapest, 1998, 93. o.

35. „Adam Smith on the Need for »Peace, Easy Taxes, and a Tolerable Administration of Justice« ”, Online Library of Liberty, <http://oll.libertyfund.org/quote/436>

36. Daniel Hannan: Inventing Freedom: How the English-Speaking Peoples Made the Modern World, New York: HarperCollins, 2013, Kindle-kiadás, Kindle-tördelés; 2104–2113. o.

37. Henry Fairlie: „The Shot Heard Round the World”, New Republic, 199, 3. szám, 1988. július, 20. o.

38. Uo., 25. o.

39. Robert Wright: „Why the American Revolution Was Really an Economic Revolution”, Learn Liberty, 2016. július 7., <http://www.learnliberty.org/blog/why-the-american-revolution-was-really-an-economic-revolution/>

40. Fairlie: „The Shot Heard Round the World”, 25. o.

41. Uo., 23. o.

42. Uo., 22–23. o.

43. Daniel J. Boorstin: *The Americans: The Democratic Experience*, New York: Knopf Doubleday, 1974 (1973), Kindle-kiadás, Kindle-tördelés, 1823–1825. o.

44. Uo., 1825–1831. o.

45. Az Újvilág kifejezés mára valamelyest negatív konnotációra tett szert, mivel felidézi az amerikai őslakók kiszorításával kapcsolatos régóta fennálló sérelmeket. Kolumbusz egyáltalán nem „fedezte fel” Amerikát, hangzik a jól ismert ellenvetés, ő csupán segített az európaiaknak meghódítani. Amerika őslakos népeinek szempontjából nem igazán lehet vitatni ezt a perspektívát (még akkor sem, ha az ilyen típusú hódítás végigvonult az emberiség egész történetén, beleértve az amerikai őslakos népek történetét is, egészen addig, míg a locke-i forradalom ki nem kezdett bontakozni, sőt még jóval azután is).

46. Boorstin: *Az amerikaiak*, i. m., 1836–1840. o.

47. Uo., 4054–4056. o.

48. Uo., 4062–4065. o.

49. Boorstin még hozzáteszi, hogy „az üzletemberek inkább Delaware-ben, mint Massachusettsben, inkább New Jersey-ben, mint Pennsylvániában és inkább Nevadában, mint New Yorkban sürgették az újonnan létrehozott jogi entitásaik területi bejegyzését. A kevésbé népes államok, mint amilyen Delaware, New Jersey és Nevada, különösen nagy lelkesedéssel és találékonysággal vettek részt a versengésben”. Uo., 8056–8062. o.

50. Henry Hazlitt: „Capitalism Without Horns”, *National Review*, 14, 10. szám, 1963. március 12, 201. o.

51. Burton Folsom: *The Myth of the Robber Barons: A New Look at the Rise of Big Business in America*, Herndon, VA: Young America’s Foundation, 1991

52. Max Roser: „Economic Growth”, Our World in Data, <https://ourworldindata.org/economic-growth>

53. Boorstin: Az amerikaiak, i. m., 153–154. o.

7: AZ ELIT

1. George Washington: „Circular to the States, June 8, 1783”, in: The Founders’ Constitution, 1. kötet, 7. fejezet, 5. dokumentum, University of Chicago Press, <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/v1ch7s5.html>

2. John Adams: „Defence of the Constitutions of the Government of the United States”, in: The Founders’ Constitution, 1. kötet, 15. fejezet, 34. dokumentum, University of Chicago Press, <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/documents/v1ch15s34.html>

3. John Adams: „From John Adams to Benjamin Rush, 27 December 1810”, Founders Online, National Archives, <https://founders.archives.gov/documents/Adams/99-02-02-5584>

4. Uo., <https://founders.archives.gov/documents/Adams/99-02-02-5585>

5. C. W. Cassinelli: „The Law of Oligarchy”, American Political Science Review, 47, 3. szám, 1953. szeptember, 773–784. o.

6. Daron Acemoglu és James Robinson: Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty, New York: Crown Business, 2012., Kindle-kiadás, 148. o., magyarul: Daron Acemoglu és James Robinson: Miért buknak el nemzetek: A hatalom, a jólét és a szegénység eredete, fordította: Garamvölgyi Andrea, HVG Könyvek, Budapest, 2013, 153. o.

7. Uo.

8. Uo., 155. o.

9. James Madison: „Federal Convention: Wednesday, June 6”, Vita a szövetségi alkotmány elfogadásáról, a philadelphiai kongresszuson, 1787-ben; a konföderáció kongresszusi vitáinak naplójával; James Madison,

virginiai tag és küldött tolmácsolásában, szerkesztette: Elliot Jonathan, Washington, D.C.: a szerkesztő számára nyomtatva, 1845, 163. o.

10. Table 4. Population: 1790 to 1990, Census.gov, U.S. Census Bureau, <https://www.census.gov/population/censusdata/table-4.pdf>

11. Max Roser: „Economic Growth”, Our World in Data, <https://ourworldindata.org/economic-growth>

12. Lásd: Jonah Goldberg: „Your »Robber Baron«, My American Hero”, National Review, 58, 10. szám, 2006. június 5., 30–31. o.

13. Andrew Carnegie: „Wealth”, North American Review, CCCXCI, 1889. június, <https://www.swarthmore.edu/SocSci/rbannis1/AIH18th/Carnegie.html>

14. William Leuchtenburg: The FDR Years: On Roosevelt and His Legacy, New York: Columbia University Press, 1995, 284. o.

15. „Mi tehát az állam szociológiai fogalmak szerint? Az állam keletkezése szerint egészen, lényege szerint pedig létének első kezdetein csaknem kizárólag olyan társadalmi berendezés, amelyet egy győzedelmes embercsoport erőszakolt rá egy legyőzöttre azzal az egyetlen céllal, hogy az utóbbiakon való uralmát szabályozza s belső lázongások és külső támadások ellen biztosítsa. Az uralomnak végső törekvése: a legyőzöttek gazdasági kizsákmányolása. A világtörténelem egyetlen primitív 'állama' sem keletkezett másképpen.” Franz Oppenheimer: „Theories of the State”, The State: Its History and Development Viewed Sociologically, Fordította: John M. Gittman, Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1914, 15. o., magyarul: Franz Oppenheimer: „Bevezetés: A szociológiai állameszme”, Az állam, fordította: Sebestyén Ede, Révai Kiadó, Budapest, 1912, 15–16. o.

16. Albert Jay Nock: Our Enemy, the State, Caldwell, ID: Caxton Printers, 1950, 49–50.

17. Katie Louchheim: The Making of the New Deal: The Insiders Speak, Cambridge, MA, és London: Harvard University Press, 1983, 275. o.

8: A PROGRESSZÍV KORSZAK

1. Thomas C. Leonard: Illiberal Reformers: Race, Eugenics, and American Economics in the Progressive Era, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016, xi. o.
2. Jonah Goldberg: „Richard Ely’s Golden Calf”, National Review, 61, 24. szám, 2009. december 31., 34. o.
3. Uo.
4. Leonard: Illiberal Reformers, 24. o.
5. Uo.
6. Richard Theodore Ely: The Social Law of Service, New York: Eaton & Mains, 1896, 162–163. o.
7. Samuel Zane Batten: The Christian State: The State, Democracy, and Christianity, Philadelphia: Griffith & Rowland Press, 1909, 14. o., <https://ia600609.us.archive.org/12/items/christianstatest00batt/christianstatest00batt.pdf>
8. Idézve: Michael McGerr: A Fierce Discontent: The Rise and Fall of the Progressive Movement in America, New York: Free Press, 2003, 66. o.
9. Walter Rauschenbusch: Christianizing the Social Order, Waco, TX: Baylor University Press, 2010, 330. o.
10. Leonard: Illiberal Reformers, 104. o.
11. Uo.
12. Idézve: Robert Nisbet: The Sociological Tradition, New Brunswick, NJ: Transaction, 2004 (1966), 273. o.
13. Lásd: Jonah Goldberg: Liberal Fascism: The Secret History of the American Left from Mussolini to the Politics of Change, New York: Broadway Books, 2009 (2007), 97. o.; magyarul: Jonah Goldberg:

Liberálfasizmus: A baloldal rejtett története Mussolinitől napjainkig, fordította: Berényi Gábor, XX. Század Intézet, Budapest, 2012, 101. o.

14. Woodrow Wilson: „The Study of Administration”, Political Science Quarterly, 2, 2. szám, 1887. június, 204. o. Phillip Hamburger a következőket írja: „Általánosságban azonban az amerikaiak azért vettek át német elképzeléseket, hogy leküzdjék az adminisztratív hatalom előtt álló alkotmányos akadályokat. Miután már sikeresen népszerűsítették ezeket az igazoló német eszméket, többé nem volt szükségük arra, hogy közvetlenül idézzék a német gondolkodókat, és 1914 után az amerikaiaknak különösen erős indokai lettek arra nézve, hogy a belföldi érzékenységek megfelelően újracsomagolják a kontinentális eszméket. De nem véletlen, hogy amikor az amerikaiak a közigazgatási törvény alkotmányosságát védelmezték, elsősorban a német bölcselőktől származó ismerős eszmékre támaszkodtak. A huszadik század folyamán a németek alkotmányellenes elképzelései a közigazgatási hatalom legfőbb alkotmányos indokai közé tartoztak.” Philip Hamburger: Is Administrative Law Unlawful?, Chicago: University of Chicago Press, 2014, 462. o.

15. Wilson: „The Study of Administration”, 215. o.

16. Uo., 214. o.

17. Idézve: Charles Murray: By the People: Rebuilding Liberty Without Permission, New York: Crown Forum, 2015, 73. o.

18. Hamburger: Is Administrative Law Unlawful?, 371. o.

19. Woodrow Wilson: Constitutional Governemnt in the United States, New York: Columbia University Press, 1908, 16. o.

20. Woodrow Wilson: „What Is Progress? From The New Freedom, Chapter 2”, in: American Progressivism: A Reader, szerkesztette: Ronald J. Pestritto és William J. Atto, Lanham, MD: Lexington Books, 2008, 50. o.; magyarul: Woodrow Wilson: „II. fejezet: Mi a haladás?”, in: Az új szabadság: Felhívás a népek nemes energiáinak felszabadítására, fordította: Rózsa Dezső, Révai Kiadó, Budapest, 1920, 42. o. [Az idézett rész kapcsán a magyar fordítást némileg módosítottuk.]

21. Uo.
22. John Dewey: Liberalism and Social Action, Amherst, NY: Prometheus Books, 2000, 40. o.
23. Uo., 27. o.
24. Uo., 42. o.
25. Thomas G. West: „Progressivism and the Transformation of American Government”, in: The Progressive Revolution in Politics and Political Science, szerkesztette: John Marini és Ken Masugi, Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2005, 16. o.
26. F. J. Goodnow: „The American Conception of Liberty”, in: American Progressivism: A Reader, 57. o.
27. Uo., 62. o.
28. Ronald J. Pestritto: The Birth of the Administrative State: Where It Came From and What It Means for Limited Government, Heritage Foundation, 2007. november 20., <http://www.heritage.org/research/reports/2007/11/the-birth-of-the-administrative-state-where-it-came-from-and-what-it-means-for-limited-government>
29. Thomas Jefferson: „From Thomas Jefferson to Edward Carrington, 27 May, 1788”, Founders Online, National Archives, <https://founders.archives.gov/documents/Jefferson/01-13-02-0120>
30. Woodrow Wilson: Woodrow Wilson: The Essential Political Writings, szerkesztette: Ronald J. Pestritto, Lanham, MD: Lexington Books, 2005, 23. o.
31. Walter Lippmann: The Essential Lippmann: A Political Philosophy for Liberal Democracy, szerkesztette: Clinton Rossiter és James Lare, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982, 88. o.
32. Uo., 85. o.

33. James Madison: Federalist No. 10: The Utility of the Union as a Safeguard Against Domestic Faction and Insurrection (continued), Constitution Society, <http://www.constitution.org/fed/federa10.htm>; magyarul: James Madison: „A Föderalista, 10. sz.: Madison”, in: Alexander Hamilton, James Madison és John Jay: A föderalista: Értekezés az amerikai alkotmányról, fordította: Balabán Péter, Európa Kiadó, Budapest, 1998, 93. o.

34. Pestritto: „The Birth of the Administrative State”.

35. Richard Milner: „Tracing the Canals of Mars: An Astronomer’s Obsession”, Space.com, October 6, 2011, <https://www.space.com/13197-mars-canals-water-history-lowell.html>

36. Ez a lista Thomas Leonard Illiberal Reformers [Illiberális reformerek] című megkerülhetetlen könyvéből származik. Illiberal Reformers, x-xi. o.

37. Idézve: McGerr: A Fierce Discontent, 282. o.

38. William Leuchtenberg: The FDR Years: On Roosevelt and His Legacy, New York: Columbia University Press, 1995, 39. o.

39. G. J. Meyer: The World Remade: America in World War I, New York: Bantam Books, 2016, 550. o.

40. Lásd: Goldberg: Liberálfasizmus, 112. o.

41. Uo., 120. o.

42. Uo., 117. o.

43. Robert Higgs, How War Amplified Federal Power in the Twentieth Century, Independent Institute, 1999. július 1., <http://www.independent.org/publications/article.asp?id=113>

9: AZ ADMINISZTRATÍV ÁLLAM

1. Ryan Teague Beckwith: „Read Steve Bannon and Reince Priebus’ Joint Interview at CPAC”, Time, 2017. február 23.,

<http://time.com/4681094/reince-priebus-steve-bannon-cpac-interview-transcript/>

2. Az elsősorban a kaliforniai Claremont Institute-hoz és a michigani Hillsdale College-hoz köthető konzervatív írók és bölcselek befolyásos csoportja nagyrészt elfogadta Donald Trumpot, mivel úgy gondolták, hogy az ingatlanfejlesztő valóságshow hős elefántjaként viselkedhet a porcelánboltban, ami ebben az esetben maga az adminisztratív állam. Dacára annak, hogy e tudósok közül sokakat rendkívüli mód tisztelek – és a barátomnak is mondhatok –, úgy gondoltam, hogy komoly hibát követnek el. Sok vita származott ebből – többségük kollegiális volt, néhány viszont nem igazán. De egy dologban egyaránt egyetértenek Trump konzervatív bírálói és támogatói: hogy az adminisztratív állam veszélyt jelent.

3. Idézve: Matthew Continetti: „The Managers vs. The Managed”, Weekly Standard, 2015. szeptember 21., <http://www.weeklystandard.com/the-managers-vs.-the-managed/article/1028522>

4. Philip Klein: „The Empress of ObamaCare”, American Spectator, 2010. június 4., https://spectator.org/39516_empress-obamacare/

5. Uo.

6. Christopher C. DeMuth: „Unlimited Government”, American, 2006. január 1., <http://www.aei.org/publication/unlimited-government/print/>

7. Rudy Takala: „FCC Commissioner: Expect a Broadband Internet Tax”, Washington Examiner, 2016. március 2., <http://www.washingtonexaminer.com/fcc-commissioner-expect-a-broadband-internet-tax/article/258474>

8. Lásd például: Katie McAuliffe: „Fraud Still Plagues the FCC’s Universal Service Fund”, The Hill, 2017. február 14., <http://thehill.com/blogs/pundits-blog/technology/319446-fraud-still-plagues-the-fccs-universal-service-fund>

9. DeMuth: „Unlimited Government”

10. „Public Company Accounting Oversight Board 2017 Budget by Cost Category, 2015–2017”, Public Company Accounting Oversight Board, <https://pcaobus.org/About/Administration/Documents/Fiscal%20Year%20Budgets/2017.pdf>
11. Charles Murray: By the People: Rebuilding Liberty Without Permission, New York: Crown Forum, 2015, 68–69. o.
12. Philip Hamburger: Is Administrative Law Unlawful?, Chicago: University of Chicago Press, 2014., 7. o.
13. Uo., 6. o.
14. Uo.
15. James Madison: Federalist No. 47: The Particular Structure of the New Government and the Distribution of Power Among Its Different Parts, Constitution Society, <http://www.constitution.org/fed/federa47.htm>; magyarul: James Madison: „A Föderalista, 47. sz.: Madison”, in: Alexander Hamilton, James Madison és John Jay: A föderalista: Értekezés az amerikai alkotmányról, fordította: Balabán Péter, Európa Kiadó, Budapest, 1998, 356. o.
16. Lásd Thomas bíró egyetértő véleményét, in: Department of Transportation, et al., Petitioners vs. Association of American Railroads, https://www.supremecourt.gov/opinions/14pdf/13-1080_f29g.pdf, 27. o.
17. Hamburger: Is Administrative Law Unlawful?, 5–6. o.
18. Emily Zanotti: „EPA Causes a Major Environmental Disaster, the Question Is: Will It Fine Itself and Fire Those Involved?”, Watts Up with That?, 2015. augusztus 10., <https://wattsupwiththat.com/2015/08/10/epa-causes-a-major-environmental-disaster-the-question-is-will-it-fine-itself-and-fire-those-involved/>
19. Hamburger: Is Administrative Law Unlawful?, 363. o.

20. Charles Murray: By the People: Rebuilding Liberty Without Permission, 5. o.

21. Uo., 6. o.

22. Hamburger: Is Administrative Law Unlawful?, 370–371. o.

23. Érdemes felidéznünk, hogy Wilson alatt a washingtoni közszerológáti reform – hasonlóan bármely más reformhoz – azt jelentette, hogy megtisztították a kormányzatot a feketéktől. Wilson ismételen bevezette a szegregációt a fővárosban, és úttörőként bevezette azt a gyakorlatot is, hogy fényképet kérjen a szakmai önéletrajzok mellé, így biztosítva, hogy egyetlen „alsóbb rendű” fajba tartozó személy se jusson át a szűrőn. Lásd: Nancy J. Weiss: „The Negro and the New Freedom: Fighting Wilsonian Segregation”, Political Science Quarterly 84, 1. szám, 1969. március, 61–79. o.

24. Quil Lawrence: „U.S. Office of Special Counsel Calls Out VA Firing of Whistleblowers”, NPR, 2015. szeptember 17., <http://www.npr.org/2015/09/17/441222434/u-s-office-of-special-counsel-calls-out-va-firing-of-whistleblowers>

25. John Locke: „Chap. XI: Of the Extent of the Legislative Power”, sec. 138, „The Second Treatise of Government: An Essay Concerning the True Original, Extent, and End of Civil Government”, Two Treatises of Government, szerkesztette: Peter Laslett, Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1988 (1960), 304. o.; magyarul: John Locke: „XI. fejezet: Mire terjed ki a törvényhozó hatalom?”, 138. szakasz, Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról, fordította: Endreffy Zoltán, Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 138. o.

26. F. A. Hayek: The Road to Serfdom, New York: George Rutledge, 1944, 108. o.; magyarul: F. A. Hayek: Út a szolgasághoz, fordította: Mezei György Iván, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991, 148. o.

27. Dennis Cauchon: „Some Federal Workers More Likely to Die Than Lose Jobs”, USA Today, 2011. július 19.,

http://usatoday30.usatoday.com/news/washington/2011-07-18-federal-job-security_n.htm

28. National Treasury Employees Union: Party Split by Cycle, OpenSecrets.org (Center for Responsive Politics), <https://www.opensecrets.org/pacs/lookup2.php?strID=C00107128>

29. American Federation of Government Employees: Total Contributions by Party of Recipient, OpenSecrets.org (Center for Responsive Politics), <https://www.opensecrets.org/orgs/totals.php?id=D000000304&cycle=2016>

30. Idézve: Hamburger: Is Administrative Law Unlawful?, 368. o.

31. Mancur Olson ezt az 1965-ös A kollektív cselekvés logikája című művében bizonyította be. Majdnem húsz évvel később Jonathan Rauch kiegészítette ezt az elméletet a Demosclerosis: The Silent Killer of American Government [Demoszklerózis: Az amerikai kormányzat csendes gyilkosa] (New York: Three Rivers, 1995) című könyvében. 2015-ben az Olson és Rauch által diagnosztizált problémák olyannyira súlyosbodtak, hogy Charles Murray közzétette a By the People [A nép által] című művét, melyben az erőteljes polgári engedetlenségen és a nyomasztó tárgyalótermi küzdelmeken keresztül igyekezett az adminisztratív államot visszaszorítani.

32. Még az elmúlt húsz évre nézve is megdöbbentő képet mutat a növekedés. A lobbizásra fordított teljes összeg 1998 és 2016 között több mint a kétszeresére nőtt, 1,45 milliárd dollárról 3,15 milliárd dollárra. Lásd: Lobbying Database, OpenSecrets.org (Center for Responsive Politics), <https://www.opensecrets.org/lobby/>

33. Rauch így folytatja: „Ha azt látjuk, hogy mások rohannak, hogy kedvezőbb törvényekért és jogszabályokért lobbizzanak, mi is rohanunk, hogy hasonlóképpen cselekedjünk, nehogy hátrányba kerüljünk. De a kormány nem tehet túl sokat. Erőforrásbázisa és menedzseri képessége korlátozott, alkalmazkodóképessége pedig minden, az őt körülvevő érdekcsoportoknak biztosított további előnnyel egyre csak erodálódik. Tény, hogy minél több dolgot próbál egyszerre elvégezni, annál kevésbé lesz hatékony a működése. Vagyis, ha mindenki lerohanja Washingtont kedvező közpolitikára vadászva, akkor a kormányzat megmerevedik,

túlterhelődik és inkoherenssé válik. Nemsokára pedig a problémamegoldó-képessége is odavész. Amivel mindenki csak veszít.” Jonathan Rauch: *Government’s End: Why Washington Stopped Working*, New York: PublicAffairs, 1994, 270. o.

34. R. H. Coase: „The Federal Communications Commission”, *Journal of Law and Economics*, 2, 1959. október, 36.o.

35. James Q. Wilson: *Bureaucracy: What Government Agencies Do and Why They Do It*, New York: Basic Books, 1989, 76. o.

36. Milton Friedman: *Capitalism and Freedom*, negyvenedik évfordulós kiadás, Chicago: University of Chicago Press, 2002 (1962), 138. o.; magyarul: Milton Friedman: *Kapitalizmus és szabadság*, fordította: Suzanne M. Bösze, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996, 149.o.

37. James Davis: *Medieval Market Morality: Life, Law and Ethics in the English Marketplace, 1200–1500*, Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 2012, 298. o.

38. Deirdre N. McCloskey: *Bourgeois Equality: How Ideas, Not Capital or Institutions, Enriched the World*, Chicago: University of Chicago Press, 2016, 462. o. Megpróbáltam választ találni erre a költői kérdésre. A válasz pedig az, hogy 2011-ben összesen 1 976 gyógyszerár létezett Hollandiában az Egészségügyi Világszervezet szerint. (Lásd 8. oldal: http://www.who.int/medicines/areas/coordination/netherlands_pharmaceutical_profile.pdf.) 2011-ben az Egyesült Államokban összesen 64 356 működött. (<http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0183172>). A népességszámot tekintetbe véve (körülbelül 2011-ben: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=2&series=SP.POP.TOTL&country>), az Egyesült Államokban megközelítőleg kétszer annyi gyógyszerár jut egy főre, mint Hollandiában.

39. Így folytatja: „Ezek többségükben csak részmunkában tagjai a bizottságnak és közvetlen anyagi érdekeltségük lehet számos, a bebocsátási engedélyre vonatkozó követelménynek és betartandó normának a meghatározását illetően. Ennél még fontosabb, hogy ezek az emberek általában közvetlen vezetői a foglalkozáson belüli különböző

érdekcsoportoknak is. Őket általában csoportjuk jelöli, mint egy lépésként kormányzói vagy más megfelelő posztra való kinevezésükhöz, ami szinte már pusztán formalitás. Ezt gyakran teljesen el is engedik, a kinevezés közvetlenül a szakmai szervezettől származik – ahogy ez a helyzet pl. az észak-karolinai taxisoknál, az alabamai fogorvosoknál, a virginiai pszichológusoknál, a marylandi orvosoknál és a washingtoni ügyvédekénél.” Walter Gellhorn: „The Right to Make a Living”, Individual Freedom and Governmental Restraints, Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1956, 106. o., idézve: Milton Friedman: Kapitalizmus és szabadság, 151. o.

40. Morris P. Kleiner és Alan B. Krueger: „The Prevalence and Effects of Occupational Licensing”, NBER Working Paper, 14308. szám, 2008. szeptember, 2-3. o., <http://www.nber.org/papers/w14308>

41. Jeffrey Zients és Betsey Stevenson: „Trends in Occupational Licensing and Best Practices for Smart Labor Market Regulation”, The White House: President Barack Obama, 2015. július 28., <https://obamawhitehouse.archives.gov/blog/2015/07/28/trends-occupational-licensing-and-best-practices-smart-labor-market-regulation>

42. Braiding: IJ Untangles Regulations for Natural Hair Braiders, Institute for Justice, <http://ij.org/issues/economic-liberty/braiding/>

43. Kezdeként lásd: Economic Liberty: The Institute for Justice Files Lawsuits Nationwide to Defend Honest Enterprise, Institute for Justice, <http://ij.org/issues/economic-liberty/>

44. Lásd: Certification, Licensing, and Charters, Tennessee Department of Agriculture, <https://www.tn.gov/agriculture/article/ag-businesses-certification>

45. George Gilder: Wealth and Poverty: A New Edition for the Twenty-First Century, Washington, D.C.: Regnery, 2012, 326. o.

46. Nick Sabilla: Are Taxi Medallions Too Big to Fail?, Fox News, 2016. augusztus 16., <http://www.foxnews.com/opinion/2016/08/16/are-taxi-medallions-too-big-to-fail-too.html>

47. Peter Jamison: „Outrage After Big Labor Crafts Law Paying Their Members Less Than Non-Union Workers”, Los Angeles Times, 2016. április 9., <http://www.latimes.com/local/cityhall/la-me-union-minimum-wage-20160410-story.html>

48. Benjamin T. Smith: „Teachers, Education Reform, and Mexico’s Left”, Dissent, 2013. október 7., https://www.dissentmagazine.org/online_articles/teachers-education-reform-and-mexicos-left

49. Marion Lloyd: „Striking Mexico Teachers See Jobs as Things to Sell”, Houston Chronicle, 2008. október 13., <http://www.chron.com/life/mom-houston/article/Striking-Mexico-teachers-see-jobs-as-things-to-1642091.php>

50. Az információ elérhető: „Historical Data Sets and Trends Data”, Doing Business: Measuring Business Regulations, World Bank, <http://www.doingbusiness.org/Custom-Query>. A Világbanknak hatalmas adatbázis áll a rendelkezésre az üzleti élet tehermentesítésével kapcsolatban; a legegyszerűbb módja, hogy megtalálják az általam használt számokat, ha létrehozzák a saját adatbázisukat, habár – sajnálatos módon – ez a folyamat nem hoz létre egyedi URL-t. Mindenesetre a fenti linket használva létrehoztam a saját adatbázisomat, a témát a „szerződésérvényesítések”, az „építési engedélyek kezelésére” és az „ingatlanbejegyzésre”, az időszakot pedig a 2007-es, 2009-es, 2016-os és 2017-es évek „üzleti tevékenységeire” korlátozva, a vizsgálódás során azokra az országokra szorítkozva, amelyekről adatokat akartam gyűjteni, vagyis Görögországra és az Egyesült Államokra.

51. J. D. Harris: „The Decline of American Entrepreneurship – in Five Charts”, Washington Post, 2015. február 12., https://www.washingtonpost.com/news/on-small-business/wp/2015/02/12/the-decline-of-american-entrepreneurship-in-five-charts/?utm_term=.1392d11fe67c

52. Daniel Bell: The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting, New York: Basic Books, 1976, 361. o.

53. Idézve: Matt Continetti: „The Managers vs. the Managed”, Weekly Standard, 2015. szeptember 21., <http://www.weeklystandard.com/the-managers-vs.-the-managed/article/1028522>

54. Lásd: Natalie Goodnow: »The Bell Curve« 20 years later: A Q&A with Charles Murray, AEIdeas (American Enterprise Institute), 2014. október 16., <http://www.aei.org/publication/bell-curve-20-years-later-qa-charles-murray/>

55. Adam Liptak: „An Exit Interview with Richard Posner, Judicial Provocateur”, New York Times, 2017. szeptember 11., https://www.nytimes.com/2017/09/11/us/politics/judge-richard-posner-retirement.html?_r=0

56. David Brooks: „How We Are Ruining America”, New York Times, 2017. július 11., <https://www.nytimes.com/2017/07/11/opinion/how-we-are-ruining-america.html>

10: NAPJAINK TÖRZSI GONDOLKODÁSA

1. Barack Obama: „Remarks Following the New Hampshire Primary – January 8, 2008”, American Presidency Project, szerkesztette: John Woolley és Gerhard Peters, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=62272>

2. Peter Schramm: „American by Choice”, Weekly Standard, 2007. június 27., <http://www.weeklystandard.com/article/14917>

3. Chae Chan Ping v. Unites States, Legal Information Institute, Cornell Law School, <https://www.law.cornell.edu/supremecourt/text/130/581>

4. Mark Lilla: „The End of Identity Liberalism”, New York Times, 2016. november 18., <https://www.nytimes.com/2016/11/20/opinion/sunday/the-end-of-identity-liberalism.html?mcubz=1>

5. A Wisconsin-Madison Egyetem által ajánlott „Fehérség Probléma”-kurzus: <http://www.cnn.com/2016/12/23/health/college-course-white-controversy-irpt-trnd/index.html>; A Carl Sandburg Egyetem betiltja a

„becsmérő kommenteket”: <http://www.campusreform.org/?ID=9455>; A Salon kijelentette, hogy a fehér férfiakat meg kell fékezni: http://www.salon.com/2015/12/22/white_men_must_be_stopped_the_very_future_of_the_planet_depends_on_it_partner/; A feminista földrajztudósok figyelmeztetnek bennünket, hogy túl sokat hivatkozunk fehér férfiakra: <http://www.nationalreview.com/article/449507/feminist-geographers-warn-against-citing-too-many-white-men-scholarly-articles>; Az angol King's College lecseréli a szakállas fehér tudósok arcképeit egy „sokszínű falszakaszra”: <http://www.telegraph.co.uk/education/2017/07/14/top-uk-university-replaces-busts-portraits-bearded-white-scholars/>; A kultúra- és gendertanulmányok kutatói amellet érvelnek, hogy a newtoni fizika sérti a kisebbségeket: <http://www.nationalreview.com/article/448102/quantum-physics-oppressive-marginalized-people>; Az Oxford Egyetem kijelentette, hogy rasszizmus kerülni a szemkontaktust: <http://www.telegraph.co.uk/education/2017/04/22/students-avoid-making-eye-contact-could-guilty-of-racism-oxford/>; Egy előkelő manhattani általános iskola azt tanítja a diákjainak, hogy ők született rasszisták: <http://nypost.com/2016/07/01/elite-k-8-school-teaches-white-students-theyre-born-racist/>

6. Ibram Rogers: „»Merit Plea« Inherently Racist as Argument Against Affirmative Action”, Diverse Education, 2012. november 19., <http://diverseeducation.com/article/49589/>

7. Ian Schwartz: „Van Jones: Republicans Who Want a Colorblind Meritocracy Have a Racial »Blind Spot« ”, RealClearPolitics, 2016. december 5., https://www.realclearpolitics.com/video/2016/12/05/van_jones_republicans_who_want_a_colorblind_meritocracy_have_a_racial_blind_spot.html

8. Anderson Cooper 360 Degrees, CNN Transcripts, 2017. augusztus 2., <http://transcripts.cnn.com/TRANSCRIPTS/1708/02/acd.01.html>

9. Lauren Rankin: „Colorblindness Is the New Racism”, PolicyMic, 2013. július 22., <https://mic.com/articles/55867/colorblindness-is-the-new-racism#rqbARSvWO>

10. Adia Harvey Wingfield: „Color-Blindness Is Counterproductive”, Atlantic, 2015. szeptember 13., <http://www.theatlantic.com/politics/archive/2015/09/color-blindness-is-counterproductive/405037/>

11. Zach Stafford: „When You Say You »Don’t See Race,« You’re Ignoring Racism, Not Helping Solve It”, Guardian, 2015. január 26., <https://www.theguardian.com/commentisfree/2015/jan/26/do-not-see-race-ignoring-racism-not-helping>

12. Ta-Nehisi Coates: Between the World and Me, New York: Spiegel & Grau, 2015., 50. o.

13. Uo., 10. o.

14. Uo., 6. o.

15. Uo., több helyütt; lásd, például: 66. o.

16. Uo. 42. o.

17. Dana Bash és Emily Sherman: Sotomayor’s »Wise Latina« Comment a Staple of Her Speeches, CNN, 2009. június 8., <http://www.cnn.com/2009/POLITICS/06/05/sotomayor.speeches/>

18. Wendy Doniger: „All Beliefs Welcome, Unless They Are Forced on Others”, On Faith, <https://www.onfaith.co/onfaith/2008/09/09/all-beliefs-welcome-unless-the/578>

19. Ez egy sokváltozós egyenlet. A férfiak hajlamosak veszélyesebb munkakörülményekkel járó foglalkozásokat űzni – építési munkák, bányászat, fakitermelés stb. –, amikben 2014-ben a férfiak tették ki a munka során bekövetkező halálesetek 92,3 százalékát. A férfiak átlagosan több órát dolgoznak, mint a nők, kétségtelenül részben annak az egyenlőtlen munkamegosztásnak köszönhetően, mely a gyermeknevelés kapcsán merül fel. Ezzel kapcsolatban lásd még: Mark J. Perry: Some Thoughts on Equal Pay Day and the 23 Percent Gender Pay Gap Myt, AEIdeas (American Enterprise Institute), 2016. április 11.,

<http://www.aei.org/publication/some-thoughts-on-equal-pay-day-and-the-23-gender-pay-gap-myth/>

20. „Cracking the Gender Code: Get 3x MORE Women in Computing”, Accenture and Girls Who Code, 3. o., https://www.accenture.com/t20161018T094638_w_us-en/_acnmedia/Accenture/next-gen-3/girls-who-code/Accenture-Cracking-The-Gender-Code-Report.pdf

21. Scott Alexander: „Contra Grant on Exaggerated Differences”, Slate Star Codex, 2017. augusztus 7., <http://slatestarcodex.com/2017/08/07/contra-grant-on-exaggerated-differences/>

22. Christine Rosen: „You Will Not Think Outside the Box”, Commentary, 2017. szeptember, <https://www.commentarymagazine.com/articles/you-will-not-think-outside-box/>

23. Nancy P. McKee és Linda Stone: Gender and Culture in America, 3. kiadás, New York: Sloan Publishing, 2007, 7. o.

24. Jessica Neuwirth: Equal Means Equal: Why the Time for an Equal Rights Amendment Is Now, New York: New Press, 2015, 88. o. Mindkét érv erőteljes cáfolataért lásd: Christina Villegas: „The Modern Feminist Rejection of Constitutional Government”, Heritage Foundation, 2016. augusztus 8., http://www.heritage.org/political-process/report/the-modern-feminist-rejection-constitutional-government#_ftnref22

25. Stanley Fish: There’s No Such Thing as Free Speech: And It’s a Good Thing, Too, New York: Oxford University Press, 1994, 19. o.

26. Idézve: Daniel A. Farber és Suzanna Sherry: Beyond All Reason: The Radical Assault on Truth in American Law, New York: Oxford University Press, 1997, 25. o.

27. Raymond Aron: The Opium of the Intellectuals, New Brunswick, NJ: Transaction, 2011. (1957.), 26. o.; magyarul: Raymond Aron: Az értelmiség ópiuma, fordította: Kovács Zsolt, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2006, 36. o.

28. Isabel Knight: „Students Share Mixed Responses to George/West Collection”, Daily Gazette (Swarthmore), 2014. február 13., <http://daily.swarthmore.edu/2014/02/13/students-share-mixed-responses-to-georgewest-collection/>

29. Sandra Y. L. Korn: „The Doctrine of Academic Freedom”, Harvard Crimson, 2014. február 18., <http://www.thecrimson.com/column/the-red-line/article/2014/2/18/academic-freedom-justice/?page=single#>

30. Hank Berrien: „Yale Students Scream to Block Free Speech”, Daily Wire, 2015. november 11., <http://www.dailywire.com/news/1041/yale-students-scream-block-free-speech-hank-berrien>

31. Az ilyen műveknek évtizedekre visszamenő gazdag tárháza van, kivált a jobboldalon, kezdve mindjárt William F. Buckley God and Man at Yale [Isten és ember a Yale-en] című könyvével, folytatva a The Closing of the American Mind [Az amerikai elme bezárása] Allan Bloomtól és a Tenured Radicalsszel [Egyetemi szélsőségesek] Roger Kimballtól, a napjainkban csúcsra járatott jelenségről szóló olyan műveken át, mint a Sex and God at Yale [Nemiség és Isten a Yale-en] Nathaniel Hardentől, az End of Discussion [A párbeszéd vége] Guy Bensontól és Mary Katherine Hamtól, a Silenced [Elhallgattatva] Kirsten Powerstől, a The Victim's Revolution [Az áldozat forradalma] Bruce Bawertől, a The Intimidation Game [A megfélemlítő játék] Kimberley Strasseltől, és még megannyi más könyvet is említhetnénk.

32. Lásd: Charlotte Allen: „King of Fearmongers”, Weekly Standard, 2013. április 15., <http://www.weeklystandard.com/king-of-fearmongers/article/714573>

33. Lásd: ADL Report: Anti-Semitic Targeting of Journalists During the 2016 Presidential Campaign; A Report from ADL's Task Force on Harassment and Journalism, Anti-Defamation League, 2016. október 19., 6. o., https://www.adl.org/sites/default/files/documents/assets/pdf/press-center/CR_4862_Journalism-Task-Force_v2.pdf

34. Tariq Nasheed, Twitter, 2017. szeptember 14., <https://twitter.com/tariqnasheed/status/908463507246522368?lang=en>; a

posztok innen is elérhetők, ha esetleg Mr. Nasheed törölné őket:
<https://twitchy.com/dougp-3137/2017/09/14/wait-what-tariq-nasheeds-take-on-how-ben-shapiro-masks-racist-rhetoric-sends-heads-to-desks/>

35. Ayaan Hirsi Ali: „Why Is the Southern Poverty Law Center Targeting Liberals?”, New York Times, 2017. augusztus 24.,
<https://www.nytimes.com/2017/08/24/opinion/southern-poverty-law-center-liberals-islam.html?mcubz=1>

36. Az egyik egyetemista a következőket írta: „Azaz valakinek az arcába tolni az ilyesmit, és rasszista kommenteket írni róluk, ugyanúgy csapódik le az agyban, többnyire ugyanazokat a fájdalomreceptorokat aktiválva. A legutóbbi eseményekből pedig világosan kiderül, hogy számos UCLA-hallgató igenis az arcába kapta az ilyen tartalmakat.” Keshav Tadimeti: „Hurtful, Discriminatory Comments Should Not Be Defended as Free Speech”, Daily Bruin, 2016. május 16.,
<http://dailybruin.com/2016/05/16/keshav-tadimeti-hurtful-discriminatory-comments-should-not-be-defended-as-free-speech/>

37. Jencey Paz: „Hurt at Home”, Yale Herald, 2015. november 6., az eredeti cikk eltávolításra került, de az alábbi helyen továbbra is elérhető:
<http://web.archive.org/web/20151107010454/http://yaleherald.com/ops/eds/hurt-at-home/>

38. Jonathan Holloway: An Announcement from Campus, Yale College, 2016. április 28.,
<http://yalecollege.yale.edu/deans-office/messages/announcement-campus>

39. Néhány további létező szervezet: Learning and Interactive Vietnamese Experience; Asian American Students Alliance; Asian American Studies Task Force; Association of Native Americans at Yale, Undergraduate Organization; India at Yale; IvyQ (mint a „Queer”); Japanese Undergraduate Students at Yale; Latina Women at Yale; Liberal Party; Reproductive Rights Action League at Yale; Sex and Sexuality Week Planning Board; Undergraduate First Generation Low Income Partnership; Women in Physics; Women’s Leadership Initiative at Yale; Yale Queer+Asian; Yale Urban Collective; Black Solidarity Conference at Yale; Yale Women’s Center; Yale Southeast Asian Movement; Q (újfent mint a

„Queer”) Magazine; Alliance for Southeast Asian Students; Arab Students Association; Association of Salvadoreñas at Yale Undergraduate; Black Student Alliance at Yale; Brazil Club; Canadian Students’ Association at Yale [mégfogó biztonságos helyek!]; Chinese American Students’ Association; Chinese Undergraduate Students at Yale; Club Colombia; Club of Argentine Students at Yale; Club of Romanian Students at Yale; Cuban-American Undergraduate Students’ Association; Despierta Boricua, the Puerto Rican Student Organization at Yale; DisOrient; Eritrean and Ethiopian Student Association at Yale; In the Q[mint a „Queer”]loset; Japanese American Students Union; Kasama: The Filipino Club at Yale; Korean American Students at Yale; La Revolución; La Société Française; Lo Stivale; Malaysian and Singaporean Association; Organization for Racial and Ethnic Openness; Russian Cultural Club; Sisters of All Nations; South Asian Society; Southeastern European Society; Student Association of Thais at Yale; Students of Nigeria; Swiss Students and Affiliates at Yale; Taiwanese American Society; German Society of Undergraduates at Yale University; Polish Students’ Society of Yale College; Vietnamese Student Association; Yale African Students Association; Yale Black Women’s Coalition; Yale British Undergraduates; Yale Caribbean Students’ Organization; Yale College Black Men’s Students Union; Yale College Student Czech and Slovak Society; Yale Dominican Student Association; Yale European Undergraduates; Yale Friends of Turkey; Yale Hawaii Institute; Yale Kala; Yale LGBTQ Cooperative; Yale Mexican Student Organization; Yale Scandinavian Society; Yale Undergraduate Portuguese Association; Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender, and Queer+ Activism Collective; Margin: Student Perspectives from the Left; Middle Eastern Resolution through Education, Action & Dialogue; Party of the Left; Students for Justice in Palestine; és Yale NAACP.

40. Lásd: Rosalie Pedalino Porter: „The Case Against Bilingual Education”, Atlantic, 1998. május, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1998/05/the-case-against-bilingual-education/305426/>; Peter J. Duignan: Bilingual Education: A Critique, Hoover Institution, <http://www.hoover.org/research/bilingual-education-critique>

41. Lani Guinier: Tyranny of the Majority: Fundamental Fairness in Representative Democracy, New York: Free Press, 1994, 5–6. o.
42. Lani Guinier: „The Triumph of Tokenism: The Voting Rights Act and the Theory of Black Electoral Success”, Michigan Law Review, 89, 5. szám, 1991. március, 1108. o.
43. Uo., 1103. o.
44. Uo., 1107. o.
45. Paul Gigot: „Hillary’s Choice on Civil Rights: Back to the Future”, Wall Street Journal, 1993. május 10.
46. Yanan Wang: „A Course Originally Called »The Problem of Whiteness« Returns to Arizona State”, Washington Post, 2015. november 12., https://www.washingtonpost.com/news/morning-mix/wp/2015/11/12/a-course-originally-called-the-problem-of-whiteness-returns-to-asu-as-racial-tensions-boil-over-on-campus/?utm_term=.6127c9c2182f
47. Preston Mitchum, Twitter, 2017. július 23., <https://twitter.com/PrestonMitchum/status/889165691529637888>
48. Alia Wong: „Asian Americans and the Future of Affirmative Action”, Atlantic, 2016. június 28., <http://www.theatlantic.com/education/archive/2016/06/asian-americans-and-the-future-of-affirmative-action/489023/>
49. „The Model Minority Is Losing Patience”, Economist, 2015. október 3., <http://www.economist.com/news/briefing/21669595-asian-americans-are-united-states-most-successful-minority-they-are-complaining-ever>
50. Lee Bollinger: „Pro: Diversity Is Essential”, Newsweek, 2003. január 26., <http://www.newsweek.com/pro-diversity-essential-135143>
51. Lyndon B. Johnson: „Commencement Address at Howard University: »To Fulfill These Rights« – June 4, 1965”, American Presidency Project, szerkesztette: John Woolley és Gerhard Peters,

<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=27021&st=Howard+University&st1=>

52. Amy Wax és Larry Alexander: „Paying the Price for Breakdown of the Country’s Bourgeois Culture”, Philadelphia Inquirer, 2017. augusztus 9., <http://www.philly.com/philly/opinion/commentary/paying-the-price-for-breakdown-of-the-countrys-bourgeois-culture-20170809.html>

53. Penn Alumni & Students: „Guest Column by 54 Penn Students & Alumni: Statement on Amy Wax and Charlottesville”, Daily Pennsylvanian, 2017. augusztus 21., <http://www.thedp.com/article/2017/08/guest-column-amy-wax-charlottesville>

54. Jonathan V. Last: „Weekly Standard: Obamacare vs. the Catholics”, NPR, 2012. február 7., <http://www.npr.org/2012/02/07/146511839/weekly-standard-obamacare-vs-the-catholics>

55. Chris Murphy, Twitter, 2017. július 28., <https://twitter.com/ChrisMurphyCT/status/890924515999526912>

56. The Constitution of Japan, Japán miniszterelnöke és kormánya, http://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html

57. Emma Green: „Bernie Sanders’s Religious Tests for Christians in Public Office”, Atlantic, 2017. június 8., <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2017/06/bernie-sanders-christian-hollen-russell-vought/529614/>

58. A muszlimok úgy tartják, hogy azok a zsidók és keresztények, akik sosem hallották Mohamed üzenetét, de erényes életet élnek, a mennybe fognak kerülni. Azok a keresztények, akik hallották a muszlim üzenetet, még mindig a mennybe fognak kerülni, amennyiben hittel vallják, hogy csak egyetlen Isten létezik. Ha azonban elutasítják Mohamed üzenetét, elkárhoznak. Lásd: Camila Domonoske: „Is It Hateful to Believe in Hell? Bernie Sanders’ Questions Prompt Backlash”, NPR, 2017. június 9., <http://www.npr.org/sections/thetwo-way/2017/06/09/532116365/is-it-hateful-to-believe-in-hell-bernie-sanders-questions-prompt-backlash>

59. Sohrab Ahmari: „The Dogma of Dianne Feinstein”, New York Times, 2017. szeptember 11., <https://www.nytimes.com/2017/09/11/opinion/the-dogma-of-dianne-feinstein.html?mcubz=1>
60. New PRRI/The Atlantic Survey Analysis Finds Cultural Displacement – Not Economic Hardship – More Predictive of White Working-Class Support for Trump, Public Religion Research Institute, 2017. május 9., <https://www.prri.org/press-release/white-working-class-attitudes-economy-trade-immigration-election-donald-trump/>
61. Lásd, például: Brenda Major és mások: „The Threat of Increasing Diversity: Why Many White Americans Support Trump in the 2016 Election”, Group Processes & Intergroup Relations, 2016. október 20., <http://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/1368430216677304>
62. Franklin D. Roosevelt: „Acceptance Speech for the Renomination for the Presidency, Philadelphia, Pa. – June 27, 1936”, American Presidency Project, szerkesztette: John Woolley és Gerhard Peters, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=15314>
63. Max Roser: „Life Expectancy”, Our World in Data, <https://ourworldindata.org/life-expectancy>
64. Max Roser: „Child Labor”, Our World in Data, <https://ourworldindata.org/child-labor/>
65. Max Roser: „Life Expectancy”
66. Robert Nozick: Anarchy, State, and Utopia, New York: Basic Books, 2013 (1974), 163. o.

11: POPKULTURÁLIS POLITIKA

1. William Blake: „Chapter IX”, The [First] Book of Urizen, 1794., Bartleby.com. <http://www.bartleby.com/235/259.html>; magyarul: William Blake: „Urizen könyve”, fordította: Orbán Ottó, in: William Blake: Versek és prófécia, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1959, 227. o.

2. Max Weber: „Science as a Vocation”, 1918, lásd a 15. oldalon: <http://anthropos-lab.net/wp/wp-content/uploads/2011/12/Weber-Science-as-a-Vocation.pdf>. Fordította és szerkesztette: H. H. Gerth és C. Wright Mills, Max Weber: Essays in Sociology, New York: Oxford University Press, 1946., 129-56. o.; magyarul: Max Weber: „A tudomány mint hivatás”, fordította: Glavina Zsuzsa, in: A tudomány és a politika mint hivatás, Kossuth Kiadó, Budapest, 2004, 54. o.

3. Tim Blanning a The Romantic Revolution: A History [A romantikus forradalom rövid története] című kiváló könyvében (Modern Library Chronicles, New York: Random House, 2001, Kindle-kiadás) egy rövid történelmi áttekintést nyújt arról, hogy korábban milyen nehezen megfogható romantikameghatározásokkal álltak elő.

4. Isaiah Berlin: The Roots of Romanticism, A. W. Mellon Lectures in the Fine Arts, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1999 (1965), 1. o.

5. Blanning: The Romantic Revolution, Kindle-tördelés, 281–290. o.

6. David Brooks: Bobos in Paradise: The New Upper Class and How They Got There, New York: Simon & Schuster, 2010, Kindle-kiadás, 67. o.

7. „Bármit is gondoljunk a többnyire romantikának nevezett mozgalom érdemeiről vagy hátulütőiről – folytatja –, kétségtelenül általánosságban tekintve a prekapitalista társadalom és a történelmi fejlődés mélyebb megértéséről tett tanúbizonyságot, és ezáltal feltárta a haszonelvűség és a haszonelvűségen alapuló politikai elméletek bizonyos alapvető hibáit.” Joseph A. Schumpeter: Capitalism, Socialism and Democracy, 3. kiadás, New York: Harper Perennial Modern Thought, 2008 (1942), 249. o.

8. William Blake: „Auguries of Innocence”, Poetry Foundation, <https://www.poetryfoundation.org/poems/43650/auguries-of-innocence>; magyarul: William Blake: „Az ártatlanság jövődölései”, fordította: Kálnoky László, in: William Blake: Versek és prófécia, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1959, 149. o.

9. Lásd: Richard Kieckhefer: „The Specific Rationality of Medieval Magic”, Historical Review, 99, 3. szám, 1994. június, 813–836 o.; Gregory

W. Dawes: „The Rationality of Renaissance Magic”, Parergon, 2013. július 1.; Valerie I. J. Flint: The Rise of Magic in Early Medieval Europe, Princeton, NJ: Princeton University Press, 1991

10. A téma kapcsán az olvasó szíves figyelmébe ajánlom a Nobel-díjas pszichológus, Daniel Kahneman Thinking, Fast and Slow [Gondolkodás, gyorsan és lassan] című könyvét (New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011). Egy életen át tartó kutatás eredményeként kimutatta, hogy állati agyunk számtalan módon képes megtéveszteni emberi tudatunkat.

11. Maureen Cleave: „The John Lennon I Knew”, Telegraph, 2005. október 5.,

<http://www.telegraph.co.uk/culture/music/Rockandjazzmusic/3646983/The-John-Lennon-I-knew.html>

12. Joe Bosso: „The Edge Interview: Memory Man”, Guitar World, 2008. november 10., <http://www.guitarworld.com/edge-u2-interview-memory-man>

13. Victor Hugo: William Shakespeare, I. rész, II. Könyv, IV. fejezet, https://archive.org/stream/williamshakespea00hugouoft/williamshakespea00hugouoft_djvu.txt, magyarul: Victor Hugo: Shakespeare, fordította: Németh Andor, Christensen és Társa: Gutenberg Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1929, 82. o.

14. Nietzsche valójában így fogalmazott az Im-ígyen szóla Zarathustrában: „Csak olyan istent tudnék hinni, aki táncolni tud.” „Mondom néktek: kell, hogy még khaosz légyen az emberben, hogy táncoló csillagot tudjon szülni.” Mindezt határozottan körbelengi a panteizmus légköre. Friedrich Nietzsche: „VII. Reading and Writing”, „Prologue, 5”, in: Thus Sprach Zarathustra, <http://www.gutenberg.org/cache/epub/1998/pg1998.txt>, magyarul: Friedrich Nietzsche: „Az írásról és az olvasásáról”, „Prológus, 5.” in: Im-ígyen szóla Zarathustra, fordította: Wildner Ödön, Grill Károly Könyvkiadóvállalat, Budapest, 1908, 22. o. és 8. o.

15. Martha Bayless: Hole in Our Soul: The Loss of Beauty and Meaning in American Popular Music, Chicago: University of Chicago Press, 1994, 36. o.

16. Susan J. Wolfson: „»This Is My Lightning« or, Sparks in the Air”, Studies in English Literature 1500–1900, 55, 4. szám, 2015. ősz, 751. o.

17. B. F. Schonland: „Wilkins Lecture: Benjamin Franklin: Natural Philosopher”, Proceedings of the Royal Society of London 235, 1203. szám, Series A, Mathematical, Physical, and Engineering Sciences, 1956. június 12., 433–444. o.: „Már azelőtt, hogy a fülébe jutott volna, Franklint már Európa-szerte a modern Prométheuszként emlegették. Joseph Priestley, aki maga nem volt járatos a tudományos kísérletezésben, később úgy jellemezte a felfedezést, mint »ami Sir Isaac Newton óta valószínűleg a legnagyobb előrelépés a filozófia történetében«. A közvéleményre gyakorolt hatása lenyűgöző volt, és vetekedett azzal, amit korunkban az atombomba felrobbantása okozott.”

18. Chieko Tsuneoka: „A New Godzilla Faces a More Nationalistic Japan”, Wall Street Journal, 2016. szeptember 4., <http://www.wsj.com/articles/a-new-godzilla-faces-a-more-nationalistic-japan-1472834845>

19. William M. Tsutsui: „Review: Shin Godzilla,” ArkansasOnline, 2016. október 7., <http://www.arkansasonline.com/news/2016/oct/07/shin-godzilla-20161007/?f=entertainment>

20. Tsuneoka: „A New Godzilla Faces a More Nationalistic Japan”

21. William Peter Blatty, The Exorcist Script – Dialogue Transcript, 1973, http://www.script-o-rama.com/movie_scripts/e/exorcist-script-transcript-blatty-friedkin.html

22. William Peter Blatty: The Exorcist, New York: HarperCollins, 2011 (1971), 345. o.; magyarul: William Peter Blatty: Az ördögűző, fordította: Hajdú Gábor, A Zrínyi Nyomda és a Magyar Filmintézet közös kiadás, Budapest, 1989

23. Amint azt Thomas Hibbs megjegyezte: „Ahelyett, hogy egyből a horrorfilmek közé sorolnánk Az ördögűzőt, helyesebb lenne számos másik hetvenes évekbeli klasszikussal egy csoportba tartozónak tekintenünk, olyan filmekkel, mint például a Gyilkos túra, a Taxisofőr és a Kínai negyed, amik a civilizáció felszíne alatt megbújó káoszt és gonoszt igyekeznek

felfedni. Mind a könyv, mind a film szorosan kötődik az 1960-as évek végi kulturális kavargáshoz; a filmben szereplő film, amelynek köszönhetően Chris MacNeil Georgetown-ba érkezik, egy egyetemi háborúellenes tiltakozást mutat meg.” Thomas Hibbs: „The Exorcist at 40”, National Review online, 2013. október 31., <http://www.nationalreview.com/article/362662/exorcist-40-thomas-hibbs>

24. Helen Childress: Reality Bites Script – Dialogue Transcript, 1994, http://www.script-o-rama.com/movie_scripts/r/reality-bites-script-transcript-stiller.html

25. Alan Ball: American Beauty, 1999, http://www.dailyscript.com/scripts/AmericanBeauty_final.html

26. Point Break: Quotes, IMDB. <http://www.imdb.com/title/tt0102685/quotes>

27. John Steinbeck: The Grapes of Wrath, New York: Penguin Books, 2006 (1939), 33. o., magyarul: John Steinbeck: Érik a gyümölcs, fordította: Benedek Marcell, Aranytoll kötetek, Szeged, 2010, 41. o.

28. Mr. Robot (2015-): Quotes, IMDB. <http://www.imdb.com/title/tt4158110/quotes>

29. Uo.

30. Fight Club (1999): Quotes, IMDB. <http://www.imdb.com/title/tt0137523/quotes>

31. Tom Schulman: “Dead Poets Society: Final Script”, 1989, http://www.dailyscript.com/scripts/dead_poets_final.html

32. Kevin J. H. Dettmar: „Dead Poets Society Is a Terrible Defense of the Humanities”, Atlantic, 2014. február 19., <http://www.theatlantic.com/education/archive/2014/02/-em-dead-poets-society-em-is-a-terrible-defense-of-the-humanities/283853/>

33. Berlin: The Roots of Romanticism, 12. o.

34. Uo.

35. Carlyle azért dicsőítette Mohamedet, mert – Berlin szavaival élve – a próféta „egy Mohamed által megtestesített elementáris erő volt, mely által intenzíven élte az életét, és nagyszámú követőre tett szert; amelynek köszönhetően valami elementáris történt, egy óriási jelenség, mely az emberiség életének egy nagyszerű és mozgalmas időszakát hozta el. Mohamed jelentőségét a karaktere teszi, és a nem a hitelvei. Az a kérdés, hogy amiben Mohamed hitt, az vajon igaz-e vagy hamis, úgy tűnik, Carlyle számára teljesen érdektelen volt”. Uo., 13. o., [Fordítói megjegyzés: A Carlyle-től vett idézeteket az alábbi magyar kiadás alapján közöltem: Thomas Carlyle: Hősökről, Fordította: Végh Arthur, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, Budapest 1923, 78. és 264. o.]

36. A The Closing of the American Mindban Allan Bloom megjegyzi, hogy milyen sok balra hajló kortársa csodálja a terroristákat a szélsőséges öntudatra ébredés melletti elköteleződésükért. Ha megpróbálnánk elmagyarázni egy Che Guevara-pólót viselő egyetemistának, hogy a fickó egy hidegvérű gyilkos volt, az illető csak csodálkozva bámulna ránk. A Guevara iránti vonzódás az ügye iránti elköteleződéséből fakad. Az ilyesféle gondolkodás visszhangjaira lelhetünk a terroristákat mentegető, világszerte elhangzó számos megnyilatkozás egyikében: „Legalább ők hisznek valamiben!” Vagy, ahogy azt Walter mondja A nagy Lebowskiban: „Ezért kajolták annyira a nemzetiszocializmus eszméit. Az legalább egy erkölcs.”

37. Vesd össze a jól ismert latin mondással: Fiat justitia ruat caelum, vagyis „Legyen igazság szolgáltatva akkor is, ha leszakad az ég”.

38. Lásd: Jonah Goldberg: „Life and Death on Basic Cable”, National Review, 65, 15. szám, 2013. augusztus 19., <https://www.nationalreview.com/nrd/articles/354946/life-and-death-basic-cable>

39. Paul MacInnes: „Breaking Bad Creator Vince Gilligan: The Man Who Turned Walter White from Mr. Chips into Scarface”, Guardian, 2012. május 18., <https://www.theguardian.com/tv-and-radio/2012/may/19/vince-gilligan-breaking-bad>

40. Lásd: Jonah Goldberg: „Empty Integrity”, National Review, 66, 21. szám, 2014. november 17., <http://www.nationalreview.com/article/392395/empty-integrity-jonah-goldberg>

41. Samuel Taylor Coleridge: „Chapter XIV”, Biographia Literaria. <http://www.english.upenn.edu/~mgamer/Etexts/biographia.html>

42. Lásd, például: Elpusztíthatatlanok, vagy „A legszokatlanabb kamera” című epizódot az Alkonyzónából.

12: A CSALÁD TÉRVESZTÉSE A BARBÁRSÁGGAL SZEMBEN

1. Joseph A. Schumpeter: „The March into Socialism”, American Economic Review Papers and Proceedings of the Sixty-Second Annual Meeting of the American Economic Association, 40, 2. szám, 1950. május, 450. o. (Schumpeter életében ez volt az utolsó tanulmány, amin dolgozott. Meghalt, mielőtt elkészült volna vele; a felesége fejezte be.)

2. Nicholas Wade: Before the Dawn: Recovering the Lost History of Our Ancestors, New York: Penguin, 2007, Kindle-kiadás, 169. o.

3. Uo.

4. Joseph Henrich, Robert Boyd és Peter J. Richerson: „The Puzzle of Monogamous Marriage”, Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences, 2012. március 5., 657–669. o., <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3260845/>

5. Eric D. Gould et al.: „The Mystery of Monogamy”, American Economic Review, 98, 1. szám, 2008. március, 333–334. o.

6. Robin Fox: The Tribal Imagination: Civilization and the Savage Mind, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2011, 49. o.

7. Susan Dominus: „Is an Open Marriage a Happier Marriage?”, New York Times Magazine, 2017. május 11.,

https://www.nytimes.com/2017/05/11/magazine/is-an-open-marriage-a-happier-marriage.html?mcubz=1&_r=0

8. Kathleen Doheny: The Truth About Open Marriage, WebMD, <http://www.webmd.com/sex-relationships/features/the-truth-about-open-marriage#1>

9. W. Bradford Wilcox: The Evolution of Divorce, National Affairs, 2009. ősz, <http://www.nationalaffairs.com/publications/detail/the-evolution-of-divorce>; hálás vagyok Wilcoxnak, amiért nagyban támaszkodhatok a válással kapcsolatos fejtegetéseim során a témában szerzett tudományos műveltségére.

10. Uo., idézve: Barbara Dafoe Whitehead: The Divorce Culture: Rethinking Our Commitments to Marriage and Family, New York: Vintage Books, 1998

11. Wilcox: „The Evolution of Divorce”

12. Wade F. Horn: Wedding Bell Blues: Marriage and Welfare Reform, Brookings Institution, 2001. június 1., <https://www.brookings.edu/articles/wedding-bell-blues-marriage-and-welfare-reform/>

13. Lásd: „Table 15. Births and Birth Rates for Unmarried Women, by Age and Race and Hispanic Origin of Mother: United States, 2015”, in: National Vital Statistics Reports 66, 1 szám., 2017. január 5., https://www.cdc.gov/nchs/data/nvsr/nvsr66/nvsr66_01.pdf. Lásd még: George A. Akerlof és Janet L. Yellen: „An Analysis of Out-of-Wedlock Births in the United States”, Brookings Policy Brief Series, Brookings Institution, 1996. augusztus 1., <https://www.brookings.edu/research/an-analysis-of-out-of-wedlock-births-in-the-united-states/>

14. Wilcox: „The Evolution of Divorce”

15. Köszönet Ben Shapirónak ezért a velős megfogalmazásért.

16. W. Bradford Wilcox és tsai.: „Mobility and Money in U.S. States: The Marriage Effect”, Social Mobility Papers, Brookings Institution, 2015. december 7., <https://www.brookings.edu/research/mobility-and-money-in-u-s-states-the-marriage-effect/> (idézve: Sara McLanahan és Isabel Sawhill: „Marriage and Child Wellbeing Revisited: Introducing the Issue”, The Future of Children 25, 2. szám, különkiadás: „Marriage and Child Wellbeing Revisited”, 2015. ősz, 4. o.

17. Wilcox: „The Evolution of Divorce”

18. Andrew Cherlin: The Marriage Go-Round: The State of Marriage, New York: Vintage Books, 2009, 5-6. o.

19. Steven Pinker: The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature, New York: Penguin, Kindle-kiadás, 165. o.

20. Nicholas Zill: The Paradox of Adoption, Institute for Family Studies, 2015. október 7., <https://ifstudies.org/blog/the-paradox-of-adoption/>

21. Pinker: The Blank Slate, 165. o.

22. Suzanne Woolley: „This Is How Much Your Kids Are Worth”, Bloomberg Business, 2017. augusztus 28., <https://www.bloomberg.com/amp/news/articles/2017-08-28/this-is-the-best-long-term-care-insurance>

23. Isabel V. Sawhill: „Beyond Marriage”, New York Times, 2014. szeptember 13., https://www.nytimes.com/2014/09/14/opinion/sunday/beyond-marriage.html?_r=0

24. W. Bradford Wilcox és tsai.: Strong Families, Prosperous States: Do Healthy Families Affect the Wealth of States?, American Enterprise Institute, 2015. október 19., <http://www.aei.org/publication/strong-families-prosperous-states/>

25. Jim Tankersley: „Why States with More Marriages Are Richer States”, Washington Post, 2015. október 20.,

https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2015/10/20/why-states-with-more-marriages-are-richer-states/?utm_term=.9d08e445e746

26. Bryan Caplan: „What Is the Male Marriage Premium?”, Library of Economics and Liberty, 2012. február 28., http://econlog.econlib.org/archives/2012/02/what_is_the_mar.html

27. Lásd: Pascal-Emmanuel Gobry: „Finally, Economists Acknowledge That They’re Biased”, Forbes, 2013. március 18., <https://www.forbes.com/sites/pascalemanuelgobry/2013/03/18/finally-economists-acknowledge-that-theyre-biased/#6543da0f1f57>

A férfiak prémiuma 44 százalék a házasok és csak 34 százalék a főiskolások esetében. Lásd: Bryan Caplan: „The College Premium vs. the Marriage Premium: A Case of Double Standards”, Library of Economics and Liberty, 2012. január 23., http://econlog.econlib.org/archives/2012/01/the_college_pre.html

28. Lásd: Gobry: „Finally, Economists Acknowledge That They’re Biased”

29. Ron Haskins: Three Simple Rules Poor Teens Should Follow to Join the Middle Class, Brookings Institution, 2013. március 13., <https://www.brookings.edu/opinions/three-simple-rules-poor-teens-should-follow-to-join-the-middle-class/>

30. Annie Kim: „Why Is Marriage Thriving Among (and Only Among) the Affluent?”, Washington Monthly, 2016. március/április/május, <http://washingtonmonthly.com/magazine/maraprmay-2016/why-is-marriage-thriving-among-and-only-among-the-affluent/>

31. Uo.

32. Kim Parker és Renee Stepler: As U.S. Marriage Rate Hovers at 50%, Education Gap in Marital Status Widens, Pew Research Center, 2017. szeptember 14., http://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/09/14/as-u-s-marriage-rate-hovers-at-50-education-gap-in-marital-status-widens/?utm_content=buffer2c241&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer

33. Jason DeParle: „Two Classes in America, Divided by I Do”, New York Times, 2012. július 14., <http://www.nytimes.com/2012/07/15/us/two-classes-in-america-divided-by-i-do.html>

34. Lásd: Milton Kurland: „Romantic Love and Economic Considerations: A Cultural Comparison”, Journal of Educational Sociology 27, 2. szám, 1953. október, 72-79. o.; Charles Lindholm, „Romantic Love and Anthropology”, Ethnofoor, 19, 1. szám, 2006., 5–21. o.; Robert Levine és tsai.: „Love and Marriage in Eleven Cultures”, Journal of Cross-Cultural Psychology 26, 5. szám, 1995. szeptember

35. Lásd: Courtland Milloy: „Why Is Baseball Striking Out in the Black Community?”, Washington Post, 2012. október 30., https://www.washingtonpost.com/local/why-is-baseball-striking-out-in-the-black-community/2012/10/30/57fa1aca-22c7-11e2-ac85-e669876c6a24_story.html?utm_term=.955c36217479. Lásd még: Mark

Armour és Daniel R. Levitt: Baseball Demographics, 1947–2016, Society for American Baseball Research, <http://sabr.org/bioproj/topic/baseball-demographics-1947-2012>

36. Lásd: Barbara Dafoe Whitehead: „Dan Quayle Was Right”, Atlantic, 1993. április, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1993/04/dan-quayle-was-right/307015/>

37. Joseph A. Schumpeter: Capitalism, Socialism and Democracy, 3. kiadás, New York: Harper Perennial Modern Thought, 2008 (1942), 157. o.

13: A TRUMP-KORSZAK

1. Deirdre N. McCloskey: „Creative Destruction vs. the New Industrial State: Review of McCraw and Galbraith”, Reason, 2007. október, hozzáférhető: <http://www.deirdremccloskey.com/articles/galbraith.php>

2. Franklin Delano Roosevelt: „4 – State of the Union Message to Congress – January 11, 1944”, American Presidency Project, szerkesztette: John Woolley és Gerhard Peters, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=16518>

3. Lincoln Steffens: The Autobiography of Lincoln Steffens, Volume II: Muckraking/Revolution/Seeing America at Last, New York: Harcourt, Brace & World, 1931, 799. o. Ezt a sort később kigyomlázták, és így maradt meg az emlékezetben: „Láttam a jövőt, és működik.”

4. A Liberálfasizmusban időrendben ismertettem az amerikai progresszív értelmiség olyan kormányok iránti rajongását, amelyek hajlandónak mutatkoztak arra, hogy a liberális demokratikus kapitalizmus újszerű és izgalmas alternatíváival „kísérletezzenek”. Ott volt például Rexford Guy Tugwell, FDR agytrösztjének egyik befolyásos tagja, aki így nyilatkozott az olasz fasizmusról: „Az általam ismert legtisztább és leghatékonyabban működő társadalmi gépezet. Irigységgel tölt el.” „Kipróbáljuk a fasiszta gazdaságtant anélkül, hogy el kellene szenvednünk pusztító társadalmi és politikai következményeit” – jelentette ki a New Republic szerkesztője, George Soule, az FDR-kormány egyik lelkes támogatója. Stuart Chase, az ember, aki segített népszerűsíteni a „New Deal” kifejezést, lenyűgözőnek találta, hogy a szovjeteket nem a „falánk részvényesek” igazgatják, hanem

„seregnyi statisztikával felszerelt” pártvezetőkkel rendelkeznek, akiknek nincs szükségük „egyéb ösztönzésre, mint az összes igaz kommunista lelkében lángoló célra, hogy megteremtsék az új világot és az új mennyországot”. Mi a helyzet azzal, hogy az embereket úgy kényszerítették bele az új rendbe? Velük mi van? „A paraszti tömegek” – írta Tugwell az orosz népről – nem hibáztathatók azért, mert nem voltak képesek felfogni, hogy a faji haladás drasztikus változást igényel, és mert így fogtak hozzá a megvalósításához – ha szükséges, akár kegyetlenséget alkalmazva.” Chase ezzel a kérdéssel zárta az A New Deal című könyvét: „Miért csak az oroszoknak jusson a világ újraalkotásának teljes élvezete?” Mivel a könyvem egyesek számára továbbra is tiltólistán szerepel, ezért azoknak, akik szeretnének többet megtudni erről a témáról, a következőket ajánlom figyelmébe: John Patrick Diggins: Mussolini and Fascism: The View from America; Wolfgang Schivelbusch: Three New Deals: Reflections on Roosevelt’s America, Mussolini’s Italy, and Hitler’s Germany, 1933–1939; Amity Shlaes: The Forgotten Man; és Lewis S. Feuer 1962-es jelentős tanulmányát, amely az American Quarterlyben jelent meg „American Travelers to the Soviet Union 1917–32: The Formation of a Component of New Deal Ideology” címmel.

5. Lásd például: William Easterly: The Tyranny of Experts: Economists, Dictators, and the Forgotten Rights of the Poor, New York: Basic Books, 2013; és William Easterly: The White Man’s Burden: Why the West’s Efforts to Aid the Rest Have Done So Much Ill and So Little Good, New York: Oxford University Press, 2006; továbbá szíves figyelmükbe ajánlom ezt a beszélgetést Russell Robert nélkülözhetetlen podcatsjéről: „Econtalk”: http://www.econtalk.org/archives/2011/05/easterly_on_ben.html

6. William Easterly: „Benevolent Autocrats,” National Bureau of Economic Research (munkaanyag), 2011. augusztus, <https://williameasterly.files.wordpress.com/2011/05/benevolent-autocrats-easterly-2nd-draft.pdf>

7. „Singapore Has Highest Death Penalty Rate”, Associated Press, 2004. január 14., http://www.nbcnews.com/id/3958717/ns/world_news/t/singapore-has-highest-death-penalty-rate/#.WcFTprKGNhE

8. Thomas L. Friedman: „Our One-Party Democracy”, New York Times, 2009. szeptember 8., <http://www.nytimes.com/2009/09/09/opinion/09friedman.html>
9. Thomas L. Friedman: „The Power of Green”, New York Times Magazine, 2007. április 15., <http://www.nytimes.com/2007/04/15/magazine/15green.t.html>
10. Donald J. Trump: „58 – Inaugural Address – January 20, 2017”, American Presidency Project, szerkesztette: John Woolley és Gerhard Peters, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=120000>
11. Roberto Stefan Foa és Yascha Mounk: „The Democratic Disconnect”, Journal of Democracy, 27, 3. szám, 2016. július, 7–8. o.
12. Uo., 9. o.
13. Uo., 7. o.
14. Jacob Poushter: „40% of Millennials OK with Limiting Speech Offensive to Minorities”, Pew Research Center, 2015. november 20., <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2015/11/20/40-of-millennials-ok-with-limiting-speech-offensive-to-minorities/>
15. The William F. Buckley Program at Yale: Almost Half (49%) of U.S. College Students »Intimidated« by Professors When Sharing Differing Beliefs: Survey, McLaughlin & Associates, <http://mclaughlinonline.com/2015/10/26/the-william-f-buckley-jr-program-at-yale-almost-half-49-of-u-s-college-students-intimidated-by-professors-when-sharing-differing-beliefs-survey/>
16. Lásd: Michael Munger: On the Origins and Goals of Public Choice, Independent Institute, 2017. június 29., <http://www.independent.org/issues/article.asp?id=9115>
17. A támadásként értelmezett szólásszabadsághoz lásd: <http://dailybruin.com/2016/05/16/keshav-tadimetri-hurtful-discriminatory-comments-should-not-be-defended-as-free-speech/>. A szólásszabadságként

értelmezett   támadás   védelmében   lásd:
<http://www.dailycal.org/2017/02/07/violence-helped-ensure-safety-students/>

18. Samuel Earle: „Macron Shouldn’t Misinterpret His Mandate”, Atlantic, 2017. június 11.,
<https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/06/macron-france-election/529656/>

19. Sohrab Ahmari: „Illiberalism: The Worldwide Crisis”, Commentary, 2016. június 16.,
<https://www.commentarymagazine.com/articles/illiberalism-worldwide-crisis/>

20. Jonah Goldberg: „Days of Future Past”, National Review, 66, 18. szám, 2014. október 6., <http://www.nationalreview.com/article/388860/days-future-past-jonah-goldberg>

21. Kovács András: „Antisemitic Prejudice and Political Antisemitism in Present-Day Hungary”, Journal for the Study of Antisemitism: Eastern European Antisemitism 4, 2. szám, 2012, 445. o., <http://web.ceu.hu/jewishstudies/jsa.pdf#page=93>. Lásd még: Sam Sokol: „Ultra-Nationalist Jobbik Party’s Gains Worry Hungarian Jews”, Jerusalem Post, 2014. április 7., <http://www.jpost.com/Jewish-World/Jewish-News/Ultra-nationalist-Jobbik-partys-gains-worry-Hungarian-Jews-347799>

22. Ahmari: „Illiberalism”

23. Daphne Halikiopoulou: “Why the Golden Dawn Is a Neo-Nazi Party”, Huffington Post, 2016. június 23., http://www.huffingtonpost.co.uk/daphne-halikiopoulou/golden-dawn_b_7643868.html

24. Lásd például: Harriet Alexander: „Nicolas Maduro Threatens to Throw »Bourgeois Parasite« Heinz Executives into Prison”, Telegraph, 2015. december 2.,
<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/southamerica/venezuela/12029569/Nicolas-Maduro-threatens-to-throw-bourgeois-parasite-Heinz-executives-into-prison.html>

25. Hubert Tworzecki és Radoslaw Markowski: „Why Is Poland’s Law and Justice Party Trying to Rein in the Judiciary?”, Washington Post, 2017. július 26., https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/07/26/why-is-polands-law-and-justice-party-trying-to-rein-in-the-judiciary/?utm_term=.8eb83d5c10fb

26. Ahmari: „Illiberalism”

27. Maggie Haberman és David E. Sanger: „Transcript: Donald Trump Expounds on His Foreign Policy Views”, New York Times, 2016. március 26., https://www.nytimes.com/2016/03/27/us/politics/donald-trump-transcript.html?_r=1&mtrref=www.theatlantic.com

28. Robert Costa: „Listening to Donald Trump Swear and Talk Politics on His Private Plane”, Washington Post, 2015. július 12., https://www.washingtonpost.com/news/post-politics/wp/2015/07/12/listening-to-donald-trump-swear-and-talk-politics-on-his-private-plane/?utm_term=.467d43bf40f5

29. Bob Woodward és Robert Costa: „In a Revealing Interview, Trump Predicts a ‘Massive Recession’ but Intends to Eliminate the National Debt in 8 Years”, Washington Post, 2016. április 2., https://www.washingtonpost.com/politics/in-turmoil-or-triumph-donald-trump-stands-alone/2016/04/02/8c0619b6-f8d6-11e5-a3ce-f06b5ba21f33_story.html?utm_term=.88433f6f2926

30. Jeremy Diamond: Donald Trump: »I Keep Whining and Whining Until I Win«, CNN, 2015. augusztus 11., <http://www.cnn.com/2015/08/11/politics/donald-trump-refutes-third-party-run-report/>

31. Donald J. Trump: „58 – Inaugural Address – January 20, 2017”

32. Franklin D. Roosevelt: „130 – Address at Oglethorpe University in Atlanta, Georgia – May 22, 1932”, American Presidency Project, Szerkesztette: John Woolley és Gerhard Peters, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=88410>

33. Jonathan Martin és Adam Nagourney: „Mocking Critics, Donald Trump Says He Can Win Without Republican Unity”, New York Times, 2016. április 29., <https://www.nytimes.com/2016/04/30/us/politics/trump-campaign.html>
34. John Patrick Diggins: „Flirtation with Fascism: American Pragmatic Liberals and Mussolini’s Italy”, American Historical Review, 71, 2. szám, 1966. január, 495. o.
35. Lásd: Jonah Goldberg: Liberal Fascism: The Secret History of the American Left from Mussolini to the Politics of Change, New York: Broadway Books, 2009 (2007), 166–167. o.; magyarul: Jonah Goldberg: Liberálfasizmus: A baloldal rejtett története Mussolinitől napjainkig, fordította: Berényi Gábor, XX. Század Intézet, Budapest, 2012, 167. o.
36. A Time szerkesztősége: „Read President Trump’s Interview with Time on Truth and Falsehoods”, Time, 2017. március 23., <http://time.com/4710456/donald-trump-time-interview-truth-falsehood/?xid=homepage>
37. Donald J. Trump (és Tony Schwartz): Trump: The Art of the Deal, New York: Ballantine Books, 2015 (1987), 58. o., magyarul: Donald J. Trump (és Tony Schwartz): Trump: az üzletkötés művészete, fordította: Lantos István és Varga Csaba Béla, Trivium, Budapest, 2017, 35. o.
38. Timothy L. O’Brien: „How Much Is Trump Worth? Depends on How He Feels”, Newsweek, 2015. október 19., <http://www.newsweek.com/how-much-trump-worth-depends-how-he-feels-384720>
39. Daniel White: „Donald Trump Tells Crowd to ‘Knock the Crap Out of’ Hecklers”, Time, 2016. február 1., <http://time.com/4203094/donald-trump-hecklers/>
40. Mark Berman: „Trump Tells Police Not to Worry About Injuring Suspects During Arrests”, Washington Post, 2017. július 28., https://www.washingtonpost.com/news/post-nation/wp/2017/07/28/trump-tells-police-not-to-worry-about-injuring-suspects-during-arrests/?utm_term=.150e4947530e

41. Sophie Tatum: Trump Defends Putin: »You Think Our Country's So Innocent?«, CNN, 2017. február 6., <http://www.cnn.com/2017/02/04/politics/donald-trump-vladimir-putin/index.html>

42. Steve Turnham: Donald Trump to Father of Fallen Soldier: »I've Made a Lot of Sacrifices«, ABC News, 2016. július 30., <http://abcnews.go.com/Politics/donald-trump-father-fallen-soldier-ive-made-lot/story?id=41015051>

43. Trump – állításával ellentétben – nem aratott földcsuszamlásszerű győzelmet az elnökválasztó testületben, hanem csak viszonylag szűk különbséggel győzött. (A negyvenhatodik legjobb eredménnyel végzett a választáson; lásd: <https://www.nytimes.com/interactive/2016/12/18/us/elections/donald-trump-electoral-college-popular-vote.html>). Mi több, ha öt megyével nem számolnánk – négygel Floridában és eggyel Michiganben – akkor kikapott volna Hillary Clintontól, aki a kapott szavazatok számát tekintve egyértelmű többségben volt. A történelmileg „kék” államokban a különbség kettőjük között szintén figyelemreméltóan alacsony volt: 10 000 szavazat Michiganben, 22 000 Wisconsinban és 46 000 Pennsylvániában. (Lásd: <http://www.thedailybeast.com/articles/2016/12/02/donald-trump-s-pollster-says-the-election-came-down-to-five-counties.html>)

44. Jan-Werner Müller: What Is Populism?, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2016, Kindle-kiadás, Kindle-tördelés, 69–70. o.; magyarul: Jan-Werner Müller: Mi a populizmus? Fordította: Konok Péter, Libri Kiadó, Budapest, 2018, 13. o.

45. Uo., 42. o.

46. Uo., 58–59. o.

47. Lásd, például: <https://theoutline.com/post/1122/study-excluded-people-more-likely-to-believe-conspiracy-theories>

48. William Jennings Bryan: „Bryan's »Cross of Gold« Speech: Mesmerizing the Masses”, History Matters, George Mason University,

<http://historymatters.gmu.edu/d/5354/>

49. Goldberg: Liberálfasizmus, 52. o.

50. „Populist Party Platform of 1892”, 1892. július 4., Political Party Platforms, American Presidency Project, szerkesztette: John Woolley és Gerhard Peters, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29616>

51. Christopher Hitchens: „From Christopher Hitchens”, Filmsnobs Reader Mail, Filmsnobs.com, <http://www.filmsnobs.com/index.php?nowShowing=articles&by=Shimes&id=44>

52. Méltánytalan és pontatlan lenne tagadnunk, hogy időnként jogosan éreznek neheztelést a populisták. A Szabad Ezüst mozgalom farmerei jogosan panaszkodtak. Meglehet, hogy téves következtetésekre jutottak a tömegek, amik az olasz fasizmus vagy a Coughlin-féle Társadalmi Igazságosság Nemzeti Uniója gerincét alkották kezdetben, ugyanakkor jogosan érezték úgy, hogy a vezetőik rosszul szolgálják őket. Még azoknak a hordáknak is, akik elárasztották Adolf Hitler gyűléseit, jó okuk volt rá, hogy jobb megoldás után nézzenek, még akkor is, ha kutakodásuk egy gonosz és szerencsétlen irányba vezette őket. A populista nacionalizmus hullámának, ami a Brexit-mozgalom győzelméhez vezetett, is számos megalapozott érve volt a saját álláspontja mellett. Hasonlóképpen, nálunk Amerikában, sok olyan bosszúság, amelyet Donald Trump meglovagolt, ugyancsak teljesen méltányolhatók voltak.

53. Zeke J. Miller: „Donald Trump Has a Grand Unified Campaign Conspiracy Theory”, Time, 2016. október 13., <http://time.com/4530568/donald-trump-hillary-clinton-conspiracy/>

54. Tim Hains: „Donald Trump’s »Argument for America« Ad Targets »Failed and Corrupt Political Establishment«”, RealClearPolitics, https://www.realclearpolitics.com/video/2016/11/04/ad_donald_trumps_argument_for_america.html

14: SZÉTHULLÁS

1. Abigail Geiger: For Many Voters, It's Not Which Presidential Candidate They're for but Which They're Against, Pew Research Center, 2016. szeptember 2., <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/09/02/for-many-voters-its-not-which-presidential-candidate-theyre-for-but-which-theyre-against/>
2. Nancy Knowlton: Corals and Coral Reefs, Ocean Portal, Smithsonian National Museum of Natural History, <http://ocean.si.edu/corals-and-coral-reefs>
3. Jeremy T. Claisse és tsai.: „Oil Platforms off California Are Among the Most Productive Marine Fish Habitats Globally”, Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 111, 43. szám, 2014. szeptember 22., <http://www.pnas.org/content/111/43/15462.full>
4. Jonathan Haidt: The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion, New York: Knopf Doubleday, 2012, Kindle-kiadás, 308. o.
5. Arthur C. Brooks: „America and the Value of »Earned Success«”, Wall Street Journal, 2012. május 9., A13.
6. Arthur C. Brooks: A Nation of Givers, American Enterprise Institute, 2008. március 11., <https://www.aei.org/publication/a-nation-of-givers/>
7. Barack Obama: „32 – Inaugural Address – January 21, 2013”, American Presidency Project, szerkesztette: John Woolley és Gerhard Peters, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=102827>
8. Yuval Levin: The Fractured Republic: Renewing America's Social Contract in the Age of Individualism, New York: Basic Books, 2016, 209.o.
9. Uo., 4. o.
10. Joel Gehrke: „DNC: »Government Is the Only Thing That We All Belong To«”, Washington Examiner, 2012. szeptember 4., <http://www.washingtonexaminer.com/dnc-government-is-the-only-thing-that-we-all-belong-to/article/2506923>

11. Az eredeti weboldal már nem aktív, de a kíváncsi olvasók az alábbi helyen még megtekinthetik az etatista diaképsorozatot: <https://web.archive.org/web/20120907070601/https://barackobama.com/life-of-julia>

12. Nicholas Eberstadt: „Our Miserable 21st Century”, Commentary, 2017. március, <https://www.commentarymagazine.com/articles/our-miserable-21st-century/>

13. Uo.

14. Uo.

15. George F. Will: „America’s »Quiet Catastrophe«: Millions of Idle Men”, Washington Post, 2016. október 5., https://www.washingtonpost.com/opinions/americas-quiet-catastrophe-millions-of-idle-men/2016/10/05/cd01b750-8a57-11e6-bff0-d53f592f176e_story.html?utm_term=.1c72ed7e3967

16. Stephen J. Rose: The Growing Size and Incomes of the Upper Middle Class, Research Report, Urban Institute: Income and Benefits Policy Center, 2016. június, 6. o., <http://www.urban.org/sites/default/files/publication/81581/2000819-The-Growing-Size-and-Incomes-of-the-Upper-Middle-Class.pdf>

17. Bernadette D. Proctor és tsai.: Income and Poverty in the United States, Aktuális népesedési jelentések, U.S. Census Bureau, 23. o., <https://www.census.gov/content/dam/Census/library/publications/2016/dem/p60-256.pdf> (Javaslom a kinyomtatását, máskülönben az olvasó kénytelen lesz megdönteni a fejét.)

18. The American Middle Class Is Losing Ground: Share of Adults Living in Middle-Income Households Is Falling, Pew Research Center: Social & Demographic Trends, 2015. december 8., http://www.pewsocialtrends.org/2015/12/09/the-american-middle-class-is-losing-ground/st_2015-12-09_middle-class-03/

19. Ronald Bailey: „Natural Gas Ambush Killed Off Coal Mining Industry, Not Obama’s »War on Coal«”, Reason, 2016. október 11., <http://reason.com/blog/2016/10/11/natural-gas-ambush-killed-off-coal-minin>

20. Scott Lincicome: „The Truth About Trade”, National Review online, 2016. április 4., <http://www.nationalreview.com/article/433575/trade-american-economy-free-trade-costing-american-jobs>

21. Lásd: <https://www.bea.gov/iTable/iTable.cfm?reqid=56&step=2&isuri=1#reqid=56&step=51&isuri=1&5602=208>

22. Ana Swanson: „A Single Chart Everybody Needs to Look at Before Trump’s Big Fight over Bringing Back American Jobs”, Washington Post, 2016. november 28., https://www.washingtonpost.com/news/wonk/wp/2016/11/28/theres-a-big-reason-trump-might-not-be-able-to-keep-his-promise-on-jobs/?utm_term=.bde6c7d970f0

23. Rich Lowry és Ramesh Ponnuru: „For Love of Country”, National Review, 69. 3. szám, 2017. február 20., <https://www.nationalreview.com/magazine/2017-02-20-0000/donald-trump-inauguration-speech-and-nationalism>

24. ACS: My Country Right or Wrong, American Chesterton Society. <https://www.chesterton.org/my-country-right-or-wrong/>

25. Frederic Cople Jaher: The Jews and the Nation: Revolution, Emancipation, State Formation, and the Liberal Paradigm in America and France, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2002, 135. o.

26. Hans Kohn: „Napoleon and the Age of Nationalism”, Journal of Modern History, 22, 1. szám, 1950. március, 21–37. o.

27. „Minden nép – közölte Rousseau 1765-ben – rendelkezik nemzeti karakterrel, vagy rendelkeznie kell ilyennel; ha nem lenne nemzeti karaktere, akkor azzal kellene kezdeni, hogy nemzeti karakterrel ruházzuk fel.” Jean-Jacques Rousseau, Constitutional Project for Corsica,

Constitution Society, <http://www.constitution.org/jjr/corsica.htm> [inaktív]; magyarul: Jean-Jacques Rousseau: „Alkotmánytervezet Korzika számára”, fordította: Bakcsi Botond, in: Jean-Jacques Rousseau: Politikafilozófiai írások, szerkesztette: Ludassy Mária, Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 2017, 544. o.

28. Isaiah Berlin: „Herder and the Enlightenment”, in: Three Critics of the Enlightenment: Vico, Hamann, Herder, szerkesztette: Henry Hardy, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2013, 256. o.

29. Tim Blanning: The Romantic Revolution: A History, Modern Library Chronicles, New York: Random House, 2011, Kindle-kiadás, Kindle-tördelés, 1856–1858. o.

30. Donald J. Trump: „58 – Inaugural Address”, 2017. január 20., American Presidency Project, szerkesztette: John Woolley és Gerhard Peters, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=120000>

31. Ian Schwartz: „Trump: »We Will Have So Much Winning If I Get Elected That You May Get Bored with Winning«”, RealClearPolitics, 2015. szeptember 9., https://www.realclearpolitics.com/video/2015/09/09/trump_we_will_have_so_much_winning_if_i_get_elected_that_you_may_get_bored_with_winning.html

32. Geoffrey Skelley: „Just How Many Obama 2012-Trump 2016 Voters Were There?”, Sabato’s Crystal Ball, University of Virginia Center for Politics, 2017. június 1., <http://www.centerforpolitics.org/crystalball/articles/just-how-many-obama-2012-trump-2016-voters-were-there/>

33. Publius Decius Mus [Mike Anton]: „The Flight 93 Election”, Claremont Review of Books, 2016. szeptember 5., <http://www.claremont.org/crb/basicpage/the-flight-93-election/>

34. Idézve: George J. Borjas: We Wanted Workers: Unraveling the Immigration Narrative, New York: W. W. Norton, 2016, 15. o.

35. Uo., 13–31. o., kezdésként

36. Ronald F. Inglehart és Pippa Norris: „Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash”, Faculty Research Working Paper Series, Harvard Kennedy School, 2016. augusztus, 4–5. o., <https://research.hks.harvard.edu/publications/getFile.aspx?Id=1401>

37. David Card és tsai.: „Immigration, Wages, and Compositional Amenities”, Norface Migration, Discussion Paper No. 2012-12., <http://davidcard.berkeley.edu/papers/immigration-wages-compositional-amenities.pdf>

38. Hillary Clinton, Twitter, 2015. november 19., <https://twitter.com/hillaryclinton/status/667371059885301761?lang=en>

39. Robert D. Putnam: „E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-First Century: The 2006 Johan Skytte Prize Lecture”, Scandinavian Political Studies, 30, 2. szám, 2007. június, 150–151. o.

40. Uo., 149. o.

41. Fukuyama: Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity, New York: Free Press, 1996, 26. o.; magyarul: Francis Fukuyama: Bizalom: A társadalmi erények és a jólét megteremtése, fordította: Somogyi Pál László, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997, 45. o.

42. Chapter 5: U.S. Foreign-Born Population Trends, Pew Research Center, 2015. szeptember 28., <http://www.pewhispanic.org/2015/09/28/chapter-5-u-s-foreign-born-population-trends/>

43. Anna Brown és Renee Stepler: Statistical Portrait of the Foreign-Born Population in the United States, 2014, Pew Research Center, 2016. április 19., <http://www.pewhispanic.org/2016/04/19/statistical-portrait-of-the-foreign-born-population-in-the-united-states-2014-key-charts/#2013-fb-origin>

44. FFF: Back to School: 2015–2016, U.S. Census Bureau, 2014. szeptember 2., <https://www.census.gov/newsroom/facts-for->

features/2015/cb15-ff17.html

45. Robby Soave: „The University of California’s Insane Speech Police”, Daily Beast, 2015. június 22., <http://www.thedailybeast.com/the-university-of-californias-insane-speech-police>

46. Amanda Taub: „The Real Story About Fake News Is Partisanship”, New York Times, 2017. január 11., https://www.nytimes.com/2017/01/11/upshot/the-real-story-about-fake-news-is-partisanship.html?_r=1

47. Uo.

48. Carolyn Declerck és Christopher Boone: Neuroeconomics of Prosocial Behavior: The Compassionate Egoist, San Diego, CA – Waltham, MA – Oxford, U.K.: Academic Press, 2016, 158. o.

49. Taub: „The Real Story About Fake News Is Partisanship”

50. Tyler Cowen: „Move On – This Isn’t True Here”, Marginal Revolution, 2008. július 26., <http://marginalrevolution.com/marginalrevolution/2008/07/xxxxxxx.html>

51. Amy Chozick: „Hillary Clinton Calls Many Trump Backers »Deplorables« and G.O.P. Pounces”, New York Times, 2016. szeptember 10., <https://www.nytimes.com/2016/09/11/us/politics/hillary-clinton-basket-of-deplorables.html>

52. Idézve: „Happiness”, in: Tyron Edwards: A Dictionary of Thoughts: Being a Cyclopedia of Laconic Quotations from the Best Authors, Both Ancient and Modern, Detroit: F. B. Dickerson Company, 1908, 215. o.

53. Allahpundit: „Confirmed: Republicans Like Democratic Ideas Better When They’re Trump’s”, Hot Air, 2015. szeptember 2., http://hotair.com/archives/2015/09/02/confirmed-republicans-like-democratic-ideas-better-when-they-think-theyre-trumps/?utm_source=Sailthru&utm_medium=email&utm_campaign=Gfile09042015&utm_term=GFile

54. Ariel Malka és Yphtach Lelkes: „In a New Poll, Half of Republicans Say They Would Support Postponing the 2020 Election If Trump Proposed It”, Washington Post, 2017. augusztus 10., https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2017/08/10/in-a-new-poll-half-of-republicans-say-they-would-support-postponing-the-2020-election-if-trump-proposed-it/?utm_term=.b31482067e85

55. Gabby Morrongiello: „Conway Jokes CPAC Could Become »TPAC« in Honor of Trump”, Washington Examiner, 2017. február 23., <http://www.washingtonexaminer.com/conway-jokes-cpac-could-become-tpac-in-honor-of-trump/article/2615550>

56. Celebs Pledge Allegiance to Obama, Fox News, 2012. szeptember 20., <http://video.foxnews.com/v/1852139055001/?#sp=show-clips>. Lásd még: Francis Romero: „Celebs Pledge Allegiance”, Time, 2009. január 20., <http://content.time.com/time/arts/article/0,8599,1872644,00.html>

57. Mark Morford: „Is Obama an Enlightened Being? Spiritual Wise Ones Say: This Sure Ain't No Ordinary Politician. You Buying It?”, San Francisco Gate, 2008. június 6., <http://www.sfgate.com/entertainment/morford/article/Is-Obama-an-enlightened-being-Spiritual-wise-2544395.php>

58. Deepak Chopra: „Obama and the Call: »I Am America«”, Huffington Post, 2011. május 25., http://www.huffingtonpost.com/deepak-chopra/obama-and-the-call-i-am-a_b_80016.html

59. Eve Konstantine: „The Obama Vibe”, Huffington Post, 2008. február 5., http://www.huffingtonpost.com/eve-konstantine/the-obama-vibe_b_85143.html

60. Washington Free Beacon et al.: „Barbara Walters: We Thought Obama Was Going to Be 'The Next Messiah'”, Washington Free Beacon, 2013. december 18., <http://freebeacon.com/culture/barbara-walters-we-thought-obama-was-going-to-be-the-next-messiah/>

61. Hillary Rodham Clinton: Remarks by First Lady Hillary Rodham Clinton, University of Texas, Austin, Texas, April 7, 1993, Liz Carpenter

Előadássorozat,

https://clintonwhitehouse3.archives.gov/WH/EOP/First_Lady/html/generalspeeches/1993/19930407.html

KONKLÚZIÓ

1. Charles Krauthammer: „Decline Is a Choice”, Weekly Standard, 2009. október 19., <http://www.weeklystandard.com/decline-is-a-choice/article/270813>

2. Ezért a részért köszönettel tartozom: Larry Siedentop: *Inventing the Individual: The Origins of Western Liberalism*, Cambridge, MA: Belknap Press/Harvard University Press, 2014

3. Linda C. Reader: „Augustine and the Case for Limited Government”, *Humanitas*, 16, 2. szám, 2003, 97–98. o.

4. Uo., 98. o.

5. Az amerikai G. K. Chesterton Társaság szerint ez jó összefoglalása Chesterton álláspontjának, bár ő sosem mondta ki ennyire expliciten. Lásd: *When Man Ceases to Worship God*, American Chesterton Society, <https://www.chesterton.org/ceases-to-worship/>

6. A 2006-os év szolgált vízválasztóul: az Egyesült Államok Népszámlálási Hivatala szerint a köztársaság történelmében ez volt az első olyan év, amikor az amerikaiak a sörhöz képest előnyben részesítették a vizet. Amint azt Susan McWilliams politológus megjegyzi, a sör társaságban, míg a víz rendszerint egyedül fogyasztott ital. „Nem véletlen, hogy a sörreklámokban általában egyszerre több ember lóg együtt egy szobában – írja –, míg az ásványvízreklámokban többnyire magányos alakok másznak meg valamit, vagy magukban rohangásznak többnyire egy napsütötte tengerparton – még ha nem is üldözi őket senki.” Susan McWilliams: „Beer and Civic Life”, *Front Porch Republic*, 2009. március 20., <http://www.frontporchrepublic.com/2009/03/beer-and-civic-life/>

7. Ez az idézet az *Amerikai istenek* című televíziósorozatról származik. Neil Gaiman azonos címen megjelenő regényén alapszik, és arról szól,

hogy a tévéből, a technológiából stb. megformáltuk a saját korunk új isteneit. „Az vagy, amit imádsz – magyarázza Vulcanus, a vulkán antik istene, aki átvedlett a fegyverek istenévé. – A képernyő az oltár. Én vagyok az, akinek áldoznak – magyarázza Média, a televízió újdonsült istene. – Akkor és most is. Aranykortól aranykorig. Ülnek egymás mellett, tudomást sem véve egymásról, és kiszolgáltatják magukat nekem. Manapság már egy kisebb képernyőt tartanak az ölkében vagy a tenyerükben, így nem untatja őket a nagyobbik bámulása. Idő és figyelem, jobb, mint a bárány vére. Nem igaz?”

8. Kif Leswing: „The Average iPhone Is Unlocked 80 Times per Day”, Business Insider, 2016. április 18., <http://www.businessinsider.com/the-average-iphone-is-unlocked-80-times-per-day-2016-4>

9. Americans Are Poorly Informed About Basic Constitutional Provisions, Annenberg Public Policy Center of the University of Pennsylvania, 2017. szeptember 12., https://www.annenbergpublicpolicycenter.org/americans-are-poorly-informed-about-basic-constitutional-provisions?utm_source=news-release&utm_medium=email&utm_campaign=2017_civics_survey&utm_term=survey&utm_source=Media&utm_campaign=e5f213892a-Civics_survey_2017_2017_09_12&utm_medium=email&utm_term=0_9e3d9bcd8a-e5f213892a-425997897

10. Ennek a tábornak az egyik képviselője nem más, mint Mark Zuckerberg, a Facebook megalkotója. A számos az irányú javaslata mellett, hogy miként lehetne az ezredfordulósok számára közösségi jelentést nyújtani, ezt kérdezte: „Mi lenne, ha úgy modernizálnánk a demokráciát, hogy mindenki szavazhatna online [...]”? Lásd: „Mark Zuckerberg’s Commencement Address at Harvard”, Harvard Gazette, 2017. május 25., <https://news.harvard.edu/gazette/story/2017/05/mark-zuckerbergs-speech-as-written-for-harvards-class-of-2017/>

11. John Courtney Murray: The Return to Tribalism, Woodstock Theological Library at Georgetown University, <http://www.library.georgetown.edu/woodstock/murray/1961d>

12. Az „idiótaság” szónak ugyanaz a gyökere – idios –, mint az „idióma” és az „idioszinkrázia” szavaknak. Magába fordulót, önzőt, a közjával nem törődőt, magányosat jelent. A modern spanyolban az idiota azt jelenti: gyengeelméjű. Latinul azonban az idiota laikust vagy átlagos embert jelent. A görögök szemében az idióta a polgár ellentétének számított: vele ellentétben a polgár tisztában volt a nagyobb közösség mibenlétével, és megbecsülte azt. „Az idióta – írja Walter C. Parker – olyan ember, akinek az énközpontúsága aláássa a polgári öntudatát, elsorvasztva azt, vagy épp elérve, hogy sose szökkenjen szárba. A magánvagyonyszerzés az egyetlen célja, a közösség pedig jobban teszi, ha nem áll az útjába. Az idióta egy bizonyos tekintetben öngyilkosnak tűnhet, de minden bizonnyal önsorsrontónak, mivel az idióta nincs tisztában azzal, hogy a magánélet és az egyéni autonómia léte teljes egészében a közösségtől függ.” Fenntartásokkal kezelem a Parker által előadott jellemzést és a politikáját, ugyanakkor egyetértek a mondanivalója lényegével. Az oktatás az egyetlen, ami a barbárokat és az idiótákat polgárokká tudja tenni. Walter C. Parker: „Teaching Against Idiocy”, Phi Delta Kappan, 86, 5. szám, 2005. január, 344–345. o.

13. Patrick J. Deneen: „How a Generation Lost Its Common Culture”, Minding the Campus, 2016. február 2., <http://www.mindingthecampus.org/2016/02/how-a-generation-lost-its-common-culture/>

14. Neil Postman: Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business, Előszó, New York: Penguin, 2005 (1985), xix-xx. o.

15. Irving Kristol: „On Conservatism and Capitalism”, Wall Street Journal, 1975. szeptember 11., 20. o.

16. Stan M. Haynes: President-Making in the Gilded Age: The Nominating Conventions of 1876–1900, Jefferson, NC: McFarland, 2016, 216. o.

17. Jonah Goldberg: Liberal Fascism: The Secret History of the American Left from Mussolini to the Politics of Change, New York: Broadway Books, 2009 (2007), 166–167. o., magyarul: Jonah Goldberg: Liberálfasizmus: A baloldal rejtett története Mussolinitől napjainkig, fordította: Berényi Gábor, XX. Század Intézet, Budapest, 2012, 145. o.

18. Eugene Peterson: *The Pastor: A Memoir*, San Francisco: HarperOne, 2012, 157. o.

19. Elias Canetti: *Crowds and Power*, fordította: Carol Stewart, New York: Farrar, Straus and Giroux, 1960, 18. o.; magyarul: Elias Canetti: *Tömeg és hatalom*, fordította: Bor Ambrus, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1991, 17. o.

20. C. S. Lewis: *The Abolition of Man*, New York: HarperOne, 1974 (1944), 26. o.; magyarul: C. S. Lewis: *Az emberiség felszámolása*, fordította: J. Füstös Erika, Harmat Kiadó, Budapest, 2007, 29. o.

21. Uo., 28. o.

22. Francis Fukuyama: „The End of History?”, *National Interest*, 16. szám, 1989. nyár, 18. o.

23. Julien Benda: *The Treason of the Intellectuals*, New York: Routledge, 2017 (1927), 15. o.; magyarul: Julien Benda: *Az írástudók árulása*, fordította: Rónai Mihály András, Fekete Sas Könyvkiadó, Budapest, 1997, 109. o.

24. Rebecca Savransky: „Eric Trump: »Nepotism Is Kind of a Factor of Life«”, *The Hill*, 2017. április 4., <http://thehill.com/homenews/news/327244-eric-trump-nepotism-is-kind-of-a-factor-of-life>. Egy másik interjúban nevezte „csodálatos jelenségnek”. Lásd: <http://thehill.com/homenews/news/328201-eric-trump-nepotism-is-a-beautiful-thing>

25. Ezt a mondást többnyire Alexandre Auguste Ledru-Rollinnak, a francia munkásbarát aktivistának és politikusnak tulajdonítják, bár a mondás eredete hagy némi kétséget maga után. Egyes források szerint Gandhitól származik, ami viszont még valószínűtlenebbnek tűnik.

26. „88. Shutting Down Media Outlets”, *Economist/YouGov Poll: July 23-25, 2017 – 1500 US Adults, YouGov*, 98. o., https://d25d2506sfb94s.cloudfront.net/cumulus_uploads/document/u4wgpa x6ng/econTabReport.pdf

27. Lásd: „More Americans Say Personal Immorality Not Disqualifying for Elected Officials”, in: Clinton Maintains Double-Digit (51% vs. 36%) lead over Trump, PRRI/Brookings Survey, Public Religion Research Institute, 2016. október 19., <https://www.prri.org/research/prri-brookings-oct-19-poll-politics-election-clinton-double-digit-lead-trump/>

28. Calvin Coolidge: „Address at the Celebration of the 150th Anniversary of the Declaration of Independence in Philadelphia, Pennsylvania – July 5, 1926”, American Presidency Project, szerkesztette: John Woolley és Gerhard Peters, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=408>

29. „ingratitude”, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/ingratitude>

FÜGGELÉK

1. „Margaret Thatcher on Socialism: Did Margaret Thatcher Once Say That »the Trouble with Socialism Is That Eventually You Run Out of Other People’s Money«?”, Snopes, <http://www.snopes.com/politics/quotes/thatcher.asp>

2. Yuval Noah Harari: Sapiens: A Brief History of Humankind, New York: HarperCollins, 2015, Kindle-kiadás, 4. o.; magyarul: Yuval Noah Harari: Sapiens: Az emberiség rövid története, fordította: Torma Péter, Animus Kiadó, Budapest, 2015

3. Uo.

4. Eric Beinhocker: The Origin of Wealth: Evolution, Complexity, and the Radical Remaking of Economics, Boston: Harvard Business School Press, 2006, 9. o.

5. Todd G. Buchholz: „Dark Clouds, Silver Linings”, in: New Ideas from Dead Economists: An Introduction to Modern Economic Thought, New York: Penguin Group, 2007 (1990), 313. o.; magyarul: Todd G. Buchholz: „Borúra derű”, in: Új ötletek halott közgazdászoktól, fordította: Osztovits Ádám, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998, 365. o.

6. Francisco Ferreira: The International Poverty Line Has Just Been Raised to \$1.90 a Day, but Global Poverty Is Basically Unchanged. How Is That Even Possible?, World Bank, 2015. október 4., <http://blogs.worldbank.org/developmenttalk/international-poverty-line-has-just-been-raised-190-day-global-poverty-basically-unchanged-how-even>

7. Beinhocker: The Origin of Wealth, 9. o.

8. David Landes: Prometheus Unbound: Technological Change and Industrial Development in Western Europe from 1750 to the Present, Cambridge, U.K.: Cambridge University Press, 1969, 5 o.; idézve: Beinhocker: The Origin of Wealth, 11. o.; magyarul: David Landes: Az elszabadult Prométheusz: Technológiai változások és ipari fejlődés Nyugat-Európában 1750-től napjainkig, fordította: Köbli József, Valentiny Pál és Berend Zsuzsa, Gondolat Kiadó, Budapest 1986, 18. o.

9. Douglass C. North et al.: Violence and Social Orders: A Conceptual Framework for Interpreting Recorded History, New York: Cambridge University Press, 2009, 3. o.

10. Az 1700-as évet veszem a gazdasági növekedés kezdetének (a végpontjának pedig a jelenlegi 2018-as évet, vagyis összesen 318 évvel számolok), és egy évet 365,25 nap hosszúnak tekintek. Ezt alapul véve az emberi fejlődés túlnyomó része az elmúlt 13 óra és 56 perc során ment végbe.

11. Confucius: „The Analects – 13: The Analects Attributed to Confucius [Kongfuzi], 551–479 BCE, by Lao-Tse [Lao Zi]”, fordította: James Legge (1815–1897), USC U.S.-China Institute, Annenberg School for Communication and Journalism, University of Southern California, <http://china.usc.edu/confucius-analects-13>; magyarul: Konfuciusz bölcséletei, XIII./3., fordította: Öri Sándor, Golden Goose Kiadó, Budapest, 2012, 281. o.

12. Irving Kristol: „»When Virtue Loses All Her Loveliness« – Some Reflections on Capitalism and »the Free Society«”, Public Interest, 33, 1970. ősz, https://www.nationalaffairs.com/public_interest/detail/when-

virtue-loses-all-her-loveliness-some-reflections-on-capitalism-and-the-free-society

13. Robert J. Gordon: The Rise and Fall of American Growth: The U.S. Standard of Living Since the Civil War, Princeton, NJ: Princeton University Press, 2016, 2–3. o.

14. Ronald Bailey: The End of Doom, New York: St. Martin's, 2015, 67–69. o.

15. Deirdre N. McCloskey: Bourgeois Dignity: Why Economics Can't Explain the Modern World, Chicago: University of Chicago Press, 2010, 1. o.

16. Lásd, példaul: Chelsea German és Marian L. Tupy: „No, Capitalism Will Not »Starve Humanity« by 2050”, Human Progress, 2016. február 17., <http://humanprogress.org/blog/no—capitalism-will-not-starve-humanity-by-2050>

17. „Quantifying History: Two Thousand Years in One Chart”, Economist, 2011. június 28., <http://www.economist.com/blogs/dailychart/2011/06/quantifying-history>

18. McCloskey: Bourgeois Dignity, 1. o.

19. Beinhocker: The Origin of Wealth, 9. o.

20. Uo., 49. o.

21. „GDP, 1990 International Dollars”, Human Progress, <http://humanprogress.org/f1/2128>

22. Chelsea German: „Extreme Poverty's End in Sight”, Human Progress, 2015. szeptember 24., <http://humanprogress.org/blog/extreme-povertys-end-sight>

23. „Share of People Living in Extreme Poverty”, Human Progress, <http://humanprogress.org/static/3469>

24. „Absolute Poverty Rates in East Asia and the World, Percent of Population”, Human Progress, <http://humanprogress.org/static/2636>
25. „Towards the End of Poverty”, Economist, 2013. június 1., <http://www.economist.com/news/leaders/21578665-nearly-1-billion-people-have-been-taken-out-extreme-poverty-20-years-world-should-aim>
26. Sebastien Malo: „World’s »Extremely Poor« to Fall Below 10 Percent of Global Population: World Bank”, Reuters, 2015. október 4., <http://www.reuters.com/article/2015/10/04/us-global-poverty-worldbank-idUSKCN0RY0WI20151004>
27. Matt Ridley: The Rational Optimist: How Prosperity Evolves, New York: HarperCollins, 2010, 15. o.; magyarul: Matt Ridley: A józan optimista, fordította: Nagy Mónika Zsuzsanna, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2012, 28. o.
28. Franklin Delano Roosevelt: „4 – State of the Union Message to Congress – January 11, 1944”, American Presidency Project, szerkesztette: John Woolley és Gerhard Peters, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=16518>
29. Employment in Agriculture (% of Total Employment), World Bank, <https://data.worldbank.org/indicator/SL.AGR.EMPL.ZS>
30. Gordon: The Rise and Fall of American Growth, 52–53. o.
31. Lásd, például: „Agricultural Sector Employment, Percent of Total Employment”, Human Progress, <http://humanprogress.org/sharable/8249>
32. „Hours Worked per Woker”, Human Progress, <http://humanprogress.org/story/2246>
33. „Labor Productivity per Hour Worked”, Human Progress, <http://humanprogress.org/story/2254>
34. Francis Fukuyama: The Origins of Political Order: From Prehuman Times to the French Revolution, New York: Farrar, Straus and Giroux,

2011, 73. o.; magyarul: Francis Fukuyama: A politikai rend eredete: Az ember előtti időktől a francia forradalomig, fordította: Pető Márk, Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 2012, 602. o.

35. „Vegetables [sic] Yields”, Human Progress, <http://humanprogress.org/fl/2156>

36. „Cereal Yields”, Human Progress, <http://humanprogress.org/fl/2413>

37. Ugyan mind a négy kanonizált evangélium feljegyezte ezt a történetet, de itt most arra a változatra utalok, ami János evangéliumában található. <https://www.biblegateway.com/passage/?search=John+6&version=NIV>

38. 2015-ben az Egyesült Államokban a háztartási mediánjövedelem 55 775 dollárt tett ki. Lásd: Kirby G. Posey: Household Income: 2015, U.S. Census Bureau, 2016. szeptember, 2. o., <https://www.census.gov/content/dam/Census/library/publications/2016/demo/acsbr15-02.pdf>

39. Brian Wansink és C. S. Wansink: „The Largest Last Supper: Depictions of Food Portions and Plate Size Increased over the Millennium”, International Journal of Obesity, 34, 2010, 943–944. o., doi:10.1038/ijo.2010.37, <https://foodpsychology.cornell.edu/research/largest-last-supper-depictions-portion-size-increased-over-millennium>

40. „Food, Net Production, Relative to 2004–2006”, Human Progress, <http://humanprogress.org/fl/2263>

41. „Meat Consumption, Developing Countries, per Person”, Human Progress, <http://humanprogress.org/static/1897>

42. „Food Supply, per Person, per Day”, Human Progress, <http://humanprogress.org/fl/2126>

43. „Food Consumption Shortfall Among Food-Deprived Persons”, Human Progress, <http://humanprogress.org/fl/2107>

44. „Undernourished Persons”, Human Progress,
<http://humanprogress.org/f1/2339>

45. „Access to Electricity”, Human Progress,
<http://humanprogress.org/f1/3274>

46. Ridley: A józan optimista, 270. o.

47. Mark J. Perry: Each American Has the Energy-Equivalent of 600 Full-time »Human Energy Servants«, AEIdeas (American Enterprise Institute), 2015. december 2., <https://www.aei.org/publication/each-american-has-the-energy-equivalent-of-nearly-600-full-time-human-energy-servants/>

48. Bailey: The End of Doom, 61–62. o.

49. Ridley: A józan optimista, 280. o.

50. Bailey: The End of Doom, 65. o.

51. Uo., 62. o.

52. „Greenhouse Gases from Agriculture”, Human Progress,
<http://www.humanprogress.org/f1/2176>

53. Gordon: The Rise and Fall of American Growth, 129. o.

54. William Manchester: A World Lit Only by Fire, Boston: Little, Brown, 1993 (1992), 63–64. o.

55. Uo., 142. o.

56. Robert Bryce: Smaller Faster Lighter Denser Cheaper, New York: PublicAffairs, 2014, 74. o.

57. Brink Lindsay: Against the Dead Hand: The Uncertain Struggle for Global Capitalism, New York: John Wiley, 2002, 63. o.

58. Lásd például: „Passenger Kilometers Travelled”, Human Progress,
<http://humanprogress.org/f1/2374>. Az adatok hiányosak, de a kiegészítésük

csak tovább erősítené a már amúgy is lenyűgöző képet, valamint alátámasztaná a létező tendenciát.

59. Ronald Bailey tudományos újságíró szerint az erőtrendkutatók azt állították egy 2006-os cikkükben a Proceedings of the National Academy of Sciences hasábjain, hogy „az Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezet 2005. évi, 50 nemzetre kiterjedő, átfogó globális erdészeti erőforrás-felmérése arról tájékoztat bennünket, hogy egyetlen olyan nemzetnek sem volt negatív a növekedési mutatója, ahol az egy főre jutó bruttó hazai termék meghaladta a 4 600 dollárt”. Lásd: Ronald Bailey: The End of Doom, 250. o.

60. Ridley: A józan optimista, 345. o.

61. Bailey: The End of Doom, 250. o.

62. „Forest Area, Square Kilometers”, Human Progress, <http://humanprogress.org/sharable/8143>

63. Ronald Bailey: „Rage Against the Machines”, Reason, 2001. július, <http://reason.com/archives/2001/07/01/rage-against-the-machines/1>

64. „U.S. Energy-Related Carbon Dioxide Emissions”, Human Progress, <http://humanprogress.org/static/3391>

65. Bailey: The End of Doom, xvii. o.

66. Uo., 2. o.

67. Bryce: Smaller Faster Lighter Denser Cheaper, 59. o.

68. Manchester: A World Lit Only by Fire, 55. o.

69. „Life Expectancy at Birth”, Human Progress, <http://humanprogress.org/fl/2314>

70. Bailey: The End of Doom, 2. o.

71. Gordon: Rise and Fall of American Growth, 322. o.

72. Max Roser: „Child Mortality”, Our World in Data, <http://ourworldindata.org/data/population-growth-vital-statistics/child-mortality/>
73. „Infant Mortality Rate”, Human Progress, <http://humanprogress.org/f1/2386>
74. „Death rate”, Human Progress, <http://humanprogress.org/f1/2104>
75. Lásd, például: „Wealth & Health of Nations”, Gapminder, [http://www.gapminder.org/world/#\\$majorMode=chart\\$is;shi=t;ly=2003;lb=f;il=t;fs=11;al=30;stl=t;st=t;ns1=t;se=t\\$wst;tts=C\\$ts;sp=5.59290322580644;ti=2013\\$zpv;v=0\\$inc_x;mmid=XCOORDS;iid=phAwcNAVuyj1jiMAkmq1iMg;by=ind\\$inc_y;mmid=YCOORDS;iid=phAwcNAVuyj2tPLxKvvnNPA;by=ind\\$inc_s;uniValue=8.21;iid=phAwcNAVuyj0XOoBL_n5tAQ;by=ind\\$inc_c;uniValue=255;gid=CATID0;by=grp\\$map_x;scale=log;dataMin=194;dataMax=96846\\$map_y;scale=lin;dataMin=23;dataMax=86\\$map_s;sma=49;smi=2.65\\$cd;bd=0\\$inds=;modified=60](http://www.gapminder.org/world/#$majorMode=chart$is;shi=t;ly=2003;lb=f;il=t;fs=11;al=30;stl=t;st=t;ns1=t;se=t$wst;tts=C$ts;sp=5.59290322580644;ti=2013$zpv;v=0$inc_x;mmid=XCOORDS;iid=phAwcNAVuyj1jiMAkmq1iMg;by=ind$inc_y;mmid=YCOORDS;iid=phAwcNAVuyj2tPLxKvvnNPA;by=ind$inc_s;uniValue=8.21;iid=phAwcNAVuyj0XOoBL_n5tAQ;by=ind$inc_c;uniValue=255;gid=CATID0;by=grp$map_x;scale=log;dataMin=194;dataMax=96846$map_y;scale=lin;dataMin=23;dataMax=86$map_s;sma=49;smi=2.65$cd;bd=0$inds=;modified=60)
76. Manchester: A World Lit Only by Fire, 62. o.
77. T. Anderson: „Dental Treatment in Medieval England”, British Dental Journal, 197, 7. szám, 2004. október 9., 1. o., <http://www.nature.com/bdj/journal/v197/n7/pdf/4811723a.pdf>
78. D. H. Robinson és A. H. Toledo: „Historical Development of Modern Anesthesia”, Journal of Investigative Surgery, 25, 3. szám, 2012. június, 141–149. o., <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/22583009>
79. Bryce: Smaller Faster Lighter Denser Cheaper, 166. o.
80. Gordon: The Rise and Fall of American Growth, 226. o.
81. McCloskey: Bourgeois Dignity, 57. o.
82. Gordon: The Rise and Fall of American Growth, 228. o.
83. Max Roser: „Maternal Mortality”, Our World in Data, <https://ourworldindata.org/maternal-mortality/>

84. Bryce: Smaller Faster Lighter Denser Cheaper, xxiii. o.
85. Max Roser és Esteban Ortiz-Ospina: „Global Extreme Poverty”, Our World in Data (első megjelenés 2013-ban; javított változat: 2017. március 27.), <https://ourworldindata.org/extreme-poverty/>
86. Jared Rhoads: The Medical Context of Calvin Jr.’s Untimely Death, Calvin Coolidge Presidential Foundation, 2014. július 7., <https://coolidgefoundation.org/blog/the-medical-context-of-calvin-jr-s-untimely-death/>
87. Gordon: The Rise and Fall of American Growth, 214. o.
88. Chelsea German: „Modern Chemicals, Health, and Hunger”, Human Progress, 2016. január 13., <http://humanprogress.org/blog/modern-chemicals—health—and-hunger>
89. Ridley: A józan optimista, 351. o.
90. Gordon: The Rise and Fall of American Growth, 214. o.
91. German: „Modern Chemicals, Health, and Hunger”
92. Lásd: „You Have Died of Dysentery”, Know Your Meme, <http://knowyourmeme.com/memes/you-have-died-of-dysentery>
93. „Heart Disease”, NIH Research Portfolio Online Reporting Tools (RePORT), <https://report.nih.gov/NIHfactsheets/ViewFactSheet.aspx?csid=96>
94. Bryce: Smaller Faster Lighter Denser Cheaper, 41. o.
95. Ridley: A józan optimista, 337. o.
96. Bailey: The End of Doom, 97–98. o.
97. Uo., 116–117. o.
98. Ridley: A józan optimista, 30. o.

99. Max Roser és Esteban Ortiz-Ospina: „Literacy”, Our World in Data, <https://ourworldindata.org/literacy/>

100. „Mean Years of Schooling”, Human Progress, <http://humanprogress.org/f1/3246>

101. Gordon: The Rise and Fall of American Growth, 178. o.

102. Victor Davis Hanson: „Progressive Mass Hysteria”, National Review online, 2015. június 30., <http://www.nationalreview.com/article/420496/progressive-mass-hysteria>

103. „Battle of New Orleans”, Encyclopaedia Britannica, <https://www.britannica.com/event/Battle-of-New-Orleans-United-States-United-Kingdom-1815>

104. Gordon: The Rise and Fall of American Growth, 178. o.

105. Uo., 431. o.

106. „Mobile Cellular Subscriptions”, Human Progress, <http://humanprogress.org/f1/2537>

107. Gordon: The Rise and Fall of American Growth, 431. o.

108. Uo., 440. o.

109. Lásd: <https://www.youtube.com/watch?v=ziVpqh9UXmI>

110. Bryce: Smaller Faster Lighter Denser Cheaper, 113. o.

111. James B. Meigs: „Inside the Future: How PopMech Predicted the Next 110 Years”, Popular Mechanics, 2012. december 10., <http://www.popularmechanics.com/technology/a8562/inside-the-future-how-popmech-predicted-the-next-110-years-14831802/>

112. Gordon: The Rise and Fall of American Growth, 444. o.

113. Bryce: Smaller Faster Lighter Denser Cheaper, 111. o.

114. Gordon: The Rise and Fall of American Growth, 444. o
115. Bryce: Smaller Faster Lighter Denser Cheaper, xxiii. o.
116. Ridley: A józan optimista, 37. o.
117. Bryce: Smaller Faster Lighter Denser Cheaper, 107. o.
118. Uo., 117. o.
119. Uo. 121. o.
120. „Internet Users”, Human Progress, <http://humanprogress.org/f1/2536>
121. Tim Montgomerie: Two: Capitalism Has Produced a \$600 Billion Global Marketing Machine but It Has Completely Failed to Sell Its Enormous Achievements, Legatum Institute, Shorthand Social, 2015. november 9., <https://social.shorthand.com/montie/3gPcCzNQ2uc/two>
122. Idézve: Ridley: A józan optimista, 23. o.

Köszönetnyilvánítás

Egyesek imádnak könyveket írni. Furcsák az ilyen emberek, legalábbis szerintem. Talán ha nem kellett volna határidőre annyi rovatot és folyóiratcikket előállítanom, jobban élvezném a könyvírást is. Végül is sokan szeretnek temérdek időt áldozni arra, hogy egy témát tanulmányozzanak és komolyan átgondoljanak. Ha pedig a szakmai életem tekintetében csak ennyit kellett volna tennem, akkor lehet, hogy könyveket is szeretnék írni.

De nem ezt az életet választottam. Éppen ezért rendkívül hálás vagyok egy csomó embernek, akiknek a segítségével lehetővé tette, hogy befejezhessem ezt a könyvet.

A lista élén a feleségem áll, Jessica Gavora, aki nem csak a saját jogán is kiváló író és gondolkodó, hanem egyben a legbizalmasabb társ és barát, aki megadatott nekem. Sok mindent kellett elviselnie az elmúlt néhány év során – nem is beszélve a megismerkedésünk óta eltelt időről! –, és az iránta érzett hálám határtalan.

Jack Butler, a kutatóasszisztensem is rendkívüli áldást jelentett számomra. Fáradhatatlanul segített levezenyelnem ezt a folyamatot (ami egy nagyon eufemisztikus megnevezése annak a kakofonikus próbálkozásnak, ami ezt az egész élményt meghatározta). Az emberiség anyagi fejlődéséről szóló függelék sokkal inkább az ő gyermeke, mint az enyém. Legalább annyira éles eszű, mint amennyire tisztességes és szorgalmas, és alig várom, hogy az elért sikerei után begyűjthessem az indokolatlan elismeréseket. Közreműködött azoknak a tehetséges gyakornokoknak a mendzselésében is, akik a könyv különböző szakaszaiban voltak segítségemre: Chris Gavin, Matt Winesett, Robbie Rosamelia és James Altschul.

A szerkesztőm, Mary Reynics már az első naptól fogva hősies és rendíthetetlen nyugalommal, valamint nagyfokú vidámsággal viseltetett irányomban. Meg vagyok győződve róla, hogy egyes szerkesztők három államon átívelő gyilkosság sorozatba kezdenének, ha egy szerző két és félszer annyi szóból álló anyagot adna le, mint amennyiben a szerződésben

megállapodtak. Kiváló segítőmnek és szövetségesemnek bizonyult, akárcsak a többiek a Crownnál.

Jay Mandel, az irodalmi ügynököm a legjobb hallgatóság, közbenjáró és barát, akit csak remélhetek ebben a folyamatosan változó kiadói környezetben.

A világ egyik legszerencsésebb emberének tartom magam. Az okait azonban túl sokáig tartana felsorolnom, és amúgy is túl szirupos lenne. A lista tetején azonban az áll, hogy két olyan intézményt is otthonomnak mondhatok, amelyek – véleményem szerint – a világon a legjobbak abban, amit csinálnak. Elsőként a National Review, ahol a folyóirat egyik vezető szerkesztőjeként dolgozom, valamint a National Review Institute tagjaként tevékenykedem. Rich Lowry barátom, a National Review kiváló szerkesztője két évtizeddel ezelőtt vett fel alkalmazásba, mondhatni a megérzésére hallgatva. Azóta a National Review több lett számomra egy egyszerű munkaadónál: ő lett az én burke-i értelemben vett kis csoportom. Rich nagylelkűen biztosította az időt és a helyet ennek a könyvnek az elkészüléséhez, kiegészítve mindezt a National Review Institute és az intézet rendkívül tehetséges elnökének, Lindsay Craignak a nagylelkű támogatásával.

A második intézmény, amit otthonomnak hívhatok, az American Enterprise Institute, ami szerintem a világ legjobb és legkövetkezetesebb agytrösztje. Arthur Brooks, az AEI elnöke egyszerre támogatóm, mentorom, barátom és példaképem. Ő is egy megérzéstől vezérelve vett fel engem 2010-ben, és azóta az életem érezhetően még kedvezőbb fordulatot vett.

Szintén szeretnék őszinte köszönetet mondani Thomas és Diane Smithnek a projekt nagylelkű támogatásáért.

Az intézmények nagyon fontosak. De amik még náluk is fontosabbak – és amik a jó sorsom valódi fokmérői –, azok a barátságaim. Az AEI-nál, az NR-nál és azon kívül emberek egy olyan csoportjával áldott meg a sors, akik nem csupán a barátaim, hanem intellektuális vezércsillagaim és erőforrásaim is egyben. Hol kisebb, hol nagyobb mértékben segítettek, hogy (valamilyest) összerendezzem a gondolataimat ehhez a könyvhöz. Külön köszönet illeti John Podhoretz barátomat, aki ragyogó ölteteket és

bátorítást nyújtott nekem, kezdve a könyv javaslatától egészen a késztermékig, akárcsak Charles Murray, szintén nélkülözhetetlen barátom és forrásom. Toby Stock, az AEI fejlesztési és tudományos programjainak alelnöke óriási támogatást jelentett, és ösztönző és éleslátó forrásként szolgált. Kevin Williamson, bosszantóan tehetséges kollégám a National Reviewnél, elolvasta a teljes kéziratot, és rendkívül hasznos jegyzetekkel látta el. Steven Teles a Niskanen Centertől szintén volt olyan kedves, hogy a folyamat vége felé hasznos kritikai észrevételeket tegyen.

Marian Tupy és a Cato Institute HumanProgress.orgnál dolgozó csapata igazi aranybányaként szolgált számomra, különösen az emberi fejlődésről szóló résszel kapcsolatos adatgyűjtés tekintetében. Szeretnék köszönetet mondani nekik nagylelkű segítségükért.

Az utóbbi néhány év különösen megpróbálónak, nyugtalanítónak és zavarosnak tűnt a megváltozó politikai környezet szempontjából, de éppígy személyes vonatkozásban is. Steven Hayes, A. B. Stoddard, Ramesh Ponnuru, Yuval Levin, Charles Cooke, Jack Fowler, Jay Nordlinger, Ronald Bailey, Bret Baier, Chris Stirewalt, James Rosen, Nick Schulz, Doug Anderson, Scott McLucas, Cliff Asness, Martin Eltrich, Harlan Crow, Chelsea Follett, Meg Cahill, Michael Pratt, Mark Antonio Wright, Reihan Salam, Scott Immergut, Rob Long, Patrick Fitzmaurice (a legjobb rovatszerkesztő a piacon), Drucilla Davida, Kirsten Reisz és Ashley Koerber – ki így, ki úgy – segítségemre voltak a könyvvvel kapcsolatos kérdésekben, vagy bármi egyébben kapcsolatban, amelyet az agyam, a munkám vagy az időbeosztásom megkövetelt. A barátságuk, a tanácsaik és a támogatásuk nélkül nem lettem volna képes túljutni az elmúlt néhány év megpróbáltatásain. Köszönetet kellene mondanom a Washington D.C.-beli Signature Cigars összes dolgozójának is. Nemcsak irodaként szolgált számomra, hanem egyben menedékként is.

Szintén köszönettel tartozom bizonyos értelmiségieknek, akik szívesen áldoztak idejükből arra, hogy megválaszolják kétségkívül furcsa vagy ostoba kérdéseimet. A New York Egyetemről Jonathan Haidt, a Yale-ről pedig Paul Bloom nagylelkűen válaszoltak az e-mailben feltett kérdéseimre. Szeretnék köszönetet mondani Russ Robertsnek is a Hoover Institute-től. Bár sosem találkoztunk személyesen, időnként e-maileztünk egymással. Az

ő EcanTalk podcastje nem csupán rengeteg időt takarított meg nekem különféle bonyolult kérdések tanulmányozását és átgondolását illetően, hanem arról is sokat tanultam tőle, hogy miként érdemes gondolkodni a könyvben tárgyalt egyes kérdésekről.

Természetesen minden tévedésért én vagyok a felelős (de ne is beszéljünk róla).

És persze ott van a két Lucy is az életemben: az anyám, Lucianne Goldberg, akitől oly sokat tanultam arról, hogyan kell küzdeni azért, ami fontos, és a lányom, Lucy, aki mindenkinél jobban emlékeztet a hétköznapiakban arra, hogy mi számít valójában.

Az 1969-es születésű Jonah Goldberg az Egyesült Államok meghatározó konzervatív politikai gondolkodója, Liberálfasizmus című könyve több hetet töltött a The New York Times bestsellerlistájának élén 2008-as megjelenésekor. A szerző rendszeres szereplője a legnagyobb amerikai hírtévék, a CNN, a Fox News és az MSNBC politikai műsorainak, korábban pedig az amerikai konzervatív mozgalom meghatározó folyóirata, a The National Review főszerkesztője volt. A Nyugat öngyilkossága 2018 egyik legnagyobb politikai könyvsikere volt az Egyesült Államokban.

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült:
Jonah Goldberg: Suicide of the West

Crown Forum, an imprint of the Crown Publishing Group, a division of
Penguin Random House LLC, New York.

1745 Broadway, New York City

Copyright © Jonah Goldberg, 2018

Hungarian translation © Nagy Mátyás, 2019

Minden jog fenntartva.

Kiadja az Alexandra Könyvesház Kft. Alexandra Kiadója, 2019

7630 Pécs, Üszögi-kiserdő utca 1.

e-mail: kiado@alexandra.hu

www.alexandrakiado.hu

www.alexandrapiac.hu

Felelős kiadó a kft. ügyvezető igazgatója

Felelős szerkesztő Takács Zoltán

[{i}](#). Hagyományosan a Homo sapiens felbukkanásának idejét 200 000 évvel ezelőttre teszik. A legfrissebb kutatások szerint a legelső Homo sapiens már 300 000 évvel ezelőtt létezhetett a mai Marokkó területén. Megfelezttem a különbséget.

[{ii}](#). A következőképpen képzelem ezt: Az apám még akkor született, amikor Oliver Wendell Holmes tagja volt a Legfelsőbb Bíróságnak. Holmes harcolt a polgárháborúban Lincoln elnöksége alatt. Lincoln fiatalemberként egy indianai farmon dolgozott John Quincy Adams elnöksége idején. 1775-ben John Quincy Adams, még kisfiúként, a saját fülével hallotta a fegyverropogást Boston ostromakor, ahol George Washington vezényelte a telepesek seregét. Washington 1732-ben született, a Csoda hajnalán. Ez együttesen öt emberöltő. Ha szeretnénk hatra emelni, Washington apja 1694-ben született – és meglelt felnőtt korában, negyvennyolc évesen érte a vég, megközelítőleg tizennégy évvel később annál az általánosan várható elhalálozási kornál, ami abban az időben jellemző volt az angolok vagy a telepesek körében.

[{iii}](#). Irving Kristol szerint nem léteznek nem-kapitalista közgazdasági elméletek. Úgy vélem, igaza van. Abban a pillanatban, amikor egy állítólagos alternatív közgazdasági modell felfüggeszti a piacok és az árak szerepének felismerését, megszűnik maga a közgazdaságtan, és olyan romantikus ideológia válik belőle, amely a közgazdaságtan nyelvezetét kölcsönvéve jóval vonzóbbnak és hitelesebbnek tűnik.

[{iv}](#). Vecseklőy József fordítása.

[{v}](#). Smith a következőket írja Az erkölcsi érzelmek elmélete című művében: „Nem létezik olyan Afrika partjairól származó néger, aki [...] ne rendelkezne olyan fokú nagylelkűséggel, melyet gyakran az ő hitvány gazdája még csak elképzelni sem képes. A Sors még sosem erőltette rá kegyetlenebbül akaratát az emberiségre, mint akkor, amikor a hősök népeit alávetette az európai börtönök söpredékének, a hitványaknak, akik semelyik országban sem tekinthetők erényesnek, sem azokban, ahonnan eljönnek, sem azokban, ahová tartanak; és akiknek a léhasága, kegyetlensége és galádsága jogosan teszi ki őket a meghódítottak megvetésének.” Adam Smith: „V.1.19.: Of the Influence of Custom and Fashion upon our Notions

of Beauty and Deformity”, in: The Theory of Moral Sentiments, Library of Economics and Liberty, <http://www.econlib.org/library/Smith/smMS5.html>

{vi}. Károli Gáspár fordítása.

{vii}. Arany János fordítása.

{viii}. Szávai János fordítása.

{ix}. Angolul: árulni, értékesíteni, eladni.

{x}. Államtanács (a ford.).

{xi}. Utalás Rudyard Kipling Just So Stories (1902) című könyvére. Magyarul: Hogyvolt-mesék, fordította: Elekes Dóra és Greskovits Endre, Sziget Könyvkiadó Bt., Budapest, 2010 (a ford.).

{xii}. Ezt a gondolatot többnyire Arnold Toynbee-nek tulajdonítják, de kizártnak tartom, hogy ő mondta volna. Az eredeti forrása látszólag Max Plowman. Lásd: „History Is Just One Damn Thing After Another”, Quote Investigator, <http://quoteinvestigator.com/2015/09/16/history/>

{xiii}. Károli Gáspár fordítása.

{xiv}. A Bal és a Jobb Part a Szajna által kettészelt Párizs két területére utal. A párizsi közbeszédben a Jobb Part a konzervatívabb városrészt, a Bal Part a bohémebb művésznegyedet jelöli (a ford.).

{xv}. Any Rand (1905–1982) orosz származású amerikai író és filozófus az objektivizmusnak nevezett filozófiai irányzat megalapozója. Politikai nézeteit gyakran konzervatívnak vagy libertariánusnak bélyegezték, ő maga viszont jobban szerette a „szélsőséges kapitalista” megnevezést (a ford.).

{xvi}. Alexander Hamilton, James Madison és John Jay: A föderalista: Értekezések az amerikai alkotmányról, fordította: Balabán Péter, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1998 (a ford.).

{xvii}. Demokrata párti kötődésű, baloldali irányultságú amerikai tévéhálózat (a ford.).

[{xviii}](#). Charles G. Koch és David H. Koch egy milliárdos amerikai testvérpár, akik komoly összegekkel támogatnak konzervatív és libertariánus politikai törekvéseket (a ford.).

[{xix}](#). Jelen esetben a „cabal” [összeesküvés] kifejezés egyedi jelentéssel bír. Többnyire egyetlen, a király által kiválasztott „kedvenc” tanácsadó támogatta és segítette őt az uralkodással kapcsolatos teendőiben. Az úgynevezett Cabal-minisztérium ellenben őt királyi tanácsadót tömörített magába, akik nevének kezdőbetűiből (Clifford, Arlington, Buckingham, Ashley-Cooper és Lauderdale) állt elő a „CABAL” mozaikszó.

[{xx}](#). Vecseklőy József fordítása.

[{xxi}](#). „Az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya: Alkotmánymódosítások: IV. Cikk, 1791”, in: Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez, 1620–1980, szerkesztette: Bódy Pál és Urbán Aladár, Dialóg Campus, Budapest és Pécs, 2001, 489. o.

[{xxii}](#). Vörösmarty Mihály fordítása.

[{xxiii}](#). A déli államokban egykor életben lévő faji megkülönböztetést előíró törvények. A „Jim Crow” az afroamerikaiak egyik gúnyneve volt (a ford.).

[{xxiv}](#). Daniel Webster (1782–1852), amerikai politikus, az USA egykori külügyminisztere. Az ő nevéhez fűződik a menekülttörvény, mely előírta a déli államokból északra szökött rabszolgák letartóztatását és visszatoloncolását (a ford.).

[{xxv}](#). Andrew Carnegie (1835–1919) skót származású amerikai gyáriparos és filantróp, az amerikai acélipar felvirágoztatója (a ford.).

[{xxvi}](#). A kereskedőtársaságok középkori formája (a ford.).

[{xxvii}](#). Horatio Alger Jr. (1832–1899) az amerikai Aranykor egyik meghatározó regényírója. Ifjúsági regényeiben visszatérő motívumként szerepel a szegénysorból történő kiemelkedés és a gyors meggazdagodás (a ford.).

[{xxviii}](#). Az Egyesült Államok történelmében az 1890-estől az 1920-as évekig terjedő korszakot nevezik Progresszív Korszaknak (a ford.).

[{xxix}](#). Ebben a tekintetben Wilson az Eric Voegelin által beazonosított gnoszticizmus örökösének tekinthető:

Mondhatjuk úgy is, hogy a tudomány tizenhetedik század óta tartó töretlen fejlődésével a megismerés új eszközei – talán mondhatjuk azt is, hogy elkerülhetetlenül – a gnosztikus igazság új hordozóivá váltak. Mindez a szcientizmus gnosztikus elméletében érte el a csúcspontját: a pozitivizmus ekkor cserélte le Krisztus korát Comte víziójára. A szcientizmus a mai napig az egyik legerősebb gnosztikus mozgalom a nyugati társadalmakban, a tudomány immanentista önhittsége pedig olyan erős, hogy már a szaktudományok is a fizika, a közgazdaságtan, a szociológia, a biológia és a pszichológia különféle irányzataitól várják a megváltást.

Eric Voegelin: The New Science of Politics: An Introduction, Walgreen Foundation Lectures, Chicago: University of Chicago Press, 1987, Kindle-kiadás, 127–128. o., magyarul: Eric Voegelin: Új politikatudomány, fordította: Dippold Ádám, Nemzeti Közsolgálati Egyetem Molnár Tamás Kutatóközpont: NKE Szolgáltató Kft., 2014, 103. o.

[{xxx}](#). NLRB: National Labor Relations Board [Nemzeti Munkaügyi Kapcsolatok Tanácsa]; SEC: Securities and Exchange Commission [Értékpapír- és Tőzsdebizottság]; ICC: Interstate Commerce Commission [Államközi Kereskedelmi Bizottság]; AAA: Agricultural Adjustment Administration [Mezőgazdasági Felügyeleti Hivatal]; TVA: Tennessee Valley Authority [Tennessee-völgyi Hatóság]; FTC: Federal Trade Commission [Szövetségi Kereskedelmi Bizottság]; FCC: Federal Communications Commission [Szövetségi Távközlési Bizottság] (a ford.).

[{xxxi}](#). „Az Amerikai Egyesült Államok Alkotmánya: Alkotmánymódosítások: IV. Cikk, 1791”, in: Szöveggyűjtemény az Amerikai Egyesült Államok történetéhez, 1620 –1980, szerkesztette: Bódy Pál és Urbán Aladár, Dialóg Campus, Budapest és Pécs, 2001, 481. o. (a ford.)

[.xxxii.](#) Az Értékpapír- és Tőzsdebizottság, angolul Securities and Exchange Commission rövidítése (a ford.).

[.xxxiii.](#) A Környezetvédelmi Hivatal, angolul Environmental Protection Agency rövidítése (a ford.).

[.xxxiv.](#) Equal Rights Amendment, vagyis magyarul Egyenlő Jogok Módosítása (a ford.).

[.xxxv.](#) Southern Poverty Law Center, vagyis magyarul Déli Szegénységjogi Központ (a ford.).

[.xxxvi.](#) Barry Goldwater (1909–1998) Arizona állam egykori szenátora, az 1964-es elnökválasztáson pedig a Republikánus Párt jelöltje volt. Az amerikai neokonzervatív fordulat elindítójaként tartják számon (a ford.).

[.xxxvii.](#) A „bobo” egy Brooks által alkotott angol mozaikszó, az angol bourgeois (polgár, burzsoá) és a bohemian (bohém) kifejezések ötvözésével (a ford.).

[.xxxviii.](#) Olyan apa, akinek egy vagy több olyan nőtől van gyereke, akivel nem él házasságban, vagy aki jelenleg nem a partnere (a ford.).

[.xxxix.](#) „Állításom szerint a piacokkal és az innovációval kapcsolatos közvéleményben beállt nagy változás okozta az ipari forradalmat, majd pedig a modern világ kialakulását. A változás a tizenhetedik és a tizennyolcadik század folyamán ütötte fel a fejét Északnyugat-Európában. Többé-kevésbé egyik pillanatról a másikra a hollandok és a britek, majd pedig az amerikaiak és a franciák úgy kezdetek beszélni az alsó vagy felső középosztályról – a »polgárságról« –, mintha az méltóságteljes és szabad lenne. Ennek az eredménye pedig nem más volt, mint a modern gazdasági növekedés.

Ez az eszmeiség vagy »retorika« tett gazdaggá bennünket. Azaz a nyelvben keresendő a legtöbb emberi teljesítményünk oka. Vagyis az ok elsősorban nem a gazdasági/anyagi változásból fakadt – nem ennek vagy annak az osztálynak a felemelkedéséből, vagy ennek vagy annak a típusú kereskedelemnek a felvirágzásából, vagy ennek vagy annak a csoportnak a

kizsákmányolásából. Másképpen fogalmazva, a gazdagodásunk nem pusztán a Körültekintésből fakadt, amely végtére is egy olyan erény, amellyel a patkányok és a fű is rendelkezik. A körültekintéssel és egyéb olyan különleges emberi erényekkel kapcsolatos beszédmod megváltozása, amelyeket egy kereskedőtársadalomban gyakorolnak, anyagi és szellemi fejlődést indított útjára. Azóta a polgári beszédmod világszerte enyhített a szegénység mértékén, és kitágította az emberi lét szellemi hatókörét...”
Deirdre N. McCloskey: *Bourgeois Dignity: Why Economics Can't Explain the Modern World*, Chicago: University of Chicago Press, 2010, xi.

{xl}. Rendelkezem némi személyes tapasztalattal ezen a téren. Donal Trump konzervatív bírálójaként az alt-right követői által indított antiszemita támadássorozat áldozatává váltam. Ezekben kódolt politikai üzenet rejlett. A Twitteren egy olyan kép keringett, amelyen az arcomat bephotoshopolták egy gázkamrába, miközben egy mosolygós Donald Trump épp készült megnyomni a halálos gázt kieresztő gombot. Egy közös mémén pedig egy büszkén repdeső helikopterből kilógatott holttest képe látható, amellyel arra kívántak utalni, hogy mire számíthatok Trump elnöksége alatt. Amikor a Twitteren közzétettem, hogy függősége következtében meghalt a bátyám, lelkes alt-rightosok érdeklődtek, hogy lámpabúra vagy szappan lett-e belőle. A Rágalmazásellenes Liga megállapította, hogy a 2016-os elnökválasztási kampány idején a hatodik helyet foglaltam el az antiszemita támadásoknak kitett zsidó újságírók sorában. Barátomé, Ben Shapiróé volt az első hely, és a névrokonomé és újságíró-kollégámé, Jeffrey Goldbergé a harmadik. (Lásd: ADL Report: Anti-Semitic Targeting of Journalists During the 2016 Presidential Campaign: A Report from ADL's Task Force on Harassment and Journalism, 6. o., https://www.adl.org/sites/default/files/documents/assets/pdf/press-center/CR_4862_Journalism-Task-Force_v2.pdf.) A vakbuzgó támadásoknál azonban sokkal jobban megrémített a hagyományos konzervatívok viszonylagos hallgatása, akik úgy gondolták, hogy jelöltjük nevében nem érdemes határozottabban felszólalniuk a vakbuzgóság ellen.

{xli}. Bevallom, amikor ez a könyv már a nyomdába került, számos gazdasági mutató meglehetősen pozitív képet festett, különösen a részvénytőkepiac tekintetében, amire mostanság az elnök a gazdaság kulcsfontosságú egészségi mutatójaként szokott utalni. Még nem látni

igazán, hogy ezek a tendenciák mennyire éreztetik a hatásukat a gazdasági élet periferiáján lévők számára.

[{xlii}](#). Trump jelmondatának („Make America Great Again”) angol rövidítése (a ford.).

[{xliii}](#). A cím utalás a United Airlines 93-as járatára. A 2001. szeptember 11-én eltérített repülőgépek közül egyetlenként nem csapódott bele a célpontjába, amiről azt feltételezik, hogy a Capitolium épülete volt (a ford.).

[{xliv}](#). Szintén szem elől tévesztik azt a tényt, hogy az amerikai gazdaságot úgy alakították ki, hogy képes legyen felszívni a bevándorlók hullámain. George Borjas megjegyzi, hogy 1914-ben a Ford Motor Company munkavállalóinak 75 százaléka volt bevándorló. (George J. Borjas: *We Wanted Workers: Unraveling the Immigration Narrative*, New York: W. W. Norton, 2016, 52. o.). Az iparosodott Amerika közel sem teljesít olyan rosszul, mint azt egyesek állítják, köszönhetően elsősorban az automatizálásban bekövetkező hatalmas előrelépésnek és az innovációnak. De vajon gondolja azt bárki is, hogy képes lenne a külföldön született, szakképzetlen munkavállalók akkora hullámát felszívni, mint egykoron?

[{xlv}](#). „A fekete életék is számítanak.” Az afroamerikaiakkal való egyenlő bánásmódért küzdő, amerikai jogvédő civil mozgalom (a ford.).

[{xlvi}](#). Amerikai tehetségkutató televíziós műsor (a ford.).

[{xlvii}](#). A „Dreamers”, vagyis az álmodók olyan fiatal bevándorlókat jelent, akik bár illegálisan, de kiskorúként érkeznek az Egyesült Államok területére. A nevüket az Obama-adminisztráció által benyújtott törvényjavaslat után kapták: „Development, Relief and Education for Alien Minors”; vagyis röviden „Dream”. (a ford.)

[{xlviii}](#). Wilson idején Amerika keblére ölelte a totalitarizmust, és bebörtönözte, üldözte és cenzúrázta a másképp gondolkodókat. A kormány törvénytelen erőszakot alkalmazott belföldi ellenségeivel szemben. Népcsoportokat démonizált. A Tájékoztatási Bizottság volt az első modern propagandaminisztérium, ezer kormánytisztviselő hadrendbe állítása a háborús kedv és az ideológiai összhang előmozdítása érdekében. Ám a

háború véget ért, és Wilson agyvérzése még azelőtt véget vetett az elnökségének, hogy ténylegesen elhagyta volna a hivatalát. 1920-ban a republikánusok a „normalitáshoz való visszatérésnek” szentelték magukat, és amint hatalomba kerültek, szabadjára engedték a politikai foglyokat, feloszlatták a Wilson-féle propagandaminisztériumot és a hadi szocializmust, és ismét felkarolták a szabadpiaci elveket, elhozva a soha nem látott jólét korszakát. (Lásd: Jonah Goldberg: *Liberal Fascism: The Secret History of the American Left from Mussolini to the Politics of Change*, New York: Broadway Books, 2009 [2007], 97. o.; magyarul: Jonah Goldberg: *Liberálfasizmus: A baloldal rejtett története Mussolinitől napjainkig*, fordította: Berényi Gábor, XX. Század Intézet, Budapest, 2012, 82–123. o.) Amerika első igazán modern háborúja előhozta a törzsi ösztönvilágunkat, és egy időre feladtuk a civilizációnk alapelvei iránti elköteleződésünket. Az alapelvek iránti elköteleződésünk azonban újra megerősítésre talált, valamelyest meggyengült, de azért nagyrészt sértetlen maradt. Érdekes megjegyeznünk, hogy FDR sokat panaszkodott az egyéni szabadság régi dogmájának újbóli megerősítése miatt. Az Egyesült Államok helyzetét értékelő 1944-es pocsék beszédében FDR azt állította, hogy amennyiben visszatérünk az 1920-as évek „normalitásához”, az felérne azzal, mintha gyakorlatilag otthon tennénk le a fegyvert a fasizmus azon erői előtt, amik ellen külföldön harcolunk. (Lásd: Franklin D. Roosevelt: „4 – State of the Union Message to Congress, January 11, 1944”, American Presidency Project, szerkesztette: John Woolley és Gerhard Peters, <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/?pid=16518>)

{xlix}. Utalás egy amerikai viccre, miszerint a politikus olyan, mint a kerítésoszlopra helyezett teknős. A csattanó a következőképpen hangzik: „Ha meglátsz egy teknőst a kerítésoszlopon, akkor tudod, hogy nem magától került fel oda; nem oda tartozik, és azon tűnődsz, hogy vajon ki tette fel oda, mert amíg ott van fenn, semmit sem tud csinálni, te pedig mindenképpen segíteni akarsz szegény párán, hogy lejusson onnan.” (a szerk.).

{1}. Károli Gáspár fordítása.

{li}. Utalás az 1971-es *The Oregon Trail* nevű erőforrás-menedzsment típusú számítógépes játékra, ahol amerikai telepéseket kellett irányítanunk.

A virtuális telepések leggyakoribb elhalálozási oka a vérhas volt. Ilyenkor a játék a fenti üzenettel („You have died of dysentry”, vagyis „Meghaltál vérhasban”) ajándékozta meg a játékost (a ford.).

[.ii](#). Azonban az oktatás egyre inkább a kapitalizmus ellenségévé válhat, ahogy arról már korábban értekeztem.

Table of Contents

- I. RÉSZ
  - Bevezetés
    - A Csodára akadva
  - 1
    - Emberi természet
      - A BENNÜNK ÉLŐ TÖRZSI EMBER
  - 2
    - A Csoda korrumpálása
      - AMIKOR VISSZAÜT AZ EMBERI TERMÉSZET
- II. RÉSZ
  - 3
    - Az állam
      - EGY BEVETT MÍTOSZ
  - 4
    - A kapitalizmus születése
      - A DICSŐSÉGES VÉLETLEN
  - 5
    - Az örök küzdelem
      - ÉRTELEM KONTRA AUTENTIKUS JELENTÉS
HAJSZOLÁSA
  - 6
    - Az amerikai csoda
      - AMIT ÍRÁSBA FOGLALTAK
- III. RÉSZ
  - 7
    - Az elit
      - A SZABADJÁRA ENGEDETT ARISZTOKRÁCIA
  - 8
    - A progresszív korszak
      - AZ ÉLŐ ALKOTMÁNY SZÜLETÉSE ÉS A
SZABADSÁG HALÁLA
  - 9
    - Az adminisztratív állam

- [AZ ÁRNYÉKKORMÁNY](#)
  - [10](#)
    - [Napjaink törzsi gondolkodása](#)
      - [NACIONALIZMUS, POPULIZMUS ÉS IDENTITÁSPOLITIKA](#)
  - [11](#)
    - [Popkulturális politika](#)
      - [GODZILLA, ROCK & ROLL ÉS A ROMANTIKUS SZELLEM](#)
  - [12](#)
    - [A család térvessztése a barbársággal szemben](#)
  - [13](#)
    - [A Trump-korszak](#)
      - [A POPULIZMUS VESZÉLYEI](#)
  - [14](#)
    - [Széthullás](#)
      - [VESZÉLYBEN AZ AMERIKAI KÍSÉRLET](#)
  - [Konklúzió:](#)
    - [A hanyatlás választás kérdése](#)
- [Függelék:](#)
  - [Emberi fejlődés](#)
- [Jegyzetek](#)
- [Köszönetnyilvánítás](#)
- [Kolofon](#)

Table of Contents

I. RÉSZ

Bevezetés

A Csodára akadva

Emberi természet

A BENNÜNK ÉLŐ TÖRZSI EMBER

A Csoda korrumpálása

AMIKOR VISSZAÜT AZ EMBERI TERMÉSZET

II. RÉSZ

Az állam

EGY BEVETT MÍTOSZ

A kapitalizmus születése

A DICSŐSÉGES VÉLETLEN

Az örök küzdelem

ÉRTELEM KONTRA AUTENTIKUS JELENTÉS HAJSZOLÁSA

Az amerikai csoda

AMIT ÍRÁSBA FOGLALTAK

III. RÉSZ

Az elit

A SZABADJÁRA ENGEDETT ARISZTOKRÁCIA

A progresszív korszak

AZ ÉLŐ ALKOTMÁNY SZÜLETÉSE ÉS A SZABADSÁG HALÁLA

Az adminisztratív állam

AZ ÁRNYÉKKORMÁNY

Napjaink törzsi gondolkodása

NACIONALIZMUS, _____ POPULIZMUS _____ ÉS

IDENTITÁSPOLITIKA

Popkulturális politika

GODZILLA, ROCK & ROLL ÉS A ROMANTIKUS SZELLEM

A család térvesztése a barbársággal szemben

A Trump-korszak

A POPULIZMUS VESZÉLYEI

Széthullás

VESZÉLYBEN AZ AMERIKAI KÍSÉRLET

Konklúzió:

A hanyatlás választás kérdése
Emberi fejlődés
Jegyzetek